

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Kurt Johannesson

Saxo Grammaticus

LYCHNOS
BIBLIOTEK
1978

LYCHNOS

BIBLIOTEK

KURT JOHANNESSEN

Saxo Grammaticus

Komposition och världsbild i

Gesta Danorum

I distribution

ALMQVIST & WIKSELL INTERNATIONAL
STOCKHOLM

LYCHNOS-BIBLIOTEK

Studier och källskrifter utgivna av

LÄRDOMSHISTORISKA SAMFUNDET

Studies and sources published by
THE SWEDISH HISTORY OF SCIENCE SOCIETY

Études et sources publiées par
LA SOCIÉTÉ SUÉDOISE D'HISTOIRE DES SCIENCES

Quellen und Studien herausgegeben von
DER SCHWEDISCHEN GESELLSCHAFT FÜR GESCHICHTE
DER WISSENSCHAFTEN

KURT JOHANNESSON

Saxo Grammaticus

Komposition och världsbild i
Gesta Danorum

I distribution

ALMQVIST & WIKSELL INTERNATIONAL
STOCKHOLM

© 1978 Kurt Johannesson

ISBN 91-85286-13-3 (bunden)

ISBN 91-85286-14-1 (häftad)

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksell, Uppsala 1978

Innehåll

Inledning	7
Kapitel 1. <i>Kompositionen i Gesta Danorum</i>	18
Den paradigmatiska tekniken 19. – Den konstfulla ordningen 23. – Saxo, moralisten 27. – Saxo, grammatikern 41. – <i>Artes liberales</i> 54. – De matematiska vetenskaperna 57. – Astronomin och astrologin 61. – Magin 65. – Saxo, platonikern 69. – Allegorin, upprepningarna och planen i <i>Gesta Danorum</i> 78.	
Kapitel 2. <i>Fortitudo</i>	89
<i>Bok I.</i> Gram 89. – Hading 94. – <i>Bok II.</i> Svanvita 100. – Frode 105. – Rolf Krake 107. – <i>Bok III.</i> Höder 113. – Oden 117. – Amllet 118. – <i>Bok IV.</i> Amllets undergång 125. – Vermund och Uffe 130.	
Kapitel 3. <i>Temperantia</i>	135
<i>Bok V.</i> Frodes fostran 135. – Frodes imperium 141. – <i>Bok VI.</i> Fridlev 145. – Starkodder och Ingild 149. – <i>Bok VII.</i> Frode och Halfdan 155. – Tre romantiska berättelser 162. – Gyrithe och Halfdan 169. – Harald Hildetand 171. – <i>Bok VIII.</i> Brävallaslaget 172. – Ole och Omund 175. – Starkodders död 176. – Sivard och Jarmerik 178. – Snie och den stora utvandringen 180. – Resorna till underjorden 182. – Epilogen 190.	
Kapitel 4. <i>Iustitia</i>	192
<i>Bok IX.</i> Ragnar Lodbrok 192. – <i>Bok X.</i> Harald Blåtand och Svend Tveskägg 205. – Knud den store 212. – <i>Bok XI.</i> Svend Estridsen och biskop Vilhelm 216. – Knud den helige 223. – <i>Bok XII.</i> Erik Ejegod 228.	
Kapitel 5. <i>Prudentia</i>	233
<i>Bok XIII.</i> Niels och Knud Lavard 233. – <i>Bok XIV.</i> Processen 246. – Expositionen 250. – De tre kungarna 254. – Valdemar och Absalon 264. – Den schismatiska striden 271. – Kampen om Norge 274. – Erövringen av Rügen 277. – Kampen mot vikingarna 281. – Sachsarna 284. – Upprorens och rättegångarnas tid 285. – Ärkebiskopsvalet 289. – <i>Bok XV.</i> Det skånska upproret 293. – Valdemars död 300. – <i>Bok XVI.</i> Skåningarna 302. – Kejsaren 304. – Venderna 306.	

Kapitel 6. <i>Saxo Grammaticus</i>	308
Verkets genesis 308. – Historieskrivningens guldålder 310. – Svend Aggesen 312. – Kungamakten och aristokratin i <i>Gesta Danorum</i> 315. – Kyrkan och biskoparna 321. – Samtiden i historiens spegel 326. – Grammatikern i kyrkans tjänst 332.	
Litteraturförteckning	340
Personregister	345

Inledning

Thi Saxo er en Fader for alle Nordlendske Histori-scriffuere, som Homerus en Fader for alle andre Poeter. Huad som disse tuende haffue kaartelige befattet, det haffue de andre siden taget sig til en Grundnaal, huer til sin bygning at braske oc bramme met . . .

Oc endog ber haffuer altid veret (Gud vere loffuet) smucke lærde Riddermends Mend udi Riget, som kunde baade vel forstaa, læse, tale oc scriffue god Latine, saa haffue de alligeuel beklaget, det som mange andre Udlendiske klage, at Saxonis Latine er meget tung oc dybe, oc at der vil megen tid oc besindelse til, naar hand skal læsis, om mand vil ellers ret forstaa hans mening.

Anders Vedel 1575¹

»Eftersom andra nationer brukar berömma sig av sin ärofulla historia och finna glädje i sina förfäders minne, så kunde danskarnas överstepräst Absalon, som ständigt brann av den största iver att förhärliga vårt fosterland, inte lida att man berövade landet denna berömmelse och detta minnesmärke. Därför ålade han mig, den ringaste av hans tjänare, att – sedan alla andra avböjt uppdraget – skriva Danmarks historia . . .»²

Med denna skönt skulpterade fras inleder Saxo sin väldiga latinska historia, *Gesta Danorum*. Den sträcker sig från den dunkla forntid då den danska staten grundas under kungarna Dan och Angel fram till hans egen och Valdemarernas tid vid 1100-talets slut. Ingen medeltida källa ger en så bred, detaljrik och levande bild av Nordens äldre historia som *Gesta Danorum*; det är bara Snorres norska kungasagor, Heimskringla, som kan ställas vid dess sida.

¹ Anders Vedel, Den danske krønike som Saxo Grammaticus screff, halffierde hundrede Aar forleden: Nu først aff Latinen udsæt, flittelige offuurseet oc forbedret, København 1575, B 4 r.

² Cum ceterae nationes rerum suarum titulis gloriari voluptatemque ex maiorum recordatione percipere soleant, Danorum maximus pontifex Absalon patriam nostram, cuius illustrandae maxima semper cupiditate flagrabat, eo claritatis et monumenti genere fraudari non passus, mihi, comitum suorum extremo, ceteris operam abnuentibus, res Danicas in historiam conferendi negotium intorsit (3,1). Saxo,

Gesta Danorum, ed. J. Olrik & H. Ræder, København 1931. Genomgående citeras här denna upplaga med angivande av den sida och den rad citatet börjar på. Alla kursiveringar inom dessa citat är mina egna. Vid översättningarna till svenska i den löpande texten har jag i stort sett använt de danska namnformerna i F. Winkel Horns Saxo-översättning men i vissa fall valt sådana former som ter sig naturligare i en svensk text och för en svensk publik. För kontrollen av dessa översättningar vill jag framföra ett varmt tack till docent Anders Piltz, likaså för andra påpekanden av brister i min framställning.

Därför blev också Saxo redan under medeltiden den störste av alla historiska auktoriteter i Norden. Den själländska krönikan på 1200-talet och den jylländska på 1300-talet utgår självklart från Saxo. När Ericus Olai i 1470-talets Uppsala författar sin *Chronica regni Gothorum* och när Albert Krantz några decennier senare i Hamburg skriver sina arbeten om sachsarnas, vendernas och nordbornas historia, hämtar de huvudparten av sitt vetande från Saxo. Så kommer det stora ögonblicket när Saxos historia på Christian Pedersens och de danska biskoparnas tillskyndan för första gången trycks i Paris 1514. Som man hoppats väcker *Gesta Danorum* humanisternas häpnad och beundran över hela Europa.

Med berättigad stolthet kunde därför Anders Vedel 1575 kalla Saxo »en Fader for alle Nordlendiske Historiescriffuere, som Homerus en Fader for alle andre Poeter». Men egentligen hade det redan då börjat växa fram en viss kritik mot Saxo. Bröderna Johannes och Olaus Magnus hade skrivit sina historieverk som en lidelsefull polemik med Saxo över seklen, allt för att bevisa att Sverige och inte Danmark sedan urminnes tider varit den mäktigaste och rikaste staten i Norden. På kontinenten hade humanisterna ställt sig skeptiska inför vissa »fabelaktiga» inslag och kronologiska brister, en kritik som även de danska historikerna började acceptera. Arild Huitfeldt antyder i sin danska historia 1603 att Saxo måste korrigeras i vissa detaljer.³ Och i sin monumentala Saxo-edition från 1644 redogör Stephanius, ouppnåelig bland Saxo-forskare i sinhängivenhet och lärdom, för alla dessa kritiker eller *Saxomastiges* som han kallar dem.⁴

Men det är först mot slutet av 1600-talet som det stora angreppet mot Saxo inleds. Den tändande gnistan är några arbeten av den norsk-isländske historikern Thormodus Torfaeus. Han hävdar att de isländska källorna ger en helt annan bild av Nordens fornhistoria än Saxo och kvarlämnar misstanken – ännu blott antydd – att Saxos skildring av forntiden egentligen är en ren fantasiskapelse.⁵ Det utbröt en häftig strid inom den nordiska historieskrivningen.⁶ Gammal bitterhet mot centralregeringen i Köpenhamn och nyvaknande nationalism drev norska och isländska historiker att ställa sin Snorre mot danskarnas Saxo. Svenskarna grep med entusiasm denna möjlighet att för evigt detronisera denne Saxo, som skildrat även deras hemland i barbariets

³ Arild Huitfeldt, *Danmarckis Rigin Kønnicke*, København 1603, förordet. Jämför Huitfeldts kritik av Saxo i *Den Geistlige Histori offver alt Danmarckis Rige*, København 1604, särskilt beträffande missionshistoriens kronologi.

⁴ *Saxonis Grammatici Historiae Danicae libri XVI Stephanus Johannis Stephanius recognovit, notisque uberioribus illustravit*, Sorø 1644, prolegomena cap. XXI.

⁵ Se t. ex. Thormodus Torfaeus, *Universi septentrionis antiquitates, seriem dynastiarum et regum Daniae ... exhibentes*, København 1705 (förordet daterat 1697).

⁶ Ludvig Holberg, *De hypothesibus historiae Danicae*, 1731 (otryckt under Holbergs livstid) i Ludvig Holberg, *Samlade skrifter*, V, København 1920, särskilt 748.

dysta färger. Så uppkommer i och med 1700-talet en karaktäristisk tudelning inom de nordiska ländernas historiska medvetande och symbolvärldar. Norr om Öresund hämtar man sina bilder av folkets ursprung och innersta väsen från de isländska källorna, från sagorna och Snorre – söder därom härskar ännu Saxo.

Ty Saxo kunde överleva alla dessa angrepp. 1700-talets stora generation av danska historiker försökte förena sin lojalitet mot den danska staten och det politiskt-propagandistiska värde som den alltid funnit i Saxos historia med de allt strängare krav på objektivitet och källkritik som formulerades under upplysningen. Problemet löstes genom en tudelning av Saxos historia, som funnits latent i den tidigare kritiken och som sedan blivit bestående till våra dagar. Man hävdade att de åtta första böckerna var »fulde af urimelige Fabler»,⁷ de åtta senare däremot »saadanne, at de kunne sættes mod en Thucydides» för att citera Ludvig Holberg.⁸

Med 1800-talet, Saxoforskningens egentliga guldålder, vann hans historia ny aktualitet och betydelse. Denna process är lika komplicerad som svåröverskådlig. Fackhistorikerna övertar tanken att de åtta första böckerna egentligen är idel »fabler»; de blir därmed ett bevis för hur främmande ett strikt vetenskapligt, källkritiskt tänkande var för Saxo och hans tid. Samtidigt hävdar man nu med ny skärpa att Saxo i de åtta senare böckerna nedtecknat en muntlig tradition, som var levande i hans samtid, och framförallt lyssnat till sin vördade herre ärkebiskop Absalons egna berättelser.⁹ Därmed blev dessa böcker en historisk källa, ovärderlig för var och en som ville lära känna Danmarks historia under den första kristna tiden och Valdemarerna.

Men Saxo är nu inte längre fackhistorikernas exklusiva angelägenhet. Detta förbådas i Grundtvigs Saxo-översättning 1815–22. Där hävdar han att upplysningens Saxo-kritik varit orättvis, att Saxo visserligen kan ta fel »i Henseende til Navn og Tid og andre Bi-Omstendigheder». Men han förmedlar i stället en annan och långt djupare sanning. Det är nämligen kärleken till Danmark och förfädernas minne som drivit honom att skriva sin historia. I kraft av denna känsla blir Saxo »*bele* Dannemarks Riges upartiske Historieskriver», ett manande exempel för danskarna att åter sluta ett »oupløseligt Stalbroderskab» efter upplysningen med dess förflackande materialism och efter nederlagen i Napoleonskrigen och förlusten av Norge.¹

Så blir Saxos historia den nya nationalismens heliga urkund. För A. D.

⁷ Holberg, *Dannemarks Riges Historie*, 1732–35 (Samlede skrifter, 6, 208).

⁸ Citerat efter N. M. Petersen, *Bidrag til den danske Literaturs Historie*, I, København 1853, 46.

⁹ Se t. ex. Jørgen Olrik, *Sakse og hans Danesaga* (i *Saksens Danesaga*, del III, København

1908): »... netop fordi Sakse har haft saa ubetinget Tillid til hans (=Absalons) Ord, kan man være vis paa, at han har gengivet dem så nøje han kunde» (20).

¹ *Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus* fordansket ved N. F. S. Grundtvig, København 1818, företalet s. xxii ff.

Jørgensen är Saxo invigd till historien: »kun den, der har været greben af folkesjælens dødsangest og henreven af dens mægtige attrå efter liv og udvikling, vil kunde vinde dens fortrolighed og förmå at tolke dens fortid med myndighed». Detta skrevs 1871, under intrycken av en ny nationell katastrof, förlusten av Slesvig-Holstein 1864. Och än en gång blir Saxo ett manande exempel: »Fædrelandets forsvar derimod, det adsplittede folks samling til rigets genfødselse, det var den tanke, som fyldte Absalons tidsalder . . . det var den, der gjorde Saxe til historieskriver.»² Ännu när Jørgen Olrik ger ut sin Saxo-översättning 1908, finner han historien märklig »ikke mindst ved den dybe og varme Kærlighed til Folk og Fædreland, der aander en i Møde fra hvert et Blad i Bogen, og som er den egentlige Drivkraft for hans Arbejde».³

1800-talet är den tid i Europa, då man genom det nya skolväsendet, en ny monumental konst och de framväxande massmedierna försöker nå även de bredare lagrens föreställningsvärld med den borgerliga nationalismens värderingar och symboler. Detta är den yttersta förklaringen till att man nu hängivet försöker göra Saxo till hela nationens och »folkets» egendom. Nu kommer en rad översättningar till danska vars suggestion ökas genom virtuosa illustrationer, nu börjar vi möta gestalter och händelser från *Gesta Danorum* i tragedier och operor, i romaner och målningar, i torgens och vaxkabinettens skulpturer, i skolans läseböcker och planscher. Detta är ett kapitel i Saxo-traditionen – ett av de intressantaste – som ännu återstår att skriva.

Man skiljer ibland mellan politisk och kulturell nationalism, även om de i verkligheten oftast inspirerat och stött varandra. Nu inträder en ny värdering av de tidigare så föraktade »fablerna» i Saxos första böcker. Här finner man inte bara lysande exempel på nationell heroism, som den Uffe som besegrar sachsarprinsen i enviget vid Ejder eller drottning Thyra som första gången reser Danevirke till skydd mot det ständiga hotet i söder. I dessa kväden och sagor som man antar att Saxo har hämtat ur folkets eller isländska berättares mun ser man de brutna återspeglingsarna av en fornnordisk tankevärld, av en rik och storartad diktning och mytologi som eljest bara bevarats i brottstycken genom andra källor. N. F. S. Grundtvig och efter honom P. E. Müller, Axel Olrik, Paul Herrmann och en rad andra lysande forskare, alla besjälades de av drömmen att genom komparativa och analytiska studier nå fram till Saxos källor, att skilja det äkta danska från det norsk-isländska eller samgermanska, att återuppväcka denna brytningstid mellan forntid och medeltid, mellan nordisk hedendom och europeisk kristendom vari Saxo förmodades ha skrivit sitt verk.

Mer eller mindre starkt präglades hela denna forskning av föreställningen om Saxo som den »naive» diktaren. Han var inte bara höjd över parti- och

² A. D. Jørgensen, Bidrag til Nordens historie i middelalderen, København 1871, 232, 248. ³ Jørgen Olrik 1908, 5.

ståndsintressen, han saknade också egentligen politiskt intresse: »Spor til en høiere *politisk* Dannelselse, eller til nogen Deeltagelse i det practiske Statsliv, vil man neppe kunne opdage i Saxos Historie», skriver C. Molbech.⁴ Detta gjorde det naturligt för honom att underordna sig Absalons mäktigare och mer originella personlighet och lojalt nedteckna dennes minnen.⁵ Utifrån denna naivitet kan man inte heller »opdage nogen hierarchisk eller politisk Idee, eller nogen filosofisk og speculativ Grundtanke» i hans verk.⁶

Men tyckte sig återfinna samma naivitet i verkets form. Varför ägde han inte andlig kraft att som Snorre »gjennembyrde Munke-Buret, og bevæge sig frit under Guds aabne Himmel i Fædrene-Landet»,⁷ varför skrev han på latin? »Hvilken dyrebar Ejendom havde vi ikke besiddet, hvis Saxo havde meddelt hine gamle Sange og disse troskyldige Fortællinger om Venderkrigene i Modersmaalet. Hvilken Virkning vilde det ikke have haft paa den nærmeste Eftertid», klagar N. M. Petersen.⁸ Dessutom finner man Saxos latin konstlat och överlastat, »anstukket of sin Tids bekiendte Feil, skolastisk Spidsfindighet og Snaksomhed»⁹ eller präglad av det svulstiga i de senantika författarnas språk. Hans trångt skolastiska världsbild, hans litterära fåfänga och manierism liksom det främmande och döda latinet, allt detta kommer beklagligtvis att färga hans versioner av de fornnordiska sångerna och sägnerna så att vi blott kan ana dem i deras ursprungliga, kyskt rena gestalt.¹ Slutligen kan man hävda att Saxo i jämförelse med Snorre och andra isländska författare saknar varje »kunstnersk Overblik eller Herredømme over Helheden». Hans stil, subjektiv och ofta smaklöst prålände, patetisk och moraliserande, står i stän-

⁴ Christian Molbech, Saxo Grammaticus, Hans Historie og Charakter, og hans lærde Samtidige i Danmark, under Valdemarernes Tidsalder (Nyt historisk Tidsskrift, 5, København 1854), 74. Ännu Jørgen Olrik betonar 1908 denna Saxos opartiske hållning till historien och samhället: »denne gammeldags Kongetrokskab adles tillige hos ham til virkelig Rigsfølelse, idet han ævner at hæve sig op over alle Stands- og Særinteresser og se alt i Lys af hele Landets Tarv» (25).

⁵ Jørgen Olrik 1908, 38.

⁶ Molbech, 76.

⁷ Grundtvigs företal till hans översättning av Snorre Sturlasson, Norges Konge-Kronike, København 1818, XXXI.

⁸ Petersen, 39.

⁹ Grundtvigs företal till Saxo-översättningen, XLII. Jfr Jørgensen, 229 och Jørgen Olrik, 16 f. I en engelsk Saxo-översättning talar F. Y. Powell om »his accumulation of empty and motley phrase, like a garish bunch of coloured bladders; his joy in platitude and pomposity,

his proneness to say a little thing in great words» (The first nine books of the Danish history of Saxo Grammaticus, translated by Oliver Elton, London 1894, introduction, XXII). Den tyske Saxo-forskaren Paul Herrmann talar i samma anda om Saxos »Behagen an der Häufung von inhaltslosen und aufgeputzten Ausdrücken, an Platteit und Pomp, zu seiner Neigung, das Geringfügige mit grossen Worten in die Luft zu schmettern!» (Paul Herrmann, Erläuterungen zu den ersten neun Büchern der dänischen Geschichte des Saxo Grammaticus, I: Übersetzung, II: Kommentar, Leipzig 1901–1922; här II 36).

¹ För Axel Olrik har denna förvanskning börjat redan i och med de sagoberättare och fornaldarsagor, varigenom Saxo får huvudparten av sitt material (Kilderne til Saksnes oldhistorie, en literaturhistorisk undersøgelse, København 1892, och Norröne sagaer og danske sagn, København 1894) medan Paul Herrmann lägger större skuld vid Saxos egen personlighet.

dig konflikt med både den sanna historieskrivningens och den episka diktningens ideal.²

Till detta allmänna intryck bidrog studierna av verkets genesis, så typiska för 1800-talets litteraturvetenskapliga metodik. Redan 1858 framförde J. M. Velschow åsikten att Saxo skrivit de sex sista böckerna först och därefter lagt till de tio inledande böckerna. En rad andra forskare tog upp denna tanke och försökte genom alltmer inträngande observationer av stilens förändringar och andra kriterier bestämma de olika partiernas ålder. Huvudintrycket blev att Saxo börjat med sin egen samtid, sin tids muntliga tradition och sina egna upplevelser – det bästa i verket – och sedan tämligen mekaniskt utvidgat detta med det material om forntiden som successivt kommit i hans väg. Ålderdomen hade slutligen försvagat hans krafter och omdöme så att vissa partier, särskilt de som skulle förbinda samtidshistorien med forntidshistorien, blivit särskilt konstlösa och delvis helt fragmentariska.³

Men det naiva var ju också alltsedan romantiken den geniale diktarens liksom äldre epokers sätt att uppleva och skildra världen. Det naiva är både Saxos svaghet och hans storhet, han är den »konstfulde, veltalende, blomstrende, og dog episk-naive Fortæller».⁴ Egentligen är han en diktare och skildrar de historiska händelserna som en sådan; det är denna »digteriske Sands», denna »Lyst til at opfatte Begivenhedernes poetiske Side»⁵ som också väckte hans kärlek till forntidens sånger och sägner.

Stor är vår tacksamhetsskuld till denna 1800-talets Saxoforskning, som outröttligt arbetade sig genom den medeltida sagalitteraturen för att finna hans källor och de latinska poeterna för att avslöja hans språkliga mönster och som med djupaste inlevelse försökte fånga nyanserna i hans språk och personligheten, livsödet bakom verket. Så kommer kring första världskriget en omsvängning i Saxo-studiet, lika dramatisk som när Torfaeus i slutet av 1600-talet riktade sina angrepp mot Saxos överväldigande auktoritet. Åren 1910–1917 publicerar nämligen bröderna Lauritz och Curt Weibull en rad undersökningar, som radikalt bryter mot den då traditionella Saxo-uppfattningen. Genom skarpsinniga källkritiska studier kan de vederlägga tesen om Saxo som den naive nedtecknaren av en muntlig tradition och av Absalons berättelser. I stället har han i hög grad arbetat med skriftliga källor, jämkat, arrangerat, konstruerat. Eller med Curt Weibulls eget överdådiga språk: »Saxo är icke längre den folkloristiske fonograf man hårdnackat gjort honom

² Carl Rosenberg, Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage. København 1878–1885, II 348–354. Jfr Powell: »his force is often misguided and his work shapeless; but he stumbles into many splendours» (XXII) och Herrmann: »Saxo packt durch die Fülle des Stoffs, nicht durch den epischen, ruhigen und klaren Vortrag: er ist kein Erzähler» (II 37).

³ En översikt av denna diskussion i E. Kroman, Saxo og Overleveringen af hans Værk, København 1971, 31–37.

⁴ Molbech, 69.

⁵ P. E. Müller, Critisk undersøgelse af Danmarks og Norges sagnhistorie, eller om troværdigheden af Saxos og Snorros kilder, København 1823, 6.

till. Han är i stället i dessa delar av sitt verk den kammarlärde historieskrivaren, vilken i sitt arbete följt samma metoder, som långt in i nyaste tid varit historieskrivningens: kompilationens och den fria kombinationens. Med en litterär historieskrivares suveräna frihet har han därvid handskats med sina källor ...»⁶

Det var den borgerliga nationalismen och den romantisk-idealistiska estetik som inspirerat till porträttet av den naive Saxo, lyssnande blott till fosterlandskärleken i sitt bröst, höjd över alla egoistiska intressen och käbblande partier, planlöst vävande samman Absalons berättelser med folkets sagor och kväden. När Weibullskolan nu uppställer en motsatt bild – Saxo som propagandisten och partigångaren, ständigt engagerad i Valdemartidens politiska konflikter – är detta ett tecken på att denna borgerliga nationalism och denna estetik börjat förlora sitt inflytande inom historievetenskapen och kulturlivet.

Till synes förlamade detta angrepp Saxo-forskningen – samtidigt som det gav en mäktig stimulans till medeltidsstudiet. Förr hade man skrivit forntidens och den äldre medeltidens nordiska historia med ständigt stöd i den väldiga detaljrikedomen och det storslagna perspektivet i *Gesta Danorum*. Nu vidtog det tålmodsprövande men också fascinerande arbetet att ifrågasätta allt hos Saxo, att avslöja de tendentiösa glidningarna och skarvarna i konstruktionen, att söka efter andra mindre glansfulla men också mer trovärdiga källor. Men på sitt sätt behöll Saxo *mirabile dictu* sin aktualitet. »Vi kunna bakom de systematiskt genomförda fördelningarna av skuggor och dagar ana en genomgående och i vissa avseenden konstant klyvning av Danmarks ledande skikt i två partier», skriver exempelvis Sture Bolin utifrån sina historiografiska studier av *Gesta Danorum*.⁷ I sitt stora arbete *Kongemagt og aristokrati* riktar Aksel E. Christensen 1945 dessa uppfordrande och än i dag giltiga ord till historievetenskapen: »Disse kritikere har gjort det af med at skrive Danmarkshistorie som en mat af glans af Sakse, men desværre har de samtidig næsten aflivet vort mest geniale historieværk. Det store arbejde staar tilbage: at analysere Sakse som levning, som et udtryk for valdemartidens mentalitet. I denne henseende er der næsten intet gjort.»⁸

Mer undangömt sker samtidigt en annan strömkantring i Saxo-studiet. Under 1800-talet hade man tolkat hans personlighet och hans verk som en dramatisk kamp mellan den fria nordiska folksjälens och diktnings och den trånga medeltida skolastikens. Men redan i Vilh. Andersens klassiska Saxo-porträtt från 1907 börjar nya tonfall tränga igenom. För honom är Saxo »den danske Litteraturs Grundlægger» – detta därför att han först av alla

⁶ Curt Weibull, Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridssons död till Knut VI (Historisk tidskrift för Skåneland, 6, Lund 1915–1916), 40.

⁷ Sture Bolin, Om Nordens äldsta historieforskning, Lund 1931, 42.

⁸ Aksel E. Christensen, Kongemagt og aristokrati, København 1945, 42.

binder dansk diktning samman med den antika, humanistiska traditionen: »Det er denne naive Blanding af en oprindelig nordisk Natur og en derfra vidt forskellig litterær Kultur, af Racen og Skolen, der gør Saxo, 'en Grammaticus og Sjællænder af Fødsel', til en forbilledlig Skikkelse i den danske Humanismes Historie.»⁹ Men den humanism Andersen återfinner hos Saxo är framförallt en tidlös livsåskådning, han eftersträvar ingen äreräddning av den medeltida kulturen; likaså understryker han det naiva och intuitiva i denna Saxos humanism. Ett annat tecken är Sofus Larsens stora Saxo-studie från 1925. Liksom 1800-talets forskare talar han beklagande om det behag Saxo finner i »søgte Udtryk, i blændende, men tidt affekterte sproglige Effektmidler». Till skillnad från dem försöker han dock förklara »denne barnlige lidt perverse Smag» inte bara som en personlig svaghet eller medeltida barbarism: Saxos språk är »et Billede af det Latin, som ved Midten af det 12. Aarh. galdt for klassisk i Nordfrankrigs lærde Skoler». Förmodligen har Saxo studerat i Sankta Genovevas klosterschola och själv blivit en av Paris' berömda lärare eller *grammatici* innan han hemkallades av Absalon för andra uppgifter.¹

Två år senare publicerade C. H. Haskins det arbete, *The Renaissance of the Twelfth Century*, som mer än något annat blivit upptakten till en ny värdering och en allt intensivare forskning kring den europeiska 1100-talskulturen. Där utgår man – kanske något schematiskt – från just dessa franska skolor som centrum för en renässans inom vetenskap och diktning. Man kunde ha väntat att Saxo-forskningen tog upp Sofus Larsens hypotes men nu utan dennes negativa värderingar och i ljuset av vår nya kunskap om dessa intellektuella miljöer. Detta har egentligen inte skett förrän under de allra sista decennierna. 1969–70 hölls en serie Saxo-kollokvier vid Köpenhamns universitet, som ger första utkastet till en modern helhetsbild av Saxo och hans verk.² Här har den weibullska skolans källkritiska attityd helt trängt igenom, även om man är medveten om och försöker befria sig från dess första historiskt betingade ensidighet. Här framträder den positiva attityd till Saxo som Aksel E. Christensen efterlyste 1945 och som understryker att *Gesta Danorum* är och förblir den oundgängliga källan för ett djupare studium av Valdemarernas epok. Här finns slutligen en självklar strävan att se Saxos språk, hans litterära mönster och historiska metodik mot bakgrunden av kontinentens lärda kultur. Samtidigt understryker dessa föredrag och diskussioner svårigheterna i ett sådant studium. Man kan med Anker Teilgård Laugesen se Saxo som en lysande representant »for en højtstræbende kulturbevægelse, den som under-

⁹ Vilh. Andersen, *Tider og typer af dansk aands historie*, I: 1, København 1907, 46, 80.

¹ Sofus Larsen, *Saxo Grammaticus, hans værk og person (Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie, København 1925)*, 128, 247, 250f.

² Föredragen och diskussionerna finns publicerade under titeln *Saxostudier (Saxo-kollokvierne ved Københavns universitet)*, red. Ivan Boserup, København 1975.

tiden benævnes det 12. århundredes renæssance, og som har et af sine vigtigste arnesteder og brændpunkter i det nordfranske område».³ Man kan också som Palle W. Nielsen understryka att Saxo står förbluffande fri från de franska 1100-talslatinisternas särdrag⁴ eller ställa frågan om inte Saxo snarare tillägnat sig sitt språk och sin stil vid tyska eller norditalienska kanslier.⁵ Man kan som Franz Blatt hävda att den stilistiska humanism Saxo företräder egentligen inte kan bindas till vare sig någon bestämd period eller något bestämt land inom medeltidskulturen.⁶ Saxo förblir således en gäckande och gåtfull gestalt även inom detta europeiska perspektiv.

Det är historiker, filologer och mytforskare som uppburit den klassiska Saxo-forskningen och som präglat bilden av *Gesta Danorum*. Därför har vissa sidor av verket kommit att ligga i skymundan. Till dessa hör Saxos estetiska ideal, det »litterära» i hans språk, kompositionen och den konstnärliga formen i hans historia. Ty *Gesta Danorum*, »vort mest geniale historieværk», kan också betraktas som ett av Nordens största diktverk.

Det är nämligen otillräckligt att diskutera hur Saxos vokabulär, syntax och periodisering av språket förhåller sig till antikens klassiska latin eller till Vulgata och andra kyrkliga genrer. Man kan inte förutsätta att Saxo mekaniskt skulle ha övertagit vissa språkliga mönster och ideal som han mött i tids skolor: det måste finnas en medvetenhet och en uttrycksvilja i det egenartade språk, som Saxo valt för sitt verk. Och denna kan vi ana först genom ett tålmodigt studium av detta vidunderliga språk enligt litteraturvetenskapens gängse metoder. Detsamma gäller kompositionen. Vi har sett hur den tidigare forskningen betonat det mosaikartade, ojämna och naiva eller till och med fragmentariska i verkets form. Jag vill inte bestrida att sådana ojämnheter och spänningar faktiskt kan återfinnas. Det är möjligt att Saxo arbetat under relativt lång tid med sin historia, att han vid olika tillfällen modifierat sina ursprungliga planer, att verket rymmer äldre och yngre partier, sådana som i skrivandets stund tänt hans fantasi och lidelse och andra som andas mödosam pliktuppfyllelse eller kvarlämnats i skissens trevande form. Ändå måste vi anta att Saxo på sitt sätt eftersträvat att ge detta väldiga verk en inre ordning, en ordning som skulle ge texten en formell skönhet och harmoni men också påvisa en djupare innebörd i det historiska skeendet.

Jag tror att språket och kompositionen i *Gesta Danorum* först och främst måste ses mot bakgrunden av den språkliga konst och teori, som utbildades i

³ Anker Teilgård Laugesen, Prologen til *Gesta Danorum* (i Saxostudier, 38).

⁴ Palle W. Nielsen, Den typiske Saxo-sætning (i Saxostudier, 73 f.).

⁵ Tankarna har framförts av Jørgen Raasted respektive Jan Pinborg (Saxostudier, 62 och 103).

⁶ Franz Blatt, Saxo, en repræsentant for det 12. århundredes renæssance (Saxostudier 15 f.). Blatt framförde samma tanke 1957 i sin inledning till *Index verborum* till Orlík-Ræders Saxo-edition (X).

medeltidens lärda kretsar och skolor och som vilade på de tre vetenskaperna grammatik, dialektik och retorik. Naturligtvis innebar de i skolans vardag en tämligen mekanisk träning att tala och skriva latin inom skilda genrer. Men hos tidens främsta *grammatici* finns där också en djärv spekulation om språket som grunden för all kunskap, all moral och allt samhällsliv, där ordens former och föreningar återspeglar den universella ordningen i skapelsen. Och Saxo är i sin lidelse och hänförelse inför språkets mysterium och oändliga rikedom en sådan *grammaticus*. *Gesta Danorum* är inte bara en historia om det danska folkets öden, den kan också läsas som en allegori över själva språkets utveckling från ordens första, primitiva former fram till den moderna *eloquentia* som ger människan kraft att beskriva och bemästra verkligheten i hela dess komplexitet och mångfald.

På samma sätt har Saxo använt sig av en egenartad allegorisk teknik för att ge händelser och gestalter en suggestiv mångtydighet och skapa en hemlighetsfull samklang mellan verklighetens olika plan eller världar. Genom ett nät av ledmotiv, allusioner och paralleller har han dessutom försökt binda samman det väldiga verkets sexton böcker till en polyfon enhet. Och gång på gång låter han de fyra kardinaldygderna, de fyra elementen, de sju sfärerna, den platonska formens förening med materien eller de matematiska talen styra och framhäva denna inre enhet. Även detta vittnar om Saxos förtrogenhet med de kontinentala skolornas tankevärld, där man försökte giuta samman platonsk och kristen spekulation med stoisk moralfilosofi och klassisk eller arabisk naturvetenskap till en ny syntes. Det visar likaså att kompositionen i *Gesta Danorum* är något vida mer än ett artistiskt arrangemang av texten, att den skall återspegla och uppenbara samma universella ordning som Saxo vill återfinna i människans själ och kropp, i samhället och naturen och som därför också är historiens mål och mening.

Studiet av språket och kompositionen ger oss således nya möjligheter att diskutera Saxos förhållande till den kontinentala kulturen och det man kallat »1100-talets renässans». Men naturligtvis innebär det ett ensidigt perspektiv. Det låter oss se något av den ansiktshalva som Saxo vänder mot den europeiska och lärda traditionen, mot Augustinus, Platon, Cicero och Boethius. Men det gör föga rättvisa åt allt det Saxo mottagit från den nordiska traditionen, den som så länge stått i centrum för forskningen. Kanske är denna ensidighet berättigad och nödvändig, tills vi vunnit mer kunskap om de faktiska relationerna mellan Norden och Europa under denna epok, till det syntesens ögonblick då det skall vara möjligt att se Saxo, den själländske grammatikern, *en face* mot bakgrunden av dessa två världar.

Frågan om språket och kompositionen i *Gesta Danorum* kan också ses i ett större sammanhang. Man skulle kunna göra en distinktion mellan *historieforskning* och *historieskrivning*, även om dessa oupplösligt flyter samman i varje historikers praxis. Historieforskningen innebär i detta sammanhang en insam-

ling, prövning och bearbetning av historiska fakta utifrån deras grad av sanning eller sannolikhet, motsvarande »filosofernas» strävan att nå en så sann kunskap som möjligt. Men historikern måste välja ett språk och en form som gör det möjligt för honom att kommunicera med en bestämd publik; han vill också övertyga denna publik om att det sanna och väsentliga i en viss bild av det förflutna. Därför är historikern både filosof och retoriker, därför kan och bör varje historisk text underkastas ett retoriskt studium. Det är först genom sin språkliga form som historien blir en levande kraft, en av dessa grundläggande koder som varje samhälle använder sig av för att formulera och diskutera sin inre organisation, sin identitet och sin världsbild.⁷

Därför kan *Gesta Danorum* betraktas som en enda retorisk plädering, som Saxo håller inför en tänkt »domstol», samtiden och eftervärlden. Själva det språk, den argumentation och den uppbyggnad av talet som Saxo använder sig av låter oss ana vilka grupper och individer han vänder sig till och hoppas nå med övertygelsens kraft; vi anar också vilka intressen och konflikter – öppet medgivna eller försåtligt dolda – som faktiskt drev honom att skriva detta verk, likaså den tankevärld han väntar sig möta hos denna publik. I en sådan analys måste vi bortse från frågan om Saxo talar sanning, när han tecknar Danmarks uråldriga kungalängd eller skildrar danskarnas kristnande och Vendens erövring; det tillkommer andra att diskutera dessa problem med källkritikens klassiska metoder. Vi kan inte heller förbehållslöst identifiera den argumenterande, övertygande stämman vi hör i verket med den historiske Saxo själv; som professionell författare och retoriker kunde han givetvis åta sig skilda fall och uppträda i olika processer. Men detta tal ger oss ändå kunskap om vilka tankar och ideal som ägde realitet för den krets av människor som Saxo ville nå och påverka med sin historia, det tecknar en andlig värld som eljest skulle ha varit oss oåtkomlig – »valdemartidens mentalitet» för att tala med Aksel E. Christensen.

Av de följande sex kapitlen är det första ett försök att teckna en helhetsbild av Saxos språk, hans estetiska ideal och kompositionen i *Gesta Danorum*; i viss mån kan denna översiktliga framställning läsas som en fristående enhet. Jag utgår här bland annat från tanken att Saxo grupperat verkets sexton böcker i fyra symmetriska partier om fyra böcker i vardera. De fyra följande kapitlen är därför utformade som en mer systematisk och detaljerad analys av varje sådan grupp av böcker. Det sjätte och relativt korta kapitlet sammanfattar resultaten och försöker på nytt besvara de klassiska frågorna om verkets tillkomsthistoria, om Saxos bildningsgång, livsöde och personlighet.

⁷ Jag har tidigare diskuterat dessa problem i studien »Retorik och propaganda vid det äldre Vasahovet» (Lychnos, Stockholm 1969–70). Denna Saxo-studie ingår således i en större

undersökning, som närmast kommer att uppta Johannes och Olaus Magnus i deras dubbla roller som politiker och historiker.

Kompositionen i *Gesta Danorum*

Som bekant består *Gesta Danorum* av sexton böcker. I regel har man betraktat denna indelning som ett mekaniskt och tillfälligt arrangemang av stoffet, Saxo skulle ha lagt bok till bok utan närmare eftertanke, först när han skrev samtidshistorien, sedan när han gick tillbaka även till forntiden. Ett stöd för denna tanke är den väldiga fjortonde boken, som ensam omfattar mer än en tredjedel av verket och som därför synes strida mot varje vilja att skapa harmoni och balans mellan de enskilda böckerna. »Saa overvældet er Sakse blevet af det nye omfattende Stof, at han helt har glemt den Inddeling i Bøger, som han havde begyndt», är den förklaring Jørgen Olrik ger,¹ som också i sin översättning godtyckligt ändrat och upplöst bokindelningen. Inge Skovgaard-Petersen hävdar också att »the composition is a superficial matter. The work would not appear much different had it not been split up in books, and most of the changes from book to book are anything but distinctive».²

Och varför just sexton böcker? Man har påpekat att inget antikt epos, inget antikt eller medeltida historieverk har en sådan indelning³ – tyder inte detta på att bokindelningen är rent tillfällig och utan inre mening?

Ändock har just Inge Skovgaard-Petersen kunnat påvisa att denna bokindelning bygger på en genomtänkt och logisk princip. I de fyra första böckerna behandlar nämligen Saxo de kungar som lever före Kristi födelse. I de fyra följande böckerna skildrar han de danska kungarna från Kristi födelse fram till det kristendomen når Danmark. Så följer ytterligare fyra böcker om kungarna under den tid då kristendomen gradvis införes i Danmark. De sista fyra böckerna behandlar det danska ärkestiftets tid, där trettonde boken i stort sett motsvarar ärkebiskop Asgers tid, den fjortonde ärkebiskop Eskils och den femtonde och sextonde ärkebiskop Absalons.⁴

Detta är ytterst betydelsefullt, eftersom det visar hur Saxo i själva kompositionen försökt harmoniera den danska furstemaktens historia med världshistorien så som kyrkofäderna tolkade denna men också med det danska ärkestiftets speciella intressen. I de sista fyra böckerna hotar till och med ärkebiskopslängden att bli viktigare än kungalängden som kronologisk princip.

¹ Jørgen Olrik 1908, 11.

² Inge Skovgaard-Petersen, *Saxo, historian of the Patria (Mediaeval Scandinavia, 2, Odense 1969)*, 70.

³ Anker Teilgård Laugesen i *Saxostudier*, 29.

⁴ Inge Skovgaard-Petersen, *Gesta Danorum's genremæssige placering (Saxostudier 25 f.)*.

Samtidigt är denna disposition ibland oklar och motsägelsefull. Varför bygger Saxo exempelvis upp den tredje boken kring Höder, som bara några korta perioder härskar över Danmark och eljest lever i Sveriges hedniska värld, och kring Amler som bara är son till en jylländsk småkonung? Och varför låter Saxo Amlerhistorien sträcka sig långt in i fjärde boken? Varför beskriver Saxo i sjunde boken Harald Hildetands storartade liv för att sedan i åttonde boken måla upp det berömda Bråvallaslaget och hans död? Ärkebiskop Asger för en mycket undanskymd tillvaro i trettonde boken, fjortonde boken sammanfaller både med Eskils tid som biskop i Roskilde och ärkebiskop i Lund, både femtonde och sextonde boken utspelas under Absalons första år som ärkebiskop. Detta antyder att de sexton böckerna inte bara är ett kronologiskt arrangemang av stoffet utifrån kunga- och biskopslängderna, det manar oss att söka även andra och djupare kompositionsprinciper.

Den paradigmatiska tekniken

I upptakten till *De legibus* vandrar Cicero med sina vänner Atticus och Quintus omkring på sitt lantgods. Samtalet snuddar lätt och elegant vid olika litterära ämnen, då Atticus vänder sig till Cicero med följande ord:

Man har länge önskat – eller snarare fordrat – att du måtte skriva en historia. Man tror nämligen, att om just du åtog dig detta värv, då skulle vi inte heller i denna genre behöva stå tillbaka för Grekland. Enligt min egen åsikt är du skyldig detta inte bara mot dem som älskar dina skrifter utan även mot vårt fädernesland. Ty liksom du är dess räddare, så skall du då också hedra och hylla ditt land. Vår litteratur saknar ju en riktig historieskrivning, det ser jag själv och det har jag ofta hört dig säga. Men du kan förvisso uppfylla denna brist – ty som du själv brukar påpeka står denna genre närmare värtaligheten än någon annan.⁵

Atticus anspelar här förmodligen på Ciceros egna ord i *De oratore*: »Vad är historien? Ett vittne om de tider som gått, sanningens ljus, minnets livskraft, en läromästare för livet, en budbärare från forntiden – vilken röst om inte värtalighetens skulle kunna lämna allt detta i odödlighetens vård?»⁶

Cicero urskuldar sig med att han som politiker hittills inte ägt tid och ro för denna stora uppgift. Kanske skall ålderdomen ge honom möjlighet att gripa sig an ett sådant verk. Men Cicero kom som bekant aldrig att skriva Roms historia, han mördades i det inbrytande inbördeskrigets virrvarr.

⁵ Postulatur a te iam diu vel flagitatur potius historia. Sic enim putant, te illam tractante effici posse, ut in hoc etiam genere Graeciae nihil cedamus. Atque ut audias quid ego ipse sentiam, non solum mihi videris eorum studii qui tuis litteris delectantur, sed etiam patriae debere hoc munus, ut ea quae salva per te est, per te eundem sit ornata. Abest enim historia litteris nostris, ut et ipse intellego et ex te

persaepe audio. Potes autem tu profecto satis facere in ea, quippe cum sit opus, ut tibi quidem videri solet, unum hoc oratorium maxime (Cicero, *De legibus* I 2,6).

⁶ Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia, nisi oratoris, immortalitati commendatur? (Cicero, *De oratore* II, 9,36.)

Ändå visar denna dialog hur historieskrivningens och vältalighetens problem betraktades som närbesläktade eller identiska. Den påminner oss om det faktum att varje historieverk – i antikens Rom som i våra dagar – är en text, vars funktion till en del bestäms av dess språkliga gestalt och som därför kan och bör analyseras även med språkvetenskapens metoder.⁷

För de flesta moderna läsare är Saxos historia förmodligen »først og sidst en herlig Billedbog».⁸ I en sådan värdering blandas beundran med förakt: man tjasas av glansen och dramatiken i »alle de ypperlige Enkeltskildringer . . . som Sakses Værk fremfor nogen anden Historiebog vrimler af»⁹ men fränkänner honom samtidigt förmågan att se något egentligt sammanhang och någon djupare innebörd i alla dessa episoder.

Till en del bottnar denna värdering i främlingskapet inför ett av den klassiska historieskrivningens mest typiska drag, det som man kunde kalla den paradigmatiske tekniken.

Tydligast analyseras denna inom retoriken. Aristoteles exempelvis hävdar att varje talare använder två typer av »bevis» för att övertyga sina åhörare. Man kan antingen uppställa premisser och från dessa göra slutledningar, de *enthymemata* som är retorikens motsvarighet till dialektikens syllogismer, eller också anföra olika »fall» och hävda att dessa på något sätt liknar och förklarar det »fall» som talet egentligen gäller. Den senare typen av bevis kallas *paradeigmata* och motsvarar dialektikens induktionsbevis.¹

Romarna kom att översätta grekernas term *paradeigma* med *exemplum*. Valet är intressant: *exemplum* betyder något som väljes ur en större kategori, bland annat som det prov en köpare gör bland varor till salu eller som det prov en säljare ställer ut. Som synonym använder man *experimentum*, som också pekar på prövdandet, den konkreta erfarenheten av en sak. En annan synonym, *specimen*, står nära grekiskans *paradeigma*: den understryker att det rör sig om något visuellt och konkret, ett mönster, en förebild, en modell, en ritning. Termen *documentum* understryker i stället den undervisning och lärdom exemplet ger. Slutligen finns synonymen *facta et dicta*, som anger att dessa exempel i regel består av en frapperande, signifikant handling och/eller ett lika innehållsrikt och väsentligt yttrande.²

Exemplum, den paradigmatiske tekniken, är således ett sätt att ur tillvarons oändliga mångfald utvälja ett fåtal pregnanta bilder och göra dem till en så konkret erfarenhet som möjligt för åhöraren. När åhöraren prövar och upplever dessa bilder med sina sinnen och sin fantasi, vinner han emellertid också en *generell* kunskap. Det är ju så, för att citera Seneca, att »människor tror

⁷ Jfr min uppsats Retorik och propaganda vid det äldre Vasahovet, passim.

⁸ Oluf Friis, Den danske litteraturs historie, I, København 1945, 75.

⁹ Jørgen Olrik 1908, 21.

¹ Karl Alewell, Über das rhetorische Paradeigma, Leipzig 1913, 12 ff.

² Hildegard Kornhardt, Exemplum. Eine bedeutungsgeschichtliche Studie, Göttingen 1936, passim.

mera på sina ögon är på sina öron». Vad talaren låter dem »se» eller uppleva konkret, får för de flesta en helt annan verklighetsprägel än abstrakta begrepp och teoretiska resonemang. Därför är också »vägen att undervisa med hjälp av regler och föreskrifter (*praecepta*) lång, med *exempla* däremot kort och effektiv».³

Nu finns det olika typer av *exempla*. Man skiljer på sådana som återger faktiska händelser, förhållanden och personer – »historiska» *exempla* – från dem som talaren själv konstruerar: liknelsen, fabeln osv.⁴

Det historiska exemplet utnyttjar den vördnad vi alla instinktivt hyser för »det som varit» såsom en avslutad, oföränderlig och därför absolut verklighet. Denna verklighet ställs i kontrast till en annan, nämligen den oklara och ännu föränderliga som omger oss själva och varav vi är en del. Vi förutsätter att historien på något sätt kan förklara vår egen verklighet, erbjuda sin dyrköpta och odiskutabla erfarenhet, råda oss i vårt handlande.

Enligt romerskt betraktelsesätt har varje händelse och varje människa i sitt handlande och sitt tal en inneboende »exemplarisk» kvalitet. När sonen tager lärdom av sin fader och lärare, när medborgaren vördar sina förfäders minne och deras dygder, när talaren hänvisar till de stora gestalterna och händelserna i den romerska historien är detta ett ständigt försök att frilägga denna exemplariska kvalitet och göra det till en fortlevande kraft i nuet. Exempelen blev också en sorts semiotiska system, utformade för att förhärliga de stora romerska adelsfamiljerna och stödja deras politiska anspråk. På samma sätt som hos grekerna utbildades system av *exempla* för att legitimera och sporra en »nationell» kamp mot andra stater eller stödja republikens respektive kejsartidens officiella ideologi.⁵

Det låg då också nära till hands att betrakta den egentliga historieskrivningen som en vetenskaplig systematisering av alla de *exempla* det förflutna rymde. Så ser Livius sin uppgift, när han vill skildra Roms sjuhundraåriga historia: »Det som främst gör studiet av historien hälsosamt och fruktbärande är att du där kan betrakta alla slags lärorika exempel som på ett vida synligt monument. Från dem kan du välja för dig själv och för din stat vad som är värt att efterlikna och vad man bör undvika som skamligt i sin ingång och sin utgång.»⁶

Exemplum-tekniken kom att fortleva genom medeltiden och erövra nya fält.

³ quia homines amplius oculis quam auribus credunt, deinde quia longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla (Ad Lucil. 5,6). Citerat efter Kornhardt, 30.

⁴ Alewell, 18 ff.

⁵ K. Jost, Das Beispiel und Vorbild der Vorfahren bei den attischen Rednern und Geschichtschreibern bis Demosthenes, Paderborn 1936; H. W. Litchfield, National *Exempla*

Virtutis in Roman Literature (Harvard Studies in Classical Philology, XXV, 1914).

⁶ Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri; inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, inde foedum inceptu, foedum exitu, quod vitae (Livius, Ab urbe condita, praefatio).

Redan kyrkofäderna tvangs att polemisera mot de *exempla*, som förkroppsligade den officiella romerska ideologin och etiken, och i stället försöka skapa ett nytt system av rent kristna *exempla*. Predikohandledningarna övertog de romerska retorikernas tes att *exempla* var ett långt mer effektivt sätt att undervisa än nakna *praecepta*.⁷ Så kommer medeltiden att skapa ett ständigt växande förråd av kristna *exempla*: mirakler, helgongestalter, anekdoter, legender. Från och med 1200-talet samlade man och systematiserade dessa allt oftare i väldiga *copiae* till författarnas och predikanternas hjälp. Överhuvudtaget kan *exemplum*-tekniken sägas influera all verklighetsåtergivning under medeltiden, i litteraturen liksom i bildkonsten. På kyrkväggarna möter vi dessa koncentrerade bilder, där en helig person eller en syndare i en enda pregnant handling eller ett »ord» – ett inskriftsband – ger oss hela sin inre karaktär och med exempletts makt vill gripa in i och forma åskådarnas liv. På samma sätt reser sig gestalt efter gestalt ur mörkret i Dantes Inferno eller framträder ur det bländande ljuset i Paradiso för att med en symbolisk handling eller lakonisk fras undervisa pilgrimen.

Denna *exemplum*-teknik har också varit av fundamental betydelse för språk och komposition i Saxos historia. När han har sökt, samlat och kanske också uppfunnit material för sin danska historia, har han ständigt fastnat för det som syntes äga en latent »exemplarisk» kraft och sedan framhävt denna med hela sin språkliga konst. Därmed uppstår dessa klart avgränsade scener, där Saxo med beundransvärd konstnärlig ekonomi och moralisk energi framhäver just det föredömliga i en handling eller ett yttrande. Ofta visar han själv att scenen skall betraktas på detta sätt genom att kalla den *exemplum*, *documentum*, *experientia*, *experimentum*, *specimen* eller *argumentum*.⁸ Ofta låter han den utmynna i en *sententia*, som understryker den generella kunskap läsaren bör inhämta av detta exempel.

Man har påpekat att de flesta »lånen» i Saxos historia inte kommer från de antika poeterna eller Martianus Capella utan från två romerska historiker, Valerius Maximus och Justinus. Man har också antagit att det var dessa två handskrifter Saxo skulle ha fått låna av Absalon. Han skulle bokstavligen ha haft dem framför sig vid författandet, han kunde citera dem direkt medan han i andra fall måste lita på sitt minne av tidigare läsning i *auctores* eller använda florilegier.

Det intressanta är nu att båda dessa historiker klart bekänner sig till *exemplum*-tekniken. Valerius Maximus säger sig ha samlat de *facta et dicta* bland romare och andra folk, som var värda att minnas men hittills funnits spridda

⁷ J. Th. Welter, *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Age*, Paris 1927. J. A. Mosher, *The exemplum in the early religious and didactic literature of England*, New York 1911, särskilt 9 ff.

⁸ Se dessa uppslagsord i *index verborum* till Olof Ræders Saxoedition.

hos en mängd skilda författare.⁹ Hans verk är egentligen ingen kronologiskt upplagd historia utan en samling av *exempla*, uppdelad i kapitel efter olika dygder. Justinus säger att han ur Trogus Pompeius' 44 böcker om grekernas historia »valt ut det som är mest värt att veta och utelämnat det som varken kunde behaga vårt kunskapsbegär eller var nödvändigt såsom exempel».¹

Saxo har inte lärt sig *exemplum*-tekniken som sådan av dessa två historiker, den var honom självklar och naturlig utifrån den samtida predikokonsten, den religiösa litteraturen och bildkonsten liksom från skolans sätt att läsa historiker och poeter. Men han har här funnit stöd för tanken att historien egentligen är och skall vara en samling av *exempla*, som direkt griper in i eftervärldens liv, och att historikern skall rensa ut allt onödigt för att låta dessa exempel stå i en så lysande och övertygande gestalt som möjligt. Och förmodligen har han gjort dessa många och iögonfallande lån från Valerius Maximus och Justinus inte för att dessa skrifter råkade befinna sig i hans ägo utan för att läsaren genom de välkända formuleringarna ständigt skulle anställa jämförelser mellan grekernas och romarnas historia och danskarnas. Alla de dygder som greker och romare visat eftervärlden i sina *facta et dicta*, dem skulle man återfinna också i danskarnas heroiska historia.

Den konstfulla ordningen

Men *Gesta Danorum* är ingen kaotisk samling av historiska exempel. *Var och en av de sexton böckerna är nämligen komponerad som en tematisk och strukturell enhet.*

När medeltiden diskuterade texters komposition, utgick man oftast från begreppen *ordo naturalis* och *ordo artificialis*. Den naturliga ordningen innebar exempelvis att man berättade en rad händelser i deras egen ordning, den konstfulla att man började i mitten eller slutet av händelseförloppet. Så hade Homeros gjort när han kastade oss direkt in i det trojanska krigets slutskede eller lät oss möta Odyssevs nära sin hemö, så började Aeneiden mitt i de landsflyktiga trojanernas långa resa.²

För historikern äger *ordo naturalis* en annan innebörd, för honom är det inte bara en berättarteknik utan en vetenskaplig metod att tränga in till och förklara de historiska händelsernas sammanhang. Den stränga observansen av denna kronologiska ordning är ett av de mest karaktäristiska dragen i historieskrivningens språk. Detta präglar också språket i *Gesta Danorum*, där

⁹ *Vrbis Romae exterarumque gentium facta simul ac dicta memoratu digna, quae apud alios latius diffusa sunt quam ut breuiter cognosci possint, ab inlustribus electa auctoribus digere constitui (praefatio).*

¹ *cognitione quaeque dignissima excerpsti; et*

omissis his, quae nec cognoscendi voluptate iucunda, nec exemplo erant necessaria (praefatio).

² Edmond Faral, *Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle*, Paris 1924, 55–59.

inledningsorden till varje ny episod preciserar ordningsföljden gentemot de föregående: *Post haec . . . , Interea . . . , Eodem tempore . . . , His gestis . . .*

Ändock har Saxo känt dragningen från den klassiska epikens mer konstfulla och dramatiska ordning. Fjärde boken kastar läsaren *in medias res*, när Amllet står inför den nedbrunna kungshallen och de förkolnade liken medan folkmassan samlas och börjar fråga efter gärningsmannen. Ännu tydligare är detta i upptakten till åttonde boken, där härarna liksom i många antika epos börjar uppmarschen till det väldiga Brävallaslaget – förhistorien har Saxo placerat i sjunde boken.

Men för medeltiden innebar *ordo artificialis* också något annat, en teknik att inleda en text med en sentens eller ett exempel.³ Dessa kunde antyda en djupare och mer allmän innebörd i berättelsens tema, som allt efter dess gång skulle framstå allt klarare; de kunde också peka fram mot någon bestämd punkt i berättelsen som dess egentliga mål och mening.

Saxo har känt till denna litterära teknik och använt den med virtuositet. Men han har dessutom komponerat böckerna så att de kan läsas på flera korresponderande plan.

Varje bok börjar därför med en scen eller en historia, som ofta kan synas äga en anekdotisk eller obetydlig karaktär. Den har vad medeltiden kallade en *sensus historicus*, den beskriver en verklighet som faktiskt existerat i tid och rum. Men egentligen har Saxo utformat dessa inledningar med ytterlig omsorg. De är och skall tolkas som moraliska exempel; i själva språket – ofta i den allra första satsen – har Saxo infogat bestämda dygder och laster eller etiska begrepp, som sedan skall återkomma och vidareutvecklas i hela denna bok. Studiet av bokens inledande exempel och sentenser låter oss således ana dess *sensus moralis*. Ofta kommer boken att avslutas med ett exempel eller en sentens, som på nytt understryker detta tema.

Detta är föga förvånande: man läste i medeltidens skolor historikernas verk inom ämnet grammatik som en dubbel undervisning i värtalighet och *philosophia moralis*. Men vid sidan av moralfilosofin talade man där också om *philosophia rationalis* och *philosophia naturalis*.^{3a} Den förra motsvarar de tre språkliga vetenskaperna, grammatiken, dialektiken och retoriken, den senare naturvetenskaperna. Nu är det slående att Saxo i inledningen till varje bok exemplifierar vissa språkliga fenomen, som sedan också kommer att färga språket och tankevärlden i hela denna bok. Varje bok undervisar således om en bestämd del av *philosophia rationalis*. På samma sätt finner vi – men med mindre konsekvens – i dessa inledningar bilder av naturen som ett kosmiskt

³ Förutom Faral ibidem se även Ernest Gallo, *The Poetria Nova and its sources in early rhetorical doctrine*, Haag 1971, 137 ff.

^{3a} Om filosofins tredelning se bl. a. Sibylle

Mähl, *Quadriga virtutum. Die Kardinaltugenden in der Geistesgeschichte der Karolingerzeit*, Köln 1969, 53 ff.

system av element, krafter och matematiska lagar, således en *philosophia naturalis*.

Låt oss välja ett exempel ur tredje boken (jfr nedan sid. 113). Den börjar med den svenske kungasonen Höder. Det finns överraskande drag i hans porträtt, han är nämligen inte bara skicklig i vapnets bruk som hjältarna i föregående böcker utan spelar dessutom på lyra och andra musikinstrument och förmår väcka olika känslor och lidelser hos människorna genom denna konst (63,12). Detta skall visa hur tredje boken inom *philosophia moralis* beskriver föreningen av kardinaldygderna *fortitudo* och *prudentia*. Detta understryks av bokens slutord, där Saxo låter det vara osäkert om Amlet var större i sin tapperhet eller i sin klokhet: *fortior an sapientior existimari debeat, incertum reliquit* (84,19). Men Höders spel på människornas affekter visar också mot en särskild konst eller vetenskap, nämligen retoriken. Lyran i hans hand frammanar dessutom en mytisk gestalt, Mercurius, som är både vältalighetens och listens gud. Det är också den språkliga listen eller de »sofistiska» figurerna som kommer att ge boken dess egendomliga och suggestiva atmosfär. Men Mercurius är ju samtidigt en av planeterna, i vars tecken de listiga och vältaliga liksom de falska och depraverade lever. Det är dessa Mercurius' barn vi skall möta i tredje boken. Således visar denna inledande bild av Höder att tredje boken kan och bör läsas på fyra olika plan, att den förutom sin historiska innebörd också fymmer filosofins tre världar: *moralis*, *rationalis* och *naturalis*.

Man kan också tala om dessa inledande exempel och bilder som en sorts ledmotiv, som sedan oupphörligt varieras i bokens följande scener. I början av andra boken dödar Frode en drake och tar dennes guld, det guld som sedan i hela boken skall väcka människornas smutsiga girighet eller binda samman den givmilde fursten och hans trogna hirdmän i oupplöslig trohet. I åttonde bokens upptakt stirrar Harald Hildetand med blindade ögon utöver slagfältets kaos, innan hans kropp störtar ner bland likhögarna vid stridsvagnens hjul; samma blindade ögon och stympade kroppar, samma kaos skall fylla hela åttonde boken med dess djupa tragik. I början av trettonde boken berättar Saxo hur kung Niels' son skall rida en vild och bångstyrig häst men kastas av och trampas ihjäl; denna bild av ryttaren och hästen skall ständigt återkomma med fördjupad och utvidgad innebörd.

Samtidigt bör man understryka det ytterligt medvetna och dialektiska draget i denna kompositionsteknik. Den inledande scenen eller frasen ställer oss inför ett begrepp eller ett problem, som ännu formuleras i vaga och allmänna termer. När Saxo sedan låter berättelsen löpa vidare till nya händelser och gestalter, blir dessa på ett annat plan steg i en intellektuell operation. Ofta använder han sig av motsatspar eller av motiv ordnade i serier, vilket motsvarar sönderdelningen av problemet i delfrågor, definitionen av begrepp och uppställande av konträra satsar inom den logiska analysen. På detta sätt avslöjar han gradvis en oanad komplikation och universalitet i den fråga som

det inledande exemplet ställde. På denna väg når han också fram till en eller flera centrala scener, där analysens skilda resultat plötsligt låter sig sammanfogas till ett svar och en ny, underbar insikt.

Låt oss denna gång välja tionde boken som exempel (jfr nedan sid. 205). Harald Blåtand har ärvt kungamakten i Danmark, han har också laglig arvsrätt till den engelska kronan men förvägras den av sonen till den avlidne engelske kungen. Därmed har Saxo antytt det problematiska inom begreppet *pietas*: om Harald inte försvarar sin rätt till England, sviker han sin *pietas* mot Danmark och dess rätt; anfaller han sin släkting på den engelska tronen, kränker han den *pietas* som man är skyldig sina anförvanter. Men under tionde bokens gång låter oss Saxo ana att det finns olika former av *pietas* och att dessa måste infogas i en hierarkisk ordning: lägst kommer troheten mot släkt och vänner, över den troheten mot landsmän och fosterlandet, högst av alla troheten mot Gud. Harald äger dem alla utom troheten mot sitt folk och sina hirdmän, som han plågar och förödmjucar med egendomlig känslokyla. Detta blir också hans fall. Hans son Svend Tveskägg framträder nämligen som hans dialektiska motsats och synes visa hirdmännen denna trohet mot priset av all annan *pietas*: han gör nämligen uppror och dödar sin egen far, han låter landet sjunka ner i fattigdom och vanmakt, han förföljer de kristna. I ytterligare en dialektisk operation visar nu Saxo hur den trohet som förbinder Svend Tveskägg och det danska folket är falsk, ingen sann *pietas* kan existera isolerad från och i strid med de övriga av dess former. Därför låter han boken kulminera med en tredje gestalt, Knud den store, vars *pietas* innesluter Gud, fosterland, folk och släkt i en alltmer harmonisk enhet.

I och för sig är inte detta överraskande: förmodligen bygger de flesta epos, dramer och historieverk på liknande, mer eller mindre distinkta dialektiska mönster. Men i Saxos fall har det sannolikt varit en högst medveten tillämpning av den dialektiska konsten, som den praktiserades exempelvis i den medeltida skolans disputationsövningar. Alltsedan 1800-talet finns det en fördom mot dialektiken inom litteraturhistorien. Ändå är det uppenbart att dialektiken inte dödat utan snarare befruktat och eggat fantasin och den konstruktiva eller analytiska kraften hos Saxo och många andra diktare. Det är dialektiken som lärt honom att ge varje bok en på sitt sätt klar och storslagen arkitektur liksom en inre dramatik, där vi ständigt förs från det vaga och dunkla mot klarhet och harmoni.

Samtidigt var Saxo såsom *clericus* förtrogen med *ars praedicandi*, denna predikokonst där man lärde sig att »sönderdela» ett bibelställe eller en teologisk eller moralisk sentens för att sedan utifrån olika auktoriteter fastställa och förklara dess egentliga innebörd. Han som i hela sin historia visar ett intensivt och sakkunnigt intresse för dansk lag, för feodal och kanonisk rätt kände också till juristernas metodik att sönderdela ett givet rättsfall, *causa*, för att sedan med hjälp av olika precedensfall, lagrum och rättsbegrepp arbeta sig

fram mot en *sententia* eller dom i målet. Överallt mötte således Saxo den dialektiska konsten som ett praktiskt instrument för att lösa moraliska, rättsliga och politiska problem. Därför var det naturligt för honom att tillämpa den även på historien.

Saxo, moralisten

»Var strålar de tappra männens storhet, de klokas vishet, de rättrådigas domar, de måttfullas besinning klarare än i historiens väv?» frågar Henry av Huntingdon i prologen till sin engelska historia. Filosoferna samlar med möda sin kunskap om människornas seder ur allehanda verk och volymer, fortsätter han. Men Homeros låter ju oss liksom med egna ögon se Odyssevs i all hans *prudencia*, Agamemnon och hans *fortitudo*, Nestor och hans *temperantia*, Menelaos och hans *iustitia*. På samma sätt förkroppsligar i den bibliska historien Abraham, Moses, Jakob och Josef dessa dygder.⁴

Saxo, som skrev sin historia ett halvsekel senare, kunde ha gjort dessa ord till sina. Även han är en moralist inför historien, även han utgår konsekvent från de fyra kardinaldygderna – *prudencia*, *fortitudo*, *temperantia* och *iustitia* – för att finna en moralisk innebörd i historiens händelser och gestalter. Men han har gått längre med en spekulativ och systematisk lidelse, som måhända är unik bland medeltidens historiker: *varje enskild bok är uppbyggd kring någon eller några av dessa dygder*.

I antikens och medeltidens moralfilosofi försökte man tränga in i dessa huvuddygders väsen genom att indela dem i olika underdygder eller *partes*. Saxo väljer delvis en annan väg. I upptakten till första boken heter det att danskarna väljer Dan och Angel till sina furstar på grund av deras lysande tapperhet, *ob egregia fortitudinis merita* (10,6). Så följer en rad skuggliknande gestalter och egendomliga äventyr, skärvor och fragment ur en arkaisk värld. Men egentligen är allt detta nya exempel på *fortitudo*, som visar hur människan genom denna andliga kraft kan motstå fruktan, ondska och orätt likaväl som vällustens lockelse och ålderdomens försvagade livskraft. *Fortitudo*, som först bara var ett abstrakt begrepp, får därmed en allt större allmängiltighet och realitet som en av de mystiska krafter, varmed människoanden förmår möta omvärlden och sitt öde.

I början av andra boken ger sig Frode i strid med en fruktansvärd drake och erövrar dennes skatt; med detta guld rustar han sedan en flotta och betalar sina krigsmäns sold. Vi befinner oss fortfarande inom *fortitudo*, tapperhetens dygd, men här förenas den med *liberalitas*, den frikostighet som i sig är en form av *iustitia*. I tredje boken konfronterar Saxo *fortitudo* med *prudencia*: »Det är

⁴ Ubi autem floridius nitescit virorum fortium magnificentia, prudentium sapientia, justorum iudicia, temperatorum modestia, quam in re-

rum contextu gestarum? (Henry of Huntingdon, *Historia Anglorum*, ed. Thomas Arnold, London 1879, 1.)

svårt att säga om han var större i sin tapperhet eller i sin klokhet», heter det i dess nyss citerade slutord om Amler. Fjärde boken däremot visar hur Amler går under genom sin brist på *temperantia*. De fyra första böckerna kan således läsas som en moralisk traktat om de fyra kardinaldygderna och deras föreningar, ständigt med *fortitudo* som utgångspunkt.

Femte boken börjar med den unge Frodes hov, en dyster värld där lasterna och begären hotar all dygd och hela samhällsordningen. Så följer den scen vid det norska tinget, där Erik talar om den *temperantia* som måste styra människan och det politiska livet. Samma *temperantia* strålar ut från hans behärskade värdighet och konstfulla språk. Även i sjätte boken uppträder den väldige Starkodder som en inkarnation av *temperantia* och bestraffar obevekligt alla de begär som smutsar människans liv, exempelvis lyxen och frosseriet. I sjunde boken ställes *temperantia* i stället mot den bestialiska vreden och det erotiska begäret. I den åttonde boken utkämpar *temperantia* en alltmer vanmäktig strid mot människornas lidelser och begär, tills en ny dygd, *pietas*, träder till dess undsättning. *Pietas* är enligt medeltidens moralfilosofi en form av *iustitia*, den tredje av kardinaldygderna. Dess mest ursprungliga form är den kärlek och trohet till släkt och vänner, som själva naturen ingivit oss. Nionde boken är uppbyggd kring detta tema och förvandlar den vilde vikingen Ragnar Lodbrok och hans söner till lysande exempel på denna dygd. I tionde boken låter Saxo denna *pietas* förädlas till den respekt för lag och rätt, som i en sann stat måste stå över alla blodsband och privata intressen. Den lysande symbolen för denna dygd är Knud den store och hans hird, som lever i den stränga tukt och ordning som hans hirdlag skapat. Så når Saxo i elfte och tolfte boken fram till den högsta formen av *pietas*, som i sig innesluter alla de andra, nämligen kärleken till Gud.

Var och en av de fyra sista böckerna bygger på antitetiska grupper av begrepp och symboler. I trettonde boken står troheten mot trolösheten liksom växandet mot avtagandet. I fjortonde boken bildar hoppet och hopplösheten detta motsatspar, i femtonde hämndlystnaden och barmhärtigheten. Sextonde boken slutligen ställer den snabba, brådskande och ivriga rörelsen framåt i motsats till det dröjande, långsamma och tillbakåtdragande. Här möter vi också alla de fyra kardinaldygderna i ständigt nya föreningar. Men i de plågsamma konflikter som här beskrives är det otvivelaktigt *prudentia*, som med sin obönhörliga klarsyn får leda de övriga dygderna och rädda samhället från kaos och undergång.

När de fyra kardinaldygderna således länkas samman i allt mer konstfulla föreningar, blir detta en bild av den moraliska utveckling varje människa måste genomgå, från den primitiva kraft tapperheten kan inge oss till den klokhet som med sitt ljus skall lysa de övriga dygderna och fullkomna människan. Det blir samtidigt en bild av samhällets uppkomst och ideala väsen. För Saxo uppstår en dansk stat i och med att folket väljer en furste. Och det är

framförallt furstarna som i de fyra första böckerna inkarnerar tapperheten eller *fortitudo*, när de med svärdet i hand upprätthåller ordning och rättvisa i världen och värnar det egna landets trygghet och styrka. Från femte boken träder emellertid *temperantia* i förgrunden, »förnuftets fasta och återhållande herravälde över begären och andra skadliga affekter»⁵ som den klassiska definitionen lyder. Det är också den sociala dygden *par préférence*, som ger människan kraft att respektera sin samhällsroll eller sitt *officium* med alla dess krav och regler. I femte boken drar Saxo en klar gräns mellan furstarna och en ny samhällsklass, hirdmännen eller aristokraterna, som nu träder vid deras sida som tjänare, rådgivare och fostrare. Sjätte boken blir som i Ciceros *De officiis* en systematisk genomgång av samhällets olika klasser och stånd och en lidelsefull plädering för den hierarkiska ordning de måste respektera; sjunde boken behandlar äktenskapen som skulle konsolidera dessa stånd men som också i vissa fall kunde tillåtas förena individer ur olika stånd – t. ex. fursteäternerna och aristokratin – och som därmed kunde ge dem och samhället ökad kraft. Men ständigt återfinner Saxo *temperantia* i sin renaste form hos hirdmännen och aristokraterna: de blir här ett föredöme för alla andra medborgare och en garant för att furstarna inte missbrukar sin makt, varken som grymma tyranner eller lättjefulla rucklare.

De fyra följande böckerna visar hur detta alltmer komplicerade samhälle slutligen förvandlas till en modern, kristen rättsstat. I tionde boken träder Knud den store fram som symbolen för den världsliga rättvisan genom sin berömda hirdlag och genom de tre processer, där han framvisar den rättrådige domarens alla dygder. Men allt klarare tränger sig tanken fram, att all rättvisa ytterst emanerar från Gud och måste söka stöd i hans lag och kyrka. Nu träder en tredje grupp fram, som mer än någon annan förkroppsligar denna *iustitia*, nämligen biskoparna. De tjänar, fostrar och tuktar furste och folk, de ensamma förmår döma och medla i den ständiga klasskamp som eljest skulle kasta samhället i kaos. Så återspeglar själva kompositionen i *Gesta Danorum* den idealstat som vilar på tre auktoriteter, furstemakten, aristokratin och kyrkan, där var och en äger sitt klart avgränsade *officium*, där var och en tillför samhället den moraliska kraften i någon av kardinaldygderna.

Så följer de fyra sista böckerna. Där står en fjärde grupp i centrum, furstarnas rådgivare eller *consilarii*, dess dramatik är koncentrerad till de stora upprörda rådslagen där olika fraktioner kämpar för sina intressen eller de skickesediga ögonblick när en furste låter sin vilja bemäktigas av en enda förtrogen. Rådgivarens dygd är *prudentia*, som ger honom makt att skilja det goda från det onda, att genomskåda den falska dygden och upptäcka den sanna, att förutse framtiden och finna det nödvändiga handlandet. Och bland

⁵ *Temperantia est rationis in libidinem atque in alios non rectos impetus animi firma et mo-*

derata dominatio (Cicero, *De inventione* II 54, 164).

alla de rådgivare som omger de danska kungarna låter Saxo här en krets framträda, som inkarnerar just denna dygd: Hvidesläkten och dess ledare, Absalon själv.

Så har Saxo använt sig av de fyra kardinaldygderna för att ge varje bok en inre motivisk enhet och för att förbinda de sexton böckerna i en konstfull ordning. Varifrån har han fått idén till denna komposition, som så vitt jag vet inte kan återfinnas i något annat antikt eller medeltida historieverk? Den beundrade och flitigt imiterade Valerius Maximus kan ha ingivit honom själva tanken att ordna moraliska exempel kring bestämda dygder – men hos honom är ordningen mycket lösligare och mer tillfällig. Därför tvingas man anta även en annan förebild: Ciceros *De officiis* och den tradition av medeltida moraltraktater och »kungaspeglar» som inspirerats av detta verk.

De officiis handlar som titeln anger om de skilda ämbeten, uppgifter och plikter som samhället ålägger sina medborgare. Men när Cicero skall systematisera dessa, utgår han överraskande nog från de fyra kardinaldygderna. Dessa är alltså för honom inte bara abstrakta ideal och de världsfrånvända filosofernas angelägenhet, tvärtom är de handlingsmaximer inom skilda domäner av människans privata och sociala existens. Verket uttrycker således den sköna tanken att samhällsstrukturen måste vila på en samklang av dessa moraliska egenskaper hos medborgarna, att den verksamme politikern kan bevara sin moraliska renhet och befrämja sin välgång genom att lära känna och använda sig av dessa dygder. Och allt detta försöker Cicero bevisa genom en mängd exempel ur den romerska historien och sin egen erfarenhet – gränsen mot historieskrivningen är alltså vag och flytande.

Vi vet att medeltiden läste och beundrade *De officiis* för dess på en gång moraliska och politiska visdom. Vid 1100-talets mitt tillkom en traktat, *Moralium dogma philosophorum*, som brukar tillskrivas den berömde grammatikern Guillaume av Conches och möjligen var avsedd för Henrik av Aquitanien, sedermera Englands kung. Den är helt enkelt ett koncentrat av Ciceros text, disponerad som denna efter de fyra kardinaldygderna och deras *partes* och med de råd och exempel som författaren ansåg relevanta för en medeltida statsman. För verkets genomslagskraft talar de talrika och vitt spridda handskrifterna liksom de senare översättningarna till franska, italienska, tyska och isländska.⁶

De officiis har direkt eller indirekt varit en av Saxos viktigaste förebilder: det understryks av sjätte boken där han utifrån sin feodalklerikala åskådning försöker upprätta en fast hierarki bland samhällets olika klasser och *officia* med stundtals direkta anspelningar på Ciceros verk (se nedan sid. 149 ff). Men

⁶ Guillaume de Conches, *Moralium dogma philosophorum*, ed. John Holmberg, Uppsala 1929. Jag har i hög grad utnyttjat detta arbete,

eftersom dess definitioner och systematisering av dygderna synes mig ligga nära Saxos egen praxis.

dessutom har han inspirerats av en rad andra antika och medeltida genrer, som också avsåg att meddela en konkret och pragmatisk undervisning i den politiska konsten.

Under antiken skrev man särskilda läroböcker i *ars militaris*, bestående av allmänna regler men också taktiska och strategiska exempel eller *stratagemata*, som man oftast hämtade ur den grekiska eller romerska historien. Av dessa ägnade medeltiden framförallt Vegetius och Frontinus ett livligt intresse: man läste, översatte och bearbetade dem efter medeltidens nya stridsformer, man förde bokstavligen krig med dem i sin hand.⁷ Men även för historiker och diktare under antiken och medeltiden var det självklart att deras stridsskildringar borde inrymma exakta beskrivningar av vapen och stridsteknik, marschvägar, proviantering, rådslag, truppersnas uppställning, signalsystem osv.: man levde ju inom samhällen som till stor del organiserats enligt militära principer och inom kulturer där den militära teknologin liksom inom vår egen ägnades enorma ekonomiska och intellektuella resurser; man skrev ju slutligen för en överklass som till stor del grundade sin etik, sin världsbild och sina privilegier på den militära makten inom samhället.

Jag tror att detta är väsentligt för förståelsen av de tallösa stridsskildringarna även i Saxos historia. De är inte enbart framsprungna ur diktarens glädje över vapnens brak och slagfältets blodiga dramatik, Saxo har också velat förmedla en systematisk och saklig undervisning i *ars militaris*, samtidigt som denna analyseras utifrån de fyra kardinaldygderna. I andra boken ges en rad strategiska exempel, som visar hur *fortitudo* och det djärva anfallet leder till säkrare framgångar än försiktigt manövrerande för att spara liv och resurser. Den tredje och fjärde boken behandlar bland annat duellen som stridsform och juridiskt instrument och understryker på samma sätt den totala kraftsamlingens betydelse. Men i fjärde boken håller dessutom den gamle kung Vermund en regelrätt föreläsning i militärpsykologi, som också framhåller måttfullhetens betydelse, en förening av *fortitudo* och *temperantia* i vars tecken Uffe sedan skall segra i sin duell. *Temperantia*, tanken att allt måste äga sina fasta gränser och mått, genomsyrar femte boken: i denna anda inskräper där Erik rekognosceringens, provianteringens och marschvägarnas betydelse för fälttågens utgång, samtidigt som han med juristens skarpsinne alltid söker vinna en moralisk-juridisk legitimation av varje krigsföretag som *bellum iustum*. I sjunde och åttonde boken visar Saxo slutligen hur forntidens danskar behärskade konsten att ställa upp sina styrkor och leda dem i regelrätta fältslag på samma sätt som antikens stora fältherrar.

⁷ Max Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*, I, München och Leipzig 1889, 120 f., 186 ff. Ett slående exempel hur man, medvetet eller omedvetet, tolkar Vegetius utifrån medeltidens eg-

na förhållanden är Jean de Meuns översättning *L'art de chevalerie* (se utgåvan Paris 1897 av Ulysse Robert jämte dennes introduction, särskilt xvii).

Förmodligen har Saxo i dessa böcker velat antyda att de hedniska danskarna ägde lika djupa insikter i *ars militaris* som de greker och romare, som man eljest studerade och beundrade som ouppnåeliga läromästare. I nionde boken borde Saxo ha skildrat de nordiska vikingarnas stridsteknik. Han glider lätt förbi detta ämne, som kunde ge nytt liv åt bilden av de grymma barbarerna från Norden, och hyllar i stället hyperboliskt den Ragnar Lodbrok som i spetsen för danska trupper besegrar de tungt beväpnade, vältränade och segervana kejsrerliga soldaterna. I tionde boken glorifierar han med Knud den store och hans hirdlag den upphöjda manstukten bland de danska krigsmännen; detta är också temat för den föreläsning Erik Ejegod i tolfte boken håller utanför Konstantinopel för danskarna i kejsarens tjänst.

Trettonde boken visar hur man på kontinenten utvecklat en ny kavalleriteknik som danskarna först så småningom, med Knud Lavard, lär sig behärska. I fjortonde bokens fältslag spelar ryttarna och deras användning en stor och ofta avgörande roll. När Knud Lavards son Valdemar med sin lans och sin överlägsna ryttarskicklighet ensam hejdar fem tyska ryttare vid ett vadställe, (382,36), är detta en djupt symbolisk scen som visar hur danskarna nu överträffar sina läromästare på kontinenten. Framförallt beskriver dock fjortonde boken sjökrigens problem med minutiösa beskrivningar av flottornas utrustning, proviantering, seglingsteknik liksom av taktiken att bemäktiga sig flodmynningarna, plundra åkerbruksbygderna, bränna och rasera städer och fästningar osv. Här skrev Saxo för en samtida dansk publik, som obönhörligt skulle ha kritiserat varje tekniskt fel i framställningen utifrån sina egna erfarenheter av vendertågen, men också för en europeisk publik, som skulle fyllas av beundran inför den särpräglade stridskonst varmed de danska flottorna gjort sig till herre över Östersjön och dess stränder.

Detta kastar sitt ljus även över ett annat frapperande drag i *Gesta Danorum*, nämligen det oavlåtliga intresset för juridiska problem. I det antika och medeltida samhället var de militära och juridiska funktionerna ofta sammanflätade, de män ur överklassen som självklart betraktade kriget som sin konst och sitt yrke ägde i regel också att skipa rätt och tolka eller stifta lag. I regel vann de sin juridiska kunskap genom praxis; men man använde sig också av särskilda samlingar av lagar och skriftliga dokumenterade rättsfall, reella eller konstruerade – detta är vad man först och främst finner i den litterate adelsmannens privata bokbestånd under medeltiden, men de står också i domkapitlens och klostrens bibliotek. Därför var det också naturligt för historikerna och diktarna att med förkärlek beskriva dramatiskt men också juridiskt komplicerade rättegångsscener: här möts Njals saga med den heliga Birgittas visioner av den syndiga själen inför den himmelska domstolen, den höviska romanens kärleksdomstolar och *Gesta Danorum*.

Från de allra första raderna i sin historia försöker Saxo nämligen skildra en genuint dansk rättstradition. När han låter danskarna välja Dan och Angel till

sina styresmän, inskräper han samtidigt folkets urgamla rätt att välja och avsätta sina kungar och beskriver själva hyllningsceremonin med dess symbolisk-legala innebörd (10,21). Kung Skjold visar sin kärlek till fosterlandet inte bara genom sina vapenbragder utan även genom de grymma lagar han avskaffar och de goda som han stiftar (11,24). Denna äldre lagstiftning når sin höjdpunkt med kung Frode i femte boken, som därmed motsvarar Moses i Gamla Testamentet och Karl den store i många medeltida rättshistoriker som forntidens mytiske lagstiftare. Hans lagar om stöld, gravskick, äktenskap osv. får här lägga grunden till den moderna rättsstaten. Den fullkomnas i världslig måtto när Knud den store i tionde boken tar lärda och erfarna män till sin hjälp och låter utarbeta sin berömda hirdlag och den strängt reglerade rättegångsordning, som först tillämpas mot honom själv.

Det var Absalon själv, som lät nedteckna denna hirdlag; Svend Aggesen översatte den sedan till latin. Men liksom alla »nedteckningar» av äldre lag som skedde i Europa under 1100- och 1200-talen, var detta med all sannolikhet också en bearbetning och omtolkning av äldre rättsbegrepp och rättspraxis utifrån delvis nya juridiska och politiska tankeformer: man sökte – medvetet eller omedvetet – använda denna förmenta rättstradition för att legitimera det samhälle man nu kämpade för att genomföra.

Saxo har lojalt nedtecknat denna hirdlag, trots att den blir en tung diskurs i tionde boken. Men även på detta område strävar Saxo egensinnigt mot en djupare spekulation kring lagens och rättvisans väsen. Hos honom är lagen inte en yttre regel, enbart formulerad av förnuftet, den skall i stället vara en levande visdom och kunskap som växer fram inom individen och samhället och slutligen bekräftas genom lagstiftarens gärning. De slumrande anlagen för *temperantia* hos Frode måste renas och utvecklas genom Eriks uppfostran, innan han är i stånd att genom sina lagar mot stöld uppfostra hela folket till samma *temperantia*. Knud den store måste själv lära sig behärska sin vrede och finna den balans mellan hårdhet och mildhet, som är den djupaste innebörden i *iustitia*, innan han kan stifta sin hirdlag och kräva att den efterlevs.

Saxo försöker också skapa en konstfull syntes av de olika rättssystem, som både kämpade med och befruktade varandra i 1100-talets juridiska guldålder. När Knud stiftar sin hirdlag, låter han även biskoparna bannlysa dem som bryter mot denna lag, för att rätten skall stå på två pelare, kungamakten och kyrkan (296,35). Detta förebådar elfte boken, som beskriver hur den kanoniska rätten och dess processformer tränger in i Danmark och i vissa avgörande fall överordnas den världsliga rätten, allt enligt det juridiska tänkande som ett halvsekel tidigare kodifierats av Gratianus. Tofte boken visar hur Danmark nu även inordnas i kyrkan hierarkiska system av rättsinstanser, med den påvliga kurian som dess krön.

Trettonde boken slutligen introducerar den feudala rätten, dessa regler som förband »länsherre» och »vasall» med ömsesidig trohet men också angav

under vilka villkor man var löst från denna *fides*. Det är naturligtvis en öppen fråga i vad mån feodala institutioner verkligen trängt in i Danmark vid Saxos tid; men det är likaså uppenbart att Saxo lidelsefullt intresserat sig för feodal etik och rätt, att han tolkat Danmarks relation till kejsarmakten och dess kamp om de vendiska provinserna i dessa termer och att han slutligen försökt skapa en syntes av som för honom framstod som det centrala i äldre dansk, kanonisk och feodal rättsuppfattning.

Även i en annan mening är Saxo moralist och jurist inför historien. I tionde boken arrangerar han tre processer med Knud den store i huvudrollen för att demonstrera rättegångens problematik. I elffte boken för biskop Vilhelm en kanonisk process mot kung Svend Estridsen, Knud den helige en högförräderiprocess mot ledungen och slutligen Gud själv en process mot det danska folket som vägrar erkänna Knuds helighet. Erik Ejegod för en process i Rom mot ärkebiskopen av Hamburg-Bremen i tolfte boken, från trettonde boken blir historien en oupplösligt sammanflätad serie av rättegångar mellan de furstar och partier som kämpar om makten. Här använder nu Saxo de tre stora rättskällorna – den förment hävdvunna danska rätten, den kanoniska och den feodala – för att ge sin lösning av de frågor om skuld och brott som upprörde samtidens sinnen inför det förflutna. Men dessa minutiöst beskrivna rättegångsscener och konstfulla pläderingar blir samtidigt en åskådlig undervisning om hur en modern rättsskipning måste arbeta för att samhället inte skall störta samman i anarki och kaos.

Klerk eller hirdman? Ända fram till 1800-talet var det självklart att se Saxo som en medeltida *clericus*. Det var ju i klostrens och domkyrkornas skolor han lärt sig latinet, han var ju ärkebiskop Absalons tjänare och slutade förmodligen sina dagar som prost vid domkyrkan i sitt älskade Roskilde. I inledningen till *Valdemar Sejr* målar Ingemann det klassiska porträttet av Saxo, när han i sin rofyllda munkcell i Sorö kloster präntar slutorden i *Gesta Danorum* för att sedan beträda den sista färden till vännerna vid Roskildekyrkan. Men snart framträder en rad forskare – A. D. Jørgensen, Jørgen Olrik, Curt Weibull, M. Cl. Giertz, Vilh. Andersen, Franz Blatt och andra – som med växlande skäl och emfas framhållit att Saxos historia måste vara skriven av en världslig, av en hirdman och aristokrat. E. Kroman som nyligen sammanfattat denna diskussion skriver: »De Dyder han priser, er Hirdmandens: Tapperhed, Haardførhed og Trofasthed, mens han laster Modsætningen: Fejghed, Blødagtig-hed og Troløshed. Som Svend Aggesen er Saxo derfor naturligt Tilhænger af den stærke Kongemagt og priser de kraftige, krigeriske Konger, mens han dadler de daadløse, i Modsætning til de gejstlige Historieskrivere, som viser Forkærlighed for de svage Konger. Hans Helt er først og fremmest Absalon, ikke som Kirkehøvdingen, men som Krigeren.»⁸

⁸ Kroman, 24.

Man kan rikta en rad invändningar mot denna tes. Det är möjligt att de storartade skildringar av manlig tapperhet och heroism som uppfyller *Gesta Danorum* återspeglar en germansk eller nordisk etik; men Saxo har beskrivit och tolkat denna moraliska kraft utifrån den stoiska moral filosofins *fortitudo*. Det är möjligt att troheten mot fursten är en »fælles germansk Tankegang . . . i intet af de nordiske Land har denne Følelse udviklet sig saa tidligt og stærkt som her i Danmark»;⁹ men vi kan inte utesluta möjligheten att Saxo i sitt verk projicerat det feudala trohetsideal, som vid denna tid utvecklades på kontinenten, på en nordisk samtid och forntid vars politisk-etiska åskådningar egentligen är tämligen svåråtkomliga.

Det är obestridligen utifrån de fyra kardinaldygderna, som Saxo tolkar människors handlande och historiens gång. Detta kan synas bekräfta det »världsliga» draget hos Saxo, även om det germanska eller nordiska därmed blir mer problematiskt. Vore Saxo en from klosterbroder, kunde man också ha väntat sig något teologiskt system av dygder och laster, exempelvis de tre teologiska dygderna tron, hoppet och kärleken, de sju eller tolv dödssynderna, andens sju gåvor osv.

Det var antikens stoiker som utformat denna lära för sitt studium av människans psyke och av det politiska och sociala livet. I *De inventione* utgick Cicero från dessa dygder i sin analys av de argument som talaren borde använda, i *De officiis* fick de innesluta hela samhällslivet. Dessa texter var kända under hela medeltiden – men det är uppenbart att dessa stoiska dygder tilldrar sig ett helt nytt intresse från och med 1100-talet. Innebar detta en sekularisering av tankevärlden, en konflikt med teologin?

Inte nödvändigtvis. Egentligen hade redan kyrkofäderna, Ambrosius, Hieronymus och Augustinus, ofta hänvisat till de fyra kardinaldygderna, ibland i deras stoiska formulering, ibland i en tolkning som förde dem närmare den kristna bilden av människan och världen. Exegeterna kunde finna mystiska överensstämmelser mellan dessa fyra dygder och de fyra floderna i paradiset, de fyra evangelierna, de fyra armarna på Kristi kors, det fyrspann som drog själens vagn osv. Man kunde till och med hävda att de hedniska filosoferna hämtat dessa dygder från Gamla Testamentets heliga skrifter.¹ Därför är det föga förvånande att Henry av Huntingdon som vi sett återfinner dessa dygder både bland Iliadens och Gamla Testamentets hjältar.

Ändå kan man just under 1100-talet observera hur diskussionen om dygdens väsen och ursprung intensifieras, både i filosofiska och teologiska läger. Man synes nå fram till en tämligen allmänt accepterad harmonisering av de andliga och världsliga dygderna. De fyra kardinaldygderna får representera de »politiska» eller »naturliga» dygder som kan ägas även av otrogna, judar eller

⁹ Jørgen Olrik 1908, 25.

¹ Se Odon Lottin, *Psychologie et morale aux*

XIIe et XIIIe siècles, III: 2, Louvain 1949, 154 ff. och framförallt Sibylle Mähl, *passim*.

hedningar och som motsvarar de plikter människan enligt lag och sedvänja är skyldig staten och samhället. De »katolska» eller »teologiska» dygderna – tron, hoppet och kärleken – tillkommer dock endast dem som undfått den kristna uppenbarelsen och dopet och har den eviga glädjen i Gud och plikterna mot kyrkan som sitt mål. Här framstår således de två typerna av dygder som autonoma system utan inbördes rivalitet, där de teologiska dygderna självklart står högre än de politiska.

Men vissa filosofer och teologer tränger djupare in i problemet. De politiska dygderna hör samman med naturen och *ratio* och kan förvärfas av människan utan den gudomliga nådens ingripande. Men dessa politiska eller naturliga dygder kan också lyftas upp och transformeras genom den högsta av de teologiska dygderna, kärleken: då är de ett utflöde av den gudomliga nåden, då är dessa dygder en väg till frälsningen och det eviga livet.²

Det finns ett klart bevis för att dessa tankar återfanns i Saxos Danmark, nämligen genom Andreas Sunesens *Hexaëmeron*, det enda litterära verk från denna epok som egentligen kan jämföras med *Gesta Danorum*. Efter tron, hoppet och kärleken, de teologiska dygderna, tar han upp fyra dygder av annat slag. Det är kardinaldygderna, som han just definierar i denna friare kristna anda, de är det fyrspann som för Elias – och därmed varje människa – till himlens glädje. Liksom alla dygder är de ingivna människan av naturen, men de måste förökas och förädlas i ständig kamp med last och synd och genom kraften av Guds nåd.³

Jag tror att detta rör det centrala problemet i vår tolkning av *Gesta Danorum*. Detta historieverk verkar så oändligt överlägset det mesta som skrevs inom denna genre i nordisk medeltid, därför att det alltid synes ge en rationell, inomvärldslig förklaring av varje historiskt skeende. Saxo behöver aldrig ta djävulen till hjälp som till och med en »världslig» historiker som Svend Aggesen gör, han söker i stället en förklaring och orsak i människans egna dygder och laster, affekter och begär eller i de yttre omständigheterna. När han återberättar Knud den heliges eller Knud Lavards liv, synes han mer intresserad av den faktiska politiska komplikationen än av det stereotypa legendmönster föregångarna följt. Det finns slutligen alltid ett öde, en slump som gör historien till ett lika outgrundligt skådespel för dess aktörer som dess åskådare.

Samtidigt är det en frestelse att på detta sätt återfinna allt det vi kräver av en modern, vetenskaplig historieskrivning och förbise en annan dimension av verket. I åttonde boken har Thorkil och hans män uppgivit allt hopp om sin räddning, när de plötsligt ser ett ljus genom mörkret över de farofyllda

² Ovanstående bygger på Lottins studie »Les premières définitions et classifications des vertus au moyen âge» i nämnda arbete.

³ Andreas Sunesen, *Hexaëmeron libri duodecim*, ed. M. Cl. Gertz, København 1892, v. 3399–3413, 3760–3781.

nordanhaven. Det finns en »historisk» eller inomvärldslig förklaring: ljuset kommer från elden som två jättar gjort upp i sin håla, det finns också en »moralisk» innebörd där ljuset förmodligen skall symbolisera *ratio*, förnuftet. Men språket och bilderna – hoppet, räddningen, mörkret och ljuset – har en religiös färgning som manar oss att söka även en »andlig» innebörd. Detta är den hedniska människan som i sin förtvivlan längtar efter uppenbarelsen och själens räddning; den följer också när Thorkil riktar sin bön till Skapelsens Gud och mottar det kristna dopet (se nedan sid. 187).

Paul Herrmann förklarade på sin tid att de kristet-allegoriska inslagen i just åttonde boken var ett senare tillskott av någon bearbetare, som velat ge verket en främmande kristen tendens.⁴ Jag tror istället att Saxo skrivit sitt verk för att skildra historien som ett autonomt förlopp, möjligt att förklara utifrån den världsliga etik som de fyra kardinaldygderna representerade, men att han samtidigt vill låta oss ana denna vidare rymd, denna djupare verklighet som ytterst ger all sanning – religionen.

Detta återspeglas måhända i ett annat, mer undångömt drag i Saxos komposition. Ur det medeltida munkväsendets stoisk-asketiska spekulation växte det fram en teori om de så kallade »huvudsynderna» eller »dödssynderna». I Gregorius den stores berömda Job-kommentar från 500-talet möter vi dem, sju till antalet och ledda av *superbia*, högmodet, i ett fältslag mot dygderna. Så följer hos olika författare samma schema, men ännu på Saxos tid har detta inte vunnit den fasthet och det oerhörda inflytande det skulle få i senmedeltidens konst och tankevärld.⁵ Ändå är det möjligt att Saxo velat infoga detta andra, klart kristna moralsystem i den komposition han låtit vila på de stoiska kardinaldygderna. Ulfhilds rasande tal i första bokens slut skulle kunna illustrera *invidia*, andra boken ger en rad exempel på *avaritia*, den tredje och fjärde skall måhända beskriva *acedia* även om Saxo använder termer som *inertia* och *imbecillitas* för denna slöhet och lättja. Fjärde boken och början av den femte skildrar *luxuria*, den sjätte *gula* och den sjunde *ira*. Den hedniska stolthet och ärelystnad som fyller Harald Hildetand, Starkodder och andra av de undergångsmärkta gestalterna i åttonde boken kan ses som *superbia*, roten till alla synder och laster såsom människans förhåvelse mot Guds allmakt. De åtta första böckerna skulle kunna sägas beskriva den hedniska människans omedvetna synd mot den Gud, vars namn och väsen hon ännu inte känner.

De fyra följande böckerna behandlar *iustitia*, rättvisan. Men de skildrar inte bara brotten mot människors utan även mot Guds lag, de hävdar emfatiskt att all sann rättvisa har sitt ursprung och sitt yttersta mål i Gud – att det understundom är bättre att dyrka honom i domstolar än vid altaren, genom att böja brottslingar i stället för sina knän, som det heter i expressiva formuleringar.

⁴ Herrmann II, 603 f.

⁵ O. Zöckler, Das Lehrstück von den sieben Hauptsünden, München 1893, passim.

ringar (318,25–32). Det centrala begreppet i trettonde boken är den feodala troheten, *fides*, i den fjortonde det hopp, *spes*, som uppfyller Absalon i kampen om Venden och Danmarks storhet, i femtonde den faderliga nåd och mildhet varmed han bemöter skåningarnas uppror. Är det inte möjligt att se detta som en återspeglning inom den världsliga etiken av de tre teologiska dygderna tron, hoppet och kärleken?

Problemet om världsligt och andligt i *Gesta Danorum* kan också ses ur en annan aspekt. F. P. Pickering har – naturligtvis med stark schematisering – hävdad att den medeltida historieskrivningen rymmer två alternativ eller gener, »Augustinus oder Boethius».⁶ Augustinus visar oss en bild av världen, där skapelsen, uppenbarelsen genom Kristus och den yttersta domen anger början, kulmen och slutet för historiens skeende, där människan står avklädd all jordisk individualitet som en förtappad eller återlöst själ inför evighetens väldiga perspektiv. Det stora exemplet på denna historiesyn i Valdemarernas Danmark skulle vara Andreas Sunesen och hans skapelseepos, *Hexaëmeron*.

I *De consolatione philosophiae* däremot utgår Boethius från en begränsad, jordisk scen. En människa – han själv – har störtats i olycka och tycker sig i fängelsehålans mörker uppleva att världen styrs av det blinda ödets nyckfulla och likgiltiga hand. Då uppenbarar sig en ljusomstrålad gestalt, *Philosophia*, och försöker öppna hans ögon. Ser han då inte i händelsernas mönster att det måste finnas en högre makt bortom och över den *fortuna* som människorna fruktar och tillber, en gudomliga *providentia* eller försyn? Anar han inte i naturens förgänglighet och förvandlingar en hemlighetsfull ordning och harmoni, som uppbär och genomsyrar hela skapelsen?

Den historiker som väljer Augustinus' bild av världen får avstå från den psykologiska realism och de individuella och irrationella element, som inte får någon realitet eller innebörd inom detta strikt teologiska och universella perspektiv på skapelsen. Den som väljer Boethius', får däremot likt de antika historikerna möjlighet att skildra slumpen, *fortuna*, i det historiska skeendet, den enskilda människans kamp med detta öde och sina egna affekter och begär men också hennes aningar om denna hemlighetsfulla allmakt som Boethius karaktäristiskt nog aldrig ger ett namn.

Saxo levde i det sekel som kallats *aetas boetiana*.⁷ I de åtta första böckerna låter han den hedniska världen genomsyras av en stark ödestro, växlande mellan tragisk uppgivenhet och en stoisk strävan att höja sig över lyckans växlingar och välkomna dem som prövningar. I tionde boken ställs frågan på sin spets, den visar hur *fortunans* hjul ständigt svänger runt även med de högst uppsatte, med furstarna, och kastar dem i förtvivlan och elände. Men den mest

⁶ F. P. Pickering, *Augustinus oder Boethius? Geschichtsschreibung und epische Dichtung im Mittelalter – und in der Neuzeit*, I, Berlin 1967, 15 ff.

⁷ M.-D. Chenu, *La théologie au douzième siècle*, Paris 1957, kap. VI.

prövade, Svend Tveskægg inser slutligen, att detta blott är prövningar och straff varmed Gud vill leda människan mot hennes räddning (se nedan sid. 210). Detta är den religiösa visdom människan kan hämta ur sitt eget livsöde, ur historiens händelser.

Kanske har Saxo använt hela sin vidunderliga språkkonst för att framhäva det slumpvisa, individuella, evigt växlande och förunderliga i jordelivet av samma skäl som Boethius, för att det överväldigande i denna upplevelse skall driva människan att fråga efter en sådan fördold ordning, en sådan allmakt som härskar även över *fortuna*.

Saxo har således inte bara velat skriva en historia i den mening vi sedan 1800-talet inlagt i detta begrepp. För honom är historien en vetenskap där man utifrån det »exemplariska», som kan återfinnas i varje enskild händelse eller gestalt, når fram till en universell kunskap om människan, samhället, det politiska livet och ytterst även om Gud. Han har valt de fyra kardinaldygderna som grundval; men liksom dessa moraliska krafter innesluter allt mänskligt handlande, så är *Gesta Danorum* inte bara en historia och en moralisk traktat utan även ett studium av samhällets ideala struktur, en kunga- och hovmannaspegel, en lärobok i den politiska konsten. Där finns liksom i hela denna genre en fascination inför människans politiska existens och det offentliga livets skoningslösa kamp och samtidigt en skräck- och längtansfylld tanke att en gång vända detta »lysande elände» ryggen. Redan på första sidan i *Gesta Danorum* möter vi denna klassiska reträttfilosofi, när Humble tvingas från tronen av sin ärelystne broder Loter. »Så gav han människorna den lärdomen att liksom slotten äger större glans, så rymmer de även mindre trygghet än hyddorna.»⁸

Läste medeltiden *Gesta Danorum* som moralisk traktat, som en encyklopedi över den politiska konsten? Därom vet vi föga eller intet. Någon enstaka notis visar hur predikanterna kunde gå till Saxo för att finna lämpliga *exempla*.⁹ Men när Johannes Oporinus 1534 ger ut Saxo i Basel, prisar han verket och historieskrivningen i allmänhet som just ett outtömligt förråd av nyttiga exempel, »som inte bara undervisar oss långt klarare och bättre än några regler och lärosatser, hur väl de vise än utformat dessa, utan också visar oss allt så att vi liksom själva kan se och ta på det»¹ – den paradigmatiske teknikens

⁸ documentum hominibus praebuit, ut plus splendoris, ita minus securitatis aulis quam turguriis inesse (10,27–28). Jfr slutet av tolfte boken, där Saxo ställer den sjuklige Svends löjliga girighet efter kungatiteln mot Ubbes klokhet när han avböjer kungavärdigheten och föredrar privatlivet: Quis enim mentis compos huius referentum industria pectus ignoret, qui se intra privatum fortunae habitum continere quam dignitatis incrementa cura ac sollicitudine quaerere praeoptavit? (341,2–5.) Jag har

tidigare behandlat denna reträttfilosofi inom renässansen och barocken (I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock, Uppsala 1968, särskilt kap. VI).

⁹ Anne Riising, Danmarks middelalderlige prediken, København 1969, 118.

¹ planius omnino ac melius quam ullis aliis quantumlibet belle institutis sophorum praeceptis non docetur solum, sed quasi inspiciendum tractandumque exhibetur.

huvudsyfte. I 1500-talsupplagorna tillkommer nu också de stora registren över *res et verba memorabilia*, som tillsammans med de pedagogiska marginal-notiserna gjorde det lättare att återfinna dessa nyttiga exempel och sentenser i texten. Talrika understrykningar och mnemotekniska symboler visar också hur man läste Saxo med pennan i hand, på intensiv jakt efter denna moraliska och politiska visdom. När Anders Vedel 1575 översätter Saxo till danska, framhåller han den nytta samtiden och särskilt den danska adeln kan vinna av förfädrens historia »oc befljtte oss udi allehaande Dyd oc Duelighed, effter deris gode Exempel». Erasmus hade beundrat Saxos sentenser; 1617 och 1627 gav man ut dem i särskilda antologier.² Och ännu var det självklart att man betraktade människan och det politiska livet utifrån de fyra kardinaldygerna: Stephanius anspelar på dem när han 1644 dedicerar sin Saxo-utgåva till Kristian IV: »Med de härligaste ord upphöjer Saxo förvisso Frode den tredjes rättvisa, Knut den stores fromhet, Gorms förståndighet och Valdemar den förstes ståndaktighet och tapperhet. Men alla dessa lovord som kommer olika furstar till del har hos dig, Du störste bland kungar, förenats i den ljuvaste endräkt och samklang . . .»³ När C. A. Klotzius på nytt ger ut Saxo 1771, prisar han dennes *prudentia* och den undervisning han ger inte bara genom sina talrika sentenser utan framförallt genom sina levande och konkreta exempel.⁴ Ännu P. F. Suhm, den siste av 1700-talets stora historikergeneration i Danmark, kan beundra den språkliga skönheten och den politisk-moraliska visdomen i Saxos verk: »... hans Latinske Prosa er herlig, saa at neppe nogen Skribent af Middelalderen kan deri sættes ved Siden af ham, og hans Vers end herligere, de bedste efter mine Tanker fra Boethii Tid indtil hans ... I de sidste 8 Bøger, som handle om en meere historisk Tid, er han og temmelig frie for Fabler, og Kongefølgen for det meeste rigtig; der skriver han ofte pragmatisk, indstrøer sunde og herlige Betragtninger, endskiønt en overdreven Fædrelands Kierlighed henriver ham alt for ofte til at være ubillig mot Fremmede og andre Folkeslag».⁵

Men detta skrivs strax före gryningen till en ny upplevelse och tolkning av Saxo, den som skulle bryta fram tio år senare med Grundtvigs Saxo-översättning och dess förord. Nu talar man inte om Saxos chauvinism utan om hans fosterlandskärlek. Nu börjar man irriteras av hans sentenser och moraliska analyser och upplever dem alltmer som uttryck för hans litterära fåfänga och

² Willichius Westhovius, *Illustres sententiarum flores, ex Saxonis Grammatici sedecim historiarum libris*, Leipzig 1617; Stephanus Johannis Stephanius, *Florilegium sententiarum selectiorum ex nobilissimo rerum Danicarum scriptore Saxone Grammatico Saelando Dano*, Leyden 1627.

³ *Amplissimis equidem verbis extollit Saxo Frothonis tertii iustitiam, Canuti Magni pieta-*

tem, prudentiam Gormonis, Valdemari primi constantiam et fortitudinem: sed quae diversa multorum Principum laus est, in Te, Regum Maxime, omnium laudum suavissima concordia et concertus est.

⁴ C. A. Klotzius, *Saxo Grammaticus, Historiae Danicae libri XVI*, Leipzig 1771, 61.

⁵ P. F. Suhm, *Historie af Danmark*, IX. tome, København 1808, 107 f.

skolastiska spetsfundigheter. Kunskapen om de fyra kardinaldygderna sjunker undan och därmed den tankevärld som ger *Gesta Danorum* mycket av dess intellektuella klarhet och moraliska storhet. Det som Saxo skapat som *exempla virtutis* betraktas alltmer ur ett estetiskt perspektiv, man diskuterar deras »realism» i stället för att söka en politisk och moralisk lärdom i dem. Så kan teorin om den naive och drömmande diktaren uppstå, så reduceras hans historia till »först og sidst en herlig Billedbog».

Saxo, grammatikern

Forntidens danskar hade älskat den heroiska dygden lika högt som romarna, heter det i Saxos förord. I konstfull, poetisk form hade de sökt bevara minnet av sina och förfäders gärningar i sånger på folkspråket som de ristat på klippor och stenar. Vilka historieverk skulle inte dessa män ha kunnat skapa om de blott kunnat skriva på latin, de som nu tvangs använda väldiga stenblock och klippor i stället för skriftrullar och böcker? Så kom äntligen latinet till Danmark med kristendomen. Men nu visade danskarna en sådan tröghet och lättja i sina studier att hindren för den sanna historieskrivningen förblev lika stora som förr. »Så tvangs jag att på mina axlar, ovana en sådan möda, ta den börda som alla författare i gången tid låtit förbli liggande . . .»⁶

Det är djupt karaktäristiskt för Saxo att han framhåller den språkliga formen som ett av historieskrivningens stora problem. Man har också prisat hans eget språk som en utsökt vältalighet, som ett under för sin tid. Men man har också talat om det tunga och djupa, man har – särskilt i senare tider – uttryckt trötthet, leda och vämjelse inför det man upplevt som oändligt svällande ordmassor och en ansträngd, besynnerlig konstfullhet. Få författare har framkallat så divergerande och så affektladdade omdömen.

Till en del beror detta på vårt främlingskap inför latinet som sådant. Vi lever ofrånkomligen på andra sidan den barriär gentemot äldre epoker, som 1800-talet reste. Då först blev latinet definitivt ett »dött» språk efter att i nästan två tusen år ha varit ett levande och naturligt idiom i Europa för vetenskapsmän och jurister, för diplomater, poeter och dagboksförfattare. Vi kan lära oss latin igen, men vi kommer aldrig att kunna umgås med det som en medeltida *clericus* eller ens som en intellektuell under 1700-talet. Vi löper, som alla »utlänningar», risken att tillskriva latinet kvaliteter som det inte ägde för just dessa människor: vi ser kanske lysande metaforer eller djärva intellektuella konstruktioner där de bara noterade normala och litet nötta uttryck, men vi kan också ovetande gå förbi nyanser i språket, som för dem bröt likgiltigheten och eggade sinnen och känslor.

⁶ Igitur oneri cunctis praeteriti aevi scriptoribus inexperto rudes laboris humeros subicere coactus (3, 15).

Därför måste vi ta fasta på hur de som levde inom denna tradition uppfattade och bedömde Saxos språk. Den första analysen återfinns i den jylländska krönikan från mitten av 1300-talet – här uppträder Saxo också för första gången med titeln »grammatiker», *quidam egregius grammaticus*. På följande sätt motiverar nu författaren att han gjort ett sammandrag och en språkligt förenklad version av Saxos historia: »Då hans verk på många ställen är så utförligt, då mycket sägs mer för den sköna formens skull än för att skildra den historiska verkligheten och då dessutom hans stil är alltför mörk genom de många ord och de många slags dikter som klingar ovant i vår tid, därför har detta lilla verk tillkommit som ett utdrag ur hans och för att med enkla ord återge de viktigaste händelserna som beskrives där.»⁷

Man kan jämföra detta med Erasmus' berömda karaktäristik två sekel senare: »... jag vill hellre bege mig till Danmark, som gav oss Saxo Grammaticus, han som skrev sitt folks historia så lysande och storslaget. Jag tycker om hans levande och glödande ingenium: hans språk är aldrig slappt eller sömnigt, det rymmer en så märklig rikedom av ord och uttryck, en sådan mängd av sentenser och en så beundransvärd variation av figurer, att jag inte nog kan förundra mig över hur en dansk på denna tid kunde äga en sådan vältalighetens kraft.»⁸

Två till synes helt motsatta värderingar – och ändock pekar de åt samma håll, mot grammatiken så som man uppfattade och odlade denna »konst» i såväl medeltidens som renässansens skolor och författarkretsar. Den jylländska krönikan talar om den mängd ovanliga *vocabula* Saxos historia innehåller, Erasmus om hans *mira copia verborum*. Det var grammatikens första uppgift att undervisa om de enskilda orden, deras former men också deras specifika innebörd och uttryckskraft. Detta skedde främst genom läsningen av litterära texter, där grammatikern ständigt hejdade sig inför enskilda ord för att med ett förklarande *id est* anföra en rad synonymer eller omskrivande uttryck. Varje text betraktades som en mer eller mindre rik *copia*, ett »förråd» av ord. Det fanns också speciella läroböcker med titeln *copiae*, som helt enkelt bestod av väldiga serier av synonymer och homonymer. Grammatikerns mål var att skapa just en *copia verborum* hos sina elever, »en rikedom av ord» som den första förutsättningen för ett smidigt och uttrycksfullt språk.

⁷ Sed quia opus suum diffusum est in pluribus locis, multaque dicuntur magis propter ornamtum quam propter veritatem historiae prosequendam, insuper et stilus suus nimium obscurus est propter plurima vocabula et poemata diversa moderno tempore inconsueta, ideo hoc opusculum, excerptum de illo, ponit planis verbis notabiliora gesta ibi descripta (citerat efter prolegomena till Olrik-Raeders Saxoedition, xv).

⁸ In Daniam navigare malo, quae nobis dedit

Saxonem Grammaticum, qui suae gentis historiam splendide magnificeque contexuit. Probo vividum & ardens ingenium, orationem nusquam remissam aut dormitantem, tum miram verborum copiam, sententias crebras, & figurarum admirabilem varietatem, ut satis admirari non queam, unde illa aetate homini Dano tanta vis eloquendi (citerat efter försättsbladet till Saxoutgåvan Basel 1534, ursprungligen i Erasmus' Ciceronianus).

Den jylländska krönikan hävdar också att Saxos historia blivit så vidlyftig, därför att mycket säges mer för sin *ornatus* än för den historiska sanningens skull. Det är faktiskt sant. Grammatikern skulle undervisa om de olika »figurerna» i språket, alla de konstfulla konstruktioner som en talare eller författare måste behärska för att kunna variera sitt språk och ge det ökad skönhet och kraft. Särskilt kom figurerna till bruk inom *amplificatio* eller tekniken att »utvidga» en tanke eller ett motiv genom språkliga variationer, likaså i dess motsats *abbreviatio* där man i gengäld sökte variation och emfas genom förkortningar i tankeleden och olika »sammanpressade» uttryck. Och Saxos språk kan betraktas som en oupphörlig demonstration av vad Erasmus kallar *figurarum admirabilis varietas*. Snart sagt varje sats eller konstruktion är för honom en utmaning, en hägrande möjlighet att påvisa språkets outtömliga rikedom och den grammatiska konstens storhet.

Den jylländska krönikan nämner också »de många slags dikter som klingar ovan i vår tid», som är inströdda i Saxos historia. De är onekligen ett frapperande drag i ett historieverk. Själv påstår Saxo att detta är fornnordiska kväden, som han översatt från folkspråket till latin. Det finns också en rik forskning, som försökt fastställa hur dessa fornnordiska dikter – mestadels okända – kan ha sett ut. Men det är förbryllande att Saxo oupphörligen växlar mellan olika versmått och strofformer. Även detta visar enligt min mening mot skolan och grammatiken.

En *grammaticus* skulle nämligen även undervisa i metrik och poesi. Det var nödvändigt för eleverna att känna till *pedes*, versfötterna för att behärska de olika former av *cursus* eller metriska slutfall, som spelar en så viktig roll i medeltidens konstprosa. Men man lärde sig också de egentliga versmåttan, *metra*, genom läroböcker av främst Servius och Beda,⁹ dessutom vid läsningen av Horatius. Han var onekligen lämplig för detta ändamål, eftersom han så konsekvent försökt variera sina versmått. Detta gäller även några andra av skolans *auctores*, Prudentius, Martianus Capella och Boethius.¹ Det förekommer också att grammatikerna själva komponerar texter för att demonstrera de olika versmåttan. En Wandalbertus diaconus komponerar således i början av 800-talet en samling dikter och kommenterar själv i ett dedikationsbrev de *metra* han använt och de matematiska serier som dikterna bygger på.² Jean de Garlande skriver omkring 1220 en *poetria*, där han väljer ut nitton av de grundläggande versmåttan och ägnar dem en metrisk analys för att slutligen visa hur man kan använda dem för olika aktuella temata, madonnans lov, korruptionen inom kyrkan osv.³ Ett exempel med nordisk anknytning är *Liber de*

⁹ Günter Glauche, Schullektüre im Mittelalter, München 1970, 9, 25.

¹ Max Manitius, Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters, 1911–1931, I, 490; II, 719; III, 117, 132.

² Poetae latini medii aevi (ed. E. Dümmler), II, 569 f. (Mon. Germ. hist.).

³ Jean de Garlande, The *Parisiana Poetria*, ed. Traugott Lawler, New Haven–London 1974, passim.

distincione metrorum av Jacobus Nicholai de Dacia (o. 1363). I denna klagodikt över en engelsk lord går han samtidigt systematiskt genom en mängd versmått och poetiska figurer.⁴ Man kan hävda att Dantes *Vita nuova* och Petrarchas *Il canzoniere* är sena grenar på samma träd, denna gång försök att sammanfatta den moderna folkspråkliga poesins metrik. Man borde också pröva tanken om inte Snorre Sturlasson inspirerats av denna grammatikernas egen genre, om inte *Hattatal* med dess exempel på 100 fornnordiska versmått var avsett som ett motstycke till Servius' *De centum metris* och liknande verk.

Jag tror att Saxo med sina dikter inte bara velat förhöja sin *historias ornatus* utan också ge en *summa* av den metriska konsten. En systematisk analys – som ligger utanför denna undersöknings ram – skulle säkerligen visa att han självständigt och experimenterande gått vida utanför de relativt enkla regler och mönster vi finner hos Servius och Beda, de vanligaste samtida läroböckerna. Det är denna esoteriska konstfullhet författaren till jylländska krönikan understryker och reagerar mot.

Återstår – *auctores*. När Stephanius 1644 gav ut Saxos historia, fogade han en väldig kommentar till texten. Där angav han en mängd textställen hos antika och medeltida författare, som var ägnade att förklara och precisera innebörden hos iögonfallande eller dunkla formuleringar hos Saxo. Samtidigt påpekade han att Saxo språkligt hade mycket gemensamt med speciellt två författare, Valerius Maximus och Martianus Capella.

Med romantiken växte det emellertid fram en estetik, som hävdade att varje litterär text måste vara originell både till form och innehåll. Man förvrängde i polemiskt syfte innebörden i det äldre begreppet *imitatio* och utropade att all »imitation» antingen var ett uttryck för bristande skaparkraft eller en felaktig uppfattning om konstens sanna väsen. I detta ljus framstod Stephanius' kommentar nu som ett bevis för att Saxo saknade egentlig självständighet gentemot den antika litteraturen. Det började också en klappjakt på alla de »lån», som man ansåg ingå i Saxos text. Paul Herrmann kunde 1901 uppvisa en mängd sådana utöver Stephanius,⁵ och Olrik-Raeders edition från 1931 anger ytterligare ett antal. Den som slår upp en sida där, måste ofrånkomligen få det intrycket att vissa partier hos Saxo är en sannskyldig mosaik av fraser från antika författare.

Karsten Friis-Jensen har nyligen riktat en välgörande kritik mot överdrifterna i denna filologi.⁶ Men problemet är av mer generell natur. I de medeltida skolorna läste man vissa litterära texter, därför att dessa – på goda grunder – ansågs återge språket i dess ideala klarhet, skönhet och rikedom. Genom att studera ordförråd och figurer, prosarytm, vers och kompositions-

⁴ Jacobus Nicholai de Dacia, *Liber de distincione metrorum* (ed. Aage Kabell, Monografier utgivna av K. Humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala, 2, 1967).

⁵ Herrmann, I, 449 ff.

⁶ Karsten Friis-Jensen, *Saxo og Vergil. En analyse af 1939-udgavens Vergilparalleller*, København 1975.

mönster i dessa texter och genom att använda dem som material och förebilder vid egna skrivövningar skulle eleverna tillägna sig just den *eloquentia*, det litterära språk som dessa *auctores* tillsammans representerade. Det fördes en intensiv och oavslutad debatt om vilka antika och kristna författare som skulle ingå i denna kanon – av naturliga skäl. Varje ny författare som infördes i detta system kunde nämligen genom sina specifika symboler, föreställningar och uttrycksformer åstadkomma förskjutningar inom hela detta språkliga system. I princip försöker varje kultur att genom sitt officiella skolväsende och dess språkligt-litterära texturval skapa en liknande norm, det må gälla de klassiska kinesiska, arabiska och persiska samhällena likaväl som vår tids skolor och akademier.

Det är givet att man inom skolan favoriserar sådana texter, som synes återspegla denna kanon och denna norm så klart och koncentrerat som möjligt. Därför kunde man oupphörligen återvända till en text som Aeneiden utifrån övertygelsen att just denna text var en nära nog ideal *summa* av detta språk. Därför skapar man dessa tidstypiska florilegier av fraser och uttryck från *auctores*, som liksom lade detta ideala språk i lärarens och elevens hand.

Det är denna teknik och dessa ideal som vi möter i Saxos historia, nästan i övertydlig form. Han använder sig demonstrativt av de *auctores* som vunnit en så stark ställning i 1100-talets grammatikundervisning, exempelvis Vergilius, Horatius, Ovidius, Juvenalis, Lucanus.⁷ Han försöker demonstrera *imitatio*-teknikens alla former och möjligheter, från det plötsliga och nästan brutala citatet som plötsligt drar in ett helt annat verk och en annan föreställningsvärld till en subtil färgning av språket genom vaga språkliga reminiscenser. Varje sats blir genom själva sin konstfullhet och genom detta skimmer av skilda *auctores* en beaktelse till de ideal som drivits till sitt yttersta just i 1100-talets skolor.

Men Saxo är en lika sträng systematiker när han undervisar om språket som om dygdena: i varje bok försöker han visa en sida av språkets väsen och några av den språkliga konstens problem. I första boken låter han oss bevittna hur språket föds med orden i deras enklaste former; där finns också en mängd etymologier som visar hur man kan tränga in till ordens ursprungliga och därmed sanna betydelse. I en scen av underbar mystik, samtalet mellan Gram och Grå, börjar dessa enkla ord utvecklas mot allt rikare och mer sammansatta former, samtidigt som de inordnas i allt mer konstfulla figurer och versmått. Så framträder jättedottern Hartgrepe med sin Proteusliknande förmåga att växla hamn och storlek, en storartad allegori över språkets oändliga böjlighet

⁷ Jfr Glauches mönstergilla undersökning av läroplaner och skolbibliotek under bland annat 1100-talet.

och formrikedom. Detta är samtidigt vad den medeltida skolan kallade *amplificatio* och *abbreviatio*, tekniken att genom olika figurer utvidga respektive sammanpressa det språkliga uttrycket för en viss tanke. Genom hela första boken får således språket en allt skönare och rikare form; men i dess slut låter Saxo den rasande Ulfhild hetsa sin man till uppror och mord med sin strömmande våltalighet, som ville han varna för allt det förrådiska och onda som också står i den språkliga konstens makt.

Första boken motsvarar således vad man lärde sig inom det första av den medeltida skolans ämnen, grammatiken eller »alla andra konsternas moder»:⁸ formläran, figurerna, versmåten, övningarna i *amplificatio* och *abbreviatio* osv.

Andra boken visar en annan sida av språkets väsen, dess förmåga att betvinga människorna med logikens eller dialektikens mönster. I dess upptakt bevittnar vi Frodes strid med den fruktansvärde draken eller ormen. När Saxo nu i *expressiva*, ständigt upprepade bilder skildrar ormens hopringlande stjärt, dess vassa tänder och giftiga tunga, är allt detta en allegori över dialektikens konst att snärja och bita sin motståndare. Detta är dialektiken i dess destruktiva aspekt; men i den underbara berättelsen om Svanvita, Frodes syster, möter vi senare dialektiken när den med sitt gudomliga ljus driver tillvarons onda och falska makter på flykten. När Frode söker det oskyddade stället, *locus*, på ormens buk, är detta samtidigt en anspelning på *locus*-läran, de huvudtyper av argument som man väljer mellan för att finna en motståndares svaga punkt: i fyra virtuosa exempel demonstrerar Saxo sedan denna teknik. Slutligen kulminerar andra boken i Hjaltes och Bjarkes sånger i Lejreborgens nattliga kaos. Där når både den dialektiska och den grammatiska konsten sin sublimes höjdpunkt och förening, när de två kämparna föraktfullt avvisar alla andra *loci* för äran och hedern och när deras språk med samma förakt höjer sig över alla billiga ornament och figurer upp mot en heroisk *gravitas*.

Tredje boken börjar med Höder, den höviske furstesonen som besegrar alla med sin flödande våltalighet och sitt mjuka väsen. Detta är det retoriska elementet i språket, dess egendomliga kraft att vinna människors kärlek och välvilja och betvinga även fientliga sinnen och viljor. Men var går då gränsen mot bedrägeriet, mot den »s sofistiska» konsten? Frågan ställs på sin spets i berättelsen om Amlet. Svaret blir att världens ondska tvingar människan att utnyttja det tvetydiga i språket, den ironi som tillåter oss att tala med två tungor och som kastar sitt gäckande ljus över varje fras i den tredje boken.

⁸ Grammatica est ... origo et fundamentum liberalium litterarium (Isidorus, *Etymologiae* 81 i *Patrologiae cursus completus, Patres latini* (=PL), 82). Eadem quoque est totius philosophiae cunabulum, et (ut ita dixerim) totius litteratorii studii altrix prima; quae omnium nascentium de sinu nature teneritudinem ex-

cipit, nutrit infantiam, cuiusque gradus incrementa in philosophia prouehit, et sedulitate materna omnem philosophantis producit et custodit etatem (John of Salisbury, *Metalogicon*, ed. Clemens C. I. Webb, Oxford 1929, 31).

Även fjärde boken visar den magiska kraften i retoriken i och med det virtuosa tal Amllet håller inför den nedbrunna kungshallen och farbroderns lik. Samtidigt andas hela denna bok en kritik av det ytliga och demagogiska i denna vältalighet, denna brist på *temperantia* även i språkets värld. Därmed förbereds den femte boken, där Eriks ädelt formade sentenser och ordspråk står i kontrast till den vulgära, tygellösa och sofistiska vältalighet varmed Frodes förmyndare söker såra och snärja människorna. Sjätte boken ställer ett annat problem: dess språk är panegyrikens och sedesatirens, *laus* och *vituperatio*, dess tema är språkets makt att skänka människan ära inför hela världen och evigheten men också att avslöja och bestraffa lasten och brottet. Sjunde boken tar på nytt upp *abbreviatio*. Men nu är detta inte bara en formell variation av den språkliga formen som i första boken, nu har begreppet fördjupats till den förtätning och intensifiering varmed språket kan låta oss ana en inre verklighet, samma förtätning av livskänslan som vi upplever när döden skall förkorta vårt jordeliv. I åttonde boken slutligen når vi fram till det som under antiken betraktades som den språkliga konstens fulländning, den episk-heroiska diktningen. Med den storartade målningen av Bråvallaslaget, med Gorms och Thorkils farofyllda resor till de mörka nordanlanden vill Saxo visa hur forntidens danskar skapade en motsvarighet till Iliaden, Odysseen och Aeneiden. Samtidigt märker vi under åttonde bokens gång en allt starkare kritik av den hedniska och hyperboliska ärelystnad, som skapat detta språk. Gradvis framträder också allegorin som det centrala och värdefulla i denna poesi, den allegori som för människan kan avslöja de yttersta tingens väsen och ursprung.

Så tecknar de åtta första böckerna en ständig utveckling inom språket liksom inom människans moral och civilisation och samhällets politisk-sociala struktur – allt detta är för Saxo en oupplöslig enhet. Efter åttonde boken ändrar språket delvis karaktär. De »poetiska», ornamentala och allegoriska elementen träder alltmer i bakgrunden eller sjunker in i det oändligt fulltoniga och smidiga språk, varmed Saxo nu skildrar en alltmer komplicerad verklighet. Samtidigt träder språkets argumenterande kraft i centrum. Den klassiska retoriken försökte utskilja fem *genera*, som var och en skapade en speciell relation mellan talaren och domstolen eller åhörarna och som tvang honom att använda särskilda språkliga medel för att nå sitt mål. Dessa kallades *honestum*, *anceps* eller *dubium*, *admirabile*, *humile* och *obscurum*. Nionde boken präglas framförallt av antitesen som tankeform och stilistiskt medel. Kanske har Saxo också velat demonstrera *honestum*, där talaren egentligen bara behöver framvisa dygden eller lasten för att vinna domstolens uppmärksamhet och bifall. Denna bok överflödar nämligen av moraliska *exempla* i enkla, lysande färger. I tionde boken däremot närmar sig Saxo de fall där allt synes ovisst och tvivelaktigt, *anceps* eller *dubium*, där hedern och skammen, dygden och lasten synes oupplösligt sammanflätade och där både talarens och åhörarnas dialektiska skärpa sätts på prov – ett irrande spjut blir den geniala

symbolen för dessa språkliga processer. Elfte boken kretsar kring de fall, där åhörarna från första början känner en »förundran» över att någon kan eller vill försvara en viss sak och där talaren måste uppbjuda alla sin konst för att omärkligt förvandla detta fientliga motstånd till »beundran» – detta är den dubbla innebörd Saxo inlagt i *admirabile*. Kanske skall några av bokens återkommande bilder, kedjorna och det dragna svärdet, symbolisera den förening av tvång och våld varmed talaren här bemäktigar sig åhörarnas sinnen. Tofte boken slutligen skall illustrera de fall, som synes domstolen och åhörarna så obetydliga – *humile* – att de möts med en leda och ett förakt som talaren måste övervinna. Detta är symptomatiskt nog den kortaste boken i hela *Gesta Danorum*.

I de fyra sista böckerna präglas språket först och främst av *genus judiciale*, den egentliga domstolsretorikens tankemönster och tonfall. Men inom denna enhet har Saxo försökt ge varje bok dess egen stil och atmosfär. Den litterära höjdpunkten i trettonde boken är Knud Lavards försvarstal inför kung Niels, ett elegant exempel på den så kallade *status*-läran (se nedan s. 241). Men i fjortonde boken kan man inte längre öppet framföra och tillbakavisa anklagelserna, här måste man döma utifrån indicier, här tillgriper man också vad domstolsretoriken kallade *indignatio* och *miseratio*, det språk som skulle väcka domstolens harm och vrede liksom dess medlidande. Femtonde boken är liksom den trettonde de öppna anklagelsernas bok; denna gång tillbakavisas de dock inte med *status*-lärans rationella argumentering utan såsom lögnen och förtal av den dygd och oskuld som är uppenbar för alla – Absalons. Om man slutligen vill finna en parallell i språket till sextonde bokens huvudtema, *festinatio*, skulle detta vara det otåliga, konstlöst snabba språk som nu skyndar mot berättelsens slut.

Även språket i *Gesta Danorum* väcker frågan om Saxos andliga hemvist. Franz Blatt skriver exempelvis att »ingen middelalderforfatter er så konsekvent som Sakse i efterligningen af de antikke forbilleder». En sådan antikiserande humanism kan återfinnas i många av medeltidens sekel och länder, men hos Saxo förbinds denna »usædvanligt vidtdrevne arkaiserende tendens» med en bestämd moraluppfattning: »Et markant træk i Saksens forfatterfysiognomi er en vis antiklerikalisme, hvis man tør bruge dette udtryk om en skribent fra hine tider. Man kan roligt gå ud fra, at Sakse, hvis han havde levet et århundrede senere, under den lange kamp mellem konge og kirke, vilde have taget kongens parti. De dyder han beundrer er ikke ydmyghed eller kærlighed eller andre såkaldte kristelige dyder, men tapperhed, krigerdyd og hirdmandens tro.»⁹

⁹ Franz Blatt i sin inledning till Olrik-Ræders Saxo-edition, tomus II, index verborum, VIII och XI.

Jag tror att vi inledningsvis bör se Saxo varken som klerk eller hirdman utan som *grammaticus*. I sin historia om det första korståget skriver Gilbert de Nogent: »Överallt ser vi hur grammatiken sjuder av liv och märker hur den genom de talrika skolorna breddes ut även till de lägsta klasserna . . .»¹ Det är ofta så att en bestämd vetenskap eller konst under en epok tjänar som modell och ideal för de andra och därmed sätter sin prägel på tiden. Utan tvivel har grammatiken en sådan funktion under 1100-talet. När Joseph de Ghellinck talar om »L'essor de la littérature latine au XIIe siècle»,² torde denna eruptiva litterära kraft ha sin främsta källa just i grammatikernas hängivna utforskande av språket som en språngbräda mot nya uttrycksformer och kunskaper och i deras tro på språket som den främsta av alla civilisatoriska krafter. Denna tro på språkets universella makt fyller också varje rad i Saxos historia. Därför kunde den inte ha skrivits tidigare, men inte heller senare. Under 1200-talet övertar logiken alltmer av grammatikens ledarroll och inleder med sin kyligare rationalitet en storhetstid för filosofin – för Aristoteles och Thomas av Aquino – men också en frostigare höst både för grammatikerna och för det litterära skapandet.³ Det är ingen tillfällighet att författaren till den jylländska krönikan omkring 1340 betraktar Saxo som en omodern författare och ser det nödvändigt att skala bort de onödiga och kanske svårbegripliga dikterna och språkliga ornamenten. Men i sin nya och självmedvetna roll väckte 1100-talets grammatiker både kritik och anstöt, främst från vissa kyrkliga läger. Visserligen hade redan kyrkofäderna accepterat grammatiken som den jämte dialektiken nyttigaste av de världsliga vetenskaperna. Hieronymus skriver: »Om någon lär sig den grammatiska eller dialektiska konsten för att kunna uttrycka sig korrekt och skilja mellan falskt och sant, så klandrar vi inte detta, också geometrin och aritmetiken och musiken är sanna inom sina respektive områden, men denna lärdom är inte fromhetens lärdom. Fromhetens lärdom är att känna lagen, förstå profeterna, tro på evangeliet och inte vara okunnig om apostlarna. Grammatikernas lärdom kan gagna livet, blott den tages i bruk för bättre ändamål.»⁴ Därför fick också grammatiken en förhållandevis stark ställning i klosterscholorna. Men när de berömda skolorna under 1100-talet inte längre återfinns i avlägsna landsortskloster utan i de brusande världsstä-

¹ Citerat efter E. Gilson, *Le moyen âge comme 'saeculum modernum'* (i *Concetto, storia, miti e immagini del medio evo*, a cura di Vittore Branca, Venezia 1973), 4.

² J. de Ghellinck, *L'essor de la littérature latine au XIIe siècle*, I–II, Bruxelles 1946.

³ L. J. Paetow, *The arts course at medieval universities with special reference to grammar and rhetoric*, Urbana 1910, särskilt kap. II, och densamme, *The battle of the seven arts*, Berkeley 1914, 13 ff. samt Ghellinck, 312 ff.

⁴ *Si quis artem grammaticam noverit vel dia-*

lecticam, ut rationem recte loquendi habeat, et inter falsa et vera dijudicet, non improbamus. Geometria quoque et arithmetica et musica habent in sua scientia veritatem, sed non est scientia illa scientia pietatis. Scientia pietatis est nosse legem, intelligere prophetas, evangelio credere, apostolos non ignorare. Grammaticorum autem doctrina etiam potest proficere ad vitam, dum fuerit in meliores usus assumta. (Citerat efter Gratianus' *Decretum*, I, dist. XXXVII, PL 187, 203.)

derna, när skaror av studenter strömmar till från olika länder för att lyssna till någon av tidens stora *grammatici* eller följa honom från stad till stad, när skolornas *canon* börjar uppta alltmer av den antika hedendomens poeter, grips många av oro. Det riktas rasande angrepp mot denna undervisning som bländar ungdomen med språkets sofistiska bedrägerier och hednisk sensualism. Många kyrkans män biktat sina skuld känslor och gör avbön för att de någon gång genomgått dessa ungdomens förvillelser.⁵ Ett typiskt exempel på denna klivna attityd till grammatiken och poesin är Andreas Sunesen, som i inledningen till *Hexaëmeron* förbannar dem som använder den härliga grammatiska konsten till att med den världsliga poesins sirentoner förföra ungdomen: »O denna fadda smak, denna avväg, denna bittra sötma, denna vilseledande konst, denna skadliga vinst, denna sorgens glädje, denna skadliga nytta, detta blinda ljus, denna bedrägliga vetenskap!»⁶ Men samme Andreas strör själv i det fromma diktverk, som visar hur den grammatiska och poetiska konsten egentligen skulle användas, fraser från Vergilius, Horatius, Juvenalis och till och med från den förhatlige Ovidius, han excellerar som synes i de paradoxer och figurer som var den medeltida grammatikens stolthet.

Kritiken kunde även komma från ett annat håll, från intellektuella som påstod att det var bortkastad möda att under en lång rad år studera hos en *grammaticus* i hopp om att vinna denna dyrbara *eloquentia*. Språket var ju givet människan av naturen, antingen var man således värtalig av födseln eller inte. Dessutom sysslade ju grammatiken bara med språket – det var först inom »filosofin» som man närmade sig alla studiers egentliga mål, sanningen, visheten och dygden. Det är mot dessa John av Salisbury riktat sin berömda stridsskrift *Metalogicon*. Naturen har bara givit människan en disposition att tala, en gåva som hon kan låta ligga i träda eller fördärva men också förädla genom studier och hårt arbete. Och för honom är *eloquentia* något vida mer än konsten att forma orden: *eloquentia* är själva den yttre dräkt och form som *ratio*, förnuftet måste ta för att bli en verksam kraft bland människorna och i samhället. Gud själv har gjort *ratio* och *eloquentia* till en oupplöslig enhet, att försöka skilja dem åt är att förgripa sig på Guds vilja och bringa kaos i skapelsen:

För alla rättänkande är det otvivelaktigt så, att naturen som är alltings barmhärtiga moder och den som styr och inrättar allt i dess rätta ordning har upphöjt människan framför de övriga varelserna genom förnuftets privilegium och smyckat henne med talets bruk. Den handlade med tjänstvillig iver och utifrån den bästa av lagar, den gjorde så att människan som pressades ner genom tyngden av en förorenad natur och av den kroppsliga massans tröghet måtte lyftas mot höjden på dessa vingar . . .

⁵ R. R. Bolgar, *The classical heritage and its beneficiaries*, Cambridge 1954, 190ff.

⁶ *O sapor insipidus, uia deuia, dulcor amarus, ars errans, lucrum damnosum, gaudia*

maesta, utilitas nocua, lux caeca, scientia fallens!
(v. 47–49.)

Ty liksom vältaligheten är oöverlagd och blind när förnuftet inte upplyser den, så är den vishet som inte verkar genom ordet både svag och lemlästad. Även om visheten kan vara stum och utan tal och ändock trösta vårt samvete, kan den i denna form sällan och i ringa grad vara det mänskliga samhället till nytta. Ty förnuftet, som föder, fostrar och beskyddar vetandet och dygderna, blir oftare havande av ordet och föder en mer talrik och blomstrande avkomma genom ordet. Det skulle förbli helt ofruktamt eller åtminstone fattigt, om inte talets gåva födde fram den frukt som förnuftet avlat och i sin tur förkunnade för människorna det som det kloka sinnet nått fram till i sin möda.

Det är ju denna ljuva och fruktsamma förening av förnuft och ord, som fött så många lysande städer och samhällen, som skapat endräkt och enighet mellan så många rikerna, som förenat så många folk och bundit dem med kärlekens band. Därför måste var och en betraktas som en fiende till det allmänna, som vill skilja åt vad Gud förenat till allas bästa. Den som inte unnar Mercurius att förenas med Philologia och vill rycka Mercurius ur Philologias famntag, den som ville utesluta undervisningen i vältalighet från det filosofiska studiet – även om det kan synas som han då förföljer enbart vältaligheten, fördärvar han i verkligheten alla ädla studier och bekämpar allt det som filosofin i sin helhet eftersträvar, han rycker isär det som håller samman det mänskliga samhället och lämnar ingen plats för kärlek eller människors tjänande av varandra . . .

Detta är Ciceros tro på vältalighetens civilisatoriska roll,⁸ men tolkad av en medeltida grammatiker och kyrkoman.

Saxo har varit medveten om denna dubbla kritik och bemött den. Det sker bland annat i elfte boken. Där berättar han att kung Svend Estridsen gärna ville ha präster i sin närhet och umgås med dem. Men han satte alltid deras dygd och rena seder högre än deras lärdom och valde dem därefter. Bland annat kallade kungen till sig en norrman som hette Svend. Han hade varit fogde, men kungen gjorde honom till präst. Svend ägde de ädlaste dygder och en rik vältalighet på sitt modersmål. Men han kunde föga latin. När de andra vid hovet såg att kungen gynnade denne Svend, beslöt de att avslöja hans

⁷ Omnibus autem recte sapientibus indubium est quod natura, clementissima parens omnium et dispositissima moderatrix, inter cetera que genuit animantia hominem privilegio rationis extulit et usu eloquii insignavit; id agens sedulitate officiosa et lege dispositissima, ut homo, qui grauedine feculentioris nature et molis corporee tarditate premebatur et trahebatur ad ima, his quasi subuectus alis ad alta conscendat . . .

Sicut enim eloquentia non modo temeraria est sed etiam ceca, quam ratio non illustrat; sic et sapientia, que usu uerbi non proficit, non modo debilis est sed quodam modo manca; licet enim quandoque aliquatenus sibi prodesse possit sapientia elinguis ad solatium conscientie, raro tamen et parum confert ad usum societatis humane. Nam ratio, scientie uirtutumque parens alrix et custos, que de uerbo frequentius concipit et per uerbum numerosius et fructuosius parit, aut omnino sterilis

permaneret aut quidem infecunda, si non conceptionis eius fructum, in lucem ederet usus eloquii; et inuicem quod sentit prudens agitatio mentis hominibus publicaret. Hec autem est illa dulcis et fructuosa coniugatio rationis et uerbi, que tot egregias genuit urbes, tot conciliauit et federauit regna, tot uniuert populos et caritate deuinxit; ut hostis omnium publicus merito censeatur quisquis hoc, quod ad utilitatem omnium Deus coniunxit, nititur separare. Mercurio Philologiam inuidet et ab amplexu Philologie Mercurium auellit qui eloquentie preceptionem a studiis philosophie eliminat et quamuis solam uideatur eloquentiam persequi, omnia liberalia studia conuellit, omnem totius philosophie impugnat operam, societatis humane fedus distrahit, et nullum caritati aut uicissitudini officiorum relinquit locum . . . (Metalogicon, 5, 6).

⁸ Cicero, De inventione I, 1.

bristande lärdom och förlöjliga honom. När Svend en gång skulle fira mässan, gav de honom därför en mässbok där de försåtligt raderat bort några bokstäver. Så kom det sig, att norrmannen, som i bönen för konungens välfärd skulle omnämna honom som *famulus Dei*, »Guds tjänare», i stället sjöng *mulus Dei*, »Guds åsna». Då brast de närvarande ut i hejdlöst gyckel och skratt. Men kungen upptäckte raderingen i mässboken och tog de skyldiga i upptuktelse. Därefter erbjöd han sig att själv bekosta Svends studier vid en skola.

»Svend gjorde de största framsteg genom studier av vetenskaperna (*artes liberales*). Ivrig att inhämta den lärdom som han hittills ägnat sig så föga åt lämnade han skolan i hemlandet för att följa undervisningen vid en utländsk skola. Där uppodlade han nu sin rika begåvning och vande sig vid det latinska språket. Genom dessa studier vann han den vidaste lärdom och kunde genom sitt sinnes läraktighet inhämta såväl de olika ordens betydelse som alla den grammatiska vetenskapens grunder. Genom att öva sitt förstånd undanryckte han grunden till dessa anklagelser för bondsk klumpighet och vann en mer elegant och förfinad vältalighet. Genom denna brinnande läraktighet kunde han så efter kort tid återvända som en frejdad lärare och finna att de som skrattat åt hans okunnighet nu beundrade hans begåvning.»⁹

Den *ars* som Saxo betecknande nog har främst i sitt medvetande är grammatiken. Att läsa Saxo är också att lyssna till en hängiven grammatiker. Samtidigt är han som Cicero och John av Salisbury en moralist inför språket. Ingen kan mer enträget varna för det »sofistiska» och smutsigt bedrägliga, som den språkliga konsten kan låna sig till. Ingen kan mer empatiskt visa hur den sanna vältaligheten är en god, uppbygglig kraft, när den förenas med dygden och förnuftet. Språket avslöjar alltid hos honom en människas innersta väsen, på gott och ont. Därför låter han individens och samhällets moraliska och kulturella utveckling förlöpa parallellt med språkets utveckling mot allt skönare och mer konstfulla former – språket är både en återspeglning av och en verksam kraft inom denna historiska process.

Berättelsen om norrmannen Svend måste också ses i sitt rätta sammanhang, hela den elfte boken. Där behandlar Saxo kyrkans sociala och politiska funktioner, ofta i nära anslutning till Gratianus' kodifiering av kyrkans lagar och officiella ideal, som nu låg ett halvsekel tillbaka i tiden. Och till och med hos Gratianus återspeglas tidens kamp om grammatiken. Gratianus citerar Hiero-

⁹ Profectus Sueno efficacissime liberalium artium studiis operatus est. Quippe litterarum, quibus parum inservierat, documenta sumere cupiens, percipiendae earum disciplinae gratia, omnia domestica, peregrinae scholae erudiendum se dedit animumque doctrinae capacissimum excolens Latino se sermone assuefecit. Cuius studiis abunde instructus vocabulo-

rum vim ac summa quaeque grammaticae rationis elementa animi docilitate percepit, abscisoque rustici rigoris crimine, facundiam suam ingenii exercitatione politiorem effecit. Itaque flagrantissima discendi cupiditate clarum scientiae magisterium retulit breviter morarum processu, quos imperitiae derisores habuit, ingenii admiratores invenit (311,3).

nymus' ord om den nytta grammatiken kan ha även för präster. Men han understryker samtidigt att de som äger ett större mått av bildning, *scholastici*, inte bör förakta de enkla prästmännen eller håna dessa när de böjer ord fel eller använder dem i fel sammanhang, inte förstår dem eller gör paus på fel ställe. Man bör hellre se till hjärtats renhet än till munnens skicklighet.¹ Det är detta intellektuella högmod Saxo velat brännmärka med sin anekdot om hovmännen, som skrattar åt den stackars Svend när han läser fel i den raderade mässboken. *Men* kungen nöjer sig inte med att se till hjärtats renhet hos Svend, han skickar honom också till utländska skolor för att låta honom förkovra sig i grammatik. Och när Svend återvänder, möts han inte bara med största aktning för sin lärdom utan väljs också enhälligt till biskop i Roskilde. Han blir en lysande kyrkofurste, inte bara genom sin fromhet utan också genom sin vältalighet, den vältalighet varmed han vinner den största auktoritet bland danskarna vid tingen och varmed han ständigt ger dem en moralisk undervisning (331,15–21). Grammatiken och vältaligheten är inte bara tillåtna – de är *oumbärliga* för att kyrkan skall kunna spela sin av Gud givna roll i politikens, moralens och religionens världar.

Liksom för att bevisa detta har Saxo själv skrivit sin *Gesta Danorum*. Han säger sig ha skrivit den på uttrycklig befallning av Danmarks forne ärkebiskop, Absalon. Han börjar första boken med en anspelning på en annan kyrkans man, Beda Venerabilis, som sin förebild och föregångare: »... icke den ringaste bland andliga författare, han som föddes i England och nedlade all möda att foga fosterlandets historia till sina dyrbara, heliga skrifter; för honom var det en lika from gärning att förhårliga fädernas dåd som att skriva om de heliga tingen.»² Han dedicerar sitt verk till den samtida ärkebiskopen, Andreas Sunesen, och hyllar honom för hans mångåriga studier i franska, italienska och engelska skolor (3,23) och för det verk han författat om kyrkans heliga dogmer (4,12) – det är ovisst om Saxo här anspelar på *Hexaëmeron* eller den nu försvunna lärodikten om kyrkans sju sakrament. Så rättfärdigar Saxo de nya skolornas ideal och historieskrivningen i kyrkans ögon och ställer dem vid sidan av teologin.

Även genom språket och kompositionen i *Gesta Danorum* försöker Saxo övertyga om att han är en god kyrkans son. Det är i de åtta första böckerna vi finner de dikter och antika versmått, som syntes så förrådiska i de strängt kyrkligas ögon; där finner vi också de flesta anspelningarna på antika gudar

¹ Non contemnunt scholastici ecclesiasticam simplicitatem ... Ita enim non irridebunt, si aliquos anistes et ministros ecclesiae forte animadverterint vel cum barbarismis et solecismis Deum invocare, vel eadem verba, quae pronunciant, non intelligere, perturbateque distinguere ... (Gratianus, Decreti pars prima dist. XXXIX, PL 187, 211).

² non minima pars divini stili, qui in Anglia ortus sanctissimis suorum voluminum thesauris res patrias sociare curae habuit, aequae ad religionem pertinere iudicans patriae facta litteris illustrare et res divinas conscribere (10,14).

och heroer, på Troja- och Alexandersagorna liksom de flesta lånen eller citaten från de hedniska poeterna. Men allt detta kunde försvaras: i dessa böcker skildrade han ju den hedniska människan tankevärld, de gränser den lade för tanke och språk, dess storhet och dess elände. Samtidigt kunde han i triumf visa hur forntidens danskar skapat ett språk och en litteratur som ägde samma kraft, skönhet och formrikedom som de hedniska grekernas och romarnas. Från och med nionde boken ändrar språket gradvis karaktär. Poeterna med sitt sinnliga språk och sina dunkla myter faller bort, Valerius Maximus, Seneca och de antika historikerna finns kvar representerande den moralism som måste genomsyra det borgerliga livet även i en kristen stat. Men inom detta språk låter Saxo fraser, bilder och mönster från Boethius, från mirakelsamlingarna, legenderna och andra rent kristna genrer diskret lysa fram. Så låter Saxo med utsökt taktkänsla det antikiserande i språk och tankevärld gradvis tunnas ut och begränsas till det som för honom, 1 100-talsgrammatikern, ägde hemortsrätt inom den kristna världen och visheten.

Därmed är problemet givetvis inte löst. Allt detta kan återspegla Saxos djupa övertygelse att kyrkan och skolan, teologin och den grammatiska konsten verkligen strävade mot ett och samma mål. Men det kan också vara ett sinnrikt försvar för den nya, friare och mer världsliga intellektualism som möttes med misstro och fiendskap i rent kyrkliga läger. Det är bara utifrån vår allmänna bild av den andliga friheten och atmosfären i kretsarna kring de danska biskopsstolarna och domkyrkorna vi kan besvara dessa frågor – om vi skall betrakta den ironiskt mångtydiga Amlet eller den lärde och fromme Svend som Saxos *alter ego*.

Artes liberales

I sin fjortonde bok berättar Saxo hur en dansk styrka en gång råkar i en förtvivlad situation vid ett krigståg till Estland. I denna styrka ingår kung Valdemars egen son Kristoffer. »Han hade en skrivare vid namn Lucas, född i England och visserligen föga lärd i bokliga konster men särdeles kunnig i historia. När han nu såg hur modfällda våra krigare var, bröt han den sorgsna och dystra tystnaden med sin höga röst och vände bekymren i glädje. Han påminde dem nämligen om förfädernas dygder och talade med sådan skicklighet att han eggade våra män att utkräva hämnd på dem som dödat deras kamrater: han inte bara fördrev all sorg utan ingöt även tapperhet i allas bröst – ja, det är nästan otroligt hur mycken kraft som kunde fylla våra mäns sinnen genom en utlännings talekonst.»³

³ Tunc Lucas, Christofori scriba, nationis Britannicæ, litteris quidem tenuiter instructus, sed historicarum scientia apprime eruditus, cum infractos exercitus nostri animos videret, mæstum ac lugubre silentium clara voce per-rumpens, sollicitudinem alacritate mutavit. Si-quidem memoratis veterum virtutibus nostros

ad exigendam a sociorum interfecto-ribus ul-tionem tanta disserendi peritia concitavit, ut non solum mæstium discuteret, verum etiam cunctorum pectoribus fortitudinem ingenera-ret, dictuque incredibile fuerit, quantum viri-um in nostrorum animos ab alienigenæ homi-nis sermone manaverit (479,27).

Detta är en hyllning till historieskrivningen, till det hopp och den moraliska kraft den kan skapa i ett folk. Sofus Larsen har framkastat hypotesen att denne engelske skrivare, Lucas, faktiskt skulle ha författat en dansk historia.⁴ Det är möjligt. Men i så fall markerar Saxo ett avstånd mellan sig och engelsmannen. Lucas äger historiska kunskaper och en medfödd vältalighet. Ändock är han *litteris quidem tenuiter instructus* – han saknar den vidsträckta lärdom som i Saxos ögon fordras av den store historikern.

Även detta ideal kan förbindas med 1100-talets syn på grammatiken. »Genomsök Vergilius eller Lucanus», skriver John av Salisbury, »och i vilken del av filosofin du än är lärare, skall du finna något av dess läckerheter».⁵ Redan på nybörjarstadiet, vid läsningen av Catos distika och Avianus' fabler, skulle grammatikern undervisa inte bara om språkets utan även om moralens elementa.⁶ När man sedan tog steget till antikens historiker och poeter eller till bibeltexterna, blev det nödvändigt att dra in dialektiken och retoriken för att klargöra språkets konstfulla uppbyggnad och även en mängd andra vetenskaper och konster för att frilägga textens djupaste innebörd. Med ett förklarande *id est* kunde grammatikern hejda sig för en lärd diskurs än om antika gudar, än om meteorologiska fenomen eller filosofiska problem. Han blev sin tids polyhistor, hans *glossae* det klassiska uttrycket för tidens vetenskapliga ideal.

Ända sedan 800- och 900-talen hade man nämligen försökt reformera undervisningen i skolorna, med målet att återupprätta antikens *artes liberales* som en fullständig och sammanhållen studiegång, men nu inom ett kristet kultursystem och utan konflikt med det teologiska studiet. Det är denna strävan som når sin kulmen under 1100-talet, främst i de berömda franska skolorna men också i alla de mindre namnkunniga skolor i Tyskland, Italien, England och andra länder som i princip sökte uppnå samma mål.

Det fanns ett verk som mer än något annat symboliserade denna enhet av konsterna och vetenskaperna, nämligen *De nuptiis Philologiae et Mercurii* av Martianus Capella. Detta senantika verk berättar, på en blandning av vers och prosa, om hur Mercurius söker sig en maka. Hans broder Apollo visar honom då den sköna jungfrun Philologia, som ännu lever på jorden. På Jupiters befällning lyftes hon nu upp till himlen och förenas med Mercurius inför hela den olympiska gudaskaran. Vid bröllopfesten framträder sju kvinnor, personifikationer av *artes liberales*, och sammanfattar var och en sin konst för att sedan överlämna den som bröllopsgåva till *Philologia*. Genom dessa gåvor får Philologia en gudomlig vishet och kan ta säte bland gudarna.

⁴ Larsen, 222.

⁵ Excute Virgilium aut Lucanum, et ibi cuiuscunque philosophiae professor sis, eiusdem inuenies condituram (*Metalogicon*, 55).

⁶ Om förbindelsen grammatik-etisk undervisning se bl. a. Paul Salmon, Über den Beitrag des grammatischen Unterrichts zur Poetik des

Mittelalters, 66 och 67 (*Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, Band 199, 1963) samt Ph. Delhaye, *Grammatica et Ethica au XIIe siècle* (*Recherches de Théologie ancienne et médiévale*, XXV, Louvain 1958).

Få texter har bemötts med så mycket hån och löje i den moderna litteraturhistorien. Ändock var detta obestriddligen en klassiker under hela medeltiden och renässansen.⁷ Man använde de sju kvinnornas tal som kompendier i olika *artes* i skolorna.⁸ Man såg verket i dess helhet som en symbol för den heliga och oupplösliga enheten av alla *artes* och för den nödvändiga föreningen av språket och filosofin, *trivium* och *quadrivium*. Alla ledande humanister, Johannes Scotus Erigena och Remigius av Auxerre på 800-talet, Hugo av S:t Victor, Thierry av Chartres, Guillaume av Conches och John av Salisbury på 1100-talet, låter Mercurius' och Philologias famntag symbolisera den ljuva föreningen av värtaligheten och visheten.⁹ När Bernhardus Silvestris skriver en kommentar över Aeneiden och en över Martianus Capella, är detta ett talande uttryck för den vördnad man ägnade verket i dessa kretsar.¹

Redan Stephanius påpekade att Saxo lånat många fraser från Martianus Capella. Sedan har man ibland beklagat att Saxo lät sig influeras just av detta verk och dess svulstiga och dunkla förfallslatin.

Egentligen finns det ett djupare och mer komplicerat samband mellan de två verken. Som redan nämnts demonstrerar Saxo i sin första bok en rad av de språkliga fenomen som grammatiken behandlar i sitt tal inför gudaförsamlingen. Saxo skapar också tre kvinnogestalter, Grå, Hartgrepe och Ulfhild, som allegoriskt beskriver olika sidor av språkets väsen på samma sätt som den kvinna Martianus Capella låter symbolisera den grammatiska konsten. Saxos andra bok kretsar kring dialektiken; bilderna av den orm som Frode kämpar med i den inledande scenen är direkt inspirerad av de attribut som dialektikens gudinna bär hos Martianus Capella, Svanvita är också en allegorisk kvinnogestalt symboliserande det goda i dialektiken. Tredje boken handlar om retoriken, där de tre skogsnympfer Höder möter vid skilda tillfällen symboliserar just denna konst. Så kommer de tre första böckerna i *Gesta Danorum* att motsvara bok 3–5 hos Martianus Capella och *trivium* inom den medeltida skolan.

Även i de följande böckerna är och förblir Saxo grammatikern, som oupphörligt undervisar i värtalighetens olika former. Den skottska drottningen Hermtrude i fjärde boken är en allegori över det tygellösa och praktfullt utsvävande i språket liksom den onda kvinnan Gotvar i femte boken symboliserar det snärjande och fräcka i ordkonsten. På detta sätt kan man i varje bok

⁷ Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (här sjunde upplagan Bern 1969, 47 f.; Gabriel Nuchelmans, *Philologia et son mariage avec Mercure jusqu'à la fin du XIIe siècle* (Latomus 16, Bruxelles 1957); Fanny Lemoine, *Martianus Capella. A Literary Re-evaluation*, München 1972, 1 ff.

⁸ Glauche ger en mängd exempel ur kursplaner och skolbibliotek.

⁹ Cora E. Lutz har utgivit Johannes Scotus Erigenas *Annotationes in Marcianum* (Cambridge, Mass. 1939) och Remigius Autissiodorensis, *Commentum in Martianum Capellam*, I–II, Leiden 1962–65. Se bland annat inledningen till sistnämnda utgåva, 42.

¹ Winthrop Wetherbee, *Platonism and poetry in the twelfth century*, Princeton 1972, 83 ff.

finna manliga och kvinnliga gestalter, som Saxo utformar med samma fantasi-kraft och omsorg som Martianus Capella såsom allegorier över de makter och krafter som kämpar med varandra i språkets värld.

De matematiska vetenskaperna

Men till *artes liberales* hörde också de fyra vetenskaperna inom *quadrivium*: aritmetiken, geometrin, astronomin och musiken. Det är denna betoning av »naturvetenskaperna» som ger 1100-talets intellektuella renässans mycket av dess spekulativa djup och originalitet; det är därför man – med rätt eller orätt – velat se tiden som födelsestunden för en modern, sekulariserad vetenskap och världsbild.

Tre sekler senare skulle Olaus Magnus tala om Saxos djupa insikter i naturens hemliga krafter.² Och egentligen återstår det ännu ett plan i *Gesta Danorum* som låter historiens, moralens och språkets plan gå upp i en större enhet, en kosmologisk spekulering som förenar de antika skolornas *quadrivium* med medeltidens egen kristna platonism.

Vi möter den redan i inledningen till *Gesta Danorum*. Det var praxis i antik och medeltida historieskrivning att inleda verket med en geografisk beskrivning av ländernas läge och storlek, deras antikviteter, naturrikedomar, sällsamma naturfenomen osv. Saxo har följt denna praxis; men han har samtidigt demonstrativt lånat tonfall och hela fraser från Martianus Capellas bok om geometrin.³ Det var ju till denna vetenskap medeltiden förde geografin.

Inslagen av den aritmetiska konsten är mer komplicerade. Det fanns inom medeltiden en övertygelse om att allt fick sin existens genom de matematiska talen, en övertygelse som i lika mån delades av teologer, naturvetenskapsmän och estetiker.⁴ Jag tror att denna vördnad och mystik inför de matematiska talen kan återfinnas även i *Gesta Danorum*, såväl i dess enskilda scener som i verkets komposition. I hela sitt verk skriver Saxo hellre »sju skepp» än »några skepp», »tolv kämpar» i stället för »en skara kämpar». Detta är naturligtvis en vanlig teknik bland historiker och propagandister att genom förment exakta tal övertyga om fakticiteten i sina utsagor; men det är också en oavsläpplig strävan att göra oss medvetna om talen och deras hemlighetsfulla innebörd och betydelse.

I några fascinerande analyser har Jens Juhl Jensen nyligen visat hur två poetiska partier, samtalet mellan Gram och Grå i första boken och de heroiska

² Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus*, Romae 1555, 4.

³ Se hänvisningarna till Martianus Capellas sjätte bok i Olrik-Ræders textkommentar.

⁴ Se t. ex. Isidorus: *Ratio numeri contemnenda non est; in multis enim sanctarum Scriptura-*

rum locis quantum mysterium habeant elucet. Non enim frustra in laudibus Dei dictum est: Omnia in mensura, et numero, et pondera fecisti ... Tolle numerum rebus omnibus, et omnia pereunt (Etymologiae, 155 f.).

sånger Hjalte och Bjarke växlar i den andra, båda bygger på talserier som reglerar versernas eller ordens antal och ger dem en strikt matematisk symmetri; han har också skisserat den esoteriska tradition från antiken som ligger bakom dessa formexperiment.⁵ Jag tror att sådana undersökningar av *Gesta Danorum* och liknande medeltida verk är nödvändiga och önskvärda, även om de leder till osäkra och kontroversiella resultat, nödvändiga därför att de tvingar oss att acceptera en språk teori, en estetik och en världsbild som ter sig främmande och ålderdomlig – och som samtidigt kretsar kring problem som tränger sig fram även inom vår tids vetenskap.

Framförallt möter oss dessa tal i den femte och sjunde boken. I femte bokens upptakt väljer man förmyndare för den sjuårige Frode, först två, sedan ytterligare två, sedan åtta som om man ville demonstrera additionens operation. Det är sedan Erik som ger Frode hans sanna uppfostran, Erik som förkroppsligar *temperantia* men också tanken att allt inom skapelsen, människans handlingar liksom klasserna inom samhället och elementen inom naturen, måste respektera sina givna gränser för att inte skapelsen skall sjunka ner i kaos. Det är Erik, den evige spanaren, som med konstfulla operationer lyckas beräkna antalet män i hunnernas till synes oändliga armé (13,3–) och skeppen i ryssarnas flotta (130,9–), när dessa dras samman för att krossa Frodes framväxande makt. Och snart synes Frode behärska samma konst. Vid ett krigståg till Norge löser han det till synes olösliga problemet att räkna sina krigsmän och sina fiender.⁶ De lagar han utfärdar fastställer hur man skall räkna och fördela krigsbyten och bötespengar. Hans eget imperium sväller i en matematisk serie av lydriken och lydkungar. Det synes onekligen som Saxo velat framhäva just femte boken som aritmetikens bok.

Sjunde boken börjar med en sats som säger att kung Ingild efterlämnar fyra söner, varav tre rycks bort i krig. Medeltidens matematiska spekulation söker sig ständigt tillbaka till de primära talen och de processer varigenom dessa »föder» andra, större tal. 4 och 3 ger tillsammans 7, deras fördubbling ger 6 och 8, deras produkt är 12. Det är slående hur dessa tal ständigt återkommer genom den sjunde boken. Den danske furstesonen Harald kämpar i 3 dagar mot sveakungen Erik och faller den fjärde (184,22); hans bror Halfdan kämpar mot Sivald och dennes 7 söner och sedan mot Hardben och dennes 12 kämpar. Kung Sigar har 4 barn, varav 3 söner, småkungen Hardben har likaledes 4 söner. Alla i dessa syskonskaror kommer att dö genom tragiska strider, varefter Danmark sönderfaller i 4 provinser. I bokens senare del

⁵ Av Jens Juhl Jensens ännu ej publicerade doktorsavhandling *Latin Number Composition* har jag generöst fått ta del av bland annat dessa Saxoanalyser, som också framlades i föredraget *Saxo – metriker och matematiker* (Tusculum 1975).

⁶ Iamque Frotho in Halogiae fines emoverat

classem, ubi ad cognoscendam multitudinis suae speciem, quae numeri mensuram capacita-temque transcendere videbatur, collem a militibus congeri iubet, viritim lapide in acervum misso. Eundem quoque hostis numerandi agminis modum secutus est (137,1).

uppträder ännu en Halfdan och dödar ensam i en strid 12 kämpar. I en serie dueller mot ständigt fler motståndare dödar han totalt 48 män (4×12). Även Olaf kommer att fälla 12 motståndare i en och samma strid (212,15).

Även dikterna i sjunde boken är av intresse. De är 14 till antalet (2×7), varav den första innehåller 12 verser, den andra 24 som sedan Saxo sammanfattar i en prosasats om 24 ord. Tredje dikten innehåller 24 verser, den fjärde 12. Femte och sjätte dikten utgör ett par med vardera 18 verser, varav den förra har 144 (12×12) stavelser och den senare 216 (18×12) stavelser. Sjunde, åttonde och nionde dikten utgör också en grupp med vardera 16 verser, varav den första räknar 120 stavelser. Tionde dikten synes bryta all symmetri med 34 (2×17) verser, men uppenbarligen skall detta understryka den tankemässiga likheten med den trettonde dikten med dess 17 verser. Elfte och tolfte dikten har 14 (2×7) respektive 16 (2×8) verser och den fjortonde och sista 8 verser.

Det finns en skillnad mellan de matematiska elementen i femte och sjunde boken. I den femte får talen mäta kvantiteter, exempelvis soldater. I den sjunde däremot undervisas Harald Hildetand av Oden om den konstfulla kilfylkingen, där två kämpar går i första linjen för var och en av de tre avdelningarna, där varje följande linje ökas med en enhet osv. Här är det talens förhållande till varandra, deras *proportio*, som står i centrum och skapar en långt mer komplicerad matematik.⁷ Kanske vill Saxo därmed göra detta till musikens bok, musiken som i den medeltida vetenskapen och estetiken framförallt var en spekulation kring de matematiskt bestämda intervallen som en återspeglning av hela skapelsens matematiska struktur.⁸ Detta stöds av vissa återkommande begrepp som *concentus*, *consensus*, *aequalitas*, *proportio* som alla frammanar detta på en gång kosmologiska och estetiska harmonibegrepp liksom av dikterna, mer talrika och konstfulla än i någon bok förutom den första. Det är möjligt att Saxo avsett att vi skall omsätta alla dessa tal i musikaliska intervall, att texten därför rymmer en musik som är ohörbar för den eftervärld, som drivits ut ur den medeltida musikteorins lustgård.

Det finns en berömd definition av skönhet hos Augustinus: »Ju mer något äger av måttfullhet, form och ordning, desto mer äger det också av godhet; ju mindre det finns av mått, form och ordning, desto mindre finns det också av det goda. Ty det är dessa tre, mått, form och ordning – för att inte tala om det oräkneliga som kan visas höra till dessa tre – som är liksom det universellt goda i allt det Gud skapat, antingen andligt eller kroppsligt . . .»⁹ I ett årtusen-

⁷ sicque consequentes gradus idem *proportionis* tenor instrueret (207,37); Ceterum postremam aciem ternis ad instar primae cornibus interstinctam similique graduum *proportione* digestam explicet (208,7).

⁸ Jfr exempelvis Edgar de Bruyne, Études

d'esthétique médiévale, Brygge 1946, I 11 ff. om Boethius' definition av begreppen *aequalitas*, *proportio* och *consonantia*.

⁹ Omnia enim quanto magis moderata, speciosa, ordinata sunt, tanto magis utique bona sunt; quanto autem minus moderata, minus specio-

de kom denna tanke att påverka estetiken och det konstnärliga skapandet i det kristna Västeuropa, förstärkt av den platonska tradition som ju redan Augustinus inspirerades av.¹ Den skärptes och preciserades genom Boethius som hävdade att dessa tre former av det goda vilade på de matematiska talen, som Gud själv använt för att bringa harmoni och skönhet i sin skapelse; den fick hos honom sin renaste gestalt inom musiken såsom den fulländade återspeglingsen av denna universella och gudomliga harmoni.

Ett annat problem är om de enskilda talen i sig också äger en mening och sanning. Denna spekulatio är så vittförgrenad inom antiken och medeltiden, att den moderna forskningen ofta resignerat inför möjligheten att fastställa vilken symbolisk innebörd en viss författare tillskrivit olika tal. Ändå måste vi acceptera att den medeltida läsare, som kunde tränga in i Saxos virtuosa språk, också var självklart förtrogen med talsymboliken som metod, inte minst från de utläggningar av bibelns texter, som även de får sin legitimation och inspiration redan hos Augustinus.

Ett tal som tio betraktades allmänt som förbundet med rättvisan – tio var ju Guds bud.² Är det då en ren tillfällighet att Saxos femte och tionde bok visar oss hur en världslig lagstiftning och rättsskipning får sin grund och fulländning? Det mest frapperande talet i *Gesta Danorum* är ändå fyra. Det är tämligen naturligt i ett medeltida historieverk, eftersom man ofta utgick från tanken att historien rymde fyra världsmonarkier. Fyra är också elementens, väderstreckens, vindarnas, temperamentens, människoåldrarnas och kardinaldygdernas tal³ – därför kunde man tala om människan som *homo quadratus*.⁴ Men i den teologiska spekulatioen var fyra samtidigt talet för korsets armar, för evangelierna och paradiset's floder. Ur en annan aspekt kan de sexton böckerna i *Gesta Danorum* betraktas som en fördubbling av åtta. Detta är uppståndelsens heliga tal.⁵ Ett sådant mysterium beskrivs onekligen i åttonde boken, verkets mittaxel.

Än en gång framstår sjunde boken som ett koncentrat av denna talmystik. För den intellektuella värld som Saxo tillhörde kunde talet sju öppna rymder av dröm och spekulatio. »Sju är det tal som enligt pythagoréerna är det bästa

sa, minus ordinata sunt, minus bona sunt. Haec itaque tria, modus, species et ordo, ut de innumerabilibus taceam, quae ad ista tria pertinere monstrantur; haec ergo tria, modus, species, ordo, tamquam generalia bona sunt in rebus a Deo factis, sive in spiritu, sive in corpore . . . (Augustinus, *De natura boni*, PL 42, c. 554, här citerat efter W. Tatarkiewicz, *History of aesthetics*, II, Haag 1970, 60).

¹ Tatarkiewicz, 150.

² Decem enim notissima praecepta legis (Isidorus, *Liber numerorum qui in Sanctis Scripturis occurrunt*, PL 83, 190).

³ V. F. Hopper, *Medieval number symbolism*, New York 1938, 84.

⁴ de Bruyne II, 349 ff.

⁵ Sed sicut in septenario numero praesens vita volvitur et designatur, ita per octonarium spes aeternae resurrectionis ostenditur. Hoc enim die Dominus a mortuis resurrexit, qui scilicet a passione Domine computatur tertius; in ordine creationis mundi, ut praedictum est, post septimum reperitur octavus ad demonstrandam utique futurae resurrectionis beatitudinem (Isidorus, *Liber numerorum qui in Sanctis Scripturis occurrunt*, 189).

av alla, som styr hela naturen och i sig äger all tillräcklighet», skriver Chalcidius i sin stora kommentar till Platons *Timaios*.⁶ Talet sju är den knut som binder allting samman, heter det hos Cicero och Macrobius. Båda visar de hur kroppen inre organ och öppningar är sju liksom människolivets åldrar, de planeter som styr människans liv, osv.⁷ Sju är också det tal som inte kan »födas» av något annat tal eller själv »föda» något inom titalsserien, det är därför Pallas' eller den jungfruliga kyskhetens och vishetens tal.⁸ Det är knappast en tillfällighet att Saxo samlat sina exempel på kvinnlig kyskhet just i sjunde boken. Men eftersom sju är summan av tre och fyra, symboliserar det även de fyra världsliga dygderna med de tre andliga eller teologiska, tron, hoppet och kärleken.⁹ Man påpekar också att själen äger tre delar eller krafter – förnuftet, vreden och begäret – som kan ställas vid sidan av de fyra element varav kroppen är uppbyggd.¹ Talet sju kommer därmed att innesluta hela skapelsen, själen och materien likaväl som de andliga och de världsliga dygderna. Vi kommer att se hur en rad scener i Saxos sjunde bok utgår från dessa tankar.

På detta sätt måste vi acceptera att varje matematiskt tal – liksom varje enskilt ord eller varje språklig figur eller form – i sig kan ha en betydelse vid sidan av sin funktion inom den löpande berättelsen. Läsaren skall alltid kunna hejda sig likt en medeltida grammatiker i sina *glossae* för att lyfta tanken till de tanke-system och den världsordning som ytterst innesluter allt mänskligt vetande. Därför har varje text en distinkt, »bokstavig» innebörd som den vill förmedla till åhöraren. Men samtidigt öppnar varje text såsom ett fragment av språkets universella materia oändliga rymder för människans kunskapssökande på samma sätt som ett fenomen inom historien eller naturen.

Astronomin och astrologin

Hos Martianus Capella skådar Mercurius från Olympen ut över den lägre världen och ser då först en rad floder, där vattnet skimrar i olika färger och flyter fram med växlande kraft och hastighet. Det är de sju planeterna i deras

⁶ Etenim septem numerus laudatur a Pythagoreis ut optimus et naturalissimus et sufficientissimus (Chalcidius, In Platonis Timaeum commentarius, ed. J. Wrobel, Leipzig 1876, 100).

⁷ Macrobius, Commentarii in Somnium Scipionis, I 6,1–45.

⁸ Septenarius intra denarium nec gignitur ab aliquo composito numero praeter unitatem, nec gignit alium numerum, et ideo Palladi est consecratus, quae virgo est et sapientia nullam recipit, ut dictum est, corruptionem (Remigius, II 120).

⁹ För denna tolkningstradition från Gregorius den store och Beda, se Mähl, 25 ff.

¹ Ipse etiam septenarius constat ex ternario et quaternario, quibus duobus numeris omnis natura concluditur; incorporea quidem per ternarium, quem habet in se naturalis anima (est enim irascibilis, concupiscibilis, et rationabilis, et habet esse, velle, et scire); corporea vero per quaternarium propter quattuor elementa, quibus omnia corpora subsistunt (Remigius, II 121).

banor kring jorden. I sjätte boken beskriver Saxo med likartade fraser en norsk klippö, som på samma sätt omslutes av det skummande vattnet i en älv (se nedan sid. 146f). Astronomiska symboler och fackuttryck återkommer också senare, för att understryka att detta är astronomins egen bok.

Från astronomin kommer också ett av de mest undanlidande och fascinerande dragen i hela verkets komposition. Det synes nämligen som om Saxo förbundet var och en av de åtta första böckerna med en av himlakropparna och dess influenser i naturens och människornas liv.

I upptakten till första boken beskriver Saxo hur danskarna brukade stå på stenar vilande på marken, när de valde sin kung; stenarna skulle förebåda fastheten och ståndaktigheten i deras trohet (10,21). Men detta skulle också kunna anspela på jorden som den fasta, orörliga kroppen i centrum för planeternas cirkelrörelser. I den andra boken skall uppenbarligen Svanvita med den jungfruliga skönhet, som lyser fram genom moln och mörker, alludera på månen. Alla de demoner som rusar omkring i den nattliga skog, där hon och Regner möts, har Saxo också hämtat från Martianus Capella, där de lever i de mörka och förtätade elementen mellan månen och jorden. Tredje boken anspelar med Höder uppenbart på Mercurius liksom de vältaliga, listiga och stundtals bedrägliga människor som födes i hans tecken. Fjärde boken skulle enligt detta schema vara Venus' bok, den sinnliga vällust som Saxo möjligen symboliserat med den falska Hermdrude. Femte boken börjar med bilden av den unge Frode i kretsen av sina tolv förmyndare, kanske en bild av solen bland zodiakens tolv tecken. Boken sammanfaller med Frodes liv från barndomen till döden, den beskriver hur hans rike ständigt växer från öster till väster, som om Saxo velat frammana solens bana över himlavalvet för våra ögon. Sjätte boken är inte bara astronomins bok utan även Mars' bok, det är det röda och olycksbådande skenet från denna planet som faller över många av dess scener. Sjunde boken rymmer en rad anspelningar på Jupiter. Ändå är det i åttonde boken Saxos mytologisk-astronomiska fantasi når sin höjdpunkt, där vi i en rad scener anar närvaron av den dystre, kalle och åldrige Saturnus.

Det är möjligt att vi i enskilda scener skall se konstellationer av olika himlakroppar eller planeter i skilda »hus» och tecken. I femte boken motsvaras Frode och hans förmyndare av solen, när den står under Venus' och Mars' onda influenser; dessa besegras när Mercurius – den planet Erik symboliserar – tränger undan dem och lägger sig i sin välsignelsebringande bana närmast solen. På samma sätt är Bråvallaslaget inte bara en strid mellan Harald och Ring utan även mellan Saturnus' och Jupiters krafter.

Alla dessa anspelningar är dunkla och vaga – med nödvändighet eftersom astrologin på Saxos tid var en häftigt omdiskuterad vetenskap. Orsaken är givetvis den urgamla läran om att himlakropparnas influenser kunde påverka människans själ och kropp och hela naturen, samt konsten att utifrån deras ställning i ett givet ögonblick förutsäga kommande händelser och människors

livsbanor. Många av antikens vetenskapsmän och moralister beskyllde astrologerna för att vara idel taskspelare och bedragare och försökte med olika argument bevisa det orimliga i deras horoskop och prognostika. Andra, exempelvis Ptolemaios och Firmicus Maternus, försökte tvärtom utveckla astrologin till en formlig vetenskap genom att även samla och systematisera all tillgänglig kunskap om himlakropparna.

Kyrkofäderna intog en ambivalent attityd på denna punkt. De såg himlakropparna som en uppenbarelse av Guds allmakt och den universella ordning han förlänat skapelsen. Men de uppfattade den antika astrologin som orimlig och hädisk, när den överförde de hedniska gudarnas namn och egenskaper på himlakropparna,² de vägrade att tillerkänna dem någon självständig makt över människornas och naturens liv. Än viktigare och mer problematisk var en annan fråga: den kristna predestinationsläran ägde ju i sig vissa likheter med den astrologiska grundtanken att människans öde var förutbestämt och kunde förutsägas via himlakropparna, men här uppstod då lätt en konflikt med dogmen om den fria viljan och människans ansvar för sitt liv. Den medeltida astrologin – som tyvärr ännu inte ägnats ett systematiskt studium – rymmer därför de mest skilda attityder och lösningar av dessa problem. Platonskt inspirerade tänkare som exempelvis Boethius eller Bernhardus Silvestris kunde uppenbarligen förena tanken om den fria viljan med tron på ett förutbestämt öde, uppenbarat i stjärnorna. Vissa teologer kunde skilja mellan en *astrologia naturalis* och en *astrologia superstitiosa* och i princip erkänna himlakropparnas inflytande på människans kroppar och temperament men samtidigt varna för själva spådomskonsten som farlig och syndig.³ Slutligen kunde man naturligtvis som Andreas Sunesen fördöma astrologin *en bloc*: »Hur kan människan rik genom förnuftets gåva vara beroende av en stjärna som ju saknar förstånd och liv, när Gud skapat alla stjärnor till hennes lydnad och tjänst?»⁴

Hur djupa var Saxos kunskaper i astrologi, var stod han i dessa strider om himlakropparnas makt, vilken betydelse har han givit dem i sin världsbild och i sin historias komposition? Förmodligen har han hämtat huvudparten av sitt astronomiska och astrologiska vetande från Martianus Capella och de antika poeternas talrika anspelningar på himlakropparnas egenskaper liksom från medeltida standardverk som Isidorus' *Etymologiae*; möjligen har han också läst

² Se exempelvis Isidorus' *Etymologiae*, 181.

³ Detta bygger allmänt på T. O. Wedel, *The mediaeval attitude toward astrology*, New Haven 1920, och Chancey Woods kritik av Wedel i *Chaucer and the country of the stars*, Princeton 1970, vidare klassiska arbeten som Jean Seznec, *La survivance des dieux antiques*, London 1940, särskilt 41 ff., samt det monu-

mentala arbetet av Raymond Klibansky, Erwin Panofsky och Fritz Saxl, *Saturn and Melancholy*, London 1964.

⁴ *Qualiter ex astro sensu uitaque carente dependeret homo rationis dote beatus, cuius ad obsequium Deus omnia condidit astra?* (v. 648–650.)

Firmicus Maternus eller de översättningar av arabiska verk, som just under 1100-talet började cirkulera bland vissa lärda i Västeuropa.⁵

Först och främst skall himlakropparna i *Gesta Danorum* manifesteras den gudomliga, lagbundna ordning som uppbär hela skapelsen – denna tanke kunde inte väcka anstöt ens i de mest ortodoxa kyrkliga läger. Men otvivelaktigt har han också låtit sin fantasi influeras av den rent astrologiska spekulatio- nen. Enligt denna föddes och levde vackra och behagliga människor, retoriker, musiker, skrivare och sekreterare under Mercurius' tecken, men även ett dystrare följe av depraverade, listiga och melankoliska människor, köpmän, tjuvar och magiker.⁶ Det kan knappast vara en slump att vi möter just detta galleri av människotyper i Saxos tredje bok. Astrologin brukade också förbin- da de amorösa, njutningslystna människorna med Venus, furstarna och deras rådgivare med solen, krigarna med Mars, de mäktiga och framgångsrika kung- arna med Jupiter och flyktingar, åldringar, blinda, onda och olyckliga med Saturnus. Det är onekligen dessa gestalter, som ger var och en av de följande böckerna dess egenartade atmosfär.

Hur kunde då himlakropparna påverka och styra människans själ och kropp? Man kunde söka förklaringen i temperamentsläran. Alltsedan antiken hade man laborerat med en teori om de fyra vätskor som uppbar funktionerna inom människokroppen. En övervikt av någon av dessa kroppsvätskor med- förde antingen en bestämd psykologisk och fysisk konstitution, ett »tempe- rament», eller också mer akuta sjukdomsfenomen. Denna antika tempera- mentslära fick uppenbarligen allt större aktualitet under 1100-talets gång, bland annat genom översättningar av arabisk medicinsk litteratur. Det tydli- gaste exemplet för att Saxo intresserat sig för temperamentsläran är tredje boken, där Höder, Balder, Oden och Amlet alla företräder olika av melanko- lins symptom och egenskaper: modlösheten, sorgen, dragningen till mörker och smuts, sinnesslöheten men också den hart när övermänskliga listen och intelligensen. Inslagen i andra böcker är mer vaga och osäkra: Hjalte och Bjarke i andra boken liksom Starkodder i sjätte kunde vara exempel på kolerikernas uppflammande vrede och sjudande stridslystnad, den åldrade kung Vermund och hans tigande, skenbart sinnesslöe son Uffe i fjärde boken liksom alla åldringarna i åttonde boken kunde vara bilder av det flegmatiska temperamentet. Ända sedan antiken hade det funnits ansatser att förklara

⁵ Stephanius påpekar på åtskilliga ställen att Saxo använder uttryck och fraser, som liknar språket hos Firmicus Maternus (se t.ex. 108,114). Astrologin var onekligen aktuell inom den engelska historieskrivning, som måste antas ha utövat ett betydande inflytande på Saxo. Den profetia som Geoffrey av Mon- mouth lägger i Merlins mun bygger ju helt på astrologiska termer; William av Malmesbury

uppges att biskop Gerard brukade ha Firmicus Maternus under sin huvudkudde (Wedel 47). År 1186 – det år *Gesta Danorum* sträcker sig fram till – utbryter det en sorts panik i Europa på grund av en fruktad konstellation i Vågens tecken (Wedel, 91 ff.).

⁶ Se t. ex. Iulius Firmicus Maternus, *Matheseos libri VIII* (ed. W. Kroll – F. Skutsch, Leipzig 1897), 155 ff.

dessa olika temperament med hjälp av influenserna från skilda planeter. Dessa ansatser hade aldrig resulterat i något fast och allmänt vedertaget system, det vore fel att begära en sådan teori också av Saxo. Ändå har inslagen av astrologi och temperamentslära i *Gesta Danorum*, vaga och diskutabla, sin betydelse. De låter oss nämligen ana den syn på människan, hennes individualitet och hennes frihet, som ligger till grund för hans bild av historiens skeende.

Men om Saxo låter himlakropparna omsluta människolivet med sina hemlighetsfulla influenser, har han ändå på två punkter sökt befria sig från denna tankevärld. *Gesta Danorum* överflödar av exempel på hur man förutsäger människors framtid och kommande händelser genom drömmar, visioner, omen, järtecken, magiska konster osv. Men Saxo ger inte ett enda exempel på att man förutsäger framtiden med hjälp av himlakropparna eller att denna skulle stå skriven i stjärnornas tecken. Officiellt bekänner sig således Saxo till en *astrologia naturalis*, där himlakropparna bara är en sorts instrument för en högre makt, varmed denna styr naturens och människans liv. Så undviker Saxo diplomatiskt att vare sig förneka eller acceptera den spådomskonst och den fatalism, som alltid hotat och utmanat den kristna dogmatiken. Dessutom finner vi de flesta astronomisk-astrologiska anspelningarna i de åtta första böckerna, medan det är mycket svårare att upptäcka sådana inslag i de åtta senare. Det finns en möjlig förklaring: enligt vissa kyrkofäder har Gud tillåtit den astrologiska konsten fram till Kristi uppenbarelse – därefter ägde människorna en högre sanning än himlakropparnas dunkla språk.⁷ Det är ju denna sanning danskarna börjar ana och leva i från och med den åttonde boken.

Magin

Det språk, den stil en författare använder är i sig alltid en bekännelse till en bestämd bild av verkligheten; det är också det medel varmed han försöker nå och innesluta en bestämd publik i en känsla av gemenskap, sympati och samförstånd. Den publik Saxo vill nå i sin samtid är de människor som tillägnat sig de nya skolornas språk och deras ideal. Dessa läsare skulle med lätthet känna igen fraserna från Martianus Capella och tolka dem på rätt sätt, som en bekännelse till dessa gemensamma bildningsideal. Dessa ideala läsare skulle också upptäcka att de sju konstgudinnorna trädde fram i de sju första böckerna i samma högtidliga procession som hos Martianus Capella. De skulle urskilja hur allt i detta verk, språket och kompositionen, strävade till samma underbara förening mellan Mercurius och Philologia, människans flödande värtalighet och hennes spekulativa förnuft, *trivium* och *quadrivium*.

Men begreppet *artes liberales* återspeglar i sig en tvekan inför konstens och vetenskapens innersta väsen, en debatt som pågick under antiken och som

⁷ Wedel, 17 f.

fortsatte med oförminskad styrka – men med delvis andra argument – under medeltiden. *Artes liberales* representerar närmast den isokratiska traditionen, betonande de vetenskaper som gjorde den frie och välborne mannen skickad att uppfylla samhällslivets plikter och dygder; där fanns också ett inslag av den stoiska tanken att den intellektuella och moraliska visdomen gjorde människan »fri» i djupare mening, från affekter, begär och vanföreställningar.

Men redan Martianus Capella understryker att konsterna kunde användas också till onda och smutsiga syften, exempelvis dialektiken med sina sofistiska argument och retoriken med sin demagogiska makt. Saxo har snarast skärpt denna moraliska kritik: i nästan varje bok möter vi en skrämmande eller motbjudande inkarnation av dess konst. Slutligen äger Saxo medeltidens kluvna attityd till den intellektuella kunskapen som sådan; i åttonde boken brännmärker han med porträttet av kung Gorm *curiositas*, den förvrängda och måttlösa kunskapsörst som förde människan bort från Gud.

Ännu fränare blir denna kritik när han beger sig utanför de sju fria konsterna. De medeltida encyklopedierna, exempelvis Isidorus' *Etymologiae* eller Hugo av S:t Victors *Didascalion*, behandlar efter de egentliga *artes liberales* även en rad praktiska och politiska vetenskaper eller konster. På samma sätt har Saxo gjort *Gesta Danorum* till en lysande lärobok i krigskonst och juridik, vetenskaper som för honom framträder i hart när samma glans som grammatiken och matematiken. Men när han framförallt i sjätte boken behandlar *artes mechanicae*, väller hela hans förakt fram för dessa smutsiga konster som bara tillfredsställer människans lägre och sinnliga behov och eggas begären att kasta från sig förnuftets tyglar. Det är bara den frie lantmannen och smeden när han tillverkar vapen, som går fri från denna förkastelsedom. Av liknande skäl har Saxo en skeptisk attityd till läkarna, kanske för att de sysslar med att bota kropparna i stället för att samla teoretisk kunskap om dem. Föraktet för yrkesmusiker, skådespelare och liknande grupper har samma grund.

Problemet ställs på sin spets i *ars magica*. Detta kräver emellertid en diskussion av det mytiska och övernaturliga i *Gesta Danorum*.

Viktor Rydberg hävdade på sin tid att »de nio första böckerna af Saxo utgöra en af historierade mytfragment uppförd labyrinth, som synes sakna Ariadnetråden» och att »det i de åtta första böckerna af hans historia ej kan påvisas en enda personlighet, som icke har sitt upphof» i fornnordiska gudamyter.⁸ Därför finns det också en på sitt sätt storartad och nästan oöverskådlig Saxoforskning som arbetat med målet att från hans verk nå fram till dessa myter i deras ursprungliga gestalt – även om man samtidigt liksom Paul Herrmann talat om Saxos totala brist på förståelse för det sköna och sanna i den nordiska gudaläran och om den hånfulla tonen och den hopplösa förvir-

⁸ Viktor Rydberg, *Undersökningar i germanisk mythologi*, Stockholm 1886, I 111 och 581.

ringen i hans framställning: han är »der rechte Totengräber der altgermanischen Mythologie».⁹

Hela denna debatt om det sanna och falska i Saxos gudalära har i regel saknat ett metodiskt fundament och ett historiskt perspektiv. Vi måste utgå från tanken att Saxo i stort sett nalkats dessa myter utifrån kyrkans officiella och traditionella inställning. När kyrkofäder och teologer behandlade ickekristna guds- och trosföreställningar, var deras främsta syfte att avslöja det falska och hädiska i dessa. Vanligen använde man sig därvid av den euhemeristiska förklaringen: de »gudar» som dyrkades i hednatemplen var helt enkelt vanliga människor, kungar och heroer, som de dåraktiga människorna tillskrev gudomlig makt och ära. Gång på gång använder Saxo denna argumentation, exempelvis i tredje boken där människorna till sin egen häpnad lyckas besegra Balder, Oden och Tor i strid och driva dessa »gudar» på flykten. De var ju också gudar bara genom folkets inbillning, *opinio*, inte genom sin egen natur, understryker Saxo (66,27–30).

Så försökte kyrkans apologeter framhäva de liderliga och frånstötande dragen hos dessa hedniska gudar och deras tillbedjare. Men paradoxalt nog kunde dessa hedniska myter också få ett nytt värde, nämligen som förment historiska källor.¹ Slutligen kunde man tolka dem som antiken läst Homeros' och Vergilius' gudaberättelser, som allegorier varunder naturens hemliga krafter och lagar eller människosinnets dygder och laster dolde sig.

Dessa tonfall kan blandas i ett och samma verk, som hos Saxo, och skapa en sällsam inre spänning. Han är förvisso den fromme klerken, som vill väcka läsarnas förakt för det smutsiga och orimliga i den fornnordiska gudaläran. Han är också den lärde historikern, som går till myterna för att finna återspeglings av forntida händelser och gestalter. Han är en medeltida *mythographus*, som söker en esoterisk visdom i dessa berättelser om forntida jättar och gudar.

Slutligen drogs man till de hedniska myterna för att vinna kunskap om magin. Ända sedan de första kyrkofädernas tid var det vanligt att skildra hedendomens gudar som magiker, bedragare och taskspelare, som använt de magiska konsterna för att vinna makt över människorna. Saxo tror obetingat, liksom sin samtids lärda och olärda, att det verkligen existerar en magisk konst eller vetenskap. Han kan rent av sägas skriva sitt verk i en tid, där magin kanske hade större aktualitet i de intellektuellas kretsar än någonsin, dels genom den världsliga och kyrkliga lagstiftning och rättsskipning som allt strängare försökte kontrollera magin som socialt fenomen,² dels genom den

⁹ Herrmann, II 40 och 88 f.

¹ Jfr Sez nec, 14 ff.

² J. Hansen, Zaubermagie, Inquisition und Hexenprozess im Mittelalter, 1900, passim särskilt 33, 63 ff., 96. För sin del förlägger

Saxo det aktiva, juridiska ingripandet mot magin till Frodes tid och femte boken. Där får Roller se sin moder Krage koka en magisk gröt men tiger därom i fruktan att hon skall anklagas som trollkvinna (110,11). Frode ingriper

framväxande naturvetenskap som ju kunde beskyllas att vara en ny magi och som obestridligen visar ett stort intresse för de magiska föreställningarna om naturens krafter och lagar.³

Även här tecknar Saxo en historisk utveckling. I första boken uppställer han tre grupper av magiker: jättarna med sin övermänniskliga storlek och förmåga att blända och förvillra människornas syn, spåmännen med sin djupa inblick i naturens hemligheter samt taskspelarna och bedragarna. Första boken blir också ett florilegium av magins klassiska former. Där visar också Saxo hur den äkta magin kan träda i den goda och tappra människans tjänst. Men i de följande böckerna blir magin alltoftare det ondas redskap. Och då visar det sig att människan i sin egen konst och dygd äger en andlig kraft, som kan motstå även denna förfärliga makt: underbara är de scener där Svanvita i andra boken trotsar demonerna i den nattliga skogen med den dialektiska skärpa och den taperhet som svärdseggen symboliserar, där Nanna bedrar Balder med ljuvt sofistiska argument i tredje boken eller kungadottern Rind ger Oden den kränkande örfilen varje gång han söker nå sitt smutsiga mål. I åttonde boken ställs detta på sin spets, när Harald Hildetand som blivit osårbar och ständigt segrande i alla strider genom Oden störtas ner från sin vagn och dödas av samme Oden: så avslöjar magin sitt i grunden trolösa och destruktiva väsen, skälet till att kyrkan alltid varnade de troende att befatta sig med denna konst.⁴ När danskarna kristnas alltifrån nionde boken, ser vi dem inte längre söka sin hjälp hos magiker och naturens demoniska krafter, en uppenbar idealisering eftersom den kyrkliga och världsliga kampen mot magin börjar just under 1000-talet.⁵ När danskarna i fjortonde boken tränger in i hednatemplet på Rügen, flyr en demon i mörk djurgestalt (472,39) ännu en bild av hur kristendomen tränger undan demonernas makt. Saxos expressiva skildringar av vundernas avgudabilder, kult och magi förenar på samma sätt det varnande förakt som kyrkan föreskrev med en genuin fascination inför magins väsen.

också med dödsstraff mot dem bland slaverna som ägnat sig åt *artes malæ* (127,16) och där själv genom en trollkvinns konst (142,4). Magin måste ha haft en särskild juridisk aktualitet i Danmark, när Saxo skrev sin historia. När Philip August av Frankrike 1193 försökte upplösa sitt äktenskap med Valdemar den stores dotter, anförde han i den följande långvariga processen att trollkvinor skulle ha hindrat äktenskapets fullbord (Hansen, 120, och Robert Davidsohn, Philipp II. August von Frankreich und Ingeborg, Stuttgart 1888, 34).

³ Lynn Thorndike följer och understryker

denna förbindelse mellan magin och naturvetenskapen i sitt klassiska arbete *A History of Magic and Experimental Science*, London 1923–1958.

⁴ *In quibus omnibus ars daemonum est ex quadam pestifera societate hominum et angelorum malorum exorta. Unde cuncta vitanda sunt a Christiano, et omni penitus execratione repudianda atque damnanda* (Isidorus' *Etymologiae*, 313).

⁵ Om Knud den stores lagar mot *malefici* se G. L. Kittredge, *Witchcraft in Old and New England*, Cambridge, Mass. 1929, 379.

Saxo, platonikern

Slutligen rymmer *Gesta Danorum* också en kosmologi, en vision av världens skapelse och uppbyggnad, som Saxo hämtat från Platons *Timaios* och från de kommentarer till denna text han kunde möta hos Chalcidius, Macrobius, Martianus Capella, Augustinus och en rad *grammatici* och poeter under 1100-talet.

Till grund för denna kosmologi ligger den medeltida föreställningen om fyra grundelement i naturen. Ursprungligen befann sig materien i ett »kaotiskt» urtillstånd, där den ännu saknade distinkta egenskaper och fasta, varaktiga former. Så inträder den vändpunkt, där denna materia ikläder sig de fyra elementen, jorden, vattnet, luften och elden. Vart och ett av dessa element har specifika egenskaper och positioner visavi de övriga: jorden är det lägsta, det fasta, kalla och orörliga elementet, över detta höjer sig vattnet som dessutom är rörligt, därefter luften som det tunna och elden som det varma elementet, osv.

På detta sätt kunde varje naturfenomen beskrivas och förklaras som en förening av specifika element och deras egenskaper. Man fick också en dynamisk och dramatisk bild av naturen: än förenades elementen enligt de lagar som dikterades av deras egenskaper och positioner och som skulle ge hela skapelsen dess harmoni och stabilitet, än kämpade elementen hatiskt mot varandra eller ingick i monstruösa föreningar dömda att själva brytas sönder eller dra världen tillbaka mot dess kaotiska urtillstånd. Varje ting i skapelsen, varje process i naturen ingår därigenom i en oupphörlig kamp mellan den universella ordning, som strävar att genomtränga materien, och de kaotiska krafter som aldrig låter sig besegras.

Detta är den kosmologi som återfinns i 1100-talets naturvetenskapliga traktater men också, med smärre variationer, i kyrkofädernas och teologernas kommentarer till *Genesis*. Utifrån denna vänder sig också Saxo mot naturen, exempelvis i den geografiska inledningen till *Gesta Danorum*. Skenbart är den ett virrvarr av naiva notiser – rätt tolkad öppnar den blicken för denna kamp mellan ordning och kaos, som är det stora temat i *Gesta Danorum* och den djupaste innebörden i skapelsen och historiens skeende.

I expressiva bilder beskriver Saxo hur de danska provinserna alla omges av hav som bryter in i djupa vikar och trånga sund. Men detta är samtidigt en harmonisk och rationell förening av jordens och vattnets element: på Jylland kan invånarna hämta lika mycken föda ur Limfjorden som från sina åkrar, vid Skåne finns det så mycket fisk att man kan fånga den med händerna och har svårt att använda årorna. Avlägsnar vi oss till utkanterna av det danska området, förbyts emellertid denna harmoni i inbördes strid mellan elementen. Jorden i Lilla Frisland är visserligen bördig genom havets ebb och flod, men havet kan också bryta fördämningarna och förgöra hus och människor: »det är

osäkert om kraften i dessa strömmar är till större nytta eller skada för invånarna». ⁶ Vid den motsatta gränsen finns en märklig klippinskrift som från Blekinges kust slingrar sig upp över berg och dalar till Värends ödemarker. Men tecknen är nu oläsliga av de gåendes fötter och all smuts, ja själva klippan har trots sin fasthet frätts sönder av ett mjukare element, det ihärdiga regnet och den drypande fukten. ⁷ Detta förebådar alla de monstruösa föreningar av olika element och alla de brott mot naturlagarna Saxo finner i länderna norr om Danmark. Sverige och Norge når fram till den nordligaste av jordens fem parallellzoner, den där den grymma kölden inte låter människorna leva och bo. ⁸ Där vägrar också solen att gå ner om natten och avviker således från sitt normala kretslopp. Men framförallt uppehåller sig Saxo vid Island. Solinus, Adam av Bremen, antika och medeltida historiker, alla hade de berättat fantastiska historier om en ö långt ute i nordanhavet full av *miracula*. Saxo uppfyller i sanning sina läsares förväntningar. Men det är frapperande hur han försöker *förklara* alla dessa sällsamma naturfenomen som just lagvidriga föreningar av elementen. Där finns exempelvis en källa, men när dess vatten och ånga gjuts över något, förvandlas detta i strid med sin ursprungliga natur och får stenens fasthet. ⁹ Där finns andra källor, vars vatten ibland sprutar upp i höjden, ibland försvinner i jordens innandömen och därmed vägrar att respektera sin av naturen givna plats mellan jordens och luftens element. Där finns berg som i jordens oerhörda kyla alstrar en eld av samma hetta som himlakropparnas och som ständigt kastar den mot höjden, en ny skrämmande förening av de lägsta och högsta, de kallaste och hetaste elementen. ¹ Där finns isberg som liksom råmar och ropar och vandrar nerför och uppför klipporna i strid med alla naturens lagar, där finns klippor som störtar sig ner som ägde de egen, medfödd kraft att röra sig, ² där finns eldar som förtär vatten men inte trä.

På detta sätt kommer redan den geografiska inledningen att anslå grundtanken i *Gesta Danorum*, nämligen att Danmark står i förening med den univer-

⁶ Cuius reflexionis vis plus utilitatis an periculi incolis afferat, ambiguum exstat (6,18).

⁷ Unde conspicuum est etiam *petrinae soliditatis* rimas diutino *madore* complutas aut sordium colluvione aut irrigua *nimborum* instillatione concrescere (7,17). Utöver konflikten mellan jordens och vattnets element och deras konträra egenskaper antyder här ordet *colluvies* som ofta i Saxos språkbruk att det »kaotiska» hotar att ta överhanden.

⁸ Se t. ex. Martianus Capella, *De nuptiis Philologiae et Mercurii libri VIII* (ed. A. Dick, Leipzig 1925), 297 f

⁹ Illic fons est, qui fumigantis *aquae* vitio *nativam* rei cuiuslibet originem demolitur. Sane quicquid *fumi* huius exhalatione respargitur, in

lapideae naturae *duritiam* transmutatur. Quae res mirabilior an periculosior existat, in dubio positum constat, cum *fluidam aquae teneritudinem* tantus obsederit rigor, ut admotum quidlibet fumidoque eius vapore perfusum in *lapidis proprietatem*, forma dumtaxat superstitae, subita conversione transmutet (7,32).

¹ Cuius rei admiratio supradictis aequatur, cum *tellus* extremis subiecta *frigoribus* tanti *caloris* fomentis exuberet, ut *ignium* perennitatem arcanis instruat nutrimentis aeternumque fovendis *ardoribus* praebeat incentivum (8,8).

² Est et *saxum*, quod montium praerupta non extrinseca agitatione, sed *propria nativaeque motione* pervolitat (8,32).

siella världsordningen och därmed äger en gudomligt given makt att härska över och civilisera de omgivande barbariska länderna. Samtidigt blir den en maning att i de följande böckernas naturskildringar försöka urskilja elementen i deras eviga strider men också i deras längtan att försonas inom en högre ordning.

Kanske har denna spekulatio om de fyra elementen kommit att prägla även kompositionen i *Gesta Danorum*. I upptakten till första boken står danskarna på stenblock vid kungavalet för att symbolisera fastheten i sin trohet.³ Men stenen, jorden är också det fasta och orörliga bland elementen. I början av andra boken berättar Saxo om Frodes första krigståg. Där lyckas han erövra många av ryssarnas starkt befästa städer och besegra deras flottor genom att tvinga jordens och vattnets element att strida på danskarnas sida.⁴ I början av tredje boken går Höder vilse i en dimmig skog,⁵ i början av den fjärde står Amllet inför den nedbrunna kungshallen, eldens rov.⁶ I femte boken låter Erik jorden och vattnet kämpa med varandra vid mötet med Odd.⁷ Sjätte boken börjar med den magnifika bilden av en skummande, brusande flod,⁸ den sjunde med den dystra scen där Frode kvävs av röken i sin källare.⁹ I början av åttonde boken rasar det väldiga Bråvallaslaget där himlens ljus täcks av röken från krigarnas sår och ljuset av pilarnas hagelskurar.¹ I den scen som sammanfattar trettonde bokens alla teman ligger den olycklige kungasonen ihjältrampad på de smutsiga jorden,² i den fjortonde boken låter kung Erik efter sin inre vacklan sina brorsöner möta döden i vattnet, genom dränkning,³ i upptakten till den femtonde seglar biskop Fredrik i kvav när den våldsamma vinden spränger skeppens segel,⁴ i början av den sextonde ser vi upprorets

³ *Lecturi regem veteres affixis humo saxis insistere suffragiaque promere consueverant, subiectorum lapidum firmitate facti constantiam ominatur* (10,21).

⁴ Frode låter gräva gravar runt en belägrad stad och bära bort jorden; i gravarnas botten placeras spjut på vilka de belägrade faller, när de lurats göra ett utfall (37,29). Vid en strid med ryssarna, lyckas han – liksom Erik i femte boken – borra hål på deras skepp: *Ancipiti periculo circumventi Ruteni, armis prius an undis resisterent, haesitabant ... Ambiguum erat, ferrum magis an fretum officeret ... Aquarum eluvies cruoris aspergine foedabatur* (38,8). Vid belägringen av staden Rotala lyckas han leda bort en del av vattnet som ligger mellan staden och hans trupper: *Ita amne domito oppidum naturae praesidio vacuum inoffensa militum irruptione prosternit* (38,25).

⁵ *Eodem forte tempore Hotherus inter venandum errore nebulae perductus* (63,31).

⁶ *Igitur vicinia, quae noctu incendium speculata fuerat, mane causam conspecti ignis nosse cu-*

piens, collapsam in cineres regiam animadvertit ruinasque eius adhuc tepidas perscrutata nihil praeter informes combustorum corporum reliquias reperit. Adeo autem vorax flamma omnia perederat (85,3).

⁷ Se nedan sid. 138.

⁸ Även denna ytterligt komplicerade bild kommer ytterligare att analyseras nedan s. 146 f.

⁹ *Ubi dum clausus delitescit, vapore et fumo strangulatus interiit* (183,8–9).

¹ *Vapor vulnerum repentinam caelo nebulam intendebat, dies effusa telorum grandine tegebatur* (218,34).

² *splendissimum sanguinem luteis viarum sordibus erogavit, tristissimoque fati genere consumptus, sparsis viatim membris, lacerum humi cadaver iacuit* (342,19).

³ *Itaque, quorum spes ad vitam intenderat, salus aquis consumpta est* (367,34).

⁴ *Quam dum, septentrionalibus Iutis superedere iussis, australes immenso ventorum flatu peterent, Sleswicensium antistes Fredericus,*

eldar flamma i skåningarnas sinnen och bokstavligen över kungens och adelns gårdar.⁵ Detta kan vara tillfälligheter eller senare interpolationer utan större betydelse för grundtemat i varje bok – det är också svårt att urskilja ett liknande arrangemang i bok 9–12. Ändock syns det som Saxo velat antyda hur vi i varje fjärdedel av verket rör oss uppåt i elementens serie från de lägsta och mörkaste till de högsta och ljusaste av elementen.

Men dessa bilder av elementens strid och försoning måste ses i ett större sammanhang, den platoniska spekulativen. Platonismen och aristotelismen har ofta kommit att framstå som de två alternativen i den västerländska tankens historia. Likaså har man tenderat att betrakta kulturhistorien som en sorts nödvändig böljegang mellan dessa tankeströmningar: efter den skolastisk-aristoteliska medeltiden kommer renässansplatonismen som sedan åter förkvävs av 1600-talsaristotelismen med dess trånga förnuftstro, osv.

Alla sådana scheman är givetvis otillbörliga förenklingar. Det finns exempelvis en forskning som ända från början av detta sekel betonat att den platoniska traditionen varit levande under hela den »skolastiska» medeltiden.⁶ Den är ständigt närvarande redan hos Augustinus, den störste av alla auktoriteter i medeltidens tankevärld. Den genomsyrar Boethius' estetik och över-sätts till de underbara bilderna i hans *De consolatione philosophiae*, detta verk som med skäl givit högmedeltiden namnet *aetas boetiana*. Den når en dramatisk kulmen under 1100-talet med de platoniska skolorna i Chartres, Orléans och Paris, den livgivande kraften i »1100-talets renässans». Den synes få ett snabbt slut, när aristotelismen erövrar dessa skolor och tränger undan platonikerna vid 1100-talets slut – men endast skenbart, ty platonismen lever kvar även i Thomas av Aquinos tankevärld, inom den kosmologiska naturvetenskapen ända fram till renässansen och inom det platoniskt färgade fromhetsliv, som aldrig kunde undvara *De consolatione philosophiae*.

Nu är emellertid denna »platonism» ett problematiskt och omstritt begrepp. Egentligen ägde man bara ett autentiskt verk av Platon, nämligen dialogen *Timaios* som man läste i Chalcidius' latinska översättning och med dennes stora kommentar – i gengäld fanns detta verk i så gott som varje skolbibliotek.⁷ Först från mitten av 1100-talet började *Menon* och *Faidon*

perfectissimum honestatis specimen, dum veli magnitudine *eximiam aurarum molem* intolerabileque navigatione notos complectitur ... (521,2).

⁵ Sed et Acho quidam, Tubbonis filius, plenis temeritatis eloquiis *flagrantissimam* civilibus malis *facem* subiciebat ... (537,10) ... inque Thordonis et Esberni penates effusus, eosdem prius rapinae, deinde *incendio* subiecit. Complures quoque Scanicae nobilitatis sequentibus diebus aedes *crematae* (537,22).

⁶ Se t. ex. Clemens Baeumkers klassiska uppsats *Der Platonismus im Mittelalter*, 1916 (omtryckt i *Platonismus in der Philosophie des Mittelalters*, herausg. von Werner Beierwaltes, Darmstadt 1969) passim, särskilt översikten av äldre forskning, 8 ff., och Raymond Klíbansky, *The continuity of the Platonic tradition during the middle ages*, London 1939, 21 ff.

⁷ Klíbansky, 28.

vinna en viss spridning. Därutöver kände man Platon via Cicero, främst hans *Somnium Scipionis* med Macrobius' kommentar, vidare genom citat, anspelningar och parafraaser hos Seneca, Martianus Capella, Boethius och kyrkofäderna. Det har då hävdats att detta ofta rör sig om nyplatoniska och plotinska omtolkningar av Platons tankevärld: det vore alltså vilseledande att tala om någon egentlig »platonism» inom medeltidskulturen.⁸ Detta förstärks när Pseudo-Dionysius Areopagita från och med 800-talet gör sitt segertåg i det kristna Västeuropa med sina hänförda bilder av de himmelska hierarkierna och sin mystiska ljusspekulation.

Ännu större tyngd har en annan invändning: det var ju utifrån den kristna lärens tanke-system, utifrån den kristna människans språk- och känslövärld som man närmade sig Platon. Redan för Augustinus var platonikerna de filosofer som stod närmast kristendomen, som anat och i dunkel form beskrevit treenigheten och som endast saknat uppenbarelsens mysterium och evangelierna för att nå fram till den sanna tron.⁹ När sedan teologer och filosofer under den tusenåriga tidrymd som vi kallar medeltiden vänder sig till platonismen, är det oftast i hopp om att finna denna hemliga väg från den världsliga filosofin fram mot trons mysterium. Man låter de två världarna, Platons och Kristus', spegla sig i varandra, de begrepp och symboler som man övertog från antikens platonism fylls med ett innehåll som är den kristna medeltidens eget.¹ Även *Gesta Danorum* kan och bör tolkas som ett av dessa försök att smälta samman de platoniska och kristna tankevärldarna.

Ett av de motiv i *Timaios* som mest fascinerat eftervärlden är skildringen av själva materien. I sitt uttillstånd är den formlös, flytande, motbudande ful och smutsig; den kan också framträda som en värld av gapande avgrunder, svalg, virvlar eller som en rasande ström som rycker allt med sig i vanvettets rörelser. Mirakulöst nog framträder den dock stundtals i helt andra bilder, som modersskötet för allt existerande, som kvinnan långtande efter förenig med ett högre väsen, som den mjuka, oändligt formbara metallen eller vaxet som kan ikläda sig alla former.²

Ett annat av dessa motiv är *anima*, som vid själva skapelsen lämnar sitt urhem i idéernas eviga värld för att förenas med materien. Den smutsas då av materien och fylls av lidelser och begär, den kastas kring av deras virvlande

⁸ Bl. a. diskuterar – och bemöter – Johannes Hirschberger denna kritik i uppsatsen *Platonismus und Mittelalter 1955* (omtryckt i *Platonismus in der Philosophie des Mittelalters*).

⁹ Klibansky, 23.

¹ Jfr Chenu, 108 ff., som talande nog använder termen »*Les platonismes du XIIe siècle*».

² J. R. O'Donnell har samlat de flesta av dessa partier ur *Timaios* och Chalcidius' kommentar i *The Meaning of 'Silva' in the Commentary on*

the Timaeus of Plato by Chalcidius (Mediaeval Studies, Toronto 1945). Jfr också Bernhardus Silvestris' beskrivning av materien i *De universitate mundi* eller *Cosmographia*, ett verk som på denna och många andra punkter har många likheter med *Gesta Danorum* (hans materiabegrepp diskuteras av Brian Stock i *Myth and Science in the Twelfth Century. A study of Bernard Silvester*, Princeton 1972, 97 ff.).

rörelser och dras allt djupare ned mot vilddjurens sfär och kaos, om inte dygden och visheten ger henne kraft att åter höja sig mot rening och försoning.

Därför har också själens vandring från urhemmet ned i materiens kaotiska och onda värld eller dess elevation upp mot ständigt renare sfärer blivit det stora temat i all platonisk litteratur. Hos Platon, Macrobius, Martianus Capella, Bernhardus Silvestris, Alanus ab Insulis, hos alla de diktare som skapade och formade 1100-talsrenässansens platonska tankevärld, möter man dessa vandringar i ständiga variationer.³

Saxo hör till samma tradition. Det finns en mängd scener i *Gesta Danorum* som andas denna vämjelse och denna skräck inför den kaotiska materien i platonisk mening. Det finns också i första boken denna underbara fantasi-skapelse, jättedottern Hartgrepe som inte bara symboliserar magins herravälde över tingens yttre och språkets oändliga böjlighet utan också det vaxlika, Proteusartade i själva materien. En rad av de centrala scenerna i detta verk beskriver också ytterst *anima* nedstigande i materiens mörka värld, kämpande att åter höja sig mot ljuset: kungadottern Grå i första boken som skall tvingas till äktenskap med den motbudande jätten, Regner och Svanvita i andra boken som hos varandra upptäcker en återglans av idéernas eviga skönhet och stärkta därav tar upp kampen mot den nattliga skogens demoner, Ingild som i sjätte boken låter förnuftets ljus släckas av frosseriets dunster, Svirthe som i sjunde boken vandrar i de ödemarker som skall symbolisera materien och ändå behåller sinnets renhet.

Saxo har uppenbarligen haft Platons *Timaios* i tankarna, när han diktat många av de skönaste partierna i sin *Gesta Danorum*. Där har han återfunnit tanken om den stränga, universella ordning som oupphörligen strävar att skänka den formlösa materien sin harmoni och skönhet. Denna ordning återspeglas i den stränga och nödvändiga hierarkin mellan människokroppens lemmar. Huvudet är dess ädlaste del, huvudet är som en hög borg, vars runda form harmonierar med världssalltets. Dess skönsta prydnad är ögonen, genom dem kan solens ljus och sinnets inre eld flyta fram, med dem kan människan vinna den sanna visheten och kunskapen om världens underfulla byggnad, utan dem döms hon till ett dystert och eländigt liv. Därför måste också de övriga lemmarna lyda och tjäna huvudet, liksom synen står högst av människans sinnen.⁴ Chalcidius preciserar denna tanke i sin kommentar: vad själen och huvudet befäller, skall verkställas genom bröstet och de övriga lemmarnas kraft, medan kroppsdelarna från könsorganen och nedåt skall styras och tillrättavisas. Han jämför denna ordning med den platonska idealstaten, där de klokaste männen härskar från ovan, krigsmännen utför deras befallningar och hantverkarna och *vulgares* underkastar sig denna makt i nyttans värv.⁵

³ Stock, 163 ff.; Wetherbee, 214 ff.

⁵ Chalcidius, 269.

⁴ *Timaios* 44 D–47 B.

Denna tanke att människans och samhällets kropp måste återspegla skapel-
sens genomsyrar hela Saxos verk, kanske tydligast i sjätte boken. Den handlar
om hur de lägre samhällsklasserna lystet sträcker sina händer efter den makt
och ära som tillkommer furstarna, liksom buken, könsorganen och alla de
andra skamliga organen i människokroppen synes gripa herraväldet över de
ädlare. Då uppträder den väldige Starkodder, som representerar krigsmännen
i den platonska idealstaten. Han föds med en monstros mängd händer, men
Tor rycker bort fyra av dem så att han får en mer mänsklig gestalt (151,34);
han binder en sorts träskor under sina fotsulor, när ryssarna placerat vassa,
försåtliga fotangel på sina stränder (153,28); han skyndar på otroligt snabba
fötter till det danska kungahusets räddning, han hugger bakdelen av den
guldsmed som försöker förföra kungadottern Helga, han stoppar själv in sina
framvällande tarmar efter en strid, han visar ständigt hur de lägre samhälls-
klasserna liksom de lägre kroppsdelarna måste bestraffas och näpsas av de
högre.

I sjunde boken rör vi oss uppåt från krigsmännen och deras lemmar,
händerna och fötterna, mot furstarnas värld och mot huvudet. Fursten som
med blottat huvud går in i stridens tätaste vimmel, det furstliga gyllene hårets
svall, de bländande klara ögonen som en låter en bävande omvärld ana den
furstliga dygdens eld och sanning, det är dessa bilder som ger sjunde boken
dess egenart. Men i åttonde boken stirrar Harald Hildetand med blinda ögon ut
över slagfältet vid Bråvalla, innan Oden griper hans klubba och riktar den mot
hans huvud; blind vandrar den gamle Starkodder ut för att finna en ärofull
död, tills hans avhuggna huvud biter i gräset med outsläcklig vrede; förblinda-
de kämpar Jarmerik och hans män med varandra inne i den belägrade borgen,
tills deras stympade kroppar rullar runt varandra. Överallt kränks och kullkas-
tas den ordning, som i de föregående böckerna stigit fram i allt skönare
gestalt.

Så kan *Gesta Danorum* läsas inte bara som en historia i vanlig mening. Den
är också en platonsk dikt eller myt om de eviga idéerna och materien, om den
bittra kamp och fiendskap som måste råda mellan dessa motsatta världar men
också om deras djupa längtan efter en kärleksfull förening. Chartresskolan
hade utvecklat en teori om hur detta under var möjligt. Idéerna kunde ju inte
själva blanda sig med materien. Men de kunde ikläda sig en lägre manifesta-
tion, *species* eller *forma nativa*, som med bildens eller exemplets kraft återspeg-
lade något av idéns skönhet och sanning. Det var denna *forma nativa* som
sedan kunde förenas med den formlösa materien och förädla denna.⁶ Detta är

⁶ Ideas tamen quas post Deum primas essenti-
as ponit, negat in seipsis materie admisceri aut
aliquem sortiri motum: sed ex his *forme* prode-
unt *nativa*, scilicet imagines exemplarium, quas
natura rebus singulis concreavit (John av Salis-

bury, citerat efter J. M. Parent, *La doctrine de
la création dans l'école de Chartres*, Pa-
ris-Ottawa, 1938, 85). Jfr Tullio Gregory, *Pla-
tonismo medievale. Studi e ricerche*, Roma
1958, 113 ff.

en i grunden ljus och optimistisk syn på den timliga världen, där vi således överallt kan urskilja den verk samma kraften av dessa *formae nativae* och den skönhet de förlänar de yttre tingen. Det är denna upplevelse av tillvarons under och denna estetik, som vi anar även som grundtonen i *Gesta Danorum*. Den bryter fram i första boken, när Gram kastar av sin förklädnad och när hans »medfödda skönhet» (*decor natus*) och »ljuset kring hans gestalt» (*formae luculentia*) fyller Grå med kärlek.⁷ Men den gjuter även sitt skimmer över bragderna och hjältarna i de sista böckerna och Valdemarernas tid.

Timaos är också en myt om världens skapelse och om världshistoriens cykliska förlopp. En gudomlig konstnär eller *opifex* tvingar först elementen att förena sig enligt talens heliga lagar, han ger också den nya världen klotets fulländade form. Han låter materiens kaotiska rörelser inordnas i cirkelns harmoniska kretslopp, han skapar tidens dimension och insätter månen, solen och de övriga planeterna för att de med sina banor skall utmäta denna tid. Så blandar han idé och materia och skapar olika levande varelser, demoner, människor och djur. I denna värld vandrar själen, *anima*, i ständig kamp mot den smutsiga och onda materien och med de lidelser och begär den framkallar. Äger den kraft att tygla denna lägre natur, vandrar den mot stjärnorna och det sälla och sanna livet. Men helt når detta lidande och denna vandring sitt slut, först när världen genomgått åtta stora kretslopp, »det stora året». Naturkatastrofer förebådar dess slut, kaos synes hembära en slutgiltig seger. Men detta är också befrielsens stund, när himlakropparna återvänder till sin ställning vid skapelseögonblicket, när en ny tid och värld gör sig beredd att träda fram.

Saxo har gripit sig an en långt mer blygsam uppgift, att skildra den danska statens öden från en tid mellan syndafloden och Jesu födelse fram till år 1186. Men han har lockats till den platonska myten som en bild av vad djupast sker inom allt vad människan kallar historia. I den geografiska inledningen läser vi om elementens strider och monstruösa föreningar i de barbariska länderna runt om Danmark: därmed skall vi påminnas om materiens urtillstånd, när den gudomliga skaparviljan ännu inte fullbordat sitt verk.⁸ I nordanlanden går solen inte ner om natten, här synes Platons *opifex* ännu inte ha tvingat den till sitt regelbundna kretslopp, det som skapar växlingen mellan dag och natt, månad och år och tidens dimension. Här upprepas elementens oordnade rörelser i skridfinnarna, som på sina skidor tar sig upp från dalarnas djup till de

⁷ Se nedan s. 90 ff.

⁸ Se t. ex. beskrivningen av Norge: Ex quibus Norvagia saxei situs deformitatem naturae sortita discrimine rupibus infecunda ac scopulis undique secus obsita glaebarum vastitate tristes locorum salebras repraesentat (7,24). Begreppet *deformitas* liksom klipporna synes återspeg-

la Chalcidius' beskrivning av materien i dess urtillstånd: Vel cum idem Plato siluam esse dicit in nulla substantia, propterea quod nulla siluestria habeant ullam perfectionem; dum enim sunt adhuc siluestria, *informia* sunt ac *sine ordine ac specie, ut saxa* (175).

mest otillgängliga bergstoppar på slingrande, förvirrade, invecklade vägar.⁹ Vi befinner oss före skapelseögonblicket och utanför den harmoni, som då första gången uppenbarades för världen. Men Själland, »den ljuvaste av Danmarks provinser», befinner sig i denna kartas och i Danmarks centrum, på lika stort avstånd från landets alla gränser.¹ Våra tankar skall ledas inte bara till Edens lustgård i världens mitt utan också till platonikernas kärlek till cirkeln som den fulländade formen och rörelsen.² Skönare kunde Saxo, *origine Syalandicus*, inte sjunga sin hemöls lov.

I första boken får vi så bevittna de första, konfliktfyllda föreningarna av form och materia i berättelserna om Grams kärlek till Grå och Signe eller Hadings till Hartgrepe och Ragnhild. Den andra boken fördjupar detta tema i sagan om Svanvita och Regner. Kanske vill den också skildra hur tiden skapas: den orm eller drake som Frode kämpar med i inledningsscenen kan tolkas som den platonska symbolen för tiden, liksom Svanvitas och Frodes egendomligt irrande rörelser kan anspela på månens och solens oregelbundna gång, innan Skaparen fastlagt deras harmoniska banor.³ Höders lyra i tredje boken återspeglar måhända den platonska bilden av världen som en sjusträngad lyra,⁴ den matematisk-musikaliska symboliken i femte och sjunde boken, den alltmer framträdande astronomiska spekulativen, den hierarki inom samhällets *officia* och kroppens lemmar som skisseras från och med femte boken, allt detta ger en känsla av hur den universella ordningen genomtränger materien som ett allt fastare och mer konstfullt nät.

Slutligen kommer åttonde boken. Från dess första sida och Bråvallaslaget är den uppfylld av katastrofer, av undergångsstämningar och kaos, världen åldras, allt faller sönder. Det stora året synes efter åtta kretslopp vara till ända. Men när den fromme Beda talade om den åttonde dagen, uppståndelsens dag, som följde efter skapelseveckan, hade han uppenbarligen också platonikernas stora år och åtta tidsåldrar i tankarna.⁵ Saxo har gjort samma identifikation av de bibliska och platonska myterna. I åttonde bokens slut låter han Thorkil återvända från sin farofyllda resa till Utgårdalokes grotta. Han är överhöljd av

⁹ Neque enim ulla adeo rupes prominēt, quin ad eius fastigium callida cursus ambage perveniat. Primo siquidem vallium profunda relinquens scopulorum radices *tortuosa gyratione* perlabitur sicque *meatum crebrae declinationis obliquitate* perflexit, donec per *sinuosos callium anfractus* destinati loci cacumen exsuperet (9,15).

¹ Quae insula amoenitate cunctas nostrae regionis provincias antecedens medium Daniae locum obtinere putatur, ab *extimae* remotionis limite *patri spatiorum* intercapedine disparata (6,27).

² Jfr bilden av världens fulländade form i *Ti-*

maios: ... globosam et rotundam, quae a medietate ad omnem ambitum *extimarum partium spatiis* aequalibus distat (33 B).

³ Se nedan s. 104.

⁴ Se nedan s. 117.

⁵ Cum ergo octavam in Scripturis legimus, sci-
amus mystice et diem et aetatem posse intelli-
gi, quia et Dominus octava die, id est post
septimam sabbati resurrexit a mortuis. Et nos
non solum post septem volubilis hujus saeculi
dies, sed etiam post saepe memoratas septem
aetates in octava aetate simul et die resurge-
mus (Beda, De temporum ratione, PL 90,578).

smuts, först när han torkat bort denna, lyser åter hans forna ansikte fram. Detta synes vara en direkt anspelning på de berömda ord, varmed Platon skildrar själarnas rening efter det stora årets slut.⁶

Detta försök att harmoniera den platonska och den kristna skapelsemyten kan följas ända från Augustinus' kommentar till *Genesis*, där han gång på gång vill se *Timaios* som en dunkel men ändå sann bild av samma gudomliga skapelseakt. En rad av medeltidens teologer, grammatiker, naturvetenskapsmän och diktare hade sedan kommenterat och parafaserat de två texterna i samma dröm att nå fram till den djupaste sanningen om världens uppkomst och dess lagar. Det är väsentligt att vi läser *Gesta Danorum* mot denna bakgrund. När Thorkil i åttonde boken reser till Gejrröds borg och Utgårdalokes grotta, är detta inom den platonska mytens värld själens resa ner i den smutsiga och formlösa materiens kaos. Men detta är samtidigt ett nedstigande till underjorden eller dödsriket. När Thorkil torkat smutsen från sitt ansikte, är han den platonska själen som återfår sin himmelska urform. Men det är hans bön till Skapelsens Gud och hans kunskap i Tyskland om den kristna lärans grund som befriar honom ur materiens bojar. Saxo har läst de suggestiva orden i *Timaios* och från dem hämtat något av sin djärvaste spekulation och mest översinnligt sköna poesi. Men han har läst Platon som en kristen.

Magin, ödestron, astrologin, allt detta bleknar bort från och med den nionde boken i *Gesta Danorum*. Kanske med avsikt, kanske för att visa att detta var den hedniska människans dåraktiga och bristfälliga sätt att söka förklara och bemästra sin värld. De platonska bilderna och allegorierna blir också mer sällsynta och diskreta. Men helt upphör de aldrig. För Saxo var och förblev Platon *Philosophorum princeps*, liksom för så många intellektuella inom 1100-talets renässans.⁷

Allegorin, upprepningarna och planen i *Gesta Danorum*

Det egendomliga i *Gesta Danorum* är inte att Saxo velat skriva en historia om kristendomens inträngande i Danmark, om 1100-talets maktstrider och om sin herre Absalon – utan att halva verket beskriver en avlägsen, främmande och dunkel hednisk tid. Var detta inte en onödigt och fördärlig kunskap för hans kristna samtid, talade detta inte till människans *curiositas* på samma sätt som de rykten om jätten Gejrröds skatter som i åttonde boken lockar Gorm till hans farliga resa?

Det kan finnas flera skäl till denna väldiga forntidsskildring. Ett drygt halvsekel tidigare hade Geoffrey av Monmouth skrivit sin *Historia regum Britanniae*, där han till omvärldens beundran och bestörtning skildrade hela

⁶ Se nedan s. 189.

⁷ Se t. ex. Baeumker, 11 ff.

den engelska forntid som tidigare historiker ansett evigt förlorad i glömskans dunkel. Vissa tecken tyder på att Geoffreys verk lästes och utnyttjades av de danska lärda på Saxos tid;⁸ kanske har det ingivit Saxo känslan att forntids-skildringar var på modet och uppfordrat honom till ädel tävlan.

Större betydelse torde ett annat verk ha haft, nämligen bibeln. Denna tanke skymtar redan hos Vilh. Andersen: »Hvad han stundom nødes til at fortie over for de levende, kan han paa denne Maade give Skyggerne at tale. . . . Det er nu muligt, at Saxo kan have faaet den Plan at lade den første Del af sin Bog indeholde Profetierne om den sidste gennem sit Kendskab til Bibelen. Han kan, maaske halvt eller helt ubevidst, have ladet sig lede af den (i teologisk Forstand) typologiske Opfattelse af Bibelen, hvorefter det gamla Testament indeholder Typerne eller Forbillederne for det ny, og f. Eks. Kobberslangens ophænging i Ørkenen er »Typus» paa Kristus' Korsfæstelse. Men det vilde saa ogsaa være det eneste Spor af Bibelen i Saxos stil.»⁹ Ändå tror jag att den kommande forskningen i allt högre grad kommer att påvisa hur den medeltida bibeltolkningen influerat och befruktat *Gesta Danorum* liksom liknande litterära och vetenskapliga verk. Jag vill här bara ta upp en fråga, den teologiska tolkningen av begreppen historia och allegori.

Det ideala sättet att läsa bibeln återfann medeltiden framförallt i Augustinus' exegetiska verk. Det är egentligen den antika skolans metod att först fastställa den bokstavliga eller språkliga betydelsen hos ett uttryck och därefter dess »figurala» eller – i begreppets vidaste bemärkelse – dess allegoriska innebörd. Där finns en hög värdering av allegorins makt över människans sinnen: den förmår behaga och röra oss långt mer än det nakna språket. Där försöker Augustinus också förklara varför Gud talar till oss genom allegoriernas språk: på detta sätt har Gud velat sätta oss på prov, stävja vårt högmod och fylla oss med längtan att tränga in i dessa mysterier. Därmed fick den allegoriska och hermetiska litteraturen ett upphöjt värde i sig under medeltiden¹ – Gud själv var ju i bibeln och i den skapelse som kunde läsas som en allegori den störste av alla hermetiska diktare.

Men där finns också Gregorius den stores berömda fras: »Vår herre Jesus Kristus, som dittills varit dold i de allegoriska ordens täta skog, trädde plötsligt fram ur detta täta dunkel och uppenbarade sig.»² Detta anspelar på det gamla förbundet och det nya liksom på Gamla Testamentet och Nya; ty även om Jesus själv ibland använder sig av ett allegoriskt språk, synes allt som förr måst klädas i allegorier nu träda fram i sanningens ljus och klara språk. Och detta under kunde sägas ske varje gång människan trängde genom det dunkel,

⁸ Niels Lukman, Saxos Kendskab til Galfred af Monmouth (Historisk Tidsskrift 6, København 1942–44).

⁹ Vilh. Andersen, 67 f.

¹ P. Giannantonio, Dante e l'allegorismo, Firenze 1969, 110 ff.

² Citerat efter Giannantonio, 125.

Plan över kompositionen i *Gesta Danorum*

Bok	Samhällets historiska utveckling (<i>sensus historicus</i>)		Moralen (<i>philosophia moralis</i>)
	staten	kyrkan	
den geografiska inledn.			
I	den danska staten grundläggs genom folkets val av en gemensam furste; furstarnas <i>officium</i> att skydda landet och dess enhet samt upprätthålla rättvisan	den hedniska gudalärans ursprung ur magin; magins skilda former	den första av kardinaldygderna, tapperheten eller <i>fortitudo</i> , i kamp med fruktan, falskhet och vällust
II	fursten och hans hirdmän i gemensam kamp för statens bästa och i inbördes trohet	människans dygd och förnuft i kamp med demonerna och magin	<i>fortitudo</i> i kamp med girigheten, <i>avaritia</i> , och förenad med frikostigheten, <i>liberalitas</i> ;
III	den öppna kampen eller duellen respektive listen och förställningen (<i>simulatio</i>) som politiska medel	djupnande konflikt mellan människorna och de hedniska »gudarna», människans dygd och konst (<i>ars</i>) visar sig kunna betvinga deras makt	<i>fortitudo</i> som storsinhet eller <i>magnanimitas</i> , nödvändigheten att förena <i>fortitudo</i> med klokheten eller <i>prudencia</i> , listen och förställningen som moraliska problem
IV	kravet att furstar och hirdmän ställer statens bästa före sin egen ärelystnad		<i>fortitudo</i> som självtillit eller <i>fiducia</i> , men också nödvändigheten att den tyglas av måttfullheten eller <i>temperantia</i>
V	uppdelning av furstarnas och hirdmännens <i>officia</i> ; nödvändigheten av furstarnas fostran, den världsliga rättsskipningen och lagstiftningen som kungligt privilegium	statens kamp mot magin; Jesu födelse, världsfredens ideal	<i>temperantia</i> hindrar tapperheten att urarta till <i>temeritas</i> eller självsväld
VI	samhället som en hierarki av <i>officia</i> och samhällsklasser, furstarnas och stormännens plikt att vaka över denna ordning		<i>temperantia</i> i strid med människans sinnliga natur, särskilt frosseriet eller <i>gula</i> och den utländska lyxen
VII	statens hotande sönderfall och dess räddning genom stormannaklassen; äktenskapen som ett medel att bevara klassernas homogenitet men också att stärka gemenskapen mellan furstemakt och aristokrati	hedniska föreställningar om dödsriket men också aningar om ett allsmäktigt öde	den platoniska föreställningen om förnuftssjälén, vredes-själén och lustsjälén; <i>temperantia</i> i strid med vreden och det erotiska begäret
VIII	furstar och stormän synes oförmögna att rädda samhället från undergång och kaos	de hedniska föreställningarna om döden, äran och självmordet; den första uppenbarelsen av skaparen och mötet med den kristna läran	<i>temperantia</i> i strid med alla laster och begär, särskilt ärelystnaden, girigheten och den dåraktiga kunskapstörsten; den första aningen om <i>pietas</i>

Språket (<i>philosophia rationalis</i>)	Naturen (<i>philosophia naturalis</i>)	Symboler och kompositionella grepp
	geometrin; elementens egenskaper och föreningar	
grammatiken: ordens former, etymologierna, figurerna, versfötterna och versmåttan, <i>amplificatio</i> och <i>abbreviatio</i>	olika föreningar av form och materia, den manliga och kvinnliga principen i skapelsen enligt platonisk kosmologi, demonerna som krafter i naturen	anspelningar på de följande böckerna, särskilt bok I–IX
dialektiken som konsten att skilja sant och falskt och »uppfinna» olika argument enligt <i>locus</i> -läran; den sublimes eller heroiska stilen	månen och solen i lagbundna banor, tiden	guldets, draken eller ormen, svärdet
retoriken som konsten att övertyga genom det mjuka, förföriska i språket och genom ironin, mångtydligheten och sofismerna (<i>simulatio, cavillatio</i>)	Mercurius; det melankoliska temperamentet	konsten (<i>ars</i>), lyran, krokarna
det bländande, ytliga i retoriken, bilden som retoriskt medel	Venus	människans svaghet för det slösende, rika och bedrägliga i tingens yttre former eller deras <i>species</i>
ordstriden eller <i>altercatio</i> , de otyglade smädelserna och hotelserna i kamp med sentenserna och ordspråken	aritmetiken och de matematiska talen; allt i skapelsen äger sitt mått eller <i>modus</i> ; solen som symbol för furstemakten, omgiven av Venus, Mars och Mercurius	vargen och andra bilder ur djurvärlden
panegyriken och satiren som stöd för den moraliska världsordningen	astronomin och stjärnorna som symbol för skapelsens ordning och den eviga äran; Mars som blodets, vredens och krigsmännens planet	renhet och smuts, ära och skam, handen och foten respektive buken och inälvorna, den snabba och den haltande gången, kämpen och gycklaren
förtäningen av språket genom olika former av <i>abbreviatio</i> och genom den metriskas formen	musiken som läran om de matematiska intervallen och harmonin; Jupiter som den starka och välsignelserika furstemaktens symbol	det »trånga»: hålan, bergspasset, sundet, snaran, strupen; gränsen (<i>discrimen</i>); de manliga ären; rekapitulation av bok I–VII
den episk-heroiska stilen, allegorin	Saturnus som ålderdomens, sjukdomarnas och självförtintelsens planet men också beskyddande jordbruket; det »stora årets» slut	ljus och mörker, de blinda ögonen, den stympade kroppen, vagnen, smutsen, stanken, kaos; rekapitulation av bok I–VIII i omvänd ordning

Plan över kompositionen i *Gesta Danorum*

Bok	Samhällets historiska utveckling (<i>sensus historicus</i>)		Moralen (<i>philosophia moralis</i>)
	staten	kyrkan	
IX	furstarna leder kampen för rikets enhet och mot den tyska kejsarmakten	furstarna förföljer den kristna läran och kulturen	konflikten mellan det allmänna och enskilda, <i>publica</i> och <i>privata</i> , och mellan dygden och affekterna; <i>iustitia</i> i sin mest ursprungliga form som <i>pietas</i>
X	en ny samhällsordning, där furstarna och stormännen bildar överheten, förenade genom hirdlagen	danskarna antar kristendomen, de danska biskopsstolarna inrättas och besätts med inhemska prästmän, furstarna blir kyrkans beskyddare	de olika formerna av <i>pietas</i> med troheten mot fosterlandet och Gud som de högsta
XI	furstemakten tillerkänner kyrkan en central roll i samhällslivet och försöker få aristokratin och folket att acceptera denna nya samhällsordning	den kanoniska lagen införes i Danmark liksom den kyrkliga rättsskipningen; biskoparnas och det lägre prästerskapets <i>officia</i> och dygder	kyrkan visar hur <i>iustitia</i> är både stränghet och nåd och hur den måste omsluta hela folket med en ny <i>disciplina</i>
XII	furstemakten och kyrkan förenas i den nationella kampen mot de tyska kejsarna och ärkebiskoparna	Danmark blir ett eget ärkebiskopsdöme	nya dygder, <i>fides</i> och <i>prudentia</i> , förbådas
XIII	Danmark träder in i den feodala epoken och inleder vendkerigen; en modern krigskonst med ryttare och kastmaskiner	den kanoniska lagens skydd av eden, kyrkan som stöd för rättvisan och endräkten i de politiska och sociala striderna	den falska dygden skiljs från den sanna genom klokheten eller <i>prudentia</i> ; det feodala trohetsbegreppet eller <i>fides</i> ; <i>temperantia</i> som grund för den nya aristokratiska kulturen
XIV	furstarnas beroende av sina trogna rådgivare; straffen för brytandet av den feodala trohetseden, villkoren för att lösas från denna trohetsplikt	efter inbördes konflikter leds kyrkans och statens kamp mot samma mål; Rügen kristnas och blir danskt, kampen om Venden skall utbreda freden	den skenbara men opportunistiska klokheten och den <i>prudentia</i> , som ser djupare i tingen och fullkomnar de andra kardinaldygdena
XV	skåningarnas uppror mot biskopsmakten drabbar oundvikligen även kungamakten och aristokratin	kyrkan försvarar samhällets lagliga ordning	<i>constantia</i> eller ståndaktigheten; den falska och den sanna äran
XVI	de danska furstarna blir fria gentemot de tyska kejsarna och själva länsherrar över Venden		

Språket (<i>philosophia rationalis</i>)	Naturen (<i>philosophia naturalis</i>)	Symboler och kompositionella grepp
antitesen och hyperbolen, den höga stilen och <i>ornatus gravis</i> gentemot den låga stilen och <i>ornatus levis</i>	inslag av talspekulation	Apollo, ormar, pilar, pest, sår, bytandet av kläder; anspelningar på föregående och följande böcker
retorikens skilda <i>genera</i> , här <i>genus anceps</i> eller <i>dubium</i> ; jämförelsen eller <i>comparatio</i>		det vassa spjutet eller pilen, lyckans hjul
<i>genus admirabile</i> i fri tolkning, <i>insinuatio</i> ; legendernas språk	Gud talar genom järtecken och mirakel	kedjorna, banden, knutarna; den hatfyllda massan
<i>genus humile</i> i fri tolkning	kaos och ordning återspeglade i växtligheten och i människans gestalt eller <i>statura</i>	fattigdom och rikedom; förakt och vördnad
<i>genus judiciale</i> eller domstolsretoriken, särskilt <i>status</i> -läran; det höviska eller »tempererade» i språket	den kaotiska materien i kamp med den mänskliga dygden	ryttaren och hästen, tyglarna; tjuvarna; ökningen eller tillväxten (<i>incrementum</i>) och bristen eller avtagandet (<i>defectus</i>); det som sker för tidigt (<i>intempestivum</i>)
<i>genus deliberativum</i> , rådplägnings-scener med skilda typer av argument eller <i>loci</i> ; <i>genus judiciale</i> , processer stödda på indicier och känslomässig argumentering (<i>indignatio</i> , <i>miseratio</i>); sentensen, metaforen och det höviska skämtet	Gud låter den dygdiga människan segra över den vilda naturens krafter	färden över ett sund eller hav; växlingen mellan hopp (<i>spes</i>) och hopplöshet (<i>desperatio</i>)
<i>genus demonstrativum</i> eller lovtalet och strafftalet, dess bruk även inom <i>genus judiciale</i>		skeppsbrottet, den bevarade och den ruttande kroppen, vördnaden och föraktet, hämndlystnaden och den faderliga kärleken den snabba, otåliga rörelsen framåt

den dimma eller skog som ofrånkomligen var allegorins väsen för att skåda sanningen.

Vi måste anta att denna höga värdering av allegorin som konstform och kunskapsform ligger till grund för det hermetiska och esoteriska även i *Gesta Danorum*. Detta koncentreras till skildringen av den hedniska forntiden, som därför paradoxalt nog blir det litterärt sett märkligaste partiet i denne kristne diktares verk. Men när Thorkil i åttonde boken riktar sin bön mot Skapelsens Gud, verkets peripeti, »kunde han strax genom lyckosam seglats nå fram till trakter, där himlen var renare och elementen åter ägde sitt ljus. De tyckte sig skåda en annan värld och själva ingången till människornas rike».³ På samma sätt når vi nu från allegoriernas dunkla skog till de åtta senare böckerna, där språket blir allt renare och klarare. Så synes *Gesta Danorum* i sin strikta komposition kring denna mittaxel allmänt återspegla bibelns komposition i det Gamla och det Nya testamentet liksom den vandring från allegoriens suggestiva dunkel till den uppenbarade sanningens ljus, som kunde betraktas både som den religiösa och den estetiska upplevelsens grundform.

Därmed står vi inför en mer komplicerad fråga: har Saxo skrivit sin historia under inflytande av den medeltida exegetiska metoden, är det dess tre eller fyra betydelseplan som vi skall försöka urskilja även i de händelser och gestalter som *Gesta Danorum* skildrar?

Vid bibelexegesen utgick man från den »bokstavliga» meningen i texterna och deras *sensus historicus*: man förutsatte nämligen att bibeln beskrev ett faktiskt historiskt skeende. Man kan till och med hävda att detta studium av bibeln som historisk källa bidrog till en sorts vördnad inför verklighetens historiska dimension – även denna var en del av Guds verk, ett gudomligt språk som människan ägde att tyda – liksom bibelexegesen skapade en metodisk medvetenhet inför textkritiska, språkvetenskapliga och källkritiska problem. Därtill urskilde man alltid en *sensus moralis* i de bibliska texterna, dessa ansågs vara en oupphörlig undervisning om de etiska krafter och lagar som enligt Guds vilja skulle styra människolivet.

Saxo har utformat ett språk som med vidunderlig klarhet och exakthet skall fånga denna *sensus historicus* i det förflutnas dunkla och fragmentariska värld; ständigt pekar han själv på det ofullkomliga och motstridiga i våra kunskaper om denna verklighet, ständigt avstår han demonstrativt från att själv ta ställning när källmaterialet synes alltför bräckligt eller stridande mot allt mänskligt förnuft. Redan hans språk, fullt av subtila avståndstaganden och ironiska tonfall, är en undervisning om det problematiska i all historisk kunskap. Det är föga förvånande att han därutöver vill påvisa en *sensus moralis* i varje historiskt förlopp. Det var ju utifrån denna tanke som man vördade historien

³ mox purioris caeli usum ac perspicua rerum elementa prospera navigatione collegit. Iamque alium sibi orbem atque ipsum rerum

humanarum aditum perspicere videbantur (246,11).

som en *magistra vitae* med kraft att förläna individer och samhällen sin erfarenhet och visdom, det var därför man läste historikerna i antikens och medeltidens skolor och skrev nya historieverk.

I bibelordet återfann man ju också en *sensus mysticus*, en undervisning om religionens väsen och de yttersta tingen. Men Saxo skriver ett världsligt verk, en historia; han äger även själv den ljuvliga dygd han ofta prisar hos andra, nämligen *decorum*. Det hade varit en hädelse om han tillskrivit forntidens danskar samma kunskap om de yttersta tingen, som Gud lät uppenbaras för Gamla Testamentets människor; det hade varit en kränkning av genrernas och vetenskapernas gränser, om han i ett historieverk försökt behandla det som endast teologin hade rätt och möjlighet att undervisa om. Därför har han som många andra av 1100-talets diktare tvingats experimentera med andra betydelseplan än de som de heliga texterna ansågs äga.

Vi har redan nämnt den tredelning av »filosofin», som antyds redan hos Platon och som befästs med stoikerna och Cicero. Augustinus, Isidorus och en rad andra medeltida auktoriteter tar upp detta schema och förklarar att *philosophia moralis* skall behandla de fyra kardinaldygderna, att *philosophia rationalis* motsvaras av grammatiken, dialekten och retoriken liksom *philosophia naturalis* av aritmetiken, geometrin, astronomin och musiken.⁴ Ibland går man ännu ett steg längre och hävdar att dessa tre filosofins former motsvarar de tre betydelseplan, som man skulle söka i bibelordet.⁵

Denna tredelning synes präglä även *Gesta Danorum*. Som en hyllning till *artes liberales* låter Saxo grammatiken, dialektiken och retoriken träda oss till mötes i de tre första böckerna i allegoriska gestalter av storartad fantasikraft. Men även de följande böckerna demonstrerar ständigt nya sidor av den språkliga konsten: varje bok och snart sagt varje scen i *Gesta Danorum* är således en oavbruten undervisning i *philosophia rationalis*.

På samma sätt har Saxo låtit den geografiska inledningen alludera på geometrin, den femte boken på aritmetiken, den sjätte på astronomin och den sjunde på musiken för att fullständiga de sju konsternas procession genom verket. Men dessutom synes himlakropparna styra alla skeenden med sina hemlighetsfulla influenser, framförallt i de åtta första böckerna, de matematiska talen påminner oss ständigt om skapelsens inre lagbundenhet, elementen strider med varandra och förenas enligt evigt giltiga lagar, Gud själv talar genom stormar, misväxtår och andra av naturens fenomen – det är denna *philosophia naturalis* som låter oss se det historiska skeendet mot bakgrunden av skapelsens eviga ordning.

Det är genom en allegorisk tolkning av historiens skeende och dess gestalter, som Saxo vill låta oss urskilja dessa tre betydelseplan. Men samtidigt

⁴ Sibylle Mähl, 53 ff.

⁵ Mähl, 73 ff.

använder sig Saxo av en annan teknik för att ge verket en inre enhet och djupare mening, nämligen en »upprepningens» poetiska teknik.

Hos forskare som Paul Herrmann och andra fick dessa upprepningar av liknande händelser och fraser bli beviset för det mekaniska och naiva i Saxos historieskrivning. Vilh. Andersen däremot framhöll på några oförglömliga sidor *gentagelsen* som det mest karaktäristiska i Saxos språk och tankevärld. Han pekar på två olika typer av sådana upprepningar. Skildringen av hur den svage ynglingen Frode i femte boken fostras till en stark kung genom Eriks försorg förebådar exempelvis förhållandet mellan Valdemar och Absalon i den fjortonde: så blir »den hele historiske Tilstand fra Absalons Tid hemmeligt aftrykket i Sagnhistorien». ⁶ Det är sådana paralleller mellan forntida och moderna gestalter och vad dessa avslöjar om verkets tendens, som här skall diskuteras i det sjätte och avslutande kapitlet. I andra fall är det mer eller mindre identiska fraser och frapperande uttryck, som återkommer på olika ställen i texten. I Angers-fragmentet kan man i marginalen läsa ett tillägg, där det heter att kung Skjold lät krigsmännen få bytet och penningarna och själv nöjde sig med äran. Men samma ord återkommer i sextonde boken om Absalon. Det synes således som Saxo genom denna upprepning av en bestämd fras velat förbinda den första och den sista boken; ⁷ om vi betraktar Angers-fragmentet som Saxos eget manuskript, skulle vi bildligt talat kunna luta oss över hans axel för att bevittna hur han genom tillägg och förändringar ökade textens inre täthet *ad infinitum*.

Dessa »upprepningar» har obestriddligen en fundamental betydelse för själva kompositionen i *Gesta Danorum*. Man kan finna en mängd fraser, uttryck och situationer, vilkas främsta uppgift synes vara att binda samman en enskild bok med motsvarande böcker i de övriga fyrtaletserierna. I början av första boken samlas danskarna till ting för att välja en kung, i femte bokens inledande scen väljer man förmyndare för kungen, i upptakten till nionde boken rådgör man på tinget hur man bör handla i kungens frånvaro. ⁸ I första, femte och nionde boken kämpar danskarna mot de trolldomskunniga bjarmerna eller finnarna. ⁹ I slutet av första boken drömmer kung Hading om sina två barn som en varg och en uv; i slutet av nionde boken har kung Gorm en liknande dröm. ¹ I åttonde och tolfte boken inträffar missväxt och hungersnöd. ² I fjärde boken utkämpar Uffe en strid, som direkt nämns i den tolfte. ³ I femtonde boken undgår Absalon med nöd det öde, som Knud Lavard lider i den elfte boken och som man öppet påminner honom om ⁴ – exemplen är

⁶ Andersen, 66.

⁷ Andersen, 62.

⁸ Jfr 10,5 med 104,3 och 250,29.

⁹ Jfr 31,9 med 138,1 och 257,23. Jfr också trettonde boken, där venderna möter danskarna med samma »barbariska» växling av plötsliga anfall och snabb flykt (343,13).

¹ 33,22 och 267,4.

² 236,13 (även 237,22) och 330,15.

³ 99,22 och 334,23.

⁴ 531,7 och 535,7.

egentligen outtömliga.⁵ Allt synes syfta till att de fyra delarna av verket skall spegla sig i varandra. Historien upprepar sig ständigt; men genom små modifikationerna förlämnar ändå Saxo ofta känslan att vi verkligen rör oss fram i tiden från den ena epoken till den andra.

Det finns en annan »förebådande» teknik, som också ökar verkets inre enhet. I slutet av fjärde boken uppträder Uffe med den *temperantia*, som skall bli huvudtemat i de följande fyra böckerna, liksom den gamla Gambaruk i den åttonde boken uttalar de ord, *pietas* och *caritas*, som skall stå i centrum för nästa fjärdedel av verket. I slutet av tolfte boken samlas danskarna till kungaval men visar då en ödesdiger brist på *prudentia*, den dygd som skall dominera verkets sista fyra böcker. På detta sätt framstår inte bara de fyra dygderna utan även verkets delar som en oupplöslig kedja.⁶

Första boken har en egendomligt rapsodisk och splittrad karaktär. Vid närmare betraktande finner man emellertid att många fraser och scener skall förebåda och anspela på de följande böckerna, särskilt de åtta första; däri ligger deras berättigande.⁷ Det är som om Saxo brett ut sitt material framför sig, innan arbetet skall ta sin början, utan att ännu se någon klar ordning i detta, eller som om han i ett *exordium* vill låta läsaren ana verkets innehåll och tankevärld.

Ett liknande arrangemang kan återfinnas i sjunde boken. Men där har Saxo i texten infogat anspelningar på de föregående böckerna i *fast och successiv ordning*.⁸ Detta kan vara ett exempel på den *abbreviatio*, som är det språkliga temat i denna bok. Men det kan också vara ett försök att i själva texten frammana den matematiskt-musikaliska harmoni, som är bokens *sensus natu-*

⁵ Jfr Hadings list att lura skyldiga att ange sig själva (27,27) med Frodes list i femte boken (127,27). Hadings män tvingas vid ett olyckligt fälttåg äta hästar och hundar (27,34), så även hunnerna i femte boken (131,26). Vid ett mordförsök tillkallar Hading sina män med hornsignal: Quo rex animadverso collocatis in vicino militibus signum lituo dedit. Quibus continuo opem ferentibus, dolum in auctorem retorsit (34,33). Frode använder samma list: Quae litui sono clangentis excita dolum in auctores retorsit (140,38).

⁶ Jfr Mähl, 24.

⁷ Skjolds stora frikostighet (quasi cum aliorum regum fortitudine, munificentia ac liberalitate certabat, 12,3) syftar uppenbart på andra boken, vars huvudtema just är girigheten och frikostigheten. När sveakungen Hunding själv agerar munskänk (34,39), förebådar detta Amlets gästspel i samma roll i tredje boken (83,29; jfr 88,1). Skildringen av Oden och hans landsförvisning (s. 25 f.) återkommer ju också i tredje boken (s. 72 f.) i likartade ord-

lag. Hadings list att tända på en belägrad stad med hjälp av fåglar (24,25) används också av Fridlev i fjärde boken, »Hadingiani acuminis ingenium aemulatus» (103,1). Beskrivningen av den flod Hading måste överskrida för att komma till underjorden (30,16) återkommer både i sjätte (144,12) och åttonde boken (240,20). Hading får också lära sig kilfylkingen (31,1) liksom Harald Hildetand i sjunde boken (207,26). Gram riktar bittra förebråelser mot Signe, som brutit sitt trohetslöfte mot honom, och dödar den sachsiske kung Henrik som hon firar bröllop med (Igitur nuptiis in exsequias versis ... 19,33); detta motiv återkommer i sjunde boken både när Halfdan råddar götakungens dotter från det framtvungade bröllopet med vikingen Ebbe (nuptiasque exsequiis mutavit ... 187,37) och ännu tydligare när en annan Halfdan återvänder och finner att den danska kungadottern Gyrithe brutit sitt trohetslöfte och skall fira bröllop med sachsen Sivard (s. 205 f.).

⁸ Se nedan s. 159–172.

ralis. I åttonde boken synes Saxo ha gripits av en annan idé, nämligen att anspela på de föregående böckerna men nu i *omvänd* ordning, från den sjunde boken ända till den första och verkets geografiska inledning.⁹ Innebörden är dunkel; ett syfte torde dock ha varit att själva texten skall understryka hur historien återvänder till sin utgångspunkt och hur de åtta första böckerna därmed får något av cirkelns slutna och fulländade form.

Även nionde boken har en egendomligt splittrad och primitiv karaktär, som påminner om första bokens och understryker symmetrin i verket. Här finner man nu en mängd anspelningar på de föregående åtta böckerna, som så att säga summerar den hedniska tiden och ger den nya epoken dess mörka och dramatiska bakgrund. Men här förebådas nu också systematiskt de motiv och tankar, som skall utvecklas i de åtta följande böckerna, exempelvis i det tal som den unge Ragnar Lodbrok får hålla inför det själländska tinget.

Det kan vara tid att sammanfatta dessa resultat i en plan över kompositionen i *Gesta Danorum* (s. 80–83). Den innebär givetvis en oerhörd förenkling av verket på samma sätt som de scheman man uppställt för Dantes *Divina commedia*, Spensers *The Faerie Queene*, Joyces *Ulysses* och liknande verk. Den är därför främst att betrakta som ett hjälpmedel vid den tålmodiga analys av enskilda textpartier, som ensam kan avslöja verkets inre rikedom. Denna plan har också en hypotetisk karaktär: jag är övertygad om att man genom fördjupade textanalyser och studier i medeltidens tankevärld kan frilägga andra och kanske ännu mer betydelsefulla strukturer och betydelseplan inom detta till synes outtömliga verk.

Även om man antar att *Gesta Danorum* rymmer en sådan konstfull komposition, bör man inte överdriva det konsekventa i denna. Förmodligen har den uppkommit genom ständiga omarbetningar av texten, interpolationer av händelser och fraser, utbyten av neutrala ord mot sådana som kunde binda samman verkets olika partier i ett allt tätare nät av allusioner. Men varje historiker behöver en modell av tillvarons inre ordning för att kunna arrangera och tolka sitt material, likaså en matris för det historiska skeendet. Skissartad, stundtals oklar och motsägelsefull – det är ändock denna komposition som klarast låter oss ana hur Saxo föreställde sig den universella ordningen i skapelsen och det historiska skeendets innebörd.

Därför skall vi nu söka följa denna komposition genom de sexton böckerna i *Gesta Danorum*.

⁹ Se nedan s. 175–191.

KAPITEL 2

Fortitudo

Bok I

Gram

»Från Dan och Angel, Humbles söner, har således danskarna sitt ursprung . . .». ¹ Första boken handlar om *origo*, uppkomsten av den danska staten och det mänskliga samhället liksom av dygden, konsten och språket, ytterst av själva tingen och skapelsen.

Samtidigt är första boken en prolog till hela verket. Där möter vi inte bara en rad allusioner på de följande böckerna² utan också en första antydning om de politiska idéer, som genomsyrar *Gesta Danorum*.

I bokens första scen väljer danskarna Dan och Angel till sina härskare på grund av deras tapperhet, *fortitudo*. Så understryks här att *fortitudo* är furstarnas främsta dygd och *officium*, men också att »folket» äger rätt både att välja och avsätta furstar. När Dans son Loter senare fördriver sin broder Humble från tronen och förföljer rikets ädlingar till liv och egendom, låter man inte denna tyrann bli ostraffad (11,1). Från första stund drar en kylig vind gentemot furstemakten genom *Gesta Danorum*, en misstänksamhet som kan härledas från den traditionella konstitutionalismen i medeltidens aristokratiska och klerikala läger men som också låter oss ana stämningarna vid den gamle Absalons hov.

När dessa forntida furstar kämpar mot de omgivande folken, anar vi också Valdemarernas epok och Absalonspartiets utrikespolitiska program. Saxo låter Dans broder Angel härskra över »anglerna» och ge dem deras ursprungliga namn, även om de senare byter detta till »briter» (10,9). Detta är ett försök att historiskt legitimera Knud den stores engelska imperium. Men Saxo reser egentligen inga juridiska eller moraliska krav på engelska territorier i Valdemarernas namn, det var onekligen klokare att inta en välvillig neutralitet gentemot den mäktiga normandiska staten och frammana vaga men smickrande bilder av ett gemensamt ärorikt förflutet. Sverige däremot skildras genomgående som ett »barbariskt» och ofta splittrat land, som därför i princip bör lyda under Danmark. Detta gäller även Norge, som äger en inneboende fiendskap och falskhet riktad mot Danmark. Framförallt blir denna farlig, när norrmännen förenar sina krafter med sachsarna vid Danmarks sydgräns (19,35; 20,31). Ty fast de danska furstarna tar sina hustrur från de tyska

¹ Dan igitur et Angul, a quibus Danorum coepit origo, patre Humblo procreati . . . (10,1). Jfr *ortus* (1,3 och 1,14).

² Se ovan s. 87.

provinserna och genom sin tapperhet tvingar dessa länder till tribut och lydnad, förblir de sachsiska hertigarna genom sin falskhet och maktbegär ett evigt hot mot Danmark. Det är skräcken att Danmark skall dras in i ett tvåfrontskrig med Norge och Sachsen, den stämning som uppfyller fjortonde boken och präglar dess ständiga växlingar mellan de två fronterna.

Gram är den förste gripbare gestalten i denna forntidsvärld. Gram är också det första exemplet på hur människan genom *fortitudo* kan övervinna all skräck och allt hot och våld. Han får veta att sveakungen Sigtryg ämnar gifta bort sin dotter Grå med en jätte och drar då till Sverige »för att likt den dygdige Hercules strida med dessa monster».³ Han klär sig i getskinn och djurfällar och rustar sig med en väldig påk, vilket ytterligare understryker likheten med den antike heroen. Tillsammans med sin vapenbroder Besse möter han Grå, när hon kommer ridande med sina tärnor för att tvätta i skogens källor. Full av skräck frågar Grå vilka de är. Besse svarar stolt att hans herre inte låter sig böjas vare sig av fruktan eller våld.⁴ Grå varnar dem för sin faders och sina bröders grymhet, men Besse bedyrar på nytt att de aldrig fruktar svearnas makt.⁵ Grå tar fortfarande den förklädde Gram för en jätte och beskriver sin fasa över att förenas i älskog med en sådan monstruös varelse. Då blandar sig Gram i samtalet, »kastade av sin förklädnad och visade all den skönhet som hans ansikte ägde av naturen; hans sanna gestalt fyllde nu flickan med lika mycken vållust som hans falska ingivit henne fruktan».⁶ Gram dödar så två rövare och binder deras kroppar vid pålar, så att de synes lika skräckinjagande i döden som i livet.⁷ Slutligen rustar han sig för striden mot kung Sigtryg. När han får veta att denne bara kan besegras med guld, låter han beslä sin klubba med guldband och dödar därmed den grymme fursten.

Berättelsen är således en studie i skräck och dess motsats, modet eller tapperheten. Men denna *fortitudo* är ingen blind eller dumdristig stridslystnad utan en ren moralisk kraft, som ständigt söker återställa den universella ordningen i skapelsen, den som här äventyras när den grymme Sigtryg vill tvinga sin egen dotter att gifta sig med en jätte. Detta återspeglar tanken att den som äger en av de fyra kardinaldygderna egentligen också äger de andra, att de utgör en odelbar kraft.⁸ Men vi anar också den spiritualiserade tolkning

³ Herculeae virtutis exemplo monstrorum nisibus obstaturus (13,12).

⁴ quem metus aut vis flectere nescit (15,1).

⁵ Nulla Sueonum castra timeamus (15,34).

⁶ Quo dicto discussis larvis, nativum oris decorem confessus tantum paene voluptatis vero sui aspectu puellae attulit, quantum adulterino terroris incussit; quam etiam formae suae luculentia ad concubitum provocatam amatorii donis prosequi non omisit (17,20).

⁷ ut, quibus re nocuerant vivi, specie minarentur extincti, post fata quoque formidabiles forent (17,27).

⁸ Jfr Andreas Sunesens Hexaëmeron: Unam quisquis habet istarum quatuor, omnes

incunctanter habet ... (v. 3782). Cicero torde vara den ursprungliga källan till denna tanke (Lottin, 197).

av *fortitudo*, som möter exempelvis i Boethius' berömda sång om Hercules och hans storverk: var och en som tar honom till exempel skall, när jorden besegrats, stiga till stjärnornas eviga ära och eviga liv.⁹

Genom denna dygd blir Gram nu även den rättmätige härskaren över svear och götar. När han sedan går i krig mot finnarna, grips han av kärlek till den finska kungadottern Signe och växlar trohetslöfte med henne. Därefter beger han sig till Norge för att bestraffa kung Svibdag, som skändat både hans syster och dotter. Då får han veta att den finske kungen svekfullt trollovat Signe med den sachsiske kungen Henrik. Gram återvänder genast till Finland och infinner sig i de simplaste kläder, förklädd till läkare, vid bröllopsfesten. När bröllopsgästerna druckit sig berusade, uppstämmer han en straffsång mot den trolösa Signe, dödar Henrik och många av gästerna och seglar bort med bruden.

Det är en praktfull scen, som vi känner igen från åtskilliga fornaldarsagor och ballader. Det är också en ny bild av *fortitudo*, där Gram i sin sång påminner om hur han ensam kämpat först mot åtta och sedan nio kämpar: »Aldrig kände jag skräck för svärdens larm och hjälmarnas glans».¹ Den understryker samtidigt hur Danmark ensamt upprättar rätt och ordning bland Nordens barbariska folk och av den universella världsordningen fått mandat att härska över dem alla. Den falske Henrik och hans berusade sachsare anspelar uppenbart på Henrik Lejonet i Valdemarernas egen tid, som skall fylla de sista böckerna med sin ominösa gestalt.

Men detta är också den forntid då allt liksom i bibelns skapelseberättelse får sitt namn, det *nomen* som anger varje tings ursprung och väsen.² Därmed är det också grammatikens bok, där man utgick från *nomina* eller substantiven som språkets ursprungliga materia för att sedan behandla de övriga ordklasserna. »Det var hennes sed att först behandla namnen», säger Martianus Capella, när grammatikens gudinna träder fram.³

Vid mötet i skogen frågar därför Besse och Grå först efter varandras namn och ursprung eller släkt.⁴ Deras frågor och svar för också tankarna till de serier av frågor, varmed grammatikerna lärde sina elever att bestämma en företeelses egenskaper, liksom till frågeformen i den medeltida skolans enklare läroböcker. Rent grammatikaliskt och syntaktiskt är språket ytterligt enkelt i detta första samtal, vi är så att säga vittnen till hur språket uppstår ur formlösheten

⁹ Se slutsången i Boethius' femte bok:

Ite nunc, *fortes*, ubi celsa magni
Ducit exempli via. Cur inertes
Terga nudatis? Superata tellus
Sidera donat.

¹ ... *timui*que numquam
ad crepitus ensiculi vel galeae nitorem
(19,21).

² Ord som *nomen* (10,7; 10,10; 10,12), *vocabu-*

lum (11,21 och 13,1), *nuncupo* (10,3 och 11,21) ger från första stund språket i första boken en särprägel.

³ *mos eius erat de nomine primo tractare* (Martianus Capella, 84).

⁴ *quod tibi nomen,*
qua fueris, dic,
gente creata!
Gro mihi *nomen* ... (14,10).

till sina första, grundläggande former. Efter en stund blandar sig även Gram i samtalet, men med rå och förställd röst (16,23). Detta hör samman med hans förklädning till jätte, men det påminner också om grammatikerns plikt att lära eleverna uttala orden klart och vackert. Nu höjer sig språket plötsligt till en ny konstfullhet, när både Gram och Grå börjar använda komparerade, avledda och sammansatta ord⁵ och föga dem samman till »figurer». När exempelvis Grå skall uttrycka sin fasa att förenas med jätten, använder hon sig av figuren *exclamatio* för att måla sin sinnesrörelse och varierar samma sats inte mindre än sju gånger enligt *amplificatio*-teknikens olika mönster (16,31). Hennes skräck för jättens raggiga och ludna kropp är grammatikens skräck för de felaktigt sammanfogade orden, de famntag som skulle förena hennes kropp och jättens står i skriande konflikt med den *congruitas* som enligt grammatikerna var den kärleksfullt förenande kraften och den okränkbara lagen i varje språklig konstruktion.⁶

När Gram sedan vid det finska bröllopet uppträder som läkare, anspelar detta förmodligen också på grammatiken. Hos Martianus Capella uppträder denna gudinna med läkarens vassa instrument och bittra mediciner för att skära bort och bota alla *vitia* i språket.⁷ Gram förebrår bittert Signe för att hon övergett deras »gamla förbund» och nu inlett denna »oordnade kärleksförbindelse»;⁸ det är inte bara den svikne älskaren som talar utan också den stränge grammatikern ständigt vakande över ordningen inom språkets värld.

Denna fortlöpande förändring och utveckling av språket understryks genom den metrisk formen. Först använder sig Grå av distika för att beskriva sin skräck och undran, när hon möter Gram och Besse (14,1). Detta betraktades tydligen som ett av de lättaste och mest elementära versmåten, eftersom det så flitigt användes i nybörjartexter, minnesramsor och versifierade läroböcker.⁹ Distikon bygger ju på versfötterna daktyl och spondé/troké, som tillsammans ger en så kallad adonius. Det är möjligt att Saxo betraktat adonius som det mest ursprungliga av versmåten;^{9a} kanske har han också identifierat denna med den tvåtaktiga halvversen i fornyrdislag. I varje fall låter han Besse och Grå använda denna meter, när de nu frågar efter varandras namn och ursprung (14,6).

⁵ Exempelvis *monstruosus* (16,23), *monstriferus* (16,32), *monstrigenus* (16,34) liksom komparativerna *trucior* (16,23), *diuturnior* (16,24). I den följande berättelsen om Gram och Signe möter vi en rad superlativer: *extremae vilitatis veste sumpta* (19,10), *per summam feminae levitatis execrationem maximamque virtutum suarum gloriationem* (19,13).

⁶ *Nec congruit monstris amor femineo celebratus usu* (17,9).

⁷ *unde uelut medendi sollers magistra curandorum uulnerum insignia proferebat* (Martianus Capella, 82).

⁸ ... *vetus exsecrata foedus et incompositum concipiens amorem* (19,24).

⁹ Jfr hur Jean de Garlande undervisar om Horatius' nitton versmått och då kommenterar dessa på distika (200ff.).

^{9a} Jfr Isidorus, 119: *prae caeteris simplicissimum habetur*.

Men när Gram blandar sig i samtalet, får versen en mer konstfull och »furstlig» form. Han och Grå övergår nämligen till fasta strofer om vardera fyra verser, en glyconéus, en asclepiadeus minor, en jambisk dimeter och en alkaisk vers (16,33). Man kan också med Servius betrakta den första versen som en spondé, en korjamb och en pyrrichius, den andra som en utvidgning av den första genom en fördubbling av korjamben, den tredje som fyra jamber och den fjärde som en sorts fördubbling av adonius.¹ När Besse sedan i en ny sång prisar Grams *fortitudo* (18,1), använder han en annan strof, den sappfiska, med adonius som sitt karaktäristiska slutfall, medan Gram i sin straffsång till Signe utvecklar en meter med tre korjamber och en bacchius (19,16). Saxos metrik är ett stort och ännu föga utforskat fält. Ändå vågar man påstå att Saxo i dessa dikter velat demonstrera ett stort antal versfötter och versmått på knappast möjliga utrymme, möjligen som en systematisk utvidgning och variation av adonius. Till detta kommer inslagen av talkomposition i dessa dikter. Jens Juhl Jensen har lyckats påvisa att samtalet mellan Besse och Grå bygger på talet 29: tillsammans använder de 87 (3×29) ord, Besse använder 29 ord mer än Grå osv.

Detta är således en myt om hur språkets råa materia – de enkla »namnen», ljuden och rytmerna – gradvis genomträngs av en allt strängare och mer konstfull ordning. Den kan också läsas som en myt om de första, trevande föreningarna av själ och materia.^{1a} När vi möter Grå, har hon ridit ut i en skog, *silva*, vilket i platoniskt språkbruk även betyder den formlösa materien. Hon ser först Gram i hans förklädnad till jätte och grips då av en kvinnlig skräck, så att hennes kropp kommer i darrning och tyglarna skakar i hennes hand.² Detta påminner om Platons skildring av hur *anima* vid skapelsen sänks ner i materien och då upprörs av nya passioner och begär, avsky, fruktan och vrede som hon först inte kan tygla och underkuva.³ Den jätte hon fasar att förenas med representerar då det smutsiga, fula och monstruösa i

¹ Servius, *De centum metris* (H. Keil, *Grammatici latini*, IV, Leipzig 1864), 456 ff.

^{1a} Det metaforiska språket i medeltidens grammatik och poetik är ett fascinerande kapitel, som låter oss ana det djärvt spekulativa draget i tidens språk- och litteraturteori (jfr Curtius, 416). Redan Priscianus jämför ljuden med elementen och orden med kropparna: *litteras autem etiam elementorum vocabulo nuncupaverunt ad similitudinem mundi elementorum: sicut enim illa coeuntia omne perficiunt corpus, sic etiam haec coniuncta litteralem vocem quasi corpus aliquod componunt vel magis vero corpus* (Keil II, 6).

² *ipsam Gro silvestres forte latices cum paucis admodym pedissequis lavandi gratia petentem*

equo obviam habuit. Quae sponsum adesse rata simulque tam insoliti cultus horrore muliebriter territa succussis frenis maxima cum totius corporis trepidatione patrio carmine sic coepit (13,15).

³ *Cumque ex necessitate decreti corporibus inserentur corporeaque supellex varie mutabitur quibusdam labentibus et aliis inuicem succedentibus membris, primo quidem sensum ex uiolentis passionibus excitari, post quem mixtam ex uoluptate tristitiaque cupidinem nasci, tum uero metum atque iracundiam ceterasque pedissequas earum perturbationes diuerso adfectu pro natura sua permouentes. quas quidem si frenarent ac subiugarent iustam his lenemque uitam fore* (Timaios 42 B).

materiens flytande former.⁴ Men när Gram faller sin förklädnad och låter henne se sin skönhet, återspeglar denna *forma nativa* de eviga idéernas sanning och skönhet.⁵ Det är denna ideala form som kan rädda *anima* ur den kaotiska materiens vämjeliga famntag.

Berättelsen om Gram och Signe kan tolkas på liknande sätt. När Signe sviker sitt trohetslöfte till Gram, representerar hon det ostadiga och vacklande i materien som fyller skapelsen med oro och strid, den kvinnliga princip som försöker locka, snärja, smutsa och bedra den manliga.⁶ Än en gång företräder Gram den form, som ensam kan ge materien fasthet och ordning och som därför i världsordningens och den gudomliga skaparens namn bestraffar de berusade och svekfulla finnarna och sachsarna kring bröllopsbordet.

Hading

Alla dessa teman skall återkomma i ännu rikare gestalt i den långa, vindlande berättelsen om Grams son Hading. När Gram dödas av den norske kungen Svibdag, föres Hading av sin fosterfar till Sverige där han skyddas och uppfostras bland jättar.

Ingen del av *Gesta Danorum* gör ett så »hedniskt» intryck, ingen har lockat mytforskare och religionshistoriker mer än denna. Visserligen har värderingarna varierat: Paul Herrmann fann hela den gudalära som Saxo här framför hopplöst förvirrad och bottnande i djup okunnighet om den fornnordiska religionen, medan exempelvis Georges Dumézil återupprättat Hadingsagan som en dunkel men ovärderlig återspeglning av det fornnordiska gudasamhällets tudelning i vaner och asar.⁷

Som redan påpekats fanns det skiftande möjligheter för en medeltida kristen författare att tolka en berättelse om hedniska gudar. Han kunde påvisa att denna egentligen ägde en rent historisk kärna, att »guden» var en forntida furste eller hjälte. Han kunde visa att den »gudomliga» kraften egentligen var en form av magi, äkta eller falsk. Han kunde slutligen hävda att detta var och

⁴ Quis spina digitos foveat?
Quis sincera luto misceat oscula?
Quis membra iungat hispida
levibus impariter locatis?
Cum natura reclamitat,
haud plenum Veneris carpitur otium ...
(17,3).

Att Saxo verkligen avser att symbolisera den kaotiska materien med jättens monstrosa gestalt stöds av exempelvis beskrivningen av materien i Bernhardus Silvestris' *Cosmographia*:

Silva rigens, informe chaos, concretio pug-nax,
discolor usiae vultus, sibi dissona massa!
Turbida temperiem, formam rudis, hispida cultum

optat et a veteri cupiens exire tumultu
artifices numeros et musica vincla requirit
...

(Citerat efter Stock, 69.)

⁵ Uttrycken *nativus decor* (17,20) och *formae luculentia* (17,22) synes anspela på detta platoniska begrepp.

⁶ *femineae dat levitatis facinus notandum, quae proceres illaqueat, pellicit atque foedat, ante alios ingenuos praecipue refellens, nec stabilis permanet ulli titubatque semper ancipites parturiens dividosque motus* (19,26).

⁷ Georges Dumézil, *Du mythe au roman. La Saga de Hadingus et autres essais*, Paris 1970.

skulle tolkas som en myt med ett esoteriskt moraliskt, filosofiskt eller naturvetenskapligt innehåll.

Saxo tillgriper alla tre av dessa metoder. Medvetet eller omedvetet har han förvandlat Hading till en dansk fursteson och inordnat honom i sin kungalängd. Men framförallt har han använt honom för en systematisk analys av den fornnordiska magin.

Innan Saxo behandlar Hadings liv, försöker han i en särskild exkurs indela forntidens magiker – eller *mathematici* som han också kallar dem – i tre olika klasser. Den första är en sorts varelser av monstruös storlek och styrka, »som forntiden kallade jättar».⁸ Här flyter bibliska och antika föreställningar samman; vissa teologer hävdade att dessa endast existerat före syndafloden.⁹ Saxo anspelar därpå i sin geografiska inledning, när han beskriver märkliga byggnadsverk av stenblock i Danmark, som måste vara gjorda av jättehänder, och när han förlägger dem till denna forntid, samtidigt som han antyder att jättarna levat kvar längre i de barbariska länderna norr om Danmark.¹

Den andra klassen av magiker äger inte samma kroppsstyrka men i stället en andlig överlägsenhet framför jättarna; uppenbarligen äger de kunskap och makt över de demoniska krafter i naturen, som Saxo liksom hela sin samtid självklart accepterade. Eftersom demonerna var allvetande,² behärskade därmed dessa magiker även spådomskonsten. Både jättarna och dessa magiker kunde dessutom blända människornas ögon och ikläda sig allehanda bedrägliga och falska former, de kunde närma sig och avlägsna sig, ständigt bytande skepnad. Det är uppenbart att Saxo förbinder dem och deras konst med materien i dess ursprungliga, flytande och falska former; därför är magin ett ofrånkomligt fenomen i de fjärran tider liksom i de avlägsna trakter, där den gudomliga världsordningen ännu inte genomträngt och fulländat skapelsen.

Den tredje klassen slutligen är en sorts bastarder av de förra, de äger varken denna övermänskliga styrka eller hemliga kunskap utan bara en förmåga att blända och bedraga. Romarna med all sin klokhet hade dyrkat magikerna som gudar, så även forntidens nordbor, heter det ursäktande.

När Hading nu växer upp bland jättarna, vårdas han ömt av jättedottern Hartgrepe. Hon märker att faderns *fortitudo* börjar uppfylla Hadings sinne och försöker med smekande och bevekande sånger locka honom från detta farofyllda liv till kärlekens ljuva ro. Hon representerar således vällusten och

⁸ quos gigantes antiquitas nominavit (20,11).

⁹ Augustinus, De civitate Dei, lib. XV, cap. XXIII (PL 41,471); Isidorus, 421.

¹ Utrum vero talium rerum auctores post diluvialis inundationis excursus gigantes exstiterint an viri corporibus viribus ante alios praediti, parum notitiae traditum. Talibus, ut nostri autumant, subitam mirandamque nunc propinquitatis, nunc absentiae potestatem compa-

rendique ac subterlabendi vicissitudinem verisilii corporum status indulget, qui hodieque scrupulam inaccessamque solitudinem, cuius supra mentionem fecimus, incolere perhibentur (9,30). Observera hur Saxo själv vägrar ta ställning i dessa kontroversiella frågor om jättarnas existens och natur.

² Daemones porro Graeci scios rerum omnium nuncupant (Chalcidius, 195).

kanske Venus' influenser;³ Hading utsätts här för samma frestelse som Hercules, Odyssevs och Aeneas i denna bok som skall motsvara den antika hjältesagan.

Men när Hartgrepe talar om hur hon varit som en moder för Hading och givit honom hans första skallra,⁴ symboliserar hon också modern för alla konster och vetenskaper, grammatiken, här i dess förmåga att väcka unga sinnen för språkets sinnliga och förledande skönhet. Därför övergår hon också från »enkla ord» till att tala på vers och med dess skönhet betvinga Hadings dygd.⁵ Hading ryggar då tillbaka inför hennes jättelika kropp. Hartgrepe svarar: »Oroas inte av min ovanliga storlek. Ty jag kan ändra och förvandla min kropp som jag själv vill: än drar jag ihop, än breder jag ut den, än låter jag den krympa, än bli slösande rik, jag rynkar ihop den och vecklar ut den; än växer jag i längd mot himlarna, än fogar jag mig efter människans mer inskränkta villkor . . .»⁶ Detta är magins makt att till synes godtyckligt ändra den yttre formen hos tingen. Men det är också en genial bild av vad den medeltida grammatiken kallade *amplificatio* och *abbreviatio*, konsten att genom olika figurer variera, fördjupa och utvidga en och samma tanke. När Hading trots detta tvekar och dröjer, övergår hon till skön hexameter för att ge samma tanke ännu större kraft: »Frukta inte, yngling, umgänget i vår säng. På två olika sätt förändrar jag kroppens gestalt och brukar föreskriva lemmarna en dubbel lag. Ty jag antar olika former efter skilda schemata, allt efter min egen växlande vilja . . . Ingen som känner Proteus må förundras över mig.»⁷ Detta är den borne grammatikerns hänryckning inför språkets obegränsade formriktighet, men också en subtil varning för dess släktskap med magins väsen och för den lockelse en ytlig, virtuos språkkonst kunde utöva på värnlösa och känsliga sinnen.

Men när Hartgrepe säger att hennes ansikte är som av vax,⁸ använder hon

³ Venus nämns hela tre gånger i Hartgrikes första sång, s. 21.

⁴ *primaque subministravit crepundia* (21,4). *Crepundia* eller »skallra» anspelar förmodligen både på det ytliga välljudet i poesin och på den ytliga poesi som ungdomar skriver och favoriserar (jfr 1600-talspoeten Olof Hermelins titel på sina ungdomsdikter, *Crepundia poetica*, Kurt Johannesson, I polstjärnans tecken, Uppsala 1968, 53).

⁵ *Nec simplici verborum exhortatione contenta carminis quoque modo sic orsa* (21,4).

⁶ »Non te moveat», inquit, »insolitus meae granditatis aspectus. Nunc enim *contractioris*, nunc *capacioris*, nunc *exilis*, nunc *affluentis* substantiae, modo *corrugati*, modo *expliciti* corporis situm *arbitraria mutatione* transformo; nunc *proceritate* caelis invehor, nunc in

hominem angustioris habitus condicione compono» (21,28).

⁷ *Ne paveas nostri, iuvenis, commercia lecti. Corpoream gemina vario ratione figuram et duplicem nervis legem praescribere suavi. Nam sequor alternas diverso schemate formas arbitrio variata meo . . .* (21,34)

Nec me mirari debet, qui Protea novit (22,9).

⁸ *inque novos converti cerea vultus* (22,8). Platon talar om materien som en mjuk, formbar massa och ett moderssköte (*cum uelut intra gremium eius formentur quae recipiuntur, ipsa informis manet estque usus eius similis molli cedentique materiae, in quam inprimuntur uaria signacula*, Timaios 50 B) medan Chalcidius introducerar liknelsen med vaxet (Nam-

också en av de klassiska symbolerna för materien i dess ändlösa förmåga att ikläda sig alla former. När hon påminner Hading om att hon närt honom med mjölken i sina bröst och varit honom i en moders ställe,⁹ är detta den platonska bilden av materien som modersskötet för allt existerande. Därmed får denna frestelsescen en ny innebörd: det är den kvinnliga, formlösa materien som vill dra ner den manliga idén i sin passiva sinnlighet.

Hading ger vika. Men när han vill återse sitt fädernesland, brinner Hartgrepe av sådan kärlek till ynglingen att hon inte tvekar att klä sig i mansdräkt och lämna vällustens liv för att dela hans mödor och faror.¹ Detta antyder att magin ändå är beredd att tjäna den sanna dygden liksom att språket kan förvandla sin Proteusartade och sinnliga gestalt till mer manlig och allvarlig kamp, att materien innerst inne bär en längtan att lyftas och förskönas av formen.²

Man övernattar i en gård, där folket förrättar likvaka. Med hemska trollsånger tvingar då Hartgrepe den dödes ande att stiga upp ur dödsriket för att avslöja »de högstes» vilja, en bild både av poesins och magins makt. Men Saxo har givit scenen en överraskande form: den döde förutsäger visserligen Hading's framtida öden men uttalar också en våldsam förbannelse över den, som tvingat honom upp ur kaos och beskriver i skrämmande bilder hur demonerna skall straffa den skyldiga. Detta straff verkställs, när Hading och Hartgrepe sedan övernattar i en lövhydda. En jättelik hand trevar efter dem, Hading ropar i sin fasa på jättedotterns hjälp, hon gör sig stor och håller fast handen, så att Hading kan hugga av den. Men därefter slits hon utan misskund sönder av »dem som har samma ursprung».³ Demonerna omger ständigt människan i den platonska och den kristna bilden av världen; med detta gripande exempel vill Saxo visa farorna av att närma sig dessa demoniska makter.

Det Hartgrepe praktiserat var nekromantin, en av av magins klassiska former. Efter hennes död kommer Hading's liv att kantas av andra magiker. En gammal enögd man skaffar honom en vapenbroder, återger honom hälsan och styrkan med läkedrycker, tar honom genom luften på sin häst och förutspår hans kommande öden. Därefter kommer Hading att föra ett mångårigt krig med svearna. En natt hörs en röst, som i en trollsång förutsäger danskarna ett blodigt nederlag. Detta går i uppfyllelse, men nästa natt siar en annan röst ett liknande nederlag för svearna. När härarna sedan drabbar samman, ser man

que ut cera, quae transfigurata in multas diversasque formas non ipsa uertitur sed figurae; 337, även 321 och 351).

⁹ quae puero tibi prima dedi
ubera lactis opemque tuli,
officium *genetricis* agens,
usibus officiosa tuis (21,22).

¹ His assertis Hadingi concubitu potita tanto iuuenis amore flagrauit, ut, cum eum revisen-

dae patriae cupidum comperisset, *virili* more culta prosequi non dubitaret *laboribus*que eius ac *periculis* interesse *voluptatis* loco duceret (22,17).

² Sola ergo silua est quae cupit inlustrationem, perinde ut femineus sexus uirilem et deformitatis pulchritudinem (Chalcidius, 317).

³ ab originis suae consortibus laniata (23,23).

två skalliga åldringar kämpa med varandra i stjärnornas glans med sina hemska trollsånger. Detta är äkta fornnordisk magi men måhända också en anspelning på krigen i Iliaden och Aeneiden, där ju gudarna för sin egen kamp ovan de stridande härarna med sina spådomar och förbannelser. Det är som om Saxo velat visa hur dessa »gudar» egentligen varit magiker och samtidigt understryka det dystra och frånstötande i deras väsen.

När sedan Hading besegrats och flytt till Hälsingland, vilket är något av magikernas sanna hemland i Saxos Norden, råkar han vid ett bad döda ett sällsamt odjur. En kvinna förutspår honom nu att elementen skall förfölja honom över hela jorden, ty detta var en demon som klätt sig i en främmande kropp. Detta bygger på den medeltida föreställningen att demonerna levde i de fyra elementen och att magikerna ägde makt att uppväcka respektive stilla deras kraft i dessa element.⁴ Men när Saxo skildrar hur vindarna slipper loss ur sitt fängelse i Aeolus' håla och jagar Hading över haven (29,17), anspelar han också uppenbart på öppningsscenen i Aeneiden och liknande motiv i den antika litteraturen. Detta blir en medeltida grammatikers förklaring av den antika myten om Junos vrede mot Aeneas och hans trojaner: härunder döljer sig helt enkelt den demoniska makten i elementen och den magiska konsten. Men kvinnan hade givit Hading rådet att söka försoning med »de gudomliga», så sker när Hading offerar till Frö och ger upphov till det årliga Fröblotet. Den »vita» magin har åter kommit människan till välsignelse.

Till slut härskar Hading i mångårig ro över samtliga de nordiska länderna. Då grips han av längtan efter den forna kampen, efter äran och bytet: »Varför dröjer jag i dessa mörka gömslen, instängd bland skrovliga klippor, varför beger jag mig inte ut på haven som förr? ... Dystra är dessa berg och ödemarker för de bröst som vant sig vid ett hårdare liv, de oländiga markerna ställer sig i vägen för de sinnen, som lärt sig älska havens fria vidd ...»⁵ Då svarar hans hustru: »Fågelns sång fyller mig med ängslan, när jag dröjer mig kvar vid stranden, dess pladder väcker mig och gör mig sömlös ... Det är säkrare och ljuvare att njuta av skogarna. Vem föredrar inte dunklet, natten och vilan framför livet på ett böljande, oroligt hav?»⁶ Den sublimes skönheten i dessa dikter målar den ständiga kampen i människosinnet mellan en orosfylld längtan efter anspänning, fara och handling och en frestelse att sjunka ner i vällustens passiva självupptagenhet, striden mellan *fortitudo* och *voluptas*. Det är också en bild av den manliga och den kvinnliga principen i det kosmiska

⁴ Isidorus, 311.

⁵ Quid moror in latebris *opacis*,
collibus implicitus *scruposis*,
 nec *mare* more sequor *priori*? ...
 Tristia sunt *iuga vastitasque*
 pectoribus *truciora fisis*.
 Officiunt *scopuli* *rigentes*
 difficilisque *situs locorum*

mentibus aequor *amare suetis* ... (31,29;
 32,1).

⁶ Me *canorus* *angit ales* *immorantem litori*
 et *soporis indigentem* *garriendo concitat* ...
 Tutius *silvis* *fruendum dulciusque censeo*.
 Quis *minor quietis usus luce, nocte* *carpitur*
 quam *marinis* *immorari fluctuando motibus?*
 (32,16; 32,24.)

äktenskap, som denna gång inte fylls av hat eller längtan utan mer av resignerat främlingsskap. Det är slutligen vattnet tillsammans med de övriga rörliga, klingande och ljusstrålande elementen i deras eviga kontrast till den dunkla, tunga jorden. Hadings och hans hustrus klagan vidgar sig till hela skapelsens, till en sann *planctus naturae*.

På hans ålders höst visar sig Hadings döda hustru för honom i drömmen och varnar honom för att ha avlat en varg och en fågel »med ugglans vilda galla och svanens klingande röst».⁷ En man, kunnig i spådomskonsten, tyder detta som en varning för dottern Ulfhild. Hading hade gift bort henne med en man av lägre börd, Guttorm. Nu försöker hon hetsa honom att döda Hading och själv gripa makten genom ett tal, som Saxo återger *in extenso*: »O jag eländiga, vars ädla börd fördunklas av en lägre kärleks band! O olyckliga, vars ädla ätt skall förenas med en oansenlig bondes börd! O olycksaliga kungaättling, som äktenskapets lag jämställer med en plebej! Ömkansvärda kungadotter, vars ädla skönhet överlämnades av en ärolös fader till simpla och föraktliga famntag! Olycksfödda modersättling, som berövas sin lycka genom den äktenskapliga bädden, vars renhet antastas av den lantliga smutsen, vars värdighet bringas på fall av den vulgära ovärdigheten, vars medfödda frihet inskränkes genom äktenskapets villkor.»⁸

Skenbart känner vi igen denna situation, det är den grymme sveakungen Sigtryg som tvingar sin dotter Grå att gifta sig med en jätte, det är Grå själv som klagar över denna *incongruitas* i strid med naturens egna lagar – skenbart har Ulfhild rätten på sin sida. Men vi känner också igen Hartgrepes svällande, Proteusartade språk: detta är vad grammatikerna kallade *interpretatio* eller *expolitio*, där en och samma sats varieras genom ständigt nya synonymer och figurer; återstoden av talet formar sig till liknande serier av satser exemplifierande olika former av *amplificatio* och *abbreviatio*.⁹ Vi anar att Ulfhild symboliserar den evigt trolösa, kvinnliga materien som här försöker kullkasta världsordningen, vi skymtar en annan skapelseberättelse, där en kvinna och en smekande tunga försöker få mannen att avfalla till uppror och synd. Det är också för suggestionen i hennes språk, som Guttorm ger vika.¹ Men Hading varnas i en ny dröm, när Guttorm enligt planerna skall döda Hading vid ett gästabad, får han själv plikta med sitt liv. Så finns där trots allt en högre

⁷ felle ferox bubo, voce canorus olor (33,28).

⁸ O miseram me, cuius nobilitatem dispar copulae nexus obtenebrat! O infelicem, cuius stemmati rustica iugatur humilitas! O infortunatam principis prolem, quam tori lege plebeius aequiparat! Miserandam regis filiam, cuius decorem ignavus pater in obsoletos ac despicabiles transmisit amplexus! Infaustam matris subolem, cuius felicitati tori commercium derogat, cuius munditiam immunditia ruralis at-

tretrat, dignitatem indignitas vulgaris inclinat, ingenuitatem condicio maritalis extenuat! (33,38.)

⁹ Jfr Farals beskrivning av de olika formerna av *amplificatio* och *abbreviatio*, 61 ff., samt Ernest Gallo, *The Poetria nova* and its sources in early rhetorical doctrine, Haag 1971, 150 ff.

¹ Talibus insistente Ulvilda, *vir suggestionem victus* ... (34,28).

världsordning, som vakar över människornas öden; i de följande böckerna skall den tråda mot oss i allt klarare gestalt.

Bok II

Svanvita

Andra boken berättar hur Frode efterträder sin far Hading. Även han föraktar vällusten och brinner av *fortitudo*. Men faderns krig har tömt skattkammaren, Frode har inga medel att avlöna sina krigsmän. Så får han höra en sång om en drake ruvande på en stor skatt. Han ger sig ensam i strid med draken, dödar den och kan nu rusta en flotta för sina första krigståg.

I första boken stod tapperheten mot fruktan och vällust, här ställs den nu mot girigheten, *avaritia*, som kommer att fylla många scener i denna bok med sitt dystra vanvett. När Frode inte använde drakens skatt för sig själv utan för sina krigsmän och för sin ära, visade han sig äga den *liberalitas* som är motsatsen till detta smutsiga och själviska begär.

Men Saxo dröjer länge vid denna drake, som ringlar sig i cirklar och spiraler, som hotar alla med sin trekluvna, giftiga tunga och sina vassa tänder.³ Först när Frode kan finna ett oskyddat ställe på dess buk, kan han stöta in sitt svärd och döda odjuret.

Detta är uppenbart en allegori över dialektiken. Hos Martianus Capella uppträder denna vetenskap som en blek kvinna med skarpa och ständigt spelande ögon. Hennes hår är konstfullt flätat, en bild av hennes bedrägliga och snärjande satser. I vänstra handen håller hon en hopringlad orm, den sofistiska konstens symbol, i den högra en tavla med formler och dolda krokar. Har någon fångats av dessa formler och krokar, dras denne oemotståndligt mot ormens vassa och giftiga bett, en bild av syllogismernas makt.⁴

Dialektiken har under medeltiden två uppgifter. Den är en metod för att »döma» eller skilja mellan sant och falskt. Den är också en teknik att finna eller »inventera» de typer av argument, *loci*, som är bäst ägnade att understödja en viss tes.⁵ När Frode finner detta oskyddade ställe, *locus*, på drakens buk, är han en bild av talaren som med dialektikens hjälp finner sitt avgörande argument. Andra boken är också en systematisk genomgång av *locus*-läran, Saxos motsvarighet till Ciceros berömda *De inventione*.

³ *implicitus gyris serpens crebrisque reflexus orbibus et caudae sinuosa volumina ducens multiplicisque agitans spiras virusque profundens ... (36,12)*
nec te permoveat spinosi dentis acumen, nec rigor aut rapida iactatum fauce venenum. Tela licet temnat vis squamea, ventre sub imo esse locum scito, quo ferrum mergere fas est ... (36,22).

⁴ *in laeua quippe serpens gyris immanibus inuolutus ... mox apprehensus hamo ad latentis anguis uirosos circulos trahebatur, qui tamen mox emergens primo spinosorum dentium acumine uenenato assiduis hominem morsibus affligebat ... (Martianus Capella, 152).*

⁵ *logicam diviserunt auctores in scientiam inveniendi et scientiam iudicandi (John av Salisbury, Metalogicon, 66 f.).*

Men liksom Saxo såg grammatiken och den språkliga formen mot bakgrunden av den kosmiska kampen mellan kaos och ordning, så är dialektiken något vida mer än detta redskap i talarens hand. Dialektiken är grunden till all vishet, dialektiken ensam låter människan genomskåda de falska formernas och ordens bedrägliga värld och urskilja den sanna existensen, den som vilar i idéernas värld och i Guds plan för skapelsen.

Detta är temat i den undersköna berättelsen om Frodes syster Svanvita, ett av de centrala partierna i hela *Gesta Danorum*. Hon får en gång veta att sveakungen är död och att hans änka Thorhild hyser ett oändligt hat mot styvsönerna Regner och Thorald. Hon har till och med satt dem till den farliga och skamliga sysslan att vakta kungsgårdens boskap. Dunkelt anar vi samma onda kraft som hos Ulfhild, denna materiens outsläckliga vilja att kränka världsordningen.

Liksom Gram och Hading drar nu Svanvita modigt mot de barbariska länderna i norr för att bestraffa detta brott. Hon och hennes tärnor möter kungasönerna i en nattlig skog, full av demoner och monster – så återupptar nu Saxo magitemat från första boken. Svanvita varnar tärnorna att stiga av hästarna och beskriver samtidigt i en expressiv dikt alla de monster som spärrar deras väg och som rusar omkring i mörkret i oordnade, stridande och larmande hopar. Demonernas namn, »lemurer, fauner, satyrer, furier» osv., har Saxo demonstrativt hämtat från en liknande skildring i Martianus Capellas andra bok.⁶ Men där bortanför finns också *Timaios*, som Martianus Capella nämner med helig vördnad, och alla dess kommentarer. I dem finner vi utförliga beskrivningar av de fem regioner som kan hysa levande väsen. Den högsta är den rena elden med himlens stjärnor, den lägsta jorden med människorna. Men regionerna dem emellan befolkas av andra väsen, änglar och demoner, varav vissa ibland ikläder sig skuggliknande kroppar och genom att närma sig den smutsiga materien ådrar sig dess begär och ondska.⁷ Det är just dessa demoner som här försöker fylla människan med skräck och hindra henne att vandra »den rätta vägen» för att använda platonikernas språk. Natten, skogen, dessa vilda och oordnade rörelser och inbördes strider bland demonerna,⁸ allt

⁶ 39,37–40,6 jämte parallellställen hos Martianus Capella i Olrik-Ræders kommentar.

⁷ Se t.ex. Chalcidius s. 191–197, särskilt s. 197: Reliqui daemones neque ita probabiles neque ita commodi nec inuisibiles semper, sed interdum contemplabiles, cum in diuersas conuertuntur figuras. exsanguium quoque simulacrorum umbraticas formas induuntur, obesi corporis inluuiem trahentes. saepe etiam scelerum et impietatis ultores iuxta iustitiae diuinae sanctionem. *ultra etiam plerumque laedunt. tanguntur enim ex uicinia terrae terrena libidine habentque nimiam cum silua communio-*

nem, quam malignam animam ueteres uocabant.

⁸ *Monstra quidem video celerem raptantia saltum*

corpore nocturnis praecipitare locis.

Bella gerit daemon, et iniquae dedita rixae militat in mediis turba nefanda viis ... (39,27).

Agmina praecipiti per inane ruentia cursu ... (39,33)

... praecipisque per auras

cursitat et vastos edit ad astra sonos (39,37).

Jfr Platons beskrivning av världen innan

befäster känslan av att vi ännu befinner oss nära det kaotiska uttillståndet där den formlösa materien klibbar vid *anima* och försöker dra ned henne till sig.

De två kungasönerna är ju klädda som herdar. Regner tar nu till orda: »Tro att vi är människor, inte demoner, vi är trälrar som dröjt oss kvar efter att ha drivit de betande hjordarna genom dessa trakter . . .»⁹ Men under sina lekar har de förlorat boskap och vågar nu inte återvända hem i fruktan för straffet.

Detta kan läsas som en ny allegori över hur *anima* sänks ner i materien och då övermannas av skräck och andra affekter. Samtidigt träder ett annat tema, dialektikens konst, i dagen. Dialektiken hade utvecklat en metod att stegvis analysera och definiera en företeelse genom att bestämma dess *genus*, *species*, *differentia*, *proprium* och *accidens*.¹ Det synes vara denna metod, om än i vag form, som Regner använder sig av när han ivrigt påpekar att han tillhör människornas *genus* och inte demonernas – *Nos homines, non monstra puta* – och att han inom detta släkte tillhör trälarnas *species*.

»Då betraktade Svanvita de sköna linjerna i hans gestalt med större nyfikenhet och sade full av iver och beundran: 'Av kungar och inte av trälrar är du kommen, därom vittnar dina strålände och skimrande ögon. Din gestalt förklarar din härstamning, det ädla i din natur lyser fram i ögonens glans. Den skarpa blicken röjer en lysande börd, ty den kan inte vara född i simpla läger som bär skönhetsens säkra adelsmärke. Den yttre elden i pupillerna förråder själens inre ljus. Ansiktet går i borgen för din släkt, i ditt anletes ljus kan man skåda dina förfäders ära. Ty inte kan ett så älskvärt och ädelt yttre komma från en simpel fader. Det ädla blodet begiuter pannan med besläktad skönhet, i ansiktets spegel lyser din medfödda natur. Ingalunda var det en obetydlig konstnär som fullbordade denna ädelt ciselerade bild.'»² Detta är grammatiskt sett ett nytt virtuost exempel på *amplificatio*-tekniken: åtta gånger varierar Svanvita en och samma tanke. Men här är inte vältaligheten förrådsk och destruktiv som hos den onda systemen Ulfhild, här har den förenats med den dialektiska metoden. När Svanvita hänryckt betraktar Regners gestalt och

ordningen ännu införts, »ut totum quidem animal moueretur, praecipiti tamen et inordinata iactatione» (43 B) eller Bernhardus Silvestris' beskrivning av materien ovan s. 94, n. 4.

⁹ *Nos homines, non monstra puta, servos que manentes per loca pascendos exagitasse greges* (40,15).

¹ Se t. ex. Isidorus, 143.

² Tunc Suanhuita speciosissimum lineamentorum eius habitum curiosiori contemplatione lustratum impensius admirata: »Regibus te», inquit, »non servis editum praeradians luminum vibratus eloquitur. Forma prosapiam pan-

dit, et in oculorum micatu naturae venustas elucet. Acritas visus ortus excellentiam praefert, nec humili loco natum liquet, quem certissima nobilitatis index pulchritudo commendat. Exterior pupillarum alacritas interni fulgoris genium confitetur. Facies fidem generi facit, et in luculentia vultus maiorum claritudo respicitur. Neque enim tam comis tamque ingenua species ab ignobili potuit auctore profundi. Sanguinis decus cognato frontem decore perfundit, et in oris speculo condicio nativa resultat. Minime ergo tam spectati caelaminis simulacrum obscurus opifex absolvit (40,30).

hans lysande ögon, inser hon nämligen att en sådan skönhet är ädlingarnas *proprium*, deras unika och karaktäristiska egenskaper.

Men Regners skönhet är den platoniska, den *forma nativa* eller *species* som är de eviga idéernas avtryck i materiens vax. Bortom den jordiska fader som avlat Regner skymtar därmed en annan och högre *opifex*, den »konstnär» som är världens skapare i *Timaios*. Och det ljus som strömmar från hans ögon är själens inre eld, den platoniska tanke som alltid omger ögonen och seendet i *Gesta Danorum* med hänförd mystik.³ Så blir scenen ytligt sett ett aristokratiskt credo: endast den som äger kunglig eller ädel börd kan äga den sanna skönheten. Men den visar också hur Saxo stöder denna hierarkiska, aristokratiska samhällsvision i den platoniska kosmologins *iustitia naturalis*.

Svanvita manar ynglingarna att fly undan demonerna, men Regner grips då av skam över sin dräkt och sin roll. Ivrigt försöker han bevisa att även trälrar kan hysa tapperhet och att inget manligt bröst borde frukta dessa smutsiga väsen, som bara för ett ögonblick klätt sin luftiga natur i jordiska kroppar. Men ju längre Regner driver denna disputationskonst, desto tydligare avslöjar han för Svanvita den *fortitudo* som trots allt fyllde hans själ.

»I beundran för ynglingens ståndaktighet avlade Svanvita det töckniga moln som beskuggat hennes gestalt och skingrade det dunkel som dolt hennes ansikte för en molnfri klarhet; hon lovade honom ett svärd som var lämpligt för olika sorters strider och visade nu sin underbara jungfruliga och strålande skönhet och sina lemmar i deras nya strålgans . . .»⁴

Det svärd hon räcker honom symboliserar både *fortitudo* och den dialektiska konsten: tillsammans kan de ge människosinnet den hårda egg som behövs i livets strider.⁵ Så kämpar Svanvita och Regner hela natten med skogens monster. När dagen gryr, ser man deras falska former och gestalter ligga strödda över fälten: genom sin dygd och sitt förnuft har människan lyckats besegra både sin fruktan och sin blindhet inför de demoniska makterna. »Man bar samman dessa till en hög och brände dem på ett väldigt bål för att de ohyggliga liken inte skulle sprida sin hemska pestlukt och skada dem som var i närheten med fördärlig smitta.»⁶

³ *intimum* siquidem nostri corporis *ignem* utpote germanum ignis per lucidi sereni et defaecati liquoris per oculos fluere ac demanare uoluerunt (Timaios 45 C). Jfr Chalcidius, 271 ff.

⁴ Admirata iuvenis constantiam Suanhuita, ablegato nubilae inumbrationis vapore, praetentis ori tenebras suda perspicuitate discussit ensemque variis conflictibus opportunum se ei daturam pollicita miram virginei candoris speciem novo membrorum iubare praeferebat (41,20).

⁵ Ferrea vis tenerum mentis confortet acumen (41,29).

Ferrum animo coeat, corpusque armetur utroque (41,35).

⁶ Quas in struem congestas ingenti pyra accensa cremavit, ne taeter obscenorum cadaverum odor pestifera exhalatione diffusus propius accedentes corruptionis contagio sauciret (42,4).

Svanvita är således en symbol för den dialektiska konsten, som kommer den manliga dygden till stöd och hjälp. Men kanske har Saxo också velat binda denna scen vid en bestämd del av den platonska skapelsemyten, tidens tillkomst. Den orm eller drake Frode kämpar med i inledningen till andra boken är måhända den uråldriga symbolen för tiden, som även Platon använder.⁷ Tolkningen kan synas hasarderad men vinner ett visst stöd i andra detaljer. »När Gud av denna grund och avsikt ville skapa tiden, gjorde han även solen, månen och de övriga fem stjärnor, som kallas de vandrande, för att tidens delar måtte få bestämda mått likaväl som deras kretslopp och banor måtte regleras av bestämda tal.»⁸ De demoner som Saxo uppräknar efter Martianus Capella lever enligt denne i sfären mellan månen och jorden.⁹ När Svanvita framträder ur molnets slöja och visar sin jungfruliga skönhet, påminner hon onekligen om Diana, månens gudinna. För detta talar också den egendomliga avslutningen av historien. Med Svanvitas hjälp kan nu Regner ta kungamakten i Sverige efter sin fader. Men Frode befinner sig då i Ryssland och infaller därifrån med en stor styrka för att själv erövra denna makt. I den första striden lider Frode nederlag och stiger då i en båt om natten för att i hemlighet smyga sig fram till fiendeflottan och genomborra skeppen. Han upptäcks av systemen, som frågar varför han rör så tyst och på dessa slingrande vägar och banor. Han svarar med samma fråga, ty Svanvita hade samma natt rott omkring »i ett kretslopp med tvetydiga avvikelser, än närmande och än avlägsnande sig på det mest skiftande sätt».¹ Detta plötsliga utbrott av vetenskapligt-tekniska termer för tankarna till en duell med dialektikens och retorikens vapen² men också till astronomin och dess språkbruk.³ Svanvita och Frode skall kanske ge en bild av hur två himlakroppar, månen och solen, har börjat sina kretslopp kring jorden men ännu i osäkra och förvirrade banor. Men på Svanvitas böner ger Frode henne rätt att själv välja sin man och lovar att sluta fred med Regner – en fred också mellan månen och solen, mellan den jungfruliga Diana och hennes broder, drakdödaren Apollon.⁴

⁷ Quapropter imaginem eius mobilem numeroque serpentem factae a se machinae deus sociabat eam quae tempus dicitur (Timaios 37 D).

⁸ Hac igitur dei ratione consilioque huius modi genituram temporis uolentis creari sol et luna et aliae quinque stellae, quae uocantur erraticae, factae sunt, quo tam partes temporis notarentur certa dimensione quam reditus anfractusque temporarii sub numeri comprehensionem uenirent (Timaios 38 C).

⁹ Martianus Capella, 66.

¹ Quo afflictus, noctu conscensa cymba, per occultos navigationis anfractus perforandae hostium classis aditum quaerebat. Deprehen-

sus a sorore rogatusque, cur tacito remigio varias meatuum ambages sequeretur, simili quaestionis modo percontantem absoluit. Nam Suanhuita quoque eodem noctis tempore solitariam navigationem ingressa ancipiti declinationis gyro multiplices sensim aditus recessusque captabat (42,14).

² *Anceps* och *ambages* används ofta av Saxo i samband med en sofistiskt präglad talekonst.

³ Exempelvis *anfractus* (jfr not 8 ovan), *meatus*, *declinatio*, *gyrus*, *aditus*, *recessus*.

⁴ För identifikationen Frode-solen talar här också att han färdas från öster till väster (Orientis bella deserere coactus, 42,12).

Frode

»... det är ju orimligt att den som inte övervinns av fruktan skulle krossas av sitt begär, att den som visar sig obesegrad av mödan skulle besegras av vällusten. Därför bör man både fly denna och undvika begäret efter penningar; ingenting är mer karaktäristiskt för det trånga och fattiga sinnet än att älska rikedom, ingenting är mer hedervärdt och storslaget än att förakta penningen, om du inte äger den, eller att använda den till välgörenhet och frikostighet om du äger den».⁵ Dessa ord ur Ciceros *De officiis*, ofta citerade i medeltidens kungaspeglar,⁶ är också temat för Saxos andra bok.

Men den har också ett språkligt tema, läran om talekonstens *loci*. Vilket *locus*, vilken typ av argument skulle en talare välja, när han ville tillråda eller avråda en viss handling? I första hand nyttans argument, säger Cicero och medeltidens övriga auktoriteter. Han bör ta fasta på vad som är *utile* i en viss situation och *facile*, det som låter sig göras utan möda, utlägg, besvär eller tidsspillan.⁷ Men – och här kommer den omstridda och komplicerade punkten i *locus*-läran – i vissa situationer är det klokare att ställa andra *loci* över och före nyttan, exempelvis den nödvändighet, som ingen makt kan motstå. »Den högsta formen av nödvändighet synes vara hedern, närmast den kommer säkerheten och som den tredje och svagaste grunden bekvämlighetens yttre fördelar; men den kan aldrig tävla med de två tidigare»,⁸ hävdar Cicero emfatiskt. Det är denna tanke Saxo demonstrerar i berättelsen om Frode, uppbyggd kring fyra retoriska exempel.

I det första har Frode angripit kurerne på Östersjöns ostkust. Deras kung Dorne samlar sina män till rådpågning: skall man våga en öppen strid eller dra sig innanför murarna? Detta var ett klassiskt övningsexempel i skolorna⁹ men ibland också en skrämmande reell fråga i krigets värld: en sådan dispyt mellan Njal och hans söner bildar ju peripetin före branden på Bergtorsvall. Kung Dorne väljer nu det skenbart mest självklara av alla *loci*, nämligen »det lätta».¹

⁵ Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate nec, qui invictum se a labore praestiterit, vinci a voluptate. Quam ob rem et haec vitanda et pecuniae fugienda cupiditas; nihil enim est tam angusti animi tamque parvi quam amare divitias, nihil honestius magnificentiusque quam pecuniam contemnere, si non habeas, si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre (Cicero, *De officiis*, I, 20,68).

⁶ Se t. ex. Guillaume de Conches, *Moralium dogma philosophorum*, 31.

⁷ Jfr Cicero: Atque in eis omnibus quae ante dicta sunt, quid fieri et quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile id dicemus quod sine magno aut sine ullo labore, sumptu, mo-

lestia quam brevissimo tempore confici potest (*De inventione* II, 56,169).

⁸ Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla vi resisti potest... (Cicero, *De inventione* II, 57,170); Ac summa quidem necessitudo videtur esse honestatis; huic proxima, incolumitatis; tertia ac levissima, commoditatis; quae cum his nunquam poterit duabus contendere (II, 58,174).

⁹ Jfr Martianus Capella, 232: ut in tali causa 'crebro ad muros exercitu fugiente deliberat imperator, utrum diruat muros'...

¹ *Difficillimum* erit domesticum debellare periculum. *Facile* famelicis obviatur... *Facile* ab indefesso lassitudine concussus opprimitur (37,10 och 20).

Han föreslår att man skall lägga landet öde och dra sig innanför murarna med riklig proviant. I sköna satser med antiteser, allitterationer, ordlekar och andra figurer beskriver han sedan hur svälten skall förgöra fienden medan de själva behöver riskera varken liv eller blod.

Kurerna låter sig övertygas av denna talekonst, så snarlik Ulfhilds. Men Frode befäller sina män att gräva osynliga gravar utanför murarna och låtsas sedan överge belägringen. Övermodigt strömmar då kurerna ut, faller i gravarna och blir ett lätt offer för de danska spjuterna. Varför? Det fanns en dold fruktan bakom Dornes skenbara klokhet,² en dåraktig tro på möjligheten att undvika kampen, mödan, offret i livet. Därför måste han gå under.

I nästa exempel befinner sig Frode på krigståg i England. Först besestrar man engelsmännen och vänder sig sedan mot Melbrik, hövitsmannen i Skottland. Då får man veta att den engelska hären åter samlats och nu rycker fram i danskarnas rygg. I denna farliga situation samlar Frode sina män och befäller dem att strö allt guld och krigsbyte på marken. Han talar utifrån nödvändigheten,³ deras enda räddning är att guldet skall väcka fiendens girighet och få dem att glömma striden.

Då reser sig en viss Thorkil, tar av sig hjälmen och stöder sig på skölden i klassisk retorspose. Med harmsna tonfall, oupphörliga frågor och utrop försöker han spela på åhörarnas affekter och lidelser. Han utgår från nyttan: vore det inte galenskap att slänga bort det guld man tillkämpat sig med fara för livet? Men framförallt spelar han på hederns argument: skulle danskarna nu visa fruktan för fienden och döden efter att ha tillkämpat sig så många segrar?

Men danskarna låter sig inte förledas av denna falska förening av nyttans och hederns argument, som egentligen skall skylta Thorkils egen girighet.⁴ De strör ut sitt guld, lägger sig i bakhåll och väntar på fienden.

När engelsmännen närmar sig, varnar deras kung dem för att kasta sig över guldet. Han inser att detta är en list, att »det finns en dold och svekfull krok gömd i silvrets klara glans»,⁵ han förutser att danskarna skall överfalla dem. Men framförallt manar han dem i högstämda sentenser att besegra girigheten i sitt sinne, att sätta dygden och äran före belöningen.⁶

Då reser sig en brittisk riddare, som redan har famnen full av guld. Han använder sig av samma affektladdade retorik som Thorkil men gör den ännu mer motbudande genom skamliga beskyllningar mot kungen och danskarna. Kungen har talat av fruktan och av illvilja mot sina egna män, varför skulle

² rex Dorno *periculosi belli metu* ... (37,6).

³ *nec aliud conclusis subsidium superesse quam hostem ab armis in avaritiam pellicere. Libenter praedam apud exteros quaesitam supremæ necessitati impendi debere* (43,30).

⁴ Tunc Thorkillus, *avaritia* ante alios insignis (43,34).

⁵ Sed et simplicem argenti nitorem *latentis*

hami fraude implicitum teneri (44,34). Jfr Martianus Capella, 152: *latentis hami nexu interius tenebantur*, där de dolda krokarna är Dialektikens attribut.

⁶ Potius itaque *virtute* arduos quam *cupiditate* pronos existere debere nec occiduos in *avaritiam* animos, sed erectos in *gloriam* habendos esse (45,2).

man lyssna på honom? »Knappt hade riddaren talat till slut, förrän allas händer sträcktes efter det utströdda, lysande guld. Där kunde man se den smutsiga girighetens väsen, där kunde man skåda exempel på det måttlösa begäret. Där kunde man bevittna hur de rev upp gräset med guld; ovänskap föddes, glömsk av fienden tog man till vapen mot sina landsmän, släktskap och samhällsband föraktades, alla såg till girigheten och ingen till vänskapen.»⁷ Strax därefter överfaller danskarna de tungt lastade engelsmännen och tar både deras liv och bytet.

Girigheten, *avaritia*, är således ett hot mot all samhällsordning och vållar till slut även människans undergång. Men girigheten är som mest försåtlig och fördärlig när den döljer sig under kloketens, nyttans och hederns täckmantel: det är den bittra lärdomen av Frodesagan.

Rolf Krake

Efter Frode följer en rad skuggliknande kungar, av vilka bara Helge blir en gripbar gestalt. Denne vilde sjökung vinner segrar i många länder men är också smittad av Venus' begär.⁸ En gång våldtar han jungfrun Thora på Thorö och avlar därvid dottern Yrsa. Men den kränkta tar en hämnd som upprör Saxos djupaste indignation: när hon många år senare får veta att Helge återvänt till ön, låter hon föra dottern till stranden för att fadern ovetande skall begå incest. Ur detta skamliga famntag föds sedan den berömda Rolf Krake.

Historien, som redan fanns i Skjöldungasagan,⁹ har förmodligen lockat Saxo av två skäl. Den gav honom ännu ett exempel på kvinnans inneboende falskhet, det tema som ständigt återkommer i denna bok¹ och som ytterst i hans tankevärld förbands med det trolösa i själva materien. Men – och detta är mer hypotetiskt – Helge, Thora och Yrsa kan också ha framstått som bekräftelser av månens ödesdigra influenser i människornas liv.²

Men först och främst låter Saxo historien om Rolf Krake handla om girigheten och dess motsats, den lysande furstliga frikostigheten. Han börjar med en

⁷ Finierat vix eques, et ecce omnium effusae in praedam manus nitida passim aera carpere. Mirareris illic obscenae *aviditatis* ingenium, speculari posses immoderatum *cupiditatis* exemplum. Videres cum *gramine* pariter aurum convelli, intestinum discidium nasci, immemores hostium cives ferro decernere, familiaritatis iura, societatis respectum *neglegi*, *avaritiam* omnes, *amicitias* neminem intueri (45,31).

⁸ Hic licet ferocioris ingenii esset, *luxuria* tamen *saevitiam* aequabat (47,10).

⁹ Herrmann II, 152 ff.

¹ Thorhild försöker förgöra sina styvsöner Regner och Thorald (39,20 ff.), Ulfhild – som

redan i första boken eggat sin man Guttorm att döda kung Hading – hetsar sin nye man Ubbe till uppror mot hennes bror Frode (42,10), varefter hon eggar sin tredje man Skotte att angripa Frode och till slut försöker ta mannens liv (42,30).

² Enligt Firmicus Maternus ger månen i vissa konstellationer upphov till sjörövare kända för sin vilda grymhet och bestialitet (III, 13,2), mödrar av lägre klass och befläckade med någon skandal (13,5), orena och liderliga människor som ofta drivs till incest och förför systrar, bröder osv. (IV, 6,3; jfr VII, 12,1–3 om förbindelsen månen-incest).

kontrastfigur, den svenske kungen Adils. »Ända sedan barnaåren smittades han av ett sådant hat till frikostigheten och hängde så ivrigt fast vid penningen, att han betraktade all frikostighet som något skamligt.»³ Därför, och bara därför, gifter han sig med Rolf Krakes mor Yrsa för att slippa betala den skatt svearna var skyldiga Danmark.

När Yrsa upptäcker mannens smutsiga girighet, grips hon av ett kvinnligt begär att straffa och bedra honom genom att föra bort hans samlade skatter. Därför eggjar hon listigt sin man att göra uppror mot sin herre, Rolf Krake, och lockar honom samtidigt till det svenska hovet med löften om rika gåvor.

Adils är blind för kvinnans trolösa väsen,⁴ han låter bjuda Rolf till sveahovet. När denne bänkat sig i hallen, kommer de andra gästerna att fråga honom vilken form av tapperhet han sätter högst. Han svarar då *patientia*, tålmodigheten. Adils däremot bekänner sig ironiskt nog till *liberalitas*, frikostigheten, som den högsta av dygderna. Nu måste de också ge prov på dessa dygder. Rolf sätter sig nära elden och lyckas, genom ett fintligt bruk av sin sköld, utstå en omänsklig hetta. Adils däremot tvingas skänka en väldig arming till sin styvson.

Efter tre dagars gästabad lastar Yrsa och Rolf i hemlighet Adils skatter på vagnar och flyr i nattens dunkel. Men svearna hinner upp dem, och Yrsa befaller då likt Frode att man skall strö ut guldets på marken för att hellre rädda sitt liv. När Adils får se den guldring han skänkt Rolf, »ställer han sig på knä på marken och låter sin konungsliga värdighet böja sig för sitt begär».⁵ Det är en symbolisk scen där Adils liksom tidigare engelsmännen visar hur den girige genom sitt smutsiga begär sänker sig mot de lägsta elementen och mot kaos och förnedring. När Rolf ser den nedböjde kungen samla hop sina egna gåvor, brister han ut i håfullt skratt. Men även här drar Saxo en oförsonlig gräns mellan man och kvinna: enligt vad somliga berättar skulle Yrsa bara ha låtit förgylla koppar och lockat svearna med denna falska glans för att behålla guldets själv (50,19).

Själv är Rolf ett fulländat exempel på frikostigheten som den definieras i de samtida kungsspeglarna: »Det sades om honom, att vad man än bad honom om, så brukade han skänka det med omedelbar frikostighet vid första bönen, så att man aldrig behövde be honom en andra gång . . .»⁶ Det är också så han

³ Hic a puero *liberalitatis* odio imbutus adeo pecuniae tenax exstitit, ut munificum haberi infamiae loco duceret (48,36).

⁴ Caecam viri mentem, qui matrem adversum filii caput exarsisse putavit . . . Cum enim nulla muliebribus animis fiducia debeatur . . . (49,12).

⁵ intimum *avaritiae* suae pignus curiosius contemplatus, ut praedam exciperet, affixis humo genibus *cupiditati* maiestatem inclinare sustinuit (50,24).

⁶ Ferunt autem illum, quicquid praestare posceretur, primae supplicationi prompta liberalitate tribuere solitum nec umquam ad secundam petentis vocem distulisse rogatum (50,30). Jfr Guillaume de Conches, *Moralium dogma philosophorum*, 14, som i sin psykologisk-pragmatiska analys av givandets konst närmast utgår från Senecas *De beneficiis*.

enligt Saxo får sitt tillnamn. En ung man vid namn Vögg betraktar en gång beundrande Rolfs höga gestalt och frågar skämtsamt »vad detta är för en krake». Som en boren *grammaticus* förklarar nu Saxo att »krake» på danska betyder »en trädstam med halvt avskurna grenar som man kan klättra uppåt på, så att foten tack vare dessa lutande stumpar kan stödja sig liksom på en stege och så småningom stiga högre och så på lättaste sätt nå den eftersträvade höjden»⁷ – en underfundig bild av den gode fursten som den »stege» på vilken hans män når upp till ära och rikedom. Rolf belönar också genast Vögg för detta svar med en praktfull arming. När Vögg då håller vänstra armen bakom ryggen, förstår Rolf omedelbart vinken och skänker honom en ring även till denna arm.

Genom denna frikostighet söker sig en mängd kämpar till Rolfs hov. En av dessa är Hjartvar, som Rolf skänker sin egen syster Skuld och insätter som lydkung i Sverige. Men Skuld, ännu en av dessa onda kvinnor, eggjar sin man att döda Rolf och själv ta makten. Därför drar Hjartvar med svearna till Rolfs hov i Lejre för att fira gästabud. När danskarna sover, överfaller dem svenskarna trolöst med eld och svärd.

Sagan om Rolf Krake var välkänd i Norden redan före Saxo, förmodligen också ett kväde om hans död i Lejres kungaborg. Det är detta gamla kväde i dansk folkmun som Saxo själv hänvisar till (61,9) och som han nu återger på latinsk hexameter. Det är också uppenbart att en äldre, storslagen diktning här skimrar igenom Saxos latinska språk, att dessa praktfulla sentenser och heroiska scener återger ideal – hirdmannens tro på sin ära och hans heroiska kamp för sin furste eller herre – som förhärligas i hela den nordiska vikingatidens diktning och vars rötter sträcker sig djupt i den germanska föreställningsvärlden.⁸ Ändock måste vi acceptera tanken att Saxo *valt* detta motiv och givit det denna centrala plats därför att det syntes harmoniera med hans egen föreställningsvärld och med de tematiska linjerna i hans eget verk. Saxos dikt är en *parafras*, där han låter de tidigare bilderna och tankarna i andra boken nå en slutgiltig, sublim gestaltning.

Hela skildringen är koncentrerad till två av Rolfs främsta kämpar, Hjalte och Bjarke. När stridslarmet börjar, befinner sig Hjalte utanför staden hos en sköka. Tapperheten står mot vällusten, Mars mot Venus,⁹ han kunde ha smugit sig undan striden men griper i stället sina vapen. När glädjeflickan frågar vilken man hon nu bör ta, skär Hjalte i uppflammande vrede av henne

⁷ Dicitur enim lingua Danica Krake truncus, cuius semicaesis ramis fastigia conscenduntur, ita ut pes praecisorum süpitum obsequio perinde ac scalae beneficio nixus sensimque ad superiora provectus petita celsitudinis compendium assequatur (51,38).

⁸ För en sammanfattning av diskussion kring »Bjarkamal» se exempelvis Herrmann II, 184 ff.

⁹ *fortitudinem luxuriae praetulit maluitque funestum Martis discrimen appetere quam blandis Veneris illecebris indulgere* (52,37).

nåsan »för att dämpa sinnets lättfärdighet»¹ – än en gång ställs mannens dygd mot kvinnans falska lättsinne.

När Hjalte kastar sig i striden, kommer han tre gånger att passera Bjarkes sovhus och uppmanar honom då i ståtliga hexameterdikter att komma ut och delta i kampen. Bjarke svarar varje gång inifrån sovhuset och visar sig slutligen. Det är en genial komposition: vi upplever detta nattliga inferno av blod och eld via deras röster och flämtande andhämtning och de flimrande bilder de frammanar.

Det är också en genial stämningsskurva. »Vakna, skynda upp, alla kungens vänner, vare sig ni vill återgälda en tacksamhetsskuld eller bara bevisa er trohet»,² utropar Hjalte och sätter vällustens sinnliga njutningar mot den ära som endast tapperheten kan skänka. Inifrån sovhuset svarar Bjarke: »Stig uppå gosse, blås flitigt på elden ...»,³ en bild av hur tapperhetens eld nu förjagar kölden i allas sinnen. Så tar Hjalte åter till orda: »Det är ljuvt att återgälda vår herres gåvor.»⁴ De svärd, hjälmar och ringar som Rolf fordom skänkte sina män skall nu stärka deras mod, ty ju frikostigare fursten belönat sina hirdmän, desto säkrare stiger han in i deras stridslinje.⁵ Bittert klandrar han Hjartvar som lyssnat till sin onda hustrus råd och så belönat sin herres frikostighet. När Bjarke trots detta dröjer, påminner honom Hjalte i en ny sång som Rolfs storslagna likgiltighet inför guldets, den som gjort honom till alla andra furstars överman och besegrare, och skildrar den ström av blod som väller fram över kungaborgen: nu återstår endast att kämpa och falla för äran. Bjarke, som nu tar sina vapen och sin rustning, erinrar sig ett helt liv fyllt av heroisk tapperhet och går stolt ur i striden: »Var är då götarnas fältherrar och Hjartvars krigsmän? Må de komma, må vi väga våra krafter i blod! Vilka är det som kastar och svänger spjuten? Det är kungarnas ättlingar. Kriget börjas av de fria männen, det är de lysande släkterna som sätter kriget i rörelse, ty det vågar inte plebejerna, den faran tillkommer bara hövdingarna. Nu dör de lysande ädlingarna, se, store Rolf, hur dina stormän har stupat, hur deras trogna slakten har utplånats. Det är inte folk av låg och dunkel härkomst, inte plebejer eller låga själar som Pluto rycker bort, det är de mäktigas liv han fångar och det är med deras härliga gestalter han fyller dödsriket.»⁶ Med

¹ *mentis lasciviam oris iactura temperandam existimans* (53,7).

² *Ocius evigilet, quisquis se regis amicum aut meritis probat aut sola pietate fatetur* (53,12).

³ *Surge puer, crebroque ignem spiramine pasce* (54,1).

⁴ *Dulce est nos domino percepta rependere dona* (54,11).

⁵ *tanto etenim princeps aciem securior intrat,*

quanto illum melius procerum stipaverit agmen (54,34).

⁶ *Ergo duces ubi sunt Gothorum militiaeque Hiarwarthi? Veniant et vires sanguine pensent!*

Qui iaciunt, qui tela rotant, nisi regibus orti? Surgit ab ingenuis bellum; clarissima Martem

stemmata conficiunt, nec enim vulgaribus ausis

bistert skämtlynne frågar han vad den storordige Hjalte nu håller hus, och denne närmar sig stridande med sönderhuggen sköld. I sitt uppflammande, okuvlige mod frågar Bjarke till och med var den enögde krigsguden, den folket kallar Oden, befinner sig: kunde han bara se honom, skulle inte ens han med sin vita sköld och höga häst lämna Lejre osårad. Så kommer kampens sublimala slutscen, när Rolfs sista kämpar stupar kring sin herres lik: »Jag skall dö och störta vid min döde herres huvud, och du skall falla döende vid hans fötter, så att var och en som beser dessa hopade kroppar, skall se hur vi velat gengälda det guld vi fått av vår herre . . . Så bör ädlingar, utan fruktan för kriget, gå i döden, förbundna med sin furste i en ärofull likfärd.»⁷

Framförallt är denna dikt en pendang till den andra poetiska höjdpunkten i Saxos andra bok, nämligen Svanvitas möte med Regner. De möts i en nattlig skog, full av demoner och monster, i skräckens egen värld; men under deras samtal växer *fortitudo* fram i allt klarare gestalt i bådas bröst, tills Regner säger sig inte frukta någon av gudarna utom Tor, och Svanvita räcker honom svärdet för att sedan strida vid hans sida mot demonerna. På samma sätt börjar Lejredikten i skräck, men en skräck som Hjalte och Bjarke besvärjer och fördriver genom sina sånger till varandra och vars köld gradvis ersätts med en uppflammande hetta, tapperhetens eld.⁸ Det är en genial psykologisk studie, en oavbruten elevationsprocess där vi själva upplever detta mysterium när en enda kraft synes bemäktiga sig varje fiber i en människas väsen. Det är också, på ett annat plan, en studie av språkets makt att suggerera, att påverka hela attityden till verkligheten – retorikens *persuasio* i djupaste mening, det fenomen som den moderna språkvetenskapen synes i färd med att återupptäcka. Saxo understryker själv det retoriska i dikterna, när han kallar dem *exhortationum series* (61,8).

Men det finns en skillnad i stämning och stil mellan dessa två poetiska partier. Svanvita och Regner talar på distikon, en form som genom sin konstfulla ordning visar hur de höjer sig över den barbariska omvärlden; ändock befinner sig detta språk på det stadium där man »uppfinner» argumenten och prövar deras »skärpa».¹ Men Hjalte och Bjarke tar steget från den lugnt

res agitur, quam sola ducum discrimina tentant.

Illustres obeunt *proceres*. En, maxime Rolvo, *magnates* cecidere tui, pia stemmata cessant. *Non humile obscurumve genus, non funera plebis*

Pluto rapit *vilesque* animas, sed fata potentum implicat et claris complet Phlegethonta figuris (59,14).

⁷ Ad caput exstincti moriar ducis obrutus, at tu eiusdem pedibus moriendo allabere pronus,

ut videat, quisquis congesta cadavera lustrat, qualiter acceptum domino pensarimus aurum . . .

Sic belli intrepidus *proceres* occumbere par est, illustrem socio complexos funere regem (60,37).

⁸ Quippe *calere* manu debet, qui curat amicum, et nocui penitus livoris pellere *frigus* (54,8).

¹ Ferrea vis tenerum mentis confortet *acumen* (41,29).

diskursiva distikonversen till den flammande heroiska hexametern. Det är också en gradvis stegring från den stil som kallades *humile* till *grandiloquum*. »I dessa högre ämnen där vi talar om Gud eller människans frälsning bör man förevisa mer patos och glans ...» Den höga stilen kan egga och omvända motsträviga sinnen, dess språk är *vehementia*, den våldsamma kraftens.² Detta understryker Bjarke när han godmodigt hånar Hjalte för det »storordiga» i hans uppmaningar till kamp.³ Detta symboliseras också i Hjaltes rop till kämparna att vakna ur sömnen och i Bjarkes rop till sin sven att av all kraft blåsa på elden; det är samtidigt språket som vaknar till ny kraft och glans.

Det finns också en utveckling på ett annat plan. Inför Svanvitas forskande ögon avslöjade Regners strålande blick och sköna gestalt att han härstammade från en ädel släkt. Likaså upptäckte hon tapperheten bakom hans förklädnad till träl och herde. Nu uttalar Bjarke i klara, stolta ord det som ännu blott anades i denna scen: det är bara furstar och ädlingar som äger kraft att helt identifiera sig med kampen, att offra allt för sin trohet. Så utmynnars denna bok inte bara i tapperhetens utan också i den aristokratiska krigarklassens blodiga apoteos.

Samtidigt kretsar allt kring konkreta politiska och sociala problem, fördelningen av den ekonomiska makten i samhället. Det är genom *beneficia*, förläningar av olika slag, som fursten kan vinna och behålla en krets av trogna. Och dessa måste han välja bland samhällets stormän, dess *proceres* eller *magnates*. Detta understryks av den sublimes bilden där den döde Rolf ligger i kretsen av sina stupade kämpar, men också av stridens epilog. Den svenske kungen Hjartvar, som själv mottagit sin titel som *beneficium* av Rolf, finner med avund och förundran att alla Rolfs män följt honom i döden. Endast spefågeln Vögg är i livet och lovar att gå i Hjartvars tjänst. Men när Hjartvar räcker honom ett svärd för att på övligt sätt göra honom till sin hirdman, ber denne att Hjartvar enligt Rolfs sed skall räcka honom det med fästet först och inte udden. Så sker – men Vögg griper fästet och genomborrar Hjartvar. När han en gång fick sina bägge armringar av Rolf, lovade han att hämnas dennes död. Nu infriar han detta löfte.

² Jfr Isidorus: Hoc est enim illud trimodum genus dicendi: humile, medium, *grandiloquum* ... In causis autem *maioribus*, ubi de Deo, vel hominum salute referimus, plus magnificentiae et fulgoris est exhibendum ... granditer cum *ad conversionem* aversos animos *provocat*. Utenda tamen verba in submisso genere sufficientia, in temperato splendentia, in grandi *vehementia* (133).

³ Quid me Rolvonis generum, quid, bellice Hjalto, *tanta voce* cies? Etenim qui *magna* profatur

grandiloquisque alios verbis *invitat* ad arma ... (58,5).

När Bjarke senare talar om att kriget och dödsjuden inte rycker bort plebejer (*humile obscurumve* genus, 59,22) utan ädlingarna, antyder även denna formulering att Saxo drar en parallell mellan samhällsklassernas och stilarernas hierarki. Inom retoriken betecknar nämligen *humile* och *obscurum* de lägsta och mest simpla »fallen» (se t. ex. Isidorus: *Species causarum quinque sunt, id est honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum*, 128).

Bok III

Höder

Tredje boken handlar om föreningen av *fortitudo* och *prudentia*, tapperheten och den klokhet som ibland måste ikläda sig listens och förställningens dräkt. Det är samtidigt retorikens bok, men en retorik som via ironin och det bedrägligt mångtydiga språket når in på den sofistiska konstens dunkla fält. Det är slutligen Mercurius' bok, den Mercurius som är både listens och vältalighetens gud, den planet som enligt astrologin härskade över de lärda, retorikerna, poeterna och sekreterarna likaväl som tjuvarna, magikerna och bedragarna.⁴

Den inleds med Höder. Men detta är inte den dystre, blinde krigsgud som vi känner från Eddan och Snorre utan en hövisk svensk kungason. Han behärskar alla *artes*, han simmar, skjuter med båge och brottas bättre än alla jämnåriga, han spelar dessutom lyra och andra musikinstrument. »Genom olika slags melodier kunde han väcka vilka känslor och sinnesrörelser han ville hos människorna. Han kunde ingiva de dödliga glädje, sorg, medlidande eller hat.»⁵ Höder med sin lyra – detta är uppenbarligen Mercurius i nordisk gestalt, den Mercurius som hos Martianus Capella framträdde som vältalighetens gud.⁶ Höders mjuka väsen, hans flödande och smidiga tal, hans virtuosa spel på människornas affekter, detta skall samtidigt vara en bild av retorikens konst och dess makt.⁷

När Höder uppfostras hos den svenske kungen Gevar, grips hans dotter Nanna av kärlek till ynglingen just genom dennes konster. »Ty kärleken har många vägar: för vissa är det ansiktets skönhet, för andra sinnets dygd, för ytterligare andra bruket av konsterna som öppnar vägen till all vällust ...»⁸ Kanske är det Philologias ömma längtan till den konstfulle Mercurius hos Martianus Capella, som inspirerat till denna berättelse.

⁴ Se t. ex. Firmicus Maternus, III, 6,1–28; III, 12,1–20. Bernhardus Silvestris kallar Mercurius *ambiguus Cyllenius* och understryker det förvirrande i hans bana (De mundi universitate, ed. C. S. Barach – J. Wröbel, Innsbruck 1876, 44 f.). Jfr också Wood, 66 och Benedetto Soldati, La poesia astrologica nel quattrocento, Firenze 1906, 190 f., 203 et alii.

⁵ Ad quoscumque volebat motus, variis modorum generibus humanos impellebat affectus: gaudio, maestitia, miseratione vel odio mortales afficere noverat (63,14).

⁶ Nemo illo chelis aut lyrae scientior fuerat. Praeterea sistro ac barbito omnique fidium modulatione callebat ... Tot iuvenis artibus Gevari filia Nanna admodum delectata amplexum eius expetere coepit ... (63,12). Jfr Martianus Capellas beskrivning av Mercurius:

»... ipsumque linguae insignis ornatibus fandi nimiam uenustatem, qui placeret uirgini, consecretum, deinde barbito aurataque chely ac doctibus fidibus personare ... totum certe complacitum est, quicquid comit decorem iuuenalium gratiarum (22 f.).

⁷ Jfr hur Höder vinner en besegrad fiende till vän genom sin retoriska skicklighet (Quem Hötherus amicissimo vultu benignissimoque sermone exceptum non minus humanitate quam arte perdomuit ... 65,17) och vid ett annat tillfälle får fria för en annan, mindre vältalig furstes räkning (exaudienda rotundae volubilisque facundiae dulcedine patefecit ... 65,35).

⁸ Multiplices enim amor aditus habet: aliis oris decor, aliis animi virtus, quibusdam artium usus voluptatis iter aperit (63,20).

Men en gång får Balder, Odens son, se hur Nanna tvättar sig: »Han förbrändes av glansen från denna ljuvliga kropp, hans sinne sattes i brand av denna strålande skönhet. Ty ingenting väcker och eggjar begäret starkare än detta yttre behag.»⁹ Vi anar här att Nanna symboliserar Venus, vars bana ligger så nära Mercurius' på himlavalvet och vars influenser uppenbarligen ränder denna eld i både Höders och Balders sinnen. Därmed börjar ett erotiskt triangeldrama, som skall vidga sig till den första stora kampen mellan människorna och de hedniska »gudarna».

En gång har Höder gått vilse i dimman under en jakt och kommer till några skogsjungfrurs boning. Han frågar vilka de är, de säger sig råda över lyckan i alla strider, de kan hjälpa eller skada människorna allt efter sin vilja. De symboliserar uppenbarligen retorikens makt men också det skrämmande trolösa och amoraliska i dess väsen.¹ De företräder på ett vidare plan *fortuna*, den blinda ödesmakt som den hedniska människan böjer sig under i fruktan och som först det kristna ljuset skall lära henne att genomskåda – detta drama som kommer att sträcka sig ända fram till Saxos tionde bok.² Dessa nymfer berättar om Balders lidelse för Nanna och varnar Höder för att ta till vapen, eftersom Balder var en halvgud av de högstes säd. Plötsligt försvinner huset och nymferna, Höder står under bar himmel, en bild av den hedniska människan som ännu går vilse bland sina vanföreställningar och blir deras offer.

Nu kräver Balder Nanna som brud, kung Gevar låter sin dotter själv falla avgörandet. Det blir en retorisk kamp, där Balder går till angrepp med utsökta, förförande ord.³ Men han besegras av en ännu mer konstfull retorik. Med en rad konstfulla sentenser och argument bevisar Nanna att en gud inte kan förenas med en dödlig: »... de jordiska kan inte gifta sig med de högste, själva deras natur och ursprung stod ju i strid med varandra och skilde dem åt, en dödlig människa befann ju sig på oändligt avstånd från de gudomligas lysande majestät».⁴

Nannas listiga tal kan sägas bygga på den figur som retoriken kallade ironi

⁹ Urebat illum venustissimi corporis nitor, animumque perspicuae pulchritudinis habitus inflammabat. Validissimum namque libidinis irritamentum est decor (63,26).

¹ Saepe enim se nemini conspicuas proeliis interesse, clandestinisque subsidiis optatos amicis praebere successus. Quippe conciliare prospera, adversa infligere posse pro libito memorabant (62,34). Jfr Martianus Capellas beskrivning av retoriken: arma in manibus, quibus se uel communire solita uel aduersarios uulnerare ... nam ueluti potens rerum omnium regina et impellere quo uellet et unde uellet deducere (211 f.).

² Illae suis ductibus auspiciisque maxime

bellorum fortunam gubernari testantur (63,33). När Dumézil understryker att dessa nymfer bär drag av de nordiska nornorna och valkyriorna (172), utesluter ju inte detta att Saxo även tolkat dem utifrån sitt boethianska *fortuna*-begrepp.

³ exquisitis verborum delenimentis puellam aggressus, cum nullum votis locum efficere potuisset (65,39).

⁴ Ad ultimum supernis terrestria non iugari, quae tanto originis intervallo discors rerum natura secreverit, quod a divinae luculentia maiestatis infinitum distet humana mortalitas (66,7).

eller *simulatio*, »då vi har något instängt i vårt bröst och bär något annat synligt på vår tunga».⁵ Detta är det eleganta skämtets tonfall, förenligt med smak och *urbanitas*; men det kan också vara ett språk varmed man döljer sina avsikter och kunskaper för en motståndare eller försåtligt framför sitt lov eller klander.⁶ När Nanna talar om det oändliga avstånd som skiljer »gudarna» från de dödliga, är detta en ironi som Balder är ur stånd att upptäcka. Därför måste han dra sig tillbaka, förvirrad och besegrad.

Men Nanna kan också sägas använda *cavillatio*,⁷ den term som Saxo ofta använder för olika former av språklig list och förställning. Inom dialektiken sökte man nå fram till det som med nödvändighet måste vara sant, inom retoriken det som åtminstone kunde synas vara sant och nödvändigt. »Men sofistiken, som är en skenbar och inte en sann vishet, ikläder sig ett sken av sannolikhet eller nödvändighet; den bryr sig föga om varken det ena eller det andra, när den vecklar in den till vilken talet riktas i fantasibilder och bedrägliga skuggor.»⁸ Det var med sådana skenbilder och falska argument skogsjungfrurna bedragit Höder.⁹ Kan *cavillatio* ändå i vissa situationer vara en tillåten och legitim konst? Det är detta problem Saxo ställer och försöker besvara i tredje boken.

Höder fylls nu av oro och inre vacklan. Till slut får dock hans inneboende *fortitudo* överhanden, han vågar ta upp kampen med Balder som får hjälp av de övriga gudarna. »Man kunde tro sig se människor kämpa mot gudar. Ty Oden och Tor och gudarnas heliga här kämpade för Balder. Det var som att se ett krig, där människans krafter blandades med de gudomliga»,¹ skriver Saxo med hånfull ironi. Ingen kan hejda Tor och hans väldiga klubba, tills Höder i uppflammande mod stormar fram och lyckas hugga av klubbans skaft. Då tar gudarna till flykten. Men de var ju inte heller gudar till sin natur, bara enligt människornas tro, tillägger Saxo sarkastiskt.²

Striderna mellan Höder och Balder fortsätter, både försöker vinna Nanna men också kungamakten i Danmark och Sverige. Balder hemsöks av Nannas bild under nätterna, hans hälsa försvagas, hans fötter bär honom inte längre

⁵ cum aliud in pectore reclusum, aliud in lingua promptum habemus (Iulius Rufinianus, De figuris sententiarum et elocutionis liber i Rhetores latini minores, ed. C. Halm, Leipzig 1863, 38).

⁶ Heinrich Lausberg, Handbuch der literarischen Rhetorik, München 1960, 447 f.

⁷ Hac responsi *cavillatione*, elusis Balderi precibus, detrectandi coniugii prudens argumenta texebat (66,9).

⁸ At *sophistica*, que apparens et non existens sapientia est, probabilitatis aut necessitatis affectat imaginem; parum curans quid sit hoc aut illud, dum phantasticis imaginibus et uelut

umbris fallacibus inuoluat eum cum quo sermo conseritur (John av Salisbury, Metalogicon, 65).

⁹ Ignorabat enim, quae circa se gesta fuerant, ludibrium tantum inaneque praestigiosarum artium exstitisse commentum (64,7).

¹ Hominibus adversum deos certatum cerne- res. Nam Baldero Othinus ac Thoro sacraque deum agmina propugnabant. Divinis humanisque viribus permixtum aspiceres bellum (66,16).

² Deos autem potius *opinative* quam naturaliter dicimus (66,28).

utan han måste färdas i vagn.³ Det är ännu en ironisk bild av en »gud» och hans alltför mänskliga svaghet under passionen men också av den oro och det svärmod, de hallucinationer och självmordstankar som förbands med det melankoliska temperamentet.⁴ Även Höder grips av leda vid livet under lyckans ständiga växlingar och drar sig undan alla människor till de dystraste av ödemarker för att fritt få hänge sig åt sin sorg.⁵ Detta är ännu ett av melankolins klassiska symptom, en sjukdom som hos Saxo synes dra människan inte bara mot galenskap och död utan också mot materiens smuts och formlösa kaos.

Så kommer peripetin när Höder av en slump åter finner skogsnyfernas boning. Inför dem klagar han över sin olycka i striderna med Balder. De avslöjar nu att guden Balder egentligen hämtar sin kraft från en magisk föda, som han måste försöka röva bort.

Åter fattar Höder mod och rustar sig att trots folkets motstånd börja krig mot gudarna – så stark kan ändock *fortitudo* vara i människans sinnen. I tre dagar rasar det blodiga slaget; om natten kan Höder inte sova för all den oro som fyller kropp och själ och smyger sig fram till fiendens läger. Då får han se tre nymfer som just burit den magiska födan till Balder, spåren i det daggiga gräset visar honom vägen till deras hus. De frågar vem han är, han säger sig vara lyrspelare och fyller deras öron med de ljuvligaste melodier när de räcker honom ett instrument. Besegrad av denna höviska konst vill en ge honom av Balders föda, men den äldsta av nymferna förbjuder detta. Ändock får han av nymferna ett praktfullt bälte som ger seger i striden.

På återvägen möter Höder Balder och sträcker honom halvdöd till marken. Men nästa dag börjar striderna på nytt, den sårade Balder låter bära sig på bår i stridslinjen. På natten uppenbarar sig Proserpina och förutsäger att han skall dö inom tre dagar, ännu en bild av melankolikernas hallucinationer men också av hur »guden» måste undergå en människas lidelser och sorger, såras av en människa och slutligen lida alla människors öde, att dö.

Höder är den första moderna människan i Saxos historia, en Prometheus som ännu inte känner sin makt. Han äger den intellektuella smidighet som utmärker Mercurius' barn och den retoriska konstens sötma, han betvingar

³ Idem larvarum Nannae speciem simulantium continua noctibus irritamenta perpressus adeo in adversam corporis valetudinem incidit, ut ne pedibus quidem incedere posset. Quamobrem biga redave emetiendorum itinerum consuetudinem habere coepit. Tanta amoris vi suffusum pectus ad extremam paene eum tabem redegerat (67, 13).

⁴ Beträffande den medeltida synen på melankolin se framförallt Klibansky–Panofsky–Saxl, exempelvis 15, 36, 47, 50, 70, 101.

⁵ Fit enim, ut, quibus insolabilis animi dolor

inciderit, *obscurus* externosque secessus quasi quoddam pellendae tristitiae remedium capient nec magnitudinem maeroris inter humanos queant tolerare convictus. Adeo plerumque amica est aegritudini solitudo. Praecipue enim *illuvies* ac *squalor* delectant, quos adversa animi valetudo concusserit (68, 10). Om melankolikernas dragning till ensamhet, ödemarker och smuts, jfr Klibansky et alii, 66, 70 och 83. Möjligen har Saxo förbundet melankolin i denna bok med Mercurius' och Venus' influenser (Firmicus Maternus, III 12, 11).

fienderna med sin uppflammande tapperhet och denna ljuva musik, som synes återspegla den gudomlige skaparens spel på den kosmiska lyran och sfärernas eviga harmoni.⁶ Men han bär också melankolikernas inre oro och lurande tungsinne, han låter sig framförallt bedragas av hedendomens vanföreställningar och en mer hänsynslös sofistisk konst. Därför måste Höder gå under i den kommande kraftmätningen med Oden, Balders hämndlystne fader.

Oden

I sina skrifter *de idololatria* hade kyrkofäderna understrukit de hedniska »gudarnas» liderlighet och inbördes strider – poeterna gav dem övernog med exempel – för att bevisa det dåraktiga i deras dyrkan. Saxos bild av de nordiska avgudarna är till bredden fylld med ironi och sarkasm. Redan i första boken hävdar han att Oden dyrkats i hela Europa. Nordens kungar visar sin fromhet genom att skänka honom en guldstaty, där armarna är översållade av ringar. Frigga grips då av begär efter dessa ringar och begår till och med äktenskapsbrott med en tjänare för att han skall stjäla dem åt henne. Höljd i dubbel skam måste Oden gå i landsflykt, medan en annan magiker vid namn Midodin för en tid intar hans plats. Men snart återvänder Odin, Midodin tvingas fly till finnarna och får där en skamlig död, Oden fördriver alla andra magiker »liksom hans gudoms glans trängt genom mörkret».⁷

Ändå måste han nu gå till spåmän för att utröna hur han skall hämnas Balders död. De säger honom att den rutenska kungadottern Rind skall föda honom en son, som skall bli Höders baneman.

Tre gånger beger sig nu Oden till rutenerhovet. Första gången förkläder han sig till hirdman, andra gången till smed med smutsigt ansikte och med guldsmycken som vinner alla kvinnors begär, tredje gången till ung, lysande riddare. Varje gång träder han högt i kungens gunst; men när han ber kungadottern om en kyss, avvisar hon honom stolt med en kränkande örfil. Fjärde gången förkläder sig Oden till en läkedomskunnig kvinna. Därmed får han tillfälle att tvätta kungadotterns fötter om kvällarna och lystet smeka hennes vader och lår. Nu kommer också slumpen honom till hjälp, Rind blir sjuk och man kallar på Oden. Han undersöker noga hennes symptom och föreskriver en läkedryck, men den är så bitter att man först måste binda henne. När han

⁶ När Saxo talar om Höders *modulatio* (63,14 och 69,8) kan detta vara en anspelning på Chalcidius' beskrivning hur Skaparen spelar på världen som på en sjusträngad lyra (140). Chalcidius' tredje kapitel bär den talande titeln *De modulatione siue harmonia* (106) och gör flitigt bruk av musikaliska metaforer. När Nanna talar om det väldiga »intervall» som skiljer människor och gudar åt (66,7), kan detta på samma sätt anspela på den platonska fö-

reställningen om skapelsens harmoni vilande på matematisk-musikaliska intervall eller talförhållanden – jfr Timaios: *Quibus ita diuersis consequenter complebat interualla duplcis et triplicis quantitatis ex uniuersitate partes secans etiam nunc et ex his interuallorum spatia complens* (36 A).

⁷ *veluti tenebras quasdam superveniente numinis sui fulgore discussit* (26,2).

sedan lämnas ensam med den värnlösa flickan, våldtar han henne och avlar Bue, Höders kommande baneman.

Med avsikt har Saxo framhävt de grälla och motbjudande färgerna i denna historia. Höder och Balder hade burit det kärlekslidande som förhärligades i den antika diktningen och som vid denna tid blev det stora temat i den nya höviska diktningen, de hade försökt nå målet för sin passion genom tapperhet i strid, genom vältalighetens ljuva konst och musikens förförelse. Men Oden använder sig av det simpla bedrägeriet och den sofistiska konsten; han når sitt mål genom våldtäkt, han tvekar inte att svärta sitt ansikte, själens spegel, eller att ikläda sig den förnedrande kvinnorollen. Därmed har han själv avslöjat naturen av denna »konst», som söker sig mot det falska och tvetydiga i den formlösa materien själv.⁸

Nu grips de andra »gudarna» av fruktan att människorna efter Odens skamliga dåd skall gripas av förakt för religionen och betrakta de instiftade högtidliga ceremonierna i kulten som barnsliga galenskaper. Deras senat sammanträder och avsätter formellt Oden som hövding och överstepräst och dömer honom till landsflykt. Man väljer en Oller att bära den furstliga och prästerliga huvudbindeln. Men efter tio år kan Oden under dunkla omständigheter återvända ur smutsen till sin forna glans, ja nu »strålade han i en sådan ryktets glans över alla världens länder, så att alla folk hälsade honom som det ljus som återskänkts till världen och så att det inte fanns någon plats på jorden, där man inte skänkte hans gudomliga makt sin lydnad».⁹

Allt detta är en ironi värdig den förfärlige Swifts hand. Dessa »gudar» är egentligen simpla magiker och bedragare. Men de sammanträder med samma högtidlighet som en romersk prästförsamling eller ett kristet koncilium, de talar om kulten – deras egen kult – i ett språk fyllt av fromhetens patos. Och när Oden, våldtäktsmannen och den eländige landsflyktingen, till slut återvänder, strålar han i det översinnliga ljus som diktare och målare brukade förbehålla Kristus och hans helgonskara.

Så följer slutstriden. Höder faller men sårar samtidigt Bue, så att han likt Balder dör efter tre dagar. »Gudarna» synes ha segrat över människorna – men genom smutsig list och människornas egen dårskap.

Amler

Tredje boken kulminerar i berättelsen om Amler. Men först kommer som ett preludium tre dueller, där Saxo försöker tränga djupare in i tapperhetens väsen.

⁸ cum veras oris notas falsus squalor respergeret, veterem habitum nova furaretur illuvies (70,24). *Squalor* och *illuvies* är i Saxos platoniska språkbruk ofta förbundna med den kaotiska och smutsiga materien.

⁹ tanto *opinionis* fulgore cunctis terrarum partibus enitebat, ut eum perinde ac redditum mundo lumen omnes gentes amplecterentur, nec ullus orbis locus exstaret, qui numinis eius potentiae non pareret (73,8).

När Höder fallit, övertar hans son Rörík riket. Slaverna gör genast uppror, och Rörík utrustar en flotta för att tvinga dem till lydnad. När flottorna ligger mot varandra och en blodig strid synes oundviklig, uppträder emellertid en av slavernas kämpar. Han utmanar någon av danskarna på duell, ty det är bättre att få lider skada än alla. Detta envig skall avgöra om slaverna för framtiden skall lyda under danskarna eller vara fria.

En dansk yngling frågar då Rörík vilken belöning denne tänker ge den som vågar åta sig den farliga kampen. Rörík lovar att skänka sex konstfullt hopflätade armringar. I ett ädelt tal avböjer ynglingen att motta denna belöning, förrän han segrat eller stupat. Så går han ut i striden och faller för fiendens första hugg.

Slaverna jublar övermodigt, danskarna sörjer. En man vid namn Ubbe blir upprörd över de andras tvekan och frågar även han efter belöningen, men på skämt ty hans sinne är helt uppfyllt av *magnanimitas*.¹ Men Rörík missförstår honom och kastar guldringarna från sitt skepp till hans, varvid de råkar falla i vattnet; detta är Saxos fantasifulla etymologi av Röríks tillnamn Slyngeband. Men om Ubbes språk ägde den skämtsamma ironins dubbelhet, finns det inget sådant i hans mod. De två kämparna går mot varandra och möter båda en ärofull död; men slaverna erkänner nu åter Rörík som sin herre.

Så följer det tredje och skönaste exemplet. Rörík har insatt två bröder, Hardvendel och Fenge, som sina hövitsmän på Jylland. Hardvendel blir vida berömd som viking. Den norske kungen Koll får då lust att mäta sig i ryktbarhet med honom och följer efter hans flotta. En gång råkar de från var sitt håll komma till en ö mitt ute i havet. »Hövdingarna lockades av strändernas ljuva skönhet, de yttre trakternas behag manade dem att beskåda de inre, vårliga lunderna, att ströva genom och noga bese dessa marker och hemligen undersöka dessa skogar»² – detta är samtidigt Saxos uppmaning till oss att söka en hemlig innebörd under den följande scenens yttre hölje.

Hardvendel och Koll möts ensamma i denna ljuva skog. Hardvendel frågar höviskt vilken slags kamp som Koll föredrar. Själv ställer han envigast högst, eftersom man där stöder sig bara på sin egen dygd och inte tar hjälp av någon annan. Koll beundrar hans klokhet. Men han tillägger att det hat som hör samman med striden och tapperheten bör följas av »mänsklighet», *humanitas* och *pietas* efter striden. Segraren bör ge den besegrade en ärofull begravning eller den stympade ett skadestånd. Ty »naturens rätt» förenar även dem som varit varandras fiender,³ heter det i sköna, enträget varierade sentenser.

¹ Tam probrosam Danicae cunctationis infamiam prima Ubbonis *magnanimitas* repulit (75,20). ... fiduciam sui non in pretio, sed *magnanimitate* repositam ostensus (75,38). Detta är de enda gånger ordet *magnanimitas* förekommer i hela *Gesta Danorum*.

² Invitabat duces iucunda litorum species,

hortabatur *exterior* locorum amoenitas *interiora* nemorum verna perspicere lustratisque saltibus *secretam silvarum indaginem* pererrare (76,13).

³ Nam etsi mentium nos *discrimina* separant, *naturae* tamen *iura* conciliant (76,29).

Så börjar striden, som genom naturens vårliga skönhet och de höviska talen blir något av sakral rit och mysterium. Hardvendel kastar skölden för att kunna hugga med båda händerna, en bild av extrem *fortitudo*. Och lyckan står den djärve bi, han slår Kolls sköld i spillror, hugger av hans fot och dödar honom slutligen. Men deras avtal består efter döden: Hardvendel hedrar den fallne med en storartad gravhög och en praktfull likfärd.

Magnanimitas – det är enligt moraltraktaterna den form av *fortitudo* där man av egen vilja griper sig an de svåraste företag, för det allmännas väl och utan tanke på egen ära eller vinning.⁴ Ynglingen som vägrar mottaga guldringarna före kampen och Ubbe som likgiltigt ser dem sjunka ner genom vattnet äger till fullo denna dygd. »Så vill vi att de tappra och storsinta männen också bör vara goda och öppenhjärtiga, sanningens vänner och helt utan svek», skriver Cicero i *De officiis* som direkt eller indirekt inspirerat Saxo till denna studie i tapperhet.⁵ Ty tapperhetens motsvarighet är det språk, som avstår från falskhet, ironi och sofistisk, det rena språk vari den danske ynglingen med obeveklig klarsyn jämför segern och äran med den besegrades tragiska lott, detta vidunderligt sköna språk vari Koll och Hardvendel uppenbarar sina innersta tankar före striden. Samtidigt anar vi den platonska tankevärlden. Dessa kämpar bekänner sig till kampen, tapperheten och offret som en nödvändig och ärofull del av all mänsklig existens men också till en *iustitia*, som ytterst förenar alla stridande sinnen liksom alla kämpande element och naturfenomen inom en och samma universella ordning.⁶ Det är både den mänskliga tapperheten och den gudomliga ordningen, som får sin apoteos i Kolls likfärd.

När ryktet om Hardvendels lysande tapperhet sprides vida omkring, grips hans broder Fenge av avund och låter döda honom. Men brodermord är inte nog, han begår också incest genom att ta broderns maka Gerut till sin egen hustru. Det mest upprörande är ändock att han döljer sina brott genom list och *simulatio*.⁷ Han sprider nämligen ut ryktet att brodern behandlat den milda Gerut med så mycken grymhet och hat, att han tvingats döda honom blott för att befria den olyckliga kvinnan. Detta är i sanning den sofistiska

⁴ *Magnanimitas (est) difficultium spontanea et rationabilis aggressio . . . Hec enim uirtus, cum ad aspera ineunda pronum faciat, potius communem utilitatem quam sua commoda attendit . . . Prima sit in hac uirtute cautela auaricie* (Guillaume de Conches, 30 f.).

⁵ *Itaque viros fortes et magnanimos eosdem bonos et simplices, veritatis amicos minimeque fallaces esse volumus* (I, 19,63). Guillaume de Conches ger i stort sett ett sammandrag av Cicero på denna punkt.

⁶ *Discrimen* i not 3 ovan har ungefär samma innebörd som *intervallum* och pekar med sin stora frekvens i just denna bok mot den platonska bilden av den musikalisk-matematiska harmonin i skapelsen. Cicero hänvisar själv till Platons *iustitia naturalis* i detta sammanhang (I, 19,63).

⁷ *Idem atrocitatem facti tanta calliditatis audacia texit, ut sceleris excusationem benevolentiae simulatione componeret parricidiumque pietatis nomine coloraret* (77,26).

konsten, det lögnens språk som Saxo i en upprörd sentens säger höra hemma i furstarnas och hovens värld.⁸

Den unge Amlet, Hardvendels son, försöker nu rädda sitt liv genom att även han tillgripa *simulatio*: »Varje dag höll han sig hemma vid moderns härd försjunken i smutsig slöhet, utsträckt på jordgolvet och nedsmord med vidrigt snusk och allsköns orenlighet. Med sitt fula, svärtade ansikte och sitt nedsmorda anlete var han liksom en bild av löjlig idioti och galenskap. Allt vad han sade, syntes helt förryckt, allt vad han gjorde, stank av oduglig slöhet. Vad mer? Man skulle ha sagt att han inte var en människa utan ett skrattretande monster, av ödet ryckt från sina sinnen.»⁹

Med sitt svärtade ansikte, sin djuriska slöhet och sitt förryckta tal synes Amlet vara en melankoliker liksom Höder och Balder. Även Shakespeare skulle som bekant understryka detta drag hos sin Hamlet. Men här har detta temperament stegrats till ren sinnessjukdom och idioti. När Amlet sitter och rakar i askan, brukar han emellertid tälja en sorts krokare av trä och hårda dem i elden. Man frågar vad detta är, han svarar att dessa pilar skall ge honom hämnd för faderns död. Somliga skrattar åt detta galna svar, andra blir miss-tänksamma.

Därför arrangerar man dessa fällor, som vi delvis känner från Shakespeares drama, allt för att Amlet skall överväldigas av sina affekter och begär och därmed avslöja om han verkligen är en idiot eller bara simulerar. Men varje gång undgår Amlet dessa »hugg» från fienden genom mångtydiga handlingar och ord. Detta fanns förmodligen i den traditionella Amletsagan, liksom kampen på liv och död med gåtor är ett vanligt motiv i hela den fornnordiska dikningen. Men det är också uppenbart att Saxo identifierat Amlet med den Brutus, som i en liknande situation räddar sitt liv genom att spela vansinnig och strö liknande dunkla ord och handlingar, *vafre dicta aut facta*, omkring sig.¹ Likaså kan Amlet sägas demonstrera ironins olika figurer.² De krokare som Amlet täljer är förmodligen också en anspelning på de dolda krokare som

⁸ Neque enim apud principes fides mendacio deest, ubi scurris interdum gratia redditur, obrectatoribus honos (77,32).

⁹ Quotidie maternum larem pleno sordium torpore complexus abiectum humi corpus obsceni *squaloris illuvie* respergebat. Turpatus oris color illitaque tabo facies ridiculae stoliditatis dementia figurabant. Quicquid voce edebat, deliramentis consentaneum erat; quicquid opere exhibuit, profundam redolebat inertiam. Quid multa? Non virum aliquem, sed delirantis fortunae ridendum diceris monstrum (77,39).

¹ Valerius Maximus låter i *Factorum et dictorum memorabilium libri novem* ett helt kapitel

bära titeln *Vafre dicta aut facta* (lib. VII cap. 3). Jfr Saxo: ut salutem Amlethi *vafrementi* sui beneficio constituisse monstraret (79,38).

² När man rider ut i skogen med Amlet och möter en varg i buskarna, låtsas följeslagarna se en unghäst. Amlet faller in i denna ton men tillägger att alltför få sådana har tjänst i Fenges hjord, en förtäckt önskan att »vargar» måtte kasta sig över Fenges rikedomar; språkligt sett har Saxo förmodligen betraktat detta som tropen *sarcasmos*, den bitande hänfulla men ändock eleganta ironin. Jfr Beda: *Sarcasmos est plena odio atque hostilis inrisio* (Halm, 616).

Dialektiken bär hos Martianus Capella³ och understryker det cerebrala och sofistiska i denna kamp.

Men Amlet talar alltid sanning – för den som äger förstånd att tolka detta konstfulla språk.⁴ Däri skiljer han sig från Oden och Fenge, som använt *simulatio* för att dölja all sanning och sina onda uppsåt. Detta framhävs av den platonska mystik, som tränger in även i denna historia. När Amlet svärtar sitt ansikte, själens spegel, och söker sig till den mörka smutsen på jordgolvet och i spiselvrån, synes han vara en bild av *anima* när den frivilligt sänker sig ner i materiens kaos och förnekar sitt gudomliga ursprung. Samtidigt täljer han dock dessa krokar, som han säger sig använda vid faderns hämnd. »Hos de åskådare som ägde ett högre förstånd gav denna konstfärdighet en första misstanke om hans list. Detta var ju en obetydlig konst, men den gav liksom en bild av en konstnärs hemliga och sällsamma begåvning.»⁵ *Opifex*, konstnär, är ju det ord Platon använder för Skaparen i *Timaios*. Liksom Höders lyra kommer därför Amlets krokar att frammana bilden av den gudomliga konst som format världens underbara byggnad.

Detta framgår också av den berömda scenen mellan Amlet och hans moder Gerut. Amlet anar att detta är en ny fälla och hoppar först omkring som en galande tupp, tills han känner något ligga dolt i halmen på golvet och genomborrar den gömde lyssnaren med sitt svärd. Gerut klagar jämrande över sonens galenskap, när denne plötsligt övergår från de absurda skämt han vanligen strör omkring sig till ett tal av våldsamt kraft och obeveklig klarhet. Borde hon inte hellre gråta över sig själv, som glömt sin rätte man och nu skänkte hans mördare sina smutsiga smekningar. »Så brukar ju ston förena sig med dem som besegrat deras förre make, det är djurens natur att ständigt para sig med än den ene, än den andre; detta visar att du glömt din förre man.»⁶ Detta är samma strafftal över kvinnas *levitas*, som vi mött så många gånger tidigare i *Gesta Danorum* ända från Grams straffsång till Signe. Och ständigt har detta ytterst en platonsk innebörd: Gerut representerar här *anima* när denne sänker sig ner först till kvinnans livsform, sedan till djurens, fördunklande allt minne av sitt gudomliga ursprung i idéernas värld, hängiven mate-

³ quorum (sc. uncorum) extrema contrariis quibusdam *hamis*, quo nexuum tenacioris existerent, informabat (78,6). Jfr Martianus Capellas beskrivning av dialektikens »krokar» (152).

⁴ Falsitatis enim alienus haberi cupiens, ita astutiam veriloquio permiscebat, ut nec dictis veracitas deesset, nec acuminis modorum indicio proderetur (79,3) ... a veri tamen habitu non descivit (83,27).

⁵ Quae sollertia apud altioris ingenii spectatores primam ei calliditatis suspicionem iniecit. Ipsa namque exiguae artis industria arcanum *opificis* ingenium figurabat (78,11).

⁶ Ita nempe equae coniugum suorum victoribus maritantur; brutorum natura haec est, ut diversa passim coniugia rapiantur; hoc tibi exemplo prioris mariti memoriam exolevisse constat (80,36).

riens smutsiga frestelser och njutningar.⁷ Men Amllets hårda ord »återkallar» nu modern till hennes forna dygd och kärlek.⁸

Fenges misstankar består, men eftersom han själv inte vill döda Amllet sänder han honom till England med en hemlig begäran att den engelske kungen skall avrätta honom. När Amllets två följeslagare på resan fallit i sömn, hittar han de trästavar där Fenge ristat in denna begäran och ändrar nu texten så att dödsdomen faller över följeslagarna. Den engelske kungen uppmanas också att skänka sin dotter åt den »kloke yngling» Fenge sänder honom.

Men Amllet uppträder som allt annat än en *prudentissimus iuuenis* vid det engelska hovet. Föraktfullt ratar han den utsökta mat och dryck man bjuder honom och förklarar att den är oren och illasmakande. När hans följeslagare häftigt klandrar och skymfar honom för detta uppträdande, rågar Amllet måttet med orden att kungen har trälögon och att drottningen uppför sig som en trälkvinna.

Kungens spanare har i hemlighet uppsnappat dessa förolämpande yttranden. Själv anar kungen att den som sagt detta måste vara antingen en galning eller klokare än någon dödlig.⁹ Och när han börjar undersöka förhållandena, finner han att Amllet alltid talat sanning: brödet hade verkligen en smak av blod eftersom säden vuxit på ett fält som varit gravplats, ölet smakade verkligen järn eftersom man hämtat vattnet för bryggningen från en källa där det låg rostiga svärd, kungens mor tvingas till slut erkänna att en träl varit hans fader osv. Än en gång har Amllet använt ironins dunkla och mångtydiga språk. Och denna gång har man förstätt honom, denna gång framträder världen plötsligt i sanningens obevekligt klara ljus, denna gång vördar man honom som begåvad med ett hart när gudomligt förstånd.¹

Efter ett år återvänder Amllet till Danmark. Han som vid det engelska hovet undervisat alla i höviska seder och lärt dem skilja mellan rent och orent, ikläder sig åter dårens smutsiga och löjliga gestalt. När han träder in i kungssalen, firar man just hans gravöl. Det uppstår en kuslig stämning, men Amllet slår bort den med sina vanliga skämt. Ändock avslöjar han, för dem som äger ett högre förstånd, sin verkliga avsikt när han ständigt drar ut sitt svärd och sårar sina fingrar på dess egg. Samtidigt sällar han sig till munskänkarna och slår flitigt i åt ädlingarna, tills de berusade faller i sömn i själva kungshallen. Då hämtar Amllet sina gamla krokar, river ner bonaderna från väggen och stänger inne de rusiga, snarkande hirdmännen som i en väldig säck. Så tänder

⁷ Jfr Timaios: *Uictas porro mutare sexum at que ad infirmitatem naturae muliebris relegari secundae generationis tempore. nec a uitiiis intemperantiaque discedentibus tamen poenam reiectionemque in deteriora non cessare, donec instituto meritisque congruas inmanium ferarum induant formas* (42 B–C).

⁸ Tali convicio laceratam matrem ad excolen-

dum virtutis habitum revocavit praeteritosque ignes praesentibus illecebris praeferre docuit (81,7).

⁹ talium auctorem supra mortalem habitum aut sapere aut desipere testatus est (82,14).

¹ Cuius industriam rex perinde ac divinum aliquod ingenium veneratus (83,9).

han eld på hallen och går till Fenges sovhus. När denne yrvaken famlar efter sitt svärd, dräper Amllet honom med hans eget vapen.

I och med tredje boken kommer en allt fastare och mer komplicerad ordning att genomtränga verkligheten. Tiden sluter sig trängre kring allt existerande,² himlakropparna reglerar med sina influenser människans passioner och begär liksom hennes sjukdom och hälsa.

Mot denna bakgrund, i denna nya moderna värld, utspelas Amlethistorien. Vi torde aldrig få veta vad Saxo hämtat ur Amletsagan i alla dess varianter och vad som sprungit fram ur hans egen fantasi. Men det är uppenbart att Saxo komponerat tredje boken så att allt på något sätt förebådar och förbereder Amletgestalten.

Han uppträder liksom Höder och Balder som melankoliker. Men medan detta är en faktisk sjukdom till kropp och själ hos dessa, väljer han den som en roll. Amllet äger också samma slughet som Höder, Oden och Fenge och samma våltalighet – alla är de födda i Mercurius' tecken. Men om Höder representerar retoriken som det smidiga spelet på människornas affekter – språket som en ljuv erotisk förförelse – och Oden den grovt bedrägliga och smutsiga sofistiska talekonsten, låter oss Amllet ana en tredje och ännu mer konstfull form av retorik. Det är ironins språk, där man bär något fördolt i sitt bröst och något annat på sin tunga, det mångtydiga och skenbart falska språk som ändå alltid för sanningens talan, det språk där man låter åhörarna snärjas av sina egna laster och begär.

Även den till synes barbariska slutscenen får därmed sin förklaring. Hirdmännen dricker sig berusade, trots att de ser Amlets hotfullt glimmande svärdsegg, de lägger sig respektlöst att sova i själva kungshallen och fyller den med sina snarkningar och spyor, de dömer sig själva. Kanske har även denna scen sina platoniska övertoner, den är kanske en bild av hur *anima* sänker sig ner i materien och hur berusningen och galenskapen släcker ut förnuftets ljus och minnet av hennes himmelska ursprung och världsordningen.³ Men därmed framstår Amllet trots det skenbart hårda, provocerande och överlägset hånfulla i sitt väsen som ett redskap i denna världsordnings tjänst. Genom sin list och sin taperhet tvingar han obevekligt sanningen att träda fram i bedrägeriets och falskhetens värld.

² Redan den andra satsen i tredje boken understryker att verkligheten måste beskrivas och förstås utifrån tidens dimension: *Huius tempora, si ab aetatis eius origine coepero, aptius explicabuntur. Pulchrius enim pleniusque extrema annorum illius curricula perstringuntur, ubi prima silentio non damnantur* (63,2). När Höder befinner sig i nordanlanden, där solen enligt den geografiska inledningen inte följde sin vanliga bana (7,27), inför

han en sträng uppdelning mellan dag och natt (64,28), vilket påminner om hur Platons *opifex* låter himlakropparna reglera tiden.

³ Det är framförallt Macrobius som i kommentaren till *Somnium Scipionis* beskriver efter Platons *Faidon* hur själarna nedstiger i materien vid Bägarens stjärnbild och då liksom fyllas av en ny berusning och glömska (I, 12,7–9).

Ty Amlet, till synes försjunken i djurisk slöhet, äger samma gränslösa tapperhet som sin far. Men en ond värld tillåter honom inte att gå ut till samma öppna och rena kamp som faderns duell mot Koll i det serena vårlandskapet, den tvingar honom till en annan och långt svårare kamp. Ändå framgår även han som en segrare: »Tapper och värd ett evigt namn, denne man som klokt låtsades vara en galning och som dolde en vishet, mer upphöjd och helig än människors sinnen, under dårskapernas beundransvärda förklädnad . . .»⁴

Det är en frestande tanke att Saxo nedlagt även något av sitt eget livsöde i Amletgestalten. Kanske har han själv liksom många senare diktare förbundet sitt väsen med det rörliga, intellektuella men också oroliga och splittrade hos Mercurius⁵ och känt en hemlig dragning till melankolin.⁶ Kanske har han själv nått fram till den bittra övertygelsen att denna värld inte tillåter sanningen något annat språk än den förtäckta ironins. Därmed blir den säck Amlet knyter kring sina fiender med »oupplösliga, konstfärdiga knutar»⁷ kanske en symbol för det verk Saxo drömde om – en historia som genom mångtydigheten i sitt språk och sin form skulle tvinga dygden och lasten, idén och materien att träda fram ur förklädnaderna och själva bekänna sitt väsen och ursprung.

Bok IV

Amlets undergång

Fjärde boken har en abrupt och dramatisk upptakt. Kungshallen har brunnit ner, folket samlas i gryningen och beser de förbrända kropparna av Fenge och hans män. »Några fylldes av harm, några av sorg, men vissa kände också en hemlig glädje. En del klagade över furstens död, andra jublade över att tyrannen och brodermördaren gått hädan. På detta sätt mottogs kungens död med olika domar av åskådarna.»⁸

Situationen är karaktäristisk för hela den fjärde boken: här ser vi retoriken när den möter en folkmassa, rov för stridiga känslor och intressen, och måste söka sig till de medel som kan ena denna splittrade mångfald i en övertygelse, *persuasio*. Först håller sig Amlet gömd i fruktan för folkets skiftande domar, men så fattar han mod, träder fram och anger sig själv som gärningsmannen.

⁴ *Fortem virum aeternoque nomine dignum, qui stultitiae commento prudenter instructus augustiorem mortali ingenio sapientiam admirabili ineptiarum simulatione suppressit* (84,15).

⁵ Se t.ex. Pontanos horoskop över sig själv (Soldati, 233).

⁶ Det fanns från Aristoteles en tradition att den geniala undantagsmänniskan egentligen var melankoliker, en tradition som visserligen

var känd även under Saxos tid men skulle få sitt egentliga genombrott först med renässansen (Klibansky et alii, 67 ff.).

⁷ *inextricabili nodorum artificio* (84,3).

⁸ *Aliis indignatio patens, aliis maeror, quibusdam gaudium occultum inceserat. Hi ducis lamentabantur interitum, hi sopitam parricidae tyrannidem gratulabantur. Ita regiae necis eventus dividua spectatorum sententia excipiebatur* (85,10).

Detta tal är i sig ett virtuosnummer. Amlet står inför vad läroböckerna i retorik betraktade som det svåraste fallet, han kan varken förneka att Fenge dödat eller att han begått denna handling, Fenges kropp ligger framför åskådarna som bevis och anklagelse. Han tillgriper då vad retoriken kallar *relatio criminis*, där man »överför» brottet och skulden på den förfördelade själv. Det klassiska exemplet är Ciceros försvar av sin partikamrat Milo, när denne dödat en viss Clodius. Cicero förnekar inte gärningen som sådan men väl att detta skulle vara ett brott. Clodius förtjänade att dö på grund av sina intriger mot staten och det allmänna, Milo straffade en brottsling och förtjänar därför allas tacksamhet.⁹

Det är exakt samma linje Amlet följer. Han försöker först få folket att se en annan kropp framför sig än Fenges, nämligen hans faders. Med av rörelse darrande röst påminner han om dennes sår, dennes godhet, dennes öde att dö för sin egen broders hand. Detta är vad retoriken kallade *indignatio*, där talaren väcker sina åhörarens hat. Men därmed kan också Amlet hävda att Fenge är den mördare som nu fått sitt förtjänta straff: »Vem kan gråta över denne blodtörstige bödels fördärv eller klaga över denne grymme tyranns rättvisa död?»¹ Nu vågar också Amlet erkänna att han är gärningsmannen, men han gör detta till en dygd, han har ensam utfört vad de alla borde och önskade göra. När de nu ser Fenges kropp framför sig, är det bara för att han lämnat den åt folket, så att de kan fastställa domen genom att bränna kroppen och sprida den skändliges aska för vinden. Så ändrar talet karaktär, Amlets röst stockar sig när hans skildrar de faror och umbäranden han själv fått leva med: »Vilket bröst är så vilt, vilket sinne så hårt som sten, som ändock inte mjuknar av medkänsla med mina lidanden, vem böjs inte av förbarmande över mina vedermodor?»² Detta är *miseratio*, retorikens klassiska teknik att väcka åhörarnas affekter och rikta dem mot talaren själv.³ I en snabb *recapitulatio* återberättar han så hela hämndedramat, där han ständigt understryker att han samtidigt kämpat för faderns hämnd och landets frihet. Så höjer han sig steg för steg ur sitt underläge, tills han i talets slut stolt kräver att man hyllar honom som landets rättmätige kung. »Med detta tal böjde ynglingen alla sinnen; en del lockade han till medlidande, andra till och med till tårar. Men när sorgen stillades, valdes han under allas glädjefulla instämmande till kung.»⁴

⁹ Martianus Capella anför just detta exempel (225). Om *relatio criminis* se Lausberg, 99f.

¹ Quis cruentissimi lictoris cladem defleat aut crudelissimi tyranni iustum lamentetur interitum? (85,33).

² Cuius itaque tam asperum pectus, tam saevis rigor, quem non passionum mearum compassio molliat, aerumnarum *miseratio* non fleat? (86,24.)

³ Om *miseratio* eller *conquestio* och dess nöd-

vändiga förening med *indignatio* se exempelvis Victorinus: Hoc autem scire debemus, esse multos communes locos et indignationi et conquestioni, et recte: neque enim iudex potest nobis praebere misericordiam, nisi ira in adversarium consequatur, aut irasci poterit adversario, nisi in hoc ipso nobis animum praebeat misericordem (Halm, 257).

⁴ *Flexerat* hac oratione adolescens omnium animos; quosdam ad *miserationem*, alios ad lac-

Det finns knappast en figur i retoriken som inte demonstreras i detta tal. Det är också – till skillnad från orationerna i bok 1 och 2 – ett skolexempel på hur man komponerar ett tal som en konstnärlig helhet eller som ett psykologiskt drama, där talaren än väcker och leder åhörarnas affekter, än synes vädja till deras dygd och förstånd,⁵ allt för att till slut »böja» dem alla efter sin vilja.

Samtidigt finns det en latent kritik i hela denna mästerligt arrangerade scen. Den låter oss ana Saxos ständiga misstro och förakt för »folket», *vulgus*, som alltid låter sig ledas av sina egna affekter och begär,⁶ men också mot hela denna retorik eller konst som appellerar till det lägre i människans natur. Detta understryks när Amlet nu efter kungavalet kläder sina män och smyckar sina skepp mot slösande prakt⁷ och till och med låter en konstnär smida en sköld med bilder av alla de olika scenerna i hans liv. Detta är en »retorisk» konst avsedd att blända massan och övertyga den om Amlets dygder genom guldets glans och bildernas konstfärdighet – men också en oroande förkänsla av den brist på *temperantia* som skall bli Amlets fall.

När Amlet första gången besökte England, skänkte kungen honom sin dotter som tribut till hans gudomliga klokhet. Nu reser Amlet för att hämta sin hustru och mottas med slösande prakt av kungen. Men kungen får veta att Amlet dödat Fenge, han och Fenge som en gång lovat att hämnas varandras död. Och nu möter Amlet samma retoriska konst som han själv använt så segerrikt, kungen döljer sina planer mot hans liv och visar i stället en falsk och smickrande *benevolentia* när han ber Amlet dra till Skottland och fria för hans räkning till landets drottning. Han vet nämligen att hon brukar bestraffa alla sina friare med döden.

På vägen lockas Amlet av en skön äng och det ljuva sorlet i en bäck att slumra en stund, ett nytt tecken på hans svaghet för tingens yttre behag. Drottning Hermtrude skickar ut två spejare, som lyckas smyga undan skölden på vilken han vilar sitt huvud och de brev den engelske kungen skickat med honom. Skölden – den var en *recapitulatio* i bild av Amlets liv så som han spelade ut detta i sin retoriska kamp med den splittrade folkmassan. Nu betraktar drottningen skölden noga och får veta vem Amlet är.⁸ Hon använder sig också av Amlets egen list och ändrar texten i breven, så att Amlet och inte den engelske kungen anhåller om hennes hand. När Amlet sedan kommer till

rimas usque perduxit. At ubi quievit maeror, rex alacri *cunctorum* acclamatione censetur (87,12).

⁵ Quis mediocriter prudens spectator ... Quis mentis compos ... (85,31); vos tantae rei arbitros habere contentus sum (86,34).

⁶ Observera inledningsfrasen till fjärde boken, som anslår hela dess grundton: Peracta vitrici strage, Amlethus facinus suum *incerto*

popularium iudicio offerre veritus, latebris utendum existimavit, donec, quorsum *inconditae plebis vulgus* procurreret, didicisset (85,1).

⁷ ternis navigiis *impensius* adornatis (87,19). Framförallt är det adjektivet *impensius* som genom hela fjärde boken får beteckna denna måttlösa och ytliga prakt.

⁸ clipeum curiosius contemplata, ex affixis notulis totius *argumenti* summam elicit (89,6).

hennes borg, hälsar hon honom med ett lovtal över hans hämnd, hans övermänskligt och obegripligt djupa förstånd, hans lysande bragder i fosterlandets tjänst. Men Hermtrude går vidare: inte anstår det honom, vars ryktbarhet överskridit alla mänskliga mått, att ingå ett ovärdigt och skamligt äktenskap. Han hade ju själv visat att den engelska kungadottern kom av trälars blod. Vid valet av maka borde man inte se till den yttre skönheten, *species*, utan till den sanna naturen, *genus*. Själv ägde hon en sant kunglig börd, makt och rikedom, och allt detta kunde nu bli hans.

Detta är i sanning ironiskt: Amllet möter sin egen talekonst, sina egna argument och bilderna på skölden om än i lätt hänfull tillspetsning, Amllet förleds att tro på det rykte som han själv fabricerat och försökt sprida i världen. Amllet äger själv en genial känsla för människors svaghet inför tingens yttre, deras *species* – nu bedras han med samma medel: »Han fann behag i den ljuva jungfruns vältalighet, de kysste varandra häftigt och förenades i omfamningarnas band, han bedyrade att jungfruns vilja även var hans egen.»⁹

Därmed har Amllet dragits in i ett skeende som trots hans tapperhet och klokhets måste leda mot undergången. Han har nu svikit den engelska kungen, när han själv tar Hermtrude till maka. I medvetande därom omger han sig med skottska trupper, när han återvänder till England, och möter där sin första maka, den engelska kungadottern. I ett tal av gripande renhet försäkrar hon att ingen trolöshet skall förändra hennes kärlek och trohet och att hon skall uppenbara sin faders alla försåt mot hans liv. Själv mottar kungen honom med den hycklande vänlighetens sken,¹ men snart måste Amllet fly för sitt liv. Kungen förföljer hans trupper och lyckas åstadkomma stor mansspillan. Då visar åter Amllet sin överlägsna skicklighet i kampen med sken och gäckande bilder, nästa morgon låter han resa upp sina stupade män med stöttor eller luta dem mot stenar och lyfta upp dem på hästarna. Solens strålar faller på denna armé som synes återuppstånden ur döden,² engelsmännen grips av skräck inför denna skenbara makt och flyr.

Med ett väldigt byte och sina två hustrur kan Amllet återvända till Danmark. Där råkar han i strid med kung Viglet och befinner sig slutligen i den situation, där han måste välja mellan den kamp som kan kosta honom livet och den flykt som skall fläcka hans ära. Han föredrar slutligen en lysande död före ett skamligt liv, men oroar sig mer för Hermtrudes änkestånd än den förestående kampen och söker efter en ny man åt henne. Det hade han inte behövt göra. Hermtrude lovar att kämpa som en man vid hans sida och uttalar sitt

⁹ Ille tam comi virginis eloquio delectatus in mutua prorumpit oscula, alternos complexuum nodos conserit sibi que, quod virgini, placitum protestatur (90,12).

¹ liberalitatis specie fraudis propositum celaturus (90,31).

² ad augendam multitudinis speciem ... Stupenda siquidem illa facies erat ... cum ipsae exstinctorum imagines, lacessentibus solis radiis, immensi agminis speciem darent. Ita enim inania illa defunctorum simulacra pristinum militum numerum referebant ... (91,5).

förakt för den kvinna som fruktar att följa sin make i döden. Men så snart Amlet stupat, tar hon segraren Viglet i sin famn.

»Så dog Amlet som, om ödet visat honom samma välvilja som naturen, skulle ha nått gudarnas glans och genom sina dygder överträffat Hercules' storverk...»³ Men denne Amlet som i tredje boken syntes triumfera över allt och alla, varför blir han här det falska ödets slav? Här låter Saxo en svaghet framträda som vi inte förut anat, ett begär efter den jordiska äran. Den finns med som en biton i talet till folkmassan, den framträder i allt mer ohöjld gestalt i hans sköld och i hans och männens prunkande dräkter, den gör honom till ett lätt offer för Hermtitudes smicker. Men denna ära är ju blott ett sken, lika falskt och ytligt som folkmassans domar, synes Saxo vilja säga. Språkets motsvarighet till denna ärelystnad blir därför också denna ytliga och lätt vulgära retorik, som försöker blanda och förföra människorna med prunkande »bilder» av tingen i stället för att visa dem sanningen själv.⁴

Amlet är själv en virtuos i denna konst. Men det är typiskt att en kvinna, Hermtitude, ändock kan besegra honom på detta fält. Hon är ännu en av dessa kvinnogestalter i *Gesta Danorum* som personifierar det falska och trolösa i språket. Men på ett vidare plan står denna språkets falskhet i förbund med det formlösa i materien, med de ständiga, oroliga växlingar som utmärker den timliga världen i motsats till den eviga världens serena ro, med det öde som till synes likgiltigt leker med människornas liv. Allt detta samlas i de bittra slutorden om Hermtitude: »Så bryts varje kvinnolöfte av ödets växlingar, så upplöses det av tidens förändringar, så försvagar slumpens händelser den kvinnliga trohet som alltid står på slipprig grund...»⁵

Bortom Hermtitude bör vi även se Venus, gudinnan och planeten. Hon symboliserar den vållust som via de fem sinnena tränger in i själen och fläckar dess renhet.⁶ Redan när Amlet byter sin forna fattigdom i dessa prunkande kläder, redan när han faller i sömn på den sköna ängen till bäckens stilla sorl och med huvudet vilande på den älskade skölden anar vi denna svaghet, som skall föra honom till Hermtitudes famn och till undergången. Och det är planeten Venus i Vågens tecken som med sina ödesdiga influenser leder honom mot detta öde.⁷

³ Hic Amlethi exitus fuit, qui, si parem naturae atque fortunae indulgentiam expertus fuisset, aequasset fulgore superos, Hercules virtutibus opera transcendens (92,14).

⁴ Denna motsättning mellan bild och verklighet antyds redan i beskrivningen av Amlets sköld: *res formis imitatus et facta figurarum adumbratione complexus* (88,8).

⁵ Ita votum omne femineum fortunae varietas abripit, temporum mutatio dissolvit, et muliebris animi fidem lubrico nixam vestigio fortuiti rerum casus extenuant (92,9).

⁶ Se t. ex. Remigius' kommentar till Martianus Capella: *Per illecebrosa Veneris donaria significantur omnia vitia quae merito originalis peccati rationali animae ingeruntur. Distincte vero commemorat singulorum quinque sensuum voluptates per quas mortifera delectatio penetrat animae irrumpit et eius castitatem incestat* (Remigii Autissiodorensis Commentum in Martianum Capellam, Leiden 1962–65, I, 79).

⁷ Ex Venerio sidere credit astrologus proveniat incitatum, quicquid humanis desideriis

Men det fanns två Venusgudinnor enligt de medeltida grammatikerna. Den ena är ren och skyddar den ärbara och tillåtna kärleken, den andra lockar till vällust och otukt.⁸ Kanske har Saxo inspirerats därav när han skildrar Amlets två hustrur, den engelska kungadottern med hennes sublimes trohet och den falska Hermtrude. Kanske ligger också en annan myt till grund för denna historia. Den berättar hur Mercurius en gång förförs av Venus. Frukten av deras kärleksläger blir Ermafroditus, denna varelse som äger båda könen. För medeltida mytografer och grammatiker var emellertid Ermafroditus en symbol för »det tygellösa och fräcka i språket, då språket mestadels bryr sig föga om sanningen och i stället söker efter överflödiga utsmyckningar».⁹ På samma sätt kommer Amllet, som i tredje boken fylldes av Mercurius' blixtrande intelligens och vältalighet, att i den fjärde boken dras in i Venus' trollkrets för att leva och dö i det falska språk som bara vill ge en skenbild av världen.

Vermund och Uffe

När Amllet besegrar sin fruktan och träder fram ur gömstället för att tala till folkmassan, är detta ett exempel på *fiducia*, tron på sin egen kraft att föra en sak i hamn.¹ Men när slår denna självkänsla över i blind ärelystnad och dumdristighet? Det är denna fråga Saxo försöker besvara i berättelsen om Vermund och Uffe.

Efter Viglet härskar hans son Vermund länge över Danmark i lycka och fred. Först på ålderns dar får han en son. Denne Uffe överträffar alla jämnåriga i kroppsstorlek och styrka, men han deltar aldrig i deras skämt och samtal, han går tigande genom tillvaron. Djupt besviken över denna andliga slöhet hos sonen sätter Vermund i stället allt hopp till jarlen i Slesvig, Frovin, och dennes söner Kette och Vig.

I Sverige härskar vid denna tid kung Adils, uppfylld av orubblig *fiducia* och brinnande ärelystnad.² En gång befinner han sig på krigståg i Danmark och

obrepserit voluptatum (Bernhardus Silvestris, 45).

När Amllet *mirifica animi industria* jämför de två alternativen före slutstriden med Viglet och finner att den ärofulla döden »väger tyngre» (praeponderavit) än det ärolösa livet, är detta förmodligen en anspelning på vågsymbolen och denna stjärnbild (91,29). Något senare kommer en liknande valsituation, där ordet *lanx*, vågskål, uttryckligen nämns, för övrigt första gången i *Gesta Danorum* (97,9).

⁸ Duae namque sunt Veneres, una voluptuaria et libidinum mater quae fertur Ermafroditum genuisse, altera casta quae praestit honestis et licitis amoribus (Remigius, I: 135 f., jfr 180).

⁹ Ermafroditus autem significat quandam sermonis lascivitatem, qua plerumque neglecta veritatis ratione superfluo sermonis ornatus requiritur (Remigius, I: 108). Jfr Wood, 66 och 152, om detta motiv hos Chaucer.

¹ Ea vulgi tranquillitate Amlethus relinquentiarum latebrarum *fiduciam* adeptus (85,14). Jfr Guillaume de Conches: *Fiducia est certa spes animi perducendi ad finem rem incoctam* (30).

² In quo non minus sibi *fiducia* quam *laudis cupido* vindicavit (93,3).

möter en armé under jarlen Frovin. Adils och Frovin visar sin tapperhet genom att avgöra striden genom ett envig. Adils segrar, men när han återvänder till Sverige, låter han avbilda denna seger bland sina övriga bragder och hemfaller åt ett måttlöst skryt.³ Detta är Amlets heta önskan att sprida sitt rykte över världen, men i mer fränstötande form. Med denna *fiducia* blir Adils ett fruktansvärt hot för Danmark. När han går till anfall med en ännu större armé, sänder Kette sin hövitsman Folke till kungen för att varna honom. Folke finner Vermund sittande vid middagsbordet med sina vänner och manar honom häftigt att gripa tillfället att nu besegra de tallösa och övermodiga svenskarna. Vermund ber honom slå sig ner vid bordet, men Folke vägrar i sin stridsiver. Kungen förmår honom då att tömma en bägare och skänker honom den som belöning; ynglingen lovar då att han förr skall dricka lika mycket av sitt eget blod än vända ryggen till i striden.

Det är en utsökt scen, där Saxo förmodligen velat ställa det ungdomliga sangviniska temperamentet, uppfyllt av blodets hetsiga oro, mot ålderdomens dröjande flegmatiska temperament. Så börjar striden, och svenskarna tvingas fly till sina skepp. När Folke övermannas av trötthet, hetta och törst hämtar han ny kraft genom att dricka sitt eget blod ur hjälmen.

Efter striden samtalar danskarna om det egendomliga i att Adils varit den förste i anfallet och den siste i flykten; ändock kunde ingen av danskarna fälla honom. Då tar den gamle Vermund till orda och förklarar att det finns fyra slags kämpar. De första är de som förenar tapperheten med måttfullhet, *fortitudo* med *temperantia*.⁴ De anfaller häftigt i striden men skäms för att förfölja flyende, de tänker hellre på att bevara stridslinjens täthet än att vinna egna troféer, de finner vapnens dagliga bruk vara ett säkrare vittnesbörd om deras dygd än de besegrades flykt. Det andra slaget är de kämpar som i ungdomlig hetta och ärelystnad besinningslöst hugger fienden såväl i bröstet som i ryggen, utan tanke på vad som är rätt eller brottsligt. Det tredje är de kämpar som hindras av sin skräck att anfalla och sin skamkänsla att fly, unga ädlingar som bara skenbart ökar härens styrka⁵ och som är alltför uppfyllda av giriga tankar om sina förestående arv för att vilja riskera livet. Det fjärde slutligen är de som också skenbart för krig,⁶ som kommer sist till striden och först till flykten genom sin skräck och slöhet. Den första sortens kämpar hade inte velat, den andra hade inte kunnat döda Adils, de sistnämnda hade inte haft en tanke därpå utan bara gått i vägen.

³ Inde Suetiam reversus Frowini necem non solum virtutum suarum *imaginibus* ascripsit, verum etiam *impensiore* verborum *iactantia* prosequi consuevit, *gloriam* facti vocis *petulantia* demolitus (93,14).

⁴ Esse enim primi generis bellatores, qui *fortitudinem* *modestia* *temperantes* ... (94,23).

⁵ hostem *umbra* potius quam armis feriant et in bellatorum grege solo corporum *spectaculo* censeantur (94,36).

⁶ Esse item et alios, qui *speciem*, non *rem* in bellum perfferant (95,1).

Detta är en regelrätt föreläsning i *ars militaris*, där Vermund liksom Vegetius och andra militärteoretiker betonar den betydelse som daglig träning, disciplin, besinning äger för en stats militära styrka.⁷ Det är också den flegmatiska åldringens klarsyn inför den sangviniska och koleriska ungdomens svagheter, kanske också på ett personligare plan Saxos eget hat mot de stormän som i hans samtids krig satte sin ärelystnad och girighet före de plikter mot dygden, rätten och fäderneslandet som han i sin historia försökte göra levande och heliga. Men här uttalar också Vermund det ord som skall visa vägen ur denna dunkla och dystra värld – *temperantia*.

Och ordet börjar sakta fyllas med ett innehåll. När Adils flytt till Sverige, försöker han avtvå nederlagets skam genom att ännu mer högljutt skryta om sin seger över Frovin. Dennes söner Kette och Vig svär nu emellertid att hämnas faderns död. Därför drar de till Adils hov och låtsas vara flyktingar från Slesvig. På Adils' många frågor svarar de med mångtydiga ord liksom Amlet i en liknande situation.

När Adils en dag som vanligt beger sig ensam ut i skogen för att öva sin vapenstyrka, smyger de sig efter, griper sina gömda vapen och träder nu öppet fram för att hämnas faderns död och framförallt Adils' skryt över detta död. Så följer en märklig scen. Adils varnar dem för att offra sina unga liv för en överdriven ärelystnad och erbjuder dem en ståtlig penningbot för fadern, här visar han sig plötsligt äga något av den *temperantia* som Vermund krävde av den ideale kämpan. Men Kette vidhåller sin önskan att strida ensam mot honom – det ansågs nämligen i forntiden som en skam när två stred mot en i ett envig – trots att Adils i uppflammande *fiducia* och av medlidande med ynglingarna erbjuder sig att kämpa mot båda samtidigt. När Kette nu ivrigt anfaller honom, nöjer sig Adils måttfullt med lätta slag på hans sköld⁸ och uppmanar honom efter en stund åter att ta hjälp av sin broder. Men nu lyckas Kette såra honom i huvudet, Adils irriteras av det strömmande blodet och börjar själv anfalla med tunga och täta slag. När Kette segnar ner på knä, tvingas brodern välja mellan broderskärleken och skammen. Han uthärdar inte att stå som overksam åskådare utan kastar sig in i striden, och nu kan bröderna fälla Adils.

Kung Vermund mottar dem med stora hedersbetygelser. Men egentligen visade deras seger att de tillhörde den andra sortens kämpar i hans föreläsning, drivna av en ärelystnad som gjorde dem blinda för rätt och orätt. Ännu saknar Danmark den första sortens krigsmän, som kunde ge landet dess sanna styrka och som Adils i sin sista kamp hade höjt sig till.

⁷ Vegetius' ständiga ord om denna dagliga övning (exempelvis I, c. 1, »quotidiano exercitio roborare») kan jämföras med beskrivningarna av Adils' dagliga vapenövningar: *quotidianam solitarii incessus consuetudinem praebuit*

(93,1); *Cumque regem acuendi roboris gratia quotidie solitariae digressionis officio utentem videret* (96,7).

⁸ *manum secum cupidius conserentem modesto pugnae genere excipere cupiens* (96,34).

Denna svaghet är också uppenbar för omvärlden. När Vermund av sin höga ålder blivit blind, kommer sändebud som kräver att han skall överlämna riket och kungamakten till sachsarkungen: åldern har ju förmörkat både hans sinne och ögon och gjort honom oförmögen att skydda landet med lagar och vapen. Vägrar han, må frågan avgöras genom envig mellan deras söner. Med åldringens vanmakt klagar Vermund över detta kränkande tal och erbjuder sig desperat att själv gå ut i kampen.

Då ber plötsligt den alltid tigande Uffe om rätt att tala. Han säger med betvingande *fiducia* att landet fortfarande äger en härskare och de tappreste ädlingar, att han själv vill kämpa inte bara mot sachsarkungens son utan även mot dennes främste kämpe. Sändebuden skrattar hånfullt, men plats och tid för duellen fastställes.

I det längsta betvivlar den blinde Vermund att den som besvarat sändebudens förolämpande fordringar med sådan *fiducia* verkligen var hans egen son, den tigande dumben. Varför har han så länge undagömt världen denna sköna stämma? Uffe svarar att han hittills vördat faderns försvar av landet men nu fann det hotat utifrån. Det omvärlden tolkat som glädjelös stumhet och slöhet har alltså varit den vördnad för fadern och den behärskning av tal och uppträdande som *temperantia* bjuder.

Så kommer dagen för kampen på en ö i floden Ejdern, med stora åskådarmassor på bägge stränderna. Vermund är ännu full av fruktan och beredd att kasta sig i vattnet för att följa sonen i döden. Uffes uppgift kan synas övermänsklig, man har inte kunnat finna någon annan brynja åt hans väldiga kropp än faderns som han måst lämna öppen på sköldsidan, i handen har han faderns gamla rostiga svärd som han inte ens vågat pröva. Men Uffe äger den förening av *fortitudo* och *temperantia* som Vermund i ett ögonblick av klarsyn skildrat som de stora kämparnas sanna väsen, varje steg och rörelse i denna kamp blir därför som en konstfull dans eller ett skådespel med djup mening. Framförallt kämpar Uffe lika mycket med ordets makt som med sitt rostiga svärd. Han lyckas skilja sina motståndare åt och manar kämpen att inte fegt hålla sig i sin herres rygg utan belöna dennes förtroende. Denne drivs då av sin skam att rycka fram och faller för Uffes första hugg. Nu manar Uffe ivrigt furstesonen att hämnas sin vapendragares död och tvingar honom närmare, tills han genomborras av Uffes svärd.

Vi ser Adils' kamp mot de två ynglingarna spelas upp på nytt. Men Uffe äger inte bara Adils' *fiducia* utan också en *temperantia* som ger alla hans ord och handlingar en hemlighetsfull kraft. Likt Hermtrude förstår han att spela på sina motståndares ärelystnad. Men själv äger han inte den ärelystnad som blivit allas undergång i denna bok, han har öppnat sin mun och gått till denna kamp endast för att värna landets frihet och avtvå den skam som kommit att vidlåda hans land efter Adils död.

Så erkänner både danskar och sachsare Uffe som sin konung. »På grund av

sitt sinnes måttfullhet fick han tillnamnet den milde».⁹ Han vann också den största ära genom sina bragder som tyvärr gått förlorade i forntidens hävder.

Efter denna storslagna scen låter Saxo liksom fingret löpa över sin kungalängd för att hinna fram till Frode, ämnad som huvudpersonen i femte boken. Men när han pliktskyldigast nämner fem kungars namn, låter han dem ändå i sina skuggliknande liv exemplifiera de olika teman han vävt samman i fjärde boken, självtilliten,¹ ärelystnaden,² tingens yttre sken i dess eviga motsättning till sanningen. Till slut berättar han hur Fridlev belägrar Dublin och då liksom Hading i första boken fäster brinnande svampar på svalornas vingar och antänder stadens tak. En bisarr och meningslös episod – men den befäster känslan av att de fyra första böckernas kretslopp är till ända, att historien nu skall börja på nytt.

⁹ ob animi *moderationem* Mansueti cognomine donatus (100,25).

¹ Jfr fjärde bokens sista sats: Quo facto hosti non solum conserendae manus *fiduciam* abstu-

lit, sed etiam carpendae fugae cupidinem incussit (103,9).

² Jfr berättelsen om Fridlev (102,16–).

KAPITEL 3

Temperantia

Bok V

Frodes fostran

När femte boken börjar har kung Fridlev dött. Danskarna samlas till ting och väljer enhälligt hans sjuårige son, Frode, till sin härskare. Man väljer samtidigt bröderna Vestmar och Koll jämte Isulf, Aage och åtta andra framstående män för att de måtte förestå riket och fostra honom, tills han nått sin rätta ålder och kraft.

Men detta val blir ödesdigert. Det hovfolk som omger den unge Frode visar nämligen hur *fiducia*, den tappra självvillit som var temat i fjärde boken, kan urarta till *temeritas* eller självsvåldet.¹ Kolls och Vestmars söner skymfar och plågar människorna, de kränker varje äktenskaplig bädd och varje jungfrus renhet, de gör Frode förhatlig för det lidande folket. Längst går Grep, som vågar vända sitt tygellösa och irrande begär mot Frodes egen syster Gunvor.² Den danska staten och kungamakten hotar att sjunka ner i kaos och anarki genom denna brist på *temperantia* bland stormännen.

Detta utspelas inte bara i dygdernas och sedernas värld utan även i språkets. Kolls hustru Gotvar är beryktad för att besegra alla i ordstrid med sina snärjande frågor och fräcka svar, med den tunga hon använder som en knivspets och en gadd för att stinga och såra människorna.³ Hon inkarnerar disputa-

¹ Filii Westmari Colonisque, cum et aetate iam puberes et animis acres essent, *fiducia in temeritatem versa* ... (104,26).

² *errabundae* Veneris portum in germanae regis amore petere ausus exstitit. Nec apte quidem; sicut *vagabundam* atque erroneam voluptatem verecundiae *frenis* coerceri oportuit, ita a populari prolem regiam concupisci *temerarium* fuit (105,7). *Frena*, »tyglarna«, är den klassiska bilden av förnuftets strävan att behärska begärens och affekterna; det irrande och planlösa i begärens rörelser hör till det typiskt platoniska bildspråket.

³ *Altercando* quippe efficax erat et in omni *disceptationum* genere copiosa. Pugnabat siquidem verbis, non modo *quaestionibus* freta, verum etiam *pervicacibus* armata responsis. Imbellem nemo feminam debellare poterat, a

lingua *spicula* mutuantem. Quosdam verbositatis *petulantia* refellebat, alios veluti quibusdam *cavillationum* nexibus implicatos fallaciarum laqueis strangulabat. Adeo vegetum mulieri ingenium fuit. Ceterum condere pacta aut rescindere praepotens erat, utriusque horum efficaciam oris *aculeo* gestans. Quippe discere foedera ac sociare callebat. Ita ad utrumlibet *anceps* linguae commercium fuit (104,12). Redan Stephanius påpekade att dessa »stryppande snaror« var hämtade från Martianus Capellas fjärde bok (107). Därmed understryker Saxo således dialektikens betydelse i dessa ordstrider. *Disceptatio* och *quaestio* är facktermer från läroböckerna om *altercatio* eller disputationskonsten, jfr Victorinus: Ergo quaecumque res posita in dictione ac *disceptatione* facit aliquam controversiam, necesse est habeat *quaestionem*,

tionskonsten, ett av femte bokens språkliga teman, men där den tjänar onda och smutsiga syften.⁴

Den sjuårige Frode i kretsen av sina tolv förmyndare: detta antyder att vi hunnit till de matematiska talens och aritmetikens bok. Förmodligen finns det också en astronomisk symbolik i denna suggestiva öppningsbild. Sju är planeternas tal, liksom tolv är talet för djurkretsens tecken. Det är dessa solen vandrar igenom, solen som är »ledaren, härskaren och regenten för de övriga ljusen, världens själ och dess tyglande kraft, så mäktig och stor att den upplyser och fyller allt med sitt ljus».⁵ Därför är solen också den eviga symbolen för fursten och hans makt.⁶ Men här synes inte Frode kunna utöva denna solens tempererande makt, det är i stället de omgivande planeterna Venus och Mars som fyller världen med sina ödesdigra influenser.⁷

I denna mörka värld går den unge Frode omkring i naiv omedvetenhet. Han övertalas till och med av sitt hovfolk att fria till hunnerkungens dotter, hunnerna som för de antika och medeltida historikerna framstod som världsordningens hot och mänsklighetens gissel. Det är Gotvar som övervinner hans tvekan med sina sofistiska argument. Han ber henne att framföra frieriet och ger henne till på köpet ett dyrbart smycke som lön, en konstfull halskedja med infogade kungabilder. Med en inre tråd kunde man än dra samman, än dra isär dessa kungabilder, en allegorisk bild av hur hovfolket Frode ovetande leker med hans och rikets öde.

Förmyndarna och Gotvar drar till hunnerhovet, de besegrar kungadotterns motstånd med falskt smicker och kärleksdrycker och kungens med våldsamma hotelser. Detta är verkligen det språk, varmed Venus och Mars utbreder sin makt i världen.

Den norske kungen Göter får nu höra talas om folkets hat mot Frode och samlar sina män för att föreslå ett anfall på Danmark. Då reser sig en okänd

id est constitutionem aut facti aut nominis aut generis aut actionis (Halm, 179). *Altercatio* övades enligt dessa regler i medeltidens skolor, ett särfall blev den senare så beryktade skolastiska disputationskonsten. Konstformens betydelse för medeltidens diktning belyses bl. a. av Hans Walther, *Das Streitgedicht in der lateinischen Literatur des Mittelalters*, München 1920.

⁴ Gotvar försyndar sig mot en av huvudreglerna i disputationskonsten, när hon förutom sofistiska argument också använder sig av fräcka svar och smädelser, jfr Cassiodorus: *Bonus altercator vitio iracundiae caret; nullus enim rationi magis obstat affectus, et fert extra causam plerumque et deformia convicia facere ac mereri cogit et in ipsos nonnumquam iudices incitat* (Halm, 503).

⁵ deinde subter mediam fere regionem sol optinet, dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, tanto magnitudine, ut cuncta sua luce lustret et compleat (Cicero, *Somnium Scipionis*, c. IV).

⁶ Jfr Johannesson, *I polstjärnans tecken*, kap. III, för en senare del av denna tradition.

⁷ Venus nämns inte mindre än sex gånger s. 105–107, naturligtvis i främsta hand som synonym för det erotiska begäret. Men Stephanus påpekar att orden om Greps »irrande begär» (not 2 ovan) har likheter med Firmicus Maternus språkbruk (108), vilket stöder tanken att Saxo även velat associera till himlakropparna och deras influenser.

man vid namn Erik och avråder från detta företag. Vid ett sådant anfall skulle säkert de splittrade danskarna åter enas. Det vore också alltför riskabelt för kungen att själv leda ett sådant krigståg: »Du har ju en mängd stormän omkring dig. Förbliv du i ro, du kan ju låta andra undersöka möjligheterna för ett krig. Låt dina krigare pröva vilken lycka du har. Slå du i ro vakt om din egen välfärd, sätt saken i rörelse men låt andra utstå farorna. Det är bättre att tjänaren går under än hans herre. Använd dig av dina män som smeden av tången. Med hjälp av detta verktyg skyddar han sin hand för brännskador och sina fingrar för elden.»⁸

Alla grips av häpnad inför denna klokhet, och Göter ger Erik tillnamnet *Disertus*, den värtalige. Det är uppenbart att Saxo velat skapa en motsats till Gotvars tygellösa och onda värtalighet med de ädelt formade sentenser och ordspråk som alltid ger Eriks språk dess tyngd och allvar.⁹ Det är likaså uppenbart att förmyndarna kring Frode representerar egoismen och självsvaldet hos en viss samhällsklass, stormännen, medan Erik drar en klar gräns mellan furstens och stormannens *officia* i samhället och med självpuffoffrande lojalitet ser sig som ett verktyg i sin herres hand.

Detta torde ha en klassisk förlaga, en berömd scen i Senecas *De beneficiis*. Där är det perserkungen Xerxes, som övermodigt samlat en väldig här för att tillintetgöra grekerna. De flesta av hans män smickrar honom och förutspår en lysande och bekväm seger. Men en grek, Demaratus, vågar kritisera företaget. Sedan kommer händelserna också att visa hur han var den kloke och trogne rådgivare, som Xerxes borde ha lyssnat till.¹ Detta var det stora exemplet i världshistorien hur en stormakt gick under genom sin brist på *temperantia*; vi anar att det är samma dygd som ger Eriks tal och hans väsen dess hemlighetsfulla kraft och värdighet.

Men Eriks halvbroder Roller vill nu bege sig till Danmark för att utröna förhållandena i Frodes vanstyrda rike. Först fördömer Erik detta som en dumdrigtig nyfikenhet och *temeritas*. När han till slut av broderlig lojalitet

⁸ Proceribus abunde stiparis; tua tibi quies maneat; per alios gerendi sane belli facultatem propemodum exploratam habere poteris. Liceat militi regiam praetentare fortunam; salutem tuam pacifice moderare, alieno negotium periculo moliturus. Satius est servum deperire quam herum. Quod fabro forceps, tuus tibi satelles agat: ille ferramenti remedio manus cauterium cavet atque a digitorum sibi incendio temperat (108,33). Se även Stephanius' stora analys av denna *oratio*, som framhäver både dess retoriska uppbyggnad och dess politiska innehåll (111 f.).

⁹ Quem Götarus, ut imprudentem hactenus habitum, responsionis suae contextum exquisi-

ta *sententiarum* gravitate compsisse miratus, Diserti donat agnomine (108,40). Jfr 110,31: Praeterea tam comis atque ornati eloquii erat, ut, quicquid disserere cuperet, continuo *proverbiorum* lepore poliret, samt 123,42: Qui cum ex crebris Erici colloquiis *clarissima sententiarum schemata*, quibus animo delectari ac refici possit...

¹ Seneca, *De beneficiis*, VI, 31,1–11. Guillaume de Conches anför just detta som exempel på *prudencia* i *Moralium dogma philosophorum* (9). Flera förebilder är dock tänkbara: Stephanius påpekar några slående likheter med Curtius' Alexanderhistoria.

lovar att följa med, vidtar han emellertid minutiösa förberedelser. Han väljer noga ut kämparna, han låter dem öva sig i vapenlekar, rodd, språng och kast men också vila och samla krafter, han skaffar mat och förråd för den långa resan. Detta är Vegetius' bild av den store fältherren,² ett förebud om Eriks kommande roll i spetsen för Frodes arméer, men också en ny bild av hans *temperantia*.

Med tre skepp närmar sig Erik och Roller Danmark, när de möter den fruktade vikingen Odd med hans sju skepp. Han står i Frodes tjänst och har tidigare krossat en norsk flotta. Han är hård mot köpmän men lika mild mot jordbrukare. En förbryllande detalj – men den antyder att denna kamp egentligen är ett möte mellan Saturnus, den dystre jordbruksguden, och Mercurius, gudarnas ständige sändebud och listens och värtalighetens inkarnation.³ Ty Erik har många drag gemensamma med Höder och Amlet i tredje boken. Nu använder han också en list som varit dem värdig: han låter två av sina män »fly» till danskarnas flotta och råda Odd att fylla sina skepp med sten att bombardera norrmännen med. Själv ror Erik omärkligt till Odds fartyg och borrar hål i sidorna. När striden börjar i gryningen fylls Odds stentyngda skepp alltmer med vatten, hans män måste ösa och samtidigt försvara sig mot Eriks överraskande anfall. »Så förde vågorna krig för Erik, inte vapnen. Havet kämpade för honom, sedan han själv givit det kraft och möjlighet att skada.»⁴ Detta är alltså inte bara en strid mellan två temperament, fostrade av skilda himlakroppars influenser, utan också mellan två element, jorden och vattnet. Erik segrar genom sitt överlägsna intellekt och sin insikt att allt i skapelsen har sin bestämda *modus*, sin inneboende begränsning. Den som förleds att överstiga denna gräns, som Odd med sina stentyngda skepp, är dömd till undergång – han drabbas oundvikligen själv av det onda han velat rikta mot andra. Denna tanke kommer att ge de följande händelserna en egen, skrämmande logik.

Erik låter ingen av danskarna överleva och beger sig nu till Frodes egen

² Horum interea remiges aut curam egere corporis aut iactis se molibus exercebant. Alii saltu, quidam cursu concitavere corpus; hi vires valida saxorum iaculatione tentabant, illi sagittae usum tenso experiebantur arcu. Ita roboris firmitatem vario agitationis genere prosequiebantur. Fuere etiam qui somnum quietemque potione captarent (109,37). Jfr Vegetius, De re militari, lib. I, c. IX (Ad gradum militarem, et cursum et saltum exercendos tirones), c. XV (Sagittis tirones exercendos diligenter), c. XVI (Ad iactandos lapides exercendos tirones), lib. III, c. III (Quanta cura providenda sint atque servanda pabula et frumenta).

³ Hic ut negotiatoribus atrox, ita clemens agres-

tibus exstitit, non eadem merces qua stivam aestimatione commensus, rustici operis munditias sordidi quaestus laboribus anteponens (109,13). Jfr Mythographus III: Fulgentius Mercurium negotiis praesse dicit; ideo Mercurium dictum quasi merces curantem, quod negotiatores, quibus praest, mercibus semper invigilent (Scriptores rerum mythicarum Latini tres, ed. G. H. Bode 1834, 214). Om Saturnus som åkerbruksgud se nedan s. 174.

⁴ Erico bellum undae, non arma gessere. Pugnat pro eo mare, cui ipse nocendi vires aditumque praebuerat (111,37). Jfr 111,24: aquas in hostium perniciem evocandas earumque sibi conciliandum putavit auxilium.

borg på Själland. Grep var ju den mest tygellöse av stormännen kring Frode, Grep som försökte förföra kungens syster och som nu blivit hans drottning Hanundes älskare – kanske en anspelning på den lönnliga älskog mellan Mars och Venus som enligt myten uppenbarades av solen och bestraffades av Vulcanus.⁵ När Grep hör talas om främlingens ankomst och hans rykte för vältalighet, skyndar han ner till stranden för att besegra honom i ordstrid.

Sin vana trogen överöser Grep sin motståndare med smädelser och hotelser, det språk som Gotvar brukade segra genom. Men Erik svarar med kyligt avmätta sentenser att han endast älskar dygden och visheten och att han föraktar det dåraktiga sinne, som inte kan upptäcka måttan i livet.⁶ Han uttrycker också sin visshet att det onda genom en gudomlig rättvisa alltid faller tillbaka på gärningsmannen själv.⁷ Och detta besannas: Eriks undvikande och gäckande svar driver Grep att i raseri omtala och erkänna sina egna brott, att han förfört Frodes hustru och förrått sin herre.

Rasande över sitt nederlag i denna ordstrid störtar Grep till kungaborgen och vill kalla kämparna till vapen för att vinna hämnd. Men han hindras av Frode, som med kloka sentenser manar honom till besinning och *temperantia*; redan här antyds således en andlig frändskap mellan Erik och Frode. Då tillgriper Grep den magiska konsten, han återvänder till stranden med en skara trollkarlar, som svänger ett hemskt grinande hästhuvud i Eriks väg. Med sin övermänskliga *temperantia* lyckas Erik tygla skräcken hos sig och sina män och uttalar den besvärjelse varmed han synes betvinga alla faror och försåt: »Må det onda drabba dem som gör ont!»⁸ Stången med hästhuvudet välter och dödar bäraren.

Så träder Erik in i Frodes hall med dess hatfulla, tygellösa atmosfär. Kungens träl har lagt ett skinn vid tröskeln och rycker bort det, så att Erik skulle ha fallit omkull om han inte kunnat stödja sig på halvbrodern Roller. Frode låter detta ske trots systemen Gunvors protester. Frodes kämpar skränar mot främlingen, men Erik svarar att detta är vargars fasansfulla ylanden – här liksom i ordstriden med Grep får vargen symbolisera Mars' dystra släkte.⁹ Frode ingriper nu och hindrar oväsentet »med orden att människobröst inte bör bära de vilda djurens läten».¹ Detta antyder än en gång hur Frode vacklar mellan de två makter som strider om hans själ.

Liksom Grep utmanar nu Frode främlingen på ordstrid. Men förvirrad

⁵ Script. rer. myth., 85. Även i denna skamliga kärlekshistoria har Stephanius återfunnit en språklig parallell till Firmicus Maternus (110) – den är således en följd av Venus' influenser.

⁶ In rebus mens stulta *modum* deprendere nescit,

turpis et affectus *immoderata* sui (113,1).

⁷ Ad prolatorem *iusto* conamine *divi*

fusa parum docte verba referre solent (113,15).

⁸ Male maleficis cedat (114,29).

⁹ Constat hoc animal etiam esse in tutela Martis (Script. rer. Myth., 233).

¹ docens non debere pectoribus *humanis* ferinos inesse sonos (115,8).

måste han erkänna sig besegrad av Eriks gäckande och virtuosa gåtor.² Så provocerar Erik den ene efter den andra av Frodes förmyndare och hovmän och låter dem med kylig överlägsenhet bereda sin egen död och skam. Frode bevittnar detta med stigande oro och vrede, tills han förlorar sin behärskning och kastar sin dolk mot Erik. Denne svarar att man bör räcka sina vänner gåvorna, inte kasta dem och ber att också få slidan.

Nu inser dock Erik att den stigande spänningen mellan honom och Frode nått bristningsgränsen. Därför låtsas han fly till havs men borrar först osynliga hål i Frodes skepp. När Frode tar upp jakten, fylls hans skepp med vatten och han är nära att drunkna i sin tunga rustning: än en gång har Erik tvingat elementen att kämpa på hans sida. Erik och Roller skyndar till utan tanke på faran, och när Frode tredje gången kommer till ytan griper Erik hans yvigt lockiga hår och räddar honom.

Denna stund när Frode långsamt återvänder till livet är kulmen på alla de förödmjukelser och nederlag som Erik vållat honom. Därför ber också Frode: »Vid detta ljus som jag ser mot min vilja, vid denna himmel som jag skådar med föga glädje ber jag och besvärjer er: låt mig få lämna livet. Till intet gagn räddade ni den som ville dö. Det förnekades mig att dö i vattnet, därför vill jag åtminstone dö för svärdet . . .»⁸ Allt har berövats honom av en plebej, riket, hans skatter, hans syster Gunvor men framförallt den ära utan vilken ingen furste kan leva. Därför önskar han sig nu döden som en befrielse från all sorg och vanära.

Men Erik svarar: »Må gudarna vända dig bort från detta dåraktiga sinne, må de förbjuda, säger jag, att du söker ända ett lysande liv genom en vanärande handling . . .»⁹ Ödet har bara satt Frode på prov för att stärka hans dygd, »ty ingen kan i framgången handla med måtta som inte lärt sig bära motgången».¹ Han som borde vara tapperhetens stödjepeleare, skall han nu visa en kvinnlig flyktighet eller dåraktigt rikta våldet mot sig själv? Har han inte heller lärt sig skilja den trogne tjänaren från bedragaren? Ingenting har tagits från honom, han äger makten att befalla och döma över deras huvuden: »Vi är beredda att lyda . . .»²

Detta blir deras sista ordstrid, där det gåtfulla och paradoxala i Eriks handlingar får sin förklaring, där den mardrömsliknande stämning som sänkt sig över Frodehovet efter hans ankomst förbyts i ljus och harmoni. Allt har syftat till att förrinta det onda och lastbara självsvåld, *temeritas*, varmed Frodes

² Haereo *altercationis* anceps, cum intellectum meum obscura admodum ambage fefelleris (116,4).

⁸ Per hanc lucem, quam invitus excipio, per caelum, quod parum libenter haurio suspicioque, obsecro vos obstestorque, ne mihi ulterio-rem eius usum praestare animum inducatis. Frustra volentem perire servastis. Aquis mihi

interire negatum est, ferri saltem officio moriar (120,4).

⁹ Dii a te, quaeso, avertant stolidam mentem; avertant, inquam, ne clarissimae vitae finem flagitio quaeras (120,37).

¹ Nemo *modeste* se in prosperis agit, qui adversa tolerare non didicit (121,2).

² proni ad parendum sumus (121,41).

förmyndare syntes dra furstemakten och samhället mot kaos och undergång. Och där har Erik handlat med en förfärande hårdhet, som när han i dragkampen med Vestmar plötsligt sätter fram foten och knäcker den gamles hals och ryggrad. Men allt har också syftat till att stärka den *temperantia* som fanns slumrande i Frodes eget obeprovade väsen, den *temperantia* i vars tecken han skall skapa sitt kommande imperium. Ty liksom Amler, som visar samma skenbara grymhet och skoningslösa list i sin hämnd, är Erik egentligen ett redskap i den högre världsordningens tjänst, som tvingar det lastbara i människornas sinnen att uppenbaras för världen och döma dem själva.

Så återvänder man till hovet, där Frode låter bestraffa de återstående av sina forna förmyndare och i stället tar Erik och Roller i sin tjänst. Eriks första uppdrag i Frodes tjänst blir att framföra hans frieri till den norske kungen Göters dotter. Hela denna friarfärd är en konstfull parallell till förmyndarnas resa till hunnerhovet. Samtidigt understryker den Eriks trohet mot Frode, när Göter frestar honom till avfall genom att erbjuda honom dottern och delar av sitt rike. Men Erik är åter den skoningslöse hämnaren, som själv alltid skaffar sig rätten på sin sida³ och driver kungen till ett allt mer dumdrigt och desperat handlande. Denna romaneska historia om fingerade flyktförsök, falska dörrar och nattliga mordförsök slutar med att Erik plundrar Göters borg och flyr till havs. Trots varningar tar Göter upp jakten med alltför få skepp. Men norrmännen råkar i en storm och tvingas gå i land på en öde ö, där de hellre än att svälta ihjäl börjar strida med varandra för att dö för vapen – en emblematiske bild av hur *temeritas* slutligen alltid drabbar sin egen bärare med det tygellösa våldets allt förhärjande kraft.

Frodes imperium

Så börjar de krigståg, som gradvis skall skapa Frodes väldiga imperium. Och ständigt är Erik »tången i smedens hand» för att använda hans egen bild i talet vid det norska tinget, den tappra hirdmannen som riskerar sitt liv i spetsen för sin herres arméer och flottor. Samtidigt visar han hur ett sådant välde endast kan byggas på den *temperantia* som uppbär hela skapelsen.

Detta besannas när hunnernas och ryssarnas kungar samlar sina oerhörda styrkor för att krossa det framväxande danska väldet. Erik, likt Mercurius den evige spanaren och legaten, beger sig modigt ut för att utforska deras styrka och finner att den ryske kungen Olimar samlat en flotta, där sex gånger sex furstar var och en hade femtusen skepp med tre hundra man vid årorna; varje tusental bestod av fyra flyglar, men varje tusental borde förstås som tolvhund-

³ Se t. ex. 122,34: Deinde fugam eos paulisper fingere oportere, si primum a Götaro lacessiti forent, *iustioem belli titulum* habituros. *Manum siquidem capitis periculo obici omni iure*

permissum esse. Även i de tidigare uppgörelserna med sina motståndare vid Frodes hov använder sig Erik hänsynslöst av juridiska maktmedel, se t. ex. 115,16 och 116,27.

ra, varför varje flygel räknade trehundra skepp – ett räkneexempel som understryker att detta är aritmetikens bok. Frode tvekar inför denna övermakt, men Erik eggjar honom med ständiga ordspråk att samla sin egen flotta och metodiskt göra små framstötter. När man slutligen når fram till Olimars enorma flotta, visar det sig att den genom sin storlek är långsam och orörlig. De fåtaliga danskarna segrar och seglar hem genom ett hav fullt av ruttnande lik.

På sina spaningar hade Erik mött hunnerkungens armé en morgon, men när solen sjönk hade han ännu inte hunnit se de sista avdelningarna. Frode frågar om dess storlek, Erik svarar att han sett femton banér med vardera hundra fanor, där var och en räknade tjugo härtecken och hövdingar: »Vid Gud, ingen kunde räkna denna massa, denna massa som varken jorden eller vattnet rymmer. Överallt lyste eldar, hela skogen brann, flammorna angav en här utan tal. Jorden gav vika för hästarnas hovar, de gnisslande vagnarna gav våldsamma ljud; hjulen jämrade sig, kuskarna överröstade vindarna, så att man kunde tro att vagnarna var själva åskan. Marken kunde knappt uthärda att bära tyngden av denna hop soldater, stormande fram utan ordning, luften syntes råma och jorden röras ...»⁴ Själva elementen synes klaga och komma i strid med varandra inför denna jättearmé, själva talen synes maktlösa inför dessa oformliga massor. När Frode frågar vad man kan sätta mot en sådan styrka, svarar Erik att den kommer att förgöra sig själv. Så sker även: när hunnerna tågar fram genom ödemarkerna, finner de inga livsmedel, de börjar äta sina hästar, sedan sina åsnor och hundar, de döende försmår till slut inte ens den smutsigaste föda, hären skingras och upplöses. Ryssarna och hunnerna har satt sig över den *temperantia* som föreskrivit allt inom skapelsen dess bestämda mått och gränser, därför har de också dömt sig själva till undergång.

Bortom ryssarna och hunnerna skymtar på nytt Xerxes och perserna. Den scen i Senecas *De beneficiis*, som förmodligen varit förebilden till Eriks tal inför det norska tinget, berättade ju om Xerxes' plan att överfalla Grekland. Han möts då av idel smicker: »Själva naturen var inte stor nog att rymma honom, haven för trånga för hans flottor, lägren för hans soldater, fälten för små för hans ryttares rörelser, himlen för trång för att alla hans spjut skulle kunna kastas ...»⁵ Men Demaratus varnar honom för att denna väldiga armé

⁴ Hercule deprendi *nulli numerabile vulgus, vulgus, cuius erat terra nec unda capax. Colluxere ignes crebri, silva omnis obarsit, index innumeræ flamma cohortis erat. Calcibus obrita tellus subsedit equinis, edebant rapidos stridula plaustra sonos; ingemuere rotæ, ventos auriga premebat, ut tonitrum currus assimilasse putes. Vix armorum coetus sine lege ruentes*

ponderis impatiens pressa ferebat humus. Obmugire aer visus mihi, terra moveri ... (131,3).

⁵ *alius vix illi rerum naturam sufficere, angusta esse classibus maria, militi castra, explicandis equestribus copiis campestria, vix patere caelum satis ad emittenda omni manu tela* (Seneca, *De beneficiis*, VI, 31,3).

bara äger en ordnad och måttlös tyngd, ingen verklig styrka,⁶ den kommer ju också att hejdas av de trehundra spartanerna vid Thermopyle och slutligen gå under av sin egen storlek.

Trettio kungar svär Frode lydnad och trohet, så ytterligare tjuugo, så ännu ethundrasjuttio i en oupphörligt svällande aritmetisk serie; tappra hirdmän drar ut för erövra nya provinser tills hans välde sträcker sig från ryssarnas och finnarnas land i öster till engelsmännens och irländarnas i väster. Vad är det som ytterst förklarar och legitimerar detta världsvälde? »Freden» – ty Frode företar alla dessa krigståg enbart för att utbreda denna fred.⁷

Efter varje ny erövring utfärdar nämligen Frode nya lagar. De flesta av dessa lagar har ett bestämt syfte: att fixera en fast ordning mellan samhällets olika klasser. Det är lagar om hur krigsbytet skall fördelas mellan olika klasser av krigsmän, hur de skall begravas var och en efter sin rang, hur de genom mod eller feghet kan stiga uppåt eller nedåt i samhällshierarkin. En annan grupp av lagar slår vakt om äganderätten och bestraffar alla former av stöld med yttersta stränghet. Det är uppenbart att Saxo försökt utforma det traditionella motivet om »Frodefreden» som en apologi för det hierarkiska och juridiskt fixerade ståndssamhället, ett samhälle vars heliga grundvalar han låter forntidens största lagstiftare lägga.

Men det är också Saxos tanke att denna ordning och detta samhälle måste vila på *temperantia*, den dygd som tyglar begären och affekterna i människornas sinnen. Och Frode, som själv fostrats till denna dygd, blir nu sina underlydande folks lärare. Efter sin första seger över slaverna låter han utropa att alla som ägnat sig åt tjuvenskap och magi nu skall hedras. Folk strömmar till i lystet begär efter denna belöning – och hängs omedelbart av kungens skarp-rättare i höga galgar. En annan gång statuerar Frode att man skall hänga en varg vid sidan av alla avrättade tjuvar som en bild av den djuriska ondskan i dessa människosinnen. Mest berömda blir dock de tre guldringar han låter hänga upp inför allas ögon på olika platser i sitt rike. De skall väcka människornas begär, men fruktan för kungens vrede och straffet skall också lära dem att tygla och underkuva denna girighet.⁸

Redan före Saxo fanns det bland Nordens historiker och diktare en myt om kung Frode. Han skulle ha härskat över ett väldigt imperium vid Augustus' tid, han skulle som denne ha upprätthållit en »gyllene fred» i sitt rike.⁹ Saxo

⁶ *multitudinem indigestam et gravem metuendam esse ducenti; non enim vires habere, sed pondus; immodica numquam regi posse, nec diu durare, quidquid regi non potest* (VI, 31,4).

⁷ *Victor Frotho pacem per omnes gentes reficere cupiens* (137,12); *cuius unicum in propaganda pace studium versabatur* (139,14). Jämför hur Erik hälsar Frode som *florentissimae pacis auctorem* (126,31).

⁸ *Cuius irritamentum quamquam improbas lacerasset mentes ac sinistra sollicitaret ingenia, superabat tamen indubitatus periculi metus* (141,29).

⁹ Se t.ex. Herrmann II, 317 ff., och Inge Skovgaard-Petersen, *Gesta Danorum's genremæssige placering* (i *Saxostudier* 1975), 23 f.

har tolkat denna myt utifrån sin tankevärld och med genial fantasikraft förbundet denne Frode med en helt annan sagogestalt, Eirikr malspaki. Denne Erik har han förvandlat till en ny Amlet med dennes list och vältalighet men också till en inkarnation av den *temperantia*, som Amlet visade sig sakna. Det är med Eriks hjälp och genom denna *temperantia*, som Frode sedan kan skapa och härska över sitt väldiga imperium. Femte boken blir en politisk myt om kungamakts beroende av stormännen – nota bene de som äger Eriks kynne – och den makt och harmoni som kan uppstå genom detta förbund.

Men femte boken öppnar sig plötsligt mot en större rymd: »Detta var just vid den tid, när världens frälsare kom till jorden och iklädde sig dödlig gestalt för att tjäna de dödliga, då när krigens lågor var släckta och jorden njöt den ljuvligaste fred och ro. Man tror att denna vittomfamnande fred, som överallt var densamma och inte bröts i någon av världens delar, inte så mycket tjänade en jordisk furstemakts syften som Guds födelse – att detta var ett himmelskt verk för att tiden genom denna oerhörda välgärning måtte vittna om närvaron av den som skapat alla tider».¹ På sitt sätt ingår dessa ord i den polemik mot den samtida kejsarmakten, som löper som en röd tråd genom *Gesta Danorum*. Gång på gång hade dess apologeter hävdad att den *pax aurea* som fyllde Augustus' imperium vid tiden för Jesu liv på jorden var ett tecken att Gud utvalt de romerska kejsarna att för all framtid ena världens folk i en sådan fred. Nu förbigår Saxo Augustus och det romerska imperiet med talande tystnad,² nu visar han i stället triumferande hur Gud utväljer en dansk furste vid samma tid för att skapa ett lika lysande världsvälde. Men orden riktar sig också mot furstemakten i alla tider och länder. Furstarna äger att styra sina riken med hjälp av de hirdmän, som skall vara både deras stränga lärare och trogna verktyg. Men själva är och förblir furstarna blott verktyg i en högre makts hand, den enda som kan skänka världen sann ro och fred.

En gång på Frodes ålderdom manar en trollkvinna sin son att stjäla en av hans guldringar. Det är ett syndafall som i slutet på första boken, där åter en kvinna med sin falska tunga manar till uppror mot den lagliga makten och samhällets moraliska ordning.³ Frode vill bestraffa detta brott och finner

¹ Per idem tempus publicae salutis auctor mundum petendo servandorum mortalium gratia mortalitatis habitum amplecti sustinuit, cum iam terrae, sopitis bellorum incendiis, serenissimo tranquillitatis otio fruerentur. Creditum est tam profusae pacis amplitudinem, ubique aequalem nec ullis orbis partibus interruptam, non adeo terreno principatui quam divino ortui famulatam fuisse, caelitusque gestum, ut inusitatum temporis beneficium praesentem temporum testaretur auctorem (141,38).

² Förmodligen har Paulus Orosius varit den

främsta förebilden till detta parti, som redan Stephanius påpekade (prolegomena, 129). Där argumenteras det energiskt för att Jesus och inte kejsarna är skapare av denna fred: pacem istam totius mundi et tranquillissimam serenitatem, non magnitudine Caesaris, sed potestate filii Dei qui in diebus Caesaris apparuit, exstitisse . . . (Orosius, Historiarum libri septem, PL 31,813).

³ Qua voce solutum metu filium hortamento obsequi coegit (142,10).

kvinnan på en strand, där hon och hennes söner betar i skepnad av en ko och dess kalvar. Frode stiger ner från den vagn, vari han nu måste färdas, men genomborras då av kons horn. Hans män dödar djuren och finner att de är mänskliga kroppar med djurhuvuden. I tre års tid för stormännen sedan Frodes balsamerade kropp runt landet i en vagn, för att folket måtte tro att han ännu lever och böja sig under hans auktoritet.

Det finns en ständig djursymbolik i femte boken. Man kan sammanställa en hel antologi av ordspråk, lagda i Eriks och Frodes mun, med bilder från djurvärlden. Å andra sidan kan Eriks och den mogne Frodes liv ses som en oavbruten kamp mot det »djuriska» inom människan, antingen Erik öppnar världens ögon för det vargliknande i Greps väsen eller Frode låter hänga en varg bredvid varje tjuv i galgen (137,31). Kanske har Saxo med denna suggestiva slutscen velat visa hur Frode offrar sitt liv i kampen mot dessa onda makter.

Samtidigt kan den äga en astronomisk symbolik. Den unge Frode saknade solens kraft, det var Venus, Mars och Saturnus som härskade vid hans hov. Mot denna konstellation träder en annan, när Mercurius i Eriks gestalt tränger in och börjar sin kamp och tävlan med solen.⁴ Och det är nu Frodes imperium börjar växa från länderna i öster till de yttersta i väster som en bild av solens majestätiska bana över himlavalvet. Det vi slutligen bevitnar är aftonen och solens nedgång.

Bok VI

Fridlev

Sjätte boken börjar med en egendomlig historia. Frode är död, danskarna samlas för att välja en ny kung. Man tror att hans son Fridlev dött i Ryssland och beslutar därför att ge makten och värdigheten åt den som författar en lovsång att sättas på Frodes grav. En bonde vid namn Hjarne lyckas sammanfoga fyra ynkliga versrader och får så kungatiteln.

Men Fridlev är inte död, han återvänder snart till Danmark. Det uppstår en svår oro och splittring i landet, när somliga tar Fridlevs och andra Hjarnes parti. De som äger »ett högre förstånd» inser dock, att denne bonde kommit till makten av en ren slump och utan bördens rätt.⁵ Men Hjarne kämpar envist för att försvara sin nyvunna värdighet. Efter upprepade nederlag griper han efter alltmer desperata medel. Han smutsar nämligen sitt ansikte, förklarar sig

⁴ Jfr beskrivningen hos Mythographus III av planeten Mercurius: *stella eius cum sole quodammodo luctatur et quasi concertat, illum superare volens; semper enim cum sole graditur, numquam ab eo amplius XXXX duobus passibus distans ...* (Script. rer. myth., 217).

⁵ *Plerique enim, quibus altior sensus exstabat, rusticae conditionis hominem, quique ad insperatum rerum culmen praeter generis ius solo fortunae beneficio pervenisset, regno submovendum censebant, ne verum honoris heredem adulterinus possessor elideret* (146,20).

till saltsjudare och beger sig till Fridlevs hov. Där nöjer han sig med de smutsigaste sysslor, intar den mest föraktade platsen vid bordet och vägrar att bada, för att inte såren från de tidigare kamperna skall förråda vem han är. Men Fridlev fattar misstankar och tvingar honom till badet. Så känner han igen sin fiende, utmanar honom på envig och fäller honom.

Denna historia pekar mot det stora temat i sjätte boken, den hierarki av klasser och *officia* inom samhället som återspeglar skapelsens allt omfattande ordning. Hjarne strävar dåraktigt efter en ära som är förbehållen de högsta klasserna, därför måste han gå under. Han avslöjar själv det låga och plebejiska i sitt väsen, när han frivilligt sänker sig i smutsen och vanäran som saltsjudare och när han försöker döda Fridlev i lömskt försåt i stället för i öppen kamp.

Samtidigt har sjätte boken sitt språkliga tema. Den rör sig inom de genrer som retoriken kallade *genus demonstrativum*, lovtalet och panegyriken liksom sedesatiren och strafftalet, den visar hur språket kan uppenbara dygden och låta den stråla i ärans eviga glans men också avslöja och bestraffa det onda och lastbara i verkligheten.⁶

Men på vägen från Ryssland till Danmark kämpar Fridlev också mot tolv vilda bröder i Norge. De bor på en ö mitt i en brusande älv, de fäller ner en vindbrygga och beger sig ut på plundringståg i trakten för att till sist fly till sin ointagliga fästning. Men Fridlev kan genom list och tapperhet ta sig över älven och klättra upp för öns branter till borgen. Där fäller han ner bryggan för sina anstormande män. De dödar alla bröder utom en, Björn, som Fridlev skonar för hans tapperhet och upptar i sin hird.

Det är ett stycke storartad naturpoesi, när Saxo beskriver hur vattnet kastar sig från bergstopparna ner genom klyftorna till de djupa dalarna, hur dånet mångdubblas mellan bergväggarna och det vita skummet lyser över det virvlande vattnet som slutligen i ett lugnare lopp omsluter brödernas branta klippö.⁷ Varför denna ordmålning i den eljest så lakoniska texten?

Det är först och främst en bild av de två lägsta elementen, jorden och vattnet, i inbördes kamp. Möjligen är detta också en anspelning på en suggestiv passage i *Timaios*. Där heter det att själen vid sin förening med materien liksom omslingras av en flytande kropp, av en våldsamt ström som försätter

⁶ Redan första satsen i sjätte boken anslår ärans, ryktets och den panegyriska poesins tema: Defuncto Frothone, Dani Fridlevum, qui apud Rusciam educabatur, falso extinctum rati, cum iam regnum heredis inopia claudicare nec in regia gente continuari posse videretur, hunc sceptro dignissimum arbitrati sunt, qui *illustrandi* Frothonis gratia recenti eius tumulo plenum *laudis carmen* affigeret *famamque* extincti regis *specioso* posteris *titulo* commendarer (143,1).

⁷ Cuius aquae lapsus tam incito ac *praecipiti*

volumine defertur, ut animalia nandi vigore defecta plerumque pessundare soleat. Ex summis enim montium cacuminibus manans, dum per clivorum *praeupta* saxis exceptus eliditur, in profunda vallium multiplicato aquarum strepitu cadit; verum continuo saxorum obstaculo reperlus celeritatem impetus eadem semper aequabilitate conservat. Itaque toto alvei tractu undis uniformiter *turbidatis*, spumeus ubique candor exuberat (144,12). Jfr 143,33: intra insulam *rapidissimo* ambitam fluvio ...

hela varelsen i planlös och orolig rörelse. Det är elementen som via sinnena skapar dessa virvlar och stormar i själen, och främst stiger de ur den virvlande avgrund som skapas av kroppens näring.⁸ Men – och detta utvecklas främst av kommentatorerna – detta är ungdomen när kroppen ännu är blodfull och stadd i tillväxt, med tiden flyter denna ström i ett lugnare lopp och själen kan lättare skilja lasten från det goda och hedern och fly det förra för att eftersträva det senare.⁹ Om nu lärdom, heder och måttfullhet kommer till dess hjälp, kan den befria sig från all oro och sorg. Om den försummar detta, kommer livets väg i ett haltande och krälände lopp att leda till underjorden.¹

Detta kan synas långsökt, men i sjätte bokens första sats finner vi ordet *claudicare*, »halta» eller »stå på svaga fötter» som upprepas ytterligare två gånger i boken och som synes anspela just på denna platonska bild av livsvägen som leder neråt mot fördömsen.² Möjligen kan vi säga att dessa unga rövare, vilda och ärelystna som i förlitan på flodens skydd hänger sig åt sina dryckeslag, är en bild av det unga sinnet som ännu omges av materiens och sinnenas vilda ström. När Fridlev tar sig över floden och dödar bröderna men skonar Björn för hans ungdom och tapperhet, blir han liksom Starkodder senare den hjälpare som visar det unga sinnet den rätta vägen.

Samtidigt bör man överväga en annan tolkning, som inte utesluter den förra. Hos Martianus Capella skådar Mercurius från Olympen ut över skapelsen och ser då en rad floder, där vattnet än störtar fram med våldsamt kraft och än i lugnare lopp, skimrande i olika färger.³ Detta är de sju planeterna med sina banor och influenser, som omsluter och härskar över de dödligas liv. För

⁸ Itaque adparat materia circuitus immortalis animae circumligabant inrigo fluidoque corpori. Circuitus porro ut torrenti rapido defluoque obligati neque tenebant neque tenebantur, sed ita ut ferebantur et inuicem ferebant, ut totum quidem animal moueretur, praecipiti tamen et inordinata iactatione, quippe cum sex sine ratione raptaretur motibus, ultro citro, dextrorsum sinistrorsum, et item sursum deorsumque pergens atque oberrans. Inmenso quippe inrigante et inmoderate effluente gurgite, ex quo cibus et alimenta comparabantur, multo maior extrinsecus turba conflictatioque uexabat . . . cum naturali deriuatione iugiter et sine intermissione effluente circuitus animae quasi quibusdam turbinibus simul quatiunt (Timaios 43 A–D).

⁹ Se t. ex. Guillaume de Conches, Glosae super Platonem (ed. É. Jeuneau, Paris 1965), 226–231.

¹ Ac si ad hunc statum accedat auxiliatrix eruditionis honestae moderationisque diligentia, immunis omni perturbatione atque aegritudine ducet aeuum. si neglecte, claudum iter uitae

serpens cum familiari demum stultitia reuocabitur ad inferna (Timaios 44 C).

² cum iam regnum heredis inopia claudicare . . . videretur (142,2). Jfr 147,18 och 148,23. Jfr också Chalcidius: Ergo indocilis et corpori tantum diligentiam impertiens claudam habebit uitam procul dubio. Claudam quoque etiam illius animam fore, cuius rectae quidem sint opiniones, sed (qui) nequaquam sacris intelligibilium arcanorum sit initiatus (250). Jfr dock Stephanus' hänvisning till Ciceros och Justinus' bruk av denna metafor (130).

³ amnes quosdam caelitus defluentes, quos transeundos esse perhibebat, ut ad deum ipsum, quem reperire cura est, peruenirent. uerum eosdem amnes diversicolor fluentorum discrepantium unda raptabat; quippe primus diffusioris ac prolixi ambitus gurgis liuentis aquae uolumine nebuloso atque algidis admodium pigrisque cursibus haesitabat. interius alius lactis instar candidaeque lucis mitis omnia quietusque motu undas voluebat argenteas. tertius uero nimio rubroque igne fragilantes festinataque rapiditate praecipites fragososque

en sådan tolkning talar brödernas vindbrygga som vrider sig kring sin »tapp».⁴ Ordet *cardo* som här uppträder för första gången är ju också termen för den norra himmelspolen. Brödernas antal för också tanken till zodiakens tolv tecken. Därtill kommer den syn som Björn ensam får under brödernas dryckeslag och som väcker hans oro och försiktighet: han ser liksom ett odjur stiga upp ur vågorna för att förtära allt med de dystra lågorna från sin mun.⁵ Vi anar att han egentligen ser den röda planeten Mars, krigets och blodets förebud, liksom bröderna själva synes födda i detta tecken.

Denna astronomiska symbolik synes genomsyra också de senare äventyr, som Fridlev upplever i Norge. Han sänder sina legater för att fria till den norske kungen Amunds dotter. Vid resan över havet drunknar ett av dessa sändebud: »Då hände ett sällsamt under. Ty när de svallande vågorna slog samman över honom, vällde det upp blod ur djupet och färgade hela havets ansikte med en främmande röd glans, så att havet som nyss varit skummande vitt av stormvindarna nu tycktes svälla av purpurfärgade svallvågor och ikläda sig en färg som stred mot dess natur.»⁶ Blodet och purpurn är Mars' symboler,⁷ som här synes övervinna det havsskum varur Venus föddes. Den norska kungadottern tolkar också tecknet rätt: det vore ödesdigert att motsätta sig Fridlev och detta hot om ett blodbad. Det är också möjligt att många av gestalterna i dessa rapsodiska händelser egentligen anspelar på olika stjärnbilder: bortom Björn med sin fruktade hund och märkliga häst anar vi Stora Björnen med Hunden och Pegasus, bortom den An som övervinner honom med sin båge Bågskyttens formation, bortom den drake som Fridlev likt Frode i andra boken nedlägger skymtar denna gång himlavalvets Drake, när Fridlev spanar om natten och skådar upp mot himlen, får han se tre svanar som lämnar honom ett hemligt budskap – Svanens stjärnbild. Antikens människor hade givit stjärnorna namn efter sina gudar och deras äventyr; det synes nu som Saxo likt Fridlev lyfter huvudet mot den nordiska stjärnhimlen för att återfinna nordbornas myter och heroer i dessa bilder.⁹

cursus anhelat sulphureus celeritate torquebat (11 f.).

Även Bernhardus Silvestris har inspirerats av Martianus Capella att beskriva planeten Mars' sfär som en dånande ström, som kastar sig ner genom branta dalar: *Martis igitur ad subteriacentem circulum anfractiosis quidem sed non adeo distortis lineis propinquantes murmur aquae velut in abrupta vallium praecipitantis accipiunt* (43).

⁴ ut quasi volubili aliquo *cardine* circumvectus modo trans flumen iter sterneret (144,2).

⁵ egressam undis beluam per quietem sibi conspectam affirmat, quae tristes ore flammis egerens continenti cuncta incendio daret (145,17).

⁶ inusitatum moriens prodigium dedit. Quip-

pe ubi illum confluus undarum aestus implicuit, sanguis medio enatus gurgite ita totam ponti faciem peregrino quodam rubore perfudit, ut spumeum paulo ante pelagus procellisculis albidum mox puniceis fluctibus intumescens alienum a natura sua colorem induere videtur (147,8).

⁷ Jfr Remigius: id est Mars, *ruber* vel propter qualitatem sideris ipsius quod est igneum, vel propter *sanguinis* similitudinem qui in bellis funditur quibus Mars praeeat, unde et Mars quasi mors vocatur (I, 134).

⁹ Även Bernhardus Silvestris författar en sådan poetisk fantasi över stjärnbilderna (17 ff.) liksom Walther von Speyer i sin *Scolasticus* (*Poetae latini aevi*, V. ed. K. Strecker 1937, *Mon. Germ. hist.*, 23 ff.). Här nämner också

Starkodder och Ingild

När Fridlev dör, efterträds han av sonen Frode, lika lysande i sin frikostighet som Rolf Krake i andra boken. Till honom kommer en gång Starkodder efter ett skeppsbrott och mottas med den största heder och givmildhet. Detta skapar liksom hos Rolfs kämpar en orubblig trohet hos Starkodder, som outröttlig kämpar i skilda länder för att hindra dessa att avfalla från Danmark.

Redan på Saxos tid fanns det uppenbarligen en hel sagokrets kring denne äldrige, kringströvande kämpe. Av detta stoff har Saxo skapat en gestalt lika suggestiv och oförglömlig som Amlet och Erik. Framförallt har han omformat Starkodder till den fulländade föreningen av *fortitudo* och *temperantia*.

Två inledande scener får framhäva dessa dygder hos den ärrige och barske äldringen. I den första gästas Starkodder sveakungen i Uppsala, när man firar Fröblotet där. Han grips då av sådant äckel inför de kvinnligt veka kropparnas rörelser i dansen, inför bifallet till gycklarnas konst och det mjuka skallrandet från deras bjällror,¹ att han lämnar landet. I den andra finner vi honom på krigståg i Irland. Där härskar kung Huglet, rik men också sjukligt snål; det är bara mot gycklare och lekare han visar en gränslös frikostighet. Men vid hans hov finns också två tappra stormän, Geigad och Svibdag, »i denna kvinnligt förvekligade skara liksom två ädelstenar på en dynghög».² Nu blir det strid mellan Huglets folk och de nordiska vikingarna. Skocken av gycklare, lika lätta och viga i kroppen som ostadiga i sinnet,³ tar ängsligt till flykten: så belönar de sin herres frikostighet. Men de två stormännen kämpar heroiskt och ger sina liv. Efter striden tar Starkodder några av gycklarna till fånga och piskar dem, ett skamstraff som understryker det föraktliga i deras leverne.⁴

»Det finns i stort sett två typer av generösa», skriver Cicero i *De officiis*. »De ena är slösarna, de andra de sant frikostiga. Slösarna öser ut pengar på gästbud, offentliga köttutdelningar, gladiatorspel, lekar och jakt, på sådant som endast en kort tid ihågkommes eller inte alls . . .»⁵ Detta har varit en av inspirationskällorna till denna scen, liksom hela sjätte boken är Saxos egen *De officiis*.

Starkodder får visa sin trohet mot Frode, när sachsarna vill avkasta sig hans

Saxo att romarna uppkallade dagarna efter sina gudar eller de sju planeterna (152,12).

¹ quod . . . *effeminatos* corporum motus scaenicoseque mimorum plausus ac mollia nolarum crepitacula fastidiret. Unde patet, quam remotum a *lascivia* animum habuerit, qui ne eius quidem spectator esse sustinuit (154,4).

² qui inter *effeminatorum* consortia veluti gemmae stercoribus insitae conspicuo militarium operum fulgore pollebant (154,18).

³ mimorum greges, quibus instabilitatem corporum *levitas* peperit animorum (154,22). Ytterst visar gycklarnas ostadiga rörelser att de

likt demonerna i andra bokens Svanvitascen hör samman med materien i dess formlösa och kaotiska uttillstånd.

⁴ Ita iocularis ministerii *sordidae*que conditionis catervam probroso animadversionis genere insecutus (154,35).

⁵ Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis et viscerationibus et gladiatorum muneribus, ludorum venationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem aut nullam omnino sint relicturi . . . (Cicero, *De officiis*, II, c. XVI).

makt och kräver att Frode skall möta en av deras kämpar i duell för att värja sin rätt. Starkodder skyndar till och förklarar uppbragt att det står under en furstes värdighet att möta en vanlig kämpe: så visar han sin orubbliga tro på samhällets heliga hierarki. Därför går han själv att möta den fruktade sachsaren Hame. I förlitan på sin ungdomliga styrka ser denne hånfullt på den kraftlöse åldringen och ger honom ett väldigt slag. Starkodder sjunker ner på knä, förmodligen en anspelning på hur även Hercules tvingades på knä i sin strid med hydran, en scen förevigad i stjärnbilden Hercules eller *Engonasis*, »Den knäböjande».⁶ Men Starkodder lyckas hämta kraft och resa sig för att hugga Hame mitt itu.

Men hotet från sachsarna kvarstår, deras lydkung Sverting inbjuder Frode till gästbud och dödar honom svekfullt – ännu en parallell till andra boken och Rolf Krakes död. Frode efterträds av sin son Ingild, som dock avfaller från sina förfäders dygder och sina kungliga *officia* för att bli en slav under frosseriet.⁷ Han sviker också sin skyldighet att hämnas faderns död genom att försona sig med Svertings söner och omhulda dem vid sitt hov, ja han tar till och med deras syster till maka.

Men Ingild i kretsen av sina kockar, fågelhandlare och marketentare är något mer än en vanlig medeltida bild av *gula*, frosseriet. Här träder också i språkets övertoner och ständigt varierade metaforer *Timaïos* fram, visionen av hur *anima* omges av den flytande, kaotiska materien och blir en slav under sina begär, hur dessa framförallt stiger upp ur de avgrunder och virvlar där kroppen hämtar sin föda, hur den själ som med glädje störtar sig i dessa smutsens djup också går sin undergång till mötes. När Ingild säges gå en väg som avviker från förfädernas, när han smutsar och förmörkar deras ära och »vansläktas» – detta expressiva ord – är detta djupast sett inte bara ädlingen som sviker sitt blod utan också själen som förnekar sitt himmelska ursprung.⁸ Vi befinner oss nära den aristokratiska och platoniska mystiken i Svanvitas sköna tal i andra boken.

Även Ingilds syster Helga visar samma svaghet. En guldsmed av dunkel härkomst lockar henne till älskog med smicker och gåvor, »som ju mest väcker det kvinnliga begäret»;⁹ här påminns vi om Oden och hans roll som guldsmed i tredje boken. I vämjelse har Starkodder lämnat Ingilds hov, men när resande berättar om denna kärleksaffär upprörs han i sin trohet mot den döde Frode och beger sig genast från Sverige till Danmark.

⁶ *Engonasis* quasi in genu stans. Ipse est Hercules qui geniculatus stat contra Ydram (Remigius, II, 259).

⁷ *discissis continentiae nervis intermissisque regiae maiestatis officiis, sordidum luxuriae mancipium evasit* (157,6).

⁸ *Egregium stemma otio inertiaque corrumpit*

fluxamque ac voluptariam vitam degens degenerem spiritum atque a parentum vestigiis obliquo longe calle distortum in obscenissimas foeditatum voragines praecipitare gaudebat (157,12).

⁹ *quibus muliebris maxime cupiditas capitur* (157,29).

I en underbar scen skildrar Saxo hur den åldrige, ärrige kämpen träder in i guldsmedens hus med djupt neddragen hatt. Smeden bryter mot alla de regler för höviskt uppträdande som handböcker och moraltraktater brukade behandla under *temperantia*: han slänger håfullt smulor, som tiggarna lämnat, åt den okände åldringen, lägger sig i kungadotterns knä, ber henne kamma hans hår med sina jungfruliga händer, ja tar av sig sin smutsiga skjorta och ber att hon skall loppa honom för att slutligen sticka sina lystna händer under hennes kjortel. Allt detta är Starkodder vittne till, men han lyckas tygla sin våldsamma vrede och visar därigenom den heroiska *temperantia* som gör honom till herre över alla känslor och affekter.¹ Men Helga blir medveten om hans närvaro och avvisar nu smedens smekningar – Starkodder har inlett sin fostran. Och nu drar Starkodder sitt svärd. Smeden, som saknar all *fortitudo*, försöker desperat fly ut ur huset. Men Starkodder fångar honom obevekligt vid dörren och hugger av hans bakdel, ett skamstraff värre än döden och därför honom värdigt.

Starkodder företräder ju också det språk som uppenbarar den sanna äran och lasten i världens ögon. Därför uppstämmer han nu en straffsång,² som klagör den egentliga innebörden i den scen vi nyss bevittnat. Vi förstår nu att den smed som vågar kyssa kungadotterns rosenläppar med en mun som stinker av aska och som trevar efter hennes bröst med sina sotiga händer symboliserar de lägre klassernas eviga önskan att dra ner de högre, furstarna och stormännen, i sin smutsiga värld. Vi anar också att smedens fräcka gång och oroliga rörelser³ återspeglar samma kvinnliga lättfärdighet som hos gycklarna hos kung Huglet, dem Starkodder bestraffat på samma sätt, denna *levitas* som ytterst är den kaotiska materiens väsen.

Men till Helga riktar Starkodder stolta ord om den ära och det rykte människan måste vaka över. Och genom hans undervisning förvandlas hon också till en kvinna av de ädlaste seder.⁴

Med tiden anmäler sig en rad friare, bland andra en norrman vid namn Helge. Han kommer seglande med guldkantade segel, förgyllda master och purpurfärgat tågverk, en antydning om svagheten i hans karaktär. Detta besannas när han får löfte om Helgas hand, på villkoret att han möter nio andra friare i envig. Han grips av osäkerhet och skräck, men Helga råder honom att söka hjälp hos Starkodder.

Än en gång skyndar Starkodder från Sverige till Danmark. Han träder in i

¹ Procursum namque furoris superior impetu ratio refrenabat (158,4).

² ignominiam saucii invectivis exaggerandam curavit insultandoque sic coepit (158,36). *Genus demonstrativum* innebär således att man »överdriver» det skamliga genom ett legitimt bruk av förolämpningar och hån.

³ cum faber ille procax lascivis gressibus intrat hac illacque agitans instructo femina gestu ... (159,9).

⁴ Quo effectum est, ut puella parentum officii defecta eruditissimam moribus feminam ageret inque semet ipsam quasi seduli tutoris officium exerceret (158,32).

Ingilds hall och möter de nio män som Helge skall kämpa mot. De rusar omkring som gycklare, de gestikulerar och grimaserar och ylar mot främlingen som hundar. Därmed får den följande kampen sin symboliska innebörd: det är dygden och *temperantia* i Starkodders gestalt, som skall mäta sina krafter med de djuriska begären och lidelserna hos människan.

När dagen gryr för den stora striden, vaknar Helge tidigt och grubblar över vad som förestår honom. Men därvid smyger sig den ljuva sömnen åter över honom. Så finner också Starkodder honom i sängens och Helgas armar, likt Amler för svag för att motstå vällustens lockelse. Stolt beger han sig därför ensam till valplatsen. Där sätter han sig att vänta utan skydd för vind, snö och hagel, han tar till och med av sig den purpurmantel Helga skänkt honom för att loppa sig, en magnifik bild av heroisk *fortitudo* och *temperantia*.

När de nio bröderna kommer, söker de först vindskydd och gör upp eld och ser inte åldrigen, som halvt täcks av snö. När de sedan frågar om han vill möta dem en och en, svarar han föraktfullt att han brukar jaga bort skällande hundar i flock. Så börjar striden, Starkodder lyckas döda dem alla. Men svårt sårad kryper han ner till en flod för att släcka sin törst. När han finner att en av de döda kämparna smutsat vattnet med sitt blod, avstår han dock från att dricka, en akt av den *temperantia* och renhetslidelse som alltid uppfyller Saxos Starkodder. Kanske skall den rödfärgade flodens vatten också frammana bilden av Mars, krigets och blodets röda planet, i dess bana kring jorden. Utmattad kryper han slutligen på knä till en klippa, måhända en förnyad anspelning på den knäböjande Hercules.⁵

Nu vidtar en märklig scen. En man kommer förbi med vagn och grips av skräck och beundran inför Starkodders sår och frågar vilken lön han får för att läka dem. »Men Starkodder, som hellre ville plågas av sina bittra sår än betjänas av en människa levande i smutsiga villkor, frågade efter hans *officium* och börd.»⁶ När han hör att den andre är rättsbetjänt eller härold, överöser han honom med klander: det är ju sådana narrar som ständigt utbreder falska anklagelser och rykten utan hänsyn till den sanna hedern och oskulden. Därför tillbakavisar han denna hjälp. Så kommer en annan och erbjuder samma hjälp men avvisas, när Starkodder får veta att han äktat en trälkvinna och trätt i hennes ägares tjänst. En kvinna vill avtorka hans sår, men han avböjer när han får veta att hon är en trälkvinna som arbetar i en kvarn och har ett eget dibarn. Först när en ung bondeson kommer körande med sin vagn, antar Starkodder med glädje hans hjälp. Lantmannens *officium* är nämligen värt all heder, »eftersom dess rena frukter syntes födas och växa i medelmät-

⁵ *petendae potionis cupiditate pergenuans* (163,28), *genibus advolutus* (163,35).

⁶ Sed *Starcatherus, vulnerum acerbitate cruci-*

ari quam sordidae condicionis hominum ministerio uti praeoptans, officium eius ac genus cognoscere institit (164,4).

tighetens sköte mitt emellan den lysande lyckan och den simpla olyckan». ⁷ Han stoppar tillbaka inälvorna, som väljer fram ur hans uppslitna mage och binder fast dem med vidjor; därefter åker han på vagnen tillbaka till kungaborgen. Där störtar han trots såren in till Helge för att straffa honom. Men Helga har givit honom rådet att med all kraft angripa den uppretade åldringen; inför denna *fortitudo* skonar nu Starkodder hans liv i visshet att ännu ett uppfostringsverk är fullbordat.

I varje samhälle finns det en oupphörlig diskussion om vilka yrken som är »smutsiga» och »rena». När exempelvis Cicero skriver sin *De officiis*, framstår självklart politikerns, den lärdes, soldatens men även lantmannens yrken som förenade med frihet och dygd. Däremot stämplar han köpmannens, ockraren, hantverkarens, skådespelarens yrken som smutsiga och vanhedrande. Dessa *artes mechanicae* vädjar nämligen till människans lägre natur, de rent sinnliga behoven och lustarna, och utgör därför en ständig risk för dygden och moralen både hos individen och i hela samhället. ⁸

Sjätte boken är Saxos *De officiis*, där låter han det medeltida samhällets klasser och stånd passera revy liksom de olika hjälparna inför den sårade Starkodder. Och inför den stränge åldringen – varunder vi anar Saxos egen kritiska blick – bär hantverkare, köpmän, kockar, gycklare och trälarna ofrånkomligen något av den smuts och vanära som deras yrken tillför samhället. Det är bara hirdmannen och den frie bondsonen som kan mötas med ömsesidig respekt i tecknet av den *temperantia*, som för både Cicero och Saxo är grunden för varje samhälles harmoni och bestånd. ⁹

Kanske skymtar vi även ett annat klassiskt verk, Senecas *De beneficiis*. Där ställer Seneca frågan om man bör motta *beneficia* även från simpla och omoraliska personer för att till exempel rädda sitt liv. Måste man då inte återgälda denna skuld genom att sänka sig till givarens plan, leva hans liv och söka hans vänskap? ¹ Det är just detta Starkodder vill varna för. Han symboliserar den aristokrati, som vägrar att erkänna någon som helst form av beroende av de lägre, »smutsiga» samhällsklasserna.

Starkodder har återvänt till Sverige, men där når honom ständigt rykten om hur Ingild lever i vänskap med sönerna till den Sverting som dödat hans far. Än en gång driver harmen honom till Danmark för att försvara den döde Frodes ära. Denna gång bär han en säck kol på ryggen för att väcka Ingilds slöhet till skärpa, som han svarar de mötandes undrande blickar.

⁷ cuius integerrimi fructus inter splendidam abiectamque fortunam mediocritatis gremio orti educatique viderentur (164,38).

⁸ Cicero, *De officiis*, I, 42, 150–151.

⁹ Omnium autem rerum, ex quibus aliquid

acquiritur, nihil est agri cultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius (Cicero, *De officiis*, I, cap. XXXXII).

¹ Seneca, *De beneficiis*, II, 21, 1–6.

När Starkodder efter sin snabba vandring² träder in i Ingilds hall, väljer han efter vanan från Frodes tid det förnämsta av kämparnas säten. Den tyskfödda drottningen ser endast till hans simpla, smutsiga bondekläder och förvisar åldringen till en ringare plats. Starkodder döljer sin uppflammande vrede med heroisk *temperantia*. Men han kastar sig ned på sitt anvisade säte med sådan kraft, att hela salen skakar i bjälklaget.

När Ingild återvänder från jakten, visar han större förstånd är sin maka: han ser de ärr som översällar Starkodders kropp och den bistra blicken och förstår att detta är hans faders vän och hans egen fosterfar. Han befäller drottningen att på allt sätt blidka Starkodders vrede. Man frestar honom med de utsökta rätter och drycker som efter tysk sed fyller Ingilds bord, men han försmår allt detta. Drottningen lägger inställsamt sin praktfulla huvudbindel i hans knä, men han kastar den i hennes ansikte. Hon skickar fram en flöjtspelare för att denne skall böja hans obevekliga sinne med sina smekande toner; men Starkodder kastar det ben han gnager på mot flöjtspelaren som gråtande flyr sin väg.

Så har Starkodder frestats med allt som kan reta människans sinnen och väcka hennes begär och vällust men segrat i denna kamp. Nu fylls drottningen av beundran för denna dygd, nu vänder sig Starkodder mot Ingild själv. I en storartad straffsång återkallar han minnet av Frodes hov och fördömer den vansläktade son som hellre hänger sig åt frosseriet än hämnas sin far. Darrande av fruktan räcker då drottningen fram sitt dyrbara diadem för att avvända hans vrede; men han kastar det i hennes ansikte och fortsätter att med hög röst brännmärka den nya lyxen vid det danska hovet, som hon fört med sig. Det är dessa bilder av hur man sliter i djurens inälvor och gräver i fåglars analöppningar, hur maten både kokas och steks och hur rapningar och spyor stiger upp med den stinkande andedräkten, bilder fyllda av det äckel inför det lystna i människans fingrar, inför hennes svällande buk med dess ruttnande innehåll som präglar hela sjätte boken. Det vredgade tonfallet, de hallucinatoriskt klara bilderna av maträtterna och de frossande människorna, den sappfiska strofen, allt detta är den romerska sedesatirens klassiska språk. Men kampen mellan Starkodder och drottningen, som samtidigt är en kamp mellan manligt och kvinnligt, mellan ande och materie, äcklet inför de lägre och smutsiga organen inom kroppen, detta har även sprungit fram ur den medeltida platonismens tanke- och känslvärld.

Men Starkodder frammanar också det andra temat i den sjätte boken, det rykte och den ära som omger människans hela liv med samma ofrånkomliga

² Tre gånger (157,35; 162,18; 165,36) beto-
nar Saxo att Starkodder färdas från Sverige till
Danmark med otrolig hastighet. Detta kan
vara en symbol för dygdens väg i motsats till
den platoniska bilden av lastens »haltande» och
släpande gång men anspelar också möjligen på

Hercules' beryktade snabbhet och befäster
därmed ytterligare Herculesdraget hos Stark-
odder (jfr Mythographus I: sub uno anhelitu
CXXV passus cursu pedum percurrisse.
Script. rer. myth., 22).

makt som himlavalvet och dess stjärnor och som dömer varje mänsklig handling: »Beger du dig till solens uppgång, lever du fjärran i dess nedgångs trakt eller skyndar därifrån till jordens mitt; besöker du den himlens kalla rymd där himmelspolen kan skönjas där den driver sfären med sin svängande kraft och blickar ned på Stora Björnen i dess närhet, så kommer blygseln att bli din följeslagare och den tunga skammen att färga ditt ansikte, när man församlas och sjunger de stora furstarnas lov.»³

Först slår Ingild dövörat till. Men Starkodders ord väcker oemotståndligen en ny hetta i hans sinne, till slut störtar han upp från bordet och dödar Svertings söner; de strupar som vigts åt frosseriet genomborras nu av hans svärd. »Så stor var kraften i dessa uppmaningar, att de liksom med förebräelsernas flinta tände en taperhetens flammande eld i detta kraftlösa och frusna sinne ...»⁴ Det är samma bilder av stigande eld och hetta som i Hjaltes och Bjarkes sånger i andra boken, samma tro på språkets makt att väcka den dygd, som ligger i begärens och affekternas dvala. Med en triumferande slutsång kan Starkodder återvända till Sverige, förvissad att han nu uppfyllt sin trohet mot den döde kung Frode och skådande fram mot krigsmannens ärofulla och ljuva död: »Men jag, som i så många strider skakade hela jorden, jag skall njuta en ljuv död och i en nådig likfärd lyftas till stjärnorna befriad från alla sår.»⁵ Här framträder en sista gång Hercules bakom Starkodders gestalt, men inte den knäböjande heroen utan segraren som enligt den antika myten lyftes upp till stjärnhimlen, han som hos Boethius blir den strålande bilden av hur himlen alltid belönar människans dygder och kröner dem med evig ära.⁶

Bok VII

Frode och Halfdan

Även sjunde boken börjar med en dyster historia. Ingild efterlämnar fyra söner, men tre rycks bort i krig. Om den fjärde, Olof, har föga bevarats till

³ Appetas ortum licet aut remotus
occidentali regione degas,
seu situm mundi medium sequaris
concitus istinc,

seu plagam caeli gelidam revisas,
qua poli vertex patet impetuque
versili sphaeram rapit et propinquam
despicit Ursam,

te pudor late comes insequetur
et gravi vultum feriet rubore,
quando magnorum sociata ludit
contio regum (176,21).

⁴ Tantum autem monitus sui incitamento profecit,
ut ab enervi et frigescenti animo veluti
quadam reprehensionis silice flagrantissimum
fortitudinis ignem extunderet (178,9).

⁵ Ast ego, qui totum concussi cladibus orbem,
leni morte fruam placidoque sub astra levandus
funere vi morbi defungar vulneris experts
(180,11).

⁶ Jfr Boethius, *De consolatione philosophiae*, sluthymnen i fjärde boken, där Hercules liksom Starkodder rekapitulerar sina storverk och där slutorden lyder:

Ite nunc, fortes, ubi celsa magni
Duci exempli via. Cur inertes
Terga nudatis? Superata tellus
Sidera donat.

eftervärlden utom den klokhet han visar på dödsbädden, när hans liv »trängdes samman av ödets högre krafter». ⁷ För att hans söner Frode och Harald inte skall kämpa om makten, föreskriver han att de växelvis skall härskas till lands och till sjöss och skifta varje år.

Men Frode vinner föga ära som sjökonung, hans nygifta kämpar längtar mer efter sängens vällyst än krigets mödor. När Harald nästa år beger sig ut med flottan, väljer han klokt nog bara ogifta män och firar lysande triumfer. Frode grips av avund, som ytterligare underblåses av brödernas grälsjuka hustrur. Först låter han döda Harald i hemlighet och försöker sedan undanröja dennes två söner. Deras fosterfar finner på en list, han binder vargklor under pojkar-nas fötter och låter dem springa på den snötäckta marken, han slaktar också några trälbarn och sprider ut deras lemmar, så att alla skall tro att pojkar-na blivit vilddjurens offer. Sedan gömmer han dem i en ek och låter dem skälla som hundar för att ingen skall upptäcka dem.

Men Frode förblir misstänksam och anlitar en spåkvinna som genom hemska sånger avslöjar gömstället och tvingar fram pojkar-na ur detta. Då fyller de hennes sköte med en mängd guld, varefter hon låtsas bli sjuk och livlös. Trots detta faller de senare i Frodes händer; men deras fosterfar varnar nu Frode att begå dubbelt frändemord och vänder hans vilda grymhet i blygsel.

När brorsöner-na vuxit upp, söker de hämnas sin faders död och tas på nytt till fånga. Denna gång räddar de sig genom att låtsas vara galna; då blygs Frode att ta deras liv. Men nästa natt tänder de eld på Frodes hus och stenar hans drottning; själv kvävs han av röken i den trånga och mörka källare, dit han flytt.

Utifrån den konstfulla planen för hela verket skall ju sjunde boken åter-spegla den tredje. I historien om Frode finner vi också samma strid mellan två bröder, samma falskhet, list och spelade vansinne som i Amlethistorien.

Samtidigt handlar denna mörka saga uppenbart om vreden, *ira* eller *saevitia*. Seneca hade skrivit ett helt verk om denna grymma och besinningslösa passion, som alltid varit mänsklighetens gissel och aldrig kunde förenas med den vises själslugn. Kyrkan hade tagit upp den bland dödssynderna. Platonikerna beskrev hur *anima* smittades och besudlades av vreden och andra passioner, när hon sänktes ner från idévärlden i materiens malström. Det är denna vilda kraft, som *temperantia* skall tygla i denna bok, tillsammans med det erotiska begär, som Frodes kärlekskranka kämpar får symbolisera.

Men platonismen rymmer också en annan värdering av vreden. *Anima* äger i sig olika krafter, varav tre – förnuftet, vreden och begäret – står före alla andra. Av dessa står givetvis *ratio* eller förnuftet högst. ⁸ Vreden kan bli dess

⁷ cum supremis fati viribus artaretur (181,6).

⁸ ... anima ... cuius diuersissimae vires sint. Est enim quaedam uirtus eius in ratiocinando,

et item alia quae dicitur uigor iracundiae, et item quae cupit: quae species sunt adpeditus, quae tamen rationi naturaliter parent. Erit igitur

hjälpare och följeslagare, när den som en ädel manlig kraft kämpar för det rätta och sanna, likaså begäret när det sträcker sig mot det ärofulla och rena i stället för det skamliga och smutsiga.⁹ Denna hierarki återfinner platonikerna i det mänskliga samhället, där fursten motsvarar *ratio*, krigarklassen vreden och den manliga kraften och de lägre »närande» stånden de olika begären och deras tillfredsställande. Den återfinns också i själva människokroppen med huvudet, som förnuftets och bröstet, armarna och benen som vredens redskap och slutligen de lägre kroppsdelarna och könsorganen som begärets hemvist.¹

Saxos sjätte bok och Starkodders gestalt kan ses som en storslagen bild av hur vredessjälen uppfyller människan med oemotståndlig kraft i kampen för dygd och rätt. Men i sjunde boken ser vi i stället hur vreden och begäret gör uppror mot förnuftet. Gång på gång får vreden överhanden i Frodes själ och driver honom att döda först sin egen broder och svärfader och sedan trakta efter brorsönernas liv.

Dessa inledande historier brukar ange inte bara bokens *sensus moralis* utan också dess *sensus rationalis*, ofta genom en allegorisk kvinnogestalt som symboliserar en bestämd sida av språkets väsen. Förmodligen skall vi söka efter en sådan innebörd hos den spåkvinna som Frode anlitar. Saxo talar gåtfullt om hur hon med sina sånger »syntes kunna kalla fram vad som helst, även om det var surrat och omslingrat av knutar och befann sig i fjärran, så att bara hon kunde skåda och beröra detta».² Det finns en våldsamt skrämmande och tvingande makt i hennes sånger – men vari bottnar den?

Jag tror att det språkliga temat i sjunde boken är *abbreviatio*, om än i en fri och spekulativ tolkning av detta begrepp. Ytterst går det tillbaka på den *brevitas*, som alltsedan antiken gällde som ett av de tre idealen för varje *narratio*. Under medeltiden kom man att utbilda en hel flora av formler som försäkrade att man ville undvika all onödig vidlyftighet som kunde trötta åhörarna och endast höll sig till det väsentliga och nödvändiga. Det är vanligt att man prisar denna sakligt koncentrerade stil inom historieskrivningen.³ Vi kan anta att den ofta lakoniska, sammanpressade stilen i *Gesta Danorum* delvis förklaras av detta ideal; när Saxo i början av sjunde boken antyder att Olofs liv

tur optima uirtus eius quae ratiocinatur, ceterae secundae ac tertiae potestatis (Chalcidius, 266).

⁹ Uitiosae porro partes animi, quae subtexuntur, ira est et cupiditas, satis idonea uitae agenda instrumenta. Multa quippe sunt, quae per uirilem animi commotionem recte in hac uita fiunt et uindicantur, quotiens iusta iracundia comitem se et auxiliatricem rationi praebet. multa etiam ex cupiditate honesta uel mediocri praeter libidinum sordes (Chalcidius, 232).

¹ Sic animam quoque ordinatam videmus: rationabilem quidem partem eius ut sapientissimi-

mam principem partem obtinentem tamquam totius corporis capitulum. uigorem uero, qui est iracundiae similis, ut militarem iuuentutem in cordis castris manentem. uulgare et sellularium, quod est cupiditas seu libido, inferioribus abditum occultatumque natura (Chalcidius, 269).

² Cuius carminum tanta vis erat, ut rem quantalibet nodorum consertione perplexam e longinquo soli sibi conspicuam ad contactum evocare posse videretur (182,12).

³ L. Arbusow, *Colores rhetorici*, Göttingen 1948, 100f.

rymt många ärorika dåd men endast beskriver hans dödsbädd, använder han faktiskt en sådan *brevitas*-formel.⁴

Men i antikens och medeltidens skolor övade man sig också systematiskt att utvidga respektive förkorta språkliga uttryck och texter. Därmed uppkom begreppet *amplificatio* och dess motsats *abbreviatio*. Det var den rikt varierade och expanderande formen som teoretikerna ägnade sin största uppmärksamhet, den som Saxo i första boken exemplifierade med Hartgrepes oändligt svällande kropp och Ulfhilds rasande ordström. Men de gav också regler för hur man kunde komprimera språket och därmed nå fram till en annan sorts uttryckskraft och skönhet: genom att använda *ablativus absolutus* och particip i stället för hela satser, genom att utelämna konjunktioner, »onödiga» beskrivningar och digressioner osv.⁵ Den första satsen i Saxos sjunde bok innehåller två sådana förkortningar genom participkonstruktioner, som ville han antyda att *abbreviatio* är dess språkliga tema.

Men hos en 100-talsgrammatiker som Geoffroi de Vinsauf blir *abbreviatio* något vida mer, en teori om den förtätning och bearbetning av språket som kan ge det en hemlighetsfull skönhet och sanning, en bild av själva den konstnärliga skapelseprocessen. I stället för att överta redan färdiga och konventionella satser bör man först begrunda de ting texten skall behandla. Detta är det material som man bör hamra på likt smeden med sitt järnstycke, tills de rätta orden träder ur den oformliga massan, de ord som i lysande klar gestalt finner en ädel jämvikt mellan för mycket och för litet.⁶ Ty detta är den risk alla grammatiker varnar för att, att detta sammanpressade språk till slut går över gränsen till det maniererat och dunkelt obegripliga.

När Saxos spåkvinnna säges kunna lösa vad som helst ur dess knutar, anspelar denna egendomliga detalj möjligen på det sätt varmed man inom *abbreviatio*-tekniken löste *nomina* ur de knutar och band, som fångslade dem i en vanlig sats.⁷ När hon tvingar fram pojarna ur deras gömställe i eken, är detta måhända Saxos tro att språket kan tvinga fram den innersta verklighet, som vanligen döljer sin sanning under det vidlyftiga och konventionella språkets förklädnad. Här anar man hur Saxo själv oupphörligt bearbetat varje språkligt uttryck i sitt verk för att inom knappast möjliga form nå fram till maximal pregnans och innehållsrikedom – den oundvikliga följderna blev denna tunga och djupa stil, som »der vil megen tid oc besindelse til, naar hand skal laesis, om mand vil ellers ret forstaa hans mening».⁸

Abbreviatio har även i annan mening kommit att präglade språket och kompositionen i sjunde boken. Den kan förklara att Saxo spränger in hela fjorton

⁴ Huius actus vetustatis squalore conspersos parum iusta notitia posteritatis apprehendit, extremum dumtaxat prudentiae eius monitum memoria vindicavit (181,3).

⁵ Faral, 85; Gallo, 188 ff.

⁶ V. 695–741 i Gallos edition, 50 ff.

⁷ Jfr Geoffroi de Vinsauf: coniunctio ne sit/Nodus clausurarum, sed eas sinat ire solutas (v. 703); vincula dempta/ Clausurarum (v. 713).

⁸ Se ovan s. 7.

dikter i denna bok och återupptar undervisningen i metrik från första boken: poesin tvingar ju onekligen in språket i en trång och koncentrerad form. Men när Frodes hustru Ulfhild sprider hat och oro med sin onda tunga i upptakten till sjunde boken, skall detta föra våra tankar till Hadings dotter Ulfhild i första boken.⁹ På samma sätt har Saxo med en viss lekfullhet utformat sjunde boken som en förkortad version av forntidshistorien genom successiva anspelningar på alla de föregående böckerna.

Sjunde boken kan också läsas på ett annat plan, *philosophia naturalis*. Den ek som pojkbarna gömmer sig i, kanske också det guld som de mutar spåkvinnan med,¹ skall påminna oss om att detta är Jupiters bok, han som härskar över de övriga gudarna och med vågen vakar över rättvisan, den goda och mäktiga planeten mellan Mars' olycksbådande röda sken och Saturnus' kalla ljus. Kanske har Saxo i inledningsscenen, när Olof fördelar makten över land och hav mellan sina söner, associerat till myten om hur Saturnus på liknande sätt skiftade makten över världens olika delar mellan sina barn.² *Aequare* är ett av bokens nyckelord,³ kampen att skapa och vidmakthålla en balans, jämvikt och proportion dess innersta strävan. Därför är den också, som redan påpekats,⁴ uppfylld av de matematiska talens och de musikaliska intervallens skönhet och mystik.

Men denna ljusa vision av skapelsens harmoni bryts mot helt andra stämningar. Från inledningsraderna om Olaf på dödsbädden och den målande frasen hur livet »trängdes samman av ödets högre krafter» möter vi oupphörligen bilder av makter som tränger och pressar samman tillvaron, som hotar att kväva oss liksom den trånga och mörka källaren sluter sig kring Frode och den stickande röken kväver honom till döds.⁵ Det kan sägas vara hans egna begär och passioner, som kväver förnuftets ljus och därmed vållar hans undergång. Detta är också på ett annat plan en bild av hur materien sluter sig mörk och kvävande kring *anima* under jordelivet. De ständiga variationerna över begreppet *artus*, »trång», går nämligen tillbaka på en tradition som återfinns både hos platonikerna och kyrkofäderna. För dem är kroppen liksom jordelivet och hela den timliga världen egentligen ett trångt och mörkt fångelse för själen. Från detta längtar hon ständigt efter befrielse och ljus.⁶ Det är denna tanke som Saxo översätter i ständigt nya bilder, i trånga bergspass, i trånga havsvikar, i snaror som sluter sig kring de hängdas hals. Därför blir också *discrimen* ett av bokens centrala begrepp, de »gränser» som skiljer allt existe-

⁹ Jfr 181,17 och 33,32.

¹ Jfr myten om Jupiter och Danae (Script. rer. myth., 50).

² Script. rer. myth., 75.

³ Ita regnandi inter eos condicione *aequata* (181,9).

⁴ Se ovan s. 58 ff.

⁵ igne deinde penatibus applicato, Frothonem

in excisi dudum specus angustias et opacos cuniculorum recessus obrepere coegerunt. Ubi dum clausus delitescit, vapore et fumo strangulatus interiit (183,6).

⁶ P. Courcelle, La consolation de Philosophie dans la tradition littéraire. Antécédents et postérité de Boece, Paris 1967, 363 ff.

rande åt och därmed gör den harmoniska balansen och samklangens möjlig, men också den »gräns» som bildar övergången från denna värld till en annan.

Men är det en blind och grym ödesmakt som tvingar människan fram till denna gräns för att till sist med likgiltig hand rycka av hennes livstråd – eller finns det en insikt och frihet att hämta just i undergången och vid gränsen? Får livet när det pressas samman i dödsstunden samma sanning, som när språket pressas samman i den store diktarens hand? Det är dessa existentiella frågor om livets tvång och frihet som ger sjunde boken dess gripande grundton och spekulativa djup.

Efter Frodes ömkliga död i källaren blir hans brorson Halfdan scenens huvudgestalt. Utifrån Saxos plan att i förkortad form återge de föregående böckerna får han bära många drag av hjältarna i första boken: han beger sig likt Gram på krigståg till Sverige och använder liksom denne en väldig klubba som vapen.⁷ När han besegrats, flyr han likt Hading till Hälsingland och får där hjälp av en läkedomskunnig magiker.⁸

Samtidigt utvecklar Saxos sjunde bokens egna tankar och bilder. I en av dessa strider finner Halfdan att hans män är färre än de sveakungen Erik har. Därför gömmer han sina män i snåren längs en trång stig och lockar in svearna i en trång dal omgiven av branta berg.⁹ Halfdan lyckas segra genom att rulla ner väldiga stenblock på fienden. Efter denna seger får han tillnamnet Berggram, vilket enligt Saxos etymologi anspelar på berget och hans vilda kraft.¹ Detta är en förnyad anspelning på etymologierna och på Gram i första boken. Ur en annan aspekt står förnuftet och vreden i harmonisk förening i hans själ. När Halfdan tvingar själva den trånga naturen att strida på sin sida, visar han hur människoanden kan adla detta jordelivets tvång till frihet, för att låna en senare platonikers ord.

Halfdan blir med tiden kung över Danmark och Sverige. Men en viss Sivald lyckas genom sitt fräcka tal få svenskarna att avfalla och välja honom själv till kung. Denne Sivald äger sju söner, »så skickliga i onda konster, att de ofta brukade gripas av plötsligt raseri och upphäva hemska vrål, bita i sköldarna, sluka glödande kol och gå genom brinnande bål ... Antingen var det allt det vilda i deras sinne eller också grymma demoner som fyllde dem med detta

⁷ Jfr 183,17 och 13,15 samt 17,33.

⁸ Jfr 183,25 och 29,1 samt 23,31.

⁹ *hostem per angustiora semitae compendia gradientem insidiis consumpturus. Quod praevideos Ericus, explorata progrediendi facultate, secessu utendum putavit, ne proposito incedens tramite hostium dolis inter praeruptos montium urgeretur anfractus. Igitur apud convallem arduis montium iugis utrimque consaep-tam mutuis viribus pugna conseritur* (184,4).

¹ *Ob cuius facti virtutem Biargrammi cognomen accepit, quod vocabulum ex montium et feritatis nuncupatione compactum videtur* (184,13). *Feritas* är en av Saxos synonymer för *ira* och *saevitia* eller *iracundia*; *compactum* antyder att detta tillnamn kan betraktas som en *abbreviatio* av två skilda begrepp i en språkligt sammanpressad form.

raseri».² Detta är således den vrede, som står i förbund med de onda och kaotiska makterna och som vill kullkasta all moralisk och samhällelig ordning, liksom den synes kränka naturens egna lagar.

Men Halfdan manar nu sina män att visa dessa upprorsmän samma vrede som landets yttre fiender. Då uppmanar Sivald honom genom sändebud att skona sina män och ensam kämpa mot honom och hans sju söner. Då Halfdan invänder att en laglig kamp skulle stå mellan två kämpar, svarar Sivald fräckt och kränkande att sönerna fötts av honom och att de var att betrakta som en enda kropp, medan Halfdan genom sin kropps och själs kyla inte fått någon avkomma. Förmodligen anspelar Saxo här på hur talen »föds» ur den enhet, som är grunden för talserien, liksom de sju tonerna »föds» av grundtonen i skalan, även om Sivald förvränger detta till ett sofistiskt argument.

Upprörd vandrar Halfdan före striden genom »en dunkel lund» – en diskret uppmaning till oss att söka en fördold innebörd i scenen. Där får han syn på en ek, som han rycker upp med rötterna. Sedan han huggit av grenarna, har han sedan en fruktansvärd klubba.³ Efter en sång, fylld av vrede, går han sedan till kampen och lyckas döda både Sivald och dennes sju söner. Eken är ju Jupiters träd liksom klubban är hans sons, Hercules' berömda vapen. Halfdan symboliserar således vreden när den träder i dygdens och den universella ordningens tjänst.

Samtidigt har scenen en *sensus rationalis*. Före striden sjunger Halfdan en »kort, sammanpressad sång».⁴ När dikten i ständigt varierade uttryck beskriver hur denna klubba skall betvinga och pressa samman de upproriskas hjässor och lemmar, anspelar detta samtidigt på hur språket kan pressas samman till en allt fastare form och då bli ett vapen av större kraft.⁵ Scenen där Halfdan rycker upp eken, hugger av dess grenar och förfärdigar sitt ovanliga vapen blir således en bild av hur även diktaren bearbetar sitt ämne till en ny och kraftfull form.

Vid samma tid lever en viss Hardben i Hälsingland. Det är en fruktansvärd kämpe som omges av tolv kämpar med uppgift att binda honom, när han överfalls av stridsraseriet. Han sätter en ära i att våldta och skända kungadött-rar: han symboliserar således både vreden och begäret, när de uppreser sig

² tanto veneficiorum usu callentes, ut saepe subitis furoris viribus instincti solerent ore torum infremere, scuta morsibus attractare, torridas fauce prunas absumere, exstructa quaevis incendia penetrare ... Tantam illis rabiem sive saevitia ingenii sive furiarum ferocitas inspirabat (185,15).

³ Cumque per opacam forte nemoris indaginem graderetur, haerentem obiter quercum humo radicitus eruit solisque spoliata ramis in solidam clavae speciem transformavit (185,36). Även *indago*, »utforskande», innebär i Saxos

språkbruk att scenen har en allegorisk innebörd.

⁴ tali carmen brevitate compegit (185,38).

⁵ Observera den höga frekvensen i denna dikt av ord som *premere*, *terere*, *pressare* osv., som tydligen skall måla både klubbans och språkets makt att undertrycka det vilda i människornas sinnen: den rättmätiga vreden segrar över den brottsliga och bestialiska vreden (Clava quidem, saevum patriae domitura furorem ... 186,5).

mot förnuftet, liksom krigarklassen när den hotar furstarna och därmed hela samhällshierarkin. Ingen har hittills vågar bestraffa denne rövare, och hans kämpar manar nu hänfullt Halfdan till envig. Denne lovar med stolt *fiducia* att kämpa och att segra. »När Harthben hörde detta, rycktes han med av en plötslig vredes storm; han bet häftigt stycken ur sköldens kant, han svalde glödande kol så att de från munnen trängde ned i hans inälvor, han riskerade livet genom att springa i sprakande eld. Till slut, när han rasat ut i all slags galenskap, genomborrade han sex av sina egna kämpar med sitt svärd.»⁶ Detta är verkligen *ira* i dess mest extrema form. Men Halfdan dödar honom och hans återstående kämpar med en väldig hammare, ännu ett vapen som låter oss skymta Jupiter och en högre allmakt.⁷

Även i sin sista bragd bestraffar Halfdan dessa begär, som vill kullkasta både själens och samhällets ordning. Ebbe, en viking av simpel börd, tilltvingar sig götakungen Yngves dotter och hälften av hans rike. Förklädd och okänd av alla infinner sig Halfdan vid bröllopfesten, liksom Gram i en liknande scen i första boken. Han frågar vem som sitter närmast kungen. När han hör att detta är Ebbe, den blivande svärsonen, »frågar han med ord uppfyllda av vrede vilken galenskap eller vilket raseri som förlett honom till fräckheten att förblanda sin föraktliga och smutsiga släkt med den yttersta höghetens glans eller att drista sig lägga dessa bondenävar på en fursteätt . . .»⁸ Halfdan tvingar den tvekande vikingen till envig i månens ljus, fäller honom och »förvandlar bröllopfesten till gravöl» – en sista anspelning på första boken.⁹

Tre romantiska berättelser

Den inledande berättelsen om Frode introducerade den vilda och grymma vredens tema, berättelsen om Halfdan däremot visade att den ägde två former, den manliga kraft som strider för rätt och ordning och det djuriska och demoniska raseri som drar allt mot kaos. I tre romantiska berättelser vill nu Saxo visa att även begäret – och då det starkaste av alla, det som driver

⁶ Quo audito, Harthbenus, repentino *furiarum* afflatu correptus, summas clipei partes morsus acerbitate consumpsit, igneos ventri carbones mandare non destitit, raptas ore prunas in viscerum ima transfudit, crepitantia flammaram pericula percurrit, ad postremum *omni saevitiae genere* debacchatus in sex athletarum suorum praecordia *furente* manu ferrum convertit (186,23).

⁷ A quo mirae granditatis *malleo* contusus (186,30). Jfr 350,11: . . . Magnus inter cetera trophaeorum suorum insignia inusitati ponderis *malleos*, quos Ioviales vocabant, apud insularum quandam prisca virorum religione cultos, in patriam deportandos curavit. Cupiens enim

antiquitas tonitruorum causas usitata rerum similitudine comprehendere, *malleos*, quibus caeli fragores cieri credebat, ingenti aere complexa fuerat, aptissime tantae sonoritatis vim rerum fabrilium specie imitandum existimans.

⁸ per summam verborum *iracundiam* percontatur, qua *resania* quibusve *furiis* eo petulantiae adductus sit, ut despicabiles generis sui sordes eximiae nobilitatis splendori miscere praesumat rusticisque manus regiae genti inserere audeat (187,28).

⁹ nuptiasque exsequiis mutavit (187,37). Jfr 19,33: Igitur nuptiis in exsequiis versis . . .

människorna mot kärlekens lust och fortplantningens mysterium – kan vara både gott och ont.

Halfdan dör barnlös, makten i Danmark kommer till en kung Sivald. Han äger en dotter Syrithe, så skön att hon drar otaliga friare till sig. Men hon är också så kysk, att hon aldrig slår upp blicken »för att inte ögonens frihet skall fördärva sinnets renhet».¹ Dessa nedslagna ögon är en symbol för det förnuft som stänger inne allt begär, för *temperantia*.²

I förlitan på hennes dygd lovar fadern, att den som kan förmå Syrithe att höja blicken skall bli hennes make. Bland friarna finns en viss Ottar. Han är vacker, vältalig, av förnäm men inte kunglig börd. Trots sin brinnande kärlek misslyckas även han att beveka detta kyska sinne.

Nu grips även en jätte av begär till Syrithe och får en falsk kvinna att locka henne bort från kungaborgen till vildmarkens trånga berg.³ Han binder också Syrithe med hennes hår, så att detta bildar ett oupplösligt virrvarr. Detta är förmodligen en allegorisk bild av hur *anima* går vilse i materiens värld – här symboliserad av de höga och trånga berg som stänger Syrithe inne – som hotar att dra ned henne i begärens kaos. Samtidigt finns där en språklig innebörd: Syrithes irrande vandring motsvarar den vidlyftiga form eller de »digressioner» varmed språket kan förleda och förvirra människorna,⁴ Syrithes tilltrasslade hår skall förmodligen tolkas på samma sätt.

Ottar visar sin dygd, när han följer efter flickan och dödar jätten men avstår att följa sina egna begär i vördnad för hennes ädla börd. Syrithe vägrar trots detta att lyfta ögonen mot honom och irrar vidare genom ödemarkerna, tills hon hamnar hos en trollkvinna och sätts att vakta hennes getter. Ottar följer troget efter och försöker i sex sappfiska strofer fresta henne med friheten och sin kärlek. Därefter sammanfattar han dessa 24 verser i en enda period om 24 ord – detta virtuosa exempel på *abbreviatio* låter oss ana att han egentligen äger samma dygd och andliga storhet som Halfdan.

Förtvivlad återvänder Ottar till krigsfartygen medan Syrithe slutligen, oklädd och utblottad, råkar komma till hans faders hus. Hon låtsas vara en fattig flicka. Men Ottars moder anar hennes börd trots smutsen och den yttre fattigdomen, en tydlig anspelning på mötet mellan Svanvita och Regner i andra boken.⁵ Så följer den romantiska upplösningen. Ottar låtsas att han skall gifta sig med en annan och befaller Syrithe att lysa honom till brudgemaket.

¹ ne mentis integritas oculorum libertate corrumperetur (188,8).

² Saxo använder här några gånger *continentia* som synonym till *temperantia* (188,5 och 7; 207,22 och 208,27). Den förbleknade metaforiska innebörden i detta ord är att förnuftet »stänger inne» eller »håller tillbaka» begären, vilket harmonierar med de centrala begreppen – det trånga, trycket, tvånget – i denna bok.

³ quam ipse mox irruens in artiora montanae crepidinis saepta devexit (188,18).

⁴ hanc tandem a paternis procul penatibus, quaesita callidius digressione, seduxit (188,17).

⁵ *Nobilitatem* quippe virginis *index* forma prodebat, et vultu genus interprete resultabat (189,32). Jfr 40,34: nec humili loco natum liquet, quem certissima *nobilitatis index* pulchritudo commendat.

Ljuset brinner ner och lågan sveder hennes hand, men hon håller tillbaka varje rörelse som skulle förråda smärtan. Då ber Ottar henne att skona sin hand, »varvid hon höjde sin milda blick och fäste sina kyska ögons ljus på honom». ⁶ Så förenas de två i äktenskapsnets ljuva bädd.

Kanske är det talet sju, som inspirerat Saxo till detta och följande porträtt av ädel kyskhet. Sju är ju det tal, som inte »föds» av något annat eller själv »föder» andra tal, ett tal förbundet med Pallas, Jupiters dotter, och därmed den jungfruliga kyskheten och visheten. ⁷ Samtidigt ställer denna ljuva saga två former av begär mot varandra. Det ena är förbundet med smuts, falskhet och kaos, med jättarnas och vildmarkens skrämmande värld; det andra lyfter människan mot dygdens rena skönhet.

Men detta är också en social och politisk myt. Äktenskapen är i alla samhällen ett av de medel, varmed klasserna försöker bevara sin »renhet» och skydda sina intressen, därför är det i deras intresse att övervaka individernas erotiska begär och använda det som ett socialt instrument. Hjältarna i första boken, Starkodder i den sjätte och Halfdan i den sjunde, alla hade de med obönhörlig stränghet bestraffat alla försök av lågättade män att tilltvinga sig de högre klassernas kvinnor och därmed även dessa klassers makt och privilegier. Nu ställer Saxo plötsligt frågan: kan ändå inte furstehusens och aristokratins kvinnor i vissa situationer förmälas med män ur lägre klasser, kan inte detta rent av stärka de mäktiga släkterna och hela samhällets ordning?

Svaret följer i berättelsen om Ottar och Syrithe. Först vill kung Sivald gripa Ottar och straffa honom genom hängning, men Syrithe förmår fadern att erkänna deras äktenskap och själv ta Ottars syster till maka. Kort tid därefter angrips Sivald av sveakungen Ragnald. Efter tre dagars blodiga strider grips Ottar av otålighet och ärelystnad och störtar dödsföraktande in i fiendens fylking där den är som tätast. Han lyckas fälla Ragnald, en mängd svenska ädlingar och självaste Starkodder grips av fruktan inför denna vilda vrede och tar till flykten. Så räddas Danmark och dess kungahus genom den dynastiska förbindelsen med en av landets adelsätter.

Efter Sivald kommer kung Sigar till makten. Han har fyra barn, däribland Alf, som är så skön att hans rika hår lyser som silver. Alf får höra talas om götakungens dotter Alvide. Hon sägs vara så kysk att hon ända från vaggan dolt sitt ansikte med en slöja, för att inte hennes skönhet skall uppväcka andras begär. Hennes far låter dessutom hålla henne i trångt förvar och skydda inhägnaden med två väldiga ormar. Alla som försöker överskrida denna gräns blir halshuggna och deras huvuden uppsatta på pålar. Slöjan, ormarna, denna

⁶ placidos in eum obtutus verecunda luminum erectione convertit (190,4). Syrithe's *patientia* (190,1) när lågan sveder hennes hand påmin

ner också om Rolf Krakes självbehärskning, när han uthärdar eldens hetta (50,4).

⁷ Se ovan s. 60f.

skräckinjagande palissad, allt skall symbolisera det som i det kyska sinnet ställer en mur mellan sinnets eget begär och omvärldens frestelser.

Alf eggas av faran och tar upp kampen med dessa ormar. Han kastar ett glödande stål i den enas gap – liksom hans glänsande hår en förnyad anspelning på Jupiter⁸ – och dödar den andre med sitt spjut. Därmed har han vunnit den kyska Alvilde.

När Alvilde prisar ynglingens skönhet, klandras hon häftigt av modern för att låta sig ryckas med av den yttre formens falska lockelser. Då grips Alvilde av förakt för Alf, kläder sig själv i mansdräkt och blir vald till ledare för en skara vikingar. Men Alf följer henne över haven lika outröttlig som Ottar följt Svirthe genom ödemarken. En gång fryser vattnet till is och danskarna kan inte längre ro sina skepp.⁹ Alf befäller då danskarna att ta av sig skorna och kämpa på isen mot »blackmännen», som eljest alltid brukade segra genom sin rörlighet och skicklighet att fly.¹ Det är en ny bild av hur elementen kan sluta sig som ett trångt fängelse kring människan men också hur människan – liksom när Halfdan vältrade klippblocken från bergskammarna – genom sitt förnuft och sin dygd kan övervinna elementen själva och tvinga dem att strida på sin sida.

Slutligen kommer man till Finland och en smal vik, i vars trånga »svalg» – ständigt dessa bilder av strupe och kvävning – Alvilde förut seglat in.² Alvilde angriper genast de okända skeppen, Alf kämpar sig från förstammen till aktern på hennes skepp, där hans vapenbroder Borkar slår hjälmen av henne. Alf känner igen sin älskade, tvingar henne att återta kvinnodräkt och har nu nått målet för sitt begär.

I en digression av »måttlig längd» vill Saxo förklara denna historia. I forntidens Norden hade det funnits kvinnor med samma dygder som amazonererna ägt. Dessa kvinnor hade av sagt sig allt det mjuka och lättsinniga som hörde samman med deras kön och låtit sig fyllas av den manliga vreden och kraften, de hade bytt kissar (*basia*) mot krig (*bella*), kärlek (*amor*) mot vapen (*arma*), väven (*tela*) mot spjutet (*telum*) och sängen (*lectus*) mot döden (*letum*).

⁸ *torridam chalybem forcipe comprehensam* (191,5). Det synes som Saxo associerat Jupiter med hans hammare eller åskvigg med den nordiska åskguden Tor och hans hammare. Därför är också jätten Gejrröd i åttonde boken genomborrad av ett glödande stål, *torridam chalybem* (142,17), som uppenbarligen kastats av Jupiter-Tor.

⁹ *Quo tempore, densatis aquarum coactibus, tanta glaciei moles naves corripuit ut iis nulla remigandi vis processum struere potuisset* (191,23).

¹ *Quos Blacmanni succincta pedum agilitate fugae consulere rati, inita cum iis pugna*

(191,27). Saxo tillskriver allmänt de »barbariska» folken denna rörlighet och vana att blixtnabbt växla mellan anfall och flykt, som irländarna (141,6), finnarna (258,4) och vendarerna (343,13). Detta skall understryka hur deras rörelser överensstämmer med det flyktiga och osäkra i den formlösa materien. Det hala hos isen, *lubricitas*, understryker att danskarna här befinner sig i strid med de kaotiska makterna i naturen.

² *Ubi contractiorem forte sinum ingressi ... Alvidas quippe eadem faucium angustias prior classe petiverat* (191,32).

Detta visar hur Saxo inom sin platoniska världsbild förbundet själens lägsta del, lusten och begäret, med det kvinnliga och den högre vredessjälen med det manliga könet.³ Samtidigt antyder dessa sammanpressade ordlekar att även språket genom *abbreviatio* förmår höja sig till en mer »manlig» och kraftfull form, fjärran det kvinnligt lättsinniga och vällustiga.

Därmed står vi inför sjunde bokens höjdpunkt, berättelsen om Hagbard och Signe. Redan före Saxo var detta Nordens motsvarighet till Tristan och Isolde eller Romeo och Julia. Men liksom Amletsagan har Saxo infogat dessa berömda gestalter i sin tankevärld och sin konstfulla komposition.

När Alf och hans broder Alger en gång befinner sig på vikingafärd, stöter de nämligen samman med Helvin, Hagbard och Hamund, söner till småkonungen Hamund. Först utkämpar man ett blodigt slag men tvingas sedan i ömsesidig respekt för varandras tapperhet sluta ett evigt vänskapsförbund. Under tiden friar tysken Hildegisel till Alfs syster Signe vid det danska hovet. Han förlitar sig på sin skönhet och ädla börd. Men hon avvisar honom föraktfullt och uppställer i stället den vilde vikingen Hake, en annan av Hagbards bröder, som sitt ideal.

Hagbard följer sina nyvunna vänner till det danska hovet. Där får han i hemlighet tala med Signe, som lovar honom sin kärlek. När hennes tärnor sedan jämför de olika friarna, säger hon sig fortfarande föredra den ärrige Hake framför den sköne Hildegisel. I en sång ställer hon vreden och kraften i den tappra kämpens ansikte mot den yttre skönhet, som ju bara är en tom form och som måste förflyktigas med åren. Hon tillhör således de forntida kvinnor som likt Alvilde förmår höja sig till vredessjälen. Detta återspeglas också i hennes sång, där varje hexameter – det manligt heroiska versmåttet före alla andra – följs av en sammanpressad jambisk diameter och språket formar sig till idel tunga sentenser. Kanske får vi också en förnyad anspelning på Jupiter, när Signe placerar den yttre skönheten i den ena vågskålen och dygden i den andra.⁴

Egentligen gäller denna lovsång Hagbard. Den försmådde Hildegisel anar detta. Han vet också att kung Sigar alltid lyssnar till två rådgivare, Bilvis och Bölvis. Den förre vill alltid försona fiender, den andre – som symboliskt nog är blind – vill alltid skilja vänner åt och väcka deras hat. Det är denne Bölvis som Hildegisel mutar, så att han förtalar Hagbard och hans bröder hos Alf och Alger. De överfaller sina forna vänner och dödar två av dem men faller sedan själva för Hagbard, som av plikten tvingas utkräva hämnd för sina bröder.

³ Siquidem delicatum vivendi genus perosae corpus animumque patientia ac labore durare solebant totamque *feminae levitatis mollitiem* abdicantes *muliebri* ingenium *virili* uti *saevitia* cogebant (192,16).

⁴ *sciens omne decoris blandimentum sola virtutis aestimatione sordescere nec aequa illi lance conferri* (193,4); in isto oris lituram animi flore *pensari* testata (193,12).

Hildegisel straffar han genom att rädda ett spjut genom bakkdelens halvör, samma skamstraff som Starkodder använde mot den fräcke guldsmeden.

Likt den Romeo som nyss dödat Tybalt listar sig sedan Hagbard in i Signes jungfrubur, förklädd till sköldmö – »så starkt föraktar begäret all fara».⁵ När tärnorna skall tvätta den främmande sköldmöns fötter, förvånas de över dessa hårda fötter, lurviga ben och sträva händer. Då besjunger han sitt liv i faror och mödor, och Signe skyndar till för att ställa sköldmöns sår (*vulnera*) mot tärnornas spinnande (*vellera*) och striden (*pugna*) mot deras ull (*pensa*). Än en gång upphöjs vredessjälen över lustsjälen liksom den manligt sträva och hårda formen över den kvinnligt veka skönheten. Så tar Signe Hagbard i sin bädd och uppfyller sitt forna kärlekslöfte. Under »vällustens samspråk» lovar hon att förbli honom trogen in i döden.

Tärnorna förråder Hagbard, och efter en bitter strid föres han inför tinget. Bilvis menar att man skall döma honom med mildhet och dra nytta av hans tapperhet. Men Bölvis manar kungen att låta sin »rättvisa vrede»⁶ tala mot den som dödat hans söner och skändat hans dotter. Han får också hela tinget att ändra mening och fyllas av raseri.⁷

Så reser man galgen, drottningen stiger fram med en bägare och manar honom hånfullt att styrka sig före färden till underjorden. Hagbard svarar att dessa hålör redan omsluter hennes söner för evigt och kastar bägaren i den rasande kvinnans ansikte⁸ med en Starkodders stolta vrede. Under tiden frågar Signe i sin jungfrubur, om tärnorna vill följa henne i döden. Hon befäller att vakten skall ge tecken när Hagbard avrättas och de tvinnar sina slöjor, den jungfruliga kyskhetens symbol, till snaror. Så förs Hagbard upp på berget, som alltsedan bär hans namn. När han står vid galgen, ber han liksom på skämt att man först skall hänga hans kappa. Då ser han flammorna stiga upp från kungsgården och förstår att Signe gått före honom i döden och uppfyllt sitt löfte. I en sista sång besjunger han den kärlek, som skall bestå och förena dem även i en annan värld.

Varför denna ton av triumf och apoteos, när snarorna pressar deras strupar samman och ger dem döden? Hagbard och Signe kan båda synas skyldiga, de har följt sitt begär och kränkt samhällets moraliska ordning. Men det Signe älskade hos Hagbard var inte den simpla vällusten utan den vilda kraft som hans ansikte och gestalt utstrålade, vredessjälen när den tjänade dygd och förnuft. Kärleken och begäret gav henne därför kraft att höja sig över kvinnans svaghet och lättsinne. Det som fyllde Hagbard med hans jublande lycka var Signes »manliga» kraft att trotsa döden och hålla sitt löfte om trohet. De skyldiga är tysken Hildegisel och den onda rådgivaren Bölvis, de förkroppsligar det begär och den vrede som blott skapar kaos i världen.

⁵ *Adeo libido periculum contemnit* (194,21).

⁶ *consilia, quae ... iustum iracundiae motum ... delent* (196,20).

⁷ *evenit ut ... omnium saevitia multaretur* (196,26).

⁸ *Infamis mulier furensque mente* (197,18).

Kanske är detta också en platonsk allegori, där den hårda huden på Hagbards kropp visar hur *anima* kan vandra bland de lägre elementen utan att övervinnas, med en dygd som växer sig starkare av faror och mödor. Kanske är Hagbard svävande i galgen och Signe omgiven av kungaborgens lågor en bild av hur de högre elementen nu belönar och befriar dem ur materiens fängelse. Kanske är Hagbards och Signes trogna kärlek också en symbol för det evigt oupplösliga förbund som orden kan knyta, när de pressats samman i den skickliga grammatikerns hand.⁹

Men domstolen där folket först vill frikänna den anklagade och sedan grips av vrede, begabbelsen och drycken som räcks till den dödsdömde, berget med galgen som kunde vara ett kors,¹ de stolta orden i dödsstunden – allt detta frammanar också bilden av Jesu död. Naturligtvis vore det Saxo fjärran att identifiera den ärrige vikingen och Världens Frälsare, det är framförallt denna odödliga bild av oskyldigt lidande han velat utnyttja. Därför tror jag att dessa religiösa övertoner framförallt vittnar om den politiska innebörd Saxo velat ge historien: som vi skall se i sjätte kapitlet är den förmodligen en varning till kungamakten att stöta aristokratin och särskilt Hvide-släkten och Absalon ifrån sig. Men den visar samtidigt hur religiösa stämningar nu omärkligt börjar tränga in i verkets språk och dess scener för att slutligen kulminera i åttonde bokens höjdpunkt och hela verkets peripeti, Thorkils bön till Skapelsens Gud.

Nu kommer vikingen Hake, den återstående av bröderna, till Danmark för att hämnas Hagbards död. Hans skepp seglar uppför den slingrande Susaa genom de själländska marker, som för Saxo uppenbarligen var hans födelsebygd och Danmarks hjärtpunkt. Hans män får sedan rycka fram genom skogarna för att inte upptäckas och döljer sig med grenar, när man måste bege sig ut på slätten. Denna plats kallas sedan Helmossen eller ordagrant »Döds-träsket» – vi får en känsla av att *silva*, den kaotiska materien och underjordens landskap börjar omsluta människornas värld. I den inledande berättelsen varnade man Frode för att brorsöner belägrade hans borg, nu kommer en spejare in i kung Sigars sovkammare och berättar att löv och grenar kommer vandrande som människor. Liksom Shakespeares Macbeth ser Siga detta som ett förebud om sin egen död. Men han vill inte dö i någon trång källare utan beger sig ut på slätten för att invänta fienden.² Ändå faller han på den plats som sedan kallas Likbrunnen.

⁹ *Unus erit finis, unus post funera nexus ...* (198,9)

Axis uterque iuvat: gemino celebrabitur *orbe una* animi requies, par in amore fides (198,17).

Observera att *orbis* även kan betyda »avrundad mening, period». Jfr Geoffroi de Vinsauf: mo-

dicumque prematur in *orbem*/Summula materiae, quam tali *comprime* lege ... (v. 696).

¹ Saxo kallar Hagbards galge *patibulum* (197,3), samma ord som han senare använder för Kristi kors (339,17).

² *Igitur locorum angustias* veritus, relicto oppido, conspectiorem soli planitiem, proelia hostes excepturus (199,21).

Gyrithe och Halfdan

En rad blodiga strider föröder nu det danska folket och dess kungahus, offer för den grymma vrede de själva släppt lös. Till slut återstår en enda gren av kungaätten, Alfs dotter Gyrithe – en ödesdiger form av *abbreviatio*. Ty Gyrithe vägrar att gifta sig med någon av lägre börd och avlägger ett dåraktigt löfte att hellre leva i kyskhet. Folket väljer egna kungar i de olika provinserna, riket hotar att för evigt falla sönder.

I en digression³ berättar nu Saxo om den tappra kämpan Gunnar. På norrmännens egen begäran infaller han från Sverige; men snart förvänds hans tapperhet i besinningslös grymhet, vägarna fylls med lik och stigarna av strömmande blod. Den gamle kungen vacklar fram i stridslinjen stödd på andras axlar och stupar ömkligt. Så utsätter Gunnar norrmännen för den svåraste av alla kränkningar, han insätter en hund som ståhållare och tvingar dem att hylla honom med yttersta vördnad.

Före striden har den norske kungen låtit gömma sin dotter Drot i en underjordisk håla, en anspelning på Frode i hans trånga källare. Gunnar lyckas finna hålan och våldtar flickan. Ur detta famntag föds en son, Hildiger, men han visar sig så uppfylld av bestialisk grymhet att till och med Gunnar måste landsförvisa honom.

Nu ligger Danmark lika värnlöst för yttre fiender som under gamle Vermunds tid i fjärde boken. Framförallt härjar rutener landet med obeskrivlig grymhet. Landets räddning blir en storman, Borkar. Förr kämpade han tappert vid Alfs sida. När han hörde om Gunnars grymhet i Norge, dödade han uppbragt denne och vann själv Drots kärlek: ur denna förening föddes sonen Halfdan. Nu kan han inte lida Danmarks svaghet utan drar ut mot rutenernas hövding och dödar denne men stupar också själv. I samma strid deltar sonen Halfdan och får för evigt ett fult sår över munnen.

Efter kampen träder Halfdan inför Gyrithe, den enda återstående av kungahuset, och manar henne att ta honom till make och återupprätta landet och kungamakten. Men hon pekar på hans låga börd och vanprydande ärr. Då lovar Halfdan att genom tapperhet uppväga dessa brister och avkräver henne löftet att vänta, tills hon fått budskap om hans död eller återkomst.

Först möter han ensam de tolv kämpar, som skyddar Gyrithe, och dödar dem med en klubba av ek, Jupiters träd. Så beger han sig till Ryssland, där svearnas och ryssarnas härar ligger mitt emot varandra. Bland svearna befinner sig Hildiger, hans halvbroder. Hildiger som ensam mött sjuttio fiender utmanar någon av ryssarnas kämpar på envig. Halfdan antar utmaningen. Men Hildiger, som slits mellan begäret att hämnas sin far och den kärlek som blodsband trots allt ger, låtsas då att han inte vill möta en så obeprovd kämpe.

³ occurunt quaedam *necessario paulisper* perstringenda digressu (200,24). De ursäktande

orden förklaras av att *abbreviatio* inte tillåter onödiga avvikelser från ämnet.

Så möter Halfdan i stället en annan kämpe och dödar denne. Nästa dag faller han två, tredje dagen tre tills hans slutligen möter elva och faller dem ensam. Nu kan Hildiger inte längre bestrida att Halfdan är en värdig motståndare. De möts, Hildiger försöker döva Halfdans svärd med sina trollkonster men får själv ett dödligt sår. När denne vilde kämpe nu sjunker ner på marken, får han framsäga en av de mest gripande och storslagna dikterna i hela *Gesta Danorum*. Den handlar om ödet, den outgrundliga och oemotståndliga makt som styr människornas liv. Han och Halfdan är egentligen bröder, avslöjar han nu, men ödet har givit dem vitt skilda lotter.⁴ Hans egen sköld visar i konstfulla bilder alla de ädlingar och kämpar han besekrat och dödat. Men i sköldens mitt står bilden av hans ende son, sin faders kärlek och sin moders tröst, vars livstråd han en gång ryckt av. Så anar Hildiger nu i smärtsam klarsyn och livets sista ögonblick det kluvna i vredessjälen, den som driver människan till heroisk kamp men också till omänsklig grymhet. Men om ödet betvingar och pressar samman människornas liv, så ser nu också Hildiger en ordning som endast parcerna känner, en hemlig plan som ett högsta förnuft har utformat och som ingen makt i den förgängliga världen kan ändra. Vi står till synes inför en tung, hednisk fatalism. Men ur denna och ur Hildigers smärta framgår ändock dessa profetiska ord om det högsta förnuftet och den hemliga allmakten i skapelsen.⁵

Förtvivlad anklagar Halfdan den döende för att han inte yppat att de var bröder. Ryktet om striden når Danmark, men nu heter det att Halfdan stupat. En sachsisk ädling friar samtidigt till Gyrithe, dessa rykten liksom mutor och påtryckningar får henne att ge vika. Historien upprepar sig, detta är berättelsen om Grams kärlek till den finska kungadottern Signe i ny version. Och liksom Gram finner sig Halfdan vid bröllopet och anklagar Gyrithe i dunkla, sammanpressade ord för hennes svek och trolöshet.⁶ Hon erkänner sin skuld och svaghet men lovar honom nu sin kärlek. Denna sång koncentrerar hon sedan i en enda sats, ett tecken på den nya själskraft som även hon börjar vinna.⁷ Enligt mönstret drar då Halfdan sitt svärd och dödar brudgummen och de rusiga sachsarna. Än en gång har en hirdman och aristokrat genom sin trohet och tapperhet räddat furstarnas vacklande ätter.

⁴ ... alium *discrimine* certo
sors *feralis* agit, alium potioribus annis
pompa decusque manent et agendi temporis
usus.

Sic sibi dividuum partes *discriminat* omen
(204,7).

⁵ Sed quaecumque ligat Parcarum praescius
ordo,
quaecumque arcanum *superae rationis*
adumbrat,
seu quae fatorum serie praevisa tenentur,

nulla caducarum rerum conversio tollet
(204,33).

⁶ ne vulgaris eloquii nuditate pluribus intel-
lecta depromeret, in hunc modum abstrusa car-
men ambage *compegit* (205,13).

⁷ 206,7. Observera hur Hartgrepe i första bo-
ken demonstrerar den motsatta tekniken, *am-
plificatio*, genom att först ge en prosasats och
sedan en utvidgad poetisk version (21,4 och
28).

Harald Hildetand

Det är genom jämförelsen med Syrithe, Alvilde och Signe – Hagbards älskade – som vi upptäcker det ytliga och svaga i Gyrites karaktär. Men när Halfdan sedan i strid försöker ena det splittrade riket igen, deltar hon däri klädd i manlig dräkt, ett tecken på hennes inre förvandling. Då räddar hon också deras son Harald, bärande honom på ryggen, under fiendernas pilar.

Denne Harald får samma vanprydande ärr som de flesta hjältar i denna bok, ett våldsamt slag i en strid ger honom egendomligt utskjutande tänder och tillnamnet Hildetand. Men det finns också en märklig glans kring hela hans gestalt. Han föds sedan man tillfrågat Odens orakel, Oden gör honom också osårbar i strid och lär honom den konstfulla kilfylkingen. Därför går han fram i stridens tätaste vimmel som vore det ett gästabud, bara klädd i purpurmantel och guldstickad huva. Han lyckas nu ena Danmark men han insätter också lydkungar i Norge och Sverige, lysande kämpar samlas från alla länder i hans hird, han för sina krigsmän över Rhen och mot slaverna, till Akvitanien och England. I sanning synes Frode i femte boken ha återuppstått.

Så följer berättelsen om Haralds systerson Ole. Främst motiveras den av Saxos önskan att rekapitulera även den sjätte boken. Liksom i dess upptakt förs vi nämligen till det vilda Norge. Där växer Ole upp, där får han som femtonåring höra talas om Gunne, hövitsmannen i Telemarken, och hans son Grim som plundrar och härjar likt de tio bröderna på sin klippö. Ole tar sin häst och sin hund och beger sig in i skogen där den är som tätast och mörkast för att bestraffa dessa ogärningsmän. När en väldig, skummande flod hindrar hans väg, tvingar han likt Fridlev sin häst till ett språng över dess virvlar.

Ole finner rövarnas gård, Gunne och Grim störtar ut till kamp. Grim får ett dödligt sår; med sina sista krafter, inför livets och dödens gräns framsäger han en sång, uppfylld av samma vilda tapperhet som Hildigers dödssång⁸: må samma död drabba dem alla tre, må samma urna rymma deras aska.⁹ Hans far svarar med samma stolta ord, men han pressar dem samman och ger dem ännu större tyngd.¹ Till slut kämpar de stående på knä i förakt för döden och i sin okuvliga önskan att dra motståndaren med sig i döden. Det är den manliga vredessjälen, som i livets sista sammanpressade ögonblick uppenbarar sig i skrämmande majestät.

Så härskar Harald Hildetand likt Frode i femtio års obruten ro över ett väldigt imperium, stödd på Ole som leder flottan och en annan systerson, Ring, som han insatt i Sverige. En rådgivare vid namn Brun är Haralds och Rings förtrogne och färdas ständigt mellan de två furstarna. Men en gång

⁸ Parallellen understrykes genom att Hildigers sång har 34 verser och Grims 17.

⁹ *et commune tribus funus inhorreat, una trium cineres urnaque contegat* (210,28).

¹ Gunnes version omfattar bara 8 verser. Ordet *brevis* (210,33 och 35) får ytterligare framhäva dess knappa form.

drunknar Brun på dessa resor, och Oden ikläder sig hans namn och gestalt. Han lyckas nu väcka en hemlig avund hos Harald och Ring, som snart växer till öppet hat och slutligen måste stillas genom krigets våld. I sju år rustar man för denna kamp.

På sätt och vis befinner vi oss åter vid den sjunde bokens öppningsscenen. Där försökte den döende Olaf fördela makten mellan sina två söner och skapa den jämvikt och harmoni, som på ett vidare plan är hela skapelsens bestämmelse. Men gång på gång skulle vreden och begäret uppresas sig mot denna ordning, så även nu. Ändå anar vi efter denna långa resa genom grymhetens och lidelsernas värld att en högre makt styr människornas öden, den som skall träda fram i åttonde boken.

Bok VIII

Bråvallaslaget

»Historien om det svenska kriget berättades på danska först av Starkodder, som också var den mest lysande kämpen i denna strid ...»² Det är denna historia Saxo säger sig återge på latin. Norrmän och islänningar, svenskar och slavar, danskar, sachsare och friser, hela den heroiska forntiden synes marschera mot Bråvalla och det största slag Norden bevittnat. Ring och Harald fylkar de väldiga arméerna mot varandra och håller tal till dem från sina stridsvagnar. Ring försäkrar sina män att de lätt skall besegra denna här, som leds av en blind. Ty Harald är inte bara blind av ålderdom utan även i sin dårskap när han, som borde nöja sig med graven, nu rycks med av detta begär efter makt och rikedomar. Harald talar om Rings otacksamhet och bristande aktning för ålderdomen, han påminner också om hur danskarna förr alltid besegrat andra folk och härskat över dem.

Så börjar striden: »Nu skallade stridslurarna och kampen började med största kraft på ömse sidor. Man kunde tro att himlen plötsligt störtade ner över jorden, att skogar och fält sjönk ner i avgrunden, att allt blandades samman och att forntidens kaos hade återvänt, att gudarnas och människornas världar kastades om varandra i en rasande storm, att allt nu drogs mot sin undergång. Ty när man började kasta sina spjut, fylldes allt av vapnens outhärdliga vinande och otroliga dån. Dunsterna från såren lade sig plötsligt som ett moln över himlen, dagens ljus skymdes bort av pilarnas täta hagelskurar ...»³

² *Historiam belli Suetici* Starcatherus, qui et eiusdem proelii praecipuum columnen erat, primus Danico digessit eloquio (214,1).

³ Deinde, canentibus lituis, summa utrimque vi conseritur bellum. Crederes repente terris ingruere caelum, silvas camposque subsidere, misceri omnia, *antiquum rediisse chaos*, divina

pariter et humana tumultuosa tempestate confundi, cunctaque simul in perniciem trahi. Nam ubi ad teli iactum perventum, intolerabilis armorum stridor incredibili cuncta fragore complevit. Vapor vulnerum repentimam caelo nebulam intendebat, dies effusa telorum grandine tegebatur (218,30).

Den blinde och åldrade Harald har denna gång inte kunnat fylka sitt folk, det har han överlåtit åt Brun som också är körsven på hans vagn. När Harald lyssnar till stridens larm och anar att hans stridslinje sviktar, frågar han hur Ring fylkat sitt folk. Brun svarar med ett lätt skratt att han använt kilfylkingen. Då frågar Harald bävande hur Ring lärt sig denna konst, som Oden uppfunnit och bara låtit honom själv lära sig. När Brun tiger, förstår Harald plötsligt att det är Oden som iklätt sig Bruns gestalt. Han lovar honom bönfällande de dödas själar, om han bara vill ge danskarna segern. Men Brun rörs inte av dessa böner utan störtar med en plötslig stöt kungen från vagnen till marken, rycker till sig hans klubba och vänder den mot kungens huvud. Snart hopar sig oräkneliga kroppar kring vagnen, likhögarna tornar upp sig högre än hjulen och tistelstängan.

Efter slaget letar man rätt på Haralds kropp. Ring låter lägga en guldsadel på hans häst och spänner den för kungavagnen. Så ber han en bön att Harald måtte färdas före alla andra till underjorden och hos dödsjuden be om hedrande säten för dem, vänner och fiender, som följt honom i döden. Därefter befäller Ring att man skall resa dödsbålet och lyfta upp det förgyllda kungsskeppet på detta, han manar också de ädlingar som sörjande går runt bålet att kasta vapen, guld och andra dyrbarheter i elden för att hedra sin furste. Så slutar Bråvallaslaget.

Historia är det första ordet i åttonde boken. Redan under forntiden hade danskarna liksom romarna försökt bevara minnet av förfäderna och deras hjältedåd genom sånger, som de ristade in på stenblock och klippor, heter det i Saxos förord (4,22). Hans skildring av Bråvallaslaget, som säges bygga på Starkodders sånger som de bevarats i folkmun, skall således vara en återspeglning av denna forna historieskrivning.

Jämförelsen med romarna är viktig. I åttonde boken möter vi nämligen en mängd reminiscenser från de romerska historikernas och epikernas verk. Den för läsaren *in medias res* med uppmarschen till Bråvallaslaget. De två fältherarnas tal, den hyperboliska skildringen av slagfältets larm och kaos, de praktfulla begravningarna efter striden, allt detta kan återfinnas i Curtius' historia om Alexander och Vergilius' och Lucanus' epos liksom hos alla medeltida författare som parafraserade detta heroiska språk.⁴ På samma sätt skall mönstren från Odysseen och Aeneiden återkomma genom hela den åttonde boken, framförallt i Thorkils resor till nordanlanden. Det är som Saxo vill visa hur forntidens danskar var mäktiga samma dyrkan av den heroiska dygden och äran, som fann sitt språk just i dessa episka formler och bilder.

Samtidigt finns det i åttonde boken en omisskännlig kritik av denna hedniska ärekult bland forntidens nordbor och romarna liksom av den heroiska

⁴ Se framförallt Stephanius' stora kommentar av dessa partier.

epikens språk. Hur var det nämligen möjligt att Harald Hildetand, som i sjunde boken återupprättade Danmarks storhet med så lysande tapperhet, nu drog landet med sig i denna blodiga katastrof? Det är ålderdomen och ärelystnaden, antyder Saxo. Harald anser det mer ärorikt att dö i striden än i sängen, han vill dessutom dra så många som möjligt med sig i döden för att hans intåg i underjorden skall bli så ståtligt som möjligt (213,33). Det är till äran han vädjar i talet till sina män före slaget (218,26). Och på sätt och vis går denna dröm i uppfyllelse, när liken ligger strödda över fältet och Ring hedrar honom med denne ståtliga likfärd. Ändå anar vi under Saxos skenbart objektiva ton en ironi och ett förakt inför dessa hedniska föreställningar om dödsriket och dessa hyperboliska riter.

Det finns också en astronomisk symbolik i Bråvallaslaget. När Harald i sin ungdom gick i stridens vimmel klädd i purpurmantel och guldstickad huva, skyddades han inte bara av Odens magi utan också av Jupiter, härskarmaktens planet. Nu färdas han på en stridsvagn med liar eller skäror.⁵ Detta kan vara en anspelning på antikens stridsvagnar, en detalj i den episka koloriten. Men *falx*, skäran, är samtidigt Saturnus' symbol: med skäran kastrerades han av sin son Jupiter, skäran visar att han är åkerbruksguden, den böjda skäran är en bild av tidens kretsformade lopp.⁶ Nu lever Harald i den åldrige, dystre Saturnus' tecken, medan den unge Ring omstrålas av Jupiters goda influenser. Kanske är det därför Rings bågskyttar får vålla danskarna de svåraste förlusterna⁷ – *Sagittarius*, Skytten är Jupiters tecken. Kanske är det därför Haralds främste kämpe, frisern Ubbe, segnar ned genomborrad av 144 pilar (219,25) som en anspelning på talet 12 i dess astrologiska förbindelse med Jupiter. Saturnus' tal är 30 – efter striden har tolv tusen ädlingar stupat på Rings sida och trettio tusen på Haralds.⁸

Slutligen är slagfältets kaos här något vida mer än en sliten episk formel. Redan när Haralds armé marscherar upp, synes den vara en formlös massa där de fåtaliga danskarna blandats upp med sachsare och andra förvekligade folk.⁹ När striden börjar, skymt ljuset av rök och mörker, alla de lagar som reglerar elementens föreningar synes ha förlorat sin makt. Inom hela den medeltida konsten och diktningen är vagnen en bild av ordningen mellan dygderna och vetenskaperna, där de fyra hjulen frammanar pythagoréernas heliga fyrtal och deras kretsande kring navet himlakropparnas sköna banor. Men här styr den

⁵ Igitur ut erat *falcato* curru vectus (219,31).

⁶ Se t. ex. Script. rer. myth., 154 f.

⁷ Nam summa sagittariorum vi recruduit bellum, nec alia res nostris perniciosior fuit (219,27). Jfr 219,13.

⁸ 220,10. För talen 12 och 30 – Jupiters och Saturnus' omloppstider – se Firmicus Maternus II, cap. 25 och 27, samt Script. rer. myth., 154.

⁹ Praeterea ex parte adversa perpaucos Danos esse, Saxones complures, aliasque *effeminatas* gentes in acie stare . . . Sprenendam ergo aciem fore, quae potius *lubrica* hominum *colluvione* quam solido militum robore contexta videatur (218,13). *Lubricus* och *colluvio* är ord som hos Saxo ofta förbinds med den formlösa materien och kaos.

onde Oden Haralds vagn, och snart skall de stympade, livlösa kropparna travas mot dess hjul och tistelstång¹ – den människokropp som enligt platonikerna i sig återspeglar den universella ordningen genom lemmarnas sköna harmoni.

Det är människornas lidelser och begär, som skapar detta kaos och lidande i världen, likaså deras tro på de magiska och demoniska makter som i Odens ondskefulla gestalt nu avslöjar sin rätta natur. Men detta är också de katastrofer som enligt den platonska myten förebådar de åtta kretsloppens och det stora årets slut; detta är slutligen den åldrade hedendomen som i Haralds gestalt stirrar med blinda ögon utöver livets fält och desperat klamrar sig fast vid drömmen om det ärofulla intåget i dödsriket.

Ole och Omund

Efter Bråvallaslaget rör sig Saxo på ett egendomligt sätt bakåt i sin historia, som om han nu ville rekapitulera de föregående böckerna i omvänd ordning. Kanske vill han därmed ge kompositionen cirkelns slutna och fulländade form; kanske vill han visa hur Saturnus träder i konstellation med de andra planeterna och därmed fyller världen med nya och ödesdigra influenser, Saturnus som ansågs mest olycksbådande i sin rörelse bakåt eller *retrogradus*.²

Därför möter vi på nytt Ole, Haralds systerson. När människorna i sjunde boken mötte det skarpa, vibrerande ljuset i hans ögon, när hans guldgula hår svallade ut och hänryckte alla med dess skönhet (212,2), syntes han i sanning uppfylld av Jupiters kraft. Därför väljer också själländerna honom till kung efter Haralds död. Men nu visar han en sådan oanad grymhet, att tolv hövdingar sammansvärjer sig mot hans liv. De lejer Starkodder att döda Ole, Starkodder som varit hans gästvän och vapenbroder och som själv brukade försvara vänskapens heliga band.

När Starkodder närmar sig Ole, ligger han i badet, en symbol för den renhet och oskuld som trots allt ännu finns i hans väsen. Starkodder hejdas och förlamas av hans strålande blick, men Ole täcker då sitt ansikte och ber honom vänligt komma närmare och framföra sitt ärende. Nu kan Starkodder dra sitt svärd och genomborra den strålande furstens strupe. Starkodder får 120 skålpund guld för sitt dåd. Men han grips av sådan skam och ånger,³ att han gråtande vandrar omkring som en botgörare med sitt guld i en påse om halsen, en bild som hos medeltida läsare måste ha fört tankarna till en annan bedragare, Judas Iskariot, och dennes samvetskval.

¹ Iacebant circa currum regis innumera extincorum corpora, rotarumque fastigium congeries funesta vincebat. Temonem quoque cadaverum cumulus exaequaverat (220,7).

² Sunt praeterea qui dicant, Saturnum in progressu nihil nocere; quum vero retrogradus eat, esse nocuum (Script. rer. myth., 155).

³ Postmodum *paenitentia ac pudore* percussus, tanta animi acerbitate commissum facinus luxit, ut, si mentionem eius incidere contigisset, a lacrimis temperare non posset. Adeo culpae atrocitatem resipiscens animus *erubescibat* (221,26).

Danskarna väljer Oles son Omund till kung. Även här befinner vi oss i sjunde bokens och Jupiters krets: Omund utkämpar samma strider i Norge som den unge Harald Hildetand, han synes återupprätta dennes imperium. Han äger också Haralds likgiltighet för rikedomar, äran är honom nog.⁴ Här skymtar redan ett tema, som skall få allt större betydelse under åttonde bokens gång, människans begär efter guld och ägodelar.

Starkodders död

Även Starkodder, den lysande hjälten i sjätte boken, har nu blivit gammal och blind. Liksom Harald fruktar han att åldern skall fläcka hans ära och tror att det är mer ärofyllt att själv avkorta sitt liv.⁵ Därför vandrar han ut stödd på två käppar med guldets om halsen för att finna någon som är värdig att ge honom döden, en grotesk version av den scen i sjätte boken där han låg sårad vid väggkanten och stolt avvisade allas hjälp utom den frie bondsonens.

Några lågbördiga män vill skrämman åldringen och ta hans svärd. Men då flamar hans gamla vrede upp, skoningslöst dödar han dem. Så möter han Had, sonen till en av de hövdingar som lejde honom för mordet på Ola. I en storartad hexameterdikt beskriver nu Starkodder tidens snabba lopp som ingen makt kan hejda eller vrida tillbaka,⁶ denna ålderdom som gör blicken skum och gången vacklande, då hostan skakar kroppen och skabben plågar huden, då tänderna blir slöa och magen sjuk. Kanske har Saxo sett detta som Saturnus' ödesdigra influenser.⁷ Men det är också en platonsk bild av hur ålderdomen upplöser kroppens form och synes föra den tillbaka mot den kaotiska materien; med förfäran och förundran ser den unge Had hur denna fordom så lysande och kraftfulla kropp förlorat sin styrka och form och höljts i smuts till oigenkännlighet.⁸

Samtidigt finns där det andra temat i åttonde boken, äran. Starkodder sjunger om hur han föddes i Mars' tecken, om sin lott att leva och dö i krig.⁹ Han frammanar de tallösa bragderna i sitt liv och därmed de storslagna scenerna i sjätte boken. Men nu är det som själva språket inte kan tillfredsstäl-

⁴ Jfr 207,19 och 208,26 med 221,37 och 223,27. Omund kämpar också med samma högmodiga norska sköldmö Rusla (223,4) som förut varit Haralds motståndare (208,21).

⁵ *ne senii vitio pristinum gloriae decus amitteret, egregium fore putavit, si voluntarium sibi conscisceret exitum fatumque proprio maturasset arbitrio* (223,39). Observera det ironiska avståndstagandet i ordet *putavit*.

⁶ Detta motiv kan ha inspirerats av att Saturnus både är ålderdomens och tidens gud: Saturnum etiam philosophi in figura temporis accipiunt; unde et Graeci eum *Kronon*, id est *tempus*, appellant (Script. rer. myth., 154).

⁷ Jfr Firmicus Maternus IV, 19,5–8. Om Saturnus förbands med det melankoliska temperamentet, blev dessa sjukdomar ännu talrikare (jfr Klíbanký et alii, *Saturn and Melancholy*, 147).

⁸ *deseruit corpus habitus prior, ultima cepit illuvies formaeque notas cum robore carpsit* (226,13).

⁹ *At mihi, si recolo, nascenti fata dedere bella sequi belloque mori, miscere tumultus, invigilare armis, vitam exercere cruentam. Castra quietis inops colui pacemque perosus sub signis, Gradive, tuis discrimine summo consenui ...* (225,27).

la åldringens måttlösa äregirighet: »Det jag utfört genom min tapperhet överstiger alla tal, jag mäktar inte prisa allt det min hand utträttat, det är långt större än min berättelse, verket överträffar ryktet, språket räcker inte till för dessa bragder . . .»¹ Samtidigt finns där en bultande oro: förstör inte tiden i sin flykt också äran själv, kastar den inte omkull alla minnesmärken, blir inte inskriptionernas lovsånger en gång lågornas rov?²

Av detta drar Starkodder slutsatsen: »det är tillbörligt att av fri vilja föregripa dödens lag. Vad du inte kan undfly, är dig tillåtet att gå i förväg.»³ Han manar ivrigt Had att hugga av hans huvud, han råder honom också att sedan hoppa mellan detta och kroppen för att bli osårbar mot alla vapen. Men när Starkodders huvud skiljs från kroppen och faller till marken, biter det i gräset: »så visade ännu den döendes ansikte hans vilda och grymma sinnelag».⁴ Had avstår klokt nog från språnget, kanske skulle han ha krossats av den fallande kroppen.

Saxos samtida dömde sannolikt Starkodder ännu hårdare än vi. För dem stred självmordet mot kyrkans lära.⁵ För dem skulle dödsstunden vara ångerns och försoningens ögonblick, medan Starkodders grinande huvud ännu vittnar om hans flammande vrede och begär att skada och såra. Starkodders skakande skildring av den åldrande kroppens förfall förde kanske deras tankar till en av medeltidens mest inflytelserika andaktsböcker, Pseudo-Cyprianus.⁶ Men här blir åldrandet en varning för dem som framhårdar i ett liv »utan religion» och utan tanke på de högre tingen.

¹ . . . Excedunt numerum, quae fortiter egi, quodque manu gessi, ad solidum celebrare recensens deficio; sunt cuncta meo maiora relatu; vincit opus *famam*, nec sermo suppetit actis (228,8).

² Obterit egregias artes, monumenta priorum obruit et titulos antiquae laudis adurit; demolitur opes, pretium virtutis et usum carpit edax, transvertit res *et ab ordine turbat* (225,1).

³ Sponte pia legem fati praecurrere fas est: quod nequeas fugere, hoc etiam anticipare licebit (228,27).

⁴ Quod corpori avulsum impactumque terrae glebam morsu carpsisse fertur, *ferocitatem* animi moribundi oris *atrocitate* declarans (229,5).

⁵ Även platonikerna förkastade självmordet utifrån tanken att själen skulle lösas från kroppens fångelse inte genom yttre medel utan genom inre vishet: Et ideo illam solam de voluntariis mortibus significat esse laudabilem,

quae comparatur, ut diximus, philosophiae ratione, non ferro, prudentia, non veneno (Macrobios I, 13,10).

⁶ Pseudo-Cyprianus, De XII abusivis saeculi (ed. S. Hellmann, Leipzig 1909): Dum oculi caligant, auris graviter audit, capilli fluunt, facies in pallorem mutatur, dentes lassi numero minuuntur, cutis arescit, flatus non suaviter olet, pectus suffocatur, tussis cachinnat, genua trepidant, talos et pedes tumor inflat . . . (34 f.). Man kan förmoda att skildringen av ålderdomen – liksom av slagfältets kaos – var ett vanligt övningsexempel i medeltidens skolor. Detta gör det svårt och mindre befogat att utpeka bestämda förlagor till motsvarande partier hos Saxo. Ändå har Stephanus med skäl pekat på Maximianus' första elegi (176). Eftersom denna ofta hörde till nybörjartexterna (se exempel hos Glauche), har Saxo kanske på detta sätt velat frammana en välkänd moralisk text.

Sivard och Jarmerik

Historien om Sivard, Omunds son, tar på nytt upp den stympade kroppens tema. Sveakungen Götar friar till Sivards sköna syster och sänder därför sin förtrogne Ebbe till Danmark. Sivard ger sitt samtycke, och Ebbe drar snart ut på en andra resa för att hämta bruden. Han tar då med sitt följe nattkvarter hos två bröder i Halland. De har för vana att mörda sina nattgäster med en väldig bjälke, upphissad i taket, som de låter falla ner på de sovande och halshugga dem. Den kloke Ebbe får syn på bjälken och råder sina män att bara låtsas sova vid elden och sedan krypa undan. Några följer rådet, andra ligger kvar och halshuggs av den förfärliga maskinen.

Götar förstår att Sivard ligger bakom detta grymma försåt. Både han och slaverna anfaller därför Danmark och besestrar Sivard, som gång på gång måste ta till flykten. »Så blev följden att han förlorade Skåne och Jylland och bara behöll mitten av riket liksom en stympad kropps lemmar utan huvud.»⁷ Sivard uthärdar inte att leva i denna vanära, han söker liksom Harald och Starkodder en ärofull död genom ett desperat angrepp på Skåne. Han faller – »men befria fosterlandet från skattens börda mäktade han inte»,⁸ tillägger Saxo kallsinnigt inför denna dåraktiga ärelystnad.

Därmed börjar den långa berättelsen om Sivards son Jarmerik. Ytterst utgår den från sägnerna om goterkungen Ermanerik, som Saxo här infogat i den danska kungalängden.⁹ Men den blir också en förnyad bild av människans blinda begär efter ära och rikedomar och en grotesk återspeglning av femte boken och Frodesagan.

När slaverna plundrat det värnlösa Danmark, tar de med sig Jarmerik till sitt land. Därför växer han upp vid slaverhovet, där han först sätts till en drängs simpla sysslor. Men gradvis stiger han till tjänare, hirdman och slutligen kungens förtrogne. Samtidigt planerar han tillsammans med dibrodern Gunn sin flykt. När slaverkungen firar sin broders begravning, förfärdigar de en konstgjord kropp av en videokorg och stänger in en skällande hund i denna. Gunn säger att detta är Jarmerik som blivit vansinnig och lägger korgen på hans bädd. Omedvetet har de skapat en bild av Jarmeriks eget väsen, den djuriska grymhet som kommer att framträda allt starkare under berättelsens gång. Vi anar den redan här, när han och Gunn lyckas berusa sina vakter och sedan hugger av deras huvuden, »som man lade vid manslemmen för att deras död skulle bli så mycket skamligare».¹ Med hänsynslös kraft genomför Jarmerik sedan sin flykt till Danmark, där han också tvingar sin farbroder att lämna tronen.

⁷ Quo evenit, ut Scania Iutiaque exutus media dumtaxat regni veluti quasdam exesi corporis partes sine capite retineret (230,12).

⁸ patriam tamen praestandae pensionis onere liberare nequivit (230,29).

⁹ Jfr Herrmann II, 571 ff.

¹ quo turpiore eos morte consumeret, inguini sociavit (231,26).

Snart griper Jarmerik även makten i Sverige och kan gå till angrepp mot slaverna. Han låter hänga fyrtio av dem med en varg i varje galge. Frode hade bestraffat tjuvar på samma sätt, men detta är uppenbarligen en kränkning av folkrätten och av den gunst som Jarmerik trots allt mött hos detta folk.² När slaverna sedan gör uppror mot honom, låter han sticka remmar genom skenbenen på deras hövdingar och binda dem vid väldiga tjuvar. Sedan hetsar man jakthundar mot tjuvarna, som drivs bort genom dy och klyftor, »ett skådespel som kunde väcka tårar».³ Vid ett tredje uppror låter han hästar slita sönder de slaviska furstarnas kroppar (233,23). Frodes stränga lagar och straff skulle skänka världen fred och lära människan *temperantia*. Men Jarmeriks straff drar ned människan till de vilda djurens och den kaotiska materiens värld och skändar systematiskt den världsordning, som återspeglades i människokroppens harmoni.

Jarmerik bygger också en ståtlig borg på en klippa för att skydda allt det krigsbyte han vunnit. Därmed framträder den girighet i hans väsen, som Frode försökte bekämpa hos danskarna när han fäste sina guldringar på höga klippor i allas åsyn. Sedan Jarmerik utkämpat en strid med fyra bröder från Helleponten, försonas han med dessa och tar deras syster, Svanhild, till sin maka. Även detta blir en parallell till Frode, som tog sin första drottning från ett lika fjärran folk, hunnerna.

Vid denna tid kommer en livländare vid namn Bikke till Jarmeriks hov och blir snart hans närmaste rådgivare. Egentligen traktar Bikke efter hämnd för sina bröder, som Jarmerik dödat. Därför försöker han egga Jarmerik till ständigt större grymhet och till att vända den mot sitt eget blod.

Jarmeriks systersöner gör uppror i Tyskland, han vinner en snabb och oblodig seger över dem. Men Bikke förmår honom att återvända och hänga sina släktingar och dessutom döda alla stormän vid ett fingerat gästabud. Bikke tillgriper också den klassiska skändligheten, han beskyller Jarmeriks son i ett tidigare äktenskap, Broder, för incest med Svanhild. Erik anklagade på samma sätt Hanunde för hennes skörlevnad med Grep. Jarmerik vill skipa rättvisa och ber sina vänner döma Broder efter lagen. Men Bikke skyndar till och förklarar att landsförvisning inte är nog, Broder måste hängas. Samtidigt skall Svanhild straffas genom att trampas ihjäl av vilda hästar – fast hon till skillnad från Hanunde är oskyldig. Hästarna skyggar också inför hennes skönhet där hon ligger bunden på marken, liksom Starkodder hejdades av Oles strålände blick. Jarmerik grips av ånger och tror på hennes oskuld. Då störtar Bikke fram och förklarar att hon binder hästarna med trollsånger och

² Quem supplicii modum, olim parricidis debitum, ob hoc circa hostes peragere voluit (232,26) – det Saxo kritiserar är att straffrätt och krigsrätt sammanblandas. Om Frodes tjuvnadsstraff se 137,31.

³ raptum in caenum voraginesque pertractos, lacrimabili spectaculo consumpsit (232,36).

måste läggas med ansiktet mot marken. Nu kan hästarnas hovar trampa sönder hennes kropp.

Då kommer Broders hund klagande inför Jarmerik, medan sonens falk börjar slita fjädrar från kroppen. Jarmerik inser plötsligt att han förgör sin egen släkt och befäller att hängningen av Broder skall hejdas. Men Bikke beger sig till Svanhilds bröder och eggjar dem att hämnas hennes död. Vid deras anfall drar sig Jarmerik tillbaka till sin guldglänsande borg. Hellespontierna är besatta av samma girighet, de faller redan i stor mängd när de tvistar om krigsbyten. Därför måste de nu ta hjälp av en trollkvinna. Hon beslår Jarmerik och hans män med blindhet, så att de vänder vapnen mot varandra inne i borgen. Så bryter hellespontierna in, och trots att Oden skyndar till för att ge danskarna synen åter, dödas alla i ett ömsesidigt blodbad. »Berövad händer och fötter rullade Jarmeriks lemlästade kropp bland de döda.»⁴

Snie och den stora utvandringen

Med kung Snie når vi tillbaka till fjärde boken och begären inom Venus' krets. Först berättar Saxo en liten historia om lönnlig kärlekshandel. Snie kan inte motstå sitt begär till götakungens dotter och sänder hemliga sändebud till henne. När hon gifts bort med sveakungen, skickar han en man förklädd till tiggare till henne. Så övertalas hon att fly till Snie med sin makes skatter. Men därefter råder det ständiga krig mellan Sverige och Danmark genom denna furstes brist på *temperantia*.

Tiggarens gestalt och de få, framvisade orden i denna kärlekshandel⁵ är ett olycksbådande förebud om den brist och fattigdom, som snart skall drabba det danska folket. Venus råder ju inte bara över människans kärlek utan också över naturens eget liv, över allt som föds, växer och dör. Nu tycks naturen själv förlora sin *temperantia*, åkrarna bär inte längre sina skördar, hungersnöden hotar.⁶

Snie utfärdar då ett förbud att hålla gästbud eller brygga och dricka öl för att tvinga folket till ett liv i *temperantia*. En fyllbult gäcker hans förbud genom att först slicka i sig ölet, sedan suga upp det med skorpor; till slut tömmer han öppet sin bågare trots det hotande dödsstraffet. Det är en bild av *gula*, av det vanvett begären fyller människan med. Men hånet faller också över kung Snie själv. När han öser sin vrede över fyllbulten, svarar denne ironiskt att han bryggt ölet inte av eget begär utan för att kunna fira kungens gravöl. För han

⁴ Jarmericus, utroque pede ac manibus spoliatus, trunco inter exanimis corpore rotabatur (235,12).

⁵ exili vocula (235,32), consueta sermonis brevitate (235,37), quam brevissime potuit (236,5).

⁶ Ea tempestate per summam caeli *intemperantiam* agrorum ubertate corrupta, ingens anno-nae caritas incidit (236,13).

tvivlar inte på att Snie skall dö av svält och begravas före alla andra. Då upphäver Snie skamsen sitt förbud.

Så följer historien om langobardernas utvandring från Norden. Paulus Diaconus, som Saxo själv hänvisar till, berättar att ön Scandinavia blev så överbefolkad, att man med lottens hjälp valde ut en tredjedel som skulle söka sig nya boplatser och slutligen nådde till Italien.⁷ Dudo återger legenden i en mindre smickrande version, som Saxo förmodligen också känt till. Där lever nordborna i en så barbarisk otukt, att jorden snart inte räcker till för att livnära deras barn. Efter en tid av ständiga inbördesstrider väljer man genom lotten ett antal ynglingar, som utvandrar och erövrar nya länder, däribland Normandiet.⁸

Saxo har skapat en tredje version, som anknyter just till missväxten. När marken än översvämmas, än bränns sönder och ingen hjälp finns mot hungern, ger Aage och Ebbe rådet att slå ihjäl barn och gamla och endast behålla dem som kan ge landet styrka genom vapen eller arbete på fälten. Detta blir också folkets beslut.

Allt i denna bok utspelas i den dystre Saturnus' tecken, han som slukade sina egna barn, som kastrerades och drevs i landsflykt av sin egen son Jupiter. Överallt denna kalla och grymma likgiltighet för fränder och landsmän, Harald som drog trettio tusen ädlingar med sig i döden, Starkodder som mördade sin vapenbroder och vän, Jarmerik som härskade genom skräck och bestialiska straff, slutligen detta hotande folkmord. Men när Aage och Ebbe återvänder från tinget, fördömer deras moder Gambaruk detta beslut. Nödvändigheten kan aldrig rättfärdiga mordet på fränder, den förtjänar inte att leva i sitt fädernesland som ställer kärleken till sig själv före kärleken till föräldrar och barn. Med lottens hjälp bör man avgöra vilka som skall lämna landet, och när lotten träffar kraftlösa åldringar, skall de starkare erbjuda sig att utvandra i deras ställe och bära de svagares bördor. Mot grymheten ställs här kärleken, *caritas*, mot den kalla egoismen troheten mot släkt, vänner och landsmän, *pietas*.⁹

Med en blandning av skräck och förakt hade kontinentens historiker skildrat hur de barbariska nordborna drog mot söder. I Saxos hand blir detta en sublim legend om hur *pietas* gav forntidens danskar en kraft att höja sig över lidanden och nöd. Men genom denna utvandring lades många jordar öde, skogen trängde in på forna åkrar, än i dag kunde högar av sten i skogarnas

⁷ Paulus Warnefridus Diaconus, *De gestis Langobardorum*, PL 95, 437 ff.

⁸ Dudo, *De moribus et actis primorum Normanniae ducum libri tres*. PL 141, 619 ff.

⁹ *necessitatem parricidio redimi oportere negabat, propius honestati consilium fore asserens animorumque ac corporum virtuti expectabilis, ut, servata erga parentes ac liberos*

pietate, patria excessuri sorte deligerentur ... Ceterum indignos esse vita, qui illam scelere et sacrilegio comparare parentesque ac prolem tam iniquo sententiae genere persequi sustinissent, caritatis loco crudelitatis officia peracturi. Postremo cunctos male patriam demereri, apud quos parentum aut liberorum amoris proprii spiritus caritas praeponderaret (237,31).

djup vittna om att detta förr var fruktbara marker och att danskarna varit ett långt mer talrikt folk.

Kanske är det konstellationen av åkerbruksguden Saturnus och fruktbarhetsgudinnan Venus, som inspirerat till denna målning av det danska landskapet. Där finns också skräcken för *silva*, den »skog» som också symboliserar materien i dess motbudande och skrämmande urtillstånd och som ständigt hotar allt det människan söker skapa genom sitt förnuft och sin dygd.¹ Måhända har Saxo associerat inte bara till platonikerna utan även till teologerna. I sin *Historia ecclesiastica* beskriver Eusebius hur människorna genom sina synder avfaller från paradiset's rena lycka, hur de till slut för krig inte bara mot varandra utan mot Gud själv. »Därför lät Gud, som vakar och skådar över allt i skapelsen, liksom en vild skog breda ut sig över hela världen, han lät också översvämningar och eldsvådor drabba dem liksom ständig hungersnöd, pest och oupphörliga krig.»² Det är en liknande undergångsstämning, en dunkel känsla av synd och straff, som allt starkare lägrar sig över åttonde boken.

Resorna till underjorden

I Aeneidens mittpunkt nedstiger Aeneas till underjorden. Där undervisas han om världens skapelse och själens odödlighet men också om historiens innebörd och Roms framtid. Detta är det mest renodlat allegoriska partiet i Vergilius' dikt, ty det är endast genom allegorin som den jordiska människan kan skåda och fatta de yttersta tingen. Naturligtvis blev detta ett ideal för medeltidens diktare och historiker. I mitten av sitt verk har Geoffrey av Monmouth placerat Merlins profetia, som i astrologiska fantasier låter oss ana de kosmiska krafternas eviga spel och Englands kommande öden. Därför skildrar också Saxo mitt i sin historia två resor till främmande världar med en tyst maning att vi måtte läsa dem på samma sätt.

Det är två begär som drivit människorna i den åttonde boken, begäret efter den jordiska äran och efter alla de rikedomar världen kan erbjuda. Till detta kommer nu ett tredje, begäret efter kunskap. Det är denna kunskapsörst som från första stund skiljer Gorm från alla föregångare i Saxos väldiga kungagalleri: »Det var nämligen en ny sorts djävhet som uppfyllde honom, han hade ärvt ett tappert sinnelag men ville hellre använda det för att utforska naturens hemligheter än för vapnens bruk; när andra furstar brann av lust till krig,

¹ Interea Danorum tellus, rarescente cultorum opera sulcorumque vestigiis situ obductis, silvestrem induit vultum et, quasi nativi caespitis amoenitate deposita, informi succrescentium nemorum densitate perhorruit (238,13).

² Quam ob causam cum se sic gereret, rerum

omnium inspector Deus velut silvam agrestem per universum terrarum orbem dispersam inundationibus atque incendiis eos adortus est: et continua fame ac peste, bellis quoque assiduis ... (Eusebius, *Historia ecclesiastica*, PG 20,62).

eggades hans bröst av begäret att själv lära känna de märkliga ting som andra erfarit eller som ryktet berättade om.»³

Men det faller ett tvivelaktigt ljus över denna kunskapstörst. Gorm är »girig» och »lysten» att lära känna det »främmande» och det »ovanliga», allt ord som har en övervägande negativ klang i Saxos språk. Han har hört talas om en jätte vid namn Gejrröd, som skall ha samlat omätliga skatter i sin borg, och vill resa dit; men han drivs också av girighet och ärelystnad (239,9). »Vägen var full av faror och nästan ofarbar för dödliga, sades det. De som prövat den försäkrade att man måste segla över den ocean som omger jorden, lämna solen och stjärnorna bakom sig, färdas in i kaos och till slut nå de trakter, som saknar allt ljus och som underkastats ständigt mörker.»⁴ Men Gorm framhärdar liksom Alexander, när han i dåraktigt begär efter rikedom, makt och ära ville segla över oceanen till Indien.⁵ Till Gorms girighet och ärelystnad sällar sig uppenbarligen *curiositas*, den jakt efter onödig och skadlig kunskap som redan antiken kritiserade och som kyrkan fruktade och fördömde som en syndfull strävan att gå utanför Guds ord och naturens egna gränser.⁶

Det sägs att islänningen Thorkil känner vägen till Gejrröd, och Gorm befäller honom att leda resan. Thorkil väljer ut trehundra män och låter förstärka skeppens skrov med tätt sammanbundna stänger och täcka dem med oxhudar till skydd mot de okända havens vrede. Redan vid norra Norges kust möter man stormar och börjar lida brist på bröd. Då hör man ett brus av bränningar, en vig yngling klättrar upp i mastens topp och förkunnar att han ser en ö. Glada vänder alla sina ögon mot denna utlovade strand och förväntar sig räddningen. En mängd boskap betar utan rädsla på stranden, men Thorkil varnar männen att slakta mer än vad som behövs för att stilla hungern. Trots detta fyller männen både sina och skeppens bukar med kött. Nästa natt omges skeppen av hotfulla monster, det största av dem med en väldig påk, som

³ Hic enim novum audaciae genus complexus, hereditarium fortitudinis spiritum scrutandis rerum naturae vestigiis quam armis excolere maluit, utque alios regum ardor bellicus, ita ipsum cognoscendorum mirabilium, quaecumque vel experimento deprehensa vel rumore vulgata fuerant, praecordialis stimulabat aviditas (238,36).

⁴ sed iter omnino refertum periculo ac pae-
ne mortalibus inivium ferebatur. Ambitorem
namque terrarum Oceanum navigandum, so-
lem postponendum ac sidera, sub *Chao peregrinandum* ac demum in loca lucis expertia iugibusque tenebris obnoxia transeundum exper-
torum assertione constabat (239,6).

⁵ Det är Seneca d. y. som anför exemplet om Alexanders dåraktiga kunskapstörst och girig-

het i *Naturales quaestiones* (II 118) och Seneca d. ä. som i sina *Declamationes* (*Suasoria* 1) berättar hur en mängd rådgivare söker få honom att uppge tanken på resan över den mörka, farliga oceanen. Där tar också Pedro som varnande exempel upp Germanicus' resa över Nordsjön, en storartad dikt som kan ha inspirerat Saxo till Thorkils resor.

⁶ Jfr Rocco Montano, *Storia della poesia di Dante*, Napoli 1962, I 504 ff. och analysen av Odyssevmotivet. Redan Cicero kritiserar en sådan missriktad kunskapstörst: Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt easdemque non necessarias (*De officiis*, I, 6,19).

vägrar skeppen fara vidare förrän de sonat dödandet av denna heliga boskap. För att rädda dem alla måste Thorkil genom lotten utvälja tre män som offer, innan de kan segla vidare.

Naturligtvis har Saxo inspirerats av liknande sjöresor till nordanlanden hos Paulus Diaconus och Adam av Bremen liksom av historier cirkulerande bland islänningar och norrmän vid Valdemarernas och Absalons hov. Men han har också diktat med Odyssevs' och Aeneas' irrfärder i tankarna. Det var naturligt för medeltiden att tolka dem främst som moraliska allegorier. De »gudar», trollkvinor och övernaturliga väsen som de två hjältarna mötte var egentligen sinnebilder för de lidelser och begär, som uppfyllde människans eget sinne och som ständigt sökte fångsla och förgöra henne. Hela denna Gorms resa kan också läsas som en allegorisk dikt om kampen mellan *temperantia* och begären, där hans män trots Thorkils varningar nu gav vika för *gula* eller frosseriet.⁷

För god vind fortsätter man seglatsen mot bjarmernas yttersta länder, mot den eviga kölden och snön. När man landstigit varnar Thorkil alla att tala med de monster man skall möta, han vill föra ordet. I skymningen uppenbarar sig jätten Gudmund, Gejrröds bror, som med hycklande vänlighet inbjuder dem till sitt hus. Där skall hans söner och döttrar betjäna dem med den rikligaste mat och dryck. Men Thorkil varnar männen att ta mot något av jättarna och bara förtära vad de själva fört med sig; samtidigt för han allas talan och finner ursäkter för de övrigas tigande och avvisande uppträdande. Till slut erbjuder jätten dem sina döttrar till äktenskap. Nu ger fyra av danskarna vika trots Thorkils varningar: omedelbart blir de vansinniga och förlorar allt minne liksom Kirke förvandlade Odyssevs' män till osjäliga djur.

Gudmund tvingas inse att de övriga äger nog *temperantia* för att motstå dessa frestelser och för dem nu över den gyllene bro, som skiljer människornas värld från monstrens. Där ser man en stad, höljd i mörker, smuts, rök och stank, avhuggna huvuden grinar från pålar mot dem och vilda hundar väntar vid portarna. När männen tvekar, manar Thorkil dem att nu behärska både sin fruktan och sin girighet. Så träder man in i Gejrröds väldiga, smutsiga borg och finner att monstren sitter livlösa på säten av järn och bly. Där sitter också Gejrröd själv genomborrad av det glödgade stål, som Tor en gång kastat mot honom, och vid hans sida tre jättekvinnor med bölder och brutna ryggar.

Man tränger vidare till Gejrröds skattkammare och finner där sju fat ombundna med guldband, i vilka det hänger inflätade silverringar. Trots Thorkils förnyade varningar kan en av danskarna inte motstå sitt begär. Han sträcker ut handen efter en praktfull ring, som genast förvandlas till en giftig orm. En annan griper efter ett prakthorn, som blir till en drake, en tredje vill ta en guldbesmidd vilddjurstand och drabbas då av ett huggande svärd.

⁷ At nautae . . . incitamento *gulae* salutis consilium subiecerunt (239,34).

I det innersta rummet finner man en kungakappa med en dyrbar hatt och ett praktbälte. »Nu greps Thorkil av beundran och gav sitt begär fria tyglar; han bröt mot den *temperantia* han själv föreskrivit, han som alltid brukade uppfostra andra kunde nu inte betvinga sina egna begär.»⁸ Han griper efter kappan och ger därmed signalen till allmän plundring. Då skakar berget i sina grundvalar, de halvdöda monstren vaknar till liv och kastar sig över männen under vrål och tjut. Två av dem, Broder och Buk, försöker hålla dem på avstånd med sina pilar – med endast tjuo av sina män lyckas Gorm undkomma ur borgen.

När Gorms krympande skara återkommer till Gudmund, sviktar även den tappre Buk. Han äktar en av jättens döttrar och förlorar då genast sitt minne. När han trots detta vill följa Gorm en bit på vägen och hedra sin forne herre och med sin vagn korsar ett vadställe, sjunker hjulen ner och vagnen rycks bort av en våldsamt virvel. Med sina återstående män anträder Gorm färden hem mot Danmark men råkar på nytt ut för stormar och svält. »Då vände han sitt sinne till religionen och började åkalla de högre makterna, han ansåg att endast gudar kunde bringa hjälp i denna yttersta nöd.»⁹ Hans män ber för säkerhets skull till flera olika gudar, men Gorm vänder sig bara till en, Utgårdaloke.

Det är människan själv som genom sin svaghet och sina begär ger de demoniska krafterna deras makt i världen. Så länge Gorm och hans män behöll sin *temperantia*, tvangs de sitta livlösa på sina säten. Men alla svek de, till och med Thorkil när kungakappan lockade hans ärelystnad och girighet.

Resan kan också läsas som en platonsk allegori. Här sänker sig *anima* ner i materien, hon berusas av sina sinnen och glömmar sitt himmelska ursprung, hon sjunker slutligen värnlös ner i den vidriga, uråldriga smuts och det mörker som är materiens eget väsen. Buk med sin båge är en symbol för tapperheten, hans vagn för den moraliska ordningen, men även de rycks med av materiens virvlar.

Slutligen kämpar här även de kosmiska krafterna mot varandra. Detta är Saturnus' värld, Saturnus som enligt myten levde fjärran i världen i den bittraste köld¹ eller dömd till exil under jorden,² den mest avlägsna och kallaste av planeterna. Blyet på monstrens säten är hans metall,³ getskinnen de leker med anspelar kanske på hans tecken Stenbocken,⁴ den outhärdliga stanken i Gejrröds borg tillhör också Saturnus' attribut.⁵ Gejrröds brutna

⁸ Quorum Thorkillus admiratione captus, cupiditati frenos excussit, propositam animo temperantiam exuens, totiesque alios informare solitus ne proprios quidem appetitus cohibere sustinuit (243,2).

⁹ religionem animo intulit atque ad vota superis nuncupanda confugit, extremae necessitatis praesidium in deorum ope consistere iudicans (243,29).

¹ Mythographus III: ita et hujus stella frigidissima existimatur (Script. rer. myth., 154).

² Klibansky et alii, 134 f.

³ consessuum loca plumbeae crates secreverant (242,7) – det är enda gången bly nämns i *Gesta Danorum*. Jfr Klibansky et alii, 144.

⁴ alii mutua caprigeni tergoris agitatione deformem edidere lusum (242,9).

⁵ Klibansky et alii, 147, not 66.

kropp med Tors glödgade järn anspelar förmodligen på hur Jupiter straffar sin fader, den väldiga skattkammaren på Saturnus' maka Ops som sades härska över alla jordens skatter och rikedomar.⁶ I denna värld inträder Gorm och Thorkil, som båda synes födda även under Mercurius' influenser, Mercurius som är de intellektuellas men också de kloka rådgivarnas och sändebudens beskyddare.⁷

Det var en föga hedersam resa. Ändå gav den en insikt, nämligen att människan till slut inte kan rädda sig av egen kraft och dygd. Därför uppsände man sina böner till gudarna på havet. Alltmer trött på världens bekymmer vänder nu också Gorm sitt sinne till meditation över de högre tingen. På ålderdomens dar känner han sig alltmer övertygad om att själen är odödlig. Men vart kommer den efter att ha avklätt sig kroppens lemmar och vilken belöning ger gudarna åt människorna för sin dyrkan?⁸

Gorm känner inga svar på dessa frågor. Några av hans män menar att man måste vända sig till himmelska orakel. Eftersom de hatar Thorkil, råder de Gorm att sända honom på den farliga resan till Utgårdaloke. Än en gång tvingas han att styra mot norr.

Men denna resa är annorlunda. Man färdas i »en trakt som saknade sol och inte kände stjärnor, som inte ägde dagens ljus och var insvept i evig natt».⁹ Thorkil och hans män börjar lida brist på ved och eld för att laga sin mat. Äter de maten rå blir de sjuka, avhåller de sig från att äta blir de kraftlösa – här hjälper ingen mänsklig *temperantia* längre. Då ser man plötsligt en eld lysa genom mörkret. Thorkil sätter en ädelsten i toppen av masten för att senare hitta tillbaka och beger sig till stranden. Där finner han att eldskenet kommer från en håla med två jättar. De är vederstyggligt fula, allt i den trånga hålan är smuts och mörker liksom i Gejrröds borg. Men genom att med sin *prudencia* bestå jättarnas visdomsprov får Thorkil låna eld av dem och veta vägen till Utgårdaloke.

Efter ännu fyra dagars seglats når man fram till ett land, inhöljt i evig natt. Thorkil låter tända en eld på stranden som skydd mot demonerna och tränger sedan vid ljuset av facklor in i en trång grotta. Och där, i en mörk och smutsig håla, når man målet för sin resa. Men den Utgårdaloke som Gorm tillbett som den ende guden och som skulle ge dessa himmelska orakelsvar är i verklighe-

⁶ Script. rer. myth., 157 ff. Antitesen *ops-inops* hör till de karaktäristiska dragen i åttonde bokens språk och bildvärld.

⁷ Jfr hur Erik manar sina följeslagare att iakttä tystnad och låta honom föra ordet vid mötet med Greps trollkarlar (114,24) och hur Thorkil riktar samma maning till Gorm och hans män vid ankomsten till Gudmund (240,10).

⁸ superioris studii habitum otii meditatione mutavit. Vita quoque per summum securitatis

usum exacta, ad ultimum paene aetatis suae finem proventus, cum probabilibus quorundam argumentis animas immortales esse comperit haberet, quasnam sedes esset, exuto membris spiritu, petiturus, aut quid praemii propensa numinum veneratio mereretur, cogitatione secum varia disquirebat (243,37).

⁹ ubi regio solis inops, ignara siderum nec diurni luminis capax, perpetuae noctis specie caligabat (244,19).

ten en stinkande ful varelse med väldiga kedjor om händer och fötter. Thorkil rycker ett skäggstrå från hans haka för att man sedan skall sätta tro till deras berättelser. Men nu överfaller demoner i ormgestalt dem från alla håll, sprutande sitt etter. Med bara fem av sina män når Thorkil fram till skeppet, och även där fortsätter demonerna att hota deras liv. Var och en ber sin gud om hjälp, som vid den förra resan. Men Thorkil »bad till Skapelsens Gud, till honom utgjöt han offer och åkallan. Och strax kunde han genom lyckosam seglats nå fram till trakter, där himlen var renare och elementen åter ägde sitt ljus. De tyckte sig skåda en annan värld och själva ingången till människornas rike».¹

Därefter driver Thorkil med sitt skepp till Tyskland, som nyss kristnats. Där lär Thorkil känna grunderna av den kristna läran och återvänder sedan till Danmark. »Men ansiktet var så nedsmetat av orenlighet att kroppens gestalt och de forna linjerna i hans yttre blivit helt vanställda. Inte ens hans vänner kunde känna igen honom; men när han torkat av denna smuts, såg de dock vem han var . . .»²

Paul Herrmann försökte visa att en senare bearbetare givit Saxos Thorkilsaga en kristlig tendens, en karaktär av omvändelsehistoria, som ursprungligen varit den främmande.³ Ändå synes den mig fullborda en inre förvandling av språket och bildvärlden i *Gesta Danorum*, som fortgått ända från den sjunde boken. Berättelsen om Hagbard är full av fantasier om dödsriket, Orcus, och själarnas liv där. Den grymme Hildiger anar i sin dödsstund att det finns en gudomlig allmakt som styr människornas öden. Harald Hildetand är besatt av drömmen om sitt furstliga intåg i underjorden. När Starkodder mördar sin vän Ole och Jarmerik sin oskyldiga hustru, kämpar deras vilda grymhet med skam och ånger, som om en ny känsla av skuld börjat vakna även i de hårdaste sinnen. När Thorkil förstärker skeppen med rätt sammanbundna stänger och oxhudar, går tankarna till ett annat berömt skeppsbyggeri, Noaks, som ägnades sinnrika uttolkningar av medeltidens teologer och predikanter. När Gorms män ivrigt vänder sina ögon mot den utlovade strand som ynglingen bebådade dem från mastens topp,⁴ finns där i själva språket en ny ton och spänning, hedendomens aning om en annan värld.

¹ Thorkillus, *universitatis deum votis aggressus* eique cum precibus libamenta defundens, mox purioris caeli usum ac perspicua rerum elementa prospera navigatione collegit. Iamque alium sibi orbem atque ipsum rerum humanarum aditum perspicere videbantur (246,9).

² Verum illitus ori *marcor* ita habitum corporis ac *pristina formae lineamenta* confudit, ut ne ab amicis quidem potuisset agnoscere. At ubi, *detersa illuvie*, notitiam sui visentibus reddidit . . . (246,17).

³ Herrmann II, 603 ff.

⁴ *agilitatis eximiae iuvenis speculandae rei gratia cacumen mali* invadendum iussus, praerupti situs insulam in conspectu esse denuntiat. Laeti omnes regionem, quae ab eo significabatur, avidis insequuntur luminibus, attente promissi litoris praesidium exspectantes (239,25). *Specula* och *cacumen* förekommer ofta i den medeltida andaktslitteraturen som den upphöjda platsen för den religiösa kontemplerationen (jfr Courcelle, 357 ff.).

Allt detta stegras i den andra resan. Gorms grubbel om själens odödlighet och dess säte efter döden, det är de frågor som Platon, Cicero, Seneca och Vergilius också ställde.⁵ Den första resan gick genom den världsliga epikens och den moraliska allegorins arkipelag. Nu däremot kämpar bara de yttersta makterna, mörkret och ljuset, med varandra. Männen behöver eld för att överleva, när Thorkil ser elden på stranden förklarar han att denna hjälp måste vara en gudomlig gåva.⁶ Den ädelsten han sätter på masten påminner oss om de ädelstenar som lyste från medeltidens relikskrin och monstranser för att leda människornas sinnen *de materialibus ad immaterialia*.⁷ Den stinkande Utgårdaloke i sina bojor har lånat drag av sin fornnordiske namne och kanske av Saturnus. Men den medeltida läsaren – om än inte Thorkil och hans män – måste också ha associerat till den fjättrade, maktlösa Lucifer, som Kristus själv lade i bojor när han triumferande bröt in i underjorden.⁸ När Thorkil sedan på hemresan vänder sig i bön till *Deus universitatis*, har han hunnit så långt i sin inre förvandling att han likt Platon och stoikerna försöker ge den ende guden och skaparen ett namn. Och luften klarnar, elementens raseri stillas som ovanför Noaks skepp, ett tecken att Gud mottar denna tillbedjan och stiftar ett nytt förbund med det danska folket.

Därför låter det som en härlig profetia, när Thorkil och hans män efter denna bön tycker sig »skåda en annan värld och själva ingången till människornas rike» – ur hedendomens djupa natt går vi in i kristendomens ljusa rike. Men Saxo aktar sig för att förneka att Guds ord, uppenbarelsen och kyrkans sakrament är den enda vägen till sann frälsning. Det är därför han låter Thorkil driva med sitt skepp till Tyskland och där undervisas av prästerna.

Redan Stephanius påpekar att man kunde tolka denna resa som en allegori över hur kristendomen infördes i Danmark från Tyskland.⁸ Och faktiskt förebådar den det förlopp som Saxo skall skildra i de följande böckerna. Där förringar han systematiskt de tyska missionärernas och biskopsstolarnas bety-

⁵ Jfr Senecas *Naturales quaestiones*: Quid est deus? Mens universi (I 13). Stephanius jämför Saxos *Deus universitatis* med liknande uttryck hos Cicero (185).

⁶ Quem Thorkillus tamquam *divinitus* datum remedium colligere statuens (244,32).

⁷ Jfr Erwin Panofsky, Zur Philosophie des Abtes Suger von Saint Denis (omtryckt i Platonismus in der Philosophie des Mittelalters), 115.

⁸ Se t. ex. Josef Kroll, Gott und Hölle. Der Mythos vom Descensuskampfe, Leipzig-Berlin, 1932, passim. Men även Saturnus framställs ibland belagd med bojor (Klibansky et alii, 135 not 27). Samtidigt kan Utgårdaloke

och demonerna i hans håla symbolisera hela den vidskepliga dyrkan av gudar och andar, ur vars bojor människan befrias genom Kristi uppenbarelse och hans ord (Eusebius, PG 20,143).

⁸ Alij existimant latere sub hac Mythologia veram Historiam religionis primum in has terras per Thorkillum introductae; quippe qui per varias regiones, Ethnicismi tenebris densaque caligine adhuc oppressas, longinqua peregrinatione suscepta, tandem in Germaniam, Christianis tunc sacris initiatam, ut ait Saxo, appulit, & apud ejus populum divini cultus rudimenta percepit. Quem mox domum reversus, in patria propagavit (185).

delse, allt för att tillbakavisa de politiska anspråk som sedan dess ställdes på Danmark från den tyska kejsarmakten och ärkebiskoparna i Hamburg-Bremen. Det är Gud själv som talar direkt till människornas hjärtan som i Svend Tveskäggs omvändelse i tionde boken, de utländska kyrkomännen ger sedan bara denna insikt en fastare form. På samma sätt visar Saxo här hur danskarna av egen kraft nalkas den kristna trons mysterium och hur de likt antikens diktare och filosofer skildrat detta under allegoriernas språk, innan de som Thorkil fulländar denna visdom genom att motta kyrkans undervisning.

Samtidigt är detta än en gång bilden av hur *anima* beger sig ner i den mörka, kaotiska materien. Thorkil som återvänder smutsad till oigenkännlighet visar hur den form, som i sig återspeglar de eviga idéernas sanning och skönhet, måste besudlas och vanställas under denna resa. Men *Timaios* rymmer ju också de underbara orden om hur *anima* en gång, efter de åtta kretsloppens och det stora årets slut, skall torka av sig all den smuts den ådragit sig i elementens värld för att renad och försonad återfå sitt forna ansiktes heder.⁹ Detta under sker nu inför våra ögon.

Sagan om Thorkil har en överraskande avslutning. Gorm låter sig intalas av Thorkils ovänner att denne traktar efter hans liv. Därför befaller han sina män att mörda Thorkil i sömnen. Men denne anar oråd, lägger en trästock i bädden och smyger bort. Det är denna »kropp» mördarna hugger lös på. När Gorm nästa dag förplägar sin kropp vid matbordet, träder Thorkil fram för honom. I myndiga ord anklagar han kungen, själv har han vågat liv och allt i kungens tjänst, men kungen har lönat detta med en grymhet större än alla demoners och vilddjurs. Själv vill han dock avstå från hämnd, eftersom kungens inre skam skall vara straff nog. Kungen synes oemottaglig för både sanningen och noblessen i dessa ord, han är full av sin vanliga nyfikenhet och lyssnar girigt till Thorkils berättelse om resan. Då han får veta hur den han ivrigt dyrkat som en gud i verkligheten är en stinkande, fångslad jätte, uppger han sin ande av idel harm. Flera av hovmännen dödas av stanken från Utgårdalokes skäggstrå.

Saturnus är inte bara den kalla, åldriga och olycksbådande planeten. Inom en mer esoterisk spekulaton skymtar han också som det rationella och vetenskapliga tänkandets gud, ja som *Nous* eller det gudomliga förnuftet självt.¹ Särskilt intresserade sig astrologerna för konstellationen mellan Saturnus och Mercurius: här återfann man magiker, astronomer, män som sökte hemligheterna i alla religioner och i himlen själv.² Både Gorm och Thorkil synes leva

⁹ *cuncta earum vitia ex igni et aqua terraque et aëre contracta omnemque inluciem deteraserit, inconsultis et inmoderatis erroribus ad modum rationis temperiemque redactis, quo positis sordibus expiatae purificataeque demum ad antiqui uultus honestatem pertingere mereantur* (Timaios 42 C–D).

¹ Jfr Isidorus: *Falcem tenet, iniquunt, propter agriculturam significandum, vel propter annos et tempora quod in se redeant, vel propter sapientiam quod intus acuta sit* (Etymologiae s. 317). Se framförallt Klibansky et alii, s. 153 et passim.

² Firmicus Maternus IV, 19,25.

under dessa tecken. Men trots allt representerar Gorm den *curiositas*, den farliga och syndiga vetgirighet som både antikens stoiker och medeltidens kyrkomän kunde fördöma, eller den världsliga filosofi som är dömd att gå vilse, när den vägrar erkänna teologins högre sanning. Därför dör han, fjärran från all frälsning, kvävd av sina lidelser och begär.

Berättelsen om Gorm och Thorkil är en allegori och en profetia även på ett annat plan. Femte bokens saga om Erik och Frode hade förebådat Absalons fostran av Valdemar och hans son Knud, det stora temat i verkets sista böcker. Sagan om Thorkil och Gorm understryker samma tanke att Absalon ständigt varit dessa furstars vägledare och lärare på farliga resor i politikens och religionens värld men också att de lönat honom med otacksamhet och hat. Därför kommer dessa resor till underjorden att förebåda den egendomliga blandningen av stolthet och bitterhet i verkets sista böcker: de är verkligen mittaxeln i *Gesta Danorum* och den »tapp», kring vilken hela verket vrider sig.

Epilogen

Med berättelsen om Gorms son Götrik når Saxo tillbaka till sin andra bok. Han berättar nämligen hur islänningen Räv en gång kommer till det norska hovet och får en tung arming av kung Göt. En av hirdmännen prisar då kungens makalösa givmildhet, men Räv protesterar och hävdar att Götrik är ännu större i sin frikostighet. För att bevisa detta drar han till det danska hovet, där Götrik just delar ut solden till sina män. Han skänker en arming också till Räv. När denne då gömmer sin andra arm liksom skamsen över dess fattigdom, fattar Götrik omedelbart vinken och ger honom en guldring även för denna arm. Detta är historien om Rolf Krakes frikostighet mot spefågeln Vögg i lätt modifierad version.

Saxo berättar hur denna Götrik besegrar de sachsiska hertigarna och gör dem skattskyldiga under Danmark, liksom Skjold blev herre över de tyska provinserna i första bokens upptakt. Slutligen förs vi till Frisland, »denna provins som ligger så lågt, att havet vid varje storm bryter genom de vallar man rest mot vågorna, och där de öppna fälten får ta mot översvämningarnas vattenmassor», en tydlig anspelning på den geografiska inledning som föregår hela verket.³ Cirkeln är således sluten. Här beskriver också Saxo det väldiga hus, som Götrik låter bygga för att motta skatten från friserna. Det är 240 fot långt och indelat i 12 rum vardera på 20 fot. Kanske skall denna konstfulla *structura* framhäva den matematiska symmetrin och harmonin i *Gesta Danorum*, kanske anspelar den på zodiakens tecken eller astrologernas tolv »rum». I husets översta ända sitter kungens skattmästare, medan friserna får kasta sina

³ Quae provincia admodum situ humilis, quoties, saeviente Oceano, obiecta fluctibus aestuaria perrumpuntur, totam inundationis mo-

lem patentibus campis excipere consuevit (248,29). Jfr 6,16.

mynt på en sköld i den nedre. Av klangen kan han avgöra om tributen betalats i äkta mynt. En besynnerlig episod, men den skall en sista gång påminna oss om att detta är Saturnus' bok, Saturnus som uppfann myntet och som i sitt tempel skyddade den romerska statskassan.⁴

Men framförallt är också historien om Götrik en profetia om Danmarks följande öden och de återstående böckernas motiv: kampen mot kejsarmakten och de sachsiska hertigarna. Alltifrån Einhard brukade de kejsarliga historikerna berätta hur Karl den store efter lång och heroisk kamp lyckades besegra och kristna de vilda sachsarna. Men då återstod bortom sachsarna ett annat folk, »nordmännen som också kallades danskar». De brukade härja Frankrikes och Tysklands stränder, deras kung *Godefridus* betraktade Sachsen och Frisland som sina provinser och uppblåstes av det dåraktiga hoppet att lägga hela Tyskland under sig.⁵

Vi anar hur Saxo grubblat över dessa rader. Därför visar han nu ostentativt hur Götrik eller *Godefridus* besegrar de sachsiska hertigarna och tvingar dem att hylla varje ny dansk kung med en gåva av hundra vita hästar som tecken på vasallens trohet mot sin länsherre. Först därefter låter han »frankernas kung Karl» – Saxo utelämnar både kejsartiteln och tillnamnet »den store» – bemäktiga sig Sachsen. Därmed hade Götrik rätten på sin sida, när han vände vapnen mot Karl.⁶ Därmed kunde Valdemar Sejr stödja sig på en urgammal historisk rätt när han, som det står i verkets dedikation, nyss gått över Elbes vågor och angripit det romerska imperiet.⁷

⁴ Klibansky et alii, 135 och bild 43.

⁵ Detta parti hos Einhard återfinns exempelvis i P. E. Müllers och J. M. Velschows kommentar till deras edition av Saxos historia, København 1839, I: 1,436.

⁶ Quo comperto, Götricus finitimas Albiae

gentes adortus, Saxoniam . . . ad *pristinum regni sui titulum* revocare tentabat (248,15).

⁷ . . . Albiaeque reciprocus fluctus prorogatae dominationis labore complexus . . . ne Romani quidem imperii partes armis intentatas liquisti (5,20).

KAPITEL 4

Iustitia

Bok IX

Ragnar Lodbrok

Det är under 800-talet danskarna och andra nordiska folk bryter sin relativa isolering i norr och börjar spela en heroisk – eller herostratisk – roll i Europas politiska liv. De tyska, engelska, franska och normandiska historieskrivarna berättar om ständiga invasioner av »nordmän». Med sina flottor plundrar de det kristna Europas stränder och tränger via floderna långt in i länderna. De skändar kyrkor och kloster, de lägger hela landsdelar öde. De slår sig ner i befästa läger och utropar ibland sina hövdingar till kungar. De höljer Europa i ett kaos av brandrök, bloddunst och jämmerkrin. Men de är lika svekfulla som grymma. De kan sluta förbund med kristna furstar, de kan till och med anta dopet blott för att sedan svika alla eder och fördrag.

Naturligtvis bygger denna historieskrivning på en kärna av faktiska händelser. Men dessa väljs ut, tolkas och sammanfogas till en politisk och religiös myt, myten om »nordmännens raseri». Den kunde användas till skilda syften. Historikerna i kontinentens kloster kunde glorifiera sina forna abbotar som lidit helgondöden för barbarernas hand eller tvingat dem tillbaka med fromma böner och höjda relikier. Furstarnas historiker kunde beskriva nordmännens invasioner som Guds straff över det syndiga och ohörsamma folket, ett straff från vilket de nya furstehusen genom sin dygd kunnat förlösa och friköpa alla. De kejsrerliga historikerna hade ett ännu mer konkret intresse av att vidmakthålla denna myt. För de tyska kejsarna var det nämligen naturligt att försöka inordna även Norden och då i första hand Danmark i sitt system av vasallstater. Genom att beskriva nordmännen som ett hot mot hela det kristna Europa legitimerade man dessa expansionsplaner. Detsamma gällde de kyrkliga institutionerna i Nordeuropa, främst ärkebiskopsstolen i Hamburg-Bremen. Även de tävlade om vem som skulle kunna befästa sin »rätt» till det nordiska området, även de hade allt intresse att understryka det barbariska och hedniska hos dessa folk för att deras »kristnande» – som också innebar deras inordnande i någon av kyrkoprovinserna – skulle framstå som hela Europas räddning.

Saxo har naturligtvis mött myten om de barbariska nordmännen i otaliga sammanhang. Hela hans historia är ett försök att vederlägga denna myt. Men därtill kommer en mer konkret uppgift: att tillbakavisa de kejsrerliga och kyrkliga maktanspråken på Danmark och dess besittningar.

De kontinentala historikerna brukade skildra hur den danska staten under 800-talet ständigt hotade att falla sönder genom blodiga maktkamper inom furstehuset. Gång på gång kom därför danska furstar till kejsarhovet för att ödmjukt begära dess hjälp och ibland motta det kristna dopet. Slutsatsen var given: det fanns bara en räddning för det danska folket, att inordnas som en vasallstat i det tyska kejsardömet och bli delaktig av dess »fred», att kristnas av kejsarens utsända missionärer och inordnas i den internationella kyrkoorganisationen.

Gentemot barbarmyten och dessa kejsrerliga och kyrkliga maktanspråk ställer nu Saxo den stora tanken i sin historia: att danskarna sedan urminnes tider ägt samma rätt till sin frihet som varje annan stat i Europa, att de av inneboende moralisk styrka kunnat skapa ett modernt, kristet rättssamhälle, att Gud själv stödde denna frihet och skänkt dem rätt och makt att härska över omgivande folk och länder, allt för att världen måtte få glädjas åt den fred och ordning som hela skapelsen syftade till.

»Efter Götriks död kom hans son Olaf till makten. Han ville hämnas sin fader, därför lät han sitt fädernesland dras in i inbördeskrig, han satte sina privata känslor före plikten mot det allmänna . . .»¹ Redan i nionde bokens första ord tar Saxo upp dessa inbördeskrig, som för de utländska historikerna var beviset för Danmarks inre svaghet. Men i Saxos hand blir detta samtidigt en moralisk konflikt, som Olaf olyckligtvis inte kan lösa, konflikten mellan dygden och affekterna liksom mellan det offentliga och privata i människans existens. Kanske antyder detta att moralfilosofin är den vetenskap, som Saxo velat förbinda nionde boken med. Valerius Maximus' samling av moraliska *exempla* är ett av de verk som Saxo oupphörligen parafraaserat i sin historia. Men ingenstans sker detta så demonstrativt som just i nionde boken.

Publica och *privata* liksom dygd och affekt är också exempel på antitesen som språklig figur. Valerius Maximus excellerar i denna figur, den återfinns också i snart sagt varje sats i Saxos nionde bok. Men som alltid ser Saxo språkets mönster som återspeglings av universella strukturer. Därför får nionde boken demonstrera även motsatsen mellan vad grammatikerna kallade *ornatus gravis* och *ornatus levis*, det konstfullt upphöjda språket visavi det konstlösa enkla och simpla; därför beskriver den på det moraliska planet till synes olösliga konflikter mellan olika handlingsalternativ. Man kunde säga att Saxos nionde bok är uppfylld av den »antitetiska livskänsla», som barockforskningen en tid tillskrev sin epok.

Ändå finns det en väsentlig skillnad. Saxo *söker* nämligen efter motsatser,

¹ Olavus Götrici filius, patre mortuo, regnat. Hic paternae vindictae studio *civilibus* patriam

bellis implicare sustinuit, *publicam pietatem privato affectui* subiciendo (250,1).

konstruerar dem, renodlar dem till det yttersta.² Han använder medvetet antitesen som ett kunskapsinstrument, på samma sätt som dialektikern när denne uppställer motsatta begrepp och analyserar sitt ämne *a contrariis*.

Vad sker egentligen i en antites eller dessa andra figurer, där de olika orden synes stå i uppenbar konflikt med varandra? Geoffroi de Vinsauf, den 1100-talsgrammatiker som vi gång på gång funnit äga samma spekulativa attityd till språket och poetiken som Saxo, säger att det växer fram en ny kärlek och fred ur dessa strider och detta hat.³ Saxo talar om en *satietas*, en »mättnad» eller »uppfyllelse», som för honom får beteckna försoningen av till synes fiendliga begrepp.⁴ Det är mot denna punkt som de flesta scener i nionde boken långtansfullt sträcker sig.

De kejsrerliga annalerna och Adam av Bremen berättade hur bl. a. Sigafriid och Anulo kämpade om makten i Danmark, hur båda stupade och drog elva tusen män med sig i döden.⁵ Hos Saxo heter de Sivard och Ring, den förre stöder sig på skåningar och själlänningar, den senare på jyllänningarna. Så låter Saxo de konflikter mellan Danmarks provinser, som skall uppfylla verkets sista böcker, ha sin upprinnelse redan i denna hedniska tid. Denne Sivard visar sig nu vara motsatsen till Olaf i bokens inledningsfras: han sätter nämligen sin *pietas* mot landet före sin egen maktlystnad, han strider hellre mot landets yttre fiender än mot sin landsman.⁶

När Sivard befinner sig utomlands, försöker Ring tillvälla sig makten över hela Danmark och kräver med hot att själländarna skall hylla honom som sin kung. Tvekande och villrådiga samlas de till ting, hedern bjuder dem att förbli Sivard trogen men det synes lönlöst att kämpa mot Ring. De kastas så mellan skam och fruktan, tills Sivards unge son Ragnar reser sig och begär ordet: »En kort båge skjuter snabbt iväg pilen. Även om jag med barnslig djärvhet synes föregripa de äldres tal, ber jag att ni måtte förlåta mina misstag och ha överseende med det omogna i mitt tal. Men den som ger kloka råd bör inte avvisas, även om han kan synas föraktlig. Med läraaktigt sinne bör man insupa

² En av de mest karaktäristiska figurerna i samband med antiteserna i nionde boken är hyperbolen, som ju innebär ett medvetet överdrivande av de språkliga uttrycken för att förstora eller förminska något. Jfr Ad Her.: Superlatio est oratio *superans veritatem* alicuius augendi minuendive causa (IV,44) eller Beda: Hyperbole est dictio *fidem excedens*, augendi minuendive causa (Halm, 615). Detta är en träffande karaktäristik av stilen i nionde boken.

³ Geoffroi de Vinsauf skriver exempelvis om den avsiktligt konstruerade motsatsen mellan substantiv och verb:

Litibus alternis quando bellantur amantes,

Crescit in hoc bello linguarum pax animorum;

Hoc odio conditur amor. Sic est et in istis:

Se voces introrsus amant licet exteriores

Sint inimicitiae. Lis est in vocibus ipsis;

Sed litem totam sedat sententia vocum (v. 885–890).

⁴ För *satietas* se 255,19; 260,22; 266,15; 267,16; för *satius* 251,7; 260,29; 264,7.

⁵ Müller-Velschow, II 254 f; Adam, *Historia ecclesiastica* (här upplagan Helmstadt 1670), lib. I cap. 14.

⁶ *peregrina bella civilibus* praefereudo quinquennio periculis patriae defensionem suam *opponere* perseveravit (250,15).

nyttiga lärdomar . . .»⁷ Han råder dem att *låtsas* ge vika för Ring för att sedan överge och bekämpa honom. »Tinget förundrade sig lika mycket över gossens våltalighet som hans förstånd och antog ivrigt den lysande ynglingens förslag, långt mer förträfflig än vad hans ålder bar vittne om. De rådlösa åldringarna kände ingen skam att lyda dessa råd ur barnamun, de kom från en späd och outvuxen men flödade ändå av den sundaste lärdoms tyngd.»⁸

Denna tingsscen visar oss med ovanlig klarhet hur Saxo komponerat sitt verk. Den skall påminna oss om en liknande scen i femte boken – således den bok som inleder föregående fjärdedel av verket – där Erik träder fram inför det norska tinget och vinner allas beundran med samma kloka och konstfulla sentenser.⁹ Samtidigt skall den peka framåt, mot bland annat den fjortonde boken. Den kommer nämligen i hög grad att kretsa kring övergången från ett parti till ett annat, ibland som en list, ibland som ett smutsigt förräderi, ibland slutligen med stöd i Guds och människors lag. Där kommer själländarna att tvingas välja mellan två rivaliserande furstar, Svend och Valdemar, liksom mellan två biskopar, Eskil och Absalon – vem kämpar där för *pietas* och vem låter sig ledas av sina privata, otyglade affekter?¹

Kanske skall denna scen också exemplifiera antitesen genom bilden av hur landet delats i två stridande halvor, genom motsatsen mellan de två kungarnas karaktärer, genom själländarnas tvekan mellan troheten och sveket eller mellan hedern och skammen. Likaså använder sig Ragnar av antitesen, när han med överdriven blygsamhet ställer sin barnsliga omognad mot tingsmenighetens ålder och visdom.

Denne Ragnar är för övrigt en av Saxos djärvaste historiska konstruktioner. Det fanns i de utländska annalerna åtskilliga notiser om en viss Ragnar och hans söner, Björn Järnsida, Halfdan, Ubbe och andra, hövdingar för de nordmän och friser vilkas flottor härjade Frankrike, England och Irland vid 800-talets mitt. I de nordiska sagorna omgavs deras namn med en mer heroisk

⁷ »Brevis», inquit, »arcus subito spiculum iacit. Ego vero, tametsi *puerili* ausu *maiorum* ora praecurrere videar, ignoscendum erratis veniamque *immature* editis precor. Verum prudentiae monitor, tametsi *despicabilis* videatur, respuendus non est. Docili quippe animo sorbenda est utillum disciplina.» (250,33). Ragnars tal innehåller 9 satser, kanske en anspelning på att detta är bok 9.

⁸ Contio quoque, infantiae eius non facundiam minus quam ingenium mirans, egregiae indolis decretum, habitu annorum excellentius, cupide amplexata est. Nec rubori fuit defectis consilio *senibus puerilibus* obsequi monitis, quae, quamquam a *tenero* manassent, integerrimo disciplinae pondere redundabant (251,13).

⁹ Jfr Ragnars inledningsfras ovan med Eriks ordspråk: »En,» ait, »arcus doli insidiarum spiculum iacit» (123,22) eller orden om det läranktiga sinnet med Eriks sentenser: »Discendo enim doctrina proficit, dogmate disciplina provehitur» (117,25). Även Ragnars ordspråk »Astu illaqueanda est vulpes» (251,10) är både till form och tankegång helt i Eriks anda.

¹ At quoniam, ut *desertores ac transfugas* notari turpe, ita supra vires audere temerarium est, et utrobique par culpa subesse convincitur, simulata *transitione* petendus est hostis, idemque, cum primum factus obvenit, opportuna *desertione* linquendus (251,3). Om den fingerade eller legitima övergångens motiv i fjortonde boken se nedan s. 251, 253 ff.

och romantisk aura. Nu identifierar Saxo denne Ragnar med den *Reginfredus*, som enligt de kejserliga annalerna kämpat med en viss *Harioldus* i nya, blodiga inbördeskrig. Han låter Ragnars många söner bli danska furstesöner och sin faders efterträdare på tronen.

När Saxo nu berättar om Ragnars amorösa äventyr, antyder han med sitt virtuosa språk en ny och djupare innebörd i dessa traditionella sagomotiv. Den grymme sveakungen Frö har infallit i Norge och skändat landets ädlaste kvinnor. Liksom hjältarna i Saxos tidigare böcker drar Ragnar dit för att bestraffa detta brott mot naturens och samhällets ordning. De norska kvinnorna strömmar till för att kämpa på hans sida, bland dem finns också en viss Ladgerd. Hon äger en mans mod i en jungfrus kropp, hennes hår svallar över axlarna när hon kämpar bland de tappreste, hon fyller alla med beundran, hon ensam synes skänka Ragnar segern.² Även i ett senare krig kommer hon till hans räddning, överflödande av kärlek,³ med ojämförlig tapperhet i sina späda lemmar.⁴ Men det finns något ambivalent och skrämmande i denna kvinna, liksom i hennes barbariska hemland. När Ragnar med glödande begär beger sig till hennes hus, har hon i hemlighet bundit en björn och en hund i sin förstuga, som han måste kämpa mot och döda innan han når sitt mål. Senare överger Ragnar henne, eftersom hon visat sådan grymhet mot honom. Hon tar sig en ny man, men denne dödar hon en natt med en dolk, som hon dolt under sin mantel, allt för att hon ensam skall få härska över deras gemensamma norska rike.

Förmodligen skall vi associera till första boken och dess allegoriska kvinnogestalter, Hartgrepe och Ulfhild. De symboliserade den förunderliga makten men också det falska och förrådiska i språkets oändliga formrikedom, de företrädde den trolösa kvinnliga principen i skapelsen som försökte vinna makten över den manliga och upphäva den universella ordningen. Med sin manliga tapperhet i dessa kvinnligt späda lemmar, med sin flammande kärlek som också rymmer ett fördolt hat, synes Ladgerd i stället för kroppsliga den hemlighetsfulla förening av kärlek och hat, som 1100-talets grammatiker tyckte sig återfinna i antitesen och liknande figurer. Med dessa figurer kan språket blända och besegra allt motstånd, liksom Ladgerd oövervinnelig driver fienderna på flykten; men samma figurer kan också dölja svek och hat som Ladgerds dolk i manteln.⁵

² Inter quas affuit et Lathgertha, perita bellandi femina, quae virilem in virgine animum generis, immisso humeris capillitio, prima inter promptissimos dimicabat. Cuius incomparabilem operam admirantibus cunctis ... (251,30).

³ Lathgertha, pristini amoris pertinaciore haustu exuberans (253,22).

⁴ Lathgertha quoque, teneris membris incomparabilem sortita spiritum, trepidantis militiae

studium specioso fortitudinis exemplo erexit (253,35).

⁵ På samma sätt döljer Dialektiken sina vapen under manteln hos Martianus Capella. Ladgerds dolk, *spiculum*, är i femte och tionde boken en symbol för det stingande och sårande i språket (se nedan s. 206). När Ladgerd oväntat anfaller fienden i ryggen (Militari namque discursu inopinatum terga circum-

Kanske skall vi läsa Ragnars nästa kärleksäventyr på samma sätt. Kung Herröd i Sverige har funnit några ormar i skogen och låter dem skydda hans dotter Thoras jungfrubur. Men de växer sig så stora, att de kräver en oxen om dagen och förpestar hela trakten med sin andedräkt. Herröd måste lova att ge sin dotter åt den, som kan befria landet från denna olidliga plåga. Ragnar får höra talas därom. Han ber sin amma om en liten yllemantel och en sorts raggiga byxor. Detta kan synas ge föga skydd, men på färden till Sverige doppar han sig i kallt vatten och kläderna hårdnar av is. Så påminner han nu om Gram med hans raggiga hudar eller Hading med spjutet i slungrem, när de i första boken drog ut för liknande strider mot barbariet i norr. Ensam går Ragnar till kamp mot ormarna, medan de svenska hirdmännen och kung Herröd stänger sig inne i trånga kamrar som skräckslagna småflickor för att betrakta striden. Först när Ragnar dödat ormarna, vågar sig kungen fram. När han nyfiket betraktar Ragnars raggiga och ludna kläder, ger han honom skämtsamt tillnamnet Lodbrok, »Ludenbyxa». Han inbjuder Ragnar till gästbud, men denne avlägsnar sig först för att klä sig i en mer lysande dräkt.

Även i denna scen bygger allt på hyperboliska antiteser: mot Ragnars mod står de svenska hovmännens feghet, mot hans fula kläder i kampen hans festdräkt vid gästbudet. Samtidigt erinrar man sig att grammatikerna i alla tider talat om språkets *ornatus* som klädesplagg och prydnader. Den höga stilen jämförs med hjältarnas glänsande rustningar och gudinnornas mjuka mantlar eller konstfulla hårprydnader; den låga stilen däremot beskrivs som simpla bondekläder eller trasor som harmonierar med sitt låga ämne.⁶ Ragnar som här beger sig in i barbariets värld synes också vara retorikern eller diktaren, som ger sig i kast med ett lågt ämne. Därför väljer Ragnar avsiktligt dessa fula och löjligen kläder, det vill säga språkets låga stil.⁷ Och de ger honom också en smidighet och ett skydd i striden, som en vanlig rustning inte skulle ha kunnat ge honom.⁸ Kärlekshistorien med Ladgerd hade visat hur Ragnar sökte hjälp i *ornatus gravis* och den höga, bländande stilen för att sedan upptäcka det kvinnligt trolösa, som också finns i dess väsen.⁹ Nu vänder han sig till dess motsats, det skenbart konstlösa och fula språk som väcker andras

volans ... 253,36), kan denna detalj också antyda det konstfulla språkets och den höga stilens makt att blända och bedraga.

⁶ Jfr Matthieu de Vendôme: ... sicut de lana caprina et de panniculis inveteratis nemo festivum potest contexere indumentum ... (Faral, 154).

⁷ Jfr beskrivningen av Ragnars kläder: Cuius cultum rex curiosus contemplatus, cum *hirtum* atque *hispidum* animadvertisset, praecipue occiduae vestis horrorem maximeque *incomptam* braccarum speciem eludens, Lothbrog eum per ludibrium agnominavit (253,10).

Geoffroi de Vinsauf använder liknande metaforer för det simpelt konstlösa språket:

... Sermonem discute quis sit,

Crudus an excoctus, succosus an aridus, *hirtus*

An *comptus*, rudis an excultus, inops an opimus (V. 915–17).

⁸ Nam ut munimenti gratia referto pilis *cultum* utendum credidit, ita agilitatis causa tractabilem sumpsit (252,32).

⁹ Damnabat enim coniugis fidem, quam olim in perniciem suam summae ferocitatis beluas admovisse meminerat (252,18).

förakt och löje. Men han visar att även detta språk äger en fördold kraft, att det kan vara ett ännu mäktigare vapen i kampen mot ondskan och barbariet. I sina raggiga byxor och i sin festdräkt¹ blir Ragnar således den talare som behärskar både den låga och den höga stilen, både det enkla och det konstfulla i språket.

Även den vilda, krigiska kraften hos sagans Ragnar har hos Saxo fått en ny tolkning och innebörd. Därav har han nämligen skapat en rad moraliska *exempla* kring den kamp mellan människans privata känslor och hennes *pietas*, som är nionde bokens tema.

Med den svenska kungadottern Thora får Ragnar sex härliga söner. En gång rycks Thora bort av en våldsam sjukdom och lämnar Ragnar i oändlig sorg. Han inser att det finns endast ett botemedel och en tröst, nämligen i mödan och handlingen.² Därför befäller han varje familjefader att välja ut den mest föraktade av sina söner eller den lataste och minst pålitlige av sina tjänare. Med dessa drar han ut på krigståg. Och nu visar det sig att dessa danskar kämpar tapprare än de tappreste av alla andra nationer, en effektfull antites mellan deras forna skam och nya ära.³

Genom nya krigståg erövrar Ragnar England, Skottland, Norge och Sverige och insätter sina söner som kungar i dessa länder. Hans son Hvidsärk skall härskas över Skytien; men rysskungen Daxon tar honom svekfullt till fånga, trots att Hvidsärk kämpar tills man måste använda stegar för att komma över likhögarna omkring honom.⁴ Daxon erbjuder honom friheten, sin dotter och halva riket i beundran för denna tapperhet. Men Hvidsärk avböjer stolt allt detta som en föraktlig gåva och ber i stället att själv få välja sitt döds sätt. Så bränns han till döds, tolv av hans män visar honom sin trohet genom att följa honom i denna död.

När Ragnar får besked om detta, blir han sjuk och sängliggande av sorg, besluten att söra till döds. Då manar hans hustru Svanlög honom med manlig kraft att besegra denna kvinnliga sorg och svaghet inom sig och hämnas sin son. Med ny kraft drar Ragnar till Ryssland och besegrar Daxon. Men när denne, som dödat hans högt älskade son, står för honom i bojar, visar Ragnar

¹ futurae epulationis gratia nitidius cultus adducit (253,15).

² solatium ab exercitio mutuari doloremque labore temperare constituit (254,26).

³ Ragnar's stridslinje har ofta denna antitetiska karaktär. I Norge strider kvinnor på hans sida (251,26), i ett annat slag blandar han åldringar och barn (robustusque imbecilles agglomerans, fortium cuneis senum puerorumque partes inserere non erubuit ... 253,25).

⁴ 259,24; jfr de likhögar Ubbe strax före tor-

nat upp omkring sig (259,12). Även kring Harald Hildetands vagn återfann vi dessa likhögar (220,7). Uppenbarligen var detta liksom de forsande blodströmmarna vanliga demonstrations- och övningsexempel för hyperbolen som litterär figur; Geoffroi de Vinsauf anför dem i sin poetik (v. 1021-24). Den hyperboliska blodströmmen återfinns också i Bjarkes och Hjaltes dikter (57,15), där denna *ornatus gravis* får understryka att de i sina sånger höjt sig till den sublimes stilen.

plötsligt den måttfullhet han själv förespråkade i sitt tal vid tinget, denna hemliga konst att finna motsatsernas upplösning.⁵ Han dömer Daxon till en kort tids landsförvisning och återinsätter honom sedan: besegrade av denna storsinnet blir ryssarna Danmarks ödmjuka vasaller.

En tredje gång har Ragnar återvänt till Danmark och funnit att också Svanlög dött i sjukdom. Han söker tröst i ensamheten och stänger sig inne från världen, då hans son Ivar återvänder, fördriven från sitt rike i England. Än en gång förmår Ragnars *pietas*, hans trohet mot sönerna och det danska väldet, besegra denna sorg som trots allt tillhör det privata livets och affekternas lägre värld. I spetsen för nya danska flottor besegrar Ragnar engelsmännen, trots att de fått frankerna till hjälp, erövrar Irland och tränger genom Medelhavets sund ända till Grekland under lysande segrar.

En gång grips Ragnar av kärlek till en lågättad kvinna. Han överöser hennes fader med hedersbetygelser och gåvor, han beger sig ut på landet och tar in hos en bonde för att komma henne nära. På morgonen blandar han sig i kvinnodräkt med tärnorna på hennes lantgård och försöker spinna med sina ovana händer för att om natten äntligen nå sitt mål i flickans famn.

Detta skall påminna oss om Hagbard i sjunde boken, som förklädd till sköldmö listade sig in bland Signes tärnor. De förundras över dessa ärriga och håriga ben, över hela denna gestalt som syntes symbolisera den hårda kampen och den manliga vreden i människosjälen, medan deras egna mjuka mantlar och spinnande i hovets salar blir en bild av den kvinnliga vällusten och lättjan i själen. När Ragnar gick till strid mot de förfärliga ormarna, var även han en inkarnation av vredessjälen.⁶ Nu däremot förnedrar han sig till den kvinnliga vällustens dräkt och dess sysslor. Han sänker sig också till den låga stilen, men nu som dess fånge, smutsad av det föraktliga och trånga i dess värld.

Ur detta lönskaläge föds en son, Ubbe, som bär både sin faders heroiska tapperhet och det falska och förrädiska som alltid finns latent bland samhällets lägre klasser. Detta besannas, när Ragnar en gång befinner sig på krigståg utanför Danmark. Då försöker Ubbe och hans morfader Esbern störta den lagliga makten och locka Ragnars övriga söner att avfalla från sin far. Men när Esberns sändebud kommer till Björn Järnsida, som styr Sverige, »ansåg han det i hög grad skändligt att sätta kärleken till den uslaste av bröder högre än kärleken till den trognaste av fäder».⁷ Uppbragt låter han hänga sändebuden, som uppmanat till detta oerhörda brott. Esbern börjar då öppet krig. Ivar, en annan av sönerna och insatt som hövitsman på Jylland, tränger djupare in i

⁵ Siquidem tunc Regnerum adversus *carissimi* filii interfectorem *clementissima* animi moderatione usum esse constabat, cum ad concupitae ultionis *satiatatem* exsilium sontis quam necem sufficere maluit (260,20).

⁶ Som synes använder Saxo orden *hirtus* och

hispidus för Ragnars yttre i striden med ormarna (se ovan not 7); samma ord återfinns i beskrivningen av Hagbard (194,24 och 27).

⁷ *piissimi* patris amori *improbissimi* fratris gratiam anteferri perquam nefarium iudicabat (258,39).

denna moraliska konflikt »och förklarade att ingen part i denna gudlösa kamp företrädde *pietas*». ⁸ Därför går han i frivillig landsflykt. Ragnar återvänder och dödar Esbern, Ubbe däremot kämpar med okuvligt mod. När striden är över, kan också Ivar återvända till Danmark. Han mottas av Ragnar med största vördnad »för att han under dessa grymma strider, där fränder sökte förgöra varandra, hade uppträtt som en omutlig upprätthållare av *pietas*». ⁹

Den ståtliga bilden av Ragnars och hans söners *pietas* skall vederlägga alla de porträtt av grymma och trolösa vikingahövdingar som den kontinentala historieskrivningen excellerade i. Den har också tillkommit för att Harald skall framstå i så neslig dager som möjligt, denne Harald som hos de kejserliga historikerna skildras som Danmarks laglige kung och som i Mainz mottar det heliga dopet med sin familj och en mängd danska stormän, samtidigt mottagande Danmark som län ur kejsarens nådiga hand.

Saxo däremot berättar hur jyllänningar och skåningar, »upptända av upprorets outsläckliga låga», ¹ väljer en viss Harald till ledare. *Quidam* – så introducerar Saxo ofta hånfullt de personer som saknar börd eller dygd. Med heroisk tapperhet lyckas Ragnar och hans ännu unga söner besegra dem och driva Harald i landsflykt. Men upproriska danskar återkallar honom och kastar landet i nya inbördeskrig. Denna gång tvingas Harald besegrad fly till Sachsen. Efter ännu ett försök att usurpera kungamakten flyr Harald slutligen till kejsar Ludvig i Mainz och begär hans hjälp. Denne ställer ett villkor: Harald måste låta döpa sig. Så sker även, och med sachsarnas hjälp kan Harald återvända till Danmark, där han nu för första gången inför den kristna kulten i Slesvig och noga följer alla dess bud. Men Ragnar faller över honom och återinför heden- domen, Harald tar till flykten och sviker därmed även Gud, »från fromhetens lysande grundläggare blev han dess ärelöse desertör». ²

Hela detta parti är skrivet under omsorgsfulla överväganden. Saxo kunde inte kritisera Ludvigs önskan som sådan att kristna Danmark. Men han har insett att dopscenen i Mainz *kunde* användas som argument för kejserliga maktanspråk över Danmark. ³ Därför har han skildrat Harald som en hållnings-

⁸ neutram sacrilegae pugnae partem pietati propinquam autumans (259,5).

⁹ quod inter saevissimas parricidiorum procel- las integerrimum se pietatis cultorem gesserat (259,18).

¹ Interea Iuti ac Scani, insopibili seditionis fa- ce succensi (253,19). Jfr 537,13 i sextonde boken, där det skånska upproret, också under ledning av *Haraldus quidam*, skildras med samma fraser och samma indignation.

² ex *splendido* sanctitatis auctore *infamis* eius- dem *desertor* evasit (262,5).

³ Adam låter kejsaren skänka vissa *beneficia* åt Harald på andra sidan Elbe och vissa delar av Frisland åt hans broder Erik (lib. I cap. 14). Ermoldus Nigellus däremot beskriver utförligt den scen, där Harald hänryckt av kejsarens storhet och inspirerad av Gud svär honom sin trohet och förenar Danmark med kejsardömet (Ermold Le Noir, Poème sur Louis le Pieux, ed. E. Faral, Paris 1932, 188).

lös äventyrare och upprorsman: det var inte den laglige kungen som mottog dopet och sedan lade sina händer mellan kejsarens, akten var politiskt och statsrättsligt sett betydelselös.

Eftersom kejsar Karl tidigare givit sitt skydd åt den landsflyktige upprorsmannen Harald, anföll Ragnar och hans söner de kejsarliga länderna. Själv var han ytterst nära att överrumpla den kejsarliga armén och sonen Sivard att lista sig uppför Seine, när en spåkvinnas »liksom ett himmelskt orakel eller den gudomliga viljans tolk»⁴ varnade Karl för faran. Ändå kommer det till strid, där danskarna synes segra. »Så kom det sig att han som outtröttlig underkastat sig nästan hela Europa, som färdats över så stor del av jorden under lysande och storslagna segrar, fick se att den här som besegrat så många städer och folk nu vände ryggen till, krossad av den lilla flocken från en enda landsända.»⁵ Ännu en antites, driven till det hyperboliska. Den skall återkomma när Ragnar senare försöker underkupa bjarmerna och finnarna. Med sina trollsånger framkallar bjarmerna snöstormar och kyla, därefter brinnande hetta, som får sjukdomar att härja i den danska hären. Till deras hjälp kommer också finnarna med sina farliga pilar och sin märkliga konst att anfalla och fly med samma hastighet. I nya serier av hyperboler och antiteser förundras Saxo över att danskarna, som kunnat besegra de ryktbara kejsarliga arméerna, nu stod maktlösa inför dessa smutsiga, nakna och föraktliga hopar; »ja, man hade rent av lättare kunnat hålla stånd mot de tungt rustade romarna än mot detta folk i trasor med deras lätta pilar».⁶ Förmodligen är detta samtidigt en språklig allegori, där den »tunga» konstfullheten ställs mot den »lätta», *ornatus gravis* mot *ornatus levis*.⁷ Och liksom i Ragnars strid med ormarna anar vi att den lätta eller låga stilen ibland är ett farligare vapen. Men Ragnar griper då till den list som han själv rådde till vid det själländska tinget, i stället för öppen strid väljer han att anfalla ur bakhåll och om natten och kan så besegra dessa vilda barbarer med deras egen stridskonst.

Saxos Ragnar är en storartad gestalt i sin klokhed och tapperhet, i sin *pietas* mot sönerna och landet. Men han saknar *pietas* i dess högsta form, kärleken till Gud, och förföljer skoningslöst de kristna. Därför räddar Gud kejsardömet genom spåkvinnans varningar – inte genom kejsarnas egen makt – därför straffar den Allsmäktige slutligen Ragnar genom att låta honom falla i den engelske kungen Ellas händer.⁸ Där lider nu Ragnar sin berömda död i

⁴ *tamquam caeleste quoddam oraculum aut divinae voluntatis interpres* (255,24).

⁵ *Itaque infatigabilis ille totius paene Europae domitor, serenissimis amplissimisque victoriis tantam terrarum partem emensus, tot civitatum, tot gentium victorem exercitum, aversis bello pectoribus, unius provinciae parvula manu profligatum aspexit* (255,30).

⁶ *siquidem gravissimam Romanorum armatu-*

ram quam levia pannosae gentis spicula tolerabilius ferre potuit (258,25).

⁷ *pannosus*, »av trasor», är en av de vanligaste metaforerna för den låga stilen, jfr Geoffroi de Vinsauf: *Ne rubeat matrona potens in paupere panno* (v. 760).

⁸ *iusta omnipotentis animadversione manifestas detractae religionis poenas pependit* (262,9).

ormgropen, en skakande bild av hur hela hans liv uppfyllts av de mest extrema motsatser: »Vad kan vi annat säga än att två öden delat detta liv mellan sig? Det ena skänkte honom en stark flotta, ett väldigt rike och framförallt vikingens krafter, det andra dömde honom till hans ryktes fall, hans krigsmäns död och detta bittra slut på livet . . . Fördriven från den lysande segrarens till den eländige fångens lott gav han den lärdomen, att ingen skall sätta alltför stor tillit till sin lycka.»⁹

När Ivar mottar budskapet om faderns död, åser han just folkets spel och lekar. Men han ändrar inte ansiktets glättiga uttryck och avbryter inte spelen, han tillåter inte sin privata sorg störa denna allmänna glädjen.¹ När Sivard mottar budet, stöter han ett spjut genom foten för att visa både sin tapperhet och sin sorg. Björn slutligen spelar tärning, men i hyperbolisk smärta kramar han tärningen så hårt, att blodet pressas fram ur fingrarna.

Ivar har visat den största kraften att betvinga sina känslor, Ivar leder också brödernas hämndetåg till England. När han finner att hans flotta är för svag, låtsas han sluta fred med kung Ella och begär lika mycket jord som en hästhud omspanner. Ella tycker att detta är en obetydlig gåva och lovar honom detta. På klassiskt sagomanér skär då Ivar sönder den lilla huden i strimlor och kan begära ett stort landområde – ännu en antites, ännu ett exempel på den list som hans fader Ragnar förespråkade vid det själländska tinget. Där anlägger nu Ivar en befäst stad och inväntar brödernas flottor. När de slutligen fått Ella i sitt våld, ristar de blodörnen och strör salt i hans sår.

Därefter nämner Saxo flyktigt sju danska kungar. Man kan fråga sig om inte det torftiga och glanslösa i detta parti är avsiktligt. Här borde han ha beskrivit hur vikingaflottorna seglade upp för Seine och Themsen, hur fromma abbotar med höjda krucifix gick de vilda skarorna till mötes och fann martyrdöden, hur nordmän grundade en ny stat i Frankrike vars makt sedan skulle stråla över hela Europa. Här borde han också ha återgett legenden om Ansgars heroiska missionsresor till de nordiska länderna, den som ärkebiskoparna i Hamburg-Bremen skapat och omhuldade som stöd för sina intressen. Ingetdera sammanföll med målet för Saxos historia. Ibland är också tystnaden en polemik.

Men antiteserna består, så ock kampen mellan *pietas* och människornas dunkla drifter och begär. Ragnars son Sivard blir Danmarks kung. Som barn sårades han svårt i en strid och helades av Oden själv: från den dagen bar han liksom ormar i ögonen som tecken på sinnet grymma vrede. Nu blir denne

⁹ Quem quid aliud quam duas inter se fortunās partitas esse dicemus? alteram, quae ei incolumem classem, propensum imperium, praecipuas piraticae vires adiceret, alteram, quae claritatis ruinam, commilitonum necem, acerbissimum vitae exitum irrogaret . . . Itaque

ex speciosissimo victore ad miserabilem captivi sortem deductus, ne quis nimium fortunae credat, edocuit (262,19).

¹ neque oculos a publico plausu ad privatam maestitiam deflexit (262,31).

bistre kämpe en fridsfurste.² Hans spåde son störtas sedan av Haralds bror Erik, hos vilken begäret och ärelystnaden är starkare än all *pietas* för släktingar.³ Han förföljer även de kristna men omvänds genom Ansgar, hans förr så fläckade liv förbyts slutligen i renhet.⁴

Så slutar nionde boken med Gorm. Han får den engelska kungadottern Thyra till maka. Men hon vill ha ett tecken på att de skall få barn innan äktenskapet fullbordas, hon förmår honom att hålla tillbaka sina glödande begär och dela bädden med ett draget svärd mellan dem: för Saxo har kanske även detta varit en bild av antitesen och spänningen mellan dess båda led.

Men denna spänning upplöses när Gorm i en dröm ser två fåglar lyfta från hans hus, profetian om två söner. De skyndar sig nu att fullborda äktenskapet och Thyra föder honom sönerna Harald och Knud. Liksom fåglarna i Gorms dröm lyfter de snart till lysande bragder bland slaverna och engelsmännen. Kung Edelred i England grips av sådan beundran inför dottersönernas tapperhet, att han testamenterar sitt rike till dem med förbigående av sin egen son. Sedan belägrar Knud Dublin och beser då en gång sina mäns nattliga spel och lekar. En pil träffar honom ur ett bakhåll och ger honom ett dödligt sår. Men för att inte fienden skall fatta mod, befäller han i sina sista andetag att männen skall fortsätta med lekarna. Detta ger danskarna nytt mod i denna förtvivlade situation, och snart kan de triumfera över irländarna. Liksom så många andra av nionde bokens hjältar har Knud visat hur *pietas*, troheten mot fosterland, landsmän och anförvanter, kan vara starkare än individens smärtor och känslor.

Men den gamle Gorm älskar sina två söner så högt, att han svurit att döda den som kom med deras dödsbud. När Thyra får veta att Knud har stupat, visar hon samma list och klokhet som Ragnar förespråkade vid det själländska tinget. Hon tar av Gorm hans kungaskrud och ger honom simplare kläder och visar själv alla de vanliga tecken för sorg, tills han frågar: »Är det Knuds död som du förkunnar?» Thyra svarar: »Det är snarare du än jag, som förkunnar den.» Därmed måste Gorm straffa sig själv med döden trogen sin ed och sin *pietas* mot de älskade sönerna, Thyra får följa både sin son och sin make till graven, »fast hon mer borde upplyftas av tröstens ord än trampas ner av olyckan».⁵

Det moraliska temat i nionde boken är *pietas*, den självupppoffrande trohet som omger människornas ord och handlingar med heroisk glans, den dygd som Valerius Maximus ständigt återfann i den romerska historien. Dess

² omissoque *castrorum* cultu ex acerrimo tyranno exactissimum *pacis* custodem agere coepit (264,13).

³ Neque enim, ubi cupiditas ambitioque flagravit, consanguinea caritas sedem habuit (264,25).

⁴ *primaevae maculas finali puritate pertersit* (265,3).

⁵ *quamquam tunc temporis magis solatiis erigenda quam cladibus obterenda fuisset* (268,30).

språkliga tema är antitesen, den återfinns i bokens första fraser om kampen mellan det offentliga och privata i människans existens likaväl som i de sista orden om den olycka Thyra drabbas av i stället för trösten. De flesta av bokens stora scener är komponerade som övertydliga antiteser, där latinets svällande och väsande superlativer blandas med diminutivernas tunna klingklang. Detta vidgas också till motsättningen mellan den höga och den låga stilen, dessa »kläder» som språket måste skifta mellan i livets olika strider och som på sitt sätt kräver lika mycket konst och klokhet.

Det finns också några frapperande symboler i nionde boken, framförallt såren och sjukdomarna eller »pesten».⁶ I denna bok, som också skall inleda hela den senare hälften av *Gesta Danorum*, kan detta vara den eviga bilden av de inre och yttre faror som kommer att hota samhällskroppen, de ständiga upproren mot kungamakten, kampen mellan tronpretendenterna, hatet mellan provinserna liksom vendernas härjningar. Möjligen har Saxo också i denna den sista av de hedniska böckerna associerat till en gestalt i den antika mytologin, nämligen Apollon. Det kan vara Ragnars berömda strid med ormarna som givit Saxo denna idé. När de förpestar hela trakten med sin andedräkt,⁷ påminner de onekligen om Python, den drake som den unge Apollon dödar.⁸ Han är ju också läkekunstens gud som helar såren, men hans bäge och pilär symboliserar samtidigt »pesten», alla de sjukdomar som naturen drabbar människorna med.⁹

Likaså uppträder talet tre, dess kvadrat nio samt talet tolv med markant frekvens i hela nionde boken. Ragnars tal vid tinget består av nio satser, han har tre hustrur och får med dem tolv »äkta» barn, vartill kommer den olyckliga förbindelsen med den lågättade kvinnan och den »oäkta» sonen Ubbe, som också skall göra uppror mot sin egen fader. Tolv danskar går i döden med Hvidsärk, tre av Ragnars söner utkräver hämnden efter hans död, tre nätter uppskjuter Thyra äktenskapets fullbordan, tre gånger ser Gorm fåglarna lyfta i sin dröm. Allt detta är vanliga episka tal. Men det är möjligt att Saxo här i den nionde boken erinrat sig att Apollon är de nio musernas gud,¹

⁶ Det heter om Sivard: *Elegit enim vulnus tolerare domesticum, quo promptius sanaret externum* (250,17). Se också beskrivningen om det sår som Ragnars son Sivard får i en strid (253,30) och som magikern Rofter sedan helar (254,7). Hellas sår när Ragnars söner ristar blodörn (263,29) eller Knuds sår vid Dublin (268,5 och 7).

⁷ *Quae cum adultae pestilentissimo halitu viciniam urerent, rex, inertis operae paenitens, potiturum filia, qui pestem amovisset, edixit* (252,25).

⁸ Efter detta instiftade Apollon de pythiska

spelen, liksom han i Rom firades med andra spel (*Macrobius, Saturnalia I, 17,25–30*); i två av nionde bokens scener (262,26 och 268,4) beskådar danska furstar sina mäns spel och förklarar att de inte får störas.

⁹ *Macrobius I, 17,11–23; Script. rer. myth., 208f.* Jfr beskrivningen av danskarnas strid med de trolldomskunniga bjarmerna: *Nec ea quidem pestis concitati frigoris magnitudine tolerabilior exstitit ... Ita Danorum plerique, dubia caeli qualitate conclusi, passim, oborta corporum pestilentia, decesserunt* (257,29).

¹ *Remigius I, 101f.*

att han också är solguden med tolv ädelstenar i sin krona, zodiakens och månadernas tecken.²

Bok X

Harald Blåtand och Svend Tveskögg

»När Gorm var död och Harald ärvt makten, fylldes han av iver att öka dess lycka och välgång genom bragder av lysande tapperhet . . .»³ Liksom med tunga hammarslag har Saxo fogat samman några av motiven i tionde boken i denna inledande fras. Är det kraften och tapperheten hos furstarna som ger dem makt att härska över land och folk, är det fastmer den kraft som återfinns i lagar, eder och testamenten eller finns det också ett blint och oberäkneligt öde, *fortuna*, gäckande både människans vilja och lagens bud?

Harald kommer från första stund i konflikt mellan dessa makter. Kung Edelred hade ju testamenterat sitt engelska rike till Harald och Knud i beundran för dottersönernas tapperhet. När Edelred dör, trotsar hans son Adelsten detta testamente och utropar sig själv till kung. Harald vinner lysande segrar i österled. Men han tvekar att med vapen försvara sin och Danmarks lagliga rätt till England – ty därmed skulle han angripa sin frände i strid med all *pietas*.⁴ Vi anar här en typ av konflikter, långt mer komplicerade än de strider mellan dygder och affekter som nionde boken målade i klara, enkla färger.

En annan scen i bokens inledning får framhäva samma stämning av tvekan och villrådighet inför en komplicerad tillvaro. En norsk här rycker fram, när något otroligt och monstros inträffar. »Man såg nämligen ett spjut som i vag och oviss flykt irrade omkring uppe bland skyarna och som fyllde åskådarna inte mindre med fruktan än förundran. Det rörde sig åt olika håll i tveksamma avvikelser, som om det noga ville se var det skulle slå ner och såra.»⁵ När alla står där i osäker och andlös häpnad, faller spjutet plötsligt ned och dödar den norske kungen. Man tror att en trollkvinna velat hämnas för sin sons död på detta sätt. Genom denna oväntade slump, genom *fortuna* blir Harald Blåtand herre även över Norge.⁶

Spjutet, pilen är den bild som återkommer i otaliga variationer genom

² Script. rer. myth., 203.

³ Defuncto Gormone, Haraldus *hereditariae* dominationis *fortunam* conspicuae *fortitudinis* operibus prosequi cupiens . . . (269,1).

⁴ quamquam ad impetendum avunculi factum praecipuis *iuris* viribus invitari poterat, nihilo minus impunitam eius ambitionem dissimulatae indignationis patientia praeterire sustinuit *istisque* opibus *pie* carere quam crudeliter potiri maluit (269,26).

⁵ iaculum namque, vago *ancipitique discursu* superne inter auras oberrare conspectum, non minore intuentes metu quam *admiratione* complevit. Siquidem in diversas partes dubiis reflexibus agitatum, figendi vulneris locum exploratus prospicere videbatur (271,1).

⁶ insperato hostis exitio regnandi *fortunam* adeptus (271,8).

tionde boken och binder alla dess scener samman med storartad verkan. Här är det irrande spjutet först och främst en genial symbol för *fortuna*, det blinda och nyckfulla ödet. I *De consolatione philosophiae* hade Boethius skildrat hur hela världen syntes sucka och lida under det evigt svängande lyckohjulet. Men han försökte också öppna människornas ögon för en högre makt, den gudomliga försynen, som ytterst länkade människornas öden och gav själva lidandet en djupare mening. Det är samma insikt som människorna skall närma sig i Saxos tionde bok.

Detta irrande spjut är också en språklig symbol. I femte boken sades Gotvar låna sina pilar från tungan, därför kunde hon också segra i alla ordstrider.⁷ I nionde boken dolde Ladgerd en dolk under kappan som hon sedan dödade sin man med, även detta en symbol för språkets makt att såra och skada. Men detta spjut som trollbinder, förvirrar och oroar människorna under sin irrande bana tills det oväntat träffar sitt mål, denna bild har en mer exakt innebörd. Det syftar på de fall som retoriken kallade *genus anceps*.

I retoriken utgick man från de *opiniones*, de redan existerande meningar och känslor som en talare ställdes inför i en kontrovers eller ett brottmål. Oftast hävdade man att det fanns fem sådana *genera* eller *species*. Det första kallades *honestum*, där framstod den sak eller person som talaren skulle försvara redan i sig som hedervärda och goda. Hans relativt enkla uppgift blev därför att understryka och utnyttja denna mening,⁸ eventuellt genom att införa andra företeelser som effektfulla kontraster. Här befinner man sig således nära *genus demonstrativum*, den retorik som pendlar mellan lovtal och strafftal och som endast kräver publikens moraliska instämmande i dessa renodlade kontrastbilder. Med sina antiteser och hyperboler, med sina enkla moraliska *exempla* kan Saxos nionde bok sägas röra sig inom denna genre.

Men det fanns också andra fall, som man kallade *anceps* eller *dubium*. Där hade exempelvis en dygdig man gjort sig skyldig till något som kunde framstå som brottsligt, där framstod rätt och orätt som sammanblandade, där måste talaren således försöka övervinna domarnas tvekan och osäkerhet.⁹ Egentligen är det ett sådant fall som Harald befinner sig i, när rätten bjuder honom att anfalla England men tanken att det vore grymt att anfalla sin frände håller honom tillbaka. Det irrande spjutet kan sägas måla tankens osäkra bana i dessa vanskliga fall.

I andra fall, det *genus* som kallades *admirabile*, befann sig åhörarna från början i ett helt annat sinnelag än talaren, ett avstånd mellan de två parterna

⁷ a lingua *spicula* mutuatum (104,16).

⁸ Se t. ex. Sulpitius Victor: In causa honesta, id est, in qua et persona et res erunt honestae, nihil erit magno opere nisi de victoria laborandum (Halm, 316). Grillii commentum in primum Ciceronis librum de inventione: Honestum genus causae est, quod bonitate sua ani-

mum iudicis *sine adiumento orationis* illicit ad favorem ... (Halm, 600).

⁹ Sulpitius Victor: Amphidoxos est anceps causa, ex parte honesta et ex parte inhonesta. Id fit illo modo, si res quidem inhonesta sit, sed honesta persona ... (Halm, 317).

som den senare på något sätt måste överbrygga.¹ Domarna kunde också från början känna förakt och irritation inför det obetydliga i en sak som talaren ville förfäktas, dessa fall kallades *genus humile*.² Slutligen kunde fallet vara så dunkelt och oklart, att talaren måste uppbjuda all sin konst för att ge åhörarna en klarare och mer fattbar bild av saken, de fall som kallades *genus obscurum*.³ Hela denna teori utgick från domstolarnas problem och praxis. Ändå är den i sin schematiska enkelhet en genial analys av den rollfördelning och det element av kamp – än angripande, än avvärjande – som ingår i varje språklig process.

Låt oss återvända till nionde boken och den unge Ragnars tal inför tinget. Själländarna tvekar mellan att bevara troheten mot Sivard eller ge vika för Rings hotelser, mellan hedern och skammen – detta fall är onekligen *anceps* eller *dubium*. När Ragnar reser sig, börjar han i ytterst ödmjuka tonfall men försöker ändå genom suggestiva sentenser väcka tingets uppmärksamhet, exakt som talaren borde uppträda i *genus humile*. När han talat till slut, fylls alla av hänförd beundran som i *genus admirabile*.⁴ Kanske skall detta tal förebåda den politiska och moraliska problematiken men också den språkliga egenarten i verkets senare böcker. Ty utan tvekan har Saxo i tionde, elfte och tolfte boken velat demonstrera just de tre genrererna *anceps*, *admirabile* och *humile*.

Framförallt använder Saxo *genus anceps* för att inom tionde boken fördjupa bilden av *pietas*. Det finns en berömd definition av denna dygd i Ciceros *De officiis*. Där talar han om hur naturen ingivit människan begäret att föröka sig. Därmed blir man och hustru, barn och hus det första av alla samhällen, principen för varje stat och grogrunden för allt offentligt liv. I vidare ringar förenas människor genom blodsband och släkters förbindelser och genom den gemenskap som goda seder, rättvisa och frikostighet skapar mellan goda medborgare. Men över alla dessa samhällen står staten och fosterlandet: »Våra föräldrar, våra barn, släktingar och vänner är oss kära – men all denna kärlek sammanfattas i kärleken till fosterlandet. Kan en god man tveka att gå mot döden för dess skull? Vad är mer avskyvärt än den grymhet som med allsköns brott slitit sönder fosterlandet och som nu liksom förr vill fördärva det i grunden?»⁵

¹ Victorinus: Admirabile est, inquit, causae genus, cum is defenditur, quem ob magnitudinem criminis defendi nullus posse credebat (Halm, 196). Cassiodorus: admirabile, a quo est alienatus animus eorum qui audituri sunt (Halm, 497).

² Halm, 150f, 196, 317.

³ Halm, 196.

⁴ Cuius consilii salubritate et fluctantium civium cunctationem discussit ... infantiae eius

non facundiam minus quam ingenium mirans ... (251,12).

⁵ Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares, sed omnes omnium caritates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum inmanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam et in ea funditus delenda occupati et sunt et fuerunt? (De officiis I, 17,57).

Som om Saxo ville förhålliga just denna vilja att offra sitt liv för det allmänna återger han en episod från ett danskt fälttåg till Norge. Den berömda kämpen Eyvind uppmanar den norske kungen att stiga framför stridslinjen och möta honom. Han hugger mot Hakon med sin väldiga dubbelyxa,⁶ men en norsk hirdman kastar sig emellan, yxan går genom honom och fastnar i marken. När Eyvind knäböjer för att dra loss yxan, dödas han själv av kungen som stigit upp på hirdmannens kropp. »Det är osäkert vem som visade den andre större trohet. Den ene offrade sitt liv och förhindrade därmed kungens död, den andre tog en härlig hämnd för sin tjänares död . . .»⁷

Men ibland måste dessa olika former av *pietas* komma i konflikt med varandra. Valerius Maximus gav en mängd heroiska exempel hur ädla romare slets mellan sina känslor av plikt och trohet, Saxo visade hur Ragnars söner ställdes inför valet mellan sin fader eller sin broder Ubbe. När Harald tvekar mellan sin *pietas* mot släkten och mot landet är detta bara det första av ännu en rad sådana exempel.

I ett av dem har den svenske kungasonen Styrbjörn kommit till Harald, fördriven från sitt rike av Erik Segersäll. Harald gifter sig med hans syster och lovar honom hjälp i kampen mot Erik. Men när man hunnit till Halland, nås Harald av budet att kejsar Otto anfallit Jylland. Genast ställer Harald sin *pietas* mot landet före den han är skyldig sin frände,⁸ han överger Styrbjörn och skyndar till försvaret av Jylland.⁹ Här berättar Saxo också hur Haralds mor Thyra låter kasta upp en jordvall vid gränsen mot söder mot landets fiender. Det är denna vall som kung Valdemar och ärkebiskop Absalon sedan låtit uppresa ur sitt förfall och stärka med ett murat krön, av samma *pietas* mot fosterlandet.²

Symboliskt nog är det hirdmännen i tionde boken som äger denna *pietas* i dess renaste form, medan furstarna står vacklande och tvekande. En gång skryter Haralds hirdman Toke vid ett dryckeslag med att han kan träffa ett äpple på stort avstånd med sin båge. Ovänner för detta till Haralds öron, han lyssnar till dessa partiska vittnen och ger Tokes ord en illvillig tolkning, han faller den grymma domen att Toke skall skjuta på ett äpple vilande på sin sons huvud eller plikta med livet för sitt skryt.

⁶ Denna dubbelyxa, *bipennis*, anspelar förmodligen på andra boken (jfr 55,16 och 55,39) liksom hela denna trohet mellan fursten och hans hirdmän påminner om slutscenen i denna bok.

⁷ *Incertum ergo, uter alteri plus pietatis impenderit. Ille enim salutis suae impendio regis fatum repulit, iste servatoris sui cladem speciosissima ultione pensavit* (270,24).

⁸ *externae pugnae proposito domesticae curam anteposuit* (271,27).

⁹ När kejsar Otto hejdas av Limfjorden och kastar sin lans i denna, ger denna historiska legend Saxo ytterligare ett tillfälle att variera spjutbilderna i denna bok (271,32).

² *Cui postmodum Waldemari regis Absalonisque, Danicae gentis antistitis, consimilis erga patriam pietas murum cocti lateris superiecit* (272,8).

Denna fruktansvärda situation tillhör verkligen *genus anceps*: antingen riskerar Toke att döda sin son eller att ge sitt eget liv. Han uppmanar sin son att vända sig om och stå orörlig, även när han hör pilens väsande genom luften, han uppbjuder hela sin egen skicklighet med bågen. Och undret sker: när sonens *fortitudo* förenas med faderns *prudentia*, kan denna kraft betvinga det grymma öde *fortuna* dömt dem till.³

En annan gång skryter den oförbätterlige Toke med att han kan åka skidor bättre än finnarna. Då tvingar Harald honom att bevisa detta genom att åka utför ett väldigt berg stupande brant ner i havet, Kullen i Skåne. Dessa avgrunder och klippor påminner om fjällandskapet i sjätte bokens upptakt, liksom dessa bilder av hirdmannens tapperhet och trohet ständigt synes anspela på andra och sjätte boken och understryka symmetrin i verket. Men Toke bemannar sig med *fortitudo*, störtar sig utför branten tills skidorna splittras och räddar sig slutligen ombord på ett skepp. Scenen har platoniska övertoner: här synes människoanden höja sig inte bara över den falska lyckan utan också över det kaotiska och förrädiska i materien själv.⁴

Men efter detta överger Toke Harald och sluter sig till hans son Svend. Detta förebådar det stora avfallet. Haralds mor Thyra har dött, sörjd av alla i landet. Som en akt av *pietas* vill Harald hedra hennes minne med en väldig sten på hennes gravhög. Men han tvingar sina krigsmän att släpa fram denna sten vid oxarnas sida, en oerhörd kränkning av hären. Han har också tvingat folket att anta den kristna läran. Upproret börjar gry, stormännen manar i hemlighet Svend att döda sin far och gripa makten. Harald upptäcker faran och gör ångerfullt avbön. Allt förgäves, med sina få trogna besegras Harald och måste slutligen fly till vikingarna i Julin i de vendiska landen. Därifrån återvänder han med en här av danskar och slaver. Man enas om förhandlingar, Harald går full av tillit ut i en tät lund för att förrätta sina naturbehov bland buskarna. Där överraskas han av Toke, som med sin båge ger honom banesåret.

Denna pil hade Toke beredd i sitt koger, redan när han tvingades skjuta mot sin sons huvud. Därför kunde man ropa att en brottsling nu fått sitt rättvisa straff och sin skamliga hädanfärd. Men Saxo vägrar att fälla en så enkel dom i detta komplicerade fall. Harald hade i hela sitt liv visat *pietas* mot sina fränder, mot landet och mot Gud – bara inte mot sina hirdmän. Men är inte Svend en större brottsling? Han har kommit till makten genom listiga intriger, genom den *prudentia* som inte adlas av *fortitudo*. Han uppreser sig mot sin

³ Virtutem ergo patris an ingenium filii impensiori admiratione prosequar, ambigo, quorum alter artis suae prudentia parricidium cavuit, alter corporis animique patientia sibi sospitatem peperit, patri pietatem servavit (275,5). *Patientia* är enligt medeltida moralfilosofi en form av *fortitudo*.

⁴ Cuius praecipiti raptu in praeruptis silices actus ... (275,24). Extrerrisset alium conspecta praecipitii immensitas ... (275,27). Nisi enim impetum eius in via petrarum robora vastaeque voragine interpellassent, hund dubie procursum subiectum rupi pelagus excepisset (275,33). Jfr ovan s. 101 och 146.

fader och landets laglige härskare, han försöker kullkasta den kristna kulten, allt för att vinna folkets gunst. Den sätts på prov, när Svend faller i händerna på vikingarna i Julin. Han måste köpa sig fri med sin kroppsvikt i guld och det dubbla i silver. När detta händer ännu en gång, ger stormännen frivilligt sina älskade barn som gisslan för att lösköpa honom. För att gottgöra dem måste Svend sedan sälja bort statens skogar. Så samlar Svend flottan för att befria Danmark från dessa härjande vikingar. Men de visar den *fortitudo* och *prudentialia* som han själv saknar,⁵ de rör rakt in i den danska flottan och lyckas ta Svend till fånga för tredje gången. Denna gång följer den svåraste förödmjukelsen, landets ädla kvinnor måste skänka sina smycken för att Svend skall bli fri. Detta kunde ha varit en uppbygglig bild av den *pietas* som förenar folk och furste. Men Saxo har bara förakt till övers, förakt för denne furste som genom sin svaghet och sitt oförstånd faller i fiendernas händer och förlösar landets rikedomar för att rädda sitt usla liv, som förnedrar sig så långt att ta mot hjälp av kvinnor och de smycken som symboliserar deras veka vällust, förakt också för detta folk som skänker fadermördaren och gudsförnekaren sin gunst.⁶

Svend besegras nu även av den svenske kungen Erik Segersäll, han lider den landsflyktiges förödmjukelser först i Norge, sedan i England och finner till sist litet barmhärtighet hos de vilda skottarna. »Ty så växlande och osäkra brukar den flyktiga lyckans rörelser vara, att människosinnet ibland går miste om vad det hoppats på och lättare vinner vad man inte vågat vänta.»⁷

Redan Adam av Bremen och Roskildekrönikan hade utformat Svend Tveskäggs liv som en from legend om en furstes förblindelse och omvändelse till den sanna tron. Saxo har gått ett steg längre, han har gjort Svends liv till en bild av *rota fortunae*, det lyckans svängande hjul som i medeltidens konst och tankevärld lyfter furstarna mot höjden men också obevekligt störtar dem i stoftet.⁸ Så gick också Ragnar Lodbrok under i ormgropen; men Svend når fram till en ny insikt: att hans olyckor varit Guds straff, att Guds vilja och inte en blind och falsk *fortuna* härskar över världen. När Svend vänder bort sina ögon från mörkret och låter dem fyllas av det frälsande ljuset, som det heter med boethianskt bildspråk,⁹ när han nu ångrar sina synder och ödmjukt

⁵ Ita praesidium strenuae calliditatis amplexi ... (278,22).

⁶ Ita populus sacrilegi animi probator, religiosi punitor, quantum in patris sanctitatem contemptus, tantum in filii labem honoris congesterat cultumque eius, quia sacrorum morem abrogaverat, copiosa favoris indulgentia prosecutus, ter regem a piratis ... receperat (279,9).

⁷ Adeo enim volubilis fortunae varii atque ancipites motus existere consueverunt, ut interdum humana mens, ubi speratis fallitur, insperata facilius assequatur (280,27).

⁸ ... quod Suenonis fortunam saepius aegram

atque fractam ac crebris detrimentorum incur-sibus lacessitam, suam iugiter in summo felicitatis cardine versatam noverat (280,6). Om lyckohjulet i medeltidskonsten se framförallt H. R. Patch, *The Goddess Fortuna in Mediaeval Literature*, Northampton 1922.

⁹ Hac fortunae saevitia Sueno ad amplectendam religionis caritatem adactus, abstractos caligine oculos salutari lucis contemplatione suffudit (280,30). Jfr 277,25: nihilominus oculos densissimis ignorantiae tenebris offusos conspicuae lucis radii admovere contempsit.

mottar det kristna dopet, belönas han också av himlen.¹ När han levt sju år i landsflykt, dör Erik Segersäll, Svend kan återvända till Danmark och kungamakten, han lägger snart både Norge och Sverige under sitt välde.

Men Svend fruktar att offentligt visa sin nya kristna tro för att inte förtörna folket. »Så rymdes de mest motsatta känslor i hans bröst, den största skräck och den heligaste fromhet, som splittrade och förvirrade hans sinne och tvingade honom att tveka och dröja. Ty hans fruktan att förlora riket och att kränka Gud sårade hans hjertas fästning som en dubbel fara.»² Denna inre strid kan verkligen sägas tillhöra *genus anceps*. »Men när Svend med större uppmärksamhet övervägde och jämförde dessa skilda och stridiga böjelser, insåg han att man måste lyda och frukta Gud mer än människorna.»³

Svend har vuxit inför våra ögon, en ny *fortitudo* och *prudencia* har trätt fram i hans svaga karaktär. Men ännu är dessa dygder otillräckliga, det är bara i hemlighet han vågar uppmana stormännen att anta den kristna tron, han saknar också den bildning och lärdom som predikoämbetet kräver. Då sänder Gud Pope till hans hjälp, »märklig genom sin begåvning och fromhet och lysande framförallt genom sin lärdom».⁵ Många hade före Saxo skildrat den scen, där Pope omvände danskarna.⁶ Saxo förlägger den till tinget vid Isöre och utformar den typiskt nog som en retorisk tvekamp mellan talaren och folkmassan. När Pope misslyckas med vanliga argument,⁷ tar han ett glödande järn, format som en handske och träder in armen ända till armbågen i denna. Detta järn bär han sedan omkring bland folket och kastar det framför kungens fötter – och handen är oskadd med sin forna färg och form. Genom detta mirakel, genom denna sublima förening av *fortitudo* och *prudencia* lyckas

¹ Nec segniter paenitentiae beneficio permulsa deitas propitii numinis favore pristinum ei fortunae splendorem conciliavit (280,38).

² Itaque diversi motus iisdem praecordiis inclusi, summa formido ac sanctissima devotio, animus eius perplexa cunctatione distractum ad ultimam paene haesitationem redegerant. Hinc enim perdendi regni, inde laedendi numinis metus pectoris eius munimentum ancipiti periculo vulnerabat (281,8).

³ Quae tam dissona studia attentiore animi comparatione expendens, plus divini quam humani timoris viribus indulgendum pervidit (281,13). Det var antitesen som präglade språket och tankevärlden i nionde boken, exempelvis i bilden av den döende Ragnar sliten mellan två livsöden, tragiskt oförmögen att förklara och upplösa denna motsats. Mer än antitesen är det *jämförelsen* som karaktäriserar den enskilda satsen och de centrala scenerna i tionde boken, som när Svend här jämför den fruktan man är skyldig Gud och människor.

Senare kommer biskop Odinkar Hvide – en av Absalons förfäder – att på samma sätt väga det jordiska mot det eviga, det privata mot det offentliga: Itaque propior publicae devotioni quam privatae facultati solidaeque magis quam fluxae laudis appetens, momentaneo rerum impendio mansuras animi delicias comparavit seque patrimonii quam religionem rei familiaris inopem esse maluit (285,1). Tionde boken innehåller otaliga konstruktioner med två jämförelseled av denna typ.

⁵ ingenio ac sanctitate conspicuum praecipuaque litterarum scientia excellentem (281,23).

⁶ Senast har Inge Skovgaard-Petersen behandlat dessa problem i »Sven Tveskæg i den ældste danske historiografi. En Saxostudie» (i *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen*. København 1966).

⁷ cum eos, ne fana excolere vellent, sermone flectere nequiret, evidenti indicio certissimum assertioni suae argumentum praebuit (281,26).

prästen med vad fursten inte mäktade, att för evigt omvända danskarna till kristendomen.

Omedelbart därefter omtalar Saxo att Pope insättes som biskop i Århus medan också biskopsstolarna i Slesvig, Ribe och Roskilde besättes. »Ty förr hade dessa fyra säten för religionen fått nöja sig med ledare från utlandet och saknat inhemska prästmän, så att de vilat mer på en tillfällig än en fast följd av biskopar.»⁸ Här skymtar faktiskt en äldre kyrkoorganisation i Danmark, men med avsikt har Saxo låtit den ligga i dunkel liksom de missionärer som varit verksamma före Pope. Avsikten är uppenbar: Saxo vill visa hur kristendomen införes i Danmark varken genom kejsarmakten eller biskoparna i Hamburg-Bremen. Detta är ett verk av Guds egen hand, den Gud som lät kung Svend genomgå alla dessa prövningar och i sin nåd sände Pope till hans hjälp, den Gud som genom dessa biskopsstolar nu lagt grunden till en specifikt *dansk* kyrka. Därför förtiger han Adam av Bremens uppgift att Pope skulle ha kommit till Danmark som legat för kejsaren och ärkebiskopen i Hamburg-Bremen och sedan blivit biskop i Slesvig, därför flyttar han Popes mirakel från Slesvig eller Ribe, Adam av Bremens uppgift, till Isöre ting, denna klassiska plats i dansk historia. Så har Saxo med omutlig konsekvens skildrat Danmarks kristnande utifrån den danska biskopsmakens kyrkopolitiska intressen. Samtidigt blir Svends luttrade och odmjuka gestalt en bild av kungamaktens oförmåga att själv föra folket till Gud, liksom av furstarnas skyldighet att stödja kyrkan och dess män. För första gången drar Saxo en klar gräns mellan furstemaktens och kyrkans *officia*.

Knud den store

Svend dör omsider, »fri från all mänsklig oro och i glansen av ett fullkomnat liv».⁹ Så kommer hans son Knud för att skapa det imperium som innesluter Danmark, Norge, England och slavernas länder. Vad kunde inte Saxo ha gjort av dessa händelser, där Danmark för en tid framträdde som en europeisk stormakt och slöt dynastiska förbindelser med kejsarhovet och normanderna? Men Saxo glider förbi dem, förströdd eller som om det funnes alltför känsliga punkter i denna del av Danmarks historia.

I stället visar han hur Knud i sig sammanfattar och fulländar dragen i Haralds och Svends gestalter. Han äger redan från sin ungdom den *fortitudo* och *prudencia* som de nådde fram till först efter liv fyllda av misstag och olyckor. Han underkuvar de slaver som vållade Svend och Danmark dessa svåra nederlag. Han drar till England och tvingar Edvard att avstå halva riket,

⁸ Prius enim quattuor haec religionis domicilia, externis sacrorum contenta praesulibus domesticaeque praelationis expertia, fortuito magis quam solido pontificum ordine nitebantur (282,111).

⁹ Siquidem omni humana concussionem vacuus in ipso perfectissimae vitae fulgore decessit (285,14).

den plikt mot fosterlandet som Harald aldrig mäktade uppfylla. Han når slutligen fram till en fulländad *pietas*, medan Harald och Svend endast ägt denna dygd styckevis och delat.

Detta demonstreras genom tre exempel. I det första har Knud i sju år delat makten med Edvard över England. En dag träder några män in i hallen och hälsar Knud som hela Englands herre. Knud grips av vrede och skam, han tror att männen hånar honom för den pakt han slutit med Edvard. Då talar de om att de dödat Edvard för att vara honom till lags. Men Knud straffar dem med döden i stället för att belöna dem. En akt av upphöjd rättvisa – eller en list? Vissa påstår att han – liksom Frode i sjunde boken – själv givit befallning om detta mord och nu försöker undanröja misstankarna. »Men denna sak skakade den gunst, som kungen förr hade bland sina män»,¹ heter det som en antydning om hur de dömde i detta fall av *genus anceps*.

Det andra exemplet har fått en lång förhistoria. I det barbariska Sverige – var eljest? – rövar en björn bort en ung flicka. Björnen grips av kärlek och livnär flickan i sitt ide, tills jägare finner dit och dödar honom. Men flickan föder ett barn med vildjurets blod i en mänsklig kropp.² Det djuriskt vilda går i arv till sonsonen Ulf, som understryks av dennes namn.

Bland många andra söker sig denne Ulf till Knuds hird, men upptränd av hat och avund mot honom. När Knud sänder honom till Skåne för att skydda provinsen mot svenskarnas anfall, förfalskar Ulf de brev han för med sig och övertygar Knuds syster Estrid att Knud önskar deras giftermål. Så flyr han till Sverige och eggjar Knuds fiender att angripa Danmark. Genom sin list lyckas han en gång lura danskarna att övermodigt storma över en bro. Den ger vika, en mängd danskar dör; när Knud kommer till platsen, har han bara att dragga efter kropparna och ge dem en hedersam begravning. Trots detta lyckas Estrid försona Knud och Ulf, eftersom *pietas* borde förena fränder.

Det finns ett Mercuriusdrag över Ulf, något av samma list som hos Höder och Amlet i tredje och Erik i femte boken, men utan någon förskönande *fortitudo*. Knud bjuder Ulf till julgillet i Roskilde. Där förlorar dock Ulf i ruset sin vanliga *prudencia*, han sjunger en skrytsam visa om alla de danskar som dog vid den olycksaliga bron. Knud uppfattar detta som en anklagelse att han vållat sina egna mäns död och fylls av en våldsam vrede. Han befäller sina män att trots julhelgens fred döda Ulf.

Roskildekrönikan låter detta utspelas i själva kyrkan vid ottesången och anklagar därmed Knud både för frändemord och kränkning av kyrkorummets frid. Saxo däremot uttunnar Knuds skuld genom den vidlyftiga historien om Ulf's djuriska härstamning och förräderiet. Han uttrycker sig också vagt om mordplatsen, han låter framförallt Knuds vrede rinna fram ur sorgen över sina

¹ Ea tamen res primum regis apud domesticos favorem quassavit (287,12).

² silvestremque sanguinem humani corporis lineamentis exceptit (288,11).

hirdmäns död, ur hans *pietas*. Slutligen hävdar han att Knud självmant betalar en väldig mansbot till systemen, två landområden varav hon skänker tiondet till Trefaldighetskyrkan i Roskilde. Om det ännu på Saxos tid fanns rancuner mot Knud i kyrkliga Roskildekretsar, har Saxo drivit en skicklig plädering i detta fall av *genus anceps*.

Så det tredje exemplet och tionde bokens höjdpunkt. När nu krigsmän strömmar till Knuds hov från alla länder, instiftar han sin berömda hirdlag. Lojalt har Saxo återgivit den redaktion som Absalon och Knud skall ha låtit utföra och som bevarats framförallt i Svend Aggesens latinska text. Med viss möda har han också försökt infoga denna hirdlag i sin egen komposition. De minutiösa reglerna om bordsordningen påminner oss om sjätte boken, där Starkodder vakade över samma ordning vid hoven. Saxo låter också Knud stifta denna lag för att tygla hirdmännens stridiga affekter och begär och för att skapa liksom en broderlig kärlek över alla nationaliteter, språk och andra skiljemurar³ – vi möter således *pietas* i en ny och mer universell innebörd. Han hävdar vidare att Knud i all sin rättsskipning söker finna en jämvikt mellan stränghet och mildhet: orden synes hämtade från Gregorius' *Moralia*, som även Gratianus skulle citera på denna punkt.⁴ Saxo påstår dessutom – helt utan motsvarighet hos Svend Aggesen – att biskoparna i Knuds olika riken högtidligt bannlyste dem som brutit mot hirdlagen. »Således vilade denna rättsordning på två pelare, den ägde stöd och skydd dels hos kungen, dels hos religionen; man kunde tro att den mänskliga domen godkändes och stadfästes av den gudomliga.»⁵ Det är denna nödvändiga enhet mellan den världsliga och andliga rättsskipningen, som skall bli det stora temat i elfte boken.

Svend Aggesen berättar också hur Knud själv i vredesmod dödar en av sina hirdmän. Enligt hans egen lag skall då hirden fungera som domstol. Svend analyserar detta som *genus anceps*,⁶ han beskriver hur hirden tvekar mellan att landsförvisa kungen eller att dispensera honom från lagen och därmed ge andra en förevändning att bryta den. Slutligen finner man en medelväg: kungen skall ödmjukt knäböja inför domstolen men sedan återupprättas och få tillgift för sitt brott.

Saxo är den ojämförligt större diktaren och juristen. De tidigare exemplen har visat hur en allt djupare insikt i lagens och rättvisans natur vuxit fram hos Knud. Därför inser han själv hos Saxo de ödesdigra konsekvenserna av sitt

³ Quos cum rex natione, linguis, ingeniis quam maxime dissidentes animadverteret ... (293,16); seditiosum militiae spiritum veluti fraterna quadam caritate coercuit (293,25).

⁴ Ita enim legis temperamentum, inter severitatem ac mansuetudinem medium, rigori clementiam sociavit, ut nec paenitentiam repelleret nec impunitatem excessui daret (294,10). Jfr Gregorius: Miscenda est ergo lenitas cum

severitate, faciendumque quoddam ex utraque temperamentum (citerat efter Gratianus, 237).

⁵ Ita disciplinae vis, geminum amplexa columnen, partim regis, partim religionis praesidio nitebatur, ut humanam sententiam divino crederes iudicio comprobari (297,1).

⁶ *Ambigua* quippe fertur sententia, *ancipiti*que fluctuabant iudicio ... (Svend Aggesøns Værker ... ved M. Cl. Gertz, København 1916, 29).

obetänksamma brott, han sammankallar själv hirden och stiger ned från tronen och kastar sig ödmjukt till marken. Han ber om hirdens dom, gråtande går männen till överläggning. *Prudentia* säger dem att en fällande dom över kungen skulle bli deras egen undergång, de skulle bli »liksom en kropp utan ande, ett byte i framtiden för dem som de hittills härskat över».⁷ Därmed inskräper Saxo kungamaktens och krigarklassens intressegemenskap gentemot de lägre samhällsklasserna med samma emfas som i sjätte boken. Hirdmännen fruktar också att deras dom inte skall finna denna ideala jämvikt mellan stränghet och mildhet; kungen hade också handlat i vredesmod och inte med avsikt. Slutligen hänskjuter de till kungen själv att fälla domen i detta svåra och ovissa mål och återinsätter honom i domarsätet.⁸

Knud ålägger sig en väldig mansbot, varav en tredjedel skall tillfalla kungen, en tredjedel hirden och en tredjedel den dödes släktingar. Detta blir samtidigt en evig lag, som bestämmer hur de betydelsefulla bötes summorna skall fördelas i samhället – främst gagnande den överhet som här också tillskansat sig rättsskipningens privilegium. Men Knud skänker sin del till kyrkan och de fattiga för att försona sig med Gud, allas furste. Än en gång förebådas elfte boken och dess förhållande av Gud som all rättvisas källa och mål.

På sin makts höjdpunkt härskar Knud över sex riken. När han dör under ett krigståg i Frankrike, avfaller dock norrmännen och väljer Olav den heliges son Magnus till kung. Knuds son Hardeknud försöker hålla ihop imperiet och sluter en pakt med Magnus att den som dör först skall testamentera sitt rike till den andre. I och för sig finner Saxo pakten dåraktig;⁹ men den får visa hur lag och rättvisa nu blivit levande och heliga begrepp bland danskarna. Efter två år dör Hardeknud; Svend, son till Knuds syster Estrid och Ulf, gör med bördens rätt anspråk på den danska kungakronan. Men Magnus reser samma krav med stöd i testamentet. Det är samma konflikt som den Harald stod inför i tionde bokens början. Men danskarna står fast vid pakten, eftersom den beseglats med en helig ed, de vill hellre bevara sin trohet mot Gud och religionen än mot sitt gamla kungahus,¹ de väljer norrmannen Magnus till sin kung.

Händelserna visar att de valt rätt. Svend tar till vapen men lider ständiga nederlag och flyr slutligen till Sverige. När Magnus förföljer honom, får han

⁷ non ignari sine eo esse se vacuum spiritu corpus, praedam, quibus ante imperassent, futuros (297,19).

⁸ Igitur in tam ardua re sententiae *dubii* creditoque sibi iudicio ... (297,23); Tum demum venerabiliter exceptum atque *ex ancipiti* reo *securi* iudicis partibus inservire iussum sellae restituerunt (297,35).

⁹ Quae nimirum condicio eo *stoliditati* propior, quo fortunae subiector, alterutri aut

splendidum imperium aut sordidam paritura fuerat servitutum (300,28).

¹ Igitur alienigenae partes religioso favore complexi, praeterita Kanuti familia, regum suorum sanguinem repulsae deformitate confundere quam iuriisurandi vinculum perrumpere maluerunt, suffragiorum iura non adulationis, sed fidei intuitu ponderantes seque plus religioni quam regno debere confessi (301,14).

veta att slaverna härjar Jylland. I en liknande situation hade Harald övergivit Styrbjörns sak och skyndat till sitt eget lands försvar. I denna långt mer brydsamma situation ställer norrmannen Magnus troheten mot Danmark högre än sin privata kamp mot rivalen,² en *pietas* som transcenderar både blodsbånd och nationaliteter. Natten före det avgörande slaget mot slaverna har Magnus en dröm, som förutsäger att han skall döda en örn. När hären nästa dag sätter sig i rörelse, får han se en örn och genomborrar den med sitt spjut. Det är ett järtecken som spjutet i tionde bokens början – men när detta skapade skräck och undran, ger detta omen danskarna en säker tro på sin lycka och en brinnande tapperhet i striden.³ Så har också hela boken rört sig från villrådighet och oro till denna ljuva visshet.

Därmed förenas norrmannen Magnus och det danska folket i ömsesidig kärlek, man kallar honom till och med den gode. Förtvivlad flyr Svend på nytt mot Sverige, jagad av Magnus. Då skyggar Magnus' häst för en hare, själv dödas han av de spetsiga grenarna på en trädstam, spjutet och pilarna i ny version.

På ett egendomligt sätt upprepas händelserna i denna bok, som om Saxo velat avblida lyckohjulets eviga svängande. Liksom Harald genom en oförklarlig händelse blev herre över Norge, så blir nu Svend Estridsen kung över Danmark. Men nu vet vi svaret på frågan i bokens första sats: det är varken *fortuna*, lagen eller furstarnas tapperhet som ger dem makten över land och folk, det är Gud. »När ödet hopat alla dessa svåra olyckor över Svend och ingen dödlig syntes kunna hjälpa honom, strålade en högre kärleksfull nåd över honom; det rike som ödet i sin hätska illvilja berövat honom återfick han nu som dess förläning och gåva.»⁴

Bok XI

Svend Estridsen och biskop Vilhelm

Genom en högre makt har Svend blivit Danmarks kung. Men nu möter han folkets hat, som är så lätt att väcka och så svårt att utrota.⁵ Därmed har Saxo också antytt elfte bokens språkliga tema, *genus admirabile*. Svend symboliserar den talare som ställs inför en fientlig massa och som i detta fall misslyckas att vinna dess gunst.⁶ Hela denna egendomligt svävande inledning med sina dolda

² a domestico hoste in externum arma convertit et quasi privatae affectionis oblitus publicam induit (302,31).

³ perinde atque *securi* rerum in fortunam suam acceptae rei praesagium referunt et quasi *indubitata* vincendi sortem pari mentium alacritate praesumunt (303,5).

⁴ Ita Suenoni, angustissimis *fortuna*e casibus implicato omnique mortalium ope defecto, praesidium supernae pietatis affulsit, regnum-

que, quo illum *fortuna*e iniquitas spoliavit, eiusdem beneficium reddidit (303,36).

⁵ ut gratiae in odium deflexus facilis, ita odii ad gratiam difficilis esse transitus consuevit (304,11).

⁶ Nam adeo nec favore felix nec imperio efficax fuit, ut . . . ad sincerum sui cultum adduceret aut ira abstractos ad placidiorem mentis habitum inclinaret (304,3).

anklagelser och klagande tonfall är egentligen en regelrätt *insinuatio*, varmed talaren i sådana vanskliga fall skulle närma sig domare och åhörare.⁷

Detta tema tas upp på nytt i en fantastisk berättelse om Olav den heliges bror Harald. Han har flytt till den bysantiske kejsaren och begår där ett mord. Som straff kastas han till en drake; en av hans slavar visar sin trohet genom att följa sin herre i döden. Harald mutar fångvaktaren så att denne strör ut fiskfjäll på golvet i tornet. Med dessa stillar draken sin första hunger, i deras sken kan också Harald i mörkret samla ben från andra olyckliga och binda ihop dem till en sorts klubba. När draken nu störtar mot dem, kastar sig Harald med ett språng upp på dess rygg och stöter en rakkniv i drakens oskyddade navel. Kung Valdemar brukade ännu visa denna kniv, nu obrukbar och rostig, för sina vänner. Samtidigt går slaven med tunga och täta slag av klubban mot drakens huvud och lyckas döda den. Då förbyts kejsarens hämndlystnad i beundran, han efterskänker straffet och ger Harald till och med ett skepp för hemresan.

Förmodligen skall denna bisarra historia läsas också som en allegori över den retoriska konsten. Rakkniven i Haralds hand är sannolikt en elegant variant av de svärd varmed Frode och Regner kämpade mot drakar och demoner i andra boken och av de spjut och pilar som ständigt återkom i den tionde boken, en symbol för de vassa och bitande argument som ständigt förmår hitta det oskyddade och sårbara stället – i detta fall drakens navel. När Harald samlar och binder hop benen till sin egendomliga klubba, påminner han allmänt om talären som samlar sina argument och förenar dem i talets konstfulla ordning.⁸ Men våra tankar skall också ledas till Halfdan i sjunde boken, som gjorde en klubba av ekstammen och lät dess väldiga tyngd falla över de upproriska svearnas hjässor.⁹ Så går retoriken till strid både med vassa stick och tunga slag. Samtidigt är detta en bild av *genus admirabile*. Ett brott har obestriddligen blivit begånget; men Harald förstår att avlänka åhörarnas tanke därifrån och bara låta dem se sin tapperhet, de faror och lidanden han genomgår. Så lyckas han vända kejsarens vrede i häpnad, förundran och beundran.¹

Detta tema och denna känslösekvens återkommer i ännu en episod. När Harald återvänt till Norge, angriper han gång på gång Danmark. I en av dessa

⁷ Sulpitius Victor: ... benevolentiam et misericordiam iudicum provocemus, de communibus omnium periculis praeloquentes, quod plerique non suo merito, sed vel iniquitate vel livore hominum vel malitia in difficilia vitae ac famae pericula devocentur (Halm, 317). Jfr Aurelius Augustinus' beskrivning av de långa, konstfulla inledningarna som är nödvändiga i *genus admirabile* (Halm, 150).

⁸ Tunc Haraldus lecta cadaverum ossa angustiis telae *consertioris* implicuit iisdemque in

unum globum coactis veluti clavam effecit (305,23).

⁹ Se ovan s. 161.

¹ Quo cognito rex, ultione in *admirationem* versa, fortitudini supplicium remisit salutemque animositati tribuendam putavit. Nec poenam remisisse contentus addidit caritatem: navigio enim stipendioque donatos abire permisit; *cumque crimini supplicium deberet*, fortitudini pepercit virtutemque colere quam culpam punire maluit (305,34).

strider nöjer sig inte Aslak, Skjalm Hvides rorsman, med att kämpa på sitt eget fartyg. Han griper en ekstam som han fällt för att göra ett roder av och springer över till det skepp, där fienderna står tätast. Med väldiga hugg och slag går han lös på deras kroppar, så att alla, både norrmän och danskar, måste vända sina ögon till detta skådespel och fulla av förundran glömmar sin egen strid och välgång.² Förmodligen är det Saxos tanke att talaren inom *genus admirabile* bör fylla åhörarna, vänner och fiender, med sådan beundran och häpnad att de glömmar sitt partsintresse i striden.

Med de klagande orden om folkets hat mot Svend antydde också bokens inledning dess moraliska tema. Detta är en vag men patetisk anklagelse mot massan för att den inte kan tygla sina affekter och lidelser, för att den saknar *temperantia*. Äger då Svend själv denna dygd, är deras hat utan grund?

När Harald första gången går till anfall, samlar Svend jyllänningarna och går dumdrigt till anfall mot den överlägsna norska flottan i Djursaa.³ Jyllänningarna grips av sådan skräck, att de med brinnande iver kastar sig i vattnet för att dö där och inte av fiendens vapen. I nästa möte med fienden har Svend samlat en flotta från Själland, Skåne och de andra öarna. Nu vill han uppväga danskarnas fåtalighet genom att länka samman skeppen så att de skall bli en oupplöslig enhet i seger som i nederlag.⁴ Det är nu Aslak utkämpar sin lysande strid. Men om natten löser skåningarna upp kedjorna och rör tyst bort från den danska flottan, till evig skam för sina landsmän. Så fördelar Saxo redan här rollerna för de sista böckernas politiska drama, där Jylland alltid står för den fega egoismen, Själland för den tappra fosterlandskärleken och där Skåne trolöst och opportunistiskt vacklar mellan dessa parter. Men dessa sammanlänkade skepp är också en allegori, som kan tolkas på flera plan. De symboliserar den enhet mellan Danmarks provinser som för Saxo är målet för all historisk utveckling men som han misstror furstarna att kunna förverkliga. Kedjorna är de band varmed *temperantia* fångslar människans affekter och begär. Kedjorna kan också anspela på den konst och ordning som förbinder argument och figurer inom vältaligheten och ger språket dess sanna makt.⁵

² Quin etiam fortissimos utriusque agminis bellatores operis tui *admiratione* suscepti certaminis immemores reddidisti pugnaeque ac periculorum oblitus avidius te intuendi quam se ipsos tuendi studium incussisti, ita ut promptissimi quique, neglecto discriminis sui negotio, plus te viso *stuporis* quam ex dubia salute formidinis caperent (306,35). Detta parti är samtidigt ett exempel på den retoriska figuren *apostrophe*.

³ cupidius quam consideratius (306,4). Siquidem tam infeliciter quam *temere* dimicavit (306,7).

⁴ raritati *consertione* succurrendum rati, digesta

in *ordinem* navigia tenaculis sociare coeperunt, quatenus continenti *nexu* cohaerens classis expeditius opi invicem ferendae iter sterneret, cunctisque hac necessitate duratis tam fugae quam victoriae *indissolubilis communitio* foret, nec cuiquam a tanta *collegii* firmitate dilabendi fas esset (306,21).

⁵ Jfr Fortunatianus: In omni argumentatione, id est in omnibus quaestionibus, quid observandum est? Non tantum ut varie eas inducamus, verum et invicem sibi omnes *cohaereant* et sint *concatenatae*, ne intervulsa et concisa videatur oratio (Halm, 119). Jfr beskrivningen av Haralds klubba i not 8 ovan.

Kedjorna slutligen frammanar bilden av skapelsen som en lagbunden ordning, där allt måste respektera sina gränser för att harmonin inte skall upplösas i anarki och kaos.⁶

Framförallt är Svend en slav under sitt erotiska begär. Saxo räknar upp tolv av de barn han har med olika kvinnor men uppehåller sig längst vid äktenskapet med Gyda från Sverige, Svends egen kusin. Adam av Bremen hade berättat om detta äktenskap och hur ärkebiskopen av Hamburg-Bremen klandrade Svend för detta brott mot den kanoniska lagens föreskrifter om förbjudna led. När Svend hotas med exkommunikation, grips han av vrede och hotar i sin tur att härja Hamburg. Då vänder sig ärkebiskopen till påven och tvingar Svend att upplösa äktenskapet. Ärkebiskopen lyckas också sluta ett fördrag med Svend och undervisar honom vid ett möte vid Ejder om de heliga skrifterna, vilket Svend åhör med stort förstånd och bevarar i sitt minne. Därför blir Svend med tiden inte bara den mäktigaste bland Nordens furstar utan också lärd i alla vetenskaper med en outtröttlig iver att sprida kristendomen även till Nordens mest avlägsna trakter, allt enligt den tyska ärkebiskopsstolens historiker.⁷

Saxo har givit denna fromma legend ett helt nytt politiskt innehåll. Redan på elfte bokens första sida nämner han hur engelsmannen Vilhelm, Knud den stores skrivare och präst, väljs till biskop i Roskilde. Han äger alla dygder och är därför värdig detta ämbete.⁸ Saxo nämner också hur Skåne, som förut legat under Roskilde, nu får två egna stift i Lund och Dalby. Men biskop Henrik i Dalby är så förfallen till dryckenskap, att han avsätts och hans stift föres över till Lund. Det är en giftig historieskrivning, som skall påminna det skånska kleresiet att de ursprungligen ägde Roskildebiskoparna som sina herrar och att deras självständighetstid inte alltid varit så ärofull. Historien anspelar också direkt på den kanoniska rätten, elfte bokens vetenskap, och dess definition av prästens och biskopens dygder och plikter.⁹

Det är denne Vilhelm, som nu får överta den tyske ärkebiskopens roll i Svends omvändelsehistoria. Enligt Saxo är det han som ingriper mot Svends

⁶ *Vinculum* och *nexus* är vanliga uttryck för exempelvis elementens föreningar inom den platoniska traditionen – jfr Macrobius' *Commentarii in Somnium Scipionis* I, 6,23– och följande.

⁷ Adam III, 12,129 och 20,136.

⁸ *Sufficitur Wilhelmus, quo Kanutus Maior et scriba et sacerdote usus fuerat, genere quidem Anglus, sed omnibus virtutis partibus ac numeris abunde instructus idemque pontificalium sacrorum apprime peritus* (304,21). Adam däremot beskriver Vilhelm som klerk hos biskop Adalbert av Bremen; Saxos tillförlitlighet på denna punkt har diskuterats av Kristian Er-

slev, Sven Estridsen og Biskop Vilhelm, *Hist. tidskr.* VI: 3, (1891–92), 607 och Johannes Steenstrup, *Biskop Vilhelm og Kong Svend, Hist. tidskr.*, VIII: 1, 1907–08. För mig synes det uppenbart att Saxo betonar Vilhelms engelska börd utifrån sin ständiga strävan att så långt möjligt förringa betydelsen av de präster och missionärer, som utgick från de nordtyska stiftet. Likaså torde det ha varit hans tanke att låta Vilhelm inkärnera den starka tro på lag och rättvisa och på kyrkans roll, som Saxo för det tidigare skedet tillskriver Knud den store.

⁹ Se t. ex. Gratianus om prästers *intemperantia* och dryckenskap (PL 187, 195 ff. och 227 ff.).

incestuösa äktenskap. Först använder han sig av »förföringar» som den kanoniska lagen föreskriver, han uppträder enligt dess ideal som en fader och lärare för fursten.¹ När detta inte bär frukt, hänvänder han sig fortfarande enligt den kanoniska lagen till närmast högre rättsinstans, ärkebiskopen i Hamburg. När den uppretade kungen hotar att härja Hamburg, är det Vilhelm som lyckas förjaga dessa vilda affekter ur kungens sinne. Han förmår honom att skära av de brottsliga banden² med Gyda, som sedan fortlever sitt liv i obrottslig kyskhet och med sina tärnor sömmar praktfulla mässkläder till domkyrkan i Roskilde.

Nu börjar Svend omge sig med inhemska präster: här finns historien om norrmannen Svend vars studier vid utländska skolor kungen själv bekostar.³ Främst i hans vänskap står dock Vilhelm. Men denna vänskap skall sättas på ett svårt prov.

Vid nyårsgillet i Roskilde talar några av Svends gäster i fyllan vanvördigt om honom. Svend får veta detta och fruktar en sammansvärjning. Därför sänder han sina män att döda de misstänkta vid morgonmässan i Trefaldighetskyrkan.

Detta är ett brott mot både gästfreden och kyrkfreden. När sedan kungen själv kommer till kyrkan, träder Vilhelm i biskoplig ornat mot honom och vägrar honom tillträde med sin kråkla. Han förklarar honom ovärdig det heliga rummet och bannlyser honom högtidligen i vittnens närvaro.

Som Lauritz Weibull påpekat är denna scen en minutiös beskrivning av bannlysningens ceremoni enligt den kanoniska lagen.⁴ Det är också ett klassiskt motiv i den medeltida politisk-religiösa litteraturen. Så vägrar Ambrosius kejsar Theodosius tillträde till gudstjänsten efter blodbadet i Thessalonike och tvingar honom till kyrkobot.⁵ När påven Gelasius vid 400-talets slut hävdar att den andliga makten måste stå över den världsliga, ger han en rad liknande exempel på hur profeter och kyrkomän straffat furstarna.⁶ När Vilhelm vid kyrkporten vägrar att ge Svend titeln »konung» och kallar honom blott en blodtörstig bödel,⁷ använder han sig också av den medeltida kyrkans mest ominösa maktmedel: att förklara en furste för *tyrannus* och därmed lösa undersåtarna från trohetseden.

¹ Saluberrimo namque *praeceptoris* imperio respiscere coactus . . . (309,34). Qua in re *pater-ni* affectus habitum plenissime repraesentavit (314,14). Jfr Gratianus: Regum et principum *patres et magistri* sacerdotes esse censentur (S. 458).

² Möjligen har Saxo sett äktenskapet som en variant av bandens och kedjornas symbol: iniusti concubitus *nexum* rescidit (309,35).

³ Se ovan s. 51 ff.

⁴ Lauritz Weibull, Dråpen i Roskilde i Knut den stores och Sven Estridsens tid, Historisk tidskrift för Skåneland, IV, 1910-13, 35 ff.

⁵ Redan Erslev påpekar denna likhet och diskuterar genom vilka källor motivet nått Danmark. Den enklaste förklaringen är dock Gratianus (S. 459).

⁶ R. W. Carlyle – A. J. Carlyle, A history of mediæval political theory in the West, Edinburgh-London, 1903, I, 180 ff. Även dessa exempel flöt in i Gratianus (458 f.).

⁷ suppressoque dignitatis nomine, non regem eum, sed humani cruoris carnificem appellabat (311,35).

Samtidigt skall scenen visa hur Vilhelm inkarnerar två dygder, *iustitia* och *fortitudo*, i renare form än tillförne i denna historia. Vilhelm handlar med denna stränghet mot sin vän och furste, eftersom den kyrkliga rättvisan inte kan göra skillnad mellan slav eller herre, mellan ädlingars eller vanbördigas brott.⁸ Vilhelm är inte bara Knud den stores forne skrivare, han formulerar nu också det universella rättsbegrepp, som denne anade och ivrigt sökte förverkliga. Men Vilhelm äger också den yttersta tapperhet, när han vänder bannlysningens spö mot kungens bröst eller när han står orubblig i kyrkporten med soldaternas svärd mot sin strupe.

Svend hejdar soldaterna och avlägsnar sig utan ett ord. Sedan han avlagt sin kungliga dräkt, vandrar han ödmjukt barfota till vapenhuset, kysser marken och visar sin skam och ånger enligt kyrkans ritual. Då går Vilhelm den ångerfulle till mötes, löser honom från bannlysningen och leder honom under jublande psalmsång till hans kungliga säte vid altaret. Ty all sann rättvisa är både stränghet och barmhärtighet i underbar avvägning,⁹ denna tanke som Saxo återfann också i Knud den stores hirdlag. Detta gäller också kyrkans rättvisa, den högsta av alla: genom sina ritualer och nådemedel leder den människan in i den förkrossande insikten om hennes skuld men också till den renande ångern och den jublande försoningen.

Så är Svends uppfostran fullbordad, genom biskop Vilhelms stränga *iustitia* har han nått fram till den *temperantia* som Saxo kräver av all världslig makt. Detta fördjupar förtroligheten mellan Vilhelm och Svend till en oupplöslig endräkt, där båda tävlar att visa varandras *officia* sin vördnad och där båda anser sig likställda i denna vänskap.¹ Detta är också för Saxo den ideala relationen mellan kyrka och furstemakt inom den moderna rättsstaten.

Men kyrkan är alltid den ledande, den andligen överlägsna, när samhället och människorna skall uppnå denna *disciplina* – ett av nyckelorden i elfte boken. Detta understryks i skildringen av de två vännernas död. Svend insjuknar på Jylland i häftig feber. Då tar han ed av sina män att de skall begrava honom i Roskilde, en karaktäristisk scen i denna bok som ständigt förhärmligar Själlands domkyrka och dess biskopar. När Vilhelm får bud om dödsfallet, beger han sig till Trefaldighetskyrkan och befaller till allas häpnad att man skall iordningställa två gravar. Så skyndar han det kungliga likföljet till mötes. Vid Topshög skog får han se två träd av förunderlig storlek och

⁸ non ignarus alia esse familiaritatis officia, alia sacerdotii iura, quibus servorum aequae ac minorum neque ingenuorum parcius quam ignobilium flagitia vindicari par est (312,3).

⁹ Peregerat iam pontifex *severi ac pii* vindicis partes, in quo eodem *rigoris et clementiae* experimento se gessit nec parcius veniam quam vindictam exhibuit. Quippe cuius contumaciam *severe* repulit, *indulgenter* modestiam coluit

sicque pietate iustitiam contemperavit, ut nec sperneret supplicem nec reciperet insolentem (314,10). Se ovan s. 214 och Gratianus, 237 ff.

¹ Itaque summae venerationis officia certatim mutuis sibi studiis impendebant adeoque eximiam societatis fidem honoris vicissitudine nutriebant, ut potius inter eos amicitiae *paritas* quam superioris ad inferiorem familiaritas cerneretur (315,1).

befaller att man skall göra en likbår av dem. När man lämnat skogen och får veta att det kungliga liket hunnit till byn framför dem, breder Vilhelm ut sin kappa på marken och lägger sig ner. Med uppräckt händer ber han så Gud att befria honom från livet, eftersom han hellre vill följa sin vän i döden. Hans folk tror först att han slumrar men upptäcker sedan förundrade att han är död. Så bärs nu Vilhelm på sin likbår som det kungliga likföljets körsven tillbaka mot Roskilde.² Där förenas deras kroppar för evigt i de två gravarna,³ en förnyad bild av den fasta ordning elfte bokens bildvärld ständigt söker frammana.

Vilhelm reinkarnerar den trogne slav som följde kung Harald ner i drakens håla och som dödade draken – plötsligt ser vi denna episod i nytt ljus, där draken kanske också står för mäsklighetens eviga fiende, djävulen. Vilhelm är ett löfte om kyrkans obrottsliga trohet mot den fromme fursten: det är med dess trohet och lydnad furstemakten kan omgjorda sina länder.⁴ Men i liktåget liksom i livet är Vilhelm och kyrkan »körsvennen», *auriga*, som förmår visa den rätta vägen.^{4a} Kungen dör en vanlig människas död, bortryckt av feber. Biskopens död däremot är ett mirakel, omgivet av legendens underbara ljus.

Ännu klarare tränger sig helgonlegendens mönster fram i en senare berättelse. Det är norrmannen Svend, som efter sin utländska studieresa väljs till Vilhelms efterträdare på biskopsstolen i Roskilde. Han fullbordar den ombyggnad och utsmyckning av kyrkan som Vilhelm påbörjat och låter då flytta Vilhelms ben till en annan grav. Dagen före kyrkans återinvigning uppenbarar sig en man i drömmen för kyrkvaktaren. Han är klädd i biskopsdräkt och klandrar i hårda ordalag Svend, som låtit skilja hans stoft från den älskade kungens sida. Men för sin fromhet skall Svend själv undgå straffet: det skall i stället gå ut över kyrkan och alla dem som i framtiden vågar flytta hans kropp. Så sträcker han staven mot kyrkans tak, som störtar ner. I samma ögonblick vaknar kyrkvaktaren av att kyrkan skakar i sina grundvalar. Förfärade strömmar stadens borgare dit och ser till sin förundran hur kyrkvaktaren oskadd stiger fram ur stenhögarna. När biskop Svend får höra kyrkvaktarens uppenbarelse, säger han leende att Vilhelm är lika sträng i döden som i livet.

Så förblir Vilhelms grav orörd, ända tills tre namngivna prelater vid Roskildekyrkan låter öppna den för att ge plats åt ärkebiskop Asgers grav. Då strömmar en så underbar vällukt från hans ben, att ingen kan tvivla på Vilhelms salighet. Men prelatererna visar dem ingen vördnad utan flyttar dem.

² ipse equis subvectus veluti quidam exsequiarum eius *auriga* praecessit (316,20).

³ amborum corpora *coniunctis* admodum tumulis *occluduntur* (316,23).

⁴ Horum fidei rex tamquam tutissimis obsequiis latera sua cingenda commiserat (311,15). ... lateraque sua fidis quam doctis obsequiis vallare mallet (310,17).

^{4a} Körsvennen och fyrspannet eller vagnen är ju en traditionell bild av den universella ordningen inom medeltidens konst och litteratur, se t. ex. Andreas Sunesens *Hexaameron*, v. 3765 eller Dantes *Purgatorio*, canto XXIX. Saxo använder den själv i åttonde boken, där Oden så ödesdigert blir Haralds körsven vid **Bråvallaslaget** (se ovan s. 174).

Som straff för denna gravskändning kommer de alla att hemsökas av förfärliga sjukdomar och den mest plågsamma död.

På ett plan återspeglar detta den kanoniska lagens stränga bestämmelser om gravskicket och straff för gravskändning. På ett annat plan anar vi här strider mellan olika partier inom Roskildes prästerskap, där vissa understödde ärkebiskoparna Asger och Eskil och därmed måste ha motsatt sig Absalon när denne fick biskopsstolen – Absalon som här uppträder med demonstrativ vänlighet mot sina av Gud slagna fiender (321,23), Absalon som är Vilhelms andlige arvtagare. Vi anar också att denna legend runnit upp ur den åldrade Absalons fruktan att samtid och eftervärld skall förskjuta honom från platsen vid furstarnas sida, som deras stränga lärare men också deras trognaste tjänare.

Men dessa scener skall också demonstrera *genus admirabile* i den fria tolkning, som Saxo givit detta retoriska begrepp. I dessa fall ställdes talaren inför en fientlig folkmassa. Här står Gud själv inför de syndiga människor som trotsar hans lagar och vilja. Därför är kyrkans sammanstörtande, kyrkvaktarens dröm och underbara räddning, den underbara doften ur Vilhelms grav och de tre prästernas sjukdomar Guds egna argument. Med dem skapar han bestörtning och beundran hos folket för att slutligen tvinga dem till den sanna övertygelsen om biskop Vilhelms eviga ära och salighet.⁵

Knud den helige

Varje medeltida helgon lyftes upp i sin helighets glans genom konstellationer av politiska, sociala och andliga intressen. Varje helgon blev en potentiell maktfaktor, ett tecken som kunde omtolkas för att stödja de mest skilda intressen. Därför är helgonlegenderna, ibland med nästan omärkliga modifikationer mellan olika versioner, ibland med drastiska förskjutningar av hela perspektivet, en av de litterära genrer där vi klarast upplever pulsen och dramatiken i tidens samhällsliv.

År 1101 kanoniserades Danmarks första helgon, Knud den helige, som dödats i S:t Albans kyrka i Odense 1086. Medeltidshistorikerna har studerat vilka krafter som låg bakom Knuds helgonkult och hur detaljerna i hans liv omtolkades efter legendens mönster.⁶ Curt Weibull visade i en klassisk analys hur Saxo när han skrev sin historia utgick från de officiella legenderna, Ailnoths stora helgonhistoria, Roskildekrönikan och Svend Aggesens historia för att därav skapa sin egen version.⁷ Allt kan synas sagt. Ändå får Saxos

⁵ *Quae res omnium in eum oculos religiosa vulgi admiratione convertit. Incertum, utrum templi lapsus an sacristae salus plus visentibus stuporis attulerit. Nec parvulum visioni auctor eius ab imminente lapidum mole defensus praebuit argumentum* (320,32).

⁶ Erich Hoffmann, *Die heiligen Könige bei den Angelsachsen und den skandinavischen Völkern*, Neumünster 1975, 89 ff., med tillhörande forskningsöversikt.

⁷ Curt Weibull, 49 ff.

Knudslegend en delvis ny innebörd, om man ser den mot bakgrunden av kompositionen och tankevåven i den elfte boken och hela *Gesta Danorum*.

Efter Svend Estridsens död låter Saxo valet stå mellan Harald och Knud av alla hans söner. Även detta kungaval skildras som en retorisk kamp. Redan i unga år hade Knud visat sin tapperhet i fälttåg mot slaverna. De flesta danskar ger denna dygd en illvillig tolkning⁸ – från första stund står Knud inför en fientlig opinion – och hoppas att Harald skall ge dem en tid utan faror och möda. Frågan måste hänskjutas till tinget i Isöre. Där trängs det väldiga havet samman i ett trångt sund eller svalg, i denna bukt lurar dolda sandrevlar som faror för sjömännen.⁹ Detta är en av de många anspelningarna i elfte boken på den sjunde för att framhäva symmetrin mellan verkets fyra delar;¹ det är också en föraning om den försåtliga talekonst som nu skall utvecklas.

När Harald nu misstänkliggör broderns tapperhet och själv lovar att mildra lagarna och lämna rättvisan i folkets egna händer, vinner han folkets gunst med denna insmickrande värtalighet.² Dessa löften uppfyller han också som Danmarks kung, rättvisan blir åter svag och gudlös i Danmark. Till och med Haralds förmenta fromhet tolkar Saxo i detta ljus: när Harald hänger sig åt böner och andaktsövningar är detta samma försök att vinna Gud genom smicker, Gud som dock är rättvisans Gud och hellre vill dyrkas i domstolar än vid altaren.³ Harald är utformad som en dialektisk motsats till Vilhelm med hans stränga *iustitia* och okuvliga *fortitudo*.

Men efter två år dör Harald, och Knud kommer trots allt till makten. Som Curt Weibull påpekat har Saxo skildrat bröderna som »reversen och adersen på samma mynt».⁴ Knud är Vilhelms andlige arvtagare, han försöker omedelbart återupprätta landets *disciplina* och »dra samman den vacklande rättens band med de fastaste knutar».⁵

Vad innebär denna *disciplina* konkret? Knud vill tvinga det slöa och obildade folket att visa biskoparna tillbörlig vördnad och ger dem den främsta platsen bland rikets stormän och ädlingar. Likaså föreskrivs nu att kyrkans män endast kan dömas av sina egna domstolar, eftersom de borde dömas av

⁸ Maior namque Danorum pars ... maligna virtutis interpres, quod gloriae eius accrescere debuerat, iniquissima meritorum aestimatione damnabat (316,30).

⁹ Ibi quidem ingens Oceani vastitas ostiis admodum angustis excipitur, furensque fretum coactu litorum in artas fauces terra compellit. Medium sinus arenae tenent, obscura nautarum celantes pericula (317,5).

¹ Jfr s. 159 om symbolerna för det trånga och sammanpressade – sund, strupar osv. – i sjunde boken.

² contio, pestiferis eius blanditiis invitata, regem appellat (317,21). Itaque populi favor,

orationis suavitate praereptus, plus fallacibus eius promissis quam invictae Kanuti fortitudini praestitit (317,23).

³ ignarus plus Deo sinceram regni administrationem quam inania superstitionis momenta placere severumque iustitiae cultum supervacua precum adulatione gratiorem existere (318,25). Quamquam enim regum maiestas rite religioni intendere debeat, aliquanto tamen speciosius interdum tribunalia quam aras excolere potest (318,31).

⁴ Curt Weibull, 107.

⁵ labefactatum iuris vinculum tenacissimo nexu astrinxit (319,17).

sina likar och inte av lägre klasser. Slutligen försöker han tvinga folket att betala tionde till kyrkan. Men detta är förgäves, denna mognad har det danska folket ännu inte nått. Knud kämpar hos Saxo för den kristna rättsstat, som på en mängd områden garanterade kyrkan och biskopsmakten en central ställning inom samhället, det ideal som under dessa sekler stod i brännpunkten för den politiska kampen och debatten i de flesta av Västeuropas länder och som efterlämnat outplånliga spår inom den europeiska statstanken och samhällsstrukturen.

Därmed står Saxo inför den vanskliga delen av Knudslegenden, upprorets orsaker och innebörd. Saxo låter Knud drivas av sin *fortitudo*, han vill återupprätta Danmarks forna storhet och ära och samlar ledungsflottan för ett krigståg till England. Men Saxo antyder en brist på *prudentia* i Knuds väsen, aningslöst anförtroar han sina planer till brodern Olav.⁶ Olav och vissa stormän underblåser då i hemlighet det hat som de nya stränga lagarna väckt hos folket. När Knud väntar i Limfjorden med huvudflottan, dröjer sig Olav också med falska ursäkter kvar i Slesvig. Då beger sig Knud plötsligt till Slesvig och tvingar den överraskade Olav att erkänna sitt förräderi. Knud befäller sina män att fångsla honom men de vägrar, dels av vördnad för det kungliga blodet, dels utifrån danskarnas vana att betrakta bojor som en större skam än döden.⁷ Då stiger en annan broder, Erik, fram och fångslar Olav med orden att det egna blodet inte bör skonas, när brott och last bestraffas. Det är en symbolisk scen, där Erik – den blivande centralgestalten i tolfte boken – visar sig företrädare den stränga *iustitia* som Saxo uppställer som målet för samhällets utveckling och där danskarna lär sig att acceptera band och bojor som denna rättvisas nödvändiga redskap.

Nu förleds folket av de förrädiska stormännen att gripa sin »frihet» och överge ledungsflottan. Enligt lagen var detta ett brott belagt med stränga straff. Först sörjer Knud över denna trolöshet, sedan gläds han däröver som en möjlighet att genomdriva kyrkotiondet. På tinget talar han allvarliga ord om den *disciplina* och ömsesidiga trohet som förr förenat furste och folk och ställer upproresmännen inför valet mellan höga böter eller kyrkotiondet. Men folket väljer böterna och vad de uppfattar som sin »frihet».

När kungens fogdar skall indriva böterna, far de hårdare fram än kungen avsett, kungens ovänner förstorar ryktet därom med lögner, folkets forna hat slår upp i ny låga, det hat som redan de inledande fraserna till elfte boken angav som dess huvudtema.

Det följande är en märklig studie i masspsykologi. Knud flyr från Jylland till Fyn, fienderna förföljer honom. De är uppfyllda av brinnande hat, av dum-

⁶ Quem etsi prudentia secus monuit, sanctitas tamen malignam de fratre suspicionem ferre prohibuit (323,10). Å andra sidan blir detta ett bevis för Knuds egen oskuld.

⁷ Sed et gentis nostrae verecundia summam in vinculorum poena turpitudinem reponere consuevit (324,10).

dristigt övermod efter hans flykt men också av desperat fruktan vid tanken på de straff han nu kan utkräva – här äger *temperantia* ingen makt. När Knud skall fly vidare till Själland, uppträder så en man vid namn Blakke. Denne Blakke förmår honom att stanna i Odense, han lovar att han skall utspana folkets avsikter och om möjligt stilla deras vrede. Men när Blakke står inför massan, övertygar han dem i stället att de kämpar mot en tyrann och för den allmänna friheten, att deras *pietas* mot fosterlandet fordrar att de fullföljer denna kamp. Så återvänder han till kungen och ger honom lugnande besked.

När Knud en dag beger sig till mässan i S:t Albans kyrka, omringas den av folkmassan. Kungens hirdmän stannar tappert vid hans sida, likaså brodern Benedikt bunden av broderlig trohet. Massan tvekar att kränka kyrkorummets helgd, men Blakke hugger lös på kyrkodörren och frigör därmed än en gång hopens vilda begär. När kyrkväggen börjar genombrytas, visar Knud samma tappra förakt för faran som Vilhelm med soldaternas svärd mot sin strupe. Fromt biktar han sina synder för en av prästerna, mottar sakramenten och kastar sig med utsträckta armar ned framför högaltaret. Där träffas han av en lans, där genomborras han av pilar och spjut utan att röra sig från denna plats, förrän likbåren för honom bort.

Knud var ett kontroversiellt helgon. Roskildekrönikan talar om de nya, oerhörda skatter och lagar han påtvingade folket, Svend Aggesen anser sig tvungen att tillbakavisa beskyllningarna om hans vilda grymhet mot folket. Skälen är uppenbara: det var Knuds broder Erik Ejegod som genomdrev kanoniseringen, Knudskulten skulle främst efter internationella förebilder stödja kungamakten i dess allt större aspirationer på makt och auktoritet. Därför var det uppenbarligen kretsarna kring ärkebiskop Eskil, som var djärvast i denna opposition i fruktan att kyrkan skulle bli kungamaktens tjänare.⁸

Saxo bedriver en mer subtil polemik. Elfte boken innehåller *två* helgonlegender, varav den första, den om Roskildebiskopen Vilhelm, måste betraktas som hans egen djärva skapelse. Vilhelm är Knud den stores andlige arvtagare, med ännu större stränghet hävdar han att den stränga rättvisan måste vara grunden för allt samhällsliv och att den främst förvaltas av kyrkan. Knud den helige blir den tredje i denna succession.⁹ När Saxo låter honom glädjas över ledungsflottans uppror som en möjlighet att genomdriva kyrkotiondet, visar denna halsbrytande konstruktion hur kungamaktens helgon här förvandlats till kyrkans.

⁸ Hoffmann, 100. Svend Aggesen: non, vt quidam arbitrantur, propter nimiam crudelitatis seuitiam uel iugum intollerabile, quod plebi crudelis irrogauerat, [*necatum*]; hinc enim causa extitit persecutionis. (Sven Aggesøns Værker, 91.)

⁹ Jfr skildringen av Knud den heliges ungdomsbragder: ut redivivum magni Kanuti spiritum fortunamque simul cum nominis videtur communiione sortitus (315,15).

Utifrån sin fascination inför språkets konst och dess makt har Saxo också tolkat Knuds martyrhistoria som en retorisk kamp. Han är i hela sitt liv talaren, som måste möta en illvillig och fientlig massa. Hans fromhet och mod i dödsstunden borde slutgiltigt ha böjt och upplöst detta hat. Men Gud själv rvingas överta talarens roll. Efter Knuds död jublar nämligen folket och hävdar med Blakkes sofistiska argument att de dödat en tyrann och att de handlat av idel *pietas*.¹ Då låter Gud bevisa den fromme mannens oskuld genom underverk vid hans grav.² Den simpla hopen grips av förundran; när de inte kan vederlägga dessa uppenbara bevis och argument, försöker de ändå i sitt outsläckliga hat förtiga dessa underverk och denna sanning.³ Men detta är fåfängt, Gud låter ständigt nya mirakel genomtränga detta onskans mörker. Då tillgriper folket nya sofistiska konster till sitt försvar, de hävdar nu att Knud i sitt liv drivits mer av girighet än fromhet och det var först genom sin ånger och botgöring för sina synder i själva dödsögonblicket, som han vunnit denna salighet. Och än i dag lever detta hat och denna avund hos danskarna, trots all den nåd som strömmat över Danmark genom denne helige man. »Med en sådan härlighetens strålgans omges de heligas död, när de dödligas hat bemöts av den himmelska godheten.»⁴ Så börjar och slutar elfte boken med denna klagan över folkets outsläckliga och syndiga hat.

Samtidigt har Saxo infogat Knudslegenden i ett större mönster. Förrädaren Blakke är i och för sig en stående roll i medeltidens martyrberättelser, som ytterst frammanar Judas Iskariots dystra gestalt. Men med Blakke har Saxo också kunnat understryka likheterna mellan elfte och sjunde boken. Där väckte den onde rådgivaren Bölvis folkets hat på tinget mot Hagbard, där iklädde sig Oden rådgivaren Bruns gestalt för att färdas mellan Harald och Ring och underblåsa deras ovänskap och hat.⁵ Samtidigt skall dessa expressiva skildringar av massans otyglade affekter, av Blakkes ödesdigra roll och upprorets psykologi peka framåt, mot femtonde boken. Där skall skåningarna gripas av samma hat och motsätta sig tiondet och kyrkans övriga privilegier, där skall uppviglare blåsa under dessa flammor med samma sofistiska argument om folkets »frihet». Där skall Absalon framträda med Vilhelms stränga rättskänsla och orubbliga tapperhet och höljas i samma lögner och smädelser som Knud.⁶ Det är detta som Saxos Knudslegend ytterst handlar om. De som dödade Knud och förnekade hans helighet, de som bekämpade och anklagade Absalon sätts här på samma bänk och mottar sin dom av Guds mäktiga stämma.

¹ Qui cum parricidio *pietatis* causam praetexeret idque tyrannicidii nomine coloraret ... (328,34).

² Sane ad *coarguendam* parricidarum malitiam perempti merita miraculosis prodidit *argumentis* ignotamque vulgo virtutem mirifico rerum fulgore detexit (329,2).

³ rem caelitus declaratam humanis *argumentis* abnegare conando (329,8).

⁴ Talibus illustrationis radiis sanctorum fati claritas erogatur, cum caelesti beneficio mortalis *livor* opponitur (329,38).

⁵ Se ovan s. 167 och 172.

⁶ Se nedan s. 296 och 299.

Bok XII

Erik Ejegod

Genus humile är den sista av retorikens *genera*. Där synes den sak eller den person som skall försvaras inför domstolen så ringa och obetydlig, att domare och åhörare *a priori* endast har förakt och leda till övers.⁷ Förakt, brist, fattigdom – det är de bilder och begrepp som ständigt skall möta oss i tolfte boken. Den är den kortaste i hela *Gesta Danorum*; själva språket synes med sin demonstrativa fattigdom understryka att vi nu hunnit till denna glanslösa del av värtaligheten.⁸

Men i *genus humile* kunde den skicklige talaren ändå vinna åhörarnas uppmärksamhet och gradvis övertyga dem om att det till synes föraktliga ändå kunde rymma något av sanning och värde. Det är denna process som utspelas i många av tolfte bokens scener. Slutligen var ju *humilitas* inom den kristna tankevärlden den dygd varmed människan ödmjukt skulle möta sin Gud. Det är denna sammansmältning av retorikens och den kristna etikens tankevärdar, som ger den tolfte boken en egenartad poesi och spänning.

Jyllänningarna skyndar sig nu att välja Olav, den mest brottslige av Knuds bröder, till kung i hopp att han skall belöna dem för mordet på Knud. Han är fånge i Flandern efter sitt förräderi, men man tvekar inte att köpa honom fri ur bojorna. De nya makthavarna fyller oss i sanning med förakt.

Men när danskarna jublar över sin nye kung, straffar Gud dem med en fruktansvärd fattigdom och hungersnöd.⁹ Marken sveds av den allt förbrännande hettan eller översvämmas av störtregn, de rika blir utarmade när de måste ge ut allt sitt guld och silver för mat, de fattiga svälter ihjäl. När grannfolken ser Danmarks fattigdom, avstår de föraktfullt att angripa landet.¹

Denna missväxt fanns redan i legenderna om Knud den helige. Hos Saxo får den en dubbel funktion, den anspelar direkt på samma missväxt och på

⁷ Sulpitius Victor: haec non de turpi, sed de re parvula et humili est. In eiusmodi causa operari debebunt illa praecepta, quae de attentione traduntur. Attentum enim necesse erit iudicem facere in ea re, quam aliter ille per contemptum et fastidium fortassis non audiet (Halm, 317).

⁸ Se t. ex. frasen: *Nec parvum* Nicolaus fraternae caritatis specimen edidit (330,8). I nionde boken präglades språket framförallt av superlativer och hyperboliskt starka uttryck; här möter vi motsatsen i denna typ av negerade uttryck och understatements, som uppträder *en masse*.

⁹ *petulantiam penuria* rependere voluit com-

munique *inopia* publici parricidii iusta exegit piacula (330,17). Det finns en frapperande mängd allitterationer och ordlekar i tolfte boken; möjligen har Saxo föraktfullt betraktat detta som den enklaste formen av *ornatus* och därmed velat understryka den låga stilen i boken. Det är slående att den lättjefulle kung Dorne i sin oration i den andra boken excellerar i allitteration och närbesläktade figurer (37,7).

¹ Sed et finitimi, acto *paupertatis* eius *contemptu*, famelicum ferro incessere ruboris loco duxerunt (331,33); Cui enim invidiosum existeret regnum, *contemptissima* tot annis *inopia* profligatum? (332,1).

undergångsstämningarna i åttonde boken² och understryker därmed verkets symmetri.

Vid jultiden blickar kung Olav omkring sig i kungaborgen. När han ser fattigdomen och de tomma borden, slår han skamsen och gråtande händerna för ansiktet. Så vänder han sig i bön till världens skapare och ber att straffet måtte drabba honom själv och inte hela folket. Därmed har han visat den *pietas* som trots allt rymdes i hans föraktliga sinne. Gud hör hans plädering i detta fall av *genus humile* och tar hans liv.³ Omedelbart upphör hungernöden.

Efter Olavs död väljer man brodern Erik till kung. Historiens bild av denne Erik var något motsägelsefull, enligt Roskildekrönikan införde han många orättvisa och hårda lagar. Men det var från denne Erik som Valdemarerna härstammade, det var denna gren av det danska kungahusets vildvuxna träd som samtidens historiker ägde att förhårliga.

Saxo beskriver Eriks väldiga styrka, som gör honom oövervinnelig i kamp med alla vapen. Han äger också en stark och klar röst och en våltalighet varmed han vinner allas bifall vid tingen. Där brukar han uppmana männen att vid sin hemkomst framföra kungens löfte till kvinnor, barn och tjänare att han skall bevara »var och en i sin rätt»,⁴ den ciceronianska definitionen av rättvisan. Han inkarnerar således *fortitudo*, *prudentia* och *iustitia*. Hans väldiga kropp slutligen, där alla lemmar står i fulländad proportion och harmoni till varandra och till sinnets styrka, skall visa att han även äger *temperantia*.⁵ Olav var förbunden med det kaotiska, som sprang fram i själva naturens anarki under hans regeringstid. Erik däremot är en *homo quadratus*, som i sig åter speglar den universella ordningen.⁶ Därför blir detta en rikedomens och fredens tid för Danmark, därför får han tillnamnet »den gode».

En gång riktar ärkebiskopen av Hamburg grundlösa beskyllningar mot Erik och hotar honom med bannlysning. Då reser Erik till Rom och försvarar sin sak. Han begär nu också att Danmarks kyrka skall befrias från det sachsiska herraväldet. »Det var inte svårt att vinna kurians bifall . . .»⁷ Saxo synes ha förbundit denna process med *genus humile*: en okänd och anklagad furste förmår vinna domstolen genom sin självuppoffrande möda och värdighet.

² *tantaque temporum intemperies exstitit, ut nec imber aestum leniret nec aestus imbris illuviem temperaret* (330,30). Jfr beskrivningen av naturens *intemperantia* i åttonde boken (236,13) liksom den stora frekvensen av ord som *penuria*, *inopia*, *inedia*, *paupertas* i berättelsen om Snies regeringstid (jfr ovan s. 180).

³ *Nec difficiles numinis aures habuit* (332,14).

⁴ *suum se cuique ius servaturum promittens* (333,24).

⁵ *Nec longitudini inconcinna soliditas fuit, ut*

totam eius compagem exactissimo naturae ingenio excultam elaboratamque putares, quae corpori granditate conspicuo consentaneum virium habitum conciliavit (333,3).

⁶ Jfr de Bruyne II, 357 ff. När Saxo beskriver hur Erik tävlar i dragkamp med två rep samtidigt mot två gånger fyra män, återkommer samma fyrtal.

⁷ *Nec difficilem curiae consensum habuit* (335,28).

Någon tid senare kommer också en påvlig legat till Norden och utväljer efter omsorgsfull prövning Lund som det nya ärkebiskopssätet.⁸

Då är inte Erik längre i Danmark, han har dragit på sin pilgrimsfärd till Det heliga landet. Saxo har tillfogat en lång och tämligen konstruerad förhistoria.

När Erik en gång spisar middag, råkar en musiker vara närvarande. Man disputerar om hans konst och han försäkrar att olika melodier kan driva människor till raseri och vanvett. Med både böner och hotelser tvingar Erik honom att bevisa sanningen i detta. Musikern måste ge vika; men han befäller att alla vapen skall avlägsnas från hallen och att några män skall hålla sig utom hörhåll på svalgången. Om de hör larm från salen, skall de störta in och rycka från honom harpan och hindra åhörarna att skada varandra av galenskap.

Så börjar han spela och fyller först människorna med sorg och svärmod. Men så småningom väcker han deras lust och glädje och stegrar denna slutligen till raseri och vansinne. Då tränger de andra in i hallen och försöker hålla fast kungen. Med sin övermänskliga styrka, som nu ökats genom raseriet, rycker han sig loss, finner ett svärd och dödar fyra hirdmän innan han på nytt kan övermannas.

Som redan Stephanius påpekade anspelar detta säkerligen på en liknande våldshandling i Alexanders liv.⁹ Här skymtar också den Odyssevs som riskerade allt för att höra sirenernas farliga sång eller den Gorm som i Saxos åttonde bok drevs av sin *curiositas* till färden in i de demoniska makternas värld. Men framförallt har Saxo liksom i tionde och elfte bokens centrala scener velat skildra en furstes mänskliga svaghet och botgöring.

Det var inte hans egen vrede utan en främmande kraft, som drivit Erik till dessa brott. Ändå ålägger han sig ett strängt straff, han betalar den lagstadgade mansboten men lovar också att vallfärda till Det heliga landet för att rentvå sig från all skuld.

I en stor scen skildrar nu Saxo hur folket på Viborgs ting – samma jyllänningar som hatat och förföljt Knud den helige – under tårar, böner och knäfall försöker få Erik att avstå från denna vallfärd. Med samma ord som Saxo använde om den svage kung Harald i elfte boken hävdar de att man mer blidkar Gud genom att troget styra sitt land än genom sådana privata fromhetsövningar. När Erik förblir ståndaktig, lovar de till och med att friköpa honom från detta löfte genom att skänka en tredjedel av sina ägodelar till de fattiga.

Så hade folket också friköpt Olav från hans fängelse i Flandern. Men kan människan *köpas* fri från sin skuld? Detta var ett teologiskt och kyrkopolitiskt problem i en tid, då kyrkan i hög grad var beroende av gåvor och donationer från enskilda, då allmosorna till de fattiga var ett av de få medlen att lindra den

⁸ *Nec parum Dania Romanae benignitati debet* ⁹ Stephanius' prolegomena, 225. (337,36).

sociala misären. Här bestrider nu Erik detta, likaså att människan genom pengar kan befrias från ett löfte.

Vallfärden går över Ryssland till Konstantinopel. Kejsaren blir misstänksam och bjuder Erik och hans män att dröja utanför stadens murar. Han misstror också de danskar som tjänar i hans livvakt. När dessa nu ber att få betyga Erik sin vördnad, sänder kejsaren i hemlighet med dem män som förstår både grekiska och danska och som skall avlyssna deras samtal. I ädla ordalag manar nu Erik dessa hirdmän att minnas sina förfäders dygder, att föra ett nyktert och enkelt leverne, att sätta dygden och äran högre än livet i striderna och att alltid bevara sin *fides* mot kejsaren.

Saxo har komponerat denna scen som ett motstycke till Vermunds undervisning av sina krigsmän i fjärde boken.² Där uttalades det ord, *temperantia*, som sedan skulle bli det stora temat i fyra böcker. Här faller ett annat ord, *fides*, som från trettonde boken kommer att stå i centrum av verket. Nu grips kejsaren av beundran inför detta folk, som synes främmande för all trolöshet och vars vishet är större än grekernas.³ Stadens portar öppnas, i triumf föres Erik till kejsarpalatset. Hans väldiga kropp med dess ädla proportioner återspeglade ju den fulländade harmonin bland hans dygder: nu låter man måla av denna *statura* så noggrant som möjligt för att evigt kunna förundras inför detta underverk. Liksom i Rom har Erik och danskarna kunnat vända förakt och likgiltighet i vördnad och beundran, det ständiga målet i *genus humile*.

Kejsaren vill också skänka Erik stora gåvor. Men Erik känner bara förakt för det grekiska guldet och försöker avvisa dem. I stället ber han ivrigt om heliga relikier.⁴ Nöd och rikedom har varit det ständiga temat i denna bok; med Erik skall vi inse att den bit av det heliga korset och de ben av den helige Nicolaus som han nu sänder till Slangerups kyrka övergår all världens rikedomar.

Erik dör på Cypern, men först efter två år när budet fram till Danmark. Då skyndar sig hans broder Svend till tinget i Viborg för att åtminstone denna enda provins skall hylla honom som kung. Han blir sjuk och måste lägga sig i vagn, han färdas slutligen i bärstol och skyndar oupphörligt på sina tjänare, han vore lycklig om folket hälsade honom som kung innan han uppgav sin ande på tingsplatsen. Men döden hinner obevekligt före. Själv hade Erik Ejegod insatt sin äldste son Harald som regent. Men genom sina grymma plundringar har han ådragit sig folkets hat. Allt och alla i detta kungaval synes ägnade att väcka vårt förakt som sig höves i *genus humile*, Svend genom denna

² Se ovan s. 131 f.

³ Cuius rei imperator per subornatos certior factus, falso Graecis sapientiae praerogativam ascribi inquit, quod ducis *fidem* notassent, cuius gentem totius alienam *perfidiae* cognovissent (338,37).

⁴ Quem cum, acto opum *contemptu*, sacros potissimum cineres exoptare cognosceret, honorandis ossium reliquiis donat (339,13).

måttlösa ärelystnad i sin svaga kropp,⁵ Harald genom sitt smutsiga och ovärdiga liv.⁶

Av Svend Estridsens många söner återstår då Ubbe och Niels. Ubbe finner sin broder mer värdig denna börda och avböjer ödmjukt kungatiteln. Men danskarna förmår inte upptäcka den sanna *prudencia*, som döljer sig under Ubbes ödmjuka tal, de väljer nu Niels till Danmarks kung.

I fjärde boken fick Vermunds tal om de fyra slagen av krigare liksom Uffes väsen och stridskonst förebåda en ny dygd, *temperantia*; den ensam förmådde förädla *fortitudo* och ge den fasta gränser. I fyra böcker fördjupar sedan Saxo bilden av denna dygd, tills den gamla Gambaruk visar dess otillräcklighet när danskarna gör sig beredda att döda barn och åldringar under hungersnödens fasor. Hon talar om en annan dygd, *pietas*, som i sig är en form av *iustitia* och som kommer att stå i centrum för de fyra följande böckerna. I tolfte bokens sista rader ställer nu Saxo oupphörligt den fjärde av kardinaldygderna, *prudencia*, mot det slöa, liknöjda och okunniga hos människorna.⁷ Detta är ett förebud om den roll klokheten nu kommer att spela i verkets fyra sista böcker, där den går före de andra dygderna »liksom bärande en lampa för att visa dem vägen».⁸

⁵ enimvero insopibilis ambitionis calor imbecillitate corporis superari non potuit (340,16).

⁶ tam foede se tamque deformiter gesserat, ut, abiecto iustitiae cultu, rapinis ac latrociniiis tæterrimam in subiectos potentiam exerceret plebemque omni iniuriae genere fatigaret. Quo evenit, ut cuncti sordidissimam eius dominationem perosi nequaquam regnum oppressori deferendum putarent, indignum rati iniurias suas obsequiis, angustias honore rependi (340,22).

⁷ Enimvero animi sui imbecillitatem proprio quam alieno iudicio metiri prudentius duxit. Sed mihi quidem vitandae praesumptionis gra-

tia humilius quam verius de virtute sua sensisse videtur, cui melius respuendo regnum quam amplectendo consuluit, eo quidem honore dignior, quod oblatum sibi fraternae prudentiae cedere non erubuit. Et quidem Dani, parum iusta aestimatione tam modestam eius vercundiam prosecuti ignarique prudentem virum fugiendi oneris rationem inertiae simulatione quaesisse, quem perseverantia superare debuerant, negligentia praeterire sustinuerunt (340,34).

⁸ Inter has prudentia reliquas tres precedit quasi ferens lucernam et aliis monstrans viam (Guillaume de Conches, 8).

KAPITEL 5

Prudentia

Bok XIII

Niels och Knud Lavard

I de föregående böckerna hade Saxo oftast ägt den största frihet att gestalta och tolka historien efter sin egen vision. Med trettonde boken nådde han emellertid fram till händelser som ännu fyllde samtiden med känslor av hat och triumf, med smygande rykten och anklagelser. Där stod han också inför en av Valdemartidens mest omhuldade politiska myter, legenden om Knud Lavard.

Skenbart låg Knud Lavards liv långt tillbaka i tiden. När Niels, den siste av Svend Estridsens många söner, vann kungakronan, insatte han sin brorson Knud som ståthållare i Slesvig. Där vann Knud sin titel av hertig eller »Lavard»; därifrån uppnådde han också att hyllas som vendisk furste och kejsarlig vasall. Niels och hans son Magnus började frukta att Knud sträckte sina händer även efter den danska kungatiteln, Magnus och hans kusin Henrik Skadelaar blev ledare för en sammansvärjning, som slutade med att Knud dödades i Haraldsteds skog 1131. Men Knud ägde två halvbröder, Harald Kesia och Erik Emun, alla söner till den Erik Ejegod vi mötte som den tolfte bokens centralgestalt. Under förevändning att hämnas broderns död höjde de upprorsfanan jämte andra av Knuds vänner. I detta inbördeskrig stupade först Magnus vid Fotevig 1134, medan Niels dödades av borgarna i Slesvig samma år.

Minnet av dessa händelser tilläts aldrig dö i 1100-talets Danmark. Redan Erik Emun lät skrinlägga Knud Lavards ben i Ringsteds kyrka 1146 för att med broderns helgonrykte legitimera sitt eget maktövertagande. Men andra grupper motsatte sig en sådan helgonkult. Roskildekrönikan, tillkommen omkring 1140 i kretsarna kring ärkebiskop Eskil, är lika kylig mot Knud Lavard som mot det äldre kungahelgonet Knud den helige. I stället omger den Magnus och hans dödsstund vid Fotevig med helgonlik glans. Vissa kyrkor kom också att införa Magnus' dödsdag i helgonkalendariet. När sedan Magnus' son Knud dödades vid gillet i Roskilde 1157, började även han dyrkas som en helig martyr.

Från detta gille lyckades Valdemar undkomma, Valdemar som var Knud Lavards son. Snart var han ensam kung över Danmark, men med ständigt motstånd från partiet kring ärkebiskop Eskil och nya tronpretendenter från

det danska kungahusets många grenar. Det var naturligt att han skulle lyfta fram striderna ett halvsekel tidigare och legenden om Knud Lavard. Gradvis besegrades kyrkans motstånd, 1170 kunde han triumferande sammankalla rikets stormän och prelater till Ringsted för att åhöra de påvliga brev, som förklarade Knud Lavard för ett sant helgon. Nu skrivs de liturgiska texter som inte bara skulle stämma sinnena till fromhet utan också visa hur Gud själv låtit Knud Lavard och hans ättlingar segra över alla sina fiender och gjort Danmark till herre över Venden.¹

Saxo kände dessa liturgiska texter och denna officiella kult av Valdemarer-nas stamfader,² likaså de hatiska motbilder och insinuationer som måste ha varit i omlopp under tidens politiska strider. Till synes har han lojalt givit den officiella legenden sitt stöd. Ändå skall vi se hur han med subtila medel infogat även Knud Lavard i sin tankevärld och låtit honom tjäna sin vision av historien.

Trettonde boken börjar med förrädisk enkelhet. När Niels nu blivit kung, heter det, vill han trots sin nya värdighet avhålla sig från all skrytsam lyx.³ För att landet inte skall tyngas av en alltför stor och kostsam hird, behåller han bara sex eller sju man som skydd mot tjuvar.

I centrum för denna bok står uppenbarligen *temperantia* – men äger Niels verkligen denna dygd? Inget var farligare än de laster som dolde sig under dygdernas klädnad, framhöll moralisterna. Det var endast *prudentia* som kunde skilja den sanna dygden från den falska.⁴ Denna nödvändiga förening av *temperantia* och *prudentia* är också trettonde bokens moralfilosofiska tema.

En ny, till synes lika obetydlig scen varierar samma motiv. Niels har två söner varav den ene, Inge, dör redan som ung. En vild häst kastar nämligen av honom och trampar sönder hans lemmar med sina hovar: »Hans ädla blod rann ut i vägens smuts och sörja, hans död var bittrare än någon annans, hans lemmar låg spridda på vägen och hans sargade lik på bara marken.»⁵ Det var hans lärare som velat vänja honom vid hästen men alltför tidigt låtit honom hålla tyglarna själv.

Hästen och ryttaren är den symbol som ger hela trettonde boken dess

¹ En modern sammanfattning av forskningen kring kulten av Knud Lavard återfinns hos Hoffmann (139 ff.), som även klarlagt de utländska förebilderna, framförallt de engelska och norska kungahelgonen.

² Se bl. a. Curt Weibulls analys av Saxos förhållande till dessa texter (133 ff.).

³ adeo animum ab omni *fastu* aversum habuit, ut nihil ex pristina mansuetudine sua decerperet (342,1).

⁴ Guillaume de Conches indelar *prudentia* i

providentia, circumspectio, cautio och *docilitas*.

»Cautio est discernere a virtutibus vitia virtutum speciem preferentia. Ad officia huius Ysidorus dicens: Quedam vitia virtutum speciem preferunt, unde perniciosius suos sectatores decipiunt, quia se sub velamine virtutis tegunt» (10).

⁵ splendidissimum sanguinem *luteis* viarum *sordibus* erogavit, tristissimoque fati genere consumptus, sparsis viatim membris, lacerum *humi* cadaver iacuit (342,19).

suggestiva enhet och allegoriska mångtydighet. I detta fall är den moraliska innebörden uppenbar. I alla tider har man beskrivit hur förnuftet »tyglar» affekterna och begären.⁶ Men Niels' son äger inte denna *temperantia*. Hans lärare brister också i *prudentia*, när han alltför tidigt låter honom hålla tyglarna.⁷

Bilden har också en rent politisk innebörd. RytARBILDEN, rytARSTATYN är en av furstemaktens självklara symboler. Med samma rätt och kraft som rytAREN styr sin häst och dess krafter, så häRSKAR han över sitt folk och dess vilja.⁸ Men om häSTEN kastar av rytAREN, liksom det danska folket skall stöRta Niels och MagnuS i denna bok, vems är då skulden? Vi anar redan svaret.

Slutligen får bilden genom Saxos platonskt färgade språk en universell innebörd. HäSTEN symboliserar folket, massan och samtidigt sinnenAs värld, varur alla affekter och begär växer fram. När dessa makter triumferar över dygderna och överheten, då har den mörka och kaotiska materien också segrat över den universella ordning, den som nu kränkts när det ädla blodet rinner ut på den smutsiga marken och när människokroppens skönt harmoniska lemmar trampas och slits sönder.

Alla dessa motiv vävs samman i skildringen av Niels' krigståg mot vendarNA, det första av de otaliga i de återstående fyra böckerna. Niels har vägrat att betala ut modersarvet åt vendarNAs hertig Henrik, därför härjar vendarNA landet mellan Elbe och Slesvig. Niels beslutar att själv angripa dem och befaller ståhållaren i Slesvig, Ejlif, att möta huvudhären med sina ryttere. Danskarna har nämligen inte lärt sig den nya tekniken att ta med hästar på skeppen. Men Ejlif sviker sin trohet och uteblir, i den första drabbningen måste därför det danska fotfolket kämpa mot de vendiska rytterna. Dessa anfaller i snabba attacker och flyr sedan undan, de uttröttade danskarna måste slutligen söka skydd på en höjd. Nästa dag drivs de av hederskänslan att åter våga en strid på det öppna fältet men måste än en gång retirera till höjden.

I sin förtvivlan avlägger de uthungrade danskarna ett löfte att för all framtid hålla tre fastedagar till Guds ära. När man nästa dag lämnar höjden för återtåget mot havet, kommer de försenade skåningarna dem till mötes. Med nytt hopp och i sluten ordning kan man tåga vidare och avvärja vendarNAs anfall, tills ett gyttjigt kärr kommer i deras väg. Man finner ingen annan utväg

⁶ Guillaume de Conches citerar här Horatius' andra epistel:

ira furor brevis est: animum rege; qui nisi parat,
imperat; hunc frenis, hunc tu conpesce catena (41).

Om kedjorna, bojorna och banden kan sägas symbolisera denna självbehärskning och *disciplina* i elfte boken, får tyglarna nu samma funktion i den trettonde.

⁷ Paedagogus quippe, eum equo assuefacere cupiens, *habenas* manu continere permisit, quarum regimini *intempestivus* adolescens, pede subselliis inhaerente, contiguum solo corpus habuit (342,21).

⁸ Se t. ex. Dantes Purgatorio, canto VI, 88 ff. med bilden av hur kejsardömet som en bångstyrig häst kastat av sina ryttere.

än att gå rakt igenom. Men snart fastnar danskarna i leran och smutsen, all ordning upplöses i flyktens tumult, venderna hugger ner dem som värnlös boskap.

När danskarna obetänksamt ger sig i strid med de vendiska ryttarna, saknar man inte *fortitudo* men *prudentia*.⁹ I sitt löfte om fastedagarna och i den ordnade marschen mot havet visar man en berömvärd *temperantia*; ändå ger man sig blind och brådstörtat ut i kärren och möter den skamliga döden genom denna brist på *prudentia*.¹

När venderna störtar fram i sina attacker och flyr undan, skall detta föra tankarna till hur danskarna tvingas möta liknande barbariska folk i första, femte och nionde boken.² Framförallt påminner trettonde boken om den femte – det är de enda böcker som sammanfaller med *en* kungs liv från kungavalet till döden – liksom till dess motsvarighet i åttonde boken, Jarmenriks historia. I samtliga fall hotas Danmark av undergång genom folkets och furstarnas brist på *temperantia* och *prudentia*.

Slutligen återfinner vi i skildringen av de vendiska ryttarna den platonska skrällen för den oordnade rörelsen som sådan, en känsla som förstärks när danskarnas ordnade återtag upplöses och när de går ner sig i gyttjan och smutsen, den kaotiska materiens eviga symboler, för att i tumultets virrvarr slaktas som boskap utan själ eller förnuft.³ Men dessa platonska bilder har som alltid en kristen överton. I en av antifonerna på Knud Lavards helgondag ber man att Gud måtte visa vägen från nödens dal, där människan fastnar i leran och slinter på isen, upp till den eviga glädjen.⁴ Danskarnas löfte på höjden synes antyda att Saxo haft dessa liturgiska texter i tankarna⁵ – därför blir det desto mer tragiskt när de nu går under i materiens och jordelivets eländiga dal.

⁹ Crediderim hanc pugnae fortunam ab instrumentorum magis quam animorum inopia profectam, quia, dum *fortitudinis* spiritus *parum curiose* prima militiae commoda *circumspexit*, non metus, sed *inertiae* poenas pependit suaque potius *neglegentia* quam alienis viribus proculcatus occubuit (343,27).

¹ Ita transeandi avidis *improvidaque* et *caeca festinatione* ruentibus impedimentum periculo fuit (344,28). Danskarna saknar således den del av *prudentia* som kallades *providentia*, förutseendet av kommande händelser utifrån en omsorgsfull undersökning av den aktuella situationen och vidtagandet av lämpliga åtgärder att möta dessa (jfr Guillaume, 9).

² Jfr ovan s. 86 och 201.

³ Deinde *composito* gradum agmine promovens, cum forte *limosam* obiecti lacunaris *varginem* traicere debuisset neque eam ullo compendii deflexu vitare quivisset, peragraré ador-

sa, sed *mox palustri caeno tenacius* implicata ac desidentis *luti illuvie* praepedita, *confuso* transitionis impetu similem fugae *tumultum* edebat. Maior pars, labili *paludis limo* pessumdata, pecorum more ab hostibus trucidabatur (344,23).

⁴ ... Ne in limo infigamur

Vel labamur glacie

Vallis miserie;

Set te duce mundo calle

Transeamus de hac ualle

Ad superna et eterna gaudia.

(*Vitae sanctorum Danorum*, ed. M. Cl. Gertz, København 1908–12, 221).

⁵ Jämför den allegorisk-mystiska tonen i beskrivningen av detta räddande berg som ju återkommer i många religiösa diktverk under medeltiden: vicini montis aditum occupavit, salutem suam, quam armis tueri nequibat, loci praesidio munire cupiens, eoque potita verticis

Exemplet med ynglingen och hästen liksom Niels' vendertåg antyder också den vetenskap som Saxo velat demonstrera med trettonde boken, *ars militaris*. Det är under dessa sekel som en ny stridsteknik tränger igenom i Västeuropa och når Norden, ryttarnas. Deras utrustning är dyrbar, deras utbildning likaså. Så långt medlen räcker börjar furstar, biskopar och andra stormän omge sig med dessa fruktade yrkessoldater, som snart syntes kunna avgöra varje strid och fältslag med sina lansar. I senare delen av boken visar Saxo hur danskarna nu också börjar lära sig konsten att belägra borgar med stenslungor, med sachsarna som läromästare.⁶ Det är ofta på slagfälten som en tid och ett samhälle klarast visar sitt ansikte. Med ryttarna och slungorna understryker Saxo att Danmark nu träder in i en ny epok, den feodala.

Venderna jublar övermodigt efter sin seger, men deras hertig Henrik äger mer av den *temperantia* och *prudencia* som är trettonde bokens ideal. Han jämför Niels med en häst: om hästen visste sina egna krafter, skulle den trotsa varje ryttares vilja, om Niels trodde på sina egna krafter, skulle allt gå honom väl (344,33).

Venderna utsätter nu landet kring Slesvig för ännu våldsammare härjningar. Även folket i Frisland, Holstein och Ditmarsken börjar bestjåla varandra, när ingen ståthållare kan upprätthålla lag och ordning (345,4). Allt detta fanns i legenden om Knud Lavard, men Saxo har givit tjuvtemat en djupare tolkning.⁷ Genom hela trettonde boken ställer han två krafter eller principer mot varandra, det ökande och det avtagande, *incrementum* och dess motsats *defectus*.⁸ Genom stölden ökar människan sin rikedom, men den drar människan ner i skam och förbyter samhällsordningen i kaos.⁹

beneficio subiectum hostem securo conspexit (343,20); *humanae opis desperatione ad caeleste praesidium confugerunt, absumptaque spei suae reliquias in Dei quam hominum fortitudine reponere maluerunt* (344,9).

⁶ Se Saxos skildring av en belägring i Roskilde med kastmaskiner: *Quippe nostri, rerum adhuc militarium rudes, raro talium usu callebant* (361,35).

⁷ Redan i bokens andra fras har Saxo introducerat tjuvtemat i beskrivningen av hur Niels skär ner hirdens storlek: *sex tantum aut septem clipeis ob exturbanda latrocinia contentam habuit* (342,7). Det återkommer också i skildringen av de vendiska ryttarnas sätt att strida: *terribilem bello virtutem furtim et quasi insidiarum latrociniiis attentantes* (343,18).

⁸ För *incrementum* se 342,25 och 31 samt 345,4. När det heter att Niels' maka Margareta *förökar* kyrkans rikedomar och glans genom sina gåvor, är detta en variation av samma te-

ma: *At Margareta non solum divinarum aedium opes latifundiis auxit, sed et totis viribus ad augendum earum splendorem incubuit sacerdotalisque cultus inopiam exquisito ornamentorum genere permutavit* (342,34).

⁹ Se exempelvis Saxos skildring av en tjuvaktig storman, som förebådar både Niels' och Haralds girighet: *Ita grassante latrocinio, quidam ingenuae stirpis, plurimorum paupertatem partarum nequiter opum incrementis abolitam cernens, absque respectu verecundiae eadem amplecti animum induxit, clarissimamque indolem suam spe lucri incitatam ex summo nobilitatis fastigio in obscenissimam atque profundissimam turpitudinis sentinam abicere non erubuit* (345,18). Den smutsiga och djupa pöl eller kloak som denna ädling sänker sig ner i blir en variant av det träsk, vari den danska hären möter sin undergång och som ytterst symboliserar materiens seger över *anima*.

Egentligen är också Niels med sin skenbara *temperantia* besatt av den girighet, som driver tjuvarna till deras brott. Hans vägran att utbetala Henriks arv låg bakom venderkrigen. I en liten scen antyder nu Saxo hur detta skiljer Niels och hans brorson Knud Lavard. Knud skall hämta sitt fädernearv hos sin fosterfar Skjalm Hvide men möter vendiska skepp på havet mellan Fyn och Själland. Först döljer han guld i nedsänkta säckar: med denna list antyds hans likhet med Erik i femte boken,¹ liksom tjuvtemat i trettonde boken allmänt påminner om Frodes kamp mot människornas girighet. Till slut skär Knud av repen för att guldets hellre skall sjunka till botten än falla i fiendernas händer. Niels är vittne till detta utan att kunna hjälpa honom och frågar sedan om det inte smärtar honom att mista arvet. Knud svarar leende att han nu känner sig friare att skänka bort sina ägodelar. »Med dessa ord visade han sig vara herre över penningen, medan den var herre över kungen.»²

Därmed har Saxo förberett sin skildring av hur Knud Lavard först blir hertig över Slesvig och sedan furste över Venden, denna ömtåliga punkt som låg till grund för anklagelserna om förräderi och trolöshet. Saxo påstår att ingen annan vågar åta sig det farliga uppdraget att skydda Slesvig mot vendernas härjningar, han låter Knud be sin farbroder om denna svåra uppgift, Knud säljer till och med en del av sitt fädernearv för att *köpa* sin titel av den girige Niels.

I kampen mot venderna visar Knud en utsökt känsla för rättens krav och samtidigt en märklig förenig av *fortitudo* och *prudencia*, allt i bjärt kontrast till Niels' illa skötta krigståg. Han sänder först legater till deras hertig Henrik och erbjuder honom fred mot ersättning av danskarnas förluster. Henrik svarar givetvis nej, och Knud kan då med rätten på sin sida avge en formell krigsförklaring. Henrik skrattar övermodigt åt denna och liknar Knud vid en häst som inte kan tåla sin ryttare; men han skall nog lägga tyglar på denna fräckhet.³ Under tiden har Knud omärkligt dragit samman en styrka kring den oförsiktige Henriks läger. Henrik måste rädda livet genom att fly över en flod på sin häst. Ironiskt ropar Knud att han kommit för att hämta de tyglar Henrik lovat honom. Henrik finner sig och svarar, att ingen synes kunna fånga eller hålla en häst som sparkar så häftigt.

När Knud sedan en tid härjat Venden, rider han en gång med bara tjugo ryttare till Henriks läger och sänder honom vänskapligt sin hälsning. Den förbluffade Henrik grips först av fruktan, sedan faller han i tårar och säger att Danmark skall varda olyckligt när det mister en sådan man. De försonas i ömsesidig vänskap och *fides*, Knud bilägger striden mellan Henrik och Niels. Henrik testamenterar till och med Venden till Knud med förbigående av sina

¹ Jämför 345,31 och 112,12.

² Qua voce se pecuniae, sed eam regi imperare monstrabat (346,1).

³ Quorum Henricus irrisa legatione, Kanutum

impatienti sessoris equo persimilem ait: se vero petulantiae eius frenos inicere curaturum (346,19).

egna söner för att landet skall få en kraftfull försvarare. Knud låter sig slutligen övertalas därtill; eftersom han som vendisk hertig blir kejsarlig vasall, sänder han en häst till kejsaren som symbol för sin trohet. Men han låter sko den med guld, för att på en gång visa sitt förakt för rikedom och sin höviska vördnad för kejsaren.⁴ När Henrik dör, härskar Knud över sin vendiska provins med all lag på sin sida – Saxo har bedrivit en skicklig advokatyrid vid gränsen för det sannolika.

Denna scen aktualiserar ett annat av trettonde bokens motiv, den feodala troheten och riddaridealet. Uppenbarligen har dessa föreställningar sin grund i ett behov att juridiskt och moraliskt fixera de ömsesidiga förpliktelse, som skulle binda »länsherre» och »vasall» inom det feodala samhället. Det var *fides*, troheten som gav båda parter kraft att respektera och upprätthålla denna samhällsordning. Så uppstår ett rikt ceremoniel, som översätter dessa juridiska och moraliska begrepp i ett språk av symboler och gester: vasallen lägger sina händer i länsherrens när han svärjer sin trohetsed, vasallen sänder som Knud Lavard sin herre en häst eller håller hans stigbygel som tecken på sin vördnad osv. Det tränger in i skönlitteraturen och historieskrivningen; ty många av dessa scener som beskriver ceremonierna vid furstarnas och riddarnas hov var för samtiden ett exakt politiskt språk kretsande kring denna *fides*.

Saxo har gjort Knud Lavard till den förste »riddaren» i sin historia. Han uppträder i den sachsiska eleganta dräkt som sticker de danska stormännen i ögonen,⁵ han älskar hela den sachsiska livsstilen,⁶ allt i hans uppträdande präglas av hövisk elegans. Förvisso hade Saxo i sjätte boken brännmärkt den tyska lyxen. Men nu blir detta de yttre tecknen för en *temperantia*, som också ger Knud kraft att obrottsligt bevara sin *fides* och värna om samhällets fred och harmoni.

Därför lyckas nu Knud försona Niels och Henrik.⁷ Men han tvingas även medla mellan sina bröder Harald och Erik. Redan i tolfte boken hade Saxo påpekat att Erik Ejegod fått Harald med en älskarinna och Erik genom ett äktenskapsbrott, medan Knud fötts i det lagliga äktenskapet med den fromma Botilda (334,19). Nu framhäver Saxo det lastbara hos Harald i *grälla färger*: han skändar jungfrur och gifta kvinnor med samma tygellösa lusta som Grep i

⁴ Crediderim tunc imperatorem plus laudis in dantis industria quam dono reposuisse, cum primi pretii metallum, quo contemptibilis habitum, hoc gloriosius videretur oblatum (347,36).

⁵ Ubi cum Kanutus in veste Saxonica ceteris cultior progredederetur ... (349,37). När sedan Knud nöjer sig med att besvara Henrik Skadelaars oförskämda anmärkningar om hans dräkt med ett elegant skämt i stället för smädelser och hotelser (laccessitum vestis suae fulgorem

urbano rusticitatis opprobrio speciosus quam minis aut conviciis ultus; 350,3), skall detta uppenbarligen föra tankarna till Eriks och Greps ordstrid i femte boken (se ovan s. 139) och understryka Knuds *temperantia*.

⁶ Tunc cantor, quod Kanutum Saxonici et ritus et nominis amantissimum scissit, cautela sensim instruere cupiens ... (355,1).

⁷ Quin etiam plus in creanda pace quam frueda dape voluptatis reponens et quasi mediatoris partes agere exorsus ... (347,14).

femte boken, hans trålar och slavar plundrar staden Roskilde och landsbygden däromkring, han representerar tjuvarna och den onda principen i trettonde boken.⁸ Erik däremot iakttar *temperantia*, tills Harald vägrar honom hans del av fädernearvet. Bröderna strider med nattliga överfall och mordbränder, tills Knud befäller dem båda att infinna sig i Slesvig. Där kan han nu genom sin *prudencia* göra den mest noggranna fördelning av arvet och försona bröderna.⁹

Detta visar den andliga frändskapen mellan Knud och Niels' maka Margareta. Även hon hade ständigt försökt tygla de vilda lidelserna inom kungasläkten och fördela arven med yttersta omsorg för att upprätthålla den *pietas* fränder var skyldiga varandra.¹ Nu ligger hon för döden och kallar till sig Knud. Hon uppmanar honom att med sin *fides* stärka landets fred och släktens endräkt. Han lovar med Gud som sitt vittne att vad som än händer bevara sin oskuld och trohet och löna hat med välgärningar. Detta är mer än en feodal trohetsed, detta är martyrens fromma offervilja.

Efter Margaretas död kan ingenting längre tygla den avund och det hat, som Knuds framgångar väckt hos andra ynglingar inom kungasläkten.² De anklagar honom hos Niels att redan före dennes död sträcka sig efter kungamakten i måttlöst maktbegär.³ Niels instämmer honom till ting och rannsaking.

Detta motiv fanns redan i det ordinale som skulle uppläsa på Knuds helgondag, likaså Knuds försvarstal inför kungen. Men på detta torftiga underlag har Saxo skapat ett mästerverk av retorisk konst. Han låter Knud komma först till den bestämda platsen. »När hans farbroder anlände, sprang han honom till mötes på det tyska höviska sättet utan kapp; han gjorde honom också hedern att som en tjänare hålla stigbygeln, när denne steg av hästen.»⁴ Saxo har vägt varje ord för att visa hur Knud betygar Niels vasallens trohet och underdånighet enligt de feodala ceremoniernas rika språk. Så tar Niels till orda. Han påminner om hur Svend Estridsens söner fått kungamakten allt efter sin ålder, själv hade han inte velat röva den till sig med våld utan med

⁸ virtutis inopiam quaestuum copia levare cupiens, refertum nequitia animum in *imam turpitudinis voraginem* egit; ad *rapinas* et *furta* mancipiis utebatur; servorum labores *latrociniiis applicabat* (348,2). Det är ännu skamligare att Harald använder sig av slavar och trålar i stället för fria män.

⁹ *curiosa* animi inspectione *aequissimam* inter eos patrimonii partitionem peregit (348,34).

¹ Paterna vero bona in *aequales* admodum portiones partitione redegit (342,28); Margareta autem, benignissima consanguineae *caritatis* alitrix, consilii sui tranquillitatem concitatis iuvenum ingeniis opponebat saluberrimae disciplinae *moderatione* insidiosam petulantium rabiem *temperabat* (350,24).

² Sed et Henricus ... iniectos malignitati suae *frenos* audaci impietate discussit (351,2).

³ ipsius exitum *praepropera* ambitione praecurrere iamque regiam sibi potentiam arrogare dicebant (351,9). Varje handling som sker »i förtid» eller »brådstörtat» (*praeproperus*, *intempestivus* osv.) avslöjar en brist på både *temperantia* och *prudencia*. När det heter i inledningen att Niels' son Inge i förtid (*intempestivus*) får gripa hästens tyglar (342,22), förebådar detta anklagelsen mot Knud.

⁴ supervenienti patruo Theutonicae comitatis more pallio vacuus obviam occurrit equoque descendentem continendae sellae ministerio veneratus est (351,12).

temperantia accepterat denna ordning.⁵ Men nu hade Knud brutit mot denna härliga sedvana, han hade inte blygts att låta kalla sig kung, han hade i förtid velat gripa kungamakten.⁶

»Då reste sig Knud. Längre höll han huvudet böjt mot marken och genomlöpte i tankarna under svett och suckar inledningen till sitt tal. Till slut upplyfte han både ögonen och sitt mod och började så, stödd på svärdfästet som sed var: 'De syndar, o fader, som förbittrar måttfullheten i ditt sinne, den som du är skyldig både din kungliga värdighet och din ålder, de som upprör ditt fredliga sinnes ro med lögnens stormvindar och plågar det med baktalandets väsende. Det gör mig ont att se att din själs ädla *temperantia* lånat något av en vrede som är främmande för dig och förts på avvägar liksom ledd av ett förvänt förstånd . . . »⁷

Detta är vad retoriken kallade *gestus*, talarens teknik att vinna åhörarnas välvilja och tala till dem genom sina åtbörder, sin hållning och hela sin yttre gestalt. Detta och det skönt formfulländade i Knud Lavards språk skall uppenbara hans inneboende *temperantia* – hur skulle han eljest kunna tala med denna vördnad för Niels och denna underbara balans i varje formulering? – och därmed redan i själva språket visa det orimliga i varje anklagelse om otyglad maktbegär. Hans *prudentia* framträder när han efter detta *exordium* går att i sak bemöta anklagelsen. Som Niels Haastrup visat i en elegant analys, tillämpar han då alla de positioner som den klassiska retoriken systematiserat i *status*-läran.⁸ Han *har* inte tillskansat sig Niels' kungatitel; men *om* han kallats kung av sina män, så är detta en illvillig tolkning av deras vendiska titel för »herre»; *om* de kallat honom för kung, har detta skett med viss rätt, eftersom Niels' son Magnus tidigare vunnit samma titel bland götarna; *om* så skett, har det varit Danmark och Niels själv till nytta, eftersom Knud därmed lagt ännu ett rike under danskt herravälde.

Som mycket annat i denna bok är detta tal en avsiktlig parallell till femte boken. Där talade Erik inför det norska tinget om hur fursten borde använda sina hirdmän som smeden sin tång och låta dem utstå farorna och mödorna; där betygade Erik inför den förkrossade Frode på skeppsdäcket sin vilja att

⁵ non *raptorem* fuisse neque ad *intempetivum* aetati culmen manus *praepropera* porrexisse cupidine (351,20). Här återkommer således tjuvtemat.

⁶ *consultius acturum*, si . . . *maturumque praestolari decus quam intempetivum praeripere mallet* (351,25).

⁷ Tunc *exurgens Kanutus diu vultum humi intentum habuit dicendique exordium aliquantisper sudore et suspiriis praecurrit. Tandem et oculos et animum levans gladiique, ut mos est, capulo innixus: »Peccant», inquit, »pater,*

qui moderationem tuam, supra quod aut maiestati aut aetati debes, exasperant, quique pacatissimae mentis tuae serenum mendaciorum procellis incitant, obtrectationum sibilis vexant. Sed onustum mihi valde est, quod integerrimam animi tui temperantiam aliquid ab alienissima tibi iracundia mutuatam et quasi sinistro rationis ductu transversam ferri conspicio (351,29).

⁸ Niels Haastrup, *Retorisk analyse af Knud Lavards forsvarstale på grundlag af læren om status* (Saxostudier, 107 ff.).

lyda och tjäna honom. I samma anda förklarar Knud att uppoffringen må tillfalla vasallen och vinsten hans furste och försäkrar att han alltid skall tjäna Niels med obrottslig trohet. Hans tal utmynnar i en sorts feodal trohetsed, i orden *fides* och *obsequium*.⁹

Men där finns också andra och skarpare tonfall: »För övrigt, när du nöjde dig med att bara härska över Danmark och det trånga i detta rike, var det jag som utvidgade och utökade dess gränser i ovanligt mått. De som förr var dina fiender, de erlägger nu tribut och tjänar din makt genom mig. Så, av de frön jag utkastat, har du kunnat skörda frukten utan kamp eller ansträngning.»¹

Dessa metaforer låter oss ana den djupaste innebörden i alla de bilder av det ökande och det avtagande som trettonde boken komponerats kring. Hittills har de negativa varianterna dominerat, stölden som föds ur girighet och som kränker all rätt och ordning: vunderna plundrar de danska provinserna som tjuvar, danskarna börjar själva plundra varandra, Knud Lavards egen broder Harald förfaller till dessa skamliga brott. Men fröet som gro och ger frukt är den eviga symbolen för den underbara förökning som sker enligt naturens egen ordning och avslöjar dess inre godhet, det »växande» som är den ursprungliga innebörden i *incrementum*. En homilia vid Knudskulten utgår från Jesusordet: »Om icke vetekornet faller i jorden och dör, så förbliver det ett ensamt korn; men om det dör, så bär det mycken frukt» (Joh. 12: 24).² En antifon prisar Gud som skänkt hertigen denna dygdens *incrementum* och låtit kornet ge hundrafaldig frukt.³ Allt växande styrs av Guds vilja, »En är den som sår och vattnar och ger växten, Gud som verkar allt i alla».⁴ Bortom martyren Knud Lavard ser Saxo i denna och de följande böckerna också ett större mål, framväxandet av det danska väldet över de nordtyska och vendiska provinserna, det frö som Knud Lavard får så enligt Guds vilja men som andra får skörda.

Niels låter sig övertygas av Knuds kloka svar⁵ och lovar att för alltid stänga sina öron för detta viskande förtal. Här skulle Niels, stödd på Knuds trohet och tapperhet, kunnat ge Danmark samma storhet som Frodes imperium. Men Niels äger inte Frodes *docilitas* eller läraktighet – också det en form av *prudencia* – han ger också ständigt efter för andras viljor och begär. Nu hotar

⁹ Ego vero ... numquam celsitudinem tuam *fide* vel *obsequio* colere supersedebo (353,2).

¹ Praeterea angustias regni tui, sola Daniae possessione contentas, inusitatis terminorum *augmentis* explicui. Quos prius infensos habueras, nunc in tributum acti tuo per me famulantur imperio. Itaque, quarum ego rerum sementem ieci, tu *fructum* absque negotio messuisti (352,24).

² Vitae sanctorum Danorum, 229 ff.

³ Benedictus dominus,

Qui uirtutis *incrementum*

Sancto duci contulit,

Vnde granum grana centum

Moriendo protulit (229).

Jfr Matt. 13: 8.

⁴ Est, qui hec seminat et irrigat et incrementum dat, deus, qui operatur omnia in omnibus (230). Jfr 1 Kor. 3: 6ff. och 12: 6.

⁵ Cumque Henricus omnem obtreccationis suae molem *prudētissima* Kanuti responsione subversam videret ... (353,8).

Knuds ovänner med att Knud äger folkets kärlek och därför kan bli en fara för Magnus vid ett kommande kungaval. Magnus själv träder alltmer fram som fiendernas ledare. Han tvingar de sammansvurna att svärja honom sin trohet och hemlighålla planerna att ta Knuds liv; han låter dem till och med avlägga dessa eder liggande på marken, för att de skall kunna svära att de varken gående, sittande eller stående stått efter Knuds liv. Samtidigt invaggar han Knud i säkerhet genom att besegla sin vänskap med honom med nya eder, han spelar rent av den frommes roll och ber Knud ta hans hustru och barn i sitt beskydd, när han själv beger sig ut på pilgrimsfärd. Dessa eder skymtar i den historia Robert av Ely skrev om Knud liksom i ordinalet. Men Saxo har ett mer bestämt syfte: han vill visa hur Magnus och de sammansvurna på en rad skilda punkter bryter mot den kanoniska lagens stränga bestämmelser om falska och bedrägliga eder och därför redan är brottsliga inför den världsliga och andliga lagen.⁶

Så följer dramats kris. Knud varnas av sin hustru Ingeborg för de sammansvurnas planer men slår bort detta som kvinnlig fruktan. När Magnus kallar honom till ett enskilt möte i Haraldsteds skog, tar han bara fyra man i sitt följe och måste övertalas att bevärma sig. Den sachsiske sångare som tillhör de sammansvurna och visar vägen, försöker kringgå sin trohetsed till Magnus och varna Knud: han sjunger sången om Grimhilds trolöshet, *perfidia*, mot sina bröder och visar också hur han bär brynja under kläderna. Allt förgäves, Knud som i striderna med hertig Henrik och i rättegången visat en hart när övermänsklig *prudencia*, rider aningslöst mot sin egen död, själv obrottsligt trogen den *fides* han lovat Margareta, Niels och Magnus. Magnus träder honom till mötes med öppna armar och kyssar, en anspelning på Judas' förräderi mot Kristus men kanske även på de kyssar som växlades vid den feodala trohetseden. Efter en allt häftigare ordväxling, där Knud behåller sin *temperantia*, drar Magnus sitt svärd och dödar plötsligt Knud. De övriga sammansvurna genomborrar hans kropp med sina spjut. »När hans blod utgjöts på marken, sprang där upp en hälsobringande källa som allt fort används av människorna.»⁷

Knud Lavard hinner bara dra sitt svärd till hälften i dödsögonblicket⁸ – andra

⁶ ... ignorantes *verborum artificio* iuramentum edentem periurio obnoxium fore (353,28). Jfr Gratianus: Deus autem duplicitatis aspernator simplicem intentionem utriusque considerat, et tam ex parte recipientis quam ex parte praestantis *verborum artem* aspernatur et odit (1155).

⁷ Sanguis eius terrae redditus salutarem fontis scatebram perpetuis usibus mortalium administrat (355,34).

⁸ vagina ferrum abstrahere conabatur iamque gladium mediotenus *destrinxerat* (355,31). I elfte boken fick spjutet, pilen och dolken symbolisera språkets makt att stinga och sära, ofta med dolda och försåtliga argument. I trettonde boken synes det dragna svärdet ha en liknande symbolisk innebörd. Förutom i denna scen möter vi ordet *destringere* fyra gånger (351,7; 352,33; 356,2; 357,16), där det metaforiskt betecknar en öppen anklagelse eller

måste föra den process som skall visa hans oskuld. Hela det danska folket sörjer och förbannar hans mördare. Som efter Knud den heliges död låter också Gud mirakel förkunna hans helighet. På de danska tingen framträder Skjalm Hvides söner och en rad andra stormän. De anklagar formellt Magnus och de sammansvurna för mord, de framvisar enligt klassiskt manér Knud Lavards blodiga klädnad som bevis och för att väcka folkets medlidande. Först därefter väcker Knuds broder Harald åtal vid Ringsteds ting, men mer av begär efter riket än efter hämnd och rättvisa.

Detta ting avger nu en fällande dom över Magnus. Däremot tvekar man om Niels' skuld och är böjd att ge honom immunitet med hänsyn till hans ålder och kungliga värdighet. Men när tingsförsamlingen får veta att kungen befinner sig i den närbelägna staden men inte infunnit sig till rättegången, brister hela tingsordningen för folkets raseri, folkmassan sätter sig i rörelse för att döda honom.

När Niels får veta faran, ber han ärkebiskop Asger om hjälp. Denne rider modigt folkmassan till mötes, skyndar av sin häst och griper Eriks tyglar. Så stor är danskarnas vördnad för hans blottade huvud, hans dygd och hans heliga ämbete att man hejdar sig ett ögonblick. Ärkebiskopen försäkrar nu att Magnus skall lida sitt straff efter lagen och att Niels skall försvara sin oskuld i vedertagna juridiska former.

Det är en djupt symbolisk scen. Den sköna ordningen i en tingsförsamling förvandlas till den destruktiva kraften i en framvällande folkmassa,⁹ drömmen om ett rättssamhälle med stränga lagar och oväldiga domstolar har åter krossats av människornas affekter och begär. Men när folket skall döda sin kung liksom hästen kastade av ynglingen och trampade ihjäl den i det inledande exemplet, då träder kyrkan fram. Den ensam kan förmå folket att återvända till tingsordningen och rädda kungamakten från undergång.¹

Men inbördeskriget går inte längre att hejda. Roskildekrönikan hade berättat hur Knuds bröder Harald och Erik reste upprorsfanan mot den lagliga makten och hur särskilt Erik – denne liderlige man, full av vrede och lögnaktighet – samlade falska och brottsliga män omkring sig och lät kalla sig kung. Då övergav Harald sin bror och sökte sig till Niels. Hos Svend Aggesen däremot är det Guds finger som driver Erik till kriget mot Niels; Svend griper

motargumentering. Detta harmonierar med *status*-läran som Knud Lavard så ostentativt använder sig av i sitt försvarstal, där man till synes lägger fram sina argument i öppen dager.
⁹ *subitis consternationis furis incitatus, laxato contionis ordine, intra suos eum penates opprimere gestiebat* (357,21).

¹ *Ascerum emittit, qui reverentiam et nobilitati suae et sacerdotio debitam irae vulgi irrumpentis*

opponeret . . . Tantum autem eius apud Ericum precatio valuit, ut regi non modo salus, sed etiam in proximo petendae contionis licentia deferretur. Quamquam enim populus ardentissimo studio in Kanuti ultionem ferretur, auctoritatem tamen antistitis, quae inter Danos amplissima erat, ante oculos proponens, plus eius precibus quam suis sententiis indulgendum putavit (357,26).

också tillfället att prisa den trohet och tapperhet som hans far och farfader visade i dessa strider mot Niels.

Hos Saxo är tonen en helt annan, han försöker precisera skuldfrågan i strikt juridiska termer. Niels har inför tinget med helig ed lovat att inte återkalla sin son från landsflykten, förrän folket givit sitt tillstånd. Men snart faller han undan för onda rådgivare, Magnus får återvända till Danmark. Därmed kan Harald och Erik på formella grunder anklaga kung Niels för mened och dessutom för medstiftande och delaktighet i mordet på Knud Lavard.² Saxo antyder också att de och folket genom Niels' edsbrott kunde anses lösta från sin egen trohetsed³ – kriget kan således knappast anses för ett uppror. Folket tycker sig inte längre ha någon kung och väljer Erik före Harald på grund av den senares notoriska girighet och lösaktiga leverne. Men Erik visar en exemplarisk *temperantia* och avböjer kunganamnet. När hans trupper rycker fram på Jylland, försöker biskop Thord i Ribe medla och lovar att kung Niels är oskyldig och i framtiden skall hålla sin ed. Erik låter hejda sig av dessa lögnare – som visar att även kyrkans män kan gå i brottets och ondskans tjänst – men överfalls då av Niels och drivs på flykten. Genom denna förnyade *perfidia* anser sig Erik föra ett rättmätigt krig⁴ och låter nu själländarna och skåningarna välja sig till kung.

Erik sänder också brev till kejsar Lothar att han som den feodala etiken bjöd skulle hämnas sin väns och vasalls död. Här går Saxo på den sköraste is, att Knud Lavard och Erik varit kejsarliga vasaller kunde lätt vändas mot dem och deras sentida anhängare. Saxo vänder även detta till sin fördel: kejsaren visar sin *perfidia* när han i stället antar Magnus som sin vasall, vilket Erik häftigt anklagar honom för. Magnus själv avslöjar emellertid sin outrotliga trolöshet när han sedan överfaller kejsarens trupper vid Ejder.

Det följer en dyster tid, där båda partierna gläds åt överlöpare som ökar den egna styrkan och minskar fiendens, men där också *all fides* synes svag och bräcklig. Så kommer slutstriden vid Fotevig i Skåne. Roskildekrönikan skildrar hur Magnus och fem biskopar stupar inför Eriks trupper till obeskrivlig och oersättlig skada för hela Danmark: »O grymma år, bittra dag, dödens dag, mörkrets dag, full av smärtor, tyngd av snyftningar! O dag då Magnus döddes, då Danmarks blomma rycktes av! Den skönaste av ynglingar, den tappre och starke, den glade givaren, den vise och ståndaktige . . .»⁵ Saxo ger givetvis en helt annan bild. Niels har låtit sitt folk landstiga på stranden. »När han stått

² Enimvero Ericus ac Haraldus Nicolaum, cui eatenus indemnitate detulerant, utpote voce sacrilegum, consilio parricidam, detestabili filio damnationis consortione iunxerunt, scelere pares poena aequandos existimantes (358,22).

³ Neque enim ulterior iurationi eius fides habita est, qui iam *praepræperu* filii revocatione

conspicuum cunctis *peririum* edidisset (358,25).

⁴ Cumque ob hoc datum sibi *iustum* belli titulum animadverteret . . . (359,12).

⁵ Heu crudelis annus, dies amara, dies mortis, dies tenebrarum, doloribus plena, singultibus onerata! Heu dies, in qua Magnus occiditur,

där en stund med sitt folk i fylking, fick han se Erik närma sig. Det syntes som hästarnas hovar rörde upp ett moln i fjärran, och kungen drog sig så småningom närmare skeppen. Men dånet från de annalkande ryttarna fyllde honom med skräck och framryckandet förvandlades till flykt.»⁶

Magnus kämpar med förtvivlat mod, men Niels flyr på en bondes häst. Hans flyende folk strider om plats i båtarna och hugger skoningslöst händerna av dem som försöker klänga sig upp i dem, grymmare mot sina egna än mot fienderna, en skakande bild av hur männen kring Niels och Magnus saknar all *fides*. Fotevig blev tydligen det namn och det uppskakande minne, som Valdemarernas och Absalonspartiets fiender ofta skulle samlas under, men Saxo försöker beröva händelsen både den politiska och den religiösa legendens skimmer. »Jag skulle tro att denna seger endast i ringa mån kan tillskrivas mänskliga krafter, det var Gud som ville hämnas den heliga mannens död»,⁷ heter det avmätt och kyligt.

Niels förklarar att Harald skall efterträda honom som kung och flyr till Slesvig i hopp om att borgarna där skall hysa medlidande med hans ålder och olycka. Man lovar honom trohet och öppnar stadens portar. Men när han gör sitt intåg, är staden delad i två partier. Prästerna träder honom vördnadsfullt till mötes i procession. Folket däremot är uppfyllt av hat mot Magnus och överfaller därför Niels och hans män. De manar honom att söka skydd i Peterskyrkan, men han vill inte smutsa det heliga rummet med blod och strid, han vill hellre dö i kungaborgen. Där kämpar hans män länge och troget, tills de och Niels slutligen måste gjuta sitt blod för Slesvigborna. Kanske var Niels verkligen skyldig till Knud Lavards död, kanske är det i känsla av sin synd och ovärdighet han avböjer att söka skydd i Peterskyrkans död och lida Knud den heliges död. Men kyrkan och hirdmännen har ingen del i hans död, de bevisar i stället denne svage kung sin *fides* in i döden.

Bok XIV

Processen

Den fjortonde boken är och förblir en gåta. Den utgör ensam mer än en tredjedel av hela *Gesta Danorum*, den är nästan sju gånger längre än exempel-

flos Daniae deprimitur! Pulcherrimus iuuenum, fortis robore, hylaris dator, et sapiens et constancie amator . . . (Chronicon Roskildense i Scriptorum historiae Danicae minores, 1917–22, I, 29).

⁶ Quae cum centuriatis parumper ordinibus constitisset, adventante Erico excitum equorum unguis pulverem in speciem nebulae

eminus exhalari conspiciens, paulatim ad naves gradum retulit. Sed inter eundem adventantis equitatus fragore percussa, incessum ad fugam convertit (364,29).

⁷ Crediderim hanc victoriam humanis parum viribus partam, sed Deo piissimi viri interitum ulciscente concessam (365,13).

vis den trettonde boken. Varför låter nu Saxo harmonin och rytmen i verkets komposition brytas på detta iögonfallande sätt?

Här finns det också en annalistisk omständlighet, som i stort sett saknas i de andra böckerna. År efter år beskriver Saxo hur flottorna löper ut och återvänder till Danmark efter sommarens krigståg, hur de danska kungarna mottar sändebud från utländska furstar eller själva möter dem i förhandlingar, hur danskarna samlas till herremöten och kungahyllningar osv. Kanske har Saxo denna gång verkligen utgått från annalistiska uppteckningar, kanske har han bemödat sig om denna stil för att framstå som en samvetsgrann historiker i samtidens ögon. Men onekligen blir boken därmed tung, svåröverskådlig, oformlig och stundtals fragmentarisk.

En möjlig förklaring är, som Inge Skovgaard-Petersen hävdar, att Saxo velat disponera de fyra sista böckerna utifrån den danska ärkebiskopslängden.⁸ I början av den fjortonde boken försöker skåningarna trots kungamaktens motstånd välja Eskil till ny ärkebiskop efter Asgers död 1137; i dess slutsatser lämnar Eskil fyrtio år senare ärkebiskopsstolen och Danmark för munkens stilla liv i Clairvaux.

Saxo skrev sin historia, medan Valdemars söner Knud och Valdemar Sejr regerade Danmark, han skrev den också som Absalons *clericus*. I detta perspektiv innebar dessa fyrtio år att Valdemar trädde fram som ensam härskare efter decennier av inbördeskrig och uppror. Under dessa år hade Danmark också vunnit de första stora segrarna i kampen om de vendiska provinserna. Men för männen vid Absalons hov var detta framför allt de år när Hvidesläkten och dess anhängare vann den främsta makten i Danmark vid furstarnas sida. Man anar hur dessa män dikterat sina minnen för Saxo för att han skulle infoga dem i sin ständigt svällande text men också hur de ängsligt vakat över den roll han gav dem, deras släktingar och vänner inför eftervärlden.

Därför kan fjortonde boken framstå som ett myller av annalistiska notiser och en rad panegyriska porträtt av Absalonpartiets ledare. Ändå finns det även här en vilja att ge boken samma fasta komposition som de övriga böckerna, med en inledande allegorisk scen som antyder dess teman, med ett konstfullt nät av variationer över dessa teman och olika symboler eller ledmotiv, med ett språk eller en stil som ger boken dess inre enhet och framhäver dess egenart inom verket. I princip är fjortonde boken uppbyggd på samma sätt som de andra, även om detta mönster stundtals kan vara svårt att urskilja.

Ur en annan aspekt kan fjortonde boken betraktas och analyseras som ett triangeldrama. Den är uppbyggd kring tre gestalter, Valdemar, Absalon och Eskil; deras historiska personligheter måste ha varit levande ännu när Saxo skrev sitt verk, även om de redan börjat erövrats av myten och legenden, av det hätska förtalet och det nostalgiska skimret. Men dessa tre representerar

⁸ Se ovan s. 18.

samtidigt institutioner, partier och ideologier i Danmarks politiska liv. Trots den underbara psykologiska realismen och konkretionen i många av fjortonde bokens enskilda scener har den därför också blivit ett idédrama.

Det är lätt att urskilja en linje i bokens första fjärdedel, den linje som beskriver Valdemars väg till kungamakten. Men Saxo låter inte boken sluta med hans och den nya, starka kungamaktens triumf efter slaget på Gratehed. I de avgörande ögonblicken har Valdemars fosterbröder, Absalon och Esbern, stått vid hans sida för att rädda hans liv eller ge honom segern. Så antyder Saxo att de *tillsammans* utgör det nya och löftesrika i den danska staten, att de förkroppsligar det hopp eller *spes*, som är ett av bokens centrala begrepp. När Saxo sedan skildrar Valdemars första år vid makten, ställer han Valdemars förhållande till Absalon och dennes fränder i centrum. Han beskriver vänskapen och förtroeligheten men också spänningen och kraftmätningen mellan dessa unga män, som nu gradvis mognar för sina historiska och heroiska roller. Men på ett annat plan förkroppsligar Valdemar och Absalon också kungamakten och kyrkan, *regnum* och *sacerdotium*. När Valdemar lär sig att inte längre falla undan för själviska stormän och folkets tygellösa massa, när han lär sig behärska sin vrede och lyssna till Absalons *prudencia*, är detta samtidigt en allegori över hur den världsliga makten måste låta sig fostras och ledas av den andliga. Därför är det konsekvent att fjortonde boken får utmytna i de scener, där Absalon på påvens befallning och hela det danska folkets begäran förenar sin biskopsstol i Roskilde med ärkebiskopsstolen i Lund. Därmed har inte bara kungamakten utan även biskopsmakten återupprättats i aldrig tidigare skadad glans, till hela Danmarks räddning och välgång.

Den tredje huvudpersonen i detta drama är Eskil, även om han långa partier synes vara borta från scenen. Det var under Eskils långa tid som ärkebiskop, som den danska kyrkan nått en makt och rikedom som aldrig förr. Det var Eskil som med större kraft än någon annan dansk prelat försvarat kyrkans »frihet» i Gregorius VII:s och Bernhard av Clairvaux's anda mot kungamakten och andra motståndare.⁹ Ändå tvangs Eskil bevisligen att under många år leva i landsflykt, ändå kunde det synas som han slutligen drevs bort från ärkebiskopsstolen – det låg nära till hands att betrakta denne oböjliga kyrkofurste som en martyr för kyrkans sak. Men därmed kom också Valdemar att framstå som en tyrann och kyrkofiende, Valdemar som stod på motsatta sidan i så många av dessa konflikter. Därmed gick inte heller Absalon fri från misstankar och anklagelser. Stred det inte mot kanonisk rätt och praxis att förena två biskopsstolar som Absalon slutligen gjorde, var det inte med kungens hjälp han lyckades vinna dem båda, var inte allt detta ett intrigspel för

⁹ Se t. ex. Ingvar Anderssons porträtt av Eskil i Skånes historia till Saxo och Skånelagen, Stockholm 1947, 358 ff., där han givetvis byg-

ger på Lauritz och Curt Weibulls omvärdering av Eskil.

att tillfredsställa hans och Hvideättens måttlösa maktlystnad men till obotlig skada för den danska kyrkans frihet och inre endräkt, var det inte Eskil mer än Absalon som heroiskt men gagnlöst försökt fostra och tygla den självsväldiga furstemakten?

Det var dessa anklagelser som gjorde Saxos uppgift så vansklig. Kanske har de bidragit till fjortonde bokens oerhörda längd. Det är i de svåra fallen som advokaterna blir mångordiga; här tvingas nu Saxo ta upp varje viktig händelse under dessa fyrtio år för att skapa en historiebild, som inte lämnar några blottor för motståndarna, och för att forma allt till argument för sin egen och Absalons sak.

Saxo skrev också på uppdrag av ärkebiskop Absalon och dedicerade slutligen sitt verk till dennes efterföljare, Andreas Sunesen. En öppen anklagelse mot deras företrädare kunde uppenbart skada ärkebiskopsstolens och den danska kyrkans anseende. Officiellt hade ju också Valdemar och Absalon försonats med Eskil. Men det fanns en annan utväg, som kanske också förklarar de uppenbara inkonsekvenserna i porträttet av Eskil. I vissa scener framstår han som falsk, feg, girig och maktlysten, som uppfylld av *superbia*, den svåraste av huvudsynderna. I andra scener däremot återkommer han med långt skägg från sin fromma pilgrimsfärd till Det heliga landet, han manar flammande av vrede danskarna att lyda sin furste och gå till strid mot venderna, han ökar sin domkyrkas glans med rika gåvor och talar om sin längtan till det stilla klosterlivet i Clairvaux och de löften han givit den helige Bernhard att sluta sitt liv som munk. Det kan sägas att Saxo som psykologisk realist velat skildra hur dygder och laster, storhet och svaghet, kan rymmas inom samma själ. Ändå tror jag att avsikten varit en annan. Saxo har skildrat det motsägelsefulla i Eskils gestalt och handlande för att väcka våra misstankar inför den fromhet och tapperhet, som Eskil så ofta och så demonstrativt visar världen.¹ Är detta inte egentligen ett yttre sken, ett språk varmed Eskil själv framställer sig i lämplig dager och döljer sina djupaste tankar och avsikter?² Är inte detta skenbara dygder som lasten gömmer sig under för att bli dubbelt förrädisk och brottslig?³

Till detta kommer ett annat tema, som Saxo noga förberett ända från den nionde boken. När Danmarks furstar vill försvara sitt land mot dess yttre fiender, hindras de alltid av det hat och den fruktan och egoism som synes outrotlig bland danskarna själva. I Saxos historia inkarneras dessa laster av kungahusets ättlingar, som ständigt är beredda att kasta landet i nya inbördeskrig för att tillfredsställa sitt eget maktbegär. Men vid deras sida träder också

¹ Se t. ex. 419,20; 432,8; 437,32; 471,27; 494,26; 495,24; 501,8 etc.

² Se t. ex. 416,1 där Eskil först hävdar att skåningarna inte har några skepp för ett krigståg mot venderna men sedan inför Valdemars vrede svänger om och förbannar dem som inte

vill lyda kungens bud – vi anar den smidige opportunisten.

³ Den form av *prudentia* som skall genomskåda och avslöja dessa skenbara dygder är *cautio* enligt Guillaume de Conches (10), som här utgår från Isidorus.

grupper av stormän, framförallt från Jylland, Skåne och Fyn, som samvetslöst sviker sin trohet mot den lagliga makten och dygdens och ärans bud så snart de ser en möjlighet att främja sina själviska intressen. Därför kommer de oundvikligen att motsätta sig Valdemars och Absalons strävan att skapa en ny anda av självupppoffring, heroism och disciplin inom det danska folket.

I fjortonde bokens slutparti beskriver Saxo hur Valdemars fränder Buris, Magnus, Karl och Knud misstänks för att vilja störta honom och själva gripa makten. Han visar också omständligt hur de överbevisas om sin skuld och får sin lagliga dom. Men i dessa långa, komplicerade processer avslöjas det samtidigt hur de vunnit sitt stöd i de alltid upproriska stormannagrupperna och hur framförallt Eskils släktingar spelat en central roll i dessa intriger. Här anar vi också – även om Saxo aldrig behöver framställa det som en öppen anklagelse – att Eskil i hela sitt liv tillhört dessa läger och nu är deras egentlige ledare. När Eskil frånträder sitt ämbete, följer Valdemar och Absalon honom med oklanderlig artighet till landets gräns. På samma sätt förskansar sig Saxo bakom historikerns skenbart objektiva roll, när han med subtila nyanser skildrar Eskils abdikation. Han vill inge oss känslan att denne gamle och sjuke man egentligen är en desertör, som nu övergiver både sin kyrka och sitt fädernesland när hans förräderi och maktlystnad har avslöjats, att Eskil är en brottsling som skuldmedveten flyr från den hotande rättegången och som redan i sin sjuka lekamen bär Guds straff.

Expositionen

Liksom i de tidigare böckerna skall den inledande scenen antyda fjortonde bokens stora frågor och det språk eller den stil, som nu ger berättelsen dess egenartade atmosfär. Denna gång berättar Saxo om brödrakampen mellan Harald och Erik Emun efter Niels' död i Slesvig. Haralds två äldsta söner överger sin far och sluter sig till Erik. Men han får veta att de i hemlighet mottar bud från Harald och tvivlar därför på den *fides*, som de lovat honom. Ändå kan han varken bevisa sina misstankar eller tvinga dem till frivillig bekännelse. Därför behåller han dem i strängt fängelse i Slesvig.

När Erik en gång kommer in i borgen i Slesvig, kastar sig brorsönerna bedjande till hans fötter och bedyrar än en gång sin oskuld. Erik är något berusad, han grips av medlidande och rörs till tårar av deras trohet och olycka. Därför lovar han dem friheten. Nästa morgon går han till kapellet och möter sin rådgivare Kristjern. Spydigt säger denne att Erik i fyllan skänkt bort Danmark till sina fiender. Haralds söner kommer nämligen att minnas bojorna och inte hans nåd, de kommer att löna hans godhet med hat och skynda till Harald för att öka hans styrka. Vännens råd får Erik att bryta sitt löfte, han låter dränka brorsönerna som nyss återfått sitt hopp om livet.⁴

⁴ Itaque, quorum spes ad vitam intenderat, salus aquis consumpta est (367,34).

Hela fjortonde boken är egentligen uppbyggd kring dessa gestalter: fursten och hans rådgivare. Den politiska makten och besluten tillkommer fursten, men oftast låter Saxo furstarna stå tvekande och osäkra inför kraven på handling, vacklande inför både sina egna och omvärldens stridande viljor och begär. Deras enda räddning är då att lyssna till de rådgivare, som förkroppsligar allt det medeltiden förstod med *prudencia*: konsten att skilja mellan gott och ont, mellan den sanna och den skenbara dygden, att lära av världens gång och förutse det kommande. Men av dessa rådgivare krävs att de utan fruktan och med osviklig trohet mot fursten vågar tala sanningens och kloketens språk.⁵

Detta tema präglar också bokens språk. Ofta beskriver Saxo formella rådslag, där man liksom i andra boken söker välja mellan olika typer av argument – hederns, nyttans eller nödvändighetens – enligt reglerna för retorikens *genus deliberativum*.⁶ Ofta spelar man på de andras hopp och fruktan för att vinna dem för sin sak.⁷

När Haralds söner överger sin far, prefigurerar de en tredje typ av gestalter inom fjortonde boken: de otaliga desertörerna och överlöparna.⁸ När äger man rätt enligt lag och dygd att bryta den *fides* man lovat en herre för att övergå till hans motståndare? När är det klokt att ta mot dem som kommer från det motsatta lägret, ivriga att svärja en ny trohetsed?

I den danska historieskrivningen framstod Erik Emun som grymhetens inkarnation. Roskildekrönikan hade berättat med avsky hur han överföll Haralds gård om natten och dödade honom och hustrun. Åtta av sönerna fördes i bojor till Skåne, där de sedan efter onda mäns råd dödades i en grop. Två dränktes vid borgen i Slesvig, en föll i strid medan den tolfte, Olaf, lyckades fly till Sverige. Svend Aggesen beskrev Erik Emuns grymhet mot sina släktingar i lika expressiva färger.⁹ Men Saxo ger denna traditionella bild ett nytt och överraskande innehåll, han antyder att Erik Emun egentligen lyssnat till *prudencia* och att detta var en akt av sträng och nödvändig rättvisa.

Slesvigepisoden förebådar nämligen ett helt annat och vida större drama. Tre gånger skall kung Svend på samma sätt ställas inför sina besegrade fiender

⁵ Jämför Guillaume de Conches (8 ff.), som också med Demaratus ger det klassiska exemplet på den trogne och orädda rådgivaren inför Xerxes.

⁶ Därmed kommer – avsiktligt? – fjortonde boken att få många likheter med den andra (se ovan s. 105 ff).

⁷ *Suasoria autem in tribus locis dividitur: honesto, utili et possibili . . . In suasoria autem duae sunt quae plus valent: spes et metus* (Isidorus, 125).

⁸ *Et forte in ea rerum colluvione Ericus ac Beron, natu inter Harald filios primi, deserto patre,*

fidelius se quam felicius Erico iunxere (367,2). *Colluvio* understryker det kaos som skall uppstå i fjortonde boken, när män från skilda läger blandas i ständigt nya partier och allianser (jfr beskrivningen av Haralds armé i åttonde boken: *Spernendam ergo aciem fore, quae potius lubrica hominum colluvione quam solido militum robore contexta videatur* 218,16).

⁹ *Erectus itaque regno potito, cause sue vltionis immemor in suos consanguineos tigride crudelior cepit seuire.* (Sven Aggesøns *Værker*, 103).

och vackla liksom Erik Emun mellan vrede och medlidande. Men han saknar dennes förmåga att lyssna till klokhetens röst, därför måste han också gå under. Så kommer Valdemar efter segern på Gratedhed att stå i samma situation. Då skall han dåraktigt skona de släktingar och stormän, som kämpat mot honom på Svends sida och som nu svär honom sin *fides*. Men i fjortonde bokens slut skall de stämpla mot hans liv, glömska av alla välgärningar och alla eder. När Saxo skrev sitt verk, var många av kungahusets ättlingar döda efter dessa sanna eller föregivna upprorsförsök, andra levde i landsflykt eller satt i kungaborgarnas fångelser: med skäl kunde man anklaga Valdemar för samma grymhet som Erik Emun. Men hela fjortonde boken vill visa att Kristjern hade rätt, att Valdemarerna och Absalonpartiet måste möta sina forna och nya motståndare med samma mistro och stränghet.

Scenen i Slesvig visar också att fjortonde boken färgas av processernas dramatik och språk, av *genus iudiciale*. Men dessa processer har en egenartad karaktär: här kan man inte eller vågar inte framföra öppna anklagelser och bestrida dem med den klara, rationella argumentationen i *status*-läran, här söker man samla indicier på den anklagades skuld och brottsliga karaktär och förmå domstolen att döma på detta vaga bevismaterial. Därför tillgriper också båda lägren ett emotionellt färgat språk. Erik Emun far ut i våldsamma beskyllningar om *perfidia* mot sina brorsöner, detta för att tvinga dem till bekännelse och väcka omvärldens harm och vrede;¹ detta är det konstgrepp som i domstolsretoriken kallas *indignatio*. Brorsönerna däremot kastar sig till hans knän, bedyrar sin oskuld och ber häftigt och enträget om hans medlidande;² detta är vad retorikerna kallade *miseratio*.³

Dessa två röstlägen skapar en egendomlig spänning och polaritet genom hela fjortonde boken. Men vreden bär alltid ett Janusansikte i Saxos historia, den kan gjuta sin kraft i dygdens och rättens språk men den kan också avslöja sitt ursprung hos de smutsiga och tygellösa begären och affekterna.⁴ Detta gäller också all den *indignatio*, som de upprörda stämmorna i fjortonde boken låter strömma fram. *Miseratio* kan frigöra den *clementia* eller barmhärtighet, som är den ena sidan av rättvisans väsen; men den kan också vara ett förrädiskt spel på människans affekter, som när den berusade Erik Emun rörs till tårar

¹ *desperato voluntariae confessionis indicio, vocatos in medium vehementi perfidiae exprobratione pulsabat* (367,9).

² *memorati iuvenes compeditis semet incessibus obtulerunt supplicesque eius genibus advoluti, praetentis innocentiae meritis, captionis remedia flagitabant. Quorum Ericus, ut fortunae misertus ... sicut erat mero percalefactus, et calamitati lacrimas dedit et veracitati salutem promisit* (367,19). Observera den stora frekvensen av anföringsverb som *flagitare*.

efflagitare, execrare, pulsare, osv. i fjortonde boken som understryker det upprörda och emotionella i dess språkhandlingar.

³ *Victorinus: Indignatio et conquestio tantummodo motus excitant ad iracundiam vel odium, indignatio ad iram, ad misericordiam conquestio ... Verum indignatio propria veluti accusatoris est, ut iram in reum suscitet, conquestio autem velut propria defensoris est, ut in reum suscitet miserationem* (Halm, 256).

⁴ Jfr ovan s. 156f.

genom brorsönernas ivriga böner. Därför låter Saxo oss höra även ett annat språk, Kristjerns kyligt klara stämma.⁵ Detta är *prudencia*, som obevekligt avslöjar att Eriks medlidande springer fram ur affekternas dunkla värld och att hans barmhärtighet därför är en falsk dygd. Detta är *temperantia* som väljer sentensens strama form, den konstfulla metaforen eller det höviskt eleganta skämtet för att visa hur ord och tanke här tyglas och adlas av förnuftet. Igenom hela fjortonde boken kommer de upprörda rösterna att brytas mot detta språk som en återspeglning av den eviga kampen mellan kaos och ordning, lidelse och förnuft.

Hela denna skildring av Erik Emuns liv har blivit en sorts exposition av bokens följande motiv. Han dras in i den förvirrade och barbariska striden mellan Norges kongsemner. Han belägrar Arkona på Rügen och tvingar invånarna att överge sina hedniska gudar och anta det kristna dopet – för att sedan svika den kristna tron så snart de danska skeppen seglat bort.⁶ Han tvingas kämpa mot Eskil, som reser stormännen och folket mot kungamakten,⁷ och försöker hindra att skåningarna väljer honom till ärkebiskop. Allt förgäves, de följande furstarna skall få strida mot samma fiender.

Även hans dödsscen förebådar kommande händelser. Roskildekrönikan hade berättat hur Erik efter ett liv som grym tyrann mötte sitt rättvisa straff. På tinguet i Ribe dödades han nämligen av en enkel man vid namn Plog. Svend Aggesen beskrev likaså denna händelse som Guds straff.⁸ För Saxo däremot är Erik en upprätthållare av den stränga *iustitia*, som förhålligast genom hela *Gesta Danorum*. Därför väcker han de mäktigas fruktan och vinner folkets kärlek.⁹ Hos honom har också Plog förvandlats till en jyllänning av förnäm börd, som tjänat Erik som hirdman. Nu kommer han till tinguet för att få sin sold, men när Erik dömer i olika rättstvister, uppmanar han också Plog att försvara sin sak gentemot en bonde. Kungen bjuder folket till tystnad för att Plog skall kunna tala, när denne upptäcker att kungen inte bär någon brynja och stöter lanser genom honom. Så dör Erik Emun som en inkarnation av

⁵ hesternae eum temulentiae lascivia concitatum intemperate munificum existisse ridebat, quod Daniam hosti dono dare sustinisset. Rationem quoque dicti lucidiore sententia prosecutus . . . profectamque a crapula indulgentiam sobria animadversione cassavit (367,25).

⁶ pristinum statuac cultum repetentes, qua fide divinum susceperint, prodiderunt (369,5). Genom denna *perfidia* mot Gud själv föres Rügenborna till förrädarnas skara, därmed legitimeras också danskarnas senare erövring av Rügen.

⁷ Observera hur Eskil reser folket mot den lagliga kungamakten genom att liksom Blakke i elfte boken och de skånska uppvigglarna i

femtonde tala om folkets »frihet»: provincialem populum in societatem factionis *sub titulo libertatis* asciscit . . . (370,7) – jfr nedan s. 296. Skjalm Hvides söner är de enda själländska stormän som trots Eskils hotelser vägrar ansluta sig till sammansvärjningen. Redan här drar Saxo således upp linjerna för kampen mellan Eskils- och Absalonspartierna.

⁸ Cum autem tanti sceleris autor extitisset, regulosque pullulantes prorsus extirpasset, in regie sublimitatis potestate iustum diuine potentie iudicium vindexque innocentie sceleris autorem oris sui spiritu mox contriuit (Sven Aggesøns Værker, 103).

rättvisan, medan Plog är den förste av alla de jylländska stormän som i denna bok skall förråda eller överge sin furste.

Därefter väljes en släkting, Erik Lam, till kung. Med avsikt har Saxo tecknat honom och hans tid i de torftigaste färger. Han äger en sorts dåraktigt mod men saknar all *prudencia*.¹ han förmår inte hindra att Eskil väljs till ärkebiskop, han överröstas av de grälände männen när han vill samla flottan mot venderna. Kungamakten i Danmark har nått sin lägsta punkt, när scenen bereds för Valdemars entré.

De tre kungarna

Efter den föraktade Erik Lams död väljer själländare och skåningar Erik Emuns son Svend till kung, medan jyllänningarna hyllar Magnus' son Knud som sin härskare. Inbördeskriget är åter ett faktum.

För Saxo var detta en vanskelig uppgift. Obestriddigen hade själländarna valt Svend på sitt eget ting och Hvidesläkten givit honom hela sitt stöd. Likaså hade Knud Lavards son Valdemar i unga år trätt i Svends tjänst och insatts som ståthållare i Slesvig. Ändå skulle de alla bryta sin *fides* mot Svend och överge honom. Det var denna bild av trolösa överlöpare och opportunisterna, som Saxo måste förjaga.

Först och främst hävdar han att Svend valdes till kung under rättsvidriga former (375,7). Därefter understryker han hur Svend är helt beroende av Hvidesläktens stöd. Ebbe Skjalmsen är den främste av hans rådgivare och försvarar Roskilde med kraft och klokhet mot Knuds män.² Peder Thorstenson, befryndad med Hvidesläkten, får andra gånger ge honom de övermänskligt kloka råden.³ När den unge Valdemar träder in i Svends hird, vinner han genom sin gunst hos folket många män för Svend.⁴

Det är genom dessa mäns *fortitudo* och *prudencia*, som Svend slutligen vågar möta Knud i öppen strid. Slaget kommer att stå utanför Viborg. Knud skulle utan tvekan ha segrat, om han inte ägt rådgivare av vida mindre klokhet än Svend: de råder honom att låta ryttarna sitta av för att strida till fots. När Svend ser detta, »förvandlas hans yttersta förtvivlan till det vissaste hopp»,⁵ de två känslor som människorna synes pendla mellan i denna bok. Valdemar har ställt upp hans folk i en konstfull slagordning; genom att trötta ut Knuds män tvingar man dem slutligen att retirera in i staden.

⁰ evenitque, ut et potentibus formidolosus et popularibus percarus existeret (369,28).

¹ Hic praeter solam animi fortitudinem nihil a natura dotis acceperat, sicut *prudencia vacuus*, ita parum amoenus eloquio (371,24).

² 377,37. Jfr beskrivningen av hur Ebbes död lamslår Svend: Adeo enim familiariter eo est usus, ut nihil in foro, nihil in castris absque ipsius administratione curaret inque privatis ac

publicis negotiis prorsus ex eius arbitrio sententiaque penderet (379,20).

³ Thorstani Petrus, omnium regis arcanorum particeps (385,23).

⁴ Cuius favor plurimum Suenoni virium conciliavit (378,27).

⁵ summa spe extremam *desperationem* mutavit (379,34).

Knud och en del av hans män lyckas undkomma, medan andra tas till fånga och spärras in i en kyrka. När Svend beser fångarna, är biskop Elias i Ribe också där. »Han sade att kungen borde vara som en trädgårdsmästare, som försöker få de nyttiga örterna att växa men rensar bort de skadliga. Dessa ord kan synas förfärliga, men ser man djupare i saken måste man erkänna att de sades med största klokhet. Korthugget men ändå vältaligt hade han klargjort denna sak. Om Svend följt detta råd, hade han förvisso begravt allt sin medtävlarens mod.»⁶ Detta är Slesvigepisoden på nytt, denna gång träder biskop Elias i Kristjerns ställe och representerar samma ovevkligt klara *prudentia* och vältalighet.

Till skillnad från Erik Emun lyssnar Svend inte till detta råd utan låter sig bevekastas av sin medfödda mildhet. Han kunde ha straffat Knuds män med döden, men vissa får lösköpa sig, andra får svära honom sin trohet. Händelserna får sedan visa vad denna *fides* är värd. Knud flyr till utlandet och sänder därifrån hemliga bud till sina forna män. I spetsen för en tysk armé rycker han slutligen upp längs Jylland. Och nu glömmet de flesta att Svend skänkte dem livet, de bryter sin trohetsed och sluter sig åter till Knud.

Denna gång tar Svend skydd inne i Viborg, medan Knud slår läger utanför och hoppas kunna svälta ut fienden. En natt rycker Svend tyst fram mot Knuds läger och anfäller i gryningen. Men en liten å rinner genom lägret, Svends ryttare känner inte till vadstället och omkommer. Då vill några av Knuds tyska ryttare visa sitt mod och tar upp kampen vid det vadställe de redan känner till. Valdemar skyndar dit och kan genom sin överlägsna ryttarskicklighet besegra fem tyskar samtidigt. Scenen är symbolisk: danskarna överträffar nu sina forna läromästare i den moderna krigskonsten. Det är också en profetia om Valdemarernas segrar på större slagfält mot andra fiender. Efter Valdemar kan Svends övriga män gå över vid vadstället och driva Knud på flykten.

Denna gång skonar Svend ingen av de besegrade, varken de förhatliga tyskar som Knud tagit i sin tjänst eller de danskar som förra gången lösköpte sig för att sedan återgå till fiendesidan. Han gör ett undantag, sachsaren Brun som han låter gå för gammal vänskaps skull. Men när Brun kommer tillbaka till sina landsmän, misstänker de att Svend köpt honom och dräper honom som förrädare, en bild av hur nåden blir en meningslös gest i denna svekens och misstankarnas dystra värld.

Nu flyr Knud till Lilla Frisland och lyckas vinna invånarnas gunst. Svend drar efter, friserne och Knuds män kämpar förtvivlat i de sankade markerna men måste slutligen kapitulera. Bland fångarna finns den Plog, som dödade Svends

⁶ hortulanum regi aemulandum aiebat, qui utilibus herbis incrementa conciliat, noxiis locum vacuefacit. Quod dictum, specie horridum, si quis altius mente perspiciat, summa industria

procuratum fateatur necesse est. Abscise enim rem, sed copiose disseruit. Cui si Sueno obsecutus fuisset, profecto omnem aemuli fiduciam sepelisset (381,5).

far; men Svend utkräver ingen hämnd. Inte heller straffar han Knuds män med vare sig döden, fängelse eller lösensummor: »han räknade deras lydnad och deras hat lika högt, de kunde inte vara till någon lycka som så många gånger brutit sin trohet och ed». ⁷ En stolt gest, och ändå dåraktig. Ty snart skockas åter Knuds män kring sin forne herre i landsflykten.

Efter detta tredje nederlag flyr Knud till kejsar Fredrik och ber om hans hjälp. I gengäld lovar han att bli vasall och motta Danmark som kejsarligt län. Kejsaren, av naturen full av svek och maktbegär, ⁸ ber nu att Svend skall besöka honom för gammal vänskaps skull; de hade nämligen båda tjänat i kejsar Konrads hird som ynglingar. Svend anar sveket men reser ändå med ett praktfullt följe för att väcka tyskarnas beundran. Vid kejsarhovet i Merseburg mottas han först vördnadsfullt. Men snart riktar kejsaren olika anklagelser mot honom och slutligen måste han förklara sig för kejsarlig vasall; i gengäld skall Knud vara Svends vasall med Själland som län. Men Knud tvivlar på Svends *fides* och kräver att Valdemar, som är i Svends följe, skall gå i god för paktens. Denne vägrar, medveten om all den *perfidia* Svend var mäktigt till och som nu skulle smutsa hans egen ära. ⁹ Till slut ger han vika, när Svend förklarat att Valdemar vid bruten pakt är löst från all *fides* mot honom och är fri att gå över till Knuds sida.

Så har Saxo formulerat ett försvar för Valdemars kommande avfall enligt den feodala rättens kasuistik. Men Valdemar visar sin trohet genom att inte utnyttja denna möjlighet. När Svend återvänt till Danmark, vägrar han som väntat att ge Knud hans utlovade län. För att varken svika sin herre eller sin plikt som borgensman lyckas då Valdemar åstadkomma en ny uppgörelse, där Knud får smärre län i olika provinser.

Till *perfidia* lägger nu Svend en annan last, *superbia*. ¹ Han börjar nämligen införa en utländsk lyx och lastbarhet vid sitt hov, ² han omger sig med veka och smutsiga gycklare och stöter rikets ädlingar ifrån sig, han gör hirdmännen fattiga, plundrar föräldralösa och låter folket bära bördan av detta kostsamma hovliv. Ett hotande ord, *tyrannus*, börjar sväva över Svends huvud, detta som också löste undersåtar från deras trohetsed enligt medeltida synsätt.

Vid denna tid rövar den svenske kungasonen Hans bort hustrun och systemen till den danske ståthållaren i Halland och förlustar sig varannan natt med dessa ädla kvinnor. Svend vill hämnas detta genom ett krigståg till Sverige, när

⁷ praefatus se eorum obsequia ac odia iuxta aestimaturum; nihil enim iis prospere cessurum, qui toties *mobili fide* et sacramento fuisent (386,14).

⁸ Imperator, cui et summa naturae *calliditas* et maxima proferendi imperii *cupido* esset, tantum alieni in dicionem suam redigere *avidus* ... (386,27).

⁹ Ille, Suenoniana *perfidiae* conscius, cum va-

nam ac lubricam compositionis *fidem* adverteret, ne alienam in se labem recidere pateretur, sponsonem pertinacius abnuit (387,16).

¹ Igitur Sueno, perinde ac bellorum metu solutus, in *superbiam* lapsus ... (387,39).

² Detta kan vara en medveten parallell till Ingild och sjätte boken, som liksom den fjortonde är den andra inom sin fjärdedel av verket.

kardinal Nicolaus kommer på återresa från detta land. Han försöker avråda Svend att anfalla detta otillgängliga och fattiga land, där han mer skulle strida med väldiga klippor än fiender. När Svend envist vägrar att lyssna till dessa kloka råd, jämför kardinalen honom elegant men spydigt med en spindel: Han spinner sitt nät med fara för eget liv och ur sina egna inälvor, men vad fångar han utom stinkande skalbaggar och usla småkryp?³ Spindeln var tydligen en medeltida symbol för den dåraktiga girigheten och den sofistiska falskheten.⁴ Här blir det dessutom en spådom om vad Svend kommer att vinna genom sitt krigståg och ytterst med hela sitt liv.

Det är också girigheten, inte rättskänslan, som egentligen driver Svend till detta fälttåg.⁵ Övermodig lik Xerxes före krigståget till Grekland delar han i förväg ut de svenska provinserna till sina män. Han tror att det är klokast att anfalla på vintern, när kärr och sjöar är tillfrusna. Först vinner man också lätta segrar. Men just kölden visar sig snart vara en fruktansvärd fiende,⁶ likaså denna vilda och steniga natur när bönderna fyller de trånga passen med brötar av trädstammar. Dåraktigt har man begivit sig in i en barbarisk och kaotisk värld, förblindad av sina egna begär likt Gorm och hans män i åttonde boken. Och Svend, som vredgad smädar sina egna män och driver dem i döden, saknar den *temperantia* varmed Thorkil den gången räddade danskarna. Svends män börjar hemligen överge hären och återvända hem, även det ett förebud.

Strax därpå reser sig skåningarna mot sina hövdingar. Svend beger sig till deras ting i Arnedal för att stilla oron. Men han kan inte göra sig hörd för deras rop och klagomål, till slut kastar folket sten på honom. Då träder en av kungens vänner, Toke Signesson, fram och lyckas genom sin kloka våltalighet stilla massans raseri. Efteråt tar Svend en gruvlig hämnd för skåningarnas skymf och härjar nästan hela Skåne. Detta förefaller Saxo riktigt, däremot inte att Svend anklagar den trogne Toke att hemligen ha uppviglat folket mot honom. »Så fylldes han av den vildaste och mest rasande vrede och lönade hat och vänskap på samma sätt.»⁷

Detta är den mest ödesdigra bristen hos Svend. Detta ger också Knud nytt hopp. Eftersom han anser Valdemar vara Svends främsta stöd, försöker han

³ Postremo, cum *stolidam* regis perseverantiam consilii sui *sapientia* superare nequiret, inertiam eius *facetissime cavillatus* est: nam araneam eum aemulari dicebat, quae, telarum figmentis cum discrimine vitae et viscerum suorum egestionem consortis, quid nisi scarabaeos putres et vilia prenderet animalia? (389,30). Genom denna skämtsamma men bitande tillrättavisning liksom genom metaforen skall Nicolaus leda tankarna till två tidigare rådgivare, Kristjern och biskop Elias.

⁴ Jfr Alexander Neckam, *De naturis rerum*, cap. CXIII (ed. Th. Wright, London 1863).

⁵ quippe quem magis potiendae Suetiae cupiditate quam aut iniuriae dolor aut pudoris irripiendum accenderat (389,40).

⁶ Dani quoque eadem aeris inclementia afflicti . . . aeris, non armorum saevitiam in metu reponere, cuncti plus caelum quam hostem cavere (390,28).

⁷ Ita saevissimis iracundiae furiis provocatus, odia ac familiaritates iuxta pensabat (392,33).

vinna honom. Hans rådgivare börjar prisa skönheten hos Knuds halvsyster Sofia inför Valdemar, Knud lovar att ge henne en tredjedel av sitt eget fädernearv i hemgift och slutligen samtycker Valdemar att äkta den lilla flickan. Det är en överraskande vändning, som Saxo relaterar med det oskylldigaste tonfall, likaså den rena vänskap som nu uppstår mellan Valdemar och Knud, sonen till den Magnus som mördade Knud Lavard i Haraldsteds skog.

Svend blir naturligtvis misstänksam, ännu mer sedan de nya vännerna drar till Sverige och omhuldas där av kung Sverker som hans blivande arvingar. Vid återkomsten anklagas Valdemar med häftiga ord av Svend för *perfidia* och förräderi. Som bevis för sin hirdmans skuld framlägger Svend brev som han själv diktat ihop. Vid en liknande anklagelse hade Knud Lavard försvarat sig inför Niels med utsökt *temperantia* och konstfull argumentation. Men hans son Valdemar, »som eljest aldrig var snar till vrede, råkade nu i måttlös upphetsning och tvekade inte att ge fritt lopp åt sin tunga, full av starkaste harm, inför denna skamliga anklagelse. Beskyllningen om trolöshet kastade han tillbaka mot Svend själv, han argumenterade inte med skäl och bevis utan använde sig av smädelser och protester; hans lysande bragder och mödor återgäldades nu med dumma lögnar, utropade han.»⁸ En rättmätig *indignatio* – eller en antydning om bristande *temperantia* även hos Valdemar?

Nödtorftigt försonas de två, men Svend drar upp en ondskefull plan. Han skall hämta sin hustrus hemgift hos hennes far, kung Konrad av Schwaben och befaller bland annat Valdemar att ingå i hans följe. Avsikten är egentligen att Konrad skall fångsla Valdemar. Valdemar varnas av sina vänner men visar sitt mod och sin oskuld genom att ändå följa med Svend. När man kommer till ärkebiskop Hartvig i Bremen och hertig Henrik i Sachsen, anar de båda Svends planer och varnar enträget Valdemar. Så skickar Svend sina sändebud i förväg till sin svärfader Konrad, berättar om sina misstankar mot Knud och Valdemar och ber honom fångsla den senare vid ankomsten. När Konrad får höra att Valdemar följt med i förlitan på Svends utlovade *fides*, grips han av våldsam vrede: han vill inte på ålderns höst göra sig skyldig till den *perfidia* han skytt i hela sitt liv, han vill hellre se sin svåger, sin dotter och deras son uppspikade på kors än att han skulle smutsa sin egen ära (396,34). När sändebuden berättar detta, uppger Svend skamsen sin plan och hela resan. Tre internationella rättsinstanser, en biskop och två lysande furstar, får här uttala domen *perfidia* över Svend, den siste med storslagen *indignatio*.

I Saxos version av händelserna bryter således Svend först sin ed i pakten med Knud, därefter framför han förfalskade anklagelser mot Valdemar och

⁸ Quo commento Waldemarus, quamquam irae parcissimus esset, supra modum accensus, linguam nimio *indignationis* haustu repletam in contumeliam arguentis effundere non dubitavit. *Perfidiae* quoque in eum exprobratione

reiecta, non iam *redargutione*, sed *convicio* agebat, *egregios* operum suorum labores nugaci mendaciorum obiectu pensari vociferans (393,29).

försöker sedan med hjälp av nya edsbrott ta sin hirdmans liv. Enligt feodal rätt var därmed Valdemar löst från all *fides*. Lätt glider Saxo förbi den mer graverande omständigheten att Knud och Valdemar låter hylla sig som kungar av jyllänningarna (397,8).

Nu följer andra avfall. Svend har samlat sina män i Odense inför den oundvikliga slutkampen och kräver nu en starkare trohetsed än vanligt. Då reser sig Sune, Ebbe Skjalmsons son, och lämnar ensam kungaborgen, både av gammal kärlek till Valdemar och i harm över att Svend berövat honom fädernegården. När den trogne Peder Thorstenson, också befryndad med Hvidesläkten, som vanligt söker stödja Svend med sina råd, stöter Svend bort honom med vredgade ord och smädelser.⁹ Det är egentligen bara ett avfall som Saxo omger med ett tivelaktigt ljus, ärkebiskop Eskils.¹ Han utverkar hemligen en belöning av Knud och Valdemar för att övergå till deras sida, därefter ber han Svend att få återvända hem med sina skåningar för att inte tvingas plundra sina landsmän på Själland i sin brist på livsmedel – en effektfull kontrast till Sunes rakryggade uttåg ur kungaborgen.

Med återstoden av sin här flyr Svend till Falster. När hirdmännen upptäcker att man flyr för fienden, anklagar de honom med häftiga förebråelser för denna feghet, en *indignatio* som vittnar om deras *fortitudo*.² De vill inte svika sin ed, de vill till och med själva gå till anfall. Då uttalar Peder Thorstenson de kloka orden: det vore dåraktigt att strida utan ledare, hären borde upplösas. Så är det Svend som än en gång sviker sin *fides* mot sina män, så kan de återvända hem inte som desertörer utan som män av ära. De flesta svär snart Knud och Valdemar sin trohet och lydnad.

Efter tre år i landsflykt återvänder Svend med hjälp av tyska furstar och i spetsen för tyska och vendiska trupper. Men det är bara på Fyn han lyckas vinna folkets stöd. Knud och Valdemar har samlat sina styrkor för ett anfall, när Valdemar grips av medlidande med Fynborna och söker en förlikning i stället för detta blodbad bland landsmän (401,26). Han och Svend möts därför i S:t Albans kyrka i Odense med endast Absalon som vittne, Absalon som nu träder in i detta drama.

»Ett ont öde har hittills missunnat mig din vänskap, Valdemar», börjar Svend sitt tal.³ Hans far hade hämnats mordet på Knud Lavard, själv hade han

⁹ Rex vero, neque salubritatem consilii neque sapientiam responsi debita animi sententia persecutus, utilissimos monitus deliramentorum loco habuit. Enimvero offusum iracundia animum salutaris aestimatio subire nequivit (397,33).

¹ Eskillus, defectionem providens, artem excogitavit, qua periculum ad fructum converteret (398,16).

² Monent deinde, ne ex strenuo rege timidus militum *desertor* evadat, ne unius fugae dedecore tot victorias suas maculare sustineat. Cuius perseverantiam a proposito reflectere nequeunt, amaris eum *conviciis* insequuntur (398,34).

³ Sinistra mihi, iam pridem, Waldemare, fortuna consortium tuae familiaritatis invidet ... (402,1).

skyddat Valdemar under hans barndom mot Knud, den Knud som Valdemar nu skänkt sin tro och kärlek. Ändå skall Knud döda Valdemar den dag han inte längre har Svend att frukta. »I förlitan på din godhet gör jag dig därför nu till min fredsmäklare. Jag skall nöja mig med vilken lott du än ger mig, ty jag fick lida så mycken olycka i utlandet, att jag hellre vill leva som en ringa och fattig man inom fosterlandets gränser än på nytt dömas till landsflykt . . .»⁴

Denna klagan över lyckans ostadighet, vänners otacksamhet och sitt eget lidande är just vad retoriken kallade *miseratio*.⁵ Valdemar försöker värja sig mot makten i detta språk och dessa argument och griper till dess motsats, *indignatio*. I vredgade ord anklagar han Svend för all falskhet och alla anslag mot hans liv. »Men för att man inte skall beskylla mig för att vända en släkting ryggen skall jag med risk för mitt eget huvud försöka återställa din ställning, inte av tilltro till dina löften utan av medlidande med din olycka . . .»⁶ Till hälften har Valdemar givit vika i denna retoriska tvekamp, liksom när han avstod att angripa Fynborna. Och Svend fullföljer sin linje: han är sjuk och har knappast ett år kvar att leva, han har inga söner att dra försorg om, hellre vill han lida alla olyckor än att ryktet skulle förkunna hans trolöshet över alla världens länder och för evigt fläcka hans ära.

Så delar Valdemar Danmark i tre kungadömen, där han själv som skiljedomare får välja först bland delarna. Svends forna hirdman har onekligen gjort en vacker karriär. Med heliga eder, med händerna sträckta mot himlen och all världens Skapare lovar Svend, Knud och Valdemar att bevara sin vänskap och *fides* till varandra, medan biskoparna hotar dem som bryter pakten med kyrkans bannlysning.

Därmed har Saxo förberett katastrofen, de tre kungarnas gästabud i Roskilde. Efter en natt av spel och drickande beger sig Svend i gryningen ut till en viss Thorberns gård utanför staden, till synes för att besöka sin lilla dotter som uppfostras där. Det sågs att Thorberns hustru då förundrats över att Svend nu nöjer sig med en tredjedel av riket, han som härskat över hela. »Dessa ord av harm och vrede eggade Svend ännu mer till hans brott.»⁷ Om kvällen kommer Knuds sändebud och inbjuder Svend till måltid. Thorbern förklarar att Svend blivit svag i huvudet av badets rök och ånga och därför dröjt sig kvar – indirekt en bild av hur vreden och andra affekter alltmer överväldigar Svends sinne. Svend däremot ursäktar sig med att han lekt med sin lilla flicka, för att söva alla misstankar och väcka allas medkänsla. »De nyfikna märkte hur dessa

⁴ Et nunc caritatis tuae fiducia arbitrum te pacis in me faciendae constituo: contentus ero, qua me cumque sorte donaveris, tantum apud exteros calamitatis perpessus, ut privatus aut egens intra patriae fines degere quam exsul denuo censi malim (402,15).

⁵ Jfr t. ex. Alkvin (Halm, 543).

⁶ Verum ne cum reprehensione propinquum

avertere videar, res tuas adversum caput meum restaurare tentabo, plus *miseratione* fortunae tuae quam credulitate promissionis inductus (402,29).

⁷ Quod dictum, ab *indignatione* profectum, Suenoni ingens irritamentum facinoris fuit (404,23).

förklaringar stred mot varandra.»⁸ När Svend återvänt till kungaborgen, får han som den äldste sätet mellan Knud och Valdemar. Sedan pokalerna löpt kring och glädjen ökat alltmer, ber han om ett schackspel, eftersom han under landsflykten lärt sig finna nöje i denna konst. Till synes ett skämt, men samtidigt påminner han om sitt forna olycksöde. Man hittar inget bräde. Då börjar en tysk sångare en hånfull visa om Svends flykt och landsförvisning. De andra gästerna förebrår honom häftigt, men Svend döljer sin vrede och ber honom fortsätta, eftersom han nu själv gärna ser tillbaka på dessa bittra minnen. Med nästan övermänsklig kraft spelar Svend sin roll, där allt skall väcka åskådarnas *miseratio*.

När mörkret faller på och ljusen bärs in, märker Knud hur Svends män börjar ge hemliga tecken till varandra. Han omfamnar Valdemar och kysser honom men utan att ge någon förklaring. När Svend lämnat hallen, börjar striden. Valdemar rusar upp, såras i höften och lyckas tränga sig ut genom skarorna och fly. Fönstren stängs, Knud får ett dödligt sår och sjunker livlös ner i Absalons famn. Han tror att det är Valdemar och tar det blodiga huvudet i sitt knä, i detta stridslarm tänker han mindre på sin egen räddning än på omsorgen om kungen.⁹ Så märker han att den sårade är Knud, hans sorg blandas med glädje. När Knud har dött, lyckas Absalon beväpnad blott med sitt mod bana sig väg ut ur borgen och undgå alla hotande frågor och hugg i mörkret.

I denna scen av andlös skönhet framträder var och en av de tre kungarna med sin egen personlighet. Svend är retorikern som kallblodigt och hänsynslöst försöker spela på andras affekter; men i detta farliga spel förs han själv till den punkt, där lidelserna rycker honom med sig i sin malström. Knud har alltid varit den misstänksamme men också något passiva åskådaren av det politiska dramat; därför inser han nu faran utan att kunna avvända den. Valdemar har ägt den *fides* som gjort honom aningslös inför Svends svekfullhet på samma sätt som fadern Knud Lavard inför Magnus' ränker; nu visar han dock sin kraft – samma kraft som skulle skapa en ny dynasti i Danmark – när han trots såret rycker sig loss från dem som håller fast honom i bältet och försvinner ut i mörkret. Men den verkliga huvudpersonen i denna scen liksom framgent i *Gesta Danorum* är Absalon. Bilden av honom med Knuds huvud i sitt knä är en *pietà*; denna gång dras dock blicken från den döende mot hirdmannen som med obrottslig trohet är beredd att följa sin herre i döden, mot prästen som vill stödja och hjälpa människan i livets svåraste och mest ödesdigra stund, Absalons dubbla roll hos furstarna. Och därefter reser sig Absalon för att med oförklarlig kraft undgå alla faror och försvinna i mörkret. »Så, för att inte allt hopp om Danmarks återupprättande skulle sjunka i

⁸ *Discors causae redditio percontatoribus notabilis fuit* (404,30).

⁹ *inter ipsos armorum strepitus salutem suam*

quam regis curam neglegere praeoptabat (405,29).

grunden, bevarade lyckan den som skulle bli ett stöd för hela sitt fosterland.»¹ Ända sedan den inledande rättegångsscenen i Slesvig har människorna i denna bok kastats mellan hopp och hopplöshet, *spes* och *desperatio*. Nu har detta hopp fått sin brännpunkt i Absalons gestalt.

Absalon lyckas ta sig till sin moders gård. Hon känner mer sorg över Knuds död och Valdemars öde än glädje över sonens räddning. Detta understryker hur hela Hvidesläkten med yttersta klokhet och mod söker rädda den flyende Valdemar undan Svends män. Till slut finner man ett skepp, som skall föra Valdemar till Jylland. En våldsamt blåser upp, styrmannen släpper rodret och låter skeppet driva, tills man stöter på en ö och lyckas förtöja det med trädgrenar.

Kanske brukade man berätta historien om en sådan äventyrlig seglats i kretsen kring Valdemar. Men i Saxos hand har den också blivit en konstfull allegori om Valdemars väg till kungamakten. Hela den fjortonde boken kretsar kring samma tema, den ärliga eller den låtsade övergången från ett parti till ett annat, den *transitio* som alltid var förenad med så många faror och som krävde både en övermänsklig tapperhet och klokhet. Ofta är det färden över en flod eller ett sund, som får symbolisera denna övergång.² Men denna gång anspelar Saxo också på de stormar som Aeneas och andra hjältar i antikens epos och historieverk kämpade sig genom (407,27), för att vi skall söka och finna en djupare innebörd i scenen. De vilda vågorna, kölden, vinden,

¹ Ita, ne Danicae reparationis spes penitus elaboretur, futurum patriae columen fortuna servavit (406,18).

² Redan i Ragnars tal vid det själländska tinget i nionde boken förebådades detta tema (251,5). Vi möter denna *simulata transitio* på nytt när en av Erik Lams hirdmän, Ingemar, låtsas gå över till dennes fiende Olav för att kunna döda denne. Men Olav låter sig falla av hästen och undgår så det spjut, som Ingemar plötsligt kastar mot honom. Ingemar sporrar sin häst med flyr oförsiktigt genom ett dyigt kärr, där han fastnar och blir nedhuggen (374,8). Genom denna brist på *prudentia* återkallar han minnet av den danska härens olyckliga öde i början av trettonde boken (344,23) men förebådar också alla dem, som skall gå under i de följande utrensningarna och rättegångarna inom de stridande partierna. Även den inledande berättelsen om Erik Emuns räddning synes vara en allegori över detta tema. Natten innan man skall segla från Slien till Själland drömmer en av hans män, att han rider på en vild häst och slutligen störtar ner i en mörk dal, där ugglor sliter sönder honom. Kungen får höra talas om denna dröm och

undviker att segla med samma skepp som denne man – det går också under (369,31). Senare övertalas kung Svend att angripa holsteinarna. De har brutit ned bron över Ejder, och Svend befäller sina män att ta sig över i småbåtar. Men holsteinarna väntar gömda på andra stranden och hugger ner de första danskarna, medan de andra dröjer rädlösa i flodens mitt – deras ära förbjuder dem att rädda sig och återvända (378,34). Scenen förebådar den brist på *prudentia*, som skall bli Svends undergång och vålla så många av hans mäns död i de kommande inbördeskrigen. Hans motsats blir då Valdemar, som i det andra slaget vid Viborg finner ett vadställe och kan leda de andra ryttarna över floden till Knuds läger för att driva dennes män på flykten (382,29) – denna *transitio* visar att Valdemar är Danmarks blivande härskare. När sedan Knud och Valdemar börjar sin gemensamma kamp mot Svend, nås Knud på Själland av det falska ryktet att Valdemar slutit fred med fienden. Då är det bara Absalons bror Esbern, som vågar segla genom den svåra stormen för att utröna sanningen i detta rykte, besegrande de vilda elementen och naturen genom sin tapperhet (400,13).

åskan och blixterna, allt detta skall visa hur de fyra elementen kämpar oförsonliga med varandra liksom hela Danmark hotas av kaos. Rorsmannen står villrådig och kraftlös och låter skeppet driva för vind och våg;³ kanske är detta en antydning om att Valdemar själv inte äger den *prudentia*, som kunde styra det danska statsskeppet mot räddningen. Den kommer från andra och högre makter, från Hvidesläkten – det är Esbern som utrustat skeppet – och ytterst från Guds underbara nåd.

Så når Valdemar fram till tinget i Viborg, där han rör alla till tårar och *miseratio* genom sin berättelse och sitt sår. »Därför är det osäkert om detta sår var till större olycka eller lycka», tillfogar Saxo.⁴ Nu samlar också Svend och Valdemar sina anhängare för den stora slutuppgörelsen, som kommer att stå på Gratehed. Genom sina spanare får Svend veta att Valdemars män är överlägsna hans egna i antal. De råder honom också att hellre trötta ut och försvaga denna massa än att gå till anfall. Men en annan man förkastar dessa kloka råd och hotar Svend med att männen skall överge honom, om de måste lämna sitt byte åt fienden och inte får gå till anfall. Än en gång vägrar Svend att lyssna till *prudentia* bland rösterna omkring sig.⁵

När striden börjar, samlas korparna i skyn medan en sångare rider i Valdemars stridslinje och eggjar människors stridslust med en sång om Svends *perfidia* och grymma mord. Natten före lät Valdemar inte utfodra hästarna, Svend däremot lät dem äta sig mätta på åkrarna. Nu tvingas Svends män fly men hinner inte undan på sina stinna hästar. Själv måste Svend överge sin häst i ett trask, allt tröttare lämnar han också sina vapen och sjunker slutligen ned på en trädrot. En enda man vill inte överge honom men stupar för några plundrande bönder. På deras fråga säger Svend att han är kungens skrivare. Men när de känner igenom honom på hästen, ber han att bli förd till Valdemar, antingen av fruktan eller hopp. Då springer plötsligt en bonde fram och hugger honom i huvudet med sin yxa. Folket begraver honom utan någon som helst ståt i en simpel grav.

Det fanns alltför många legender om furstar, som dött en upprörande död och i vars tecken politiska partier kunde samlas. En sådan martyrglans hade börjat växa fram kring Knuds död vid Roskildegillet,⁶ försiktigt har Saxo dämpat ner detta skimmer, hos honom framträder Knud som en neutral gestalt utan vare sig dygder eller laster, hans död är beklaglig men inte heller mer. Skildringen av Svends död är mer komplicerad. Kanske kunde hans levnadsöde väcka medlidande bland forna vänner, den *miseratio* som han själv

³ Gubernator omnia freto permittens, abiecto regimine, quo proram deflecteret, ignarus, solum venti imperium exspectabat (407,25).

⁴ omnium animos ad maestitiam lacrimosa fortunae suae narratione deflexit. Cuius assertioni non minus *miserationis* quam fidei vulneris

praesentia conciliauit. Itaque nescias, *miserior* plaga an felicior fuerit (407,37).

⁵ Hac exhortatione regem *salutari consilio* depulsum pernicioso parere coegit (410,17).

⁶ Hoffmann, 161 f.

hos Saxo brukar använda som ett vapen. Kanske har Saxo utformat denna dödsscen för att göra varje sådan känsla omöjlig. Trasket och dyn antyder förnedringen och skammen, i Saxos platonska språk också den smutsiga och kaotiska materia som föder människans laster och begär.⁷ Svend förnekar själv att han är kungen, allt i hans gestalt och handlande präglas av en modlös trötthet⁸ som står i bjärt kontrast till den tapperhet och det själslugn, som de sanna martyrerna i *Gesta Danorum* visat i dödens stund. Inga underverk kan utspelas vid denna grav.

Så står Valdemar inför sina besegrade fiender liksom Erik Emun stod inför sina brorsöner i Slesvig och Svend inför Knuds män. Valdemar vill finna en medelväg mellan stränghet och mildhet i förlitan på sin kraft att med tiden vända sina fienders hat i kärlek.⁹ När Knuds forna män ropar på hämnd för dråpet i Roskilde, låter Valdemar bara avrätta de faktiska gärningsmännen. Däremot försöker han vinna Magnus, Erik Lams oäkta son, med sin nåd och frikostighet, likaså Buris och dennes bror Knud, eftersom de alla var hans släktingar. Han nöjer sig också med att landsförvisa de övriga stormännen på en kortare tid; alltför stränga straff skulle få dem att sluta sig till Knud och Buris, vars *fides* han egentligen tvivlar på.

Magnus, Buris, Knud – där står de blivande upprorsmännen. Ännu saknas den trogne rådgivare som likt Kristjern i Slesvig eller Elias i Viborg kunnat ge de skenbart grymma men nödvändiga råden. Ännu saknas Absalon.

Valdemar och Absalon

Från elfte boken har Saxo låtit ett fruktansvärt hot och gissel sväva över danskarnas huvuden – vendarerna. Varje år har deras plundrande flottor fått göra sina strandhugg på de danska öarna och lämnat byar och fält under stickande brandrök. Vi vet i dag inte om dessa bilder är sanna eller överdrivna, om detta framförallt är en politisk myt för att den danska erövringen av Venden skall framstå som ett fosterländskt befrielsekrig och den enda möjligheten att skapa fred längs Östersjöns stränder.

I så fall har myten om venderkrigen en dubbel funktion. Hos Saxo får den också understryka kungarnas svaghet: tre gånger föll Svend Tveskägg i ven-

⁷ Sueno, cum paucis ad *palustria* forte fuga perveniens, cum *luto* desidente equi vestigia mergerentur, pedes iter arripere conabatur (410,38).

⁸ Postremo, quamquam suorum humeris anniteretur, *suprema victus lassitudine*, comitibus aufugere iussis, in arboris unus radice conedit. *Adeo quippe cum vires defecerant*, ut ne *gradum* quidem alieno subnixum adminiculo proferre poterit (411,2).

⁹ Sciebat enim *facilem* humani animi ab odio

ad *gratiam* deflexum existere ac plerumque mortales affectus cum ipsa rerum varietate consentire (412,7). Man kan ana en understucken kritik i dessa rader: Valdemar representerar den retorik och den statskonst som enbart försöker spela på massans affekter men som därmed också blir beroende av massan; motpolen är den omutbara *prudencia* som står fri från all folkgunst och som här skall representeras av Absalonkretsen.

dernas händer och måste uttömma Danmarks rikedomar för att lösköpa sig, Niels led ett blodigt och skamligt nederlag när de vendiska ryttarna högg ner hans folk i träskmarkerna, Erik Lam och Svend resignerade efter några halvhjärtade och desperata krigståg. Under hela denna tid är det bara Skjalm, Hvideättens stamfader (334,30), och hans fosterson Knud Lavard som gav danskarna mod i kampen mot de vendiska piraterna, likaså de fribytarlag som uppstod kring Roskilde och som kämpade under strängaste manstukt och fromhet (383,37).

Nu är Valdemar ensam härskare över Danmark, men en tredjedel av landet ligger förhärjad och öde. Skall han äga den kraft som de tidigare furstarna saknat?

Han samlar flottan vid Masnedö för ett nytt krigståg mot venderna. Men de äldste hävdar då att man är illa rustad och att det vore farligt att riskera hela Danmarks makt i en strid, därför borde man uppskjuta företaget. När Valdemar återvänder till sitt skepp efter rådslaget, frågar Absalon om utgången. Valdemar svarar att man upplöst flottan för att inte så många tappra skall utsättas för fara. »Men fullfölj då företaget med fega och simpla män, så vinner du en nyttig seger eller förlorar med föga skada, för sådana ringa mäns död är inget att bry sig om»,¹ svarar Absalon. Dessa repliker låter oss ana rollfördelningen i alla de följande vendertågen. Det finns alltid en grupp stormän som fegt och själviskt motsätter sig denna krigspolitik; det finns alltid en liten grupp – de som Absalon självironiskt kallar fega och simpla – som med okuvlig energi och tapperhet vill lägga Venden under Danmark. Mellan dem står Valdemar vacklande och osjälvständig, en furste som nu skall genomgå sin fostran.

Men Absalon förmår dölja sin *indignatio* under den skämtsamma förebräelsens höviska form.² Därmed visar han sin vördnad för kungen men också den aristokratiska förtrolighet som förenar de forna fosterbröderna. Samtidigt väcker detta minnet av hur Erik utmanade och undervisade den svage och omogne Frode med sina sentenser och ordspråk, hur Kristjern, biskop Elias och kardinal Nicolaus brukat dölja det djupa allvaret i sina råd och sin kritik under konstfulla metaforer och skämt. Absalons mångtydiga replik blir tecknet för att han äger samma andliga överlägsenhet visavi sin furste som de, att hans ungdomligt flammande *fortitudo* trots allt adlas av *prudentia* och *temperantia*.

Själv väljs nu Absalon till biskop i Roskilde. Hans första ämbetsgärning blir

¹ »Ergo», inquit, »cum ignavis et ignobilibus coeptum exsequere, aut proficue victor futurus aut parum damnose vincendus, cum nullo in momento vilium internecio ponenda sit!» (412,32).

² Apud quem Absalon in navem regressum

desidiam eius eludens *facetissime cavillatus est* (412,30). Ita *lepidi ingenii adolescens indignationem suam ad inertiae exprobrationem sub ioci specie convertit. Quae tam faceta eius urbanitas tacitum regis convicium fuit* (412,34).

att med svärdet i hand försvara sitt stift mot vendernas strandhugg: det var för honom en lika viktig och helig plikt som gudstjänsterna (413,25). Så framstår han som en ny bärare av den fosterländska kampvilja, som enligt Saxo alltid ägt sitt kraftcentrum i Hvidesläkten och Roskildeborna, men också som det föredöme den unge Valdemar borde efterfölja.

Ännu en episod får framhäva hur omogen Valdemar är för sin uppgift. Hans munskänk råkar vara på Falster, när ön angräps av venderna. En av bönderna säger något spydigt om hur slöa kungens rådgivare är, munskänken bär detta till Valdemars öron och antyder att det egentligen var riktat mot honom själv. Orden träffar tydligen en öm punkt, Valdemar grips av våldsam vrede och svär att döda invånarna på Falster till sista man. Men när han samlar själländarna för denna grymma vedergällning, faller han i häftig feber. »Hur skamligt och hur ömkansvärt var inte Danmarks tillstånd, när det angreps utifrån av fiender och inifrån av kungens vapen!»³ Det var Gud själv som genom sjukdomen hindrade Valdemar från att begå detta brott. Under sjukdomen vakar Absalon troget över Valdemar och inser slutligen i sin förtvivlan att endast Gud kan rädda honom. Därför kläder han sig i biskopsskrud och försöker försona den sjuke med Gud. Nu tillfrisknar också Valdemar, men Absalon själv blir sjuk av all sin sorg och oro för vännen.

När Valdemar nu på nytt vill vända sig mot venderna, väljer han Absalon, dennes bror Esbern och kusinen Sune samt den befryndade Peder Thorstenson till sina förtroliga rådgivare. Hvidepartiet börjar avteckna sig som en inkarnation av *prudentia* och som kungamaktens enda stöd.⁴ De råder honom till ett snabbt, överraskande krigståg mot venderna. Men Valdemar vill först mönstra flottan och öva männen. Så förflyter fjorton dagar, så förbrukas en stor del av livsmedlen innan man kan löpa ut på det stilla havet.⁵ Absalon har sänts i förväg med sju skepp för att spana, när han plötsligt ser kungsskeppet sätta segel, ett tecken att man uppgivit planen att smyga sig på Rügen. Absalon måste vända om och gå in i den hamn där huvudflottan redan ligger.

Valdemar skickar efter Absalon och de andra rådgivarna och frågar varför de visar så dystra ansikten. Nu slapp man ju segla om natten, arbetet tillhörde dagen och vilan natten. Valdemar tror sig handla av idel *prudentia* som vid den långa mönstringen av flottan. När de andra fortfarande tiger, brister Absalon slutligen ut: »Är det underligt, att orden tvekar och dröjer, när de trycks ner av sorgens väldiga tyngd och liksom spärras in i strupen och när de stryps av

³ *Quam porro tunc non solum deformem, sed etiam miserabilem rei Danicae statum fuisse credendum est, cum foris hostilibus, intus regis armis appeteretur?* (415,3).

⁴ *Tunc rex, Absalonis, Petri, Sunonis et Hesberni, qui potissimum consilii eius praeerant, prudentioribus monitis informatus...* (415,29).

⁵ 416,12–22. Att mönstra och öva männen

före ett krigståg är i och för sig en traditionell bild av *prudentia*, jämför exempelvis Eriks förberedelser före sitt krigståg till Danmark (109,29). Men detta är en falsk *prudentia*, vilket understryks av Valdemars vidskepliga fruktan att använda hamnen vid Landöre: här framstår han som lika dåraktig som den föraktlige Erik Lam (jämför 372,24).

sinnets hemliga sorg?»⁶ Varför föraktar kungen alla kloka råd, varför griper han varje förevändning att vända om, vad gör man nu om en storm blåser upp? Nu är han ensam härskare över Danmark, skall ändå detta krigståg bli lika skamligt som det förra? Denna *indignatio* kläder sig inte längre i Eriks kyliga sentenser, detta är mer av den ohöjda vrede, varmed Starkodder ville väcka tapperhetens slumrande låga i kung Ingilds frusna sinne.

Valdemar försöker tygla sin vrede inför denna frispråkighet⁷ och återvänder till sitt skepp med några hånfulla ord om de bragder han och Absalon hittills utfört. Om natten blåser det upp en storm, som splittrar hela flottan och som rasar i fyra dagar. Först femte dagen går Valdemar till sina rådgivare på stranden och sänder bort alla vittnen. Med skruvade ord försvarar han sin forna vrede, en furstes rådgivare borde komma med förmaningar och inte med smädelser. Ingen människa kunde heller ha förutsagt denna storm utan en gudomlig ingivelse. Men det var föga klokt att klaga över det som inte kunde ändras, nu borde man vända sig mot nuet och försöka ge krigståget en hedersam utgång. Den äldre Peder Thorstenson svarar och mildrar det våldsamma i Absalons språk men påpekar som denne att »kungen borde minst av allt uppta sina vänners trogna ord med vrede, eftersom lysande och upphöjda män ofta föraktat hälsosamma råd och straffats med olycka och undergång».⁸

Än en gång har Valdemar avslöjat det bristfälliga och alltför mänskliga i sin *prudentia* liksom den svårtyglade vreden i sitt väsen, än en gång synes Absalon vara ett högre makters redskap. Detta understryks, när man nu trots allt försöker nå fram till Rügen. Med en ringa del av flottan kämpar Absalon sig fram genom den fruktansvärda stormen och tvingar Valdemar att ta upp denna tävlan i dygd och ära.⁹ När man äntligen når i hamn, beger sig Valdemar uttröttad till Absalons skepp och faller genast i sömn, en liten detalj som visar hur Absalon alltid är den överlägsne i denna kraftmätning.

Då kommer två halländska stormän och kräver att man omedelbart skall väcka kungen. Absalon vägrar. De säger sig då lida brist på livsmedel och kräver att få segla hem för denna goda vind i stället för att tvingas delta i ett så gagnlöst krigståg. Absalon försöker avråda dem och befaller dem att förtiga dessa skamliga planer, som dessutom var en brottslig trolöshet mot kungen. När de trots detta seglar bort, överöser han dem med smädelser,¹ en *indignatio* som framhäver hans djupa trohet mot Valdemar.

⁶ »Quid miri est», inquit, »segnes haesitare voces, quas ingenti maeroris pondere obrutas quasi fauce oclusa latens animi strangulat aegritudo?» (417,13).

⁷ magnitudinem irae, quam vultu teste conceperat, moderatione sua ad leve et tolerabile responsum deflexit (417,31).

⁸ Tunc Petrus, Absalonis sententiam aliquanto leniori monitorum genere prosecutus, docet minime regem fidas amicorum voces infensis

auribus excipere convenire, cum saepe clari illustresque viri spreū salutis consilii poenas perniciose sorte pependerit (418,22). Denna varnande sentens är onekligen ett grundtema i fjortonde boken.

⁹ regemque virtutis aemulatione provecum coepti sui comitem exsistere coegit (419,12).

¹ Discedentes itaque exsecratione et convicio per summam verborum acerbitatem insequi perseveravit (420,33).

Men Valdemar har nu tagit första steget i sin fostran, han genomdriver att man trots sin fåtaliga styrka plundrar några av öarna kring Rügen. Till slut seglar man hemåt. 260 skepp hade lämnat Danmark, av dessa återstår nu bara sju. På samma sätt seglade Gorm och Thorkil mot nordanlanden med 300 man för att återvända med en handfull. Båda dessa resor fick avslöja hur lätt människor ger vika för sin fruktan, sin girighet och inre svaghet, hur få de är som förmår bevara sin dygd och trohet i livets stormar.

Före nästa års krigståg sänder Rügenborna efter sin vana en man vid namn Dombar, som skall förhandla med danskarna. Han färdas med den danska flottan och märker att den sinkas av motvind och försvagas av inre strider, främst genom jyllänningarnas bristande stridsvilja. Då föreslår Dombar att Danmark och Rügen skall sluta fred på lika villkor och som jämbördiga parter och ber Absalon att framföra detta till kungen. När Absalon upprört avvisar detta, tar Dombar till orda i överlägset mästrande tonfall. Varje klok man minns det förflutna, blickar fram mot det kommande och betänker det närvarande. Men Absalon lever bara i det förflutnas bilder av Danmarks storhet och i sitt hopp inför framtiden,² han vill inte se att vundernas vapen nu lägger Danmarks jordar utan växt och vård, medan vunderna bara växer i antal och ändå livnär av sina länders rikedomar. Hur skall då danskarna kunna kräva skatt av dem?

Till synes uppträder Dombar som en inkarnation av *prudencia*: de tre tider han talar om är ett eko av Ciceros definition av denna dygd.³ Till synes avslöjar han det ungdomligt naiva hos Absalon, som är lika bergtagen av Danmarks forntida storhet som av sina framtidsversioner. Ändå skall händelserna visa att det hopp och den kraft som uppfyller Absalon är starkare än all denna stoltserande *prudencia*.

Man uppger detta krigståg och bereder sig på ett nytt. Valdemar ber Absalon hämta ett praktfullt drakskepp, som han fått i gåva av den norske kungen och som ligger kvar i Isöre. Till sin sorg och skam hålles nu Absalon kvar där av en storm. Men när han en gång ligger i akterstaven, får han i drömmen se biskop Toke i Börglum. Tre gånger uppstämmer Toke några antifoner ur julaftonens tidegård och ber honom noga besinna och minnas detta. Mer säger inte Saxo. Men för den som kände dessa liturgiska texter fick hela denna scen en djupare och rikare innebörd. »Hys ingen fruktan, Juda och Jerusalem, ty i morgon skall ni tåga åstad . . .» Härskarornas Gud skall vara med dem, Herren skall skänka dem fred och räddning, Hans rike skall vara

² Quippe dum prioris aevi recordationi animi inseris, felicitatis eius exemplo futura metiris, teque, *spem* ex memoria adeptum, quid instans aetas afferat, praeterit (426,34).

³ Siquidem praeterita meminit, futura prospicit, praesentia colligit (426,29). Jämför Victo-

rinus' kommentar av Ad Herennium: Et definit *prudenciam* eique tres species subiungit, memoriam, intellegentiam, providentiam, quae ratione temporum constant. Nam praeteriti temporis est memoria, praesentis intellegentia, futuri providentia (Halm, 301).

utan gräns. Nu förvissas Absalon av dessa hymner om att man nästa morgon skall kunna löpa ut;^{3a} trots att stormen ännu rasar, befäller han att man skall resa masten på kungsskeppet. Och undret sker, skeppet kan lägga ut och Absalon skynda mot huvudflottan, som samtidigt seglar långsamt för växlande och osäkra vindar. »Det var som själva naturen lade band på sig själv i vördnad för Absalon men vägrade att tjäna de andra.»⁴ När kungsskeppet tar skada i den hårda vinden, låter Absalon dra upp det på strand och sätta in en ny bjälke och »återställa det i sin forna styrka»;⁵ han låter också beslå stäven med guld och höja dess skönhet, allt en antydning om hur Absalon nu skänker ny kraft och glans åt den sargade och brutna kungamakten i Danmark. Till slut förenas han med Valdemar vid Masnedö. Den subtila symboliken i dessa scener låter oss ana att detta är ett heligt krig, där Gud skall ge danskarna segern över Venden liksom han fordom gjorde Juda och Jerusalem till ett mäktigt folk, och där Absalon är utvald att motta detta budskap och förverkliga det.

Vid detta krigståg har Valdemar slutit förbund med Henrik av Sachsen. En gång vill Valdemar sända bud till Henrik, men alla fylls av fruktan och skyller på att deras hästar är halta eller oskodda. Absalon använder sin lediga tid att hugga ved – en ny bild av hans okuvliga energi och självuppoffring – men lovar omedelbart att rida med budet. Till sitt följe väljer han bara släktingar: än en gång står Hvideätten mot de övriga fega och själviska stormännen.

När Absalon framfört Valdemars bud, ber Henrik att han skall dröja över natten. Absalon vägrar, eftersom kungen väntar med oro på hans återkomst och eftersom den danska flottan låg utsatt för sjö och vind. Han avböjer också en eskort, eftersom det var större ära att lita till sina egna krafter än andras i sådana faror. Men när man lämnat de sachsiska tälten, hejdar Prislav, en vendisk furste som gått i dansk tjänst, de övriga. Det var en dåraktig tapperhet att avvisa denna eskort,⁶ vendarerna skulle upptäcka dem och ge dem en grym död om de togs till fånga. Men detta kunde inte längre ändras, nu kunde danskarna endast sätta sitt hopp till sitt eget mod.⁷ Männen svarar med glada

^{3a} Judaea et Jerusalem, nolite timere: *cras egrediemini* ... Saxo synes anspela direkt på denna hymn med orden: Et quia *crastinae egressionis* opem per quietem sibi promissam meminerat, tam certam commodae navigationis spem animo praesumpsit (427,34). För detta påpekande tackar jag docent Anders Piltz.

⁴ Ita naturae rerum *temperies*, quae se ceterorum usui inviderat, Absalonis respectui tributa est (428,15). Jämför ovan hur Esbern och Absalon vid skilda tillfällen synes besegra naturens och elementens vilda krafter genom sin otroliga tapperhet: Igitur ut strenuam, ita periculosam navigationem feliciter emensus et quasi cum ipsa rerum natura luctatus, *saevientium* elementorum *rabiem* incredibili re-

morum certamine superavit (400,23). Exigua classis pars, Absalone duce virtutis et gloriae aemulantior, inusitatae tempestatis *saevitiam* incredibili remorum certamine superavit (419,32).

⁵ laceramque ac paene confractam pristinae firmitati restituit (428,19).

⁶ Hoc enim probabilior est *fortitudo*, quo minus cum *stoliditate* consentit; illa vero *reprehensionem* meretur, cui vires *temeritas* administrat (430,4).

⁷ Restat igitur, ut unicum salutis viam in peccatorum ac virium nostrarum *fiducia* reponamus *spem*que ex *desperatione* certissimam capiamus (430,7).

rop, de formerar sig så att ynglingarna får rida i mitten och de erfarna krigsmännen på flankerna, de försöker genom rop och sånger få venderna att tro att de är många och fulla av tillförsikt. Därför lyckas de också nå fram till det danska lägret, där Valdemar full av oro och sorg över denna dåraktiga beskickning sökt sin tröst i Den heliga skrift. Här anar vi en mild kritik av Absalon för den ungdomliga tapperhet och självupppoffrande trohet, som ännu inte uppvägs av hans *prudencia*.

Trots allt vinner danskarna en rad segrar över vendiska flottor och härjar deras länder under sommarens fälttåg. Därför blir Rügenborna oroliga och sänder på nytt Dombars till Absalon för att be om fred. Absalon vägrar att lyssna och räknar i stället upp de danska öar, som venderna enligt Dombars förra tal lagt öde. Då ändrar Dombars taktik. I vördnadsfulla ord talar han om hur venderna förr vände sig till Skjalm Hvide och aktade hans vilja som kungliga påbud,⁸ nu vänder man sig till Absalon på grund av hans höga ämbete och för att bli hans släkt trogen. Efter denna *captatio benevolentiae* försöker han urskulda venderna. Det var danskarnas egna inbördeskrig som fått dem att avfalla och härja dansk jord. Men egentligen hade venderna därmed fått danskarna att avbryta dessa inbördes strider och vända vapnen mot landets yttre fiender, egentligen hade venderna handlat som Danmarks sanna vänner: varför vill man nu inte låta venderna komma in i det endräktens tempel, som de själva öppnat dörrarna till?

Absalon vägrar att lyssna även på detta smicker och dessa sofistiska argument, han fortsätter att räkna upp Danmarks härjade provinser. I denna retoriska tvekamp tillgriper då Dombars det sista av alla argument, *miseratio*: »Även om du stöter bort oss, skall vi ständigt kasta oss till dina knän med samma envishet som barn: ju hårdare deras mor slår dem i sin vrede, desto ivrigare försöker de nå upp i hennes knä.»⁹ Danskarna må bränna deras byar och hugga ner deras folk, ändå skall de ödmjukt be om fred och underkasta sig allt; om man törstar efter blod, skall de självmant sträcka fram halsarna för svärdens. Varför inte hellre låta Rügenborna ge sina liv i kampen mot Danmarks fiender, heter det i en sista skicklig glidning. Och nu lovar Absalon att föra deras talan inför kung Valdemar.

Det är Absalon och Hvideätten, som varit den egentliga kraften i dessa vendertåg. Det var denna vrede över Danmarks förnedring och svaghet, som talade i de vassa skämt som skulle egga Valdemar till handling och mod, det var samma ädla vrede som bröt fram i den öppna anklagelsen på sjöstranden. Nu slår Dombars ordvägor vanmäktiga mot denna fasta klippa, tills Absalon

⁸ Eius nutu perinde ac regalibus edictis contenti fuimus (432,37).

⁹ Etenim repulsi identidem tuis genibus advolvemur, puerorum perseverantiam imitaturi,

qui, quo atrocius iratae matris verberibus lacerantur, hoc avidius eius gremiis allabi nituntur (433,23).

nått sitt mål: den fullständiga underkastelsen. Då mildras hans vrede till *miseratio*.

Den schismatiska striden

»Omkring samma tid utbröt en strid bland kardinalerna om påvestolen, och kyrkoprovinserna röstade olika i denna kamp.»¹ Det är det beryktade påvevalet 1159, då vissa valde Rodlandus och andra Octavianus. Striden hade också en principiell innebörd: den förre försvarade kyrkans självständighet gentemot den världsliga makten och särskilt kejsarna, medan Octavianus stöddes just av de kejsartrogna.

Snart drogs även Danmark in i dessa strider, när ombud från de båda lägren reste runt och sökte värva anhängare. Uppenbarligen gav de ny näring åt en annan konflikt, kungarnas ständiga försök att vinna kontroll över biskopsstolarna och den ekonomiska och politisk-moraliska makt de representerade. Det var självklart att ärkebiskop Eskil skulle ta parti för Rodlandus och kyrkans »frihet». Det är också naturligt att Valdemar frestades att välja Octavianus för att analogt med kejsaren stärka sin makt över den danska kyrkan. Det utbröt en öppen strid mellan honom och Eskil, som för en lång tid lämnade Danmark. Däremot vet vi föga eller intet om Absalons agerande – utöver Saxos berättelse.

Den skrevs när Rodlandus' parti hade segrat och när de kejsarvänliga i den officiella historieskrivningen bar namn av schismatiker och kättare, som hotat kyrkans heliga enhet och för evigt gick under bannlysningens straff. Det var Saxos vanskliga uppgift att urskulda Valdemar för hans stöd av schismatikerna men framförallt att förklara varför Eskil, den outtröttlige förkämpan för kyrkans frihet, måste lämna Danmark. Slutligen måste han lyfta Valdemars vän och rådgivare Absalon skuldlös över dessa strider, Absalon som ju skulle överta Eskils ärkebiskopsstol och värna kyrkans enhet och frihet.

Saxo undviker inledningsvis dessa stora frågor och försöker i stället kasta mörka skuggor över Eskils karaktär. Han berättar en tämligen absurd historia om hur Eskil vid den stora kyrkostridens början fruktar för de rikedomar han samlat i Frankrike. Därför låter han en munk resa dit och hämta hem dem. Men under resan tar munken en gång fram en guldbägare och dricker ur den. Några tjuvar ser detta, de följer efter och plundrar sedan munken på alla dyrbarheter. När Eskil får veta detta, kräver han att Valdemar skall återställa godset, vilket är ogörligt, då stölden hade skett i Holstein av okända män. Vid ett gille råkar sedan Valdemar skämta om munken, som velat skryta med sin guldbägare. Onda tungor tolkar detta som en kritik av Eskil själv och bär det till hans öron. Nu grips Eskil av våldsamt vrede, han smädar och anklagar

¹ Eodem fere tempore de Urbis pontificatu, controversia inter cardinales orta, varie provinciarum suffragia ferebantur (434,15).

kungen för att själv ligga bakom stölden. Valdemar däremot behärskar sin vrede i medvetande om sin oskuld.²

Eskil kallar också till sig Absalon och talar om sitt oändliga begär att börja krig mot Valdemar; förr hade han ju ofta härskat över furstar i stället för att lyda dem. Absalon varnar Eskil för att hans vänner kanske skulle överge honom i ett sådant krig, detta var ju också farligare nu när Valdemar var ensam kung. Men Eskil avvisar bryskt dessa råd, han kräver bara att Absalon skall bistå honom i kampen. Då väger Absalon omsorgsfullt den vördnad han är skyldig sin förman inom kyrkan mot sin trohet och vänskap till Valdemar och finner att ingenting berättigar honom till en sådan kamp. Detta svar väcker Eskils måttlösa raseri, han tvingar nu med kraften av sitt ämbete Absalon att framföra hans bud till kungen.³ Inför Valdemar försöker Absalon med all sin konst att mildra det sårande i Eskils ord.⁴ Ändå måste de väcka vreden hos den Valdemar, som hittills visat ett beundransvärt tålmod.

Det är i vreden den fjortonde bokens människor avslöjar sitt innersta. Eskil hade tidigare framstått som en falsk och beräknande opportunist, historien med guldbägaren visade hans girighet, till detta kommer nu den tygellösa vrede och *superbia* som också blev Svends undergång. I motsats till honom får nu Absalon överraskande nog inkarnera den måttfulla besinningen och klokheten, medan Valdemar endast långsamt förmår väckas till vrede; bara några sidor tidigare förde dessa två en hård kamp med sina egna lidelsefulla känslor.

De ord som Saxo låter Eskil fälla inför Absalon stämplar honom också moraliskt och juridiskt som en upprorsman mot den lagliga makten.⁵ Därmed har Saxo lyckats legitimera att Valdemar faktiskt tar till vapen mot ärkebiskopen och kyrkans heliga egendom. Eskils hat och raseri förbyts i fruktan – ännu en skugga över hans karaktär – han flyr och Valdemar belägrar i stället hans borg i »Lejre mosse». Besättningen där lämnar en systerson till Eskil som gisslan för att Valdemar skall häva belägringen. Då låter Eskil meddela att han fäster större vikt vid borgen än sin släktings liv, en detalj som ytterligare

² Ita se conceptae *vesaniae* moles falso regis *convicio* patefecit. Igitur nescias, utrum antistes *insaniae* maioris an rex patientiae fuerit, quorum alter integerrimum virum taeterrima suspicione notare sustinuit, alter, conscientiae puritate succinctus, adversum innocentiae suae criminatorem aequo *lentius iram destrinxit* (435,5). Orden *vesania* och *insania* betecknar hos Saxo bärsärkarnas och galningarnas vrede (jämför 186,28 och 187,29 eller 336,3 och 6). Därmed understryker Saxo att Eskil står i förbund med de kaotiska och demoniska krafterna, medan Valdemar i denna konflikt med sin behärskade vrede står på den universella ordningens sida.

³ Eskyllus, *speciosissimis sapientiae* responsis ad summum *irae* stridorem evectus, per sacram oboeditionis religionem eum adiurat, mandata ad regem ferenda suscipiat (436,12).

⁴ Hanc austeritatem Absalon, quoad licuit, *temperare* conatus, specioso verborum delinimento truces mandatorum sententias castigabat (436,19).

⁵ quamobrem se belli adversum eum suscipiendi *infinita cupiditate flagrare*. Saepe enim numero consimilia ausum potiusque praessee regibus quam obsequi solitum (435,20).

understryker hans frånstötande girighet och maktlystnad. Men efter en tid kommer en okänd yngling till borgen med ett brev, som synes vara av Eskils hand och som manar besättningen att kapitulera och rädda systersonens liv. Samtidigt låter Valdemar resa en galge utanför borgen. Då ger man vika, borgen blir Valdemars, även om många misstänkte honom att själv ha skrivit brevet, som Saxo anmärker maliciöst. Nu skyndar sig Eskil att lika brådstörtat som han övergivit kungen återvinna hans vänskap. Bland annat återlämnar han mot all rätt förläningar som tidigare kungar skänkt kyrkan och som kungamakten sedan usurperat. Slutligen beger sig Eskil på pilgrimsfärd till Jerusalem för att inte dras in i den schismatiska striden. Falsk, girig, feg – slutligen sviker Eskil även kyrkans rätt och försvar i detta infama nidporträtt.

Därmed träder på nytt Valdemar i centrum. Han har sänt sin engelske skrivare Radulf till kejsarhovet. Fredrik Barbarossa tar mot honom med hycklande ord om sin sorg inför kyrkans splittring. Han vill sammankalla ett stort koncilium och skulle sätta särskilt värde på om den danske kungen ville delta däri med sin lysande *prudencia* och *temperantia* och omstrålad av sina förfäders helgonrykte. Som belöning för denna möda vill han skänka honom en provins i Italien och herraväldet över hela Venden.

Kejsarens ord får snart en ironisk klang. Ty mot all *prudencia*, mer lysten att se främmande länder än att värna om kyrka och religion, grips genast Valdemar av begär att resa till kejsarhovet.⁶ Han ber att Absalon skall ingå i hans följe. Men Absalon varnar för kejsarens falskhet och fördömer allt samröre med schismatikerna som brottsligt – så rentvår Saxo Absalon i eftervärldens ögon från allt tvivel om renlärighet. När Valdemar då både hotar och förebrår honom för otacksamhet, svarar Absalon: »Ingen kroppslig fara kan få mig att överge din vänskap; men när det gäller själen, måste man frukta Gud mer än människor. Även om jag inser att allt i denna sak är till skada, skall jag likväl inte frukta att utsätta min själ för fara blott för att hindra din att vandra villfarelsens väg.»⁷ Absalon deltog obestriddligen i ett schismatiskt koncilium. Men detta förvandlas här till samma akt av trohet och tapperhet, som när han utan hänsyn till sitt eget liv tog Knuds huvud i sitt knä i Roskildegillet blodiga tumult.

När det danska följet drar genom de tyska länderna, köper Valdemar livsmedel och foder i stället för att som andra furstar plundra bönder och borgare. Ryktet om denna *iustitia* löper före dem, mödrar räcker fram sina

⁶ Rex, *promptius quam prudentius* familiaris assertione suscepta, nec tam religioni consulere quam exterarum gentium mores cognoscere *avidus*, petendi Caesaris *cupidinem* concipit (439,26). Jämför Gorms dåraktiga och måttlösa nyfikenhet eller *curiositas* inför främmande länder i åttonde boken (239,3).

⁷ »Ad deserendam», inquit, »tui nominis amicitiam nullis corporis periculis adduci potero; at cum de animae negotio agitur, humano timori divinum praeferre fas est. Ego vero, tamen si circumstantia damna pervideam, tamen, ut animae tuae vestigium ab errore prohibeam, meam periculis implicare non metuam (440,8).

barn för att han skall beröra dem, de vidskepliga bönderna ber att han skall strö ut en handfull korn och ge dem lycka. Men egentligen färdas man utan lejd och skydd allt djupare in i faran. Denna gång är det Absalons bror Esbern som vill hejda kungen. Absalon talar då av bitter erfarenhet om det hat trogna rådgivare brukar belönas med, men Esbern svarar att man hellre skall väcka sin furstes hat genom förebråelser än vinna hans vänskap genom smicker.⁸ Inför Valdemar fördömer han nu öppet hela denna resa, där kungen lägger sin och landets välgång i den falske kejsarens händer och där Danmark skall byta sin stolta frihet mot smutsig och skamlig trældom. Valdemar brukade vara fåordig i sin vrede, nu hånar han Esbern för feghet,⁹ betänkligt lik den Svend som brukade stöta bort sina trogna rådgivare med samma smädelser.

När Valdemar kommer fram till kejsarhovet, förnekar kejsaren högdraget alla sina löften och vägrar honom eskort och lejd på färden tillbaka. Då känner Valdemar som om svärdet redan vilar mot hans strupe och ångrar förtvivlad att han inte lyssnat på de kloka råden. Absalon råder honom att fly till Frankrike, när kejsaren listigt byter taktik. Han skall tvinga alla tyska furstar att lägga Venden under Valdemars makt, han lovar att eljest göra detta själv efter återkomsten från Italien. Genom detta bedrägeri förleds Valdemar att lägga sina händer i kejsarens och svära honom vasallens trohetsed:¹ nu är Danmark obestridligen ett kejsarligt län.

Nu håller man också konciliet, där Octavianus försöker vinna de församlade biskoparna med lögnen och löften om nya privilegier. Biskop Regnald i Köln försvarar dessutom kejsarens rätt gentemot de övriga kungarna att ingripa i kyrkans tvister. När Octavianus slutligen fått de närvarande biskoparnas röster, tänder man ljusen för att bannlysa motståndarnas parti. Då uppmanar Absalon Valdemar att lämna församlingen. Själv går han ut, trots att Octavianus befäller honom att stanna, och undgår all delaktighet i denna brottsliga handling. Så räddar han enligt Saxo Valdemars själ från de eviga straffen och träder själv skuldlös ur hela den schismatiska striden.

Kampen om Norge

»Vid samma tid kom norska sändebud till kungen och bad att han skulle gå till angrepp mot dem som tillskansat sig makten i detta land, som fördärvats av så många inbördeskrig och sönderslitits av tyranners förhatliga välde, så att det nu var utmattat och nära sitt fall.»² Redan i upptakten till fjortonde boken

⁸ In his etenim melius ex reprehensione *ira* percipitur quam ex adulatione gratia conciliatur (441,4).

⁹ Rex, paucis *iram* exprimere solitus (quippe raras voces turbatus edere consueverat): »Etsi te», inquit, »adeo *metus* perurgeat, ut viae comes esse non audeas, me quidem *trepidationis* tuae socium non habebis» (441,19).

¹ eaque fraude ad obsequia sibi paciscenda ambas regis manus pertraxit (443,1).

² Per idem forte tempus Norvagiensium legati regem petiverant obsecrantes, ut Norvagiæ regimen, tot civilibus bellis corruptum ac tæterrima tyrannorum dominatione distractum iamque exsangue et ruinae propinquum, eius occupatores incessendo tentaret (444,38).

hade Saxo skildrat det bittra inbördeskriget mellan kung Magnus och Harald Gille, där den besegrade Magnus bländad och kastrerad sattes i ett kloster (367,36). Nu berättar Saxo i en lång återblick hur Sigurd Slembe besegrar Harald Gille men själv får utstå den mest fruktansvärda död för dennes söner. När dessa sedan råkar i strid med varandra, utbryter det förvirrade kaos där bland annat Erling Skakke i sin son Magnus' namn försöker återupprätta kungamakten. Allt detta får befästa Saxos tidigare bild av ett land, där människorna tävlar med naturen i barbari. Kanske har han också med hemlig glädje understrukt allt det negativa hos dessa furstar, vars maktkamp kunde framstå som en karikerad version av den som rasat inom det danska kungahuset. Den enda ljusa gestalten i detta mörker är betecknande nog kung Inge Krokryggs rådgivare Gregorius, »den främste i värdighet näst kungen, snar till råd och handling, på vilken Inges hopp och mod vilade som på en dörrtapp».³ När han stupar, är också Inges makt all, liksom Saxo visade hur de danska furstarna stod och föll med sina rådgivare.

Talrika norska stormän och prelater levde vid Valdemarernas och Absalons hov, när Saxo skrev sitt verk. Tanken på en dansk intervention i Norge måste alltid ha varit aktuell, särskilt sedan påven bannlyst kung Sverre för hans bryska uppträdande mot de norska biskoparna. Ändå synes Saxo helt negativ mot en sådan erövringspolitik; ett av skälen var förmodligen att den enbart skulle gagna Danmarks furstar och inte dess kyrka. Rügen och andra »hedniska» områden i Venden kunde läggas under de danska biskopsstolarna, men Norge var sedan länge en självständig kyrkoprovinc.

En episod i femte boken återspeglar ohöjlt denna attityd. Där talar Saxo nämligen om Frodes alltför mänskliga begär att ständigt äga mera och hans försök att erövra det öde och hemska Norge.⁴ Det är enda gången Saxo kritiserar något av Frodes otaliga krigståg, som i detta fall slutar med ett fruktansvärt blodbad bland danskar och norrmän (137,8) – en varning till samtiden?

Därför blir Valdemars två krigståg till Norge snarast en förevändning för samma diskreta kritik av kungen som i föregående scener och samma öppna *indignatio* inför Hvideättens motståndare bland stormännen.

När de norska sändebuden bönfäller Valdemar att ingripa, vill han först visa sin *prudencia* och utforska stämningarna inom det norska folket. När han sedan seglar till Norge, flyr Erling Skakke skräckslagen till sitt lands mest avlägsna delar liksom norrmännen en gång flydde mot norr för Frode. Då håller Valdemar rådslag med sina vänner: somliga menar att man bör förfölja

³ Gregorium, summae post regem dignitatis virum, manu et *consilio* promptum, in quo *spes* et *fiducia* Ingonis quasi quodam cardine nitentur... (447,38).

⁴ Humanae siquidem *cupiditatis* more, quo plura possederat, plus affectans, etiam vastis-

simam atque horridissimam orbis terrarum partem ab hoc *iniuriae* genere intentatam existere passus non est. Adeo opum accessio *aviditati* incrementum afferre consuevit (135,23).

fienden så snabbt som möjligt, andra att man bör söka folkets gunst och hjälp. Valdemar följer det senare rådet⁵ och hyllas som kung i Viken. Ändå måste man snart uppge hela krigståget i brist på livsmedel och återvända hem. Vi anar att Valdemar här liksom vid vendertågen lyssnat till en falsk *prudencia* och därmed gått miste om Norge.

När venderna samtidigt reser sig, försöker Valdemar möta denna fara genom ett förbund med hertig Henrik av Sachsen; förmålningen av den ettårige Knud med Henriks dotter skall stärka denna vänskap. Tillsammans gör man ett krigståg mot de vendiska städerna kring floden Peene. Venderna flyr skräckslagna och ber slutligen Valdemar om fred; med Henrik vill de inte sluta någon pakt. Oklanderligt trogen sin vapenbroder⁶ innesluter dock Valdemar Henrik i förlikningen, som nu skall skapa fred i dessa farvatten.

Men venderna bryter genast överenskommelsen och Rügenborna sviker på Henriks anstiftan sin trohet mot Danmark.⁷ Först efter nya krigståg – där Absalon och själländarna alltid lyser i sin tapperhet – kan Rügenborna åter tvingas till lydnad. Valdemars *prudencia* synes bara ge Danmark osäkra och flyktiga vinster.

Nu ställs Valdemar också likt Erik Emun i Slesvig inför svårbevisade misstankar om förräderi bland sina egna släktingar. Hövdingarna vid hären väcker förslaget att man redan nu skall hylla Knud som kung, utifrån risken att något skulle kunna hända Valdemar. Alla instämmer utom Buris, som vid Gratedhed kämpat på Svends sida och ändå efteråt mottagit stora förläningar av Valdemar. Fyndigt finner han ursäkter och tvingar Valdemar att dölja sin vrede. När hyllningen skall äga rum i Roskilde, vägrar Buris på nytt med skälet att dansk lag inte tillåter att man svärjer två herrar sin trohet. Än en gång skyler Valdemar sin vrede, tills Buris mot löfte om stora förläningar – betecknande nog på Jylland – lovar att erkänna Knud som kung.

Under ett nytt krigståg nås Valdemar av brev både från Henrik av Sachsen och från Norge, som varnar för att Buris med hjälp av normmännen står efter hans krona och liv. Beviset skulle vara att han mötte en norsk flotta vid sin hemkomst. Buris nekar till alla anklagelser men förs till »milt men fast förvar» i Lejreborgen.⁸ Samtidigt dyker Erling Skakke och Buris' broder Orm upp i de danska farvattnen med en norsk flotta. De gör modstulna och förhastade strandhugg och utmanövreras av Absalon med hånfull överlägsenhet. Ändå synes detta bevisa Buris' skuld. Nu slås han i bojor »som vore han en majestätsförbrytare».⁹

⁵ Sed accelerationis consilium tarditatis sententia superavit (449,11).

⁶ At rex, sine militiae socio cum hostibus pacisci fraudulentum existimans ... (452,4).

⁷ Postmodum Rugianis, *recepta per Henricum fiducia*, palam adversum Danos inimicitias pro-

fitentibus, rex, non minorem in amico *perfidiam* quam in hostibus levitatem expertus ... (452,16).

⁸ ubi leni, sed firmæ custodiæ traditur (457,22).

⁹ Postquam regi insidiarum fidem rerum ex-

Så splittrar de upproriska vunderna, de trolösa sachsarna och Buris' uppror Valdemars krafter och hindrar honom länge att ingripa mot den fjärde fienden, Norge. Till slut seglar han emellertid med en stor flotta mot Viken och möts av folkets hyllningar och beundran. Då nås han av ryktet att Erling Skakke besatt några trånga fjordar med kastmaskiner. Valdemar förbannar sin egen långsamhet och kallar sina vänner till rådslag. Alla ger de olika råd, tills Niels Oxen halvt skämtsamt tar till orda. Det förvånar honom att kloka män vill lämna sitt ljuva lands sköte för dessa vilda och steniga ödemarker; om kungen verkligen lade under sig Norge, skulle han få mer möda än glädje därav. Förresten hade man nu så litet livsmedel, att det knappast räckte till hemresan. Alla tiger och synes instämma.

Förmodligen har Niels Oxen fått uttala något av Saxos egen aversion mot detta krigståg. Men när de blivit ensamma, klandrar Absalon häftigt Valdemar för hans passivitet:¹ nu kommer upproret att spira fram. Detta besannas, stormännen eggas i hemlighet folket, de kastar sten på Absalons skepp,² jyllänningarna samlas till möte och kräver att få segla hem. Valdemar försöker slå ner myteriet med lämpliga straff och kan snart fortsätta mot norr och midnattssolens trakter. Men då anstormas han öppet av de jylländska stormännen och folkmassan och tvingas uppge hela krigståget. »Så krossade vissa jyllänningar genom sin otålighet detta stora hopp om en seger; ty om man skött detta företag med tillbörlig uthållighet, hade Norge förblivit under danskt välde.»³ Djupare sett bar Valdemar själv en del av skulden.

Erövringen av Rügen

Fjortonde boken hade börjat med Erik Emuns krigståg till Rügen. Då tvangs han invånarna i Arkona att avsvärja sig de hedniska gudarna och anta det kristna dopet. Men efter Eriks avresa fördrev de prästerna och återföll i sin hedniska kult (368,27). Nu vänder sig Valdemar mot det ständigt upproriska Rügen och beslutar att riva ner både Arkonas murar och dess berömda tempel.

I storartade bilder skildrar Saxo staden, som på tre sidor skyddas av naturen själv genom branta stup, dess tempel och den väldiga avgudabilden Svantevit med dess fyra huvuden som dyrkades över hela Venden, samt det mäktiga

perientia fecerat, Burisium, perinde ac maestatis reum, inter vincula asservari praecepit (458,15).

¹ Quod dictum Absalon diversa a ceteris aestimatione commensus, dimissis amicis, solitarium regem acrius obiurgare coepit, quod Nicolai sententiam, summa reprehensione dignam, taciturnitate probaverit eamque plenis contumelias responsis praedamnare passus non sit (463,13).

² Quorum dementia rex debita animadversione persecutus non est (463,29) – än en gång kritiseras Valdemar för sin undfallenhet.

³ Ita quorundam lutorum impatientia maxima victoriae spes subruta est, quia, si debita coepto perseverantia non deesset, res Norvagica sub Danis mansisset (464,13).

prästerskapet som samlade oändliga skatter i templet och förutspådde växtlighet och krigslycka för folket.

Valdemar låter släpa fram timmer ur skogarna för att belägra staden. Men det är varken hans klokhet eller hans hirdmäns tapperhet, som skall ge danskarna segern. Det börjar som en barnslig lek, Valdemar har i den olidliga hettan sökt vila i skuggan,⁴ några pojkar börjar kasta sten upp mot den höga muren. Några besvarar stenkastningen därifrån, men nu lockas också äldre ynglingar att delta i striden, som blir alltmer fylld av manligt allvar.⁵ Stadens invånare hade fyllt portvalvet med jord, men en dansk yngling upptäcker plötsligt att jorden sjunkit samman, så att det bildats en hållighet alldeles under porttornet. Vigt klättrar han dit, de andra kastar halm till honom och han tänder ett bål. Snart märker stadsborna till sin förfäran att tornet med deras berömda fana Stanitia brinner, de vet inte om de skall försvara sig mot danskarna eller mot elden. Ropen kallar dit Valdemar, som frågar Absalon om råd. Absalon uppmanar honom att inte förhasta sig och ilar, bara skyddad av sin hjälm och sköld, för att närmare utforska situationen och uppmuntra ynglingarna; Valdemar låter bära ut en stol utanför lägret och beser därifrån kampen. Stadsborna kämpar med förtvivlat mod, tills någon ropar på Absalon. Denne man ber honom hejda stormningen, de vill hellre kapitulera. I gengäld kräver då Absalon att man inte längre skall försöka släcka elden. Detta framför Absalon sedan till Valdemar och de övriga rådgivarna, han tillägger också att elden på en timma kan ge dem större fördelar än alla deras vapen. Valdemar ger då sitt bifall till kapitulationen på villkoret att avgudabilen och templets skatter utlämnas, att kristna fångar frigges och att den kristna kulten antas efter dansk sed, att templets jordar tillfaller de kristna prästerna och att invånarna varje år följer kungen i ledung och betalar honom skatt.

Men folket längtar efter blod och plundring, larmande hotar de att överge kungen om man inte får storma staden. Valdemar kallar hövdingarna till rådslag utanför lägret och frågar dem hur man skall göra. Tillfrågad om sin mening svarar Absalon att det fortfarande kunde kosta mycken möda att storma de väldiga murarna. Om man nu intog och plundrade Arkona, skulle förmodligen de övriga städerna på Rügen sätta sig till förtvivlat motvärn. Slöt man däremot fred på dessa villkor, skulle kanske de övriga vendarerna följa detta exempel. Ärkebiskop Eskil instämmer med kraft och tillägger att hövdingarna ägde att härska över folket och att de högre inte borde följa de lägres vilja. Då befästs Valdemar i sitt beslut och sluter öronen för folkets hotfulla röster.

Det syns som Absalon äger en gudomlig förmåga att se in i framtiden.

⁴ rege vero diurni caloris intemperantiam otio atque umbraculis leniente (468,20).

serium *virilis* pugnae modum prorepsit (468,30).

⁵ paulatimque *puerilis* ludi incitamentum ad

Redan samma natt kallas han till ett möte med vendiska hövdingar, där de lovar att överlämna även staden Karenz till danskarna. Medan Esbern och Sune störtar omkull avgudabilden i templet och hugger upp den till ved, medan präster och skrivare sänds in i staden för att döpa och undervisa dess invånare i den sanna tron, beger sig Absalon med bara trettio män till Karenz. Denna stad ligger omgiven av idel träsk och kärr. När danskarna närmar sig på den enda vägen genom dessa, strömmar sex tusen man med spjut i händerna ut ur portarna. De andra grips av fruktan men Absalon inger dem alla mod, de hyser större hopp till honom än fruktan för denna massa. När de i bibeåhållen ordning rycker fram,⁶ störtar sig också vendarerna till marken och tillber dem som högre väsen.

Så tränger danskarna in i den trånga och smutsiga staden. I ett tempel finner de Rygievit, en vederstygglig bild med sju huvuden som svalorna ytterligare smutsat ned med sitt träck. I två andra tempel står Porevit och Porenut, lika fula och löjliga. Absalon låter sina män hugga ner bilderna, till vendarernas förfäran. När de sedan släpas ut ur staden för att brännas, ställer sig biskop Svend i Århus på en av dem för att öka skymfen och för att vendarerna skall se »hur deras egna gudar nu låg för en främmande biskops fötter».⁷ När Absalon sedan återkommer till Valdemar, har han inte sovit på tre nätter och kan knappt se av trötthet. Sedan kungen mottagit sju kistor med de hedniska gudarnas skatter, seglar man tillbaka till Danmark.

Svend gjorde sitt dåraktiga krigståg till Sverige, Valdemar sina gagnlösa expeditioner till Norge. Nu hemför danskarna en lysande seger och inlemmar Rügen i sitt välde. Men vem är egentligen segraren? Valdemar vilar i skuggan, Valdemar betraktar kampen kring Arkonas murar från sin stol, Valdemar mottar kistorna med guld. Men det är till Absalon som vendarerna riktar sina böner om fred, det är Absalon som med gudomlig *prudencia* förutser hur danskarna skall erövra dessa städer utan möda och uppoffring, det är Absalon som med heroiskt mod vandrar in i Karenz mellan krigarnas led och hälsas med vördnad som fredens skapare.⁸

Men detta är också den danska kyrkans seger. Vendens kristnande var en process, som sträckt sig över många sekel. Många var också de furstar, biskopsstolar och kloster som försökt inordna dessa slaviska folkgrupper i den kristna kulten och kyrkoorganisationen, av fromt nit men också i hopp om politisk makt och skatter.⁹ Saxo har skurit bort allt detta och förtätat skeendet

⁶ Sed et milites, eius exemplo firmati, nec vultu nec ordine mutato, parem procedendi constantiam servaverunt, plus *spei* in unius Absalonis praesidio quam metus in hostium multitudine reponentes (474,14).

⁷ Quo facto pondus contumelia auxit nec minus trahentes rubore quam onere vexavit, do-

mestica numina alienigenae pontificis pedibus subiecta cernentes (475,40).

⁸ neque enim ut privatae rei legatus, sed tamquam publicae pacis minister excipitur (474,19).

⁹ Saxo själv berättar hur Karl den store erövrar Rügen och tvingar dem att dyrka Sankt

till danskarnas erövring av Rügen. Skildringarna av dessa tempel och avgudabilder balanserar mellan heroisk glans och sublimt förakt. Vi skall inges känslan av att detta var de vendiska folkens största helgedomar, själva grunden för all hednisk kult i denna del av världen.¹ Men vi skall också se hur purpurtygerna i templen faller sönder av ålder och smuts,² hur hednaprästerna utövar sin makt genom onda demoner³ och folkets dåraktiga vidskepelse, hur dessa monstruösa gudabilder nu störtar ner för danskarnas yxor utan att kunna hämnas denna skymf. Träsken kring Karenz, smutsen och stanken inne i staden, dessa fula och maktlösa gudabilder, allt detta skall också diskret påminna oss om åttonde boken, där Thorkil i spetsen för danskarna modigt trängde in i Gejrröds borg och ner i Utgårdalokes håla för att avslöja hedenomens sanna väsen.⁴ Detta var en profetia om hur ljuset skulle fördriva hedenomens mörker. Nu går den i uppfyllelse även på Rügen.

Därför började belägringen av Arkona som barns lek med stenar och halmbalar – segern var ett himmelskt under och inte furstars verk.⁵ Därför bygger man kyrkor av det timmer, som släpats fram för belägringen.⁶ Från sitt stift sänder Absalon präster på egen bekostnad, medan Gud genom ständiga mirakel helar sjuka och straffar dem som motsätter sig den sanna tron. Liksom biskop Svend ställde sig på avgudabilden när den släpades ut för att brännas, så vilar nu Rügen under Guds nåd och stränga rättvisa och under hans redskap, biskop Absalon i Roskilde.⁷

Vitus men hur Rügenborna sedan gör sig fria och förvandlar detta kristna helgon till sin hedniska avgud Svantevit (467,24). Därmed fullbordar danskarna vad den störste av alla kejsare misslyckats med. Helmold påstår i sin *Cronica Slavorum* (ed. Bernhard Schmeidler, Hannover 1937) att biskop Absalon av Roskilde och biskop Berno av Mecklenburg var Valdemar behjälpliga att kristna Rügen: Hii adiuverunt manus regis cum omni diligentia, ut fundaretur cultus domus Dei nostri in natione prava atque perversa (S. 212). Saxo förtiger givetvis att tyska biskopar och präster spelat någon roll i dessa händelser.

¹ Hanc itaque statuam, totius Sclaviae pensionibus cultam, finitimi quoque reges absque sacrilegii respectu donis prosequerantur (466,23).

² Praeterea frequens aedem purpura circumpendebat, nitore quidem praedita, sed situ tam putris, ut tactum ferre non posset (472,36).

³ Daemon, in furvi animalis figura penetrabilis excedere visus, subito se circumstantium luminibus abstulit (472,39).

⁴ Haec, undiquesecus voraginibus ac lacunis vallata, unicum palustri ac difficili vado aditum habet (474,1). Super haec natus immunditiis

foetor cunctos urbis penates asperserat nec minus corpora quam metus animos cruciabat (474,29). Nam hirundines, quae sub oris eius lineamentis nidos molitae fuerant, in eiusdem pectus crebras stercorum sordes congesserant. Dignum numen, cuius effigies tam deformiter a volucris foedaretur (474,39). Jämför beskrivningen av Gejrröds borg (241,19–), jättarnas grotta (244,37) och Gejrröds håla (245,33).

⁵ Nam etsi ignis, potius caelesti miraculo quam ulla mortalium opera accensus, superiores aggeris partes ... in cineres redegisset ... (471,11). Jämför också Valdemars föraning att man inte skall behöva belägringsmaskinerna, eftersom sankt Vitus själv skulle hämnas den kult som vanställde hans namn och minne (467,23).

⁶ Post haec nostri pariter et fanum cremandum et basilicam lignis machinamentorum aedificandam curabant, belli instrumenta pacis domicilio permutantes (473,20).

⁷ Det påvliga brevet där Absalon anförtrots »curam et administrationem illius insule ... quantum ad spiritualia» är daterat 4 nov. 1169 (Diplomatarium Danicum 1: 2, n:o 189).

Kampen mot vikingarna

Efter Rügens erövring återstår en annan fara för Danmark, flottorna av slaviska eller vendiska *piratae* i Östersjön. En halvt allegorisk episod får inleda denna kamp.

Valdemar sänder ut en del av flottan mot dessa vikingar, men först varnar han för deras bedrägliga sätt att strida. De låtsas ofta fly upp på land, där de sedan gömmer sig. Men när de förföljande skyndar efter upp på stranden, störtar de fram ur sina gömställen och överöser motståndarna med stenar och spjut eller borrar hål i skeppen. Därför bör man alltid segla i sluten ordning och med försiktighet mot stranden.⁸

När den utsända flottan möter vikingar från Estland och Kurland, låtsas de också fly upp på land. Glömska av kungens förmaningar följer en rad danska stormän efter med sina skepp och lider en ömklig död. Valdemars oäkta son Kristoffer har dröjt med sitt skepp en bit från stranden men lider stor skada av barbarernas stenregn. Valdemar hade lämnat sin son i Esberns skydd, och nu lägger sig Esbern med dödsförakt mellan hans skepp och stranden. Hela den dagen kämpar sedan Esbern med vidunderlig styrka och övergiven av alla mot dessa vikingar på sitt skepp.

Natten kommer, barbarerna bygger sig en fästning av trädstammar på stranden och intalar sig mod genom vilda sånger och danser. Då bryts den sorgsna tystnaden bland danskarna genom Lucas, Kristoffers engelske skrivare. Med hög och klar röst, med förunderlig värtalighet påminner han dem om förfädernas dygder och bragder och fyller alla med nytt mod.⁹ Nästa morgon störtar barbarerna fram under väldiga skråll. Men denna gång kämpar danskarna med klok måttfullhet och vinner en förkrossande seger.

Vikingarnas försåtliga sätt att strida genom snabba anfall och plötslig flykt, deras labyrintiska fästning, deras skråll och vilda danser, allt detta är Saxos vanliga symboler för det barbariska och kaotiska.¹ Mot dessa onda krafter ställer Saxo *fortitudo*, den märkliga kraft som förmår rädda människan och den universella ordningen även vid katastrofens rand. Ändå segrar *fortitudo* först när den böjer sig under *temperantia* och *prudentia*. Det var denna lydnad Valdemar krävde av de danska stormännen och som de svek. Därför fylls skeppen vid hemresan både av rika byten och dessa stormäns nedsaltade lik.

Ännu en scen får visa Esbern, Absalons bror, i denna heroiska glans. Han har varit gisslan i Norge och skall återvända till kungafloktan, när hans skepp i

⁸ Hos itaque, tametsi fugere videantur, *avidius* inscquendos non esse, quorum non minus fuga quam impetus metui debeat; neque terga praeentibus *praepropere* innitendum, sed potius et litus *composito* navigationis genere petendum et in aciem *iunctis* patienter *ordinibus* descendendum (477,31).

⁹ Se ovan s. 54 f.

¹ Jämför beskrivningen av hur danskarna kämpar mot irländare (141,6), finnar (258,4) och vender (343,13) som också strider med lätta vapen och förvirrande växlingar mellan anfall och flykt.

nattmörkret stöter samman med fyrtio slaviska skepp vid Sejro. Han föreskriver sina män en minutiös stridsordning och intalar dem mod genom att lämna sin egen brynja till rorsmannen (481,22). Genom denna förening av tapperhet, självbehärskning och klokhet kan Esbern och danskarna mirakulöst tränga oskadd genom hela fiendeflottan.²

Detta förebådar det krigståg, som hotar hela den danska flottan och Absalonpartiet med undergång. Denna gång har man trängt ända in i den pommeriska sjön och härjat dess stränder, när tanken på hemresa inställer sig. Det fanns tre utlopp till havet, vid Peene, Swine och Camin. Man väljer Camin, eftersom det synes vara kortaste vägen. Men en man varnar för detta sund, som är alltför grunt, och Absalon sänds att utforska vägen. Flottan skulle invänta hans återkomst, men i sitt brinnande begär att segla hem trotsar man denna befallning och beger sig in i det alltför trånga sundet. Snart kommer man inte längre, man försöker gräva ut en fåra eller dra skeppen på rullar, men allt visar sig omöjligt. Under tiden samlar de vendiska furstarna sina skepp och ryttare vid sundets öppning, jublande över danskarnas säkra nederlag.

Nu grips jyllänningarna av sådan fruktan, att de omringar Absalon och klandrar honom häftigt för att ha fört dem i denna fara; de klagar också över att kungarna som förr brukade ta de förnämsta männen till sina rådgivare, nu lyssnar till de mest dåraktigas mening.³ Absalon svarar bara med några kyliga ord på dessa smädelser och rop och visar därmed sin fulländade *temperantia*.⁴ Men med utsökt konst låter Saxo i stället en man vid namn Skorre Vagnsson komma förbi denna larmande skara; i hans mun lägger han ett flammande lovtal över Absalons tapperhet, som fört danskarna längre än någonsin deras förfäder nått, ett tal som också uppfylls av *indignatio* inför jyllänningarnas kvinnliga feghet och klagan.

När Valdemar sedan kallar till rådslag, tiger alla. Till slut utbrister en man att kungen borde rådfråga samma pojkar som vanligt och låta dem som fört dem in i denna fara visa vägen tillbaka. Valdemar märker att man kritiserar hans vänskap med Absalon men säger värdigt att detta inte är tid för privata strider och kvinnligt skvaller. Tillfrågad svarar Absalon att det finns en utväg, några skepp med brynjeklädda roddare kan bryta igenom fiendeflottan som väntar vid inloppet och öppna vägen för den övriga flottan tillbaka. När alla skrattar och frågar om han tänker gå först, svarar han ja. Han väljer ut sju

² Ita non minus ingenio suo quam sociorum viribus adiutus, partim a fortitudine, partim ab astutia praesidium mutuatus est (482,20).

³ Quae res adeo Iutensium animos metu confecit, ut Absalonem veluti contione circumdatum palam conviciis aggredi deforme non duce- rent, eius ductui imputantes, quod propriae festinationis impulsu commiserant. Quin etiam

muliebriter et quasi per lamentum queri coeperunt olim regum consilia ad illustrium virorum arbitrium propendisse, nunc in stolidissimi cuiusque monitis sententiaque consistere (485,3).

⁴ Quam insectationem Absalon adeo patienter ac moderate tulit, ut nihil ex consueto mentis aut vultus habitu deponere videretur (485,11).

skepp, som anföres av honom själv och hans släktingar, och befäller de övriga att följa efter. Inför deras djärva anfall skingras fiendens flotta som för vinden, danskarna är räddade.

Djävheten ger den säkraste räddningen, det är den maxim som dessa scener skall illustrera.⁵ Det gäller Absalon men även Saxo själv. Djävvt formulerar han de anklagelser som måste ha varit i svang under Valdemarernas tid mot Absalon, att han trängt undan de andra stormannasläkterna från de stora besluten och kungens rådslag, att han förde Danmark i stora faror genom sin ihärdiga erövringspolitik i Venden. Men därför kan Saxo också tillbakavisa dessa anklagelser, som här förvandlas till tygellösa smädelser och skamlig feghet.⁶ Den magnifika slutbilden där Hvidepartiets ledare styr de sju skeppen genom fiendeflottan är samtidigt en bild av hur dessa män genom sin tapperhet och självupppoffring nu ger Danmark en aldrig skådad makt och ära.

Sedan danskarna tvingat även Stettin med dess väldiga borg till underkastelse, seglar man hemåt. Då bestäms det att en tredjedel av flottan skall stanna vid Rügen för att skydda fisket mot vikingarna. Valdemar befäller sin släkting Knud, son till den vendiske fursten Prislav, att föra befålet, men han vägrar med några oförsämda ord om att sådant kunde de biskopar göra, som kungen alltid lyssnade till. Valdemar grips av vrede, men Absalon erbjuder sig omedelbart att stanna, alla hans släktingar likaså. Han och själländarna kryssar i farvattnen kring Mön och Falster i väntan på en stor vendisk flotta, som förbereder ett anfall. Tiden lider långt in på hösten med den strängaste köld, innan slutstriden synes komma. En morgon siktar han äntligen fiendeflottan. De vendiska skeppen vänder aktern till och låtsas som vanligt fly. Men när de upptäcker själländarnas tecken, driver dem skräcken på verklig flykt. En storm blåser upp, danskarna söker klokt nog hamn under Falster, men de vendiska skeppen slås sönder av havets vrede, vrakspillror flyter sedan mot Danmarks kuster. Detta skedde på Sankt Nicolaus' dag, sjöfararhelgonet; efter den dagen vågar ingen vendisk flotta gå till angrepp mot Danmark.⁷ Absalon och själländarna, tapperheten och klokheten men också en gudomlig makt har givit danskarna denna seger.

När Absalon och själländarna skall gå i hamn, måste skeppen växelvis bryta upp isen för de övriga, ännu en bild av hur människan genom sin dygd och i

⁵ Jämför den följande skildringen av hur danskarna belägrar Stettin: Quo evenit, ut audacia salutem, ignavia discrimen afferret tutioresque propinquitas quam remotio praestaret (489,11).

⁶ Jämför Skorre Vagnssons tal, som inte bara riktas mot de jylländska stormännen vid detta krigståg utan även mot alla Absalons övriga och senare fiender: »Desipitis», inquit,

»commilitones, piissimi ac valentissimi viri industriam tamquam scelus aliquod aut flagitium obscena verborum petulantia proculcando ignavasque et indignas fortibus voces in eius convicium muliebriter iaciendo (485,19).

⁷ Sollemnis hic dies Nicolai nomine erat, cuius auspicii effectum est, ut Sclavorum exercitus ad hoc usque tempus Daniam hostiliter petere ausus non fuerit (494,4).

den universella ordningens tecken kan besegra själva naturen.⁸ Då har Absalon på tre månader när legat ute ett helt år på jakt efter dessa *piratae*. Han har visat den trohet och de dygder Valdemar krävde av stormännen, när han sände ut dem mot vikingarna, han har som det synes med gudomlig hjälp befriat Danmark från detta gissel. Vem vågar nu anklaga denne man?

Sachsarna

Från de allra första sidorna i *Gesta Danorum* har Saxo i Absalons partiets namn varnat för de sachsiska hertigarna.⁹ Skälet är uppenbart: sachsarna var de farligaste medtävlarna om de vendiska länderna. Men påven hade ju befallt de kristna furstarna att bekämpa hedendomen och barbariet var detta fanns vid deras gränser.¹ Borde inte sachsare och danskar gemensamt kristna och pacificera de vendiska och slaviska folken?

Under kriget med Norge hade Valdemar försökt stärka sin makt genom förbund med Henrik av Sachsen. Men Saxo antyder att Henrik ständigt för ett dubbelspel för att förmå Rügen och de vendiska furstarna att svika sin trohet mot danskarna.² När Valdemar och Henrik en gång möts vid floden Krempe, bryter också Henrik under kränkande former deras förbund.³ Här har Saxo infogat en effektfull scen, en gammal sachsisk riddare som minns hur Henrik som föräldralöst barn berövades sitt arv. Då hade fyra män – han var själv en av dem – givit allt för att skydda gossen och slutligen inför Guds altare lovat att Henrik skulle ägna hela sitt liv åt kamp mot hedningarna, om han återfick sin faders land. Gud fann behag i detta löfte och gav honom slutligen Sachsen. Men av girighet och lättja försummade Henrik otacksamt denna kamp mot vunderna, trots rådgivarnas uppmaningar. En av dem brukade på grund av sin höga ålder falla i sömn vid hertigens rådslag; när man väckte honom och frågade om hans mening, svarade han alltid att hären borde föras mot vunderna. Nu fruktar riddaren att hans kära herre skall störtas från sin höjd till skamlig undergång genom detta förakt för vännernas råd och religionen.⁴ Själv har han fått tre sår i dessa venderkrig, med två till kan han på den yttersta domen se med mod på sin Frälsares fem sår. Detta är ett förebud om Henrik Lejonets kommande nederlag i kampen med Fredrik Barbarossa, men detta skall också visa att Henrik förverkat all rätt till de vendiska länderna.

Däremot omger Saxo den danska erövringen av Arkona och andra vendiska städer med något av korstågens fromma hänförelse och heroism. Denna

⁸ Quamobrem praecessiois vices inter navigia aequo ordine dividi curatum est (494,14).

⁹ Jämför 19,7 och 36 samt 32,31.

¹ Jämför beskrivningen av Svend Grates och Knuds gemensamma korståg mot vunderna tillsammans med sachsarna (376,22).

² 452,16; 455,7.

³ initam cum rege societatem tamquam ineptum et ignobile vinculum discere parvi habuit (458,28).

⁴ Vereor autem carissimum mihi herum, amicorum religione contempta, ex summo fortunae fastigio in humilem privatorum sortem extremae ruinae deformitate casurum (459,21).

kontrast mellan danskarna och sachsarna framhävs ytterligare i skildringen av några krigståg till »bramsernas» land kring staden Oldenburg. Invånarna där grips av sådan fruktan, att de flyr till en kyrka utanför staden med sina hustrur och barn för att söka religionens skydd. Och danskarnas fromhet är så stor att de avstår att plundra dem där, även om de ägde rätt till detta enligt kanonisk lag. De barbariska bramserna hade ju falskeligen sökt skydd under kyrkans auktoritet (495,12). När sedan Absalon och hans ryttare kommer i strid med vender, som uppenbarligen var kristna, nöjer de sig med att stöta ner motståndarna från hästarna med den trubbiga ändan av spjuten för att inte skada sina själar genom att döda dem som ägde samma religion (496,6).

Medan hertig Henrik befinner sig i Bayern, samlas enligt Saxo de sachsiska stormännen till rådslag. De brinner av begär att anfälla Danmark, då flyktingar berättar hur väl rustade och övade danskarna varit i dessa strider och hur de visat denna märkliga barmhärtighet mot alla kristna; men det var bara den själländske biskopen som givit dem seger.⁵ De kloka bland sachsarna varnar också för Danmarks flotta och här och de trupper som förlagts i Slesvig till sydgränsens skydd. Den främste av dem hävdar slutligen »att det vore dumdrigt att ta till vapen mot danskarna som brinnande av kärlek till freden och sitt fosterland fört krig mot övermodiga och fräcka trälar och mot förhatliga rövare, mer för att avvärja än för att tillfoga orätt och skada. Eftersom det vore ett brott att angripa dessa oskyldiga, önskade han dem till helvetets boningar som vågade smitta sina händer med blodet av ett så rättvist folk.»⁶ Därför uppger man också alla tankar på att angripa Danmark. Så låter Saxo de högmodiga sachsarna själva motvilligt erkänna och böja sig för Danmarks militära styrka liksom för det fromma och rättmätiga i deras nya vendiska erövringar.

Upprorens och rättegångarnas tid

Så stramas stilen och kompositionen till, när Saxo vänder sig till »de brott som vid denna tid begicks inom landet».⁷ Det är Magnus, Erik Lams son, jämte Knud och Karl och en rad sammansvurna, som genom förräderi försöker ta Valdemars liv. Ändå var de samtliga hans släktingar, liksom ärkebiskop Eskil var morfar till Knud och Karl. Ändå hade de kämpat på Svends sida vid slaget på Gratedhed och sedan mottagit vänskap och förläningar av Valdemar i stället för de straff, som de förtjänat.

⁵ auctorem vero victoriae solum Sialandensium antistitem exstisse (496,18).

⁶ Quod audiens Henricus, qui Saxoniae primatum vicario nomine administrabat, bellum a se Danis temere parari protestatus est, qui pacis patriaeque caritate flagrantibus propulsandae magis quam irrogandae iniuriae gratia adversum insolentissimos servos taeterrimosque la-

trones Martem induant. Quos cum innocentes incessere nefas habeatur, Tartareas sedes mereri, qui tam iustae gentis cruore manus suas contaminare praesumerent (496,33).

⁷ neque me domestica scelera per idem tempus exorta diutius externis insistere patiuntur (503,5).

Enligt Saxo uppdragas sammansvärjningen på följande märkliga sätt. Några tyskar i Magnus' tjänst färdas en gång genom Holstein och tar nattläger hos en eremit. Om natten ligger de och pratar om det märkvärdiga i att Valdemar kunnat undgå en lång rad attentat som Magnus, Knud och Karl planerat mot hans liv: en högre, gudomlig makt måste skydda honom.⁸ Allt detta hör eremiten genom den tunna väggen mellan kamrarna och berättar det för en abbot, som i sin tur vänder sig till Valdemar själv. Förundrad finner denne att berättelsen stämmer på varje punkt med de tidpunkter han befunnit sig på dessa platser liksom med andra yttre omständigheter.

När Valdemar kommer till Roskilde, låter han hålla mässa i Trefaldighetskyrkan och ber sedan alla utom Absalon dra sig tillbaka. Därefter ber han abboten upprepa sin berättelse. Denne tvekar, eftersom Absalon räknade släkt med Knud, men Valdemar säger: »Absalons trohet befriar dig från denna fruktan, jag hyser inget tvivel om att hans omtanke om mig väger tyngre än kärleken till de egna släktingarna.»⁹ Då berättar abboten allt, varefter Valdemar befäller honom att avlägsna sig.

Under djupa suckar klagar så Valdemar över denna grymma otacksamhet och ber Absalon om råd. Ingrep han inte mot dessa förrädare, kunde det kosta honom livet och leda till ett nytt inbördeskrig med blodbad bland hans barn och vänner, då skulle också fienden bryta in och förhärja landet. Besträffade han dem, skulle man beskylla honom för att med uppdiiktade anklagelser utrota sin egen släkt. Ödet har försatt Valdemar i Erik Emuns svåra val, den plågsamma scenen i Slesvig spelas upp på nytt.

Men Absalons svar visar, att vi nu nått en högre *prudencia* än den som Kristjern var mäktig. Detta svåra fall borde anförtros den gudomliga rättvisan,¹ de skyldiga skulle kanske förråda sig själva; under tiden borde Valdemar se till att hirdmännen ständigt vakade över hans liv.

Samtidigt har Karl fräckheten att genom Absalon be Valdemar om nya och större förläningar. Valdemar ger ett sådant löfte för att invägga honom i säkerhet, varefter Karl och Knud beger sig till ett möte i Ribe med sin morfader Eskil, just hemkommen från Frankrike. Men deras halvbroder Benedikt kommer att besanna Absalons spådom. Han tjänar i Valdemars hird; under en måltid börjar han dra sin kniv fram och tillbaka och svänga den liksom för att sära någon, medan han stirrar på kungen.² Allt fler märker hans

⁸ Has vero omnes adversum inscium excogitatas non fortuitis humanae condicionis casibus, sed constantibus *divinae* protectionis subsidiis esse dispulsas (503,23). Jämför 503,38 och 504,22.

⁹ »Hoc», inquit, »te metu Absalonis *fides* liberat, apud quem meae respectum caritatis propriae necessitudinis affectioni praeponderare non dubitem» (505,4).

¹ animadversionis ius *divino* permittendum arbitro (505,31).

² *furiis* concitatus, neglectis epulis, cultrum, quem forte prandendi *gratia* sumpserat, compressa manu *buc* atque *illuc* actum *varia* *incipiti* que *versatione* stringebat (506,15). Beskrivningen av dessa rörelser understryker att Benedikt är ett redskap för de kaotiska makterna i tillvaron.

besynnerliga uppträdande, tills deras bestörta blickar tvingar honom att sticka kniven i slidan. »Jag skulle tro att en gudomlig makt fyllde hans sinne med denna hetta och oro och att den både avslöjade och hindrade hans illgärning.»³

Då ångrar Valdemar att han inte bättre följt Absalons råd och kallar hirdmännen till sin sovkammare. Liksom Jesus vid den sista måltiden säger han sig veta att några av dem står efter hans liv. Men trots deras upprörda böner vägrar han yppa deras namn. Plågad av sitt dåliga samvete flyr Benedikt till Jylland och sänder bud till Magnus att sammansvärjningen är avslöjad. Nästa natt seglar Magnus till Lübeck och hertig Henrik, medan Karl och Knud drivna av samma fruktan och samvetsnöd⁴ flyr till sin släkting jarlen Birger Brosa i Sverige. Allt har skett som Absalon förutspådde, den gudomliga rättvisan har börjat fälla sina domar.

Ärkebiskop Eskil grips av oändlig sorg över sin och dottersönernas olycka, hans tunga blir så svag att han knappt kan tala.⁵ Detta påminner om den domprost, Herman, som i elfte boken lät öppna biskop Vilhelms grav och drabbades av Guds straff genom samma sjukdom.⁶ därför vet vi nu att även Eskil är medskyldig. Men när Eskil möter Valdemar i Viborg, visar kungen sin *temperantia* genom ett vänligt uppträdande och ärkebiskopen sin *prudencia* genom att inte be om nåd för dottersönerna och därmed framstå som medskyldig.⁷ Den tysta kampen har börjat.

Så börjar en rättegång, fylld av subtil argumentering och suggestiv dramatik. Den landsflyktige Magnus ber hertig Henrik att åstadkomma en försoning mellan honom och Valdemar. Som svar på Henriks brev sänder Valdemar sin stallmästare, som nu vid det sachsiska hovet anklagar Magnus för *perfidia*. Magnus nekar fräckt och erbjuder sig att bevisa sin oskuld genom tvekamp. Men stallmästaren svarar att Magnus måste försvara sin sak inför kungen och enligt Danmarks lagar och att de i sådana fall föreskrev järnbörd. När hertigen frågar om Magnus har rent samvete nog för att bära det glödande järnet, svarar denne att den gudomliga makten inte brydde sig om de dödliga så mycket att den ständigt tvang naturen till lydnad och att de oskyldiga inte alltid räddades genom detta mirakel. »Detta svar föreföll de flesta misstänkt.»⁸ Då lovar

³ Crediderim vero hunc *animi aestum* eius praecordiis *divinitus* ingestum eodemque auctore proditum facinus quo prohibitum esse (506,27).

⁴ Adeo illos malignae conscientiae vis, securitate defectos, subito pavore quati coegit (507,22).

⁵ Quorum profectionem Eskillus, tum propriam, tum nepotum fortunam miserabilius questus, infinitae *aegritudinis molestia* prosequabatur. Ob cuius magnitudinem *linguae debilitate contracta, parum vocalis evasit* (507,24).

⁶ Hermannus namque sub Absalone sacerdotali consilio assidens *sacrum* naribus *ignem* excepit, cuius vi non solum corporis firmitate, sed etiam vocis officio spoliatus, *elinguis ac mutus* ante triduum, grassante latius ardore, decessit (321,15).

⁷ Quam regis *moderationem* pontificis *prudencia* aequavit (507,28).

⁸ Suspecta plerisque responsio fuit (508,17).

Magnus att bege sig till Valdemar om denne lovar honom frihet att komma och gå och om Absalon blir paktens borgensman.

Det förhållande mellan Magnus och Absalon, som Saxo skildrar, är egentligen tämligen förbryllande. Under ett av vendertågen bryter Absalon mot Valdemars befallning för att rädda Magnus ur faran; för denna kärlek lovar Magnus honom evig tacksamhet (484,9). Nu klamrar sig Magnus fast vid Absalon som sitt enda hopp.⁹ När Magnus på färden till rättegången i Århus på nytt grips av fruktan och samvetsnöd, är det Absalons vänskapliga råd som ger honom mod att fortsätta.

Vid rättegången anklagar Valdemar Magnus för förräderi. Beviset är hans flykt, som vittnar om hans dåliga samvete. Magnus nekar och säger sig förvånas över att kungen vill sätta tro till sådana grundlösa misstankar mot en trogen hirdman. Då låter Valdemar framvisa två brev som man uppsnappat och läsa upp dem. Det ena anklagar kungen för grymhet och våld och manar skåningarna till krig, där Magnus skulle återskänka dem friheten. Det andra uppmanar Karl och Knud att leda detta uppror i Skåne, så skall Magnus resa jyllänningarna. De närvarande biskoparna får intyga att de bär Magnus' sigill.

Magnus tiger, medan alla kan läsa fruktan och förvirring i hans ansikte.¹ Då ingriper Absalon och råder honom att begära avbrott i förhandlingarna och rådslå med sina vänner, för att inte denna tystnad måtte tolkas som bekännelse. Magnus får nytt hopp och kallar Absalon och biskop Tyge till sig. Inför dessa hävdar Magnus att breven är falska, men Tyge fördömer hans brott och säger sig känna igen både språket och handstilen hos Lambert, Magnus' skrivare. Nu grips Magnus på nytt av förtvivlan och frågar Absalon om han bör bekänna allt. Absalon svarar med upphöjd *prudencia* att det var svårt att gendriva en anklagelse som stöddes på så många indicier men att en bekännelse också kunde vara farlig utan säkra garantier för nåd och förlåtelse. Då berättar Magnus för Absalon om hela sammansvärjningen och yppar dessutom att ärkebiskop Eskils kusin och broder varit delaktiga och att Asger, hans brorson och domprost i Lund, känt till den.

Innan rättegången tas upp på nytt, talar Absalon, Sune och Esbern i enrum med Valdemar och ber honom beakta att det var svårt både för saksföraren att bevisa anklagelsen och för den anklagade att bekänna. Därför borde man

⁹ *Quibus erectus Magnus plus spei in Absalonis auxilio quam metus in sua noxa reposuit* (508,33).

¹ *Quin etiam tantum stuporis animo contraxerat, ut voce quoque deficeretur, internae perturbationis notas confuso oris habitu prae se ferens* (510,2). När Saxo skildrar den inre förvirringen och de ständiga kasten mellan mod och fruktan, hopp och förtvivlan hos Magnus och de övriga sammansvurna, skall detta un-

derstryka att deras affekter och begär förträngt förnuftet och att de därför i platonsk mening är materiens fångar och fiender till den universella ordningen. Samtidigt är detta Guds sätt att genom samvetskvälens uppenbara deras skuld för omvärlden. Rösten sviker nu Magnus liksom förut Eskil: Gud och deras egen skuld-känsla berövar dem detta medel att tillbakavisa anklagelserna.

försöka uppnå en frivillig bekännelse. Kungen övertygas och lovar att i så fall avstå från straff. Nästa dag bekänner också Magnus allt inför domstolen och kastar sig slutligen klagande och bönfällande till kungens knän.²

Kungen svarar på denna *miseratio* med hårda ord om det sätt Magnus lönat hans nåd på Gratehed. Ändå benådar han Magnus på det villkoret att han inte längre sänder hemliga bud till Knud och Karl. Magnus svarar att om han gjorde sig skyldig till detta, vore han inte värd någon nåd och skulle han inte mer våga be för sitt liv. Eskils bror Kristjern och domprost Asger döms också till landsflykt. Detta träffar Eskil så hårt, att han drabbas av flera svåra sjukdomar.

Den extrema formalismen i hela denna rättegång kan bara förklaras på ett sätt. Det fanns rykten om att anklagelserna mot Magnus och de övriga »sammansvurna» var uppdiiktade av Valdemar, att det begåtts ett justitiemord. Mot detta hävdar Saxo att sammansvärjningen faktiskt ägt rum. Det är Gud själv som skyddar Valdemar från alla attentat, det är Gud som låter sanningen uppenbaras genom eremitens och abbotens berättelser och framförallt genom det onda samvete som gärningsmännen inte kan dölja för omvärlden. Vid sidan av denna gudomliga rättvisa träder den mänskliga. I tionde boken hade Saxo skildrat hur Knud den store stiftade sin hirdlag. Nu synes Saxo anspela på dess bestämmelser;³ nu får Absalon vaka över de krav som ställs för fullständig bevisning och över den anklagades rättigheter i en sådan rättegång, juridiska regler som han förmår Valdemar att acceptera och följa. Och vilket tvivel om Magnus' skuld kan man hysa, när han – som det synes – frivilligt bekänner sina brott och själv anger de övriga i sammansvärjningen?

Ändå är just Absalons roll svår att förklara. Varför understryker Saxo att han och Magnus är förbundna genom gammal vänskap? Varför sänder Eskil domprost Asger och Absalon till Valdemar för att begära nåd för sina syster-söner (512,15)? Kanske hade Absalon spelat en långt mer aktiv roll i dessa förräderiprocesser, en roll som det några decennier senare var angeläget att tona ner. Kanske är det av dessa skäl som Absalon till och med får uppträda till den anklagades formella försvar – medan Gud själv uppenbarar bevisen och framtvingar bekännelsen.

Ärkebiskopsvalet

Nästa vår firar Valdemar bröllopet mellan sin son Knud och hertig Henriks dotter Gertrud. Då ber Eskil om ett hemligt samtal med honom och omtalar sin önskan att frånträda ärkebiskopsstolen, en börda som är alltför stor för hans ålder och krafter, och dra sig tillbaka till klosterlivet. När Valdemar invänder att endast påven kunde tillåta detta, svarar Eskil att han redan har

² His dictis genibus regis supplice vultu gemebundus advolvitur (511,26).

³ Det är Müller-Velschow, som på en rad

punkter påpekat överensstämmelserna mellan Knuds hirdlag och denna rättegång (I: 2,904–909).

påvliga brev som ger honom rätt att frånträda ämbetet och dessutom utse sin efterträdare. Valdemar grips av misstanken att Eskil skall utse Asger och att detta skall ge stöd åt Knud och Karl i framtiden; men han döljer detta under vänskapliga ord och den oklanderligt korrekta meningen att man måste lyda påvestolen i allt som angår kyrkan.

Eskil framträder också på skåningarnas ting och talar om den kärlek han alltid hyst till dem och den gunst de belönat honom med. Nu måste han på grund av sin höga ålder frånträda sitt ämbete, han förlät dem alla felsteg och synder och bad att de måtte förlåta hans egna. »Han väckte så mycken sorg och medlidande på tinget, att man skildes åt upplöst i tårar.»⁴ Är detta en sant kristlig ödmjukhet, eller är det den *miseratio* som kung Svend brukade tillgripa?

Så följer den scen i Lunds domkyrka, där Eskil framträder inför de församlade biskoparna. Han låter hämta alla klenoder från sakristian för att visa med vilken frikostighet han velat skänka kyrkan en ny glans. Han talar med suckar om all den kärlek han ägnat sina underlydande men också om alla de bekymmer och faror han måst genomlida⁵ – än en gång denna *miseratio*. Valdemar är närvarande, han inser att detta kan läggas honom till last och avkräver en förklaring om han tvingat Eskil att frånträda sitt ämbete eller om detta sker av fri vilja. Med armarna sträckta mot altaret och med alla som vittnen svär då Eskil att inget hat eller våld, ingen orätt från kungens sida drivit honom till detta beslut utan ledan vid den förgängliga äran och längtan efter den eviga saligheten. Därefter låter Eskil läsa upp det påvliga brevet, reser sig från sitt säte och lägger sin stav och ring på altaret. »Av medlidande bröt de närvarande ut i tårar, kyrkan genljöd av ett sus av suckar.»⁶

Valdemar uppmanar honom att utpeka sin efterträdare och Eskil läser då upp det påvliga brev som ger honom denna rättighet såsom legat. Ändå vill han inte använda sig av den för att inte kränka den kyrkans frihet han alltid kämpat för: enligt kanonisk rätt tillkom det ju domkapitlet i Lund att välja ärkebiskop. Men biskoparna, klerkerna och kungen som enligt kanonisk rätt för folkets talan ber honom enträget om detta. Då svarar Eskil till slut att han i så fall måste kränka Gud genom att gå förbi den man som var mest lämpad för detta ämbete och vågat de svåraste saker för fosterlandet eller såra en släkting och vän. Alla förstår vilka som åsyftas – Absalon eller domprost Asger – men kräver namnet. Och Eskil uttalar de högtidliga orden: »Jag utser biskopen i Roskilde, känd för mig genom släktskap, för er genom sitt anseende.»⁷

⁴ Adeo autem *miserabiliter* in contione egit, ut eam lacrimis suffusam dimitteret (513,17).

⁵ *voce suspiriis permixta*, quantis caritatis impendiis pro subditorum pace ac stabilitate excubuerit, quot *aerumnis*, quot *periculis* obsitum omne pontificatus sui tempus exegerit, edocet (513,27).

⁶ Cuius facti *miseratione* lacrimae astantibus obortae, suspirisque murmuris instar reddentibus aedes repleta (514,13).

⁷ »Roskildensem», inquit, »antistitem, mihi propinquitatem, vobis opinione notum, designo» (514,34).

Absalon reser sig genast och protesterar: denna börda var honom för tung; han skulle heller aldrig överge det stift som han offrat kropp och själ, för att det måtte befrias från fiender och fattigdom. Men på Eskils uppmaning instämmer nu alla i valet och försöker släpa Absalon till biskopssätet. Enligt sed uppstämmer klerkerna också en hymn, medan folket jublar av samma glädje. Absalon gör motstånd och kastar många till marken, tumultet överröstar psalmsången, när Eskil hävdar att saken måste hänskjutas till påvestolen. Då genmäler Niels, den äldste av Roskildekanikerna, att man likaledes kommer att klaga över våldet mot deras biskop. Eskil blir orolig men svarar att de skall få se vem som har störst inflytande i Rom. Så stillas oron, man håller mässa och Eskil ber Absalon utdela välsignelsen. Men detta tillkom endast biskopen i stiftet, Absalon upptäcker fällan och förklarar med obeveklig ståndaktighet och formalism att Eskil var påvlig legat och därför kunde ge välsignelsen själv.

Nu kallar Eskil Absalon till sin sovkammare och ber honom med böner, knäfall och tårar att motta ämbetet. När Absalon förblir ståndaktig, sänder Eskil sina talrika och härliga ryttare för att de skall svärja honom sin *fides*. Absalon vägrar motta deras trohetsed. Slutligen leder Eskil Absalon in i ett hemligt rum och ber honom att åtminstone kasta ett öga på alla de skatter han tänkt förläna kyrkan; Absalon visar samma likgiltighet till Eskils stora vrede. Eskil påminner här om Johannes Döparen, vars historiska uppgift var att utpeka en kommande och större profet; men ännu mer liknar han djävulen själv som frestar Jesus i öknen innan denne träder fram inför folket.

Eskil drabbas nu av allt fler sjukdomar, till slut samma ros eller »helveteseld» som domprost Herman straffades med i elfte boken: »det var som om himlen straffade honom med dessa plågor».⁸ Han anträder sin resa, Absalon visar den frusne åldringen all omvårdnad på sin borg och för honom på sitt eget skepp till Slesvig. Där träder också Valdemar honom till mötes på bron, men då är Eskil så svag att många tror honom vara död. Men han hämtar nya krafter och kan sedan fortsätta i Absalons vagn under vännernas gråt och klagan, »som om de följde ett liktåg med tårar».⁹

Som Curt Weibull visat, har Saxo skapat dessa dramatiska scener med Gratianus framför sig.¹ Skälet är uppenbart: för många var detta en flagrant kränkning av stiftens frihet att själv välja sina biskopar, för många var domprost Asger den naturlige efterföljaren på den ärkebiskopsstol som hittills tillhört Eskils släkt, medan Absalon var en inträngling och kungamaktens,

⁸ *Varia quoque membrorum debilitate perstrictus, ad postremum etiam igne, quem sacrum vocant, quadam corporis parte respersus abscedere maturavit, perinde ac divinitus inieci sibi supplicii cruciamenta sortitus* (516, 19).
Jämför ovan s. 287, not 6.

⁹ *Cuius flentis discessum amicorum turba, ipsum ulterius non visura, perinde ac funus lacrimis prosecuta est* (516, 35).

¹ Curt Weibull, 259 ff.

Hvideättens och de själländska stormännens redskap. För att bemöta dessa anklagelser visar nu Saxo hur Absalon och Valdemar minutiöst följer varje regel och själva andan i den kanoniska lagen; juridiskt sett är detta ärkebiskopsval således lika oantastligt som rättegången mot Magnus. Saxo nöjer sig inte därmed, han låter Eskil *ex officio* förklara att skåningarna nu är lösta från sin ed att kämpa på hans sida,² att Valdemar alltid varit korrekt och lojal mot kyrkan (514,1) och att Gud själv utvalt Absalon till hans efterträdare framför Asger.³

Därtill kommer alla de försåtliga nyanserna i detta porträtt av Eskil, han som ena stunden låter bära fram alla de klenoder han donerat till kyrkan och skänker guldpokaler till alla sina vänner för att man skall minnas hans lysande frikostighet⁴ för att i nästa stund tala om den fattigdom han själv nu går mot som munk (516,29). Vi minns det medlidande den falske Svend försökte väcka med sin mångordiga klagan om landsflyktens olyckor, om sin sjuklighet och inre resignation. Vi minns den svage Erik Lam, som när sjukdomen drabbade honom bytte kungadräkten mot munkens kåpa för att genom denna fromma penitens vinna själens frälsning.⁵ Men när man vid sjukbädden öppet talar om att välja en ny kung, uppger Erik Lam av harm det lilla som ännu återstår av liv och anda. På samma sätt anar vi att stoltheten, girigheten och ärelystnaden ännu lever kvar i den gamle Eskils sinne. Denna ödmjuka och fromma resignation kan bottna i hans skuld känsla, men den kan också vara ett sista desperat försök att dölja ett nederlag och att som Svend Grate söka vinna domstolen och världen genom medlidandet, *miseratio*.

Exit Eskillus. Men Valdemars män uppsnappar en budbärare, som färdas från Karl och Knud i Sverige till den frikände Magnus. Man omringar Magnus' sovhus om natten, han försöker fegt att gömma sig i stället för att kämpa och tvingas slutligen erkänna sitt nya förräderi. Med sina egna ord har han därmed dömt sig själv till döden,⁶ men Valdemar nöjer sig med att fångsla honom.⁷

Ännu en process går nu till ända, när den schismatiska striden avgöres och påven Alexander kan återställa endräkten inom kyrkan. Nu återkommer också de legater som talat för Lund och Roskilde vid påvestolen. Även denna konflikt kunde synas olöslig, men med underbar *prudencia* och nåd kan påvestolen uppfylla allas önskan. Den befäller Absalon att åta sig ärkebiskops-

² cunctisque sibi militiae fide devinctis hu-
uscque generis nexum remittere (513,13).

³ Dei namque mentem exasperatum se esse,
si illius, quem huic maxime regimini idoneum
scisset, indicem agere supersedisset (514,28).

⁴ 513,25 och 516,17.

⁵ Illic, desperato languoris remedio, quia cor-
pori non poterat, spiritui consulere cupiens,
regiam vestem cuculla permutat, vocataque
militum cohorte palam regno renuntiat. Credi-

tum enim est et a sacrorum peritis traditum
nihil abolendis piaculis paenitentiae religione
valentius reperiri (374,37).

⁶ Ille se, si quid tale committeret, ulterioris
veniae remediis indignum vocare, ne precibus
quidem salutem deinceps tueri ausurum
(512,2).

⁷ Cuius nequitiam rex vinculis multare *conten-
tus*, Absalonis eum custodiae tradit (517,20).

stolen i Lund och tillåter honom att samtidigt administrera Roskilde stift. Den påvliga legaten Galandus anländer till Danmark, sammankallar kanikerna i Lund och Roskilde och uppläser detta beslut med hotet att bannlysa Absalon om han vägrar lyda. En gudomlig makt har genom historiens till synes förvirrade och gåtfulla händelser utvalt Absalon att leda hela den danska kyrkan. Påvestolen, Guds ställföreträdare på jorden ålägger nu människorna att lyda denna gudomliga vilja.

Bok XV

Det skånska upproret

Den femtonde boken handlar först och främst om det skånska upproret 1180–1182. Det är dunkelt till sitt förlopp och sin innebörd.⁸ Men när nu Saxo bygger upp en hel bok om dessa händelser, tyder detta på att upproret var ett dödligt hot mot den makt som Absalon och Hvidepartiet lyckats vinna i Skåne och att såren länge förblev djupa och inflammerade.

Därför har också femtonde boken blivit en sorts process, där Absalon försvarar sig mot skåningarna. Liksom i fjortonde boken undviker Saxo en öppen, rationell argumentering i själva skuldfrågan. Denna gång använder han sig närmast av det som retoriken kallade *genus demonstrativum*, av det lovtal som förvandlar alla anklagelser till lögner och smädelser av en oskyldig mans ära och heder liksom av det straffal som skall avslöja hans fienders ondska. Det är denna spänning mellan *laus* och *vituperatio*, mellan *veneratio* och *contemptus* som ger språket och scenerna i femtonde boken dess egenartade polaritet och spänning.

Detta antyds redan i den storslagna inledningsbilden. »Ännu hade kungen inte vunnit nog hämnd på dem som rövat och plundrat det som var hans ...»⁹ Därför samlar Valdemar huvudflottan, denna gång för att ta upp kampen med venderna. Men när skeppen från södra Jylland skall segla till mötesplatsen, möter de en svår storm. Ändå stävar biskop Fredrik i Slesvig för fulla segel genom den våldsamma vinden, tills han förlorar rodret och drunknar med nästan alla sina män. Hela flottan sörjer, man finner de andras kroppar men inte biskopens lik. Först på pingstdagen flyter det upp på Själlands kust men som det synes helt oförstört, utan att lukta eller vara deformerat. »Jag skulle tro att Gud velat förkunna den mannens helighet genom den oskadda kroppen.»¹ Absalon fylls av djup sorg inför vännens död.²

Detta anger grundtanken i Saxos version av händelserna under dessa år: de

⁸ Jämför Ingvar Andersson, Skånes historia, 1, Stockholm 1947, 412 ff.

⁹ Post haec rex, nondum *ultionis* in rerum surarum raptores satietatem adeptus, expeditione eam petere statuit (521,1).

¹ Quo integritatis habitu sanctitatem viri divinitus declaratam crediderim (521,12).

² Tum vero insignis Absalonis *gemitus* erat, praecordialis amici casum *lugentis* (521,16).

olika farorna och upproren i denna bok är först och främst ett hot mot kungamakten. När biskop Fredrik med okuvligt mod seglar genom stormen, förebådar han en annan biskop, Absalon, och dennes lojalitet mot kungamakten i dessa kommande stormar. Men biskop Fredrik förebådar också kung Valdemars död i bokens slutscen, den som skall fylla hela folket och Absalon med den djupaste sorg. Har Valdemar gjort sig förtjänt av samma ära och vördnad, som Gud ensam kan skänka och förkunna?³

Bilden av den döda kroppen varierar, när de forna upprorsmännen Karl och Knud återkommer från Sverige och försöker resa hallänningarna mot Valdemar. Knud tas sårad till fånga och får dela Magnus' fängelse, liksom han delat hans brott. Karl lyckas fly och dör senare i en skog. När man finner kroppen, är den redan stadd i förruttelse. Detta är Guds eget språk, som skall uppenbara Karls alltför mänskliga svaghet och hans brottsliga ärelystnad inför världen.⁴

När Valdemar till slut lyckats samla flottan vid Falster för krigståget mot vendarerna, finner han styrkan för liten och vill inte själv leda expeditionen. Detta kunde visserligen ge honom stor ära men också stor skam vid ett misslyckande. Därför befäller han Absalon och sin son Knud att leda krigståget: om de segrar eller lider nederlag, skall varken äran eller vanäran bli lika stora.⁵ Detta harmonierar med *genus demonstrativum*, där handlingar och människor inte döms efter nyttan och nödvändigheten utan efter hedern och äran. Samtidigt antyder scenen den svaghet för den egna, jordiska äran som nu skall framträda i Valdemars karaktär.

Full av hån och förakt beskriver Saxo hur de vendiska furstarna Bugislav och Kazimar denna gång uppger varje tanke att försvara sitt fosterland inför danskarnas angrepp. Än vill de rymma till fjärran ödemarker, än vill de köpa sig fred genom väldiga penningssummor till Absalon, Knud och Valdemar. Absalon vill inte synas egenmäktig, han samlar hövdingarna till rådslag. Själv hävdar han att det vore bättre att fortsätta kriget när vendarerna nu var så försvagade: detta är samma *constantia* som han ensam skall visa i det skånska upproret, samma osvikliga trohet mot det stora målet, hela Vendens erövring. Men han måste böja sig för folket och hövdingarna, som hellre vill ha freden

³ En rad uttryck i inledningsbilden understryker att äran och *genus demonstrativum* är denna boks tema: *Fredericus, perfectissimus honestatis specimen* ... (521,5); *Nec minus veneratu dignum, quod idem, frustra ab amicis quaesitus, eius potissimum festum corporis sui repetitione clarescere voluit, cui peculiaris cultus officio honorem habere consueverat* (521,13).

⁴ *Igitur Karoli corpus putre, postmodum ab indigenis repertum, documento fore potuit*

aliena fastigia cum propriae contemptu fortunae concupiscenda non esse (523,12).

⁵ *provisum sibi inquit parvula manu magnas hostium copias non lacescere, eam militiae condicionem habenti, cui plurimum gloriae vel opprobrii debeatur. Quamobrem se potius Absaloni Kanutoque filio expeditionis summam committere, si bene rem gererent, aliquantulum laudis, si male, parum vituperii* relaturis (521,18).

och guldet,⁶ liksom Valdemar skall vara böjd att kompromissa i den skånska konflikten för att behålla folkets gunst.

Valdemar befinner sig på jakt, när han får se den danska flottan återvända i förtid. Han grips av oro och fruktan att den drivits på flykten. Men när man berättar om segern, överhöljer han männen med lovord och kyssar.⁷ Denna endräkt mellan Valdemar och hans män är typisk för femtonde boken, som egentligen är Valdemars *laudatio funebris*. Men även i dessa ädla och försonliga bilder får subtila nyanser antyda det alltför trånga i Valdemars tankevärld, denna inre vacklan och svaghet för folkets gunst som alltid skulle göra honom beroende av Absalons fasta dygd och klara *prudentia*.

Två nya scener får förbereda den kommande konflikten. I den första har den stora striden mellan Henrik av Sachsen och kejsar Fredrik Barbarossa flammat upp. Henrik tvingas nu ödmjukt be Valdemar om hjälp, Valdemar som han förr behandlat så trolöst och högmodigt enligt Saxo. Valdemar lovar honom sitt stöd, men på vissa villkor. Det var farligare att strida mot himmelens kejsare än mot jordens, Gud kunde ju skänka de dödliga lycka eller olycka allt efter sin vilja och utan någon hjälp av människor. Henrik hade plundrat biskoparna på deras egendom, därför måste han först försona sig med dem och Gud för att kunna hoppas på seger. »Ty utan tvivel äger den en svag och bräcklig makt, som vågar framhärda i sitt motstånd mot Gud.»⁸ Henrik erkänner att han återtagit många av biskoparnas förlänningar, men han bryr sig mindre om dessa rakade och skalliga mäns vrede än om sin egen rikedom och ära. Med dessa föraktfulla ord har Henrik uttalat domen över sig själv i kampen mot kejsaren. Skall Valdemar själv visa den vördnad för Gud och biskoparna som han kräver av Henrik och därmed rädda sin egen makt?

I den andra scenen har danskarna återvänt från dessa förhandlingar, när det inträffar ett sällsamt jättecken. En oändlig mängd möss strömmar samman en natt och störtar sig sorgligt pipande i vattnet vid Slien; nästa morgon finner man deras kroppar uppflutna på stranden.⁹ Samma natt drömmer Absalon att några möss gnager på hans kläder. Detta förebådar naturligtvis det skånska upproret, där bilden av mössen får måla Saxos hela förakt för denna upprorska folkmassa och profetera om dess självförvållade undergång. Absalons dröm är också ett omen om det smutsiga och lögnaktiga förtal, som nu skall drabba hans ära.¹

⁶ Respondetur ei potissimum parti studentum, qua *publicus favor* possit acquiri (522,26).

⁷ Die postero classem non solum *impensioribus verbis laudatam*, verum etiam *osculis honoratam* dimittit (522,37).

⁸ Neque enim dubium fore, quin caduca ac fragili potentia usurus sit, quisquis divinae pertinaciter obviare praesumpserit (523,30).

⁹ quorum cadaveribus vento iactatis litus mane constratum apparuit (524,3). Bilden är en kontrast till biskop Fredriks ilandflutna och oskadda kropp (521,10).

¹ Jfr exempelvis Plinius VIII, 220 om möss som omen.

Vi vet inte vad som egentligen var upprorets upprinnelse. Enligt Saxo riktar det sig först mot kungens fogdar eller uppboräsmän i Skåne. Trots släktingarnas varningar skyndar då Absalon till Skåne, beredd att offra sitt liv för Valdemar och kungamakten.²

I föraktfulla bilder målar nu Saxo dessa skånska ting, där Absalon och fogdarna överöses av fräcka beskyllningar och av massans rop och larm.³ Det är ord och stämningar, som påminner om hur Saxo i de tidigare böckerna beskrev de onda demonernas kringrusande skaror eller de barbariska folkens anfall, det är den universella ordningen och rättvisan som kränks i dessa scener genom krafter emanerande från den kaotiska materien. Men detta är också en bitter uppgörelse med förrädare bland Absalons egna hirdmän. Han sänder några av dem för att lugna folket. Men antingen de handlar av feghet eller trolöshet, stegrar de bara massans fräcka och rasande vrede. En av dem, Peder Lange, lyckas göra sig hörd i larmet och förklarar då öppet att han för sin del sätter folkets majestät högre än biskoparnas intressen; inte heller skall han tveka att med svärdet i hand försvara folkets frihet, när den nu synes lida skeppsbrott och sväva i fara.⁴ Då ropar massan att Absalon och stormännen plundrar folket och störtar till sina hästar för att själva plundra Absalons gårdar. Denne Peder Lange skall leda våra tankar till elfte boken och den onde Blakke, som också underbläste folkets hat och galenskap genom sitt sofistiska tal om folkets »frihet». ⁵ Skall nu Absalon röna Knud den heliges öde och dö för massans hand?

Absalon uppehåller sig på Söfdö, när bondehären närmar sig. Hans hirdmän vill rusta sig till strid, men Absalon hindrar dem. Han, den djärvaste i venderstågens förtrupp, framträder nu i en helt annan roll, som biskop i sitt stift. Han vill vara en fader för sina barn och en herde för sin hjord, inte en mördare, säger han⁶ och citerar den kanoniska lagens ord om den ideale biskopen,⁷ han vill nu att man bara skall skingra de anfallande hoparna utan att spilla något blod. Så sker också, själv går Absalon enligt mönstret i många helgonlegender

² iturum se, utcumque fors tulisset, respondit, etiam salutem suam, si ita res posceret, tot egregiis regis meritis impensurum (524,19).

³ Plebs siquidem, acerrimis consternationis fluctibus concitata ... (524,25). Sed et Thoronem ... crebris sibilis infestoque clamore vexatum, coepto desistere coegit (524,27).

⁴ affirmare se, tametsi miles Absalonis esset, respectum eius civium cultui non anteferre, *populi maiestatem* pontificis partibus priorem ducere, plus publicae caritati quam privatae debere; ceterum ad omnes vulgi actus imitandos propensiore animo fore, *libertatem* eius

iam quasi naufragam ac periclitantem ne armis quidem protegere dubitaturum (525,24).

⁵ privatum abesse crimen, ubi *publicae libertatis* vindicta peragitur (326,30).

⁶ se *patrem* potius quam *praedonem* existere meminisset. Sed neque se pacis studium, cuius condendae causa advenerit, humano sanguine polluturum aut pias *pastoris* partes truculento *percussoris* officio mutaturum (526,6). Jämför 524,24: *patricio* spiritu publico furori constantiam suam obicere properavit.

⁷ Pastores etenim facti sumus, non percussores (Gregorius enligt Gratianus, 233).

mot dem med ett kors lyft mot höjden. Så vinner han större ära genom denna *temperantia* än genom en blodig hämnd för dessa brott.⁸

Ändå tvingas Absalon återvända till Själland. När Valdemar får höra om detta uppror, grips han av vrede och vill genast straffa de skyldiga. Det är Absalon som förmår honom att uppskjuta hämnden och först rådgöra med de skånska hövdingarna.⁹ När dessa kommer till Fyn, trakterar Absalon dem med största vänlighet. De ber honom föreslå kungen att avskeda Sakse, Aage, Sune och Esbern som fogdar, eftersom de inte var skåningar, och ersätta dem med infödda män. Detta är Absalons släktingar och vänner, här erkänner Saxo att skåningarnas hat väckts av det själländska Hvideparti, som nu syntes lägga även Skåne under sin framväxande makt. Men Absalon förvandlar detta till en principiell fråga om furstarnas makt: detta vore en kränkning av kungarnas sekelgamla rätt att efter egen vilja skänka förläningar. Och trots att hövdingarna nu lönar hans vänlighet och fredsvilja med högmodiga hotelser, står Absalon fast i denna trohet mot kungamakten.

När Valdemar sedan frågar hövdingarna hur upproret skall stillas, råder de honom att skriva ett brev, som blandar hårda och försonliga ord. Men Valdemars brev kommer att vara fullt med hotelser och ökar därmed bara folkets raseri. Nu avskaffar skåningarna skatterna till kronan men vägrar också att betala biskopstiondet, man upphäver celibatet och förkastar till och med biskopsämbetet. Nu först har kyrkan enligt Saxos version dragits in i konflikten, delvis genom Absalons hängivna försvar för kungamakten, delvis genom Valdemars brist på *prudencia* och *temperantia*. Nu riktas det skånska upproret både mot kungamakten och kyrkan.¹

Valdemar samlar flottan och beger sig till Skåne. På kungens befallning landstiger Absalon bland de sista. När fiskarna som bor på stranden i sina hyddor får se hans skepp, börjar de kasta sten; de skåningar som samlats till ting med Valdemar, visar sitt förakt mot kungen genom att löpa ner mot stranden och ge sin biskop samma mottagande.² För Saxo är scenen djupt symbolisk, därför brister han också ut i denna upprörda *exclamatio*: »O skåningar, otacksamma folk och fullt av vettlöst raseri, den som skänkt er så mycket gott belönar ni skamlöst med orätt i stället för gunst och tacksamhet!

⁸ Igitur *patricii* spiritus pontifex, ut tranquilum, ita salutare consilium secutus, *pietatem saevitiae* praefereudo, dum *gregi* parcendo consulit, plus *gloriae* et virtutis in innocentia ac *moderatione* quam laesione suarum *ultione* constituit (526,19).

⁹ *Aestuantem* animo regem seditiosisque supplicia minitantem consilii sui delenimento a proposito retraxit exigendaeque *ultionis* affectum primorum Scaniae virorum benevola vocatione differre docuit (527,6). Det är typiskt

för Saxos konstfulla kompositionsteknik att han infogat *ultio*, hämndemotivet, i femtonde bokens första sats (se ovan s. 293, not 9).

¹ Igitur in divina pariter humanaque grassatus, maiestatis *contemptum* religionis iniuriae sociabat (527,28).

² Pars, rege in contione relicto, per summum maiestatis *contemptum* ad mare decurrens, antistitis adventum pari iniuria excipiebat (527,37).

Er herdes och faders skepp, det låter ni gripna av måttlös galenskap inte nalkas era gränser: ändå är det genom hans välgärningar som era skepp har befriats från vikingarnas långa tyranni och nu kan färdas vida i trygghet. Han som genom sin krigiska dygd fordom räddade er från att drivas bort från denna strand, han vägras nu själv att närma sig samma strand. Upphör då äntligen att kränka denne man, så rik och så skuldlös genom sina lysande bragder, med edra grova brott och synder, skynda er att ångra och gottgöra den skuld ni ådragit er genom dessa orättvisa domar!»³

Först visar Valdemar sin kärlek och trohet mot vännen och vill i flammande vrede ta till vapen mot dessa skåningar. Biskop Svend i Århus försöker hindra honom, av medlidande eller fruktan⁴ – så faller en skugga även över honom. På tingen kräver sedan skåningarna att Absalon och själländarna skall dras bort, då skall upproret stillas. De jylländska krigsmännen underblåser i hemlighet denna mening, Valdemar själv påminner i enrum Absalon om deras gamla vänskap och endräkt och ber honom bevekande att lämna sitt stift och återvända till Själland. Han kräver till och med att Absalon skall låta sina ryttare ingå i hans eget följe. Absalon hade vågat allt för kungamakten i denna strid; men när dessa oerhörda, falska anklagelser riktas mot Absalon, lyssnar Valdemar till hans fiender och sviker sin vän under täckmantel av nytan och nödvändigheten.⁵

I Helsingör träder sedan Absalon inför kungen och kan med kraftiga och talrika argument gendriva alla dessa lögnaktiga beskyllningar, så att de som anklagat honom nu ber om förlåtelse och grips av vördnad.⁶ »Icke ringa var den beundran som hans vältalighet väckte hos alla, de flesta närvarande sade att han talat med gudomlig tunga.»⁷ Ändå ger Saxo genom hela femtonde boken en ytterst vag bild av dessa anklagelser, likaså förtiger han vilka argu-

³ O ingrata Scaniensium gens, quae pleno temeritatis furore tot commodorum tuorum auctori iniuriam pro gratia rependere rubori non ducis! *Pastoris parentis*que tui navigium, improbissimis evecta furiis, finibus tuis prohibere conaris, cuius beneficio tibi piraticam toties saevitiam expertae tuta late navigatio patet. Illi praesentem litoris aditum negas, cuius bellica virtus, ne tu pridem hac litoris sede pellerere, perfectit. Desine ergo optimis amplissimi integerrimique viri meritis quasi gravissimis insultare delictis, erroremque iniquo animorum iudicio contractum veloci paenitentiae studio redime! (527,40). Här varieras den inledande bilden av biskop Fredriks skepp och ges en vidare tolkning.

⁴ Pietas illi an metus hunc ausum praesiterit, incertum est (528,9).

⁵ Orare deinde eum, progressionis in Scaniam propositum deserat Sialandiamque repetere *deforme* non ducat, *speciosis* aliquando consiliis *utilia* praelaturus (528,30). Valdemar avslöjar här sin andliga underlägsenhet visavi Absalon genom att ställa nyttans argument före hederens.

⁶ Ubi demum Absalon, regi obvius factus, compluribus innocentiae *testimoniis* obiecta purgando, cunctas mendaciorum partes, quibus absens notatus fuerat, adeo *validis copiosisque rationibus* subruebat, ut criminatores reatum confiteri coactos ad veniam a se flagitantem adduceret deque accusatoribus sui *reneratores* efficeret (529,8).

⁷ Nec parva apud omnes eloquentiae eius admiratio exstitit, compluribus, qui aderant, divino ore eum egisse dicentibus (529,12).

ment som Absalon här anförde till sitt försvar; kanske var dessa frågor alltför besvärande för Absalon och hans krets ännu när Saxo skrev sin historia. Därför väljer Saxo en annan linje, därför försöker han dra blickarna från de konkreta skuldfrågorna till den anklagades heder och frågar upprörd hur någon vågar anklaga den man, som räddat hela Danmark och som redan visat skåningarna så mycken kärlek och nåd.

Vid fastan återvänder Valdemar och Absalon till Skåne, den senare för att sitt ämbete likmätigt viga de heliga oljorna i Lund. Nu samlas skåningarna på nytt med stöd av hallänningarna för att med vapen försvara sin »frihet».⁸ De möter kungens ryttare vid Dösjöbro. Absalon ber Valdemar att hellre använda käppar än vapen och visar så ännu en gång sin faderliga mildhet mot folket i sitt stift. Men Valdemar svarar att man strider med män och inte med hundar. Denna gång uppfylls Valdemar inte av sin alltför vanliga vrede utan av den klara insikten att upprorsmän måste bestraffas med stränghet och avskräckas från liknande förmätna dåd.⁹ Striden står länge oviss kring bron, tills Absalons ryttare finner ett vadställe och faller bondehären i ryggen. Många av skåningarna stupar eller drunknar, de övriga flyr. »Så krossades denna ogudaktiga hop genom Guds egen dom och fick bära straffet för sitt gudlösa raseri.»¹ Naturligtvis kom denna strid att utvecklas till en legend om Valdemars och själländarnas grymma blodbad på oskyldiga och värnlösa skåningar. Därför bemödar sig Saxo att framställa både Absalon och Valdemar som skuldlösa; och ytterst är detta Guds egen straffdom över dem som brutit hans lag.

En annan bondehär har samlats vid Getinge bro men grips nu av fruktan och ber om fred. Framför allt är det Absalons böner som förmår Valdemar att avstå från ett nytt blodbad.² Gradvis återställs lugnet i Skåne, men folket vägrar hårdnackat att betala tiondet. Valdemar gör allt för att tvinga Absalon att uppge detta krav, han påminner om hur Knud den helige mötte döden i Odense i samma kamp för tiondet. Men för Absalon strider det både mot ärans och religionens bud att tillåta något intrång i kyrkans rätt, han och inte Valdemar är Knuds andlige arvtagare. Medveten om Valdemars svaghet råder han honom att tiga i denna sak för att inte ådra sig folkets hat. Full av vördnad inför Absalons *constantia* väljer också Valdemar denna säkrare väg.³ Så ställs

⁸ sub specie petendae *libertatis* belli titulum fingit (530,12).

⁹ Igitur non irae aut furoris impetu concitatus, sed conspicua animi *industria* ad corrigendam civium insolentiam metumque consimilis audaciae ceteris iniciendum ... deposita ad tempus clementia, crudelitatis actus imitari coegit (530,17).

¹ Ita nefarius ille coetus, *divino iudicio* pro-

fligatus, *sacrilegi* furoris poenas exsolvit (530,26).

² Praecipue regem Absalonis nimiam agrestium stragem vitandam dicentis temperamenta flectebant (530,39).

³ Tam *iustam* tamque *fortem* Absalonis *constantiam* rex animo *veneratus*, cum remissionem admittere nolit, exactionem differri postulat (531,14).

den lysande hedern mot den krassa nyttan, så nöjer sig Valdemar än en gång med tillfälliga segrar och lämnar de stora frågorna olösta för framtiden.

Valdemars död

Detta gäller också Danmarks förhållande till kejsarmakten. Nu rasar striden mellan Fredrik Barbarossa och Henrik av Sachsen. Först hade Henrik försökt vinna Valdemars stöd. Då sänder Fredrik sina legater till Danmark och föreslår äktenskap mellan två av sina söner och två av Valdemars små döttrar. Valdemars vänner förstår att detta bara är en list för att locka över Valdemar på kejsarens sida, de påminner honom om hur kejsaren med samma falska trolöshet en gång tvang honom att bli kejsarlig vasall och motta Danmark som län ur Fredriks hand.

Men Valdemar lyssnar mer till sin maka, som lockas av den ära släktskapen med kejsarhuset skall ge deras blod. Han reser till Lübeck och vidare uppför Elbe till kejsarens läger för att förhandla om dessa äktenskap och hemgiften. Fredrik mottar honom vördnadsfullt med omfamningar och kyssar och leder honom själv vid handen genom lägret och bjuder som en härold alla att ge plats. Tältet störtar samman inför massan av skådelystna, kejsaren bjuder med utsträckt spira och hög röst alla att ta plats på bara marken. Stormännen sätter sig utan hänsyn till rang eller ordning på den plats dit de knuffas i detta tumult, man klättrar till och med upp på varandras axlar för att se bättre. Alla ropar i beundran inför Valdemars härliga gestalt att detta i sanning är en furste, en herre värdig kejsarkronan och kallar i stället Fredrik en småkung, en liten man. Detta kunde ha varit det skönaste ögonblicket i Valdemars liv. Men Saxos språk och bilder andas ett djupt förakt för denna ära och detta kejsarhov, som i sin brist på ordning och *temperantia* stod föga högre än skåningarnas larmande tingsförsamlingar och oordnade bondehävar.

Trots att Fredrik kräver en oerhörd hemgift, enas man också om äktenskapet med den yngre av Valdemars döttrar. En dag kommer kejsaren oväntat ut i en liten båt till Valdemars skepp och önskar ett hemligt samtal med honom. Nu hade de ju genom släktskapen blivit vänner och liksom av en och samma själ. En gång hade han lovat att lägga hela Venden under Valdemars välde. Nu ville han locka vendarerna att avfalla från Henrik av Sachsen genom att utnämna deras furstar, Bugislav och Kazimar, till kejsarliga vasaller – men bara för en tid, tills kampen med Henrik var över. Valdemar ger sitt bifall, och nästa dag ger kejsaren högtidligt Bugislav och Kazimar var sitt baner och titeln av slavernas hertigar. »Så säljer de sitt fosterlands gamla och ärftliga frihet för tomma och falska äretitlar; om de vetat vilken börda de underkastade sig med detta ringa tygstycke, skulle de ha föredragit döden framför denna gåva eller hellre velat leva alla sina dagar fjärran från det offentliga livet. När de drar bort med denna skenbara ära men höljda i den djupaste skam och vanära, för de med sig fäderneslandets trældom dold och förskönad genom dessa falska

äretecken.»⁴ Bittra, föraktfulla ord – men egentligen riktas de också mot Valdemar som för samma falska ära sålt Danmarks frihet till kejsarmakten och som än en gång låter Venden glida ur sina händer.

Under tiden har vunderna åter uppfört skansar och befästningar vid flodmynningarna, och Valdemar grips av oro. Han kallar Absalon, Sune, Esbern och sin son Knud till sig och ger dem uppdraget att förstöra dessa skansar; själv vill han inte riskera sin ära i ett så vanskligt företag. Åter denna själviska upptagenhet av sin ära, som varit ledmotivet i denna bok och som ibland för tankarna till de åldrande männen, Harald och Starkodder, i den åttonde boken. Absalon lovar att leda själländarna och skåningarna, men han förutsäger att jyllänningarna skall visa sitt förakt både för honom och den unge Knud. Då blir Valdemar sjuk av oro, ty två lidelser kämpar i hans bröst, begäret att segra och hans förtvivlan om segern.⁵

Absalons förutsägelse besannas som vanligt. När flottan inte kan löpa ut i det dåliga vädret, hörs de upproriska jyllänningarnas rop längs hela stranden att man skall uppge detta krigståg. Hövdingarna blir rädda att folket öppet skall trotsa kungamakten och råder Knud att själv upplösa flottan. Eljest kunde det gå honom som Knud den helige, när han ville straffa ledungen för dess myteri. Knud följer detta råd, liksom Valdemar föll undan för skåningarna. Än en gång har kungamakten lämnat en fråga – nu de ständigt upproriska jyllänningarna – olöst för framtiden.

Genom det öppna fönstret till sin sovkammare på Vordingborg ser Valdemar seglen på de återvändande skeppen, oron förvärrar hans sjukdom. Men med samma utsökta *temperantia* som han visade vid kejsarhovet träder han Absalon, Esbern, Sune och Knud till mötes med glättigt ansikte, utan att visa något av denna sjukdom. Ändå biktar han sig för Absalon i övertygelsen om att människan inte bör uppskjuta sin botgöring till den ovissa dödsstunden och testamenterar hälften av sitt fädernearv till klostren. Man fattar hopp om kungens tillfrisknande, det är bara Sune som denna gången representerar *prudential* och förutser kungens snara död och nödvändigheten att skydda Knuds ställning. Man har tillkallat en abbot från Skåne, som brukar skryta med sina kunskaper i medicin; han försäkrar efter en föga kunnig undersökning att Valdemar skall återfå sin fulla hälsa. Kungen får en läkedryck, blir mållös och badar snart i svett, men även detta är enligt abboten goda tecken. När vännerna nästa morgon träder in i kungens sovkammare, är han död. Men

⁴ *Scaviae duces appellat, veterem atque hereditariam patriae libertatem vanis atque fucosis dignitatibus nominibus venditantes. Qui si scissent, quanto oneri se exigui panni receptione substernerent, mortem beneficio praetulissent aut privati in omne vitae tempus degere maluissent. Sic sub honoris specie gravissimis dede-*

coris probis implicati discedunt, servitutum falsis dignitatum insignibus coloratam in patriam referentes (533,42).

⁵ *His curis astrictus, morbo ex sollicitudine contracto, in lectum decidit. Enimvero praecordia eius dividuae passiones, hinc vincendi cupido, hinc desperatio torserunt (534,27).*

det syns som han ännu andas, det finns ingen stelhet eller skräck i hans ansikte, som ännu bär en levande människas rodnad. Först senare överdras det av dödens blekhet.

I otaliga scener har Saxo försökt väga Valdemars dygder mot hans svagheter och laster, allt för att ytterligare framhäva Absalons heroiska gestalt. Därför har detta också blivit ett av de rikaste och mest fängslande porträtten i *Gesta Danorum*. I hela femtonde boken har Valdemar vacklat mellan sin vrede och sin iver att vinna folkets gunst, mellan sin äregirighet och sin oro och förtvivlan. Till och med hans sjukdom blir ett tecken på denna inre svaghet liksom hos Eskil i fjortonde boken. Men i dödens stund dömer inte längre människor utan Gud själv. Gud låter det inte spridas någon himmelsk doft kring Valdemars kropp som kring biskop Vilhelms, han låter den inte bevaras mirakulöst från alla dödens yttre tecken som biskop Fredriks kropp drivande för vågorna, han låter honom inte utandas sin sista suck som Knud den helige inför altaret i Odense kyrka. Valdemar dör en vanlig, syndig människas död av sjukdom, i sin sovkammare. Ändå förundras alla av den frid och skönhet som en stund får dröja kvar i den dödes ansikte. Det är tecknet att en högre makt sett mer till hans furstliga dygd och ödmjuka fromhet än till hans brister, att Valdemar till slut fann nåd och försoning hos sin Gud.

När det kungliga liktåget når Ringsted, där Valdemars fader redan ligger begravd, möts det av klagande kvinnor med utslaget hår och av bönder som lämnar åkrarna för att bära det kungliga liket på sina axlar. I det kejserliga lägret hade Valdemar mötts av den falska och prålande ära, som bara dolde svek och smutsiga begär. Nu formar sig folkets gråt och klagan över fosterlandets räddare till det sanna lovtalet över Valdemar den store. När Absalon skall sjunga själämässan, bryts hans röst av tårarna, sorgen hotar att ta även hans liv. »Men när nu det ena av fäderneslandets ljus var utsläckt, lät inte ödet det andra gå under, för att den inte måtte saknas, som skulle kasta Venden under Danmarks fötter, för att inte detta folk som under så många ledare nått den högsta ära skulle förbli utan beskyddare.»⁶ Till och med under begravningsakten leds våra blickar bort från den döde kungens kropp mot biskopen, när hans tårar blandas med rökelsen och stiger upp till Gud.

Bok XVI

Skåningarna

»Efter likbegängelsen och sedan den kungliga kroppen gravsatts med största ära, skyndade Knud på sina rådgivares uppmaning att gripa och befästa sin

⁶ Sed fortuna, altero patriae lumine extincto, reliquum perire passa non est, ne deeset, cuius ductu Daniae pedibus Sclavia subicere-

tur, aut gens, quae sub tantis ducibus ad excellentem *honoris* habitum provecta fuerat, tutore vacua remaneret (536,23).

makt genom att bege sig till Jylland och avkräva trohetseden av sin faders hirdmän.»⁷ Trots det försonliga skimret över Valdemars sista år blir detta hos Saxo de uppskjutna konflikternas tid. Därför framstår den unge Knuds ställning nu så hotad och osäker, trots den djupa sorg varmed folket följt hans fader till graven. Därför syns det nödvändigt att han och hans rådgivare – kretsen kring Absalon – ingriper med skyndsamhet och fasthet mot kungamaktens alla fiender.

Därför lyckas man kväva upprorslusten bland de jylländska stormännen. Men skåningarna återstår, de jublar skamlöst över Valdemars död, åter flammar upprorselden upp på deras ting. Nu kräver folket att hövdingarna skall betala skadestånd för dem som stupade för Valdemars och Absalons ryttare vid Dösjöbro, man börjar bränna både de själländska fogdarnas och de skånska stormännens gårdar. Många av dem flyr därför till Absalon på Själland. Man inkallar till och med en viss Harald från Sverige, släkt med kungahuset men slö till sinnet och klumpig i sitt tal, för att han skall bli deras kung.

En del av stormännen samlas vid Lomma å, andra av kungens ryttare låtsas ovetande och uteblir. Trots att de är så fåtaliga, spränger stormännen utan befäl och ordning och för slappa tyglar mot den annalkande bondehären.⁸ Samtidigt griper en häftig vind tag i böndernas sköldar. Detta vållar dem ännu större skada än ryttarna, de tar alla till skamlig flykt.⁹ Under tiden har Lundaborna fegt hållit sig utanför striderna, men nu vågar de sig fram och hånar de besegrade.

Det är möjligt att Skåneupproret hade ett inslag av klasskamp.¹ Men Saxos skildring måste behandlas med försiktighet. Det han velat måla är en kaotisk splittring och brist på sann dygd och disciplin inom *alla* samhällsklasser i Skåne,² ett hot att hela samhällshierarkin störtas omkull – om inte en fast hand nu griper tyglarna och återställer ordningen.

Denna hand tillhör givetvis Absalon. På de skånska stormännens begäran skyndar Absalon med själländarna till Skåne. Med vajande baner gör han sitt intåg på de skånska tingen, återupprättar den lag och rätt som den fräcka massan försökt störta omkull och faller rättfärdiga domar över Harald och de upproriska. Folket nedlägger sina vapen och blandar sig med Absalons män

⁷ Peractis inferiis corporeque regio honoratissime funerato, Kanutus, *momentibus arbitris, festinatione, qua regnum peti firmarique oportuit, in Iutiam secessit, paternos sibi milites obligaturus* (537,1).

⁸ *sine imperio aut ordine effusus habenis in hostem contenderent* (538,13). De slappa tyglarna symboliserar som alltid bristen på *temperantia*.

⁹ Ita popularium acies . . . plus periculi an *ignominiae* senserit, dubietati subiecit (538,17).

¹ Folket vill slutligen störta hela stormannaklassen (*communi nobilitatis exitio pensaturi*; 538,30). Jämför 539,7: *funesto plebis conatu ulterius adversum principum collegium inolescere non audente*.

² Denna brist på *temperantia* understryks i femtonde bokens inledning genom ord som *temeritas, petulantia, praeceps, liber* osv.

för att livligt instämna i dessa domar, en bild av den nya ordning som måste komma efter denna tid av kaos och anarki.

Knud befinner sig symboliskt nog fjärran från dessa avgöranden. Esbern skall meddela hur Absalon vunnit denna seger för kungamakten och finner honom full av oro och modlöshet, liksom Valdemar när han såg de återvändande flottornas segel i femtonde boken. Segerbudskapet fyller honom med glädje, han drar själv till Skåne och vill låta härja Frosta härad som straff för upproret. Men Absalon träder emellan och lyckas uppnå att de upproriska slipper undan med böter: »O, denna oändliga nåd, genom vars välgärning dessa män som uppenbart gjort sig skyldiga till det grövsta av brott tilläts köpa sig fria med en obetydlig skatt!»³ Valdemars häftiga svängningar mellan oro och glädje, mellan modlöshet och vrede har överförts på sonen. Absalon däremot uppträder alljämt i sin dubbla roll som kungamaktens starkaste stöd och som en kärleksfull fader för sitt stift.

Kejsaren

Även mot kejsarmakten hade Valdemar visat en dåraktig vördnad och undfallenhet. Nu sänder Fredrik Barbarossa legater och brev, som skall locka sonen till kejsarhovet, naturligtvis för att denne skall förnya vasalleden. Men Knuds rådgivare varnar honom för denna list och Knud svarar artigt undvikande. Men när kejsaren börjar hota att skänka Danmark till någon annan furste, hårdnar också tonen i de danska breven. Till slut skickar Fredrik hertig Siegfried av Thüringen, Knuds svåger, till Danmark. Han förebrår Absalon, Sune och Esbern att de, som borde skydda den unge fursten med sina råd, i stället rådde honom till ett farligt krig som skulle kosta honom riket. Då påminner Absalon om den trolöshet och de falska löften Valdemar alltid rönte av kejsaren. »Därtill borde Siegfried veta att Knud och kejsaren ägde samma rätt att härska och att den förre inte ägde mindre frihet att styra det danska kungadömet än den senare att härska över det romerska kejsardömet.»⁴ Ord tunga av innebörd i en tid när två bilder av den kristna världen stod mot varandra i den politiska kampen och den juridiska debatten, det universella kejsardömet där alla furstar var vasaller i en feodal hierarki och den motsatta: fria, nationella furstestater där kejsaren bara var *primus inter pares*. Men det är Absalon som får uttala den danska statens självständighetsförklaring.

Själv vågar inte Fredrik angripa Danmark, men med gåvor och löften lockar han sin vasall Bugislav, efter broderns död ensam hertig över Venden, att gå till anfall. Bugislav samlar en väldig flotta om 500 skepp och seglar

³ O immensam clementiam, cuius beneficio hominibus evidenter noxiis maximi facinoris culpam parvulo censu redimere licuit! (539,19).

⁴ Proinde Syfridum nosse debere Kanuto

Caesarique aequum regnandi ius esse neque minore cum libertate hunc Danici regni quam illum Romani imperii gubernacula continere (540,13).

mot Rügen, där hans morbroder Jarimar härskar som dansk vasall. Förskräckt sänder Jarimar bud till Absalon. Skyndsamt kallar denne alla vapenföra på Själland, folket och stormännen, små och stora skepp, krigsfartyg och lastfartyg: alla infinner sig i ivrig tävlan före den bestämda tiden på mötesplatsen.⁵ Men från Fyn kommer bara sex, från Skåne bara fjorton skepp, de övriga fördröjs heter det hånfullt. Knud själv mottar budet på Jylland och hinner inte på denna knappa tid delta i krigståget – som när det skånska upproret nedslås befinner han sig fjärran från scenen.

Flottan löper ut på pingstafton och seglar skyndsamt mot Rügen.⁶ Men man hejdas vid Hiddensö, ännu vet man inte var Bugislav tänker landstiga på Rügen. Så snart Absalon fått säkrare underrättelser, samlar han brådskande styrmännen till rådslag och omtalar att han i en dröm fått säkra förebud om deras seger. Så återtas den otåliga rörelsen framåt, flottan seglar vidare i gryningen full av iver och stridslust, men Absalon fördröjs när hans ankare fastnar i sanden. Han gläds dock mer över de andras snabbhet och kan snart genom sina mäns snabba rodd hinna ikapp de främsta skeppen.⁷

Rörelsen hejdas på nytt,⁸ nya bud lämnar stridiga besked om Bugislavs flotta, dimman hindrar också sikten. Men när Absalon gått i land för att fira gudstjänst, får han plötsligt bud om att den vendiska flottan är alldeles i deras närhet, osynlig i dimman. Ivrig sammankallar han flottan »för att skänka Gud sitt offer genom vapen och inte genom böner. Vilket offer kan nämligen vara Guds allmakt mer behagligt än de gudlösas undergång?»⁹

I dimman tror Bugislav först att de danska skeppen är en vendisk förstärkning, sedan att det är Rügens flotta: ingen kan nämligen tro att danskarna på så kort tid hunnit dit från sitt avlägsna land.¹ Bugislav formerar sina skepp till strid. Sune, Absalons kusin, manar till försiktighet i tron att vunderna fått förstärkning av tyska skepp. Men Absalon själv vill skyndsamt gå till anfall,

⁵ Qui *protinus festinatione*, quanta sociorum expugnationem *praecurri* oportebat, accinctus, missis per Sialandiam epistolis, omnem aetatem armis habilem in classem confluere iussit ... Adeo autem in iis, quibus expeditionis societas mandata fuerat, obsequendi sollicitudo flagrabat, ut egregio alacritatis certamine constitutum sibi tempus aut impleant aut *praecurrerent* (541,28). Den skyndsamma rörelsen är det dominerande motivet i sextonde boken som symbol för föreningen av *fortitudo* och *prudencia*. Jämför 538,35: Quod periculum, cunctorum Scaniae magnatum capitibus contingum, *praeproperus* Absalonis cum Syalanden-sibus adventus dispulit.

⁶ Eadem die, ne quid *segnius* aut *cunctantius* gereretur, Hythini insulam adnavigari curatur (542,5).

⁷ Quam *tarditatis* iacturam impedimento solutus tanta remigii *velocitate* pensavit, ut paene prima navigia occupaverit, *dispendium* casu in- vectum proeliandi cupidine redimendo (542,29).

⁸ Hunc publicae *festinationis procursum* missa a Rugianis ratis excepit, quae aliquanto *remissiore* navigatione utendum doceret (542,33).

⁹ armis, non precibus Deo libamenta daturus. Quod enim sacrificii genus scelerorum nece divinae potentiae iucundius existimemus? (543,10).

¹ Neque enim eorum animos subire poterat Danos per tot locorum spatia a Sclavia remotos *intra tantuli temporis angustias* eo loci fuisse provectos (543,17).

detta skall säkrast ge dem segern.² Danskarna rör ivrigt mot fienden och tar samtidigt på sig rustningarna, några ynglingar kan inte längre dröja utan höjer baneren och uppstämmer en sång av stridslust. Och nu ser venderna Absalons tecken genom dimman, det som alltid brukade jaga fienderna på flykten. De lättar ankar och flyr så snabbt som möjligt, otaliga vender kastar sig i måttlös fruktan i vattnet så att skeppen snabbt töms på folk. När danskarna hellre plundrar dessa skepp än förföljer de flyende, seglar Absalon förbi dem med bara sju skepp – samma tal som när han återvände från det första krigståget mot venderna eller ledde utbrytningen i den pommerska sjön.³ Hundra skepp flyr mot land, där venderna försöker gömma sig i de mörka skogarna, men trettiofem skepp fortsätter den våldsamma rodden. När de märker att danskarna förföljer dem med bara sju skepp, hejdar de sig skamsna som till strid. Men Absalon fortsätter ivrigt rodden hellre än att invänta förstärkning. Då kastar venderna skräckslagna inför detta mod hästar och vapen i djupet och lyckas slutligen ta sig in i Peeneflodens mynning.

»Detta är den dag, då Absalons härlighet förblindade fiendens flotta och tvang den till flykt eller undergång ...»⁴ Det är Absalons och själländarnas seger: när arton skånska skepp hinner fram först nästa dag, låter han dem storsint få sin del av krigsbytet. Han sänder också en storman till Knud för att berätta om segern och visa Bugislavs tält som bevis; på Viborgs ting får denne man berätta om Absalons bragder för jyllänningarna. När en annan av hans fiender, kejsar Fredrik, får veta att allt detta skett blott genom Absalon, uppger han nu allt hopp att bemäktiga sig Danmark. Ända till Bysans når ryktet om Absalons seger med otrolig hastighet,⁵ liksom i tävlan med den snabbhet varmed Absalon själv fört den danska flottan mot dess underbara triumf.

Venderna

Efter denna höjdpunkt ter sig återstoden av sextonde boken och *Gesta Danorum* egendomligt glanslös. Danskarna belägrar detta och följande år de pommerska städerna, de bränner och plundrar på landsbygden, men utan att uppnå något avgörande. Bugislav låtsas vilja förhandla om fred med Absalon, men denne inser klokt nog att dessa föreslagna möten är försåt mot hans liv och uteblir från dem.

Slutligen beslutar Knud att man skall försöka ta staden Camin genom list och överraskning. Man närmar sig den genom öde skogar, där tyvärr alla utom själländarna och skåningarna går vilse. När Bugislav som råkar vara i Camin

² *Monitus a Sunone, ne eam perinde ac Germanicis roboratam auxiliis praepropera festinatione inceseret, sed temperato remigio militem armari iuberet, minime cunctandum aiebat* (543,30).

³ Jämför 423,20 och 486,38.

⁴ *Illa igitur dies, quae Absalonis claritate*

occaecatam hostium classem aut fugam aut exitium pati coegit (545,5).

⁵ *Eandem victoriam suam Absalon apud Byzantium incredibili famae velocitate vulgatam postmodum ab equitibus suis ... accepit* (545,36).

ser hur fåtaliga danskarna är, gör han ett utfall. Esbern låtsas då dra sig tillbaka för att locka fienden bort från stadens murar, tills han plötsligt ger tecken till anfall. Bugislav faller av hästen och måste springa för att rädda sitt liv,⁶ samma hånfulla bild som när venderna rodde i förtvivlan undan de danska skeppen. När kungen senare kommer fram och undersöker möjligheterna att storma staden, träder prästerna barfota ut och ber honom på sina knän att skona den för kyrkornas skull. De framför också Bugislavs bön om lejd.

Så ber Bugislav Absalon och Jarimar att mäkla fred mellan honom och Knud. Villkoret blir att Bugislav betalar en väldig summa penningar och nu mottar sitt fäderneärvda land som län ur den danske kungens hand med samma plikt att lyda och tjäna den danske kungen, som Rügen redan accepterat. När detta avtalats, trakterar Absalon honom höviskt med ett gästbud, där Bugislav dricker sig hejdlöst berusad fast han hellre borde ha begråtit sitt lands förlorade frihet. Redlös bärs han från skeppet till ett tält, vid vilket Absalon ställer fyrtio soldater som skydd och ärebetygelse. När Bugislav vaknar nästa morgon, prisar han i översvallande ord danskarnas trohet och Absalons vänlighet.

Nästa dag faller Bugislav i de vendiska stormännens närvaro på sina knän inför Knud och ber med sin maka och sina barn om förlåtelse för sitt uppror. Det land som hans far och farfader härskat över vill han nu ödmjukt motta som en förläning av Knuds frikostighet. Rörd av hans olycka reser Knud honom upp. Då törnar väldiga molnmassor samman med ett åskdån, som enligt de spådomskunniga bebådar det vendiska rikets undergång.

»Det valde över venderna som förvägrats Valdemar trots hans oupphörliga mödor, det vann nu Knud genom mycket ringa ansträngning...»⁷ Kanske förklarar frasen det torra och glanslösa hos dessa sidor. Egentligen skulle de ha skildrat den danska kungamaktens och Knud VI:s största triumf, ackompanjerad av det åskväder som blev en legend redan i samtiden. Men Saxo beskriver några lamt förda och planlösa krigståg mot denne Bugislav, som endast väcker vårt löje och förakt. När vi ser hans föga furstliga rus och Absalons höviska *temperantia*, skall vi minnas hur Absalon nyss försvarade sitt lands frihet mot kejsarmakten med den djupaste trohet, den frihet som Bugislav glömmer i gilletts gamman. När vi ser honom knäfalla inför Knud, skall vi minnas den kamp som inleddes redan av Skjalm Hvide och som Absalon och hans släktingar förde vidare under oändlig tapperhet, självuppoffring och trosvisshet. De vann de verkliga segrarna, de kuvade Venden. Knud mottar vinsten men dem tillhör äran för evigt.

⁶ *pavido recursu intra vallum confugeret, celeritate pedum salutem quaesiturus, quam aut armis aut equi velocitate tueri fiduciam non habebat* (549,36).

⁷ *Ita Sclavicarum rerum dominium, assiduis Waldemari laboribus negatum, parvulo Kanuti*

negotio contributum est (551,20). Jämför Knud Lavards uppbragta och stolta ord om hur han erövrat Venden åt kung Niels: *Itaque, quarum ego rerum sementem ieci, tu fructum absque negotio messuisti* (352,26).

KAPITEL 6

Saxo Grammaticus

Verkets genesis

Ytterst bygger varje porträtt av Saxo på en tolkning av hans enda bevarade verk, *Gesta Danorum*. Utifrån detta har man försökt besvara frågorna om hans personlighet och hans livsöde, om den tid och den miljö vari hans historia tillkom. Kan den tolkning, som vi här har gjort, kasta något nytt ljus över dessa frågor?

De samtida källorna har endast bevarat några få och vaga notiser om Saxos liv. Någon gång efter 1185 nämner Svend Aggesen att Saxo enligt ärkebiskop Absalons uppgift arbetade med Svend Estridsens och hans söners historia. Någon gång före 1201 undertecknar Absalon det testamente, där han åter-skänker en skuld på två och en halv mark silver till Saxo och uppmanar honom att överlämna två av ärkebiskopens böcker till Sorø kloster. Detta är egentligen allt.

Själv träder Saxo fram i företalet till sin historia. Där säger han att Absalon, hans herre, gav honom uppdraget att skriva detta verk. Men eftersom han nu hyllar Valdemar Sejr för dennes erövringar på andra sidan Elbe, har man antagit att detta skrivits först efter 1208 eller 1216. Andra forskare har givit verket en ännu längre tillkomsthistoria: enligt Sofus Larsen skulle Saxo ha hemkallats redan 1158 från Paris, när Absalon blev biskop i Roskilde, och då börjat sina historiska anteckningar,¹ enligt Jørgen Olrik skulle *Gesta Danorum* ha fullbordats först omkring 1220.²

Därtill kommer spekulationen om i vilken följd Saxo skrivit de olika partierna av sin historia. Många har hävdat att samtidshistorien, de sista böckerna, måste ha skrivits först, medan forntidshistorien tillkommit på ett senare stadium. Bevisen är delvis av stilistisk art: i verkets sista sex böcker tycker man sig ha återfunnit en livlig, lättflytande stil, medan språket i forntidshistorien är mer konstfullt eller förkonstlat med talrika lån från antika *auctores*, med stora poetiska partier och en oupphörlig ansamling av figurer och omskrivningar. Enligt dessa teorier skall också vissa partier vittna om hur Saxos krafter sviker honom med stigande ålder och hur nya sidor i hans karaktär stiger fram och färgar språket. Detta gäller framförallt den nionde

¹ Sofus Larsen, 221, 250 f.

² Jørgen Olrik, *Studier over' tilblivelsen af*

Saksens værk, Historisk Tidsskrift, 8. Række, 2. Bind (København: 1909-10), 213.

och tionde boken, som skall ha tillkommit sist för att binda samman de två huvuddelarna av verket.³

Det kan synas rimligt att Absalon i första hand gav Saxo i uppdrag att skriva en historia om det sista seklets händelser, det sekel som sett Hvideätten uppstiga till makt och rikedom. Å andra sidan tvingas man då spekulera över vilka omständigheter, som senare förmådde Saxo att överge denna plan och utvidga sitt verk med den väldiga fornhistorien. Man kan ju också peka på Svend Aggesens historia, som tillkommer ungefär vid samma tidpunkt och i liknande miljöer och som trots sitt begränsade omfång försöker teckna ett historiskt skeende från Danmarks grundande i en mytisk forntid fram till samtidens kungar. Vi kan inte avvisa möjligheten att Saxo från första stund arbetat med en liknande idé.

Samtidigt kommer varje försök att urskilja »äldre» och »yngre» lager inom verket att vila på subjektiva värderingar av olika stildrag och på obevisbara antaganden om Saxos intellektuella, estetiska och psykologiska utveckling.⁴ Det har sagts att Saxos stil blir mer förkonstlad och skolastisk med åren.⁵ Med samma rätt kunde man hävda att den motsatta utvecklingen vore mer naturlig. Om Saxo som ung *clericus* trädde i Absalons tjänst, borde han då ha brunnit av iver att demonstrera all den lärdom och stilistiska virtuositet, som han lärt sig i de utländska skolorna.

Det som denna undersökning velat framhäva är i stället den konsekvens och medvetenhet, som trots allt gör verket till en organisk enhet. Var och en av de sexton böckerna är i stort sett komponerad efter samma principer. Den inleds med en fras och en eller flera episoder, som presenterar de begrepp och bilder som sedan skall varieras och utvecklas under bokens gång. Varje bok är samtidigt uppbyggd kring dialektiska mönster, som leder fram till en dramatisk och förtärad kulmen mot bokens slut. En rad avslutande sentenser och *exempla* får sedan sammanfatta bokens tematik och i vissa fall förebåda den följande bokens tankevärld. Detta gäller även den väldiga fjortonde boken, som eljest lätt kunde betraktas som en »ur-Saxo», senare mödosamt infogad i ett annat och mer omfattande historieverk.

Dessutom har Saxo avsiktligt upprepat fraser, handlingar och gestalter genom hela sitt verk. Genom denna kontrapunktiska väv blir hans historia ett slutet universum: liksom i musikens stora variationsverk gläds vi både åt den stränga lagbundenheten och de överraskande kombinationernas rikedom. Men genom dessa suggestiva upprepningar får också enskilda händelser och livsöden en fördjupad innebörd och historien själv en cyklisk karaktär. Det är

³ En forskningsöversikt återfinns hos Kroman, 31 ff. Jfr ovan s. 12.

⁴ Utifrån vissa partier i forntidshistorien beskriver exempelvis Paul Herrmann den äldra-

de Saxo som den impotente munken, hemfallen åt sina vällustiga erotiska fantasier (II,39).

⁵ Herrmann I,467; Kroman, 37.

sant att detta nät når sin största täthet och konstfullhet i de nio första böckerna. Där får första, femte och nionde boken spegla sig i varandra genom en rad identiska eller snarlika element, där förebådar första boken en rad motiv i de följande böckerna, medan den sjunde rekapitulerar dem och den åttonde leder oss tillbaka genom de föregående böckerna till utgångspunkten. Men även i de senare böckerna möter vi samma teknik: rättgången mot Magnus i fjortonde boken aktualiserar bestämmelserna om högförräderi i Knud den stores hirdlag i tionde boken, vid det skånska upproret i femtonde boken påminner man ständigt Absalon om Knud den heliges olyckliga öde, det som skildras i elfte boken osv.

Detta tyder på att Saxo vid en given tidpunkt koncipierat sitt verk som en helhet, vilande på fyrtalet och indelad i sexton böcker. I den mån äldre partier redan låg färdigskrivna, har dessa nu med större eller mindre framgång bearbetats och infogats i denna plan. Saxo kan senare ha modifierat denna komposition genom införandet av nya episoder, ledmotiv och kontrapunktiska mönster – i princip kan detta ständiga skapande ha fortgått ända till den stund han dedicerar verket till Andreas Sunesen och Valdemar Sejr och även därefter. Men mycket tyder på att denna allt övergripande plan tillkommit redan på 1190-talet och att den därför är ett uttryck för tankarna, idealen och stämningarna vid den åldrade ärkebiskop Absalons hov.

Historieskrivningens guldålder

1100- och 1200-talen är historieskrivningens guldålder i Norden. Mer än någon annan litteratur eller vetenskap omhuldades den vid furstehov, kloster och biskopsstolar, mer än någon annan genre lockade den till sig tidens främsta begåvningar: Are, Sämund, Ailnoth, Svend Aggesen, Saxo, Theodoricus, Snorre, de isländska sagornas anonyma författare . . . Hela denna storartade litteratur kan synas springa fram ur en pietet inför den äldre nordiska kulturen, den som syntes hotad antingen genom den nya kristna världen eller de nya idealen från det feodala Europa. Samtidigt finner man att historieskrivningen ofta når en sällsynt blomstring och aktualitet i samhällen som genomgår revolutionära förändringar. Då synes det uppstå ett nytt behov att skapa en bild av det förflutna, en bild som skall styra den ovissa utveckling man omslutes av och forma den nya verklighet som hägrar som dess mål. Förmodligen är det också detta medvetande om att leva i en djupgående förvandling av Nordens samhällsliv och kultur, som drivit fram alla dessa historieverk.

Historiens bilder kan tjäna skilda syften: att legitimera en ny dynasti eller samhällsklass, som nu försöker gripa makten och tar historieskrivningen i sin tjänst, att plädera för nödvändigheten av en viss juridisk eller ekonomisk reform, att skapa en opinion för krig eller försvar mot en viss fiende. Men på en punkt skiljer sig historieskrivningen från den politiska propagandan och polemiken. Med sitt skenbart objektiva språk och sitt upphöjda perspektiv

skall den visa hur dessa omstridda politiska idéer egentligen är den nödvändiga och positiva konsekvensen av en lång historisk utveckling, vars ursprung måste sökas i forntiden och i samhällets innersta väsen. Det är genom dessa argument som historien försöker övertyga samtiden och besvärja verkligheten.

Under dessa sekel var det otvivelaktigt kyrkan, som klarast demonstrerade historieskrivningens makt att skapa och förklara en ny världsbild. Bibeln och kyrkofädernas skrifter, biskopsbiografierna och helgonlegenderna, klostrens och domkyrkornas annaler, allt detta lade världens skeenden tillrätta och förklarade dem som en evig kamp mellan det goda och det onda och som kyrkans ständiga segertåg på jorden. Därur framväxte nu ett allmänt behov att inordna även de nordiska länderna i detta historiska perspektiv och att tolka den »hedniska» forntiden utifrån kristendomens tankevärld.

Men detta är inte bara de sekel, när Norden kristnas. Liksom det övriga Västeuropa genomgår dessa länder också den förvandling av den politiska och ekonomiska samhällsstrukturen, som på sätt och vis innebär den moderna nationalstatens födelse. Denna process varierar givetvis med varje lands specifika förhållanden. Men det återkommande mönstret är att tre grupper eller institutioner söker lösgöra sig ur den äldre samhällsorganisationen för att konstituera sig som en ny överhet. Det är förutom kyrkan en ny furstemakt och en ny aristokratisk överklass. De bildar ständigt växlande konstellationer för att gemensamt förverkliga detta mål, men de lever också i permanent spänning med varandra och träder ofta i öppen strid, när deras intressen synes hota varandra. Detta föder också ett nytt politiskt språk, ett system av idéer och symboler som dessa tre grupper använder för sin maktkamp inbördes men också för att försvara den nya överheten gentemot det övriga samhället. Vi möter detta språk i de kyrkliga och världsliga kansliernas alltmer konstfulla skrivelser, i de redaktioner av äldre och nyare lagar som gör 1100- och 1200-talen till en juridisk guldålder i Europa,⁶ i den praktfulla konst och det rika ceremoniel som börjar utvecklas kring furstemakten, aristokratin och det högre prästerskapet. Detta förklarar också den aktualitet historieskrivningen fick.

I Danmark synes denna process ta sin början med Svend Estridsen och hans många söner på tronen. De försöker målmedvetet förena de förr så självständiga danska provinserna till en fast riksenhet under furstemaktens ledning. De möter motstånd hos stormännen och hövdingarna liksom hos det lägre folket. Även kyrkan kan känna sig hotad av furstemaktens ständigt ökade maktanspråk, när den nu själv vill bygga upp sin nationella organisation och försvara

⁶ Se framförallt Sten Gagnér's stora arbete Studien zur Ideengeschichte der Gesetzgebung, Uppsala 1960.

sin »frihet» enligt de gregorianska idealen. De ständiga inbördeskrigen och upproren från och med 1000-talets mitt kan till en del förklaras som ett sådant motstånd mot den moderna, centraliserade furstestatens idé. Mötet i Ringsted 1170 framstår som något av peripetin i detta långa drama. Där kan Valdemar uppläsa de påvliga brev, som godkänner hans fader Knud Lavard som helgon och därmed ger en religiös och moralisk sanktion även åt hans egen makt. Där hyllar stormän och prelater hans sjuårige son Knud som landets blivande konung och synes därmed acceptera en ärftlig tronföljd. Dessa ceremonier symboliserar hur aristokratin och kyrkan nu för en tid bilägger eller döljer sina konflikter med kungamakten, av tvång eller i insikt om deras intressegemenskap i denna situation.⁷

Det är mot denna bakgrund vi bör se *Gesta Danorum*. Hela detta verk fylls av tanken att Danmark under det sista seklet genomgått en förvandling, som innesluter varje del av individens och samhällets liv. Saxo är den nya tidens man. Han förbannar och förhånar de provinser och grupper som ställer sina intressen före rikets, han låter till och med det danska rikets enhet bli en återspeglning av den universella ordningen i skapelsen och av Guds vilja. Han inskräper med obevekligt allvar, att plikterna mot *patria* måste stå över alla privata känslor och hänsyn och att människan främst är en medborgare som skall viga hela sitt liv åt *res publica*. Han använder historien för att försvara en medborgarmoral, en hierarkisk samhällsstruktur och ett statsbegrepp som i mångas ögon måste ha framstått som främmande och hotande ideal i uppenbar konflikt med det danska samhällets traditioner.

Men var står Saxo i det eviga triangeldramat mellan furstemakten, aristokratin och kyrkan?

Svend Aggesen

Det är vanligt att jämföra Saxo och Svend Aggesen. De kände varandra, de skrev sina historiska verk vid ungefär samma tid och i liknande miljöer, de uppträder båda med en stilistisk elegans som vittnar om de mondäna kontinentala skolornas ideal och som måste ha verkat utmanande på många i samtidens Danmark. Det är också sannolikt att Saxo känt till och utnyttjat Svend Aggesens skrifter.⁸ Ändå kan det vara missvisande att betrakta båda som »geniale penneførere til forherligelse af Valdemarerne».⁹ Vid närmare betraktande finner man nämligen en motsättning eller antagonism mellan de två historikerna, som sträcker sig ända från den enskilda frasens form till grundsynen på samhället och samtidens Danmark.

⁷ Detta bygger närmast på Aksel E. Christensens klassiska verk *Kongemagt og aristokrati*, även om jag i det följande tvingas polemisera med denne vad gäller Saxos roll och politiska ideal.

⁸ Senast har problemet behandlats av Karsten Christensen i *Forholdet mellem Saxo og Sven Aggesen*, *Saxostudier* 128 ff.

⁹ Aksel E. Christensen, 42.

Tre skrifter är bevarade av Svend Aggesens hand. Det är hans latinska version av den hirdlag, som skulle härstamma från Knud den stores tid och som Absalon och hans fosterson Knud låtit uppteckna, en kort historia om Danmarks kungar samt en släkttavla över det danska kungahuset; av den sista återstår bara inledningen.

Det finns ett grunddrag i dessa tre skrifter: den glansfulla, stundom hyperboliska panegyriken av furstemakten. Svend inleder hirdlagen med att måla Knud den stores rike, som sträcker sig från det yttersta Thule ända till grekernas land, han jämför honom med Alexander den store och hävdar att de män som strömmar till Knuds hov är lika talrika som bladen på Dodonas ekar. I hans kortfattade danska historia sväller texten ut i en storartad scen, när kung Vermunds son Uffe utkämpar sin dramatiska strid vid Ejder mot den tyske kejsarens son och hans främsta kämpe och genom segern bevarar Danmarks frihet. Som en pendang därtill följer sedan den långa berättelsen om drottning Thyra. Gud har skänkt henne samma klokhet som Nestor, samma list som Odyssevs och samma vishet som Salomon ägde.¹ När en annan tysk kejsare försöker vinna både henne och Danmark med upprörande fräckhet och maktlystnad, kan hon gäcka honom med dessa lysande dygder. Hon förmår också samla hela det danska folket för att bygga Danevirke som skydd mot den evige fienden i söder.

Uffe och Thyra prefigurerar ett senare kungapar, Valdemar och hans maka Sofia. Genom Guds nåd undkommer Valdemar vid blodsgillet i Roskilde.² Genom samma gudomliga nåd kommer alla omgivande kungar och furstar att tävla om att betyga honom sin lydnad,³ liksom han gör de vilda slaverna till sina undersåtar.⁴ I sin person förenar han alla mänskliga dygder, liksom naturen skänkt Sofia en fulländad och obeskrivlig skönhet. Vid Valdemars död efterträds han av sonen Knud med arvingens laglige rätt.⁵ Han äger alla sin faders dygder, han tvingar med samma tapperhet de vilda slaverna till underkastelse. På sitt guldgliansande skepp mottar han hertig Bugislavs försäkran om skatt och lydnad. Scenen ackompanjeras av det åskväder, där djävulen vanmäktigt protesterar mot den seger som den Allsmäktige nu skänker danskarna, Han som styr allt och som måtte skänka jorden fred.⁶

¹ Porro tanto *providentie fulgore gratia* mentem eius illustrauerat, vt Nestoris prudentiam, Vlixis astutiam, Salomonis sapientiam vno fonte hausisse crederetur. (Gertz' utgåva av Sven Aggesøns Værker, 67).

² Valdemarum ... *diuina* elapsum conseruauit *gratia* (105 f.).

³ Adeo denique illustris regis Valdemari *diuina* famam ampliauit *gratia*, vt ei quasi debita circumiacentes reges et principes certatim impenderent obsequia (109).

⁴ Hic tanta uirtutis gloria regni persecurizauit terminos, ut Slauorum feritatem ... subiugauerit (107).

⁵ filius eius Canutus *iure* succedens *hereditario* patri in regno accessit (109).

⁶ Quod quidem ab antiquo preuaricatore *pacisque* emulo *diuina* permissione factum estimauimus ... Quo peracto cum ingenti exultatione remeauimus, cuius finem *cunctorum gubernator* in sua *pace* disponat (111).

Svend Aggesen för inga statsrättsliga resonemang. Men detta panegyriska språk och dessa suggestiva scener skall inge läsaren en känsla av att kungamakten sedan urminnes tider gått i arv från far till son i Danmark. Furstarna har alltid genom sina gudomliga dygder varit landets starkaste stöd både mot de falska kejsarna och de grymma slaverna. Valdemarerna har nått makten genom Guds nåd, *Dei gratia*. Det är samma argument och samma tonfall som i diplomten från Valdemars och Knuds kansli, den nya furstemaktens djärva och stolta språk.

Svend Aggesens skrift om hirdlagen skall inskräpa »hirdmændenes ubetingede lydighed og kongens ubegrænsede myndighed», för att använda Aksel E. Christensens ord.⁷ Hela denna tanke att återuppliva de förmenta idealen vid Knud den stores hov är otivelaktigt en kungapolitik riktad mot den samtida stormannaklassen. Men i Svend Aggesens version har denna hirdlag fått en dubbel innebörd. Han påstår nämligen att Knud bland de tallösa kämparna vid sitt hov valde ut de män som utmärkt sig genom sina dygder och bragder, som härstammade från de förnämna ätterna och som var rika nog att uppträda med guldbeslagna stridsyxor och gyllene svärdfästen. De ensamma var värdiga att upptas i hans hird,⁸ de måste nu underkasta sig en strängare disciplin och sluta fred inbördes, men de fick också privilegiet att dömas efter sin egen lag och av sin egen domstol. Det Svend Aggesen tydligen har velat skildra i den historiska mytens form är hur en elit, en ny aristokrati, utsöndras ur en äldre och bredare klass av stormän och krigare. Denna aristokrati står nu närmare furstemakten än någon annan grupp i samhället och är dess säkraste stöd vid skapandet av en ny samhällsordning.

Svend Aggesen har också velat framhäva sin egen släkts särställning inom denna furstetrogna aristokrati. Skriften om hirdlagen berättar hur hans farfarder Kristjern en gång sårar en annan hirdman. Eftersom han tillhörde den berömda Thrugotsläkten och hade ärkebiskop Asger och biskop Svend i Viborg till bröder, var det otänkbart att han skulle utstötas ur hirden efter lagens bokstav. Därför lyckas släkten, efter att ha rådfrågat gamla rättslärd, utverka en ny rättsbestämmelse. Enligt denna lovar Kristjern att utge väldiga böter till den sårade, till kungen och hirden, allt för att kunna bevara sitt goda namn. I sin historia berättar Svend Aggesen sedan hur denne Kristjern kämpade på den rätta sidan efter Knud Lavards martyrdöd och sattes som

⁷ Christensen, 46.

⁸ iuxta meritorum qualitatem et virtutum experientiam segregare et sue familiaritati virtute prestantiores decreuerit approximare, vt sibi familiariori modo ascisceret, quos stemmatis titulis florere didicerat facultatumque copijs exuberare, vt potiori oriundi prosapia virtutis apicem capescerent et locupletiori educati in

familia armature in bellis non afficerentur inopia. Precone (*igitur*) denunciante seruari promulgauit, solos illos regis clementiam familiaritatis priuilegio magis (*sibi*) famulariter approximare, qui ob regis reuerentiam caterueque decorem bipennibus mucronumque capulis deauratis coruscarent (15).

fånge i Slesvigborgen av kung Niels. I samma strider skulle Knuds bror Erik Emun också ha tagits till fånga, om inte Svends far Agge utkämpat en heroisk kamp på en bro tillsammans med Björn Järnsida och därmed lyckats fördröja Niels' män. Slutligen påstår Svend att han själv var närvarande när Absalon jämnade Jomsborgs murar med marken och när hertig Bugislav avlade vasall-eden på Knuds guldglänsande skepp; likaså har han ägt talrika tillfällen att beundra drottning Sofias skönhet. Det är påminnelser om hur han själv ständigt hedrats med att leva i furstarnas närhet.

Däremot framträder aldrig en biskop, en präst eller kyrkan som institution för att spela en väsentlig roll i Svend Aggesens historiedrama. Undantaget är de två biskopar som tillhört hans egen släkt samt Absalon, när denne förstör Jomsborg i Svends åsyn. Ändå är Svends språk fullt av fraser från *Vulgata*, ändå jämför han Danmarks kungar och drottningar med gestalterna i Gamla testamentet och låter ständigt djävulen kämpa mot Gud i Danmarks historia. Detta är kyrkans språk och dess sätt att tolka historien, men här använt för att förhålliga och legitimera den starka kungamakten och aristokratin.

Kungamakten och aristokratin i Gesta Danorum

Man brukar understryka att kungatroheten och de aristokratiska idealen är de bärande idéerna även i Saxos historia. Man har också under det sista halvseklet talat om hans likgiltighet eller kyla inför kyrkan.⁹ Själva hans språk har framstått som beviset för denna antiklerikala hållning: till skillnad från Svend Aggesen synes ju Saxo demonstrativt undvika varje anspelning på bibliska gestalter eller varje fras och tonfall, som kunde föra *Vulgata* i tankarna.¹

Jag tror att detta är en ensidig och på sitt sätt missvisande bild. Saxo hyllar ett modernt samhälle, där kungamakten och aristokratin otvivelaktigt spelar centrala roller. Men där finns också en ständig strävan att omskriva furstarnas och stormännens *officia* med stränga lagar och normer. Man finner till och med en direkt kritik av de idéer, varmed Valdemarerna försökte legitimera den nya starka furstemakten, likaså av den aristokratiska självhärligheten i Svend Aggesens skrifter. Den moderna staten förutsätter nämligen en *disciplina*, som höjer sig över och sammanfattar alla äldre dygder och normer och som även furstar och stormän måste böja sig under. Och det är främst den tredje samhällsmakten, kyrkan, som förmår skapa och upprätthålla denna *disciplina*.

Låt oss som exempel på denna kritik välja den nya tanken om arvkungadömet, den som Valdemar tydligen försökte genomdriva när han lät stormännen

⁹ »Han ser alt fra hirdmandens standpunkt, hans sympati for kirken er forsvindende, hans kendskab til dansk politik eller danske politiske institutioner i hans egen tid er meget ringe»

(Erik Arup, Danmarks historie 1,262. København 1925.). Jfr ovan s. 34 ff, 48 ff.

¹ Vilh. Andersen, 71 f; Franz Blatt 1957, x f.

och prelaterna hylla den sjuårige sonen Knud i Ringsted 1170. Lojalt skrev Svend Aggesen sin historia i denna anda, han låter alltid furstarna efterträdas av sin *filius et heres*, sin son och arvtagare, utan att folket tillerkänns någon rätt eller vilja att påverka denna succession. Även Saxo hävdar att vissa ätter har en viss rätt till kungavärdigheten framför alla andra² och att den äldste sonen i princip har ett visst företräde;³ han går ännu ett steg längre och inskärper att äkta söner har samma företräde framför oäkta, säkerligen under inflytande av de kanoniska äktenskapslagarna.⁴ Men som av en händelse låter han sin väldiga historia inledas med ett kungaval, där han också beskriver och förklarar själva ceremonin (10,21). Strax därpå berättar han hur danskarna avsätter och dödar en annan kung, Loter, som på tronen förvandlats till en grym tyrann: »det land som förut skänkt honom makten tog nu hans liv».⁵ Med denna upptakt visar Saxo att makten att välja och avsätta furstar i urminnes tid låg hos folket. Genom hela hans historia, ofta i upptakten till en ny bok eller ett nytt skede i Danmarks historia, möter vi sedan dessa dramatiska kungaval. Saxo kan kritisera den demagogiska talekonst och de juridiska spetsfundigheter, som de olika pretendenterna och partierna använder mot varandra.⁶ Men han kritiserar aldrig valriket som sådant. Det kungasönerna kan ära är för honom en ädel börd och förfädernas manande exempel. Men sedan tillkommer det dem själva att i ord och handling bevisa att de också ärvt fädernas dygder och att under juridiskt hävdvunna former vinna folkets bifall på tingen.

Enligt Saxo pressas Danmark hårt på tre fronter – av vendarerna, norrmanen och sachsarna⁷ – när stormännen föreslår att man skall hylla Knud som kung och därmed vara förberedd om det hände Valdemar något.⁸ Han framställer det snarast som en klok nödfallsåtgärd och engångsföreteelse. Samtidigt pekar han diskret på de ödesdigra konsekvenser, som ett permanent arvkungadöme kunde få. Buris, den blivande upprorsmannen, vägrar ju först

² Se till exempel Höders bön till stormännen att de måtte välja hans son Rörik till hans efterträdare som kung »ne ius hoc ad externas ignotasque familias improborum censura transfunderet» (73,24).

³ Harald åberopar sig denna ålderns rätt gentemot sin broder Knud den helige vid kungavalet: »Qui etsi virtuti maturior videretur, se tamen *naturae ordine aetatisque privilegio* vincere» (317,13). Enligt Niels har åldern också fått bestämma successionen bland Svend Estridsens många söner (351,15). Saxo hävdar dock otvetydigt att dugligheten måste väga tyngre och att folket främst måste se till denna i sitt fria val.

⁴ Erik Ejegods son Harald föds i hans förbindelse med en älskarinna, Knud Lavard inom

äktenskapet med den fromma Botilda och Erik Emun genom förbindelsen med en redan gift kvinna (334,19). Därmed framstår linjen från Knud Lavard som den legitima.

⁵ *eadem spiritum eripiente, quae regnum largita fuerat* (11,5).

⁶ Se till exempel det ödesdigra valet av Svend Grate och Knud (375,7), som leder till det långa inbördeskriget.

⁷ *Eo tempore res Danica, circumquaque diffillimis offusa periculis, crebris finitimorum insidiis tentabantur, hinc Norvagiensibus, inde Sclavis Saxonibusque sibi perniciem machinantibus* (460,28).

⁸ *ut haberent proceres, ad cuius nomen titulumque decurrerent, si quid de regis capite fortuna variaret* (455,13).

att avlägga trohetseden till den spåde Knud. Sedan ändrar han sig mot löftet av nya förläningar. Men då kräver han samtidigt att hans barn och släktingar skall äga evig arvsrätt till dessa områden: Valdemar har ju själv med iver velat göra kungamakten ärftlig, fast den hittills skiftats genom val.⁹ Så understryker Saxo att den ärftliga kungamakten är ett obestridligt och diskutabelt brott i den danska traditionen, som eventuellt kan försvaga kungamakten själv. Själva ceremonin i Ringsted, där Knud kläds i purpur och sätts på tronen, avfärdas också i en enda, lakonisk fras (480,22). Därför anar man en bister triumf i de rader som skildrar, hur Knud efter Valdemars död måste skynda till de jylländska tingen för att utverka deras tämligen morvilliga bifall, likaså hur skåningarna genast griper tillfället och väljer en annan kung (537,1). Både traditionen och den politiska nödvändigheten syntes tala för att Danmark måste förbli ett valrike.

Redan Erik Emun hade 1135 hävdad att Gud själv skänkt honom segern i inbördeskriget och makten i Danmark.¹ En ström av skrivelser från det kungliga kansliet förkunnar från och med 1157 att Valdemar är ensam härskare *Dei gratia*.² Naturligtvis har Saxo känt till detta sätt att legitimera den starka kungamakten – ändå är det som Nanna Damsholt påpekat svårt att återfinna dessa tankar i *Gesta Danorum*.³ Visserligen skall exempelvis tionde boken visa, hur det ytterst är Gud som nådigt skänker furstarna deras makt. Där förföljer Svend Tveskägg länge de kristna och fördrivs slutligen från Danmark; först när han insett sin synd och ångrat den, belönas han av himlen och återinsätts på tronen. Där kämpar Svend Estridsen vanmäktigt mot den norske kungen Magnus för att försvara den rätt, som blodet och bördens synes ge honom till kungavärdigheten; men det är enbart himlens nåd och inte någon mänsklig kraft som till slut ger honom riket och makten. Men dessa exempel skall snarast understryka hur även furstarna höjs och kastas ner av Fortunans hjul, hur de är svaga och bristfälliga människor underkastade Guds allmakt⁴ – således motsatsen till den stolta självmedvetenhet som talar ur Valdemarernas diplom.

Under dessa sekel kunde man också hävda att kungarna ägde en helig kraft att bota sjuka och utföra liknande under; det berömda exemplet är capetingerna i Frankrike. Det kan synas som Saxo upptagit denna tanke: han berättar hur mödrar räcker fram sina barn till Valdemar under hans tyska resa för att de

⁹ *imperata se facturum spondebat, si potentiam eius rex beneficiorum incrementis extendere voluisset et, sicut ipse regnum, quod eatenus electio variabat, hereditarium efficere gestiret, ita quoque necessariorum suorum liberis suppares dignitates et minores potentias perpetua hereditatis lege frueudas tribueret.* (456,2).

¹ *Diplomatarium Danicum*, 1. Raekke 2. Bind (København 1963), 123.

² *Quoniam Deo disponente, quamvis meritis nostris minime exigentibus. totius regni monarchiam suscepimus ...* (*Diplomatarium Danicum*, 232).

³ Nanna Damsholt, *Kongeopfattelse og kongeideologi hos Saxo, Saxostudier*, 150ff.

⁴ Se ovan s. 210 f, 216.

skall vinna hälsa och lycka genom kungens beröring, liksom bönderna ber honom kasta ut en handfull korn och ge dem rikligare skördar.⁵ Men Saxo kallar uttryckligen de tyska mödrarna och bönderna för *superstitiosi*, vidskepliga,⁶ han polemiserar således med denna form av kungapanegyrik. Vore tanken angelägen för Saxo, skulle han ha låtit någon dansk kung utföra sådana under i sitt eget land utan dessa ironiska övertoner i språket. Man har också pekat på Valdemars dödsbädd, där hans döda kropp en tid behåller den levandes färger.⁷ Ändå måste denna scen ses i ett större sammanhang: vi skall här erinra oss hur en ännu ljuvligare våldoft strömmade fram ur biskop Vilhelms grav och hur biskop Fredriks kropp mirakulöst bevarades ända tills den flöt upp på Själlands strand. Dessa biskopar stod långt högre i sin salighet än denne furste med hans dygder och hans svagheter.⁸

Till detta kommer en grundton, som klart skiljer *Gesta Danorum* från Svend Aggesens skrifter. Denne såg som sin uppgift att skildra »våra kungars och furstars oerhörda bragder»,⁹ han säger att han vill förbigå dem som inte förvärvat denna eviga ära. Men Saxo visar med oupphörliga exempel hur furstesöner vansläktas på sina fäder, hur de svaga eller lastbara kungarna leder hela det danska folket mot undergångens brant, hur även de största – Frode, Knud den store eller Valdemar – måste fostras och tuktas, innan de förmår uppfylla sina plikter mot fosterlandet. Kanske förklaras detta av att Saxo ägde andra och vidare ambitioner än Svend Aggesen, att han ville skriva en kungaspegel och därmed också måste tränga in i mörkret och smutsen i hovens värld för att visa de avskräckande och varnande exemplen. Men samtidigt måste ha märkt udden mot den kungamakt, som börjat omge sig med panegyrikens prunkande färger.

Svend Aggesen hade förhålligt förbundet mellan kungamakten och aristokratin. Saxo däremot berättar om Loter, den forntida kung som störtades och dödades av danskarna, för att han förföljt landets mest lysande män till liv och egendom och betraktat var och en som var hans like i börd och ära som en medtävlare om makten.¹ Från första sidan i sin historia skildrar Saxo den ofrånkomliga maktkampen och spänningen mellan kungamakten och aristokratin.

Han understryker också hur den kan biläggas. Den nye kungen, Skjold, visar stormännen en lysande frikostighet och skänker dem inte bara sold utan

⁵ Jfr Christensen, 45.

⁶ Nec minus superstitiosi agrestes, qui iaciendorum seminum grana, quo melius adolescerent, dexteræ eius disicienda præbebant. (442,7) Nanna Damsholt framför samma mening (151).

⁷ Christensen, 45.

⁸ Se ovan s. 302.

⁹ nostrorum regum seu principum immanissima gesta (47).

¹ siquidem illustrissimum quemque vita aut opibus spoliare patriamque bonis civibus vacuefacere probitatis loco duxit, regni aemulos ratus quos nobilitate pares habuerat (11,2).

också alla krigsbyten: »Han brukade försäkra att penningarna borde tillfalla krigsmännen och äran deras fältherre.»²

Å andra sidan måste stormännen återgälda dessa ekonomiska privilegier genom sin tapperhet och trohet. I andra boken inkarnerar Hjalte och Bjarke dessa dygder, när de ger sina liv för Rolf Krake. Bilden av hur Rolf Krake vilar i döden omgiven av sina stupade kämpar visar hur furstarna bör söka efter de sanna ädlingarna för att omhulda dem med sina gåvor och därmed stärka sin egen makt.

I tredje boken får detta aristokratiska ideal en ännu mer sublim form. Den danska hären ligger gentemot den slaviska, men ingen vågar gå ut i det envig som skall avgöra om slaverna skall bli fria eller den danske kungens undersåtar. Då träder Ubbe fram, likgiltig för den belöning Rörik utlovat, endast driven av sin *magnanimitas* och sin *pietas* mot fosterlandet. Hans motsats blir de kämpar som kung Vermund talar om i fjärde boken, de män av ädla ätter som bara skenbart förstärker stridslinjen och som fulla av fruktan klamrar sig fast vid tanken på sina ärvda rikedomar och sin förnäma börd.

Med femte boken förvandlas forntidens hirdmän alltmer till moderna hovmän. Frodes förmyndare visar hur denna klass genom sina laster kan sänka hela landet i kaos och anarki. Erik däremot äger all den *prudentia* och *temperantia*, som nu framträder som aristokratiska ideal vid sidan av tapperheten och troheten. Därför kan han frigöra de slumrande krafterna i den omogne Frodes sinne, lära honom att stödja sig på få, trogna män i stället för på många falska, leda hans härar och flottor och erövra nya länder i hans namn. Allt detta skall framhäva kungarnas fullständiga beroende av sina *milites*. Å andra sidan visar slutbilden hur stormännen i tre år låter föra omkring den döde Frodes kropp i en vagn, för att folket måtte tro att han lever och böja sig för hans auktoritet. Beroendet är ömsesidigt.

I sjätte boken drar Starkodder en oöverstiglig gräns mellan stormännen och de lägre, simplare samhällsklasserna. Lika obevklig drar han en annan gräns mellan de hirdmän, som företräder den gamla nordiska livsstilen och den inhemska godsägarklassen, och en ny typ av hovmän, gycklarna, smickrarna, snyltarna, vällustingarna. Aldrig förtröttas han att vaka över den stränga ordningen och de rena sederna bland hovfolket, aldrig tvekar han att riskera sitt liv i kungahusets tjänst eller att påminna furstarna om deras plikter – strängare och stoltare kan den aristokratiska plikt känslan inte formuleras. Sjunde boken tar upp ett annat tema, de lägre samhällsklassernas ständiga strävan att störta omkull samhällets hierarki, här symboliserat av de plebejiska kämpar som tilltvingar sig eller skändar furstarnas döttrar. Men furstehusen kommer också att bereda sin och landets undergång genom sin dåraktiga

² *affirmare solitus pecuniam ad milites, gloriam ad duces redundare debere* (12,2).

bördsstolthet. Det är då räddningen kommer från aristokratin, från män som Ottar, Hagbard, Borkar och Halfdan. De ställer sin tapperhet i landets tjänst, de ger furstehusen ny kraft med sitt blod.

Med den väldiga katalogen över kämparnas uppmarsch till Bråvallaslaget, med deras heroiska strider och de praktfulla begravningsriterna kan åttonde boken framstå som aristokratins apoteos. Men när de trettio tusen ädlingarna ligger döda kring Harald Hildetands stympade kropp, är detta samtidigt ett förebud om att det gamla förbundet mellan furstarna och stormännen börjar förlora sin kraft. Denna känsla förstärks när tolv själländska hövdingar mutar Starkodder, inkarnationen av detta aristokratiska ideal, för att han skall döda sin egen vapenbroder och gästvän, kung Ole; Starkodder förövar sitt hemska dåd, när Ole ligger värnlös i badet. När Gorm och hans trehundra hirdmän sedan företar resan till Gejrröds borg, glesnar skaran ständigt när dessa stormän ger vika för begärens demoniska lockelser.³ Till och med Thorkil besegras av stormännens eviga laster, girigheten och ärelystnaden, när han i Gejrröds skattkammare sträcker ut handen efter kungakappan.

I tionde boken skildrar Saxo hur ett nytt förbund slutes mellan kungamaken och aristokratin, i direkt polemik med Svend Aggesen, vars skrifter han här uppenbart haft framför sig. Svend hade berättat den rörande historien om hur danskarna tre gånger lösköper Svend Tveskägg från fångenskapen. Saxo avslöjar obevekligt vilken »kärlek» som här synes förena folk och furste. Dessa ädlingar som ger sina egna söner som gisslan för Svend Tveskägg, dessa förnäma damer som avstår från sina smycken för att lösköpa honom skänker förblindade sin gunst åt en Gudsförnekare och fadermördare.⁴

Polemiken fortsätter i skildringen av Knud den stores hirdlag. Hos Saxo väljer inte Knud sina hirdmän efter deras ädla börd och rikedom som hos Svend Aggesen, här synes det bara vara tapperheten som ger dem inträde i aristokratin och tjänsteåldern som avgör deras värdighet inom hirden.⁵ Vid rättegången mot Knud inser hirdmännen också att de utan kungamaktens stöd är »liksom en kropp utan ande, ett byte i framtiden för dem som de hittills härskat över».⁶ Även Svend Aggesen hade använt kroppssymbolen för den nya gemenskapen mellan kungamakt och aristokrati: hirdmännen skulle vara som lemmarna ständigt beredda att utföra huvudets befallningar.⁷ Men hos

³ Qui si mores suos intra debitos temperantiae fines continuissent, Herculeos aequassent titulos, giganteam animo fortitudinem superassent perenniterque patriae mirificarum rerum insignes exstitissent auctores. (241,8). Orden gäller fyra av de hirdmän, som här kastar sig i vållustens armar, men sannolikt också den danska aristokratin i Saxos samtid.

⁴ Se ovan s. 210.

¹ statuit, ut in capessendo discubitu ordine, quo quisque militaris muneris advocacionem

sortitus fuerat, uteretur, locoque antecelleret, qui prior obsequio foret. (293,29). Jfr Svend Aggesen, som menar att man också tog hänsyn till bördens vid fördelningen av säten (21).

⁶ non ignari sine eo esse se vacuum spiritu corpus, praedam, quibus ante imperassent, futuros. (297,19)

⁷ opus erat, vt tanti regis exercitus . . . potius tanquam vnus capitis membra regis obtemperare mandatis voluntatis vnione parati (17).

Saxo har bilden fått en annan och mer hotande innebörd, när han påminner stormännen om vem som skänkt dem deras makt och kan beskydda dem mot de övriga samhällsklasserna.

Kyrkan och biskoparna

Detta förebådar en ny grupps framträdande i *Gesta Danorum*, biskoparna. Redan när Knud den store instiftar hirdlagen, bestämmer han att den som bryter mot den också skall bannlysas av biskoparna i hans tre riken. »Så skulle kraften i denna ordning (*disciplina*) vila på en dubbel pelare och dels åtnjuta kungamakts, dels religionens skydd, så att man kunde tro att den mänskliga domen stadfästes av en gudomlig domstol».⁸

Denna stadga – som givetvis saknas hos Svend Aggesen – är karaktäristisk för det samhällsideal, som från och med elfte boken framträder som historiens mål och mening. I citatet ovan betyder *disciplina* snarast krigstukt. Men samma ord fick i medeltidens och Saxos språkbruk beteckna all den tukt och undervisning som människan fick genom skolan och samhällets normer, genom den världsliga lagen och kyrkans dogm – allt detta har framstått som en oupplöslig enhet för Saxo. Det är som symbol för denna universella ordning som kedjorna, bojorna, banden ständigt återkommer i den elfte boken.

Disciplina hör nära samman med ett annat begrepp, *iustitia*, som nu också träder i förgrunden. Det är obestriddligen kyrkan som först och klarast formulerar tanken under medeltiden att allt samhällsliv måste vila på den objektiva rättvisans grund, liksom Gud själv är all rättvisas källa och beskyddare. Furstarna gjorde gärna anspråk på att övervaka denna rättvisa på jorden med Guds mandat: Valdemarernas kungadiplom rymmer många sådana proklamationer. Men det är typiskt att Saxo låter Knud den store söka stöd för sin nya lag i religionens och biskoparnas auktoritet. På samma sätt har Saxo format biskop Vilhelm som en inkarnation av *iustitia* så som kyrkan tolkade detta begrepp, den rättvisa som är höjd över alla partsintressen och samhällsklasser, som är både stränghet och nåd och som ytterst skall försona den syndiga människan med hennes Skapare. I femte och sjätte böckerna trängde hirdmännen Erik och Starkodder in i hovens tygellösa värld för att fostra och leda furstarna på dygdens väg. Nu övertar biskop Vilhelm denna roll i Svend Estridsens liv. Och liksom kungarna förr skyddade sin makt och sitt lekamliga liv genom en krets av trogna hirdmän, så omger sig nu Svend Estridsen helst med fromma präster för att värna både den rättvisa han var kallad att beskydda och sin egen salighet. I döden vilar han vid biskop Vilhelms sida, en symbol för den nya kärleken och endräkten mellan kungamakten och kyrkan. Gud själv förklarar den helig, när han med hemska sjukdomar bestraffar dem som vågar flytta Vilhelms kropp från kungens sida.

⁸ Ita disciplinae vis, geminum amplexa columnen, partim regis, partim religionis praesidio

nitebatur, ut humanam sententiam divino crederes iudicio comprobari. (297,1)

När kung Svend Estridsen ödmjukt knäböjer vid kyrkporten, visar detta hur kungamakten tvingas acceptera en ny roll inom denna *disciplina*. Detta gäller även stormännen.

Detta kan förklara Saxos märkliga omarbetning av Knudslegenden. Curt Weibull har betonat det realpolitiska i Saxos syn på historien. Därför »står i hela hans verk staten och icke kyrkan som den dominerande faktorn; *Gesta Danorum* handlar så gott som uteslutande om dess företrädesvis yttre utveckling och öden; kyrkan är skjuten åt sidan och beröres endast i den mån dess förhållande till staten påkallar det». ⁹ Därför har helgonet Knud den helige »i hans framställning förvandlats till en realistisk kyrkopolitiker, vars reformsträvanden uteslutande äro inriktade på ordnandet av kyrkans förhållande till staten eller dess rent världsliga intressen» ¹ och som dessutom utnyttjar upproret till en uppgörelse med stormannaklassen utifrån statsintresset.

Men egentligen finns det ingen motsättning mellan statsintresset och kyrkan hos Saxo, egentligen får dessa nu en gemensam fiende i aristokratin. När Knud tillträder kungamakten, finner han nämligen att stormännen genom sin tygellösa fräckhet upplöst all *disciplina* och *iustitia* i landet. ² För att kunna återställa denna stränga ordning anser det Knud nödvändigt att ge kyrkans män, biskoparna och prästerna, en ställning över stormännen och det övriga folket: »När han märkte att det tröga och obildade folket inte visade biskoparna tillbörlig vördnad och inte ville att de som ägde denna höga värdighet skulle räknas som blott och bart enskilda, förordnade han med större klokhet och kraft att de skulle ha säte bland hövdingarna och till och med den främsta platsen bland ädlingarna som om de vore deras furstar; auktoriteten och äran skulle förenas . . . Det var inte bara biskoparnas värdighet som han förökade, även det lägre prästerskapets stånd ville han hedra genom de mest välvilliga förordningar». ³ Knud försöker skapa en ny samhällshierarki, en ny offentlighet och överhet, där biskoparna träder in vid furstarnas sida och som stormännens överordnade – med oundvikliga maktkamper som följd. Därför är det logiskt att stormännen sammansvär sig med Olav mot Knud, ⁴ de förmår också genom sin auktoritet det okunniga folket att desertera från flottan och blir därmed indirekt skyldiga till Knuds martyrium.

⁹ Curt Weibull, 102.

¹ Curt Weibull, 100.

² Cumque *magnatum* insolentia solutos hebetatosque prisci iuris nervos aspiceret, omnibus ingenii modis ad reparandam patrii moris *disciplinam* connisus . . . (319,11)

³ Cumque ab inertis et rudi populo parum iustam pontificibus venerationem haberi conspiceret, ne tanti nominis potiores inter privatos relinqueret, decreti circumspicioris industria principum iis consortionem indulsit ipsisque *primum inter procures locum perinde ac ducibus* assignavit, auctoritatem honore concilians . . .

Nec solum pontificibus dignitatis incrementa donavit, sed etiam privatorum clericorum ordinem benignissimis decretis adornare studebat. (319,21)

⁴ Quippe *primores*, quorum violentia regis sanctionibus retusa fuerat, parricidalis cum Olavo propositi consortium habuerunt. (323,24)

⁵ Tantum autem apud improvidam multitudinis temeritatem insidiosa *magnatum* ratio valuit, ut plebs, non minus eorum auctoritate quam morae taedio adducta, fidentissime revertendi libertatem arripere. (324,29)

I tolfte boken kommer Erik Ejegod att föra samma kamp mot stormännen för att skydda de lägre och svagare samhällsklasserna.⁶ Detta förenas med hans kamp att stärka kyrkan och förvandla Danmark till ett eget ärkebiskopsdöme. Det är också religionen, som ingivit honom denna ädla kärlek till *iustitia*. Detta uppenbaras när han under musikens demoniska inflytande råkar dräpa de fyra hirdmännen. Han nöjer sig då inte med mansbot enligt den världsliga lagen, han drar också ut på den fromma pilgrimsfärd, som skall försona honom med Gud.

Även i trettonde boken framstår kyrkan som ett löfte om fred och ordning i samhället. Så länge kung Niels' maka Margareta lever, förmår hon tygla hatet inom själva kungasläkten; det är typiskt att hon samtidigt ökar kyrkans rikedomar och ära genom storartade donationer (342,34). På dödsbädden ger hon Knud Lavard i uppdrag att fullfölja denna kamp. Även här har man förvånats över att Saxo skildrat denne »såsom en vanlig politisk person . . . icke ett ord i hela skildringen av hans liv eller död låter läsaren ana, att han varit ett kyrkans helgon».⁷ Ändå dör Knud Lavard för samma *iustitia*, som Knud den helige och Erik Ejegod vigde sina liv och som ytterst förvaltades av kyrkan. Vid mötet i Haraldsteds skog märker Knud att Magnus är beväpnad. Magnus låtsas då att han är på väg att plundra en bondes gård. Knud ber honom avstå från detta grymma dåd och från att kränka den kyrkliga helgens, trettondagens, frid. Han lovar till och med att själv gottgöra Magnus i denna sak och svara för bondens bättring (355,19). Så faller det dödande hugget – Knuds sista tankar gäller de svaga i samhället och den lagliga ordningen.

Där finns också scenen, när folket i uppflammande raseri bryter upp från tinget för att döda Niels i hans kungsgård som medskyldig till Knud Lavards död. I sin fruktan skickar Niels ärkebiskop Asger mot folkmassan. Och så stor är nu danskarnas vördnad för hans värdighet och höga ämbete, att man hejdar sig inför hans gestalt och blottade huvud (357,26). Ärkebiskopen garanterar att saken skall prövas och dömas enligt lag. Men det är Niels själv som visar sig ovärdig den hjälp, som kyrkan här erbjuder honom och kungamakten. Han bryter sin ed och återkallar Magnus från landsflykten, han lider sitt straff när han dödas av Slesvigs borgare.

I början av fjortonde boken målar Saxo en alltmer djupnande splittring mellan furstemakt, aristokrati och kyrka, de som tillsammans skulle styra folket och skydda landet mot dess fiender. Hos tidigare historiker bar Erik Emun den grymme tyrannens drag. Hos Saxo däremot försöker han liksom sin

⁶ Eiusdem quoque severitas benignissime popularibus affuit. Ne enim posentum avaritia aequitatis vinculum labefactaret petulantiaque iuris hebetudinem pareret, insolentiae rigorem opposuit . . . Quippe, cum a popularium oppressoribus parum per absentiam timeretur, eos-

dem subita satellitum manu interceptos suspendio consumendos curavit . . . Quamobrem maioribus formidolosus, minoribus percarus evasit (333,29).

⁷ Curt Weibull, 141.

fader Erik Ejegod och sin broder Knud Lavard upprätthålla den stränga rättvisan. Därför ådrar han sig stormännens hat liksom det enkla folkets kärlek.⁸ Hela hans döds scen har också förvandlats för att framhäva och dramatisera denna klasskamp. I Roskildekrönikan dödas Erik av en man ur folket som Guds straff över tyrannen. Saxo däremot beskriver hur Erik vill lösa den rättsliga tvisten mellan en av sina egna hirdmän, den jylländske stormannen Plog, och en enkel man ur folket. Då upptäcker Plog att kungen inte bär brynja under kappan och stöter ner honom. Likheten med Knud Lavards dödsstund i Haraldsteds skog är avsiktlig, båda dör som martyrer för *iustitia*. Tragiken är nu desto större, eftersom även kyrkans män sviker sin uppgift att vaka över lag och ordning. Som biskop i Roskilde reser Eskil stormännen till uppror mot den lagliga kungamakten (370,3). Under det följande inbördeskriget mellan Svend Grate och Knud är det inte bara stormännen som lättvindigt bryter sin trohetsed och vandrar mellan partierna: även ärkebiskop Eskil agerar skamlöst för att skydda bara sina privata intressen.

Efter en kort tid av makt och lycka beseglar kung Svend Grate sin egen undergång. Han blir ärkebiskop Eskils fiende (388,27) och kränker hela kyrkan genom att ständigt bryta de högtidliga eder han svär med Gud som vittne (403,33). Med olidligt högmod och förakt stöter han de trognaste och ädlaste av sina hirdmän ifrån sig. Liksom kung Loter i första boken hotar han också att sänka hela den danska stormannaklassen i fattigdom och maktlöshet, när han i stället samlar gycklare och simplare krigsmän vid sitt hov och dessutom låter det enkla folket bära bördan av denna lastbara lyx.⁹

Saxo har målat denna mörka bakgrund, för att Valdemar och Absalon skall framträda i desto skönare glans. De skall nu återupprätta endräkten mellan kungamakt, aristokrati och kyrka.

Ändå har man förvånats över det krigiska och världsliga i Saxos porträtt av Absalon: »Det er endda paafaldende, at han i Absalons Historie saa godt som helt forbigaar hans Prælatvirksomhed, Klosterstiftelse og Kirkeret, og holder sig til hans krigerske og politiske ... For Saxo er Absalon først og fremmest Kulturhelten, ikke Kirkefyrsten».¹ Detta är en sanning med modifikation. Absalon är nämligen från första stund *både* aristokrat och biskop, en syntes av de ideal som alltsedan elfte boken strävat mot en försoning.

⁸ Quo studio et principum odia et plebis obsequia contraxit, evenitque, ut et potentibus formidolosus et popularibus percarus existeret. (369,27)

⁹ Honores quippe nobilibus demptos histrionibus deferebat, magnisque et illustribus viris a latere suo sepositis, in eorum locum turpium et effeminatorum familiam subrogabat, ut abiectu maiorum minorumque propectu prorsus eximias potentiae suae vires ostenderet,

ditatique fortunam suam beneficio regis, non generis, imputarent ... Ipsos quoque milites prius a se locupletatos ad vilem paupertatis statum, beneficii sui paenitentia adductus, reiecit. Quin etiam ingentis clientelae voracitate compulsus, provincialia ministeria impensasque ab agrestibus artius exigere coepit. Itaque dum militum luxui consulit, plebis favorem amittit. (388,8)

¹ Vilh. Andersen, 73.

Detta förbådas redan i skildringen av blodsgillet i Roskilde. När kung Svends män tar till vapen, störtar Valdemar upp, rycker sig loss från dem som håller honom i bältet och flyr sårad ut i natten. Absalon däremot dröjer kvar hos den döende Knud, tills han dragit sitt sista andetag. Först då går han, tigande och obeväpnad, ut genom de stridande skarorna och undgår mirakulöst alla farliga hugg och frågor. Valdemar symboliserar här den handlingskraft och tapperhet, som var furstarnas *officium* enligt Saxos historiesyn. Absalon äger samma självupppoffrande trohet som Hjalte och Bjarke i Lejreborgens blodiga inferno – men där finns också biskop Vilhelms vilja att försona sin furste med Gud och själv följa honom i döden. I sin propaganda skulle Valdemar hävda att en gudomlig nåd bevarat hans liv vid Roskildegillet och sedan givit honom makten i Danmark.² Hos Saxo är det Absalons räddning, som kringstrålas av den gudomliga nådens glans, det är han som bevaras till Danmarks hopp och räddning.³

När vendertågen börjar, ser vi Absalon kämpande i de främsta skeppen mot stormens raseri, ridande i förtruppens spets, plundrande och härjande – var är biskopen och prelaten? Dessa scener skall påminna om hur Erik ledde Frodes arméer till nya erövringar och hur Starkodder uthärdade kyla och umbäranden till det danska kungahusets räddning: alla de klassiska hirdman-naidealen synes ha återuppstått med Absalon. Men vi anar också biskopen. Det är hans heliga plikt att försvara sitt stift och sitt land mot religionens fiender.⁴ Detta heliga ämbete ger honom den främsta rangen inom Hvidesläkten,⁵ det ger honom en större auktoritet när han med biskop Vilhelms stränghet undervisar stormännen, folket och kung Valdemar själv om den *disciplina* fosterlandet kräver av alla, det gör att Gud för honom uppenbarar de kommande händelserna och fyller honom med det hopp, som slutligen skall ge danskarna seger.⁶ Fjortonde boken når också en storslagen kulmen i de scener, där Absalon väljs till ärkebiskop. De är djupt symboliska: efter en tid av skamlig egoism, splittring och inre upplösning synes nu den danska kyrkan åter enad under en fast hand, Absalons, beredd att ge kungamakten och den danska staten sitt mäktiga stöd.

² Notum esse cupio omnibus, tam praesentibus quam posteris, quod quidam perfidi, qui mecum dulces capiebant cibos et amica miscebant colloquia, ex improvise inermem me et nil tale verentem eductis gladiis confodere conati sunt. Porro *miseratio divina* non defuit, quae me, nullo opem ferente, protexit ... (Valdemars donationsbrev till klostret i Vitsköl 1157–58, *Diplomatarium Danicum*, 1. Række. 2. Bind, 266).

³ Se ovan s. 261.

⁴ Neque enim minus sacrorum attinet cultui publicae religionis hostes repellere quam caeri-

moniarum tutelae vacare. (413,26) Itaque non minus patriae parentem quam pontificem egit, militiae et religionis sociato fulgore conspicuus. (413,38)

⁵ Därför vänder sig Dombar till Absalon och inte till hans äldre broder med sin begäran om fred för Rügen: Nec non pari industria in fratre tuo praetereundo, quamquam natu praestet, usos nos esse constat. Tibi enim *auctoritatis* praerogativam honores, non anni, nec aetatis privilegia, sed *dignitatis* ornamenta conciliant. (432,40)

⁶ Se ovan s. 266 ff, 278 ff.

Därom handlar just femtonde boken. Vid det skånska upproret splittras stormännen av sin fruktan, egoism och fiendskap. Än störtar man till kungen och ber honom om skydd mot de plundrande folkmassorna, än talar man inställsamt på tingen om folkets »frihet» och underblåser myteriet. Kungamakten vacklar också i denna konflikt, när Valdemar pendlar mellan otygglad vrede och räddhågade eftergifter. Det är bara kyrkan som bevarar sin *constantia* i denna nationens ödesstund, den kyrka som nu leds och inkarneras av Absalon.⁷ Alltmer uppträder han nu som biskopen med faderlig mildhet för sin anförtrodda hjord, den som han försöker leda genom förmaningar och skydda för furstarnas vrede. När han i spetsen för de själländska stormännen spränger in på de upproriskas ting, är han också en bild av hur aristokratin och kyrkan till slut kunnat förena sina ädlaste krafter. Därigenom kan han återupprätta det danska samhällets *disciplina* och rädda både kungamakten och aristokratin undan massans rasande angrepp. Med oro avvaktar kung Knud utgången på det fjärran Jylland, med översvallande glädje mottar han budskapet om den seger, som han själv aldrig mäktat vinna (539,11).

Samtiden i historiens spegel

Varför gav Absalon sin klerk Saxo i uppdrag att skriva Danmarks historia? Den enklaste förklaringen är att Absalon med stigande ålder ville skapa ett äreminne över sig själv och sin släkt. Vid denna tid lät han föra sina förfäders ben till Sorö klosterkyrka och begrava sina släktingar och vänner där som ett Hvidesläktens praktfulla mausoleum. Saxo skulle omsätta gravarnas kort-huggna inskriptioner i storslagna berättelser och sprida ryktet vidare på ordets vingar.

Men det är också en gammal och ofrånkomlig tanke att Absalon och Saxo använde historieskrivningen för att i hemlighet uttrycka sina egna politiska ideal och ambitioner och för att kritisera sin egen tid. »Hvad han stundom nødes til at fortie over for de levende, kan han paa denne Maade give Skyggerne at tale ...»⁸

Varje sådan tolkning måste förbli hypotetisk. Historien synes ge oss en mängd *exempla* ur det förflutna, mer entydiga än den verklighet som omger oss själva. Samtidigt finns det en lockande och skrämmande mångtydighet i historiens språk. Ett och samma exempel kan få den mest skiftande innebörd, allt eftersom historikern förleder oss att dra paralleller mellan det förflutna

⁷ Saxo påstår att de upproriska skåningarna försöker vinna det lägre prästerskapet som bundsförvanter i kampen mot biskopsmakten. Men prästerna vägrar emfatiskt att inlåta sig därpå, en skön bild av kyrkans nya enhet: Ad haec clerus, responso *constantissime* dato, se

neque mortis metu neque paupertatis respectu, quo minus antistitis sui imperium perageret, cessaturum affirmat. Tam pia tamque religiosa cleri *constantia* evictum vulgus ... (529,34)

⁸ Vilh. Andersen, 67.

och det närvarande. Samma händelse kan bli ett hänfört lovtal, en allvarlig undervisning, en hotande varning eller en öppen anklagelse mot vår egen tid.

Genom denna mångtydighet kunde *Gesta Danorum* vända sig till vitt skilda grupper i sin samtid liksom verket bevarat sin aktualitet genom seklen, när andra tider återfunnit sina konflikter och sina ideal i dess spegel. Bland annat måste denna historia ha varit avsedd för Absalons eget hov och i vidare bemärkelse den danska kyrkan. Redan inom Roskildes prästerskap torde det ha funnits ett motstånd mot Absalon och mot Hvidesläktens inflytande. När Saxo berättar om hur några prelater dristar sig att flytta biskop Vilhelms ben för att ge plats åt ärkebiskop Asgers grav, återspeglar detta förmodligen senare interna strider bland Roskildekanikerna, där vissa tog parti för Eskil och Thrugotätten. Men Gud straffar dessa kaniker med hemska sjukdomar; detta blir samtidigt en triumferande hämnd över detta parti och en varning till dem, som ville fortsätta deras kamp.⁹ Motståndet mot Absalon måste ha varit ännu starkare i Lund, där Eskil och hans släktingar länge ägt makten. Men Saxo antyder också att vissa av Absalons egna *milites* förde ett dubbelspel under det skånska upproret (525,16). Saxos historia skall alltså fördöma all denna opposition som gudlöst förräderi; den skall också skapa en fast lojalitet och etisk grundsyn inom de kyrkliga kretsar, på vilka Absalon försökte bygga upp sin makt.

Än mer måste denna historia ha varit avsedd för ett annat hov, Knud VI:s. Vi vet föga om denne märkligt anonyme furste och hans omgivning. Det är också oklart vilket inflytande Absalon bevarade hos sin forne fosterson, sedan denne bestigit tronen 1182.

Kanske återfinns svaret just i *Gesta Danorum*. Där finns en polemisk udd mot de idéer, varmed Valdemarerna försökte legitimera den nya, starka kungamakten, tanken att kungamakten var ärftlig och att den var given av Gud. På andra punkter polemiserar den ännu mer ohöljt mot den historieskrivning och panegyrik, som växte fram kring Valdemarerna. Det gäller erövringen av Rügen och Venden liksom kampen mot de tyska kejsarna.

Strax efter Rügens erövring mottog Absalon ett brev från påven, där det omtalas hur Valdemar enligt egna och andras berättelser utrotat avgudadyrkan på denna ö och befriat alla kristna från dessa hedningars grymma våld: »Ty när denne kung, uppfylld av himmelsk ande, rustad med Kristi vapen och trons sköld, noga övervägde detta, började han skyddad av gudomlig nåd striden mot de vilda människorna på denna ö med stark och utsträckt arm ...»¹

⁹ 321,1–322,2. Observera hur Absalon synes skuldlös i denna konflikt: han besöker till och med den sjuke Arnfäst, läsemästaren vid skolan i Roskilde, med utsökt *humanitas* (321,23); inför honom erkänner också Arnfäst sin skuld.

¹ Quod idem rex, celesti flamine inspiratus et

armis Christi munitus, scuto fidei armatus considerans, diuino munere protectus, cum brachio forti et extento duriciam hominum illius insule expugnauit ... (Alexander III till Absalon den 4 nov. 1169, *Diplomatarium Danicum*, 344 f.)

Förmodligen är detta en artig parafras av Valdemars egen beskrivning av Rügens erövring. På Valdemars enträgna böner säger sig påven nu överlåta vården och administrationen av Rügen *quantum ad spiritualia* åt Absalon. Man kan förstå de blandade känslor, som denna urkund ingav Absalon. När Saxo nu skriver Danmarks historia, får han också visa att det var Absalon som alltid manade till krigståg mot Rügen, att Absalon med Guds hjälp och sin heroiska tapperhet och visdom tvingade Arkona och de övriga städerna till underkastelse och att Rügenborna själva alltid vände sig till honom för att bedja om fred och betyga sin vördnad.

Detta gäller även erövringen av Venden. Knud skrev sig alltid *Dei gracia Danorum Slavorumque rex*. Men hela Saxos historia vill polemiskt visa hur det genom tiderna varit Hvidesläkten och själländarna, som uppburit den sanna kampen mot slaverna, medan kungarna mestadels inskränkt sig till dåraktiga eller modlösa krigståg. Det är också Absalon som till slut besestrar hela den vendiska flottan, den seger som ryktet sprider runt hela världen från Bysans till det tyska kejsarhovet. Därför blir slutscenen i *Gesta Danorum* en direkt polemik med Svend Aggesen. Han hade beskrivit hur Bugislav svor vasall-eden till Knud på kungsskeppet med dess guldglänsande förstam, medan det väldiga åskvädret mullrade som djävulens vanmäktiga protest mot den seger Gud skänkt åt Danmarks kungar. Men Saxo har eliminerat denna prakt och dessa religiösa övertoner. Torrt anmärker han att de spådomskunniga tolkade åskvädret som ett tecken om det slaviska rikets undergång.² Det är Absalon, inte Valdemar och Knud, som är Guds utvalde i denna historia.

I motsats till Svend Grate, Knud och Valdemar hade Knud VI vägrat att mottaga Danmark som kejsarligt län. Svend Aggesen glorifierar denna politik genom de två stora scenerna i sin historia, Uffes kamp vid Ejder och Thyrs byggande av Danevirke, den mur som sedan Valdemar börjar förstärka. Även här korrigerar Saxo sin kollega. Det är kung Valdemar och Danmarks ärkebiskop Absalon som med samma *pietas* mot fosterlandet låter upprätta denna enkla och förfallna jordvall, som nu byggs i tegel och långt mer konstfull form (272,5). I Saxos historia är det också Absalon och Hvidesläkten, som ständigt varnar Valdemar för kejsarnas falskhet och maktbegär. Det är slutligen Absalon som uttalar de stolta orden om de danska kungarnas frihet inför kejsarens sändebud (540,13).

Det finns också andra, mer gåtfulla mönster i Saxos bild av det förflutna. I femte boken har han givit den traditionella Frodesagan en helt ny form och koncentrerat dess dramatik till kraftspelet mellan Frode och Erik. Uppenbart skall detta förebåda det komplicerade dramat mellan Valdemar och Absalon

² Quo eventu Sclavici regni interitum portendi a coniecturarum sagacibus existimatum est. (551,24)

i verkets sista böcker och antyda den kritik, som Saxo av politiska skäl och *decorum* inte öppet kunde framföra mot Knud VI:s egen far. När Frode dör, begraver stormännen honom vid Værebro på Själland: »de intygade att Frode hade önskat att dö och begravas där, eftersom hans rike däri ägde sin mest lysande provins».³ Samma försonliga ljus återfinns i femtonde bokens slutscen, där Hvidesläkten omger Valdemars dödsbädd och sedan låter föra kroppen till en annan plats på Själland, till Ringsted.

Kanske kände Absalon en oro att hans forna vänskap och förgrundsställning hos Valdemar skulle sjunka i glömska under den nye kungens regim; femte boken liksom de märkliga porträtten av Valdemar och Absalon i de senare böckerna kan vara patetiska försök att besvärja tidens gång och senare släkterns ligkiltighet. Den storartade beskrivningen av hur Erik och hans broder Roller tränger in i Frodehovets tygellösa atmosfär och gradvis besestrar alla dessa falska och liderliga hirdmän kan återspegla den kamp, som Absalon och hans broder Esbern ansåg sig ha tvingats till, innan de blev Valdemars närmaste män. Men samtidigt kunde bilden i kraft av de historiska exemplens mångtydighet appliceras även på Knud VI:s hov. Frode hade övertalats att välja en drottning från ett främmande och förrädiskt folk, från hunnerna. Knud hade som barn förmäls med Gertrud, dotter till Henrik av Sachsen. Frodesagan kan ha varit en uppmaning till Knud att lyssna till de få, trogna rådgivarna och ödmjukt motta deras fostran, med löftet att hans makt då en gång skulle stråla med samma glans som Frodes.

I sjätte boken berättar Saxo historien om en annan kung Frode och Starkodder, den frikostige fursten och hans tappre hirdman. Sachsarna försöker göra sig fria från Frodes makt och utmanar honom på envig. Då skyndar Starkodder till och kämpar i hans ställe mot den fruktade Hame. Den sachsiske kungen Sverting försöker då vinna friheten genom list och bedrägeri, han bjuder Frode till ett gästbud och bränner honom inne. Ingild efterträder sin far, men i stället för att hämnas hans död omhuldar han Svertings söner vid sitt hov och gifter sig med deras syster. När Starkodder, Ingilds fosterfar, kommer till det danska hovet, förvisas han nu av den sachsiska drottningen från sin forna hedersplats till de mest föraktades rum längst ner i salen. Ingild återvänder från jakten och känner igen den vredgade åldringen, även drottningen försöker nu ängsligt ställa sig in hos honom med gåvor och smicker. Men obeveklig uppstämmer Starkodder sina straffsångar över denna välska lastbarhet och över den danska kungamaktens ärolösa förfall. Han varnar också Ingild för den son, som hans maka kan föda honom: »Om du är klok, kung, så undfly din grymma hustru, så att denna varginna inte frambär en livsfrukt lik

³ affirmantes Frothonem eo loci mortis ac busti copiam exoptasse, ubi regni eius praestantissima haberetur provincia. (142,36)

hennes själ och så att inte ett vilddjur springer fram från dig för att skada sin egen fader . . .»⁴ Slutligen uppmanar han enträget Ingild att hämnas faderns död på Svertings söner, tills Ingild störtar upp och driver sitt svärd genom deras strupar.

Starkoddermyten fanns spridd över hela Nordeuropa. Men Saxo har demonstrativt förbundet den med Själland. Han låter honom kämpa mot Angantyr och dennes bröder »på den hed som på vårt språk kallas Rølyng».⁵ Som bevis brukar folket visa på spår av hans knän i en klippta, även om Saxo tillåter sig tvivla på just denna tradition (163,35). Där kommer han också att begravas efter sitt långa, heroiska liv (229,9). Detta är kanske en maning att se en annan själländare, Absalon, bakom Starkodders väldiga gestalt. Han hade ständigt vågat sitt liv för Valdemar och varit Knuds fosterfar, han var nu en åldrad man som kanske försvarade förfädernas enkla seder inför en yngre generation av stormän vid Knuds hov.

Men myten tyder också på en konkret politisk motsättning under Knud VI:s regeringstid. I första boken uppträder en sachsisk kung, Henrik, och förmår den finska kungadottern Signe att svika sitt äktenskapslöfte till Gram. Han finner sig vid bröllopet och bestraffar denna falskhet genom att döda Henrik och sachsarna vid bordet (19,3). När Saxo sedan skall berätta om Uffes kamp vid Ejder, finns där en viktig skillnad gentemot Svend Aggesen. Hos denne möter Uffe kejsarens son och hans främste kämpe, hos Saxo går han uti strid mot den sachsiska kungens son och dennes hirdman. Sjätte boken blir därmed en bekräftelse av att Danmark alltid hotas av de förrädiska och maktlystna sachsarna. Därmed upptäcker vi också hur de sista böckerna formar sig till en enträgen varning för Henrik Lejonet, full av falskhet och *superbia*. Ändå försöker Valdemar aningslöst vinna hans vänskap och låter Knud äkta hans dotter Gertrud.

Förmodligen kom en mängd tyskar och släktingar till Gertrud att leva vid Knud VI:s hov och förstärka det tyska inflytandet på den danska överklasskulturen – detta som Starkodder fördömer i sina vredgade sånger. Genom denna dynastiska förbindelse drogs också Danmark in i de tyska furstarnas maktkamp. År 1189 flammade striden upp mellan kejsaren Henrik VI och Henrik av Sachsen och dennes söner, som tidvis befann sig vid det danska hovet och sökte stöd hos Knud VI.⁶ Det är ett sådant förbund Absalon genom Starkodders stämman synes varna för, liksom han befarar att Gertrud skall föda en son som skänker den danska kronan åt sachsarna. En sådan tolkning innebär att sjätte boken koncipierats under 1190-talets första hälft – Gertrud dog 1197.

⁴ Tu quoque, rex, saevam, si quid sapis, effuge nuptam,

ne lupa consimilem sibi fetum gignat et ex te belua consurgat proprio nocitura parenti. (179,12)

⁵ campumque, qui lingua nostra Rølyng dicitur (163,6). Jfr Müller-Velschov II, 188.

⁶ Johannes Steenstrup, Danmarks riges historie, I (København 1897–1904), 724.

Men varningarna mot ett förbund med sachsarna behöll även därefter sin giltighet. Efter Henrik Lejonets död 1195 började hans son Otto IV sin livslånga kamp om kejsarmakten mot Filip av Schwaben. I ett brev till påven Innocentius III försäkrar han år 1200 att hans älskade svåger, kungen av Danmark, skall infalla i Tyskland till hans hjälp.⁷ 1202 möter Otto och hans två bröder Valdemar Sejr för att stärka den dynastiska förbindelsen med ett nytt dubbeläktenskap,⁸ 1203 manar påven Valdemar Sejr att stödja Otto IV:s sak.⁹

Även Saxos sjunde bok kan anspela på sådana maktkamper vid Knud VI:s hov och på dessa omstridda fursteäktenskap. Där berättar han hur den tyske ädlingen Hildegisel och den danske kampen Hagbard strider om den danska kungadottern Signes kärlek. Hildegisel använder sig av mutor och intriger och lyckas därmed få Hagbard dömd till döden. Betecknande nog är det drottningen, som stiger fram och hånar den dödsdömde Hagbard liksom Jesus begabbas på korset, medan kungens brott är hans svaghet för de onda rådgivarna. Även denna vandringssaga har Saxo lokaliserat till Själland. Ortnamnen där vittnar om händelserna, likaså en bjälke som man funnit i jorden och visat Absalon (197,32; 198,22). Detta är första gången Absalons namn nämnes i *Gesta Danorum*. Så landstiger Hagbards bröder på den plats, där Esbern skall grunda Kalundborg (199,1) – åter en anspelning på Hvideätten – och drar sedan längs Susaa mot den blodiga uppgörelsen med den danske kungen. Allt utspelas således i trakterna kring Hvideättens stamgods. Kanske är hela denna egendomliga historia en varning till Valdemarerna. De kan också bereda sin undergång genom tyskarnas intriger, onda rådgivare och sin egen *superbia*, de ser här följderna av att stöta den danska stormannaklassen och särskilt Hvideätten ifrån sig.

Åttonde boken kulminerar med berättelsen om Gorm och Thorkil. Kanske har Saxo lekt med tanken att Thorkil räddar Gorm från alla faror i jättarnas och monstrens värld på samma sätt som Absalon skall rädda Valdemars själ vid det schismatiska konciliet. Det finns andra, frapperande drag i denna berättelse. Thorkils fiender vid hovet anklagar honom för att stå efter kungens liv och intalar Gorm att sända honom på den livsfarliga resan till Utgårdaloke. Thorkil uppfyller pliktskyldigt detta uppdrag, men vid återkomsten lyssnar Gorm fortfarande till hans fiender och sänder sina män att döda Thorkil i sömnen. Thorkil undgår faran och riktar hårda ord till Gorm, som lönat hans mödor och hans trohet på detta sätt.

Kanske återspeglar detta Absalons känslor av att alltid möta sina ovänners förtal vid hovet och de otacksamma furstarnas glömska. Vilka var då dessa fiender? Genom upprepningens makt låter oss dessa scener ana en krets av stormän vid Knud VI:s hov, danskar och utlänningar. De smickrar och hyllar

⁷ Diplomatarium Danicum, I. Raekke. 4. Bind, 11.

⁸ Steenstrup, 732.

⁹ Diplomatarium Danicum, 183 ff.

den starka kungamakten, de har ofta sachsiska sympatier. Svend Aggesen skulle kunna rymmas i deras led. Därmed skulle också Saxos polemik med Svend få en djupare innebörd. Svend Aggesen hade i sina skrifter framhävt aristokratin och särskilt sin egen släkt, den jylländska Thrugotätten, som kungamaktens starkaste stöd. Hans skrifter kan ses som ett tecken att denna ätt försökte återvinna sin forna makt efter Eskils och de sammansvurnas nederlag mot Valdemar – taktfullt undlåter Svend att nämna dessa händelser och Eskils namn. Men Saxo skildrar med vrede och förakt hur de jylländska och skånska stormännen i alla tider är beredda att förråda den lagliga kungamakten, medan de själländska stormännen är dess enda säkra stöd. Ibland stiger individer fram ur dessa stormannagrupper, som samtidigt identifierade med större lätthet än vi. En av dem är Svend Aggesens far. Hos Saxo är det tydligen han, som får ge kung Svend det dåraktiga rådet att gå till anfall på Gratehed mot Valdemars överlägsna styrkor.¹ Även det infama porträttet av ärkebiskop Eskil bör ha smärtat hans brorson Svend Aggesen. Kanske kände sig Hvideätten ännu hotad. Detta skulle förklara den hätska tonen i de sista böckernas uppgörelse med Eskilspartiet. Dessa händelser fick inte glömmas eller omges med försonlighetens skimmer, samtidigt måste lära sig av det förflutna hur dessa svekfulla stormän och prelater med sina hycklande trohetseder måste bemötas.

Detta skulle tyda på att *Gesta Danorum* i allt väsentligt tillkommit under 1190-talet vid Absalons hov och under intryck av maktkampen kring Knud VI. Detta utesluter inte att händelserna efter Valdemar Sejrs trontillträde 1202 kommit att lämna sina avtryck, medan Saxo outtröttlig arbetade på att fullända sitt stora verk. Absalontiden kan också för honom själv ha framstått i ett nytt ljus med årens flykt. När Saxo dedicerar sitt verk till ärkebiskop Andreas Sunesen och kung Valdemar Sejr, nämner han inte att han skulle stå i någon sorts tjänst- eller trohetsförhållande till någon av dem – tvärtom har företalet en viss ton av supplik. Kanske betydde Absalons död 1201 brottet i Saxos egen karriär, vars namn sedan inte med visshet kan återfinnas i någon lista med kyrkliga eller kungliga ämbetsmän. Kanske ägde han personliga skäl att öka glansen kring den herre, som en tid lät honom leva i brännpunkten för Danmarks politiska liv.

Grammatikern i kyrkans tjänst

Detta väcker en annan fråga: är *Gesta Danorum* Absalons eller Saxos verk? Värderingarna har växlat. »Dog tør vi tro, at Absalon som den større og rigere Aand i stort Omfang har præget Saksens Værk, især i det Afsnit, der aldeles

¹ Cuius consilii salubritatem, Suenoni admodum gratam, Achonis cuiusdam Christiarno procreati temeritas repulit. (410,9). Å andra sidan är det tydligen Svend Aggesens farfar

Kristjern som i Slesvig råder kung Erik Emun att hellre straffa än benåda sina motståndare (367,24) – en medveten ironi?

overvejende er bygget paa hans egne Meddelser», skriver Jørgen Olrik.² Curt Weibull intar även här den motsatta ståndpunkten och tillbakavisar hela detta synsätt, där »Saxo har nedsjunkit till den ringe pennförfaren för Absalons, sin egen skapelses, tankar och berättelser».³

Vem var egentligen Saxo? I förordet till sin historia påstår han, att både hans farfader och fader tjänat i Valdemar den förstes hird. Förmodligen kommer han från den krets av själländska stormän, som har fått en så ärofull roll i hans historia; kanske har han liksom Svend Aggesen – men med större diskretion – låtit sin egen släkt eller sig själv skymta i verket. Men själv har han bevisligen valt »klerkens» bana. *Clericus suus* är också den titel han bär i Absalons testamente. Detta understryker han själv, när han dedicerar verket till Valdemar Sejr: liksom hans förfäder tjänat furstarna med vapen, vill han nu visa sin lydnad genom sitt intellekts krafter.⁴

Som Absalons klerk kan han ha fått de mest skilda uppdrag. Mycket i *Gesta Danorum* tyder på djupa kunskaper och ett lidelsefullt intresse för juridik, såväl den inhemska rättstraditionen som den kontinentala feodala rätten och den kanoniska lagen. Därmed blir Absalons kansli en naturlig bakgrund, antingen han tjänstgjorde där eller använde det för att samla sitt material.

Men Absalon kan också ha uppmärksammat hans formella talang och givit honom mer »litterära» uppgifter. Ett indicium därför är en hittills obeaktad dikt, ett epitafium över Absalons kusin Sune. Han dog 1186 och begravdes – vid okänd tidpunkt – på en hedersplats i Sorö klosterkyrka tillsammans med sin maka Cecilia:

Epitaphium Domini Sunonis
et Dominae Ceciliae
a Saxone compositum.

Busta tegunt cineres Sunonis Ceciliaeque
Qvos mors disjunctis sors combinaverat aequae
Uxoris decus ille fuit, decus illa mariti,
Par decus amborum generis par splendor aviti.
Strenua militiae virtus effulsit in illo,
Illa pudicitiae micuit signata sigillo.
Non haec tanta fuit tanto nisi conjuge digna,
Tantos tamque pares junxit fortuna benigna.⁵

Med dessa slut- och inrim, ordlekar och andra figurer kan stilen knappast sägas vara typisk för »vår» Saxo, ett namn som för övrigt var relativt vanligt i

² Jørgen Olrik 1908, 38.

³ Curt Weibull, 45.

⁴ *Ceterum prisco atque hereditario obsequendi iure saltem ingenii viribus tibi militare constitui, cuius clarissimi patris castrensem militiam parens avusque meus fidissimis bellici laboris operibus coluisse noscuntur.* (5,29)

⁵ Don. var. Nr. 1. Fol. Barth. D., Det Kongelige Bibliotek, København, s. 496. Samma avskriftsvolym innehåller Absalons testamente, epitafier över Absalon och andra dokument rörande Sorö kloster och kyrka.

dåtidens Danmark. Det kan ju också vara en avskrivare, som i efterhand attribuerat dikten till honom. Å andra sidan vore detta epitafium en naturlig uppgift för Absalons begåvade *clericus*, som kanske denna gång anpassat sig efter denna genres ideal.

Men det stora uppdraget var givetvis att skriva en dansk historia. När Fredrik Barbarossa mottog sin farbroder Otto von Freisings krönika, tackade han i ett brev och intygade sin stora glädje över gåvan. Samtidigt räknade han upp de viktigaste händelserna under de fem år han varit kejsare, bland annat att den danske kungen svurit honom trohetsed: »Dessa få ting, här uttryckta i få ord, överränner vi till din lysande begåvning att du måtte utveckla och mångfaldiga dem».⁶ Vi kan föreställa oss att Absalon på liknande sätt i stora drag angett innehållet i den tänkta historien. Saxo har också bundits av vissa propagandistiska linjer och stämningar vid Absalons hov under 1190-talet, dem som vi försökt klarlägga ovan. Men det måste ha varit omöjligt för Absalon att styra och kontrollera nyanserna och de mer subtila tankemönstren i detta verk, när han en gång uppdragit åt Saxos rika begåvning att utveckla och mångfaldiga historiens händelser. I *Gesta Danorum* kunde Saxo även uttrycka ideal, känslor och upplevelser, som var Absalon främmande.

Detta gäller exempelvis det konstfulla och lärda elementet i *Gesta Danorum*. Varje furste, biskop eller abbot önskade naturligtvis att hans historia skulle skrivas på det eleganta språk, som spred glans över hans egen person i omvärldens ögon. Men Saxo använder historien som förevändning att förkunna ett kulturprogram, som långt mer måste ha varit hans personliga tro än Absalons angelägenhet.

Detta program återspeglas också i snart sagt varje rad i *Gesta Danorum*. Hos de föregångare som vi vet att Saxo utnyttjat, hos Adam av Bremen, Ailnoth, Roskildekrönikan, Svend Aggesen och andra, mötte han med vissa variationer en sorts normalspråk för historieskrivning. Men han bryter ständigt mot denna norm. Varje enkelt eller självklart uttryck varieras genom mer komplicerade grammatiska och syntaktiska figurer för att öka språkets uttryckskraft och rikedom. Varje bok och varje scen blir en förevändning att demonstrera en ny sida av den språkliga konstens tre grenar, grammatiken, dialektiken och retoriken. Han anspelar på den platonska kosmologin, astrologin, talspekulationen, den antika mytologin och magin. Han låter sin historia fyllas med den esoteriska visdom och den allegoriska konst, som enligt 1100-talets synsätt var ett privilegium för texter av en helt annan karaktär, antikens epos, traktater som Platons *Timaios* och Ciceros *Somnium Scipionis* eller de poetiskt-spekulativa verk av Bernhardus Silvestris och Alanus ab Insulis, vari 1100-talets lärda och litterära renässans nådde sitt djärvaste uttryck. Det är möjligt att

⁶ Haec pauca paucis comprehensa illustri ingenio tuo dilatanda et multiplicanda porrigi-

mus. (Diplomatarium Danicum 1. Raekke. 2. Bind, 218.)

man inom den rika franska, tyska och engelska 1100-talslitteraturen kan finna verk med en liknande ambition att vidga eller spränga den traditionella historieskrivningens ramar, verk som kan ha givit Saxo impulser till detta unika experiment. Men för Saxos närmaste omgivning, för män av Absalons typ, måste detta ha framstått som ett svårt och delvis dunkelt verk, där välkända politiska idéer egensinnigt vävts samman med en esoterisk intellektuell åskådning till en djupt personlig syntes.

Var Saxo själv en professionell grammatiker, hade han studerat och undervisat vid de utländska skolorna och efter hemkomsten fått bekläda liknande ämbeten i danska skolor? Därom vet vi intet. Kanske bevarades det en tradition därom fram till den jylländska krönikan på 1300-talet, där han första gången uppträder med titeln *grammaticus*. Men detta kan också vara en senare tids erkännande av den språkliga virtuositet, som hans historia uppvisar. Det är också svårt att avgöra var Saxo inhämtat sin lärdom och sina intellektuella ideal. De verk som han öppet anspelar på – Valerius Maximus' och Justinus' historiarbeten, Martianus Capellas lärodikt, Aeneiden, Platons *Timaios*, Ciceros *De inventione* och *De officiis* osv – hör till de standardarbeten, som kunde återfinnas i de flesta kloster och skolbibliotek i Nordeuropa,⁷ förmodligen även i Danmark. Men till detta traditionella stoff kommer ett annat element i *Gesta Danorum*. Det är dessa spekulationer, på en gång fantastiska och subtila, där en fornnordisk jättinna eller sköldmö plötsligt symboliserar en kraft i det mänskliga språket eller i materien själv och där vi anar att allt omslutes av himlakropparnas hemlighetsfulla influenser och de matematiska talens gudomliga kraft. Kan detta vara en esoterisk och manieristisk tradition, som kunde fortleva genom hela medeltiden och som förde sitt hemliga liv även vid danska skolor och kloster?⁸ Återspeglar detta snarare den på en gång lärda och poetiska tankeflykt, varmed 1100-talets berömda *grammatici* kunde höja sig över läroböckernas slitna tankegods och hänföra sina elever? Kanske måste vi acceptera också en annan möjlighet, att Saxo genom den frihet som alltid står det skapande geniet till buds likt en Shakespeare skrapat samman idéer och symboler i sin omgivning för att av detta skäligen enkla material skapa sin egenartade tankevärld och sitt outtömliga diktverk. Endast en fördjupad och lyckosam forskning kring 1100-talets lärda värld, i Europa och i Norden, kan föra oss närmare svaret på dessa frågor.

Oavsett var Saxo själv studerat vill han visa att de utländska skolorna skapat en ny intellektuell elit och en ny karriär, som leder till de högsta kungliga och kyrkliga ämbetena. I elfte boken berättar han hur norrmannen Svend på kungens bekostnad får resa till dessa utländska skolor för att studera olika

⁷ Jfr Glauche, *passim*.

⁸ Edgar de Bruyne talar om en klassicerande tradition i medeltidens estetik och en motsatt,

karaktäriserad av »la fantaisie, l'exubérance, la liberté débridée» eller en »baroque médiéval» (I, 108)

artes, främst grammatik. Han återvänder och möts av allas beundran för sin lärdom och värtalighet för att slutligen kröna sin bana som mäktig biskop i Roskilde. I dedikationen av sin historia hyllar Saxo sedan Andreas Sunesen, som säges ha studerat under många år vid skolorna i Frankrike, Italien och England och själv undervisat i dessa. I kraft av denna lysande lärdom och dessa dygder har han sedan kallats att bli kungens kansler och genom sin begåvning förmått lyfta detta ämbete till en förut okänd värdighet och glans (3,25). Som Danmarks ärkebiskop har han sedan kunnat fostra och leda folket både genom sina fromma dygder och sin lärdom och sina teologiska skrifter. Varje sida i *Gesta Danorum* skall övertyga oss om att även Saxo hör till denna nya elit.

Men man har också sedan ett halvsekel talat om Saxos frapperande likgiltighet för kyrkan, om en aristokratisk och nästan antiklerikal mentalitet. Tillhör han de danska adelssöner, som enligt Arnold av Lübeck sändes att studera i Paris vid denna tid, var han i den meningen en *contubernalis* och kollega med Svend Aggesen?

Som jag försökt visa är Saxos attityd till kyrkan långt mer komplicerad än så. Hela hans historia är komponerad i två symmetriska hälfter, motsvarande den hedniska och den kristna tiden i Danmarks historia, säkerligen i analogi med Gamla och Nya testamentet. För honom når samhällets historiska utveckling sitt mål, när kyrkan träder fram vid kungamaktens och aristokratins sida. Det är sant att han, i motsats till Svend Aggesen och de andra historikerna, aldrig citerar Vulgata eller nämner djävulen vid namn. Ändå är det »världsliga» i Saxos språk och tankevärld något av konstfull illusion och estetisk *tour de force*. Han omskriver »ärkebiskop» med det klassiskt klingande *pontifex maximus* och »kyrka» med *templum*.⁹ Men dessa omskrivningar behöver i sig inte innebära någon bristande vördnad för ärkebiskopens ämbete eller kyrkorummets helgd.

Möjligen skall de uttrycka ett annat religiöst och kyrkligt ideal än det traditionella. Exemplet med biskop Svend och ärkebiskop Andreas Sunesen skulle visa hur skolorna och lärdomen kunde tjäna kyrkans sak. Samtidigt skall de platoniska och boethianska symbolerna, anspelningarna på elementens föreningar och skapelsens lagbundna harmoni liksom det konstfulla och sköna i språkets konstruktioner uppenbara att människan kan närma sig Gud även genom de världsliga konsterna och vetenskaperna.

Denna estetik och denna religiositet sammanfattas i den scen, där Absalon somnar i förstammen till sitt skepp och ser biskop Toke i sin dröm. Toke uppstämmer några av julaftonens antifoner för Absalon, men Saxo nämner inte deras innehåll. Bara den insiktsfulle erinrar sig deras ord och förstår plötsligt att Gud nu förkunnar morgonens stora seger för danskarna.¹ För att visa sitt *decorum* undviker Saxo att öppet jämföra Jesu födelse och Gudsrikets

⁹ Jfr Vilh. Andersen, 71 f och Blatt 1957, X f. ¹ Se ovan s. 268 f.

tillkommelse med det danska Östersjövældets framväxt. Men det är detta religionens ljus som omger händelserna och gestalterna med sitt skimmer. På samma sätt torde det finnas en mängd bibliska tankar, gestalter och symboler i *Gesta Danorum*, men i förklädnader och subtila omskrivningar. Att skapa dem och att tyda dem kan även det ha varit en akt av fromhet.

Själva grundsynen i *Gesta Danorum* bör ha tillfredsställt Absalon. Han hade varit kung Valdemars fosterbroder och kung Knuds fosterfar. Han var den mäktiga Hvideättens ledare och landets största jorddrott. Han var slutligen Danmarks ärkebiskop, förenande Lunds och Roskildes biskopsstolar i sin makt. I sin person symboliserade han således denna sammansmältning av kungamakt, aristokrati och kyrka, som för Saxo är den av Gud givna överheten. Det är också sannolikt att kyrkans intressen alltmer tog överhanden i den åldrade Absalons tänkande och handlande, när en ny generation syntes tränga undan honom vid kungahovet.² Då bör han ha funnit behag i bilden av hur biskop Vilhelm prefigurerade hans egen mission att fostra och leda Danmarks furstar och dess folk.

Men Saxo nämner aldrig Sorö kloster, Absalons stolthet, eller några andra av de kloster som han och Hvideätten omhuldade, inte heller någon av de stora abbotar som bevisligen ägde ett storartat inflytande i Valdemarernas Danmark som kulturella, religiösa och politiska gestalter. När munkar och klosterliv någon gång nämnes, är det ofta i ironiska eller lätt hänfulla sammanhang, som när kung Erik Lam (374,37) eller ärkebiskop Eskil vill dra sig tillbaka till klosterlivet eller när abboten från Skåne med inbilsk okunnighet tror sig kunna bota den sjuke kung Valdemar (535,31). Det finns inget erkännande av den bernhardinska fromhet, som genom ärkebiskop Eskils lysande exempel måste ha spelat en stor roll i Danmarks andliga liv. När Saxo återberättar legenderna om Knud den helige och Knud Lavard, är hans kyligt distanserade och behärskade språk i sig en polemik med Ailnoths och de andra författarnas blommande och salvelsefulla språk.

Den enda förklaringen är att den medeltida kyrkans hus i sig rymmer många boningar. *In domo Patris mei mansiones multae sunt*. Mot abbotarna ställer Saxo biskoparna, mot de avlägsna klostrens fromhetsliv katedralstäderna med deras skaror av kaniker, skrivare, jurister, fogdar och krigsmän. Biskop Vilhelm som dömer kung Svend Estridsen till botgöring, biskop Svend som vinner allas aktning på tingen genom sin lysande vältalighet och fullbordar Roskildedatedralens utsmyckning, biskop Absalon som fogar Rügen till sitt stift, Venden till Danmark och i spetsen för de själländska stormännen nedslår det skånska upproret, de är furstarna vid dessa kyrkans hov och de stora idealen i Saxos historia.

² Enligt Erik Arups värdering skulle Absalon ha dragit sig tillbaka redan efter Vendens erövring: »Aaret 1186 maa vistnok betragtes

som afslutningen paa Absalons kortvarige, men betydningsfulde ledelse af rigets almindelige politik.» (Danmarks historie, I, 260.)

Hur skall man förklara Saxos animositet mot klostervärlden? Förmodligen fanns det en rivalitet vid Absalons och Knuds hov mellan munkarna och klerkerna, där båda kämpade om sina höga herrars frikostighet och beskydd. Saxo prisar furstars och biskopars frikostighet mot domkyrkorna och försvarar lidelsefullt deras ekonomiska och juridiska privilegier. Hans medtävlare är abbot Vilhelm och andra munkar. Lika värtaligt skildrar de i sina böneskrifter klostrens nöd eller den välsignelse för sitt land, som furstar och biskopar kan vinna genom att visa dessa heliga hus sin frikostighet.³

Men bland klerkerna vid biskopsstolarna var Saxo kanske trots allt en säregen och något isolerad gestalt – en *grammaticus*. Det är sannolikt fel att betrakta klostren som motståndare till konsterna och vetenskaperna. Munkarna hade oftast genomgått tidens vanliga skolor innan de avlade sina löften, i klostren fanns tidens största boksamlingar, där omhuldades av tradition historieskrivningen.⁴ Ändå kan Saxo ha upplevt klostervärlden som en främmande värld och som ett hot mot hans egna intellektuella och kyrkliga ideal.

Detta kan förklara den lidelse, med vilken han ställer två former av fromhet och två sidor av det andliga livet mot varandra. Denna polaritet framträder klarast i den hårda domen över Harald Hein i elfte boken. Denne kung »visste inte att Gud fann mer behag i rikets hederliga styrande än i tomma fromhetsbetygelser och att vården om den stränga rättvisan är Honom mer kär än överflödiga och smickrande böner. Ty man försonas lättare med den gudomliga makten genom rätten än genom rökelse, Han ser hellre att man riktar slagen mot lasterna än mot sitt eget bröst och att man böjer brotten i stället för sina egna knän; inget offer är Honom större än att värna de fattigas rätt och frihet. Ty även om furstarna i sitt majestät bör visa religionen tillbörlig vård och aktning, är det understundom härligare att dyrka Gud i domstolar än vid altaren.»⁵

Att tjäna Gud innebär för Saxo framförallt att skapa och upprätthålla den stränga rättvisan på jorden. Detta tillkommer all överhet, men särskilt kyrkan som institution och dess ledare, biskoparna. Därmed står de i centrum av *res publica*. Det finns också den liturgiska kulten och det privata andaktslivet. Men de tjänar, enligt Saxo, mer att försona individen än samhället med Gud.

³ Se till exempel abbot Vilhelms skrivelser till Absalon i *Diplomatarium Danicum* 1. Række 3. Bind.

⁴ Se framförallt Jean Leclercqs lysande äreräddning av klostrens kulturella liv i *L'amour des lettres et le désir de Dieu*, Paris 1957, exempelvis avsnittet om historieskrivningen i klostren (148 ff).

⁵ *ignarus plus Deo sinceram regni administrationem quam inania superstitionis momenta placere severumque iustitiae cultum superva-*

cua precum adulatione gratiorem existere; praeterea divinum plenus propitiari numen, ubi iura quam tura promuntur, plus scelerum quam pectorum contusionem probare, libentius criminum quam genuum flexus aspicere nullamque victimam vindictae pauperum libertati praeferre. Quamquam enim regum maiestas rite religioni intendere debeat, aliquanto tamen speciosius interdum tribunalia quam aras excolere potest. (318,25)

Dit räknar Saxo uppenbarligen klosterlivet. Därmed kan han också utelämna klostren i sin bild av samhällets offentliga liv och Danmarks historia.

De mäktiga biskoparna och deras klerker, de är de män som enligt Saxo kommit för att leda samhällets utveckling. Men med sitt väldiga verk och sin vältalighets kraft vill han också öppna ett vidare perspektiv kring det praktiska vardagsarbetet i kanslier och domstolar och kring kyrkans politiska agerande mot furstemakt och folk. Saxo är grammatikern, som vill visa hur den språkliga konst biskopar och klerker använder sig av i diplomerna och på tingen är en del av den *eloquentia*, den konst som utgör grunden för all civilisation och all mänsklig visdom. Han är platonikern, som vill uppenbara hur den fasta organisation och hierarki som medeltidskyrkan vill ge samhället egentligen återfinns i hela skapelsen som en evig strävan mot ordning och harmoni. Han är juristen, som vill påminna sina kollegor om hur *iustitia* ytterst äger sin källa i naturens lagar och Guds eget väsen. *Gesta Danorum* är Saxos djärva försök att binda sin samtids kyrka och furstemakt vid dessa ideal och denna bild av världen. *Fortior an sapientior existimari debeat, incertum reliquit* ... (84,19)

Litteraturförteckning

Här upptages inte antika författare som Platon, Cicero, Vergilius osv, inte heller de kristna författare som ingår i Mignes *Patrologiae cursus*: dessa återfinns via bokens personregister.

Adam av Bremen, *Historica ecclesiastica*, Helmstadt 1670.

Alewell, K., *Über das rhetorische Paradeigma*, Leipzig 1913.

Alexander Neckam, *De naturis rerum*, ed. Th. Wright, London 1863.

Andersen, V., *Tider og typer af dansk aands historie*, I: 1, København 1907.

Andersson, I., *Skånes historia till Saxo och Skånelagen*, Stockholm 1947.

Andreas Sunesen, *Hexaameron libri duodecim*, ed. M. Cl. Gertz, København 1892.

Arbusow, L., *Colores rhetorici*, Göttingen 1948.

Arup, E., *Danmarks historie I*, København 1925.

Baeumker, C., *Der Platonismus in Mittelalter*, 1916 (omtryckt i *Platonismus in der Philosophie des Mittelalters*)

Bernhardus Silvestris, *De mundi universitate*, ed. C. S. Barach–J. Wrobel, Innsbruck 1876.

Bolgar, R. R., *The classical heritage and its beneficiaries*, Cambridge 1954.

Bolin, S., *Om Nordens äldsta historieforskning*, Lund 1931.

Blatt, F., *Inledning till Saxonis Gesta Danorum, tomus II, index verborum*, København 1957.

— *Saxo, en repræsentant for det 12. århundredes renæssance (i Saxostudier)*.

Bruyne, E. de, *Études d'esthétique médiévale*, Brygge 1946.

Carlyle, R. W., Carlyle, A. J., *A history of mediaeval political theory in the West*, Edinburgh–London 1903–1936.

Chenu, M.-D., *La théologie au douzième siècle*, Paris 1957.

Christensen, A. E., *Kongemagt og aristokrati*, København 1945.

Christensen, K., *Forholdet mellem Saxo og Sven Aggesen (i Saxostudier)*.

Courcelle, P., *La consolation de Philosophie dans la tradition littéraire. Antécédents et postérité de Boece*, Paris 1967.

Curtius, E. R., *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter (7. uppl.)*, Bern 1969.

[Pseudo-] Cyprianus, *De XII abusivis saeculi*, ed. S. Hellmann, Leipzig 1909.

Damsholt, N., *Kongeopfattelse og kongeideologi hos Saxo (i Saxostudier)*.

Davidsohn, R., *Philipp II. August von Frankreich und Ingeborg*, Stuttgart 1888.

Delhaye, Ph., *Grammatica et Ethica au XIIe siècle (Recherches de Théologie ancienne et médiévale, xxv, Louvain 1958)*.

Diplomatarium Danicum, 1. række, bind 2–4, København 1963–77.

Dumézil, G., *Du mythe au roman. La Saga de Hadingus et autres essais*, Paris 1970.

Elton, O., se *Saxo Grammaticus*.

Ermold, *Le Noir, Poème sur Louis le Pieux*, ed. E. Faral, Paris 1932.

Erslev, K., Sven Estridsen og Biskop Vilhelm (Historisk Tidsskrift VIII: 1, København 1907-08).

Faral, Edmond, Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle, Paris 1924.

Friis, O., Den danske litteraturs historie, I., København 1945.

Friis-Jensen, K., Saxo og Vergil. En analyse af 1939-udgavens Vergilparallerer, København 1975.

Gagnér, S., Studien zur Ideengeschichte der Gesetzgebung, Uppsala 1960.

Gallo, E., The *Poetria Nova* and its sources in early rhetorical doctrine, Haag 1971.

Ghellinck, J. de, L'essor de la littérature latine au XIIe siècle, Bruxelles 1946.

Giannantonio, P., Dante e l'allegorismo, Firenze 1969.

Gilson, E., Le moyen âge comme 'saeculum modernum' (i Concetto, storia, miti e immagini del medio evo, a cura di V. Branca, Venezia 1973).

Glauche, G., Schullektüre im Mittelalter, München 1970.

Grammatici latini, ed. H. Keil, Leipzig 1857-80.

Gregory, T., Platonismo medievale. Studi e ricerche, Roma 1958.

Grundtvig, N. F. S., se Saxo Grammaticus.

— se Snorre Sturlasson.

Guillaume de Conches, *Moralium dogma philosophorum*, ed. J. Holmberg, Uppsala 1929.

— *Glosae super Platonem*, ed. É. Jeauneau, Paris 1965.

Haastrup, N., Retorisk analyse af Knud Lavards forsvarstale på grundlag af læren om status (i Saxostudier).

Hansen, J., Zaubervahn, Inquisition und Hexenprozess im Mittelalter, München-Leipzig 1900.

Helmold, *Cronica Slavorum*, ed. B. Schmeidler, Hannover 1937.

Henry of Huntingdon, *Historia Anglorum*, ed. Th. Arnold, London 1879.

Herrmann, P., se Saxo Grammaticus.

Hirschberger, J., Platonismus und Mittelalter, 1955 (omtryckt i *Platonismus in der Philosophie des Mittelalters*).

Hoffmann, E., Die heiligen Könige bei den Angelsachsen und den skandinavischen Völkern, Neumünster 1975.

Holberg, L., *De hypothesibus historiae Danicae* (i Samlede skrifter, V, København 1920).

— *Dannemarks Riges Historie* (i Samlede skrifter, VI, København 1923).

Hopper, V. F., *Medieval number symbolism*, New York 1938.

Huitfeldt, A., *Danmarkis Rigis Krönnicke*, København 1603.

— *Den Geistlige Histori offver alt Danmarkis Rige*, København 1604.

Jacobus Nicholai de Dacia, *Liber de distincione metrorum*, ed. Aage Kabell, Uppsala 1967.

Jean de Garlande, *The Parisiana Poetria*, ed. T. Lawler, New Haven-London 1974.

Johannes Scotus Erigena, *Annotationes in Marcianum*, ed. C. E. Lutz, Cambridge, Mass., 1939.

Johannesson, K., I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock, Uppsala 1968.

— *Retorik och propaganda vid det äldre Vasahovet* (Lychnos, Stockholm 1969-70).

John of Salisbury, *Metalogicon*, ed. C. C. I. Webb, Oxford 1929.

- Jost, K., *Das Beispiel und Vorbild der Vorfahren bei den attischen Rednern und Geschichtschreibern bis Demosthenes*, Paderborn 1936.
- Jähns, M., *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*, I, München-Leipzig 1889.
- Jørgensen, A. D., *Bidrag til Nordens historie i middelalderen*, København 1871.
- Kittredge, G. L., *Witchcraft in Old and New England*, Cambridge, Mass., 1929.
- Klibansky, R., *The continuity of the Platonic tradition during the middle ages*, London 1939.
- Klibansky, R. – Panofsky, E. – Saxl, F., *Saturn and melancholy*, London 1964.
- Klotzius, C. A., se *Saxo Grammaticus*.
- Kornhardt, H., *Exemplum. Eine bedeutungsgeschichtliche Studie*, Göttingen 1936.
- Kroll, J., *Gott und Hölle. Der Mythos vom Descensuskampfe*, Leipzig-Berlin 1932.
- Kroman, E., *Saxo og overleveringen af hans værk*, København 1971.
- Larsen, S., *Saxo Grammaticus, hans værk og person (Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie)* København 1925.
- Laugesen, Anker Teilgård, *Prologen til Gesta Danorum (i Saxostudier)*.
- Lausberg, H., *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München 1960.
- Leclercq, J., *L'amour des lettres et le désir de Dieu*, Paris 1957.
- Lemoine, F., *Martianus Capella. A literary re-evaluation*, München 1972.
- Litchfield, H. W., *National Exempla Virtutis in Roman literature (Harvard studies in classical philology, XXV, 1914)*.
- Lottin, O., *Psychologie et morale aux XIIe et XIIIe siècles*, III, Louvain 1949.
- Lukman, N., *Saxos Kendskab til Galfred af Monmouth (Historisk Tidsskrift, 6, København 1942-44)*.
- Manitius, M., *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, München 1911-1931.
- Molbech, C., *Saxo Grammaticus, hans historie og karakter, og hans lærde samtids i Danmark, under Valdemarernes tidsalder (Nyt Historisk Tidsskrift, 5, København 1854)*.
- Montano, R., *Storia della poesia di Dante*, Napoli 1962.
- Mosher, J. A., *The exemplum in the early religious and didactic literature of England*, New York 1911.
- Müller, P. E., *Critisk undersøgelse af Danmarks og Norges sagnhistorie, eller om troværdigheden af Saxos og Snorros kilder*, København 1823.
- se *Saxo Grammaticus*.
- Mähl, S., *Quadrige virtutum. Die Kardinaltugenden in der Geistesgeschichte der Karolingerzeit*, Köln 1969.
- Nielsen, P. W., *Den typiske Saxo-sætning (i Saxostudier)*.
- Nuchelmans, G., *Philologia et son mariage avec Mercure jusqu'à la fin du XIIe siècle (Latomus, 16, Bruxelles 1957)*.
- O'Donnell, J. R., *The meaning of 'silva' in the commentary on the Timaeus by Chalcidius (Medieval Studies, Toronto 1945)*.
- Olrik, A., *Kilderne til Saksens oldhistorie*, København 1892.
- *Norrøne sagaer og danske sagn*, København 1894.
- Olrik, J., *Sakse og hans danesaga (i Saksens Danesaga, del III)* København 1908.

- Studier over tilblivelsen af Sakses værk, *Historisk Tidsskrift*, 8. Række 2. Bind, København 1909–10.
- Paetow, L. J., *The arts course at medieval universities with special reference to grammar and rhetoric*, Urbana 1910.
- *The battle of the seven arts*, Berkeley 1914.
- Panofsky, E., *Zur Philosophie des Abtes Suger von Saint Denis (omtryckt i Platonismus in Philosophie des Mittelalters)*.
- se Klibansky.
- Parent, J. M., *La doctrine de la création dans l'école de Chartres*, Paris–Ottawa 1938.
- Patch, H. R., *The goddess Fortuna in mediaeval literature*, Northampton 1922.
- Petersen, N. M., *Bidrag til den danske literaturs historie*, I, København 1853.
- Pickering, F. P., *Augustinus oder Boethius? Geschichtsschreibung und epische Dichtung im Mittelalter—und in der Neuzeit*, Berlin 1967.
- Platonismus in der Philosophie des Mittelalters*, herausg. von W. Beierwaltes, Darmstadt 1969.
- Powell, F. P., se *Saxo Grammaticus*.
- Remigius Autissiodorensis, *Commentum in Martianum Capellam*, ed. C. E. Lutz, Leiden 1962–65.
- Rhetores latini minores*, ed. C. Halm, Leipzig 1863.
- Riising, A., *Danmarks middelalderlige prediken*, København 1969.
- Rosenberg, C., *Nordboernes aandsliv fra oldtiden til vore dage*, København 1878–85.
- Rydberg, V., *Undersökningar i germanisk mythologi*, Stockholm 1886.
- Salmon, P., *Über den Beitrag des grammatischen Unterrichts zur Poetik des Mittelalters (Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen, 199, 1963)*.
- Saxl, F., se Klibansky.
- Saxo Grammaticus, Den danske krønike ... nu først aff latinen udsæt, flittelige offuerseet oc forbedret ved Anders Vedel*, København 1575.
- *Historiae Danicae libri XVI Stephanus Johannis Stephanus recognovit, notisque uberioribus illustravit, Sorø 1644*.
- *Historiae Danicae libri XVI*, ed. C. A. Klotzius, Leipzig 1771.
- *Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus fordansket ved N. F. S. Grundtvig*, København 1818.
- *Historia Danica recensuit ett commentariis illustravit P. E. Müller et absolvit J. M. Velschow*, København 1839–58.
- *The first nine books of the Danish history of Saxo Grammaticus*, translated by Oliver Elton, introduction by F. Y. Powell, London 1894.
- *Erläuterungen zu den ersten neun Büchern der dänischen Geschichte des Saxo Grammaticus von Paul Herrmann*, Leipzig 1901–22.
- *Gesta Danorum*, ed. J. Olrik & H. Ræder, København 1931.
- Saxostudier (Saxo-kollokvierne ved Københavns universitet)*, red. I. Boserup, København 1975.
- Scriptores minores historiae Danicae medii aevi*, ed. M. Cl. Gertz, København 1917–22.
- Scriptores rerum mythicarum Latini tres*, ed. G. H. Bode, Celle 1834.
- Seznec, J., *La survivance des dieux antiques*, London 1940.
- Skovgaard-Petersen, I., *Sven Tveskæg i den ældste danske historiografi. En Saxostudie (i Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen, København 1966)*.

- Saxo, *historian of the Patria (i Mediaeval Scandinavia, 2, Odense 1969).*
- *Gesta Danorum* genremässige placering (i *Saxostudier*).
- Snorre Sturlasson, *Norges Konge-Krönicke*, övers. N. F. S. Grundtvig, København 1818.
- Soldati, B., *La poesia astrologica nel quattrocento*, Firenze 1906.
- Stephanius, S. J., se Saxo.
- *Florilegium sententiarum selectorum ex nobilissimo rerum Danicarum scriptore Saxone Grammatico Saelando Dano*, Leyden 1627.
- Steenstrup, J., *Danmarks riges historie, I*, København 1897–1904.
- Stock, B., *Myth and science in the twelfth century. A study of Bernard Silvester*, Princeton 1972.
- Suhm, P. F., *Historie af Danmark fra 1157 til 1400*, København 1800–28.
- Sven Aggesøn, *Værker*, utg. ved M. Cl. Gertz, København 1916.
- Tatarkiewicz, W., *History of aesthetics*, Haag 1970.
- Thorndike, L., *A history of magic and experimental science*, London 1923–58.
- Torfaeus, T., *Universi septentrionis antiquitates, seriem dynastiarum et regum Daniae exhibentes*, København 1705.
- Walther, H., *Das Streitgedicht in der lateinischen Literatur des Mittelalters*, München 1920.
- Vedel, A., se Saxo Grammaticus.
- Wedel, T. O., *The medieval attitude toward astrology*, New Haven 1920.
- Weibull, C., *Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridssons död till Knut VI (Historisk tidskrift för Skåneland, 6, Lund 1915–16).*
- Weibull, L., *Dråpen i Roskilde i Knut den stores och Sven Estridsens tid (Historisk tidskrift för Skåneland, 4, 1910–13).*
- Velschow, J. M., se Saxo Grammaticus.
- Welter, J. Th., *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Age*, Paris 1927.
- Westhovius, Willichius, *Illustres sententiarum flores, ex Saxonis Grammatici sedecim historiarum libris*, Leipzig 1617.
- Wetherbee, W., *Platonism and poetry in the twelfth century*, Princeton 1972.
- Vitae sanctorum Danorum*, ed. M. Cl. Gertz, København 1908–12.
- Wood, C., *Chaucer and the country of the stars*, Princeton 1970.
- Zöckler, O., *Das Lehrstück von den sieben Hauptsünden*, München 1893.

Personregister

Registret är med nödvändighet selektivt. Det upptar främst de personer, som synes ha en mer principiell betydelse inom kompositionen i *Gesta Danorum* och Saxos historiesyn, dessutom några av de antika och medeltida författare som torde ha påverkat Saxo eller tjänat till förståelsen av hans verk. Slutligen upptas några av de forskare, som utövat ett mer generellt inflytande på Saxo-bilden i olika tider.

- Absalon, ärkebiskop, 9, 12 f, 18 f, 22, 30, 33 f, 38, 48, 53, 190, 208, 223, 227, 247–250, 259–307, 308 ff, 315, 324–338
- Adam av Bremen, 70, 184, 194, 210, 212, 219, 334
- Adils, svensk kung, 130 ff
- Alf, kung Sigars son, 164 ff
- Alvide, svensk kungadotter, 164 f
- Amler, hövitsmannen Horvendels son, 19, 24 f, 28, 46 f, 64, 71, 87, 121–130
- Andersen, Vilh., 13 f, 34, 79, 86, 315, 324, 326, 336
- Andreas Sunesen, ärkebiskop, 36, 38, 50, 53, 63, 332, 336
- Asger, ärkebiskop, 18 f, 222 f, 244, 247, 314, 323
- Asger, domprost, 288 ff
- Augustinus, kyrkofader, 16, 35, 38, 59 f, 69, 72 f, 78 f, 85
- Balder, »halvgud» och kung, 64, 67 f, 114–117
- Beda Venerabilis, 43 f, 53, 77
- Bernhardus Silvestris, 56, 63, 73 f, 148, 334
- Besse, Grams hirdman, 90–93
- Bikke, Jarmeriks rådgivare, 179 f
- Bjarke, Rolf Krakes hirdman, 46, 58, 64, 109–112, 319, 325
- Blakke, Knud den heliges rådgivare, 226 f
- Blatt, Franz, 15, 34, 48, 315, 336
- Boethius, 16, 38 f, 43, 54, 59 f, 63, 72 f, 210
- Bolin, Sture, 13
- Borkar, hirdman, 165, 169, 320
- Bugislav, vendisk hertig, 294, 300, 304–307, 313, 328
- Buris, Valdemars frände, 264, 276, 316 f
- Bölvis, Sigars rådgivare 166 f, 227
- Chalcidius, 61, 69, 72 ff, 76, 96 f, 101, 156 f
- Christensen, Aksel E., 13 f, 312, 314, 318
- Cicero, 16, 19, 29 f, 35, 51, 61, 73, 85, 100, 105, 120, 149, 153, 188, 207, 268, 334 f
- Dan, kung, 27, 32, 89
- Demaratus, Xerxes' rådgivare, 137, 142
- Dombar, sändebud från Rügen, 268, 270, 325
- Dorne, kurerernas kung, 105 f, 228
- Dumézil, Georges, 94
- Ebbe, Skjalm Hvides son, 254
- Erasmus, 40, 42
- Erling Skakke, norsk jarl, 275 ff
- Erik, Frodes hirdman, 28, 31, 33, 47, 58, 71, 137–142, 195, 238, 241, 319, 321, 325, 328 f
- Erik Ejegod, kung, 32, 34, 225 f, 229 f, 239, 316, 323
- Erik Emun, kung, 71, 233, 244 ff, 250–253, 262, 277, 315 ff, 323 f, 332
- Erik Lam, kung, 254, 292, 337
- Esbern, Absalons bror, 248, 262, 266,

269, 274, 281 f, 288, 297, 301, 304, 329, 331
Eskil, ärkebiskop, 18 f, 226, 233, 247–250, 253 f, 259, 271 ff, 278, 285–292, 302, 324, 327, 332, 337
Fenge, hövitsman, 119–124
Firmicus Maternus, 63 f, 107, 113, 116, 136, 139, 174, 189
Fredrik, biskop, 71, 293 f, 302, 318
Fredrik Barbarossa, kejsare, 273 f, 284, 295, 300, 304, 306, 334
Frode I (andra boken), kung, 27, 46, 71, 77, 100, 104–107
Frode III (femte boken), kung, 28, 33, 47, 58, 62, 67, 87, 135–145, 178 f, 241 f, 275, 319, 328 f
Frode IV (sjätte boken), kung, 149 f, 329
Frode V (sjunde boken), kung, 71, 156–159
Frovin, jarl, 130 f
Gambaruk, åldrig kvinna, 181, 232
Geoffrey av Monmouth, historiker, 64, 78 f, 182
Geoffroi de Vinsauf, grammatiker, 158, 168, 194, 197
Gertrud, Knud VI:s maka, 275, 289, 329 f
Gerut, Amlets mor, 120, 122
Gorm, kung, (åttonde boken), 47, 66, 182–190, 320, 331
Gorm, kung (nionde boken) 203
Gorvar, stormannahustru, 56, 135–139
Gram, kung, 45, 76 f, 87, 90–94, 330
Gratianus, 33, 49, 52 ff, 214, 219 ff, 243, 291, 296
Gregorius den store, 37, 79, 214, 296
Grep, Frodes hirdman, 135–139
Grundtvig, N. F. S., 9 ff, 40
Grå, svensk kungadotter, 45, 56, 74, 76 f, 90–94
Guillaume de Conches, grammatiker, 30, 56 et passim
Gunvor, Frodes syster, 135
Gyrithe, kungadotter, 87, 169 ff
Göter, norsk kung, 136 f, 141
Götrik, kung, 190 f
Hading, kung, 77, 87, 94–99
Hagbard, viking, 166 ff, 320, 331

Halfdan Berggram, kung, 160 ff
Halfdan, hirdman, 87, 169 ff, 320
Harald Hildetand, kung, 19, 25, 37, 59, 68, 75, 87, 171–175, 320
Harald Klak, kung, 200 f
Harald Blåtand, kung, 26, 205–209
Harald Hein, kung, 224, 316, 338
Harald Kesja, Knud Lavards bror, 231 f, 239 f, 244, 246, 250 f, 316
Hardvendel, hövitsman, 119 f
Hartgrepe, jättedotter, 45, 56, 74, 77, 95–97
Helga, kungadotter, 150–153
Henrik Skadelaar, 233
Henrik Lejonet av Sachsen, 91, 258, 269, 275, 284 f, 287, 295, 300, 329 ff
Hermtrude, skotts kungadrottning, 56, 62, 127–130
Herrmann, Paul, 10 ff, 37, 44, 66, 86, 187, 309
Hildiger, svensk kämpe, 169 f
Hieronimus, kyrkofader, 49, 52
Hjalte, Rolf Krakes hirdman, 46, 58, 64, 109–112, 319, 325
Hjarne, bonde och kung, 145 f
Hjartvar, Rolf Krakes lydning, 109–112
Holberg, Ludvig, 8 f
Horatius, 43, 45, 50
Hugo av St: Victor, 56, 66
Huitfeldt, Arild, 8
Höder, kung, 18, 25, 46, 62, 64, 71, 77, 113–117, 316
Ingild, kung, 58, 74, 150–155, 329 f
Isidorus, passim
Jacobus Nicholai de Dacia, grammatiker, 44
Jarmerik, kung, 75, 178–180
Jean de Garlande, grammatiker, 43, 92
John av Salisbury, 46, 50 ff, 55, 75
Johannes Magnus, historiker, 8, 17
Justinus, historiker, 22 f, 335
Jørgensen, A. D., 10 f, 34
Karl den store, 33, 191, 279 f
Karl, ärkebiskop Eskils dotterson, 285–289, 292, 294
Kette, jarl, 130 ff
Klotzius, C. A., 40

Knud den store, 26, 28 f, 32 ff, 68,
 212–215, 219, 221, 289, 313 f, 320 f
 Knud den helige, 34, 36, 223–227, 296,
 299, 322, 337
 Knud Lavard, 32, 36, 48, 233–243, 258 f,
 265, 307, 312, 316, 323, 337
 Knud, Magnus' son, kung, 254–264, 324
 Knud VI, 190, 294, 301–307, 312 f,
 316 f, 326–332, 337
 Knud, ärkebiskop Eskils dotterson, 264,
 285–289, 292, 294
 Koll, norsk kung 119 f
 Kristjern, hirdman och rådgivare,
 250–253, 255, 265, 314 f, 332

 Ladgerd, sköldmö 196 f
 Larsen, Sofus, 14, 55, 308
 Laugesen, Anker Teilgård, 14 f, 18
 Loter, kung, 39, 89, 316, 318
 Lucas, skrivare 54 f, 281

 Macrobius, 61, 69, 73 f, 124, 204, 219
 Magnus den gode, kung, 215 f
 Magnus, kung Niels' son, 233, 243–246,
 323
 Magnus, kung Erik Lams son, 264,
 285–289
 Margareta, kung Niels' maka, 240, 323
 Martianus Capella, 43 f, 55 ff et passim
 Molbech, Christian, 11 f
 Müller, P. E., 10, 12

 Nanna, svensk kungadotter, 68, 113–115
 Niels, kung, 25, 48, 232–246, 315 f, 323

 Octavianus, schismatisk påve, 271, 274
 Odd, Frodes hirdman, 71, 138
 Oden, 59, 64, 67 f, 75, 115, 117 f,
 171–175, 180, 202
 Olaus Magnus, historiker, 8, 17, 57
 Olav Hunger, kung, 225, 228 f
 Ole, Harald Hildetands systerson, 171 f,
 175, 320
 Olrik, Axel, 10 f
 Olrik, Jørgen, 7, 9 ff, 18, 20, 34 f, 308,
 333
 Omund, kung, 176
 Ottar, storman, 163 f, 320

 Peder Thorstensson, hirdman, 254, 259,
 266 f

Platon, 16, 61, 69–78, 93, 96 f, 101,
 103 f, 122 f, 146 f, 150, 156 f, 188 f,
 209, 219, 235 f, 334 f
 Plog, hirdman, 253, 255, 324
 Pope, missionär och biskop, 211 f

 Ragnar Lodbrok, kung, 28, 32, 192–202,
 207, 210 f
 Regner, svensk kungason, 74, 101–104
 Remigius av Auxerre, 56, 61, 129 f, 148
 Rind, rutensk kungadotter, 68, 117 f
 Ring, svensk kung, 171–174
 Rolf Krake, kung, 107–112, 319
 Roller, Eriks halvbror, 137 ff, 329
 Rosenberg, Carl, 12
 Roskildekrönikan, anonymus, 210, 213,
 223, 229, 232, 243, 250, 252, 324,
 334
 Rydberg, Viktor, 66
 Rörrik, kung, 119, 319

 Seneca d. y., 20 f, 54, 73, 137, 142, 153,
 156, 183, 188
 Servius, 43 f
 Sigar, kung, 58, 164–168
 Signe, finsk kungadotter, 91–94, 330
 Signe, dansk kungadotter, 166–168, 171,
 331
 Sivard, kung, 178
 Skjalm Hvide, storman, 218, 238, 244,
 265, 270, 307
 Skjold, kung, 33, 86, 318
 Skovgaard-Petersen, Inge, 8, 211, 247
 Snie, kung, 180 f
 Snorre Sturlasson, 7 ff, 11, 44, 310
 Sofia, Valdemars maka, 258, 313, 315
 Starkodder, 28, 37, 75, 149–155, 164,
 172, 175 ff, 319 ff, 325, 329 f
 Stephanus, Stephanus Johannis, 8, 40,
 44, 56, 188
 Sune, Ebbe Skjalmsons son, 259, 266,
 288, 297, 301, 304 f, 333
 Svanvita, kungadotter, 46, 56, 62, 68, 74,
 77, 101–104
 Svend, biskop, 51 ff, 220, 222, 335 ff
 Svend Aggesen, historiker, 33, 36, 214,
 223, 226, 244 f, 251, 308–321, 328,
 330, 332 ff, 336
 Svend Estridsen, kung, 34, 51, 215–222,
 311, 317, 321 f, 337

- Svend Grate, kung, 254–264, 292, 324, 332
 Svend Tveskæg, kung, 26, 39, 209–212, 317, 320
 Syrithe, kungadotter, 74, 163 f
- Thorkil, Frodes hirdman, 106
 Thorkil, Gorms hirdman, 36 f, 47, 77 f, 84, 183–190, 280, 320, 331
 Thora, svensk kungadotter, 197 f
 Thyra, Gorms maka, 10, 203, 208 f, 313, 328
 Toke, Harald Blåtands hirdman, 208 f
 Tor, 67, 115
 Torfaeus, Thormodus, 8
- Ubbe, Röriks hirdman, 119, 319
 Ubbe, kungason, 231
 Uffe, kung, 31, 64, 130–134, 313, 328, 330
 Ulf, Knud den stores hirdman, 213
- Ulfhild, kungadotter, 37, 46, 56, 99, 107
- Valdemar, kung, 32, 190, 208, 233, 247–250, 252, 254–302, 312 f, 316 ff, 324–332, 337
 Valdemar Sejr, kung, 191, 308, 331 ff
 Valerius Maximus, 22 f, 30, 44, 54, 121, 193, 203, 208, 335
 Vedel, Anders, 7 f, 40
 Vegetius, 31, 132, 138
 Weibull, Curt, 12 f, 34, 223 f, 233, 247, 291, 322 f, 333
 Weibull, Lauritz, 12, 220, 247
 Vergilius, 45, 50, 182, 188, 262, 335
 Vermund, kung, 31, 64, 130–133, 230, 319
 Vig, jarl, 130 ff
 Vilhelm, biskop, 34, 219–223, 226, 287, 318, 321, 325, 327, 337
 Vögg, Rolf Krakes hirdman, 109–112
- Xerxes, 137, 142

LYCHNOS-BIBLIOTEK

Studier och källskrifter utgivna av Lärdomshistoriska Samsfundet

Redaktör: Professor Sten Lindroth, Uppsala

1. *N. V. E. Nordenmark*, Anders Celsius. 1936. Häft. kr 29: 50, klotb. kr 35: 50.
- 2: 1-5. *Olaus Rudbeck*, Atlantica. 1-4 + Taflor. Utg. av Axel Nelson 1937-1950. Häft. kr 70: —, klotb. kr 82: 25 per volym.
3. *Samuel E. Bring*, C. G. Warmholtz' och Louis De Geers bibliotek på Christineholm. 1941. Häft. kr 41: 25, klotb. kr 47: —.
4. *Vilhelm Djurberg*, Läkaren Johan von Hoornt. 1942. Häft. kr 41: 25, klotb. kr 47: —.
5. *Henrik Sandblad*, De eskatologiska föreställningarna i Sverige under reformation och motreformation. 1942. Häft. kr 41: 25, klotb. kr 47: —.
6. *Christopher Polbems* brev. Utg. av Axel Liljencrantz. 1941-46. Häft. kr 41: 25, klotb. kr 47: —.
7. *Sten Lindroth*, Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt. 1943. (Utsåld.)
8. *Schering Rosenbane*, Oeconomia. Utg. av Torsten Lagerstedt. 1944. Häft. kr 29: 50, klotb. kr 35: 50.
9. *Gunnar Annell*, Erik XIV:s etiska föreställningar och deras inflytande på hans politik. 1945. Häft. kr 35: 50, klotb. kr 47: —.
- 10: 1-4. *Christopher Polbems* efterlämnade skrifter. I. Teknologiska skrifter. Redigerade av H. Sandblad. 1947. Häft. kr 47: —, klotb. kr 53: —. II. National-ekonomiska och politiska skrifter. Redigerade av G. Lindeberg. 1951. Häft. kr 47: —, klotb. kr 53: —. III. Naturfilosofiska och fysikaliska skrifter. Redigerade av A. Liljencrantz. 1952-53. Häft. kr 47: —, klotb. kr 53: —. IV. Varia. Redigerade av B. Löw. 1954. Häft. kr 47: —, klotb. kr 53: —.
- 11: 1. *Olaus Magnus*. Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum in eis contentarum. Phototypice edita. Malmö 1949. Nio blad i portfölj kr 295: —.
- 11: 2. *Herman Richter*, Olaus Magnus Carta marina 1539. 1967. Häft. kr 53: —, klotb. kr 70: —.
12. *Sven Rydberg*, Svenska studieresor till England under frihetstiden. 1951. Häft. kr 47: —, klotb. kr 53: —.
13. *Yngve Löwegren*, Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet. Ett bidrag till zoologiens historia. 1952. (Utsåld.)
14. *Bengt Ferrner*, Resa i Europa 1758-1762. Utg. av Sten G. Lindberg. 1956. Häft. kr 76: 50, klotb. kr 93: 50, halvfranskt band kr 111: 75.
15. *Lars Gustafsson*, Virtus politica. Politisk etik och nationellt svärmeri i den tidigare stormaktstidens litteratur. 1956. (Utsåld.)
16. *Fredrik Berg*, Bidrag till oftalmologiens äldre historia i Sverige. 1958. (Utsåld.)

Forts. på omslagets 4:e sida.

LYCHNOS-BIBLIOTEK

Studier och källskrifter utgivna av Lärdomshistoriska Samfundet

Redaktör: Professor Sten Lindroth, Uppsala

- 1-16 se omslagets 3:e sida.
- 17: 1. *Herman Richter*, Geografiens historia i Sverige intill år 1800. 1959. Häft. kr 49: 50, klotb. kr 63: 50.
- 17: 2. *N. V. E. Nordenmark*, Astronomiens historia i Sverige intill år 1800. 1959. Häft. kr 49: 50, klotb. kr 63: 50. Därtill två supplement: 1. Reviderat personregister och litteraturförteckning. 1960 (erhålles gratis). 2. *Johan Nordström*, Bibliografiskt supplement. 1965. Häft. kr 41: 25, klotb. kr 53: —.
- 17: 3. *Gunnar Eriksson*, Botanikens historia i Sverige intill år 1800. 1969. Häft. kr 45: —, klotb. kr 60: —.
- 17: 4. *Hugo Olsson*, Kemiens historia i Sverige intill år 1800. 1971. Häft. kr 53: —, klotb. kr 70: —.
- 18: *Ruben Eriksson*, Andreas Vesalius' first public anatomy at Bologna 1540. An eyewitness report. 1959. Häft. kr 53: —.
19. *Allan Ellenius*, De arte pingendi. Latin art literature in seventeenth-century Sweden and its international background. 1960. Häft. kr 49: 50, klotb. kr 63: 50.
20. *Gunnar Eriksson*, Elias Fries och den romantiska biologien. 1962. Häft. kr 53: —, klotb. kr 67: —.
21. *Fredrik Berg*, Oftalmologin i Sverige under 1800-talet. 1965. Häft. kr 53: —, klotb. kr 70: —.
22. *Rolf Lindborg*, Descartes i Uppsala. Striderna om "nya filosofien" 1663-1689. 1965. Häft. kr 59: —, klotb. kr 76: 50.
23. *Torbern Bergman's* Foreign Correspondence. Ed. by Göte Carlid and Johan Nordström. 1. Letters from foreigners to Torbern Bergman. 1965. Häft. kr 65: —, klotb. kr 82: 25.
24. *Kurt Johannesson*, I polstjärnans tecken. Studier i svensk barock. 1968. Häft. kr. 53: —, klotb. kr 70: —.
25. *Karin Johannisson*, Magnetisörernas tid. Den animala magnetismen i Sverige. 1974. Häft. kr 47: —, klotb. kr 64: 75.
26. *Tore Frängsmyr*, Geologi och skapelse-tro. Föreställningar om jordens historia från Hiärne till Bergman. 1969. (Utsåld.)
27. *Sven-Eric Liedman*, Israel Hwasser. 1971. Häft. kr 47: —, klotb. kr 64: 75.
28. *Gunnar Broberg*, Homo sapiens L. Studier i Linnés naturuppfattning och människolära. 1975. Häft. kr 53: —, klotb. kr 70: —.
29. *Tore Frängsmyr*, Upptäckten av istiden. Studier i den moderna geologins framväxt. 1976. Häft. kr 53: —, klotb. kr 70: —.
30. *Schering Rosenbane*, Hortus regius. Utg. av Stina Hansson. Original med översättning. 1978. Häft. kr 95: —, klotb. kr 125: —.
31. *Kurt Johannesson*, Saxo Grammaticus. Komposition och världsbild i Gesta Danorum. 1978. Häft. kr 110: —, klotb. kr 140: —.

Angivna priser är vägledande bokhandelspriser.

Anmälan om önskat inträde i Lärdomshistoriska Samfundet emottages av *Lärdomshistoriska Samfundets Sekr.*, adr. Uppsala.

ISBN 91-85286-13-3 (bunden)

ISBN 91-85286-14-1 (häftad)

DIS-Danmark

1 1 0 4 2 1